

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**ABD'İN ÜS POLİTİKASI VE TÜRKİYE:
KURULUŞUNDAN BUGÜNE İNCİRLİK ÜSSÜ**

Doktora Tezi

Selin Muzaffer BÖLME

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**ABD'İN ÜS POLİTİKASI VE TÜRKİYE:
KURULUŞUNDAN BUGÜNE İNCİRLİK ÜSSÜ**

Doktora Tezi

Selin Muzaffer BÖLME

Tez Danışmanı
Prof.Dr.Çağrı ERHAN

Ankara-2010

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (30/06/2010)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Selin Muzaffer BÖLME

İmzası

.....

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**ABD’NİN ÜS POLİTİKASI VE TÜRKİYE:
KURULUŞUNDAN BUGÜNE İNCİRLİK ÜSSÜ**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Çağrı Erhan

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Çağrı ERHAN.....

.....

Prof. Dr. İlhan UZGEL.....

.....

Prof.Dr. Çınar Özen.....

.....

Prof.Dr. Bülent Aras.....

.....

Doç.Dr. Mitat Çelikpala.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi .31/05/2010.....

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	iv
GİRİŞ	viii
I.BÖLÜM: ÜS KAVRAMI VE ASKERİ ÜSLERİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	1
II. BÖLÜM: ABD’NİN ÜS POLİTİKASI	21
A) ABD’NİN ÜS POLİTİKASINA TEORİK BİR YAKLAŞIM: ROBERT W. COX, DÜNYA DÜZENİ VE HEGEMONYA.....	21
1) Cox’ta Dünya Düzeni.....	25
2) Hegemonya	32
3) Yeni Ontoloji ve Amerikan İmparatorluğu	41
4) ABD’nin Üs Politikasına Gramşiyen Bir Yaklaşım	51
B) TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE AMERİKAN ÜSLERİ VE ABD’NİN ÜS POLİTİKASI.....	62
1) ABD’nin Kuruluşu: Ticari Çıkarların Korunması	62
2) Soğuk Savaş: Üsler Kuşatmasında Yeni Dünya	87
3) İmparatorluğun Kaleleri: Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Üsleri	144
III. BÖLÜM: İNCİRLİK ÜSSÜ	179
A) İNCİRLİK ÜSSÜ’NÜN KURULUŞU.....	179
1) Kuruluşa Giden Yol	179
a) İkinci Dünya Savaşı: Gizli Üs Adana	179
b) Savaş Sonrası: Türkiye Kendine Yer Arıyor	187
c) NATO Pazarlıkları	200
2) İncirlik Üssü’nün Hukuki Statüsü: Kuruluş Belgeleri.....	239
B) ABD’NİN ORTADOĞU’DA YENİ YILDIZI: ADANA ÜSSÜ	250
1) U-2 Uçuşları Başlıyor.....	252
2) Lübnan İç Savaşı.....	257
3) F-100’lerin İncirlik Üssü’nde Konuşlandırılması	265
C) KRİZLERİN MERKEZİNDE İNCİRLİK	274
1) U-2 Kazası ve İstihbarat Uçuşları	274
2) Anlaşmazlıklar Baş Gösteriyor.....	281
a) Yükselen Amerikan Karşıtlığı	284
b) Yaşanan Hukuki Sorunlar	294
i) Gizli Anlaşmalar, Gizli Uygulamalar	294
ii) Görev Belgesi Sorunu.....	301
3) 1967 Arap-İsrail Savaşı: Hükümetin İncirlik Sınavı	312

D) ORTAK SAVUNMA TESİSİ İNCİRLİK.....	316
1) İncirlik Üssü'nün Hukukuki Statüsü: OSİA	317
2) Ortadoğu Krizleri ve İncirlik	323
a) USAFE'nin Eğitim Üssü İncirlik.....	323
b) Kara Eylül'de İncirlik'in Rolü	329
c) İncirlik'in Kapasitesi Azaltılıyor	336
d) 1973 Arap-İsrail Savaşı: İncirlik'ten Destek Talebi.....	343
3) Kıbrıs Harekâtı ve OSİA'nın Feshi.....	347
E) SEİA ÇATISINDA İNCİRLİK'TE YENİ DÖNEM	349
1) İncirlik Üssü'nün Hukuki Statüsü: SEİA	349
a) SEİA'da İncirlik Üssü.....	349
b) İncirlik Üssünün Kapatılmasına İlişkin Düzenlemeler.....	357
2) Yeniden Yakınlaşma Dönemi: 1980'ler	359
a) İran Devrimi ve Rehine Krizi.....	367
b) 1983 Lübnan: Çok Uluslu Güce İncirlik Desteği	373
c) Nükleer Dengeler ve İncirlik.....	377
F) SOĞUK SAVAŞIN ARDINDAN	390
1) Körfez Savaşı: Yeni Dünya Düzeninde Eski Bir Üs.....	391
a) Huzur Harekâtı-I	403
b) Huzur Harekâtı-II ve Çekiç Güç.....	406
c) Kuzeyden Keşif Harekâtı	412
2) 11 Eylül ve Afganistan Savaşı: Yeni Görev Terörle Mücadele	417
3) 2003 Irak Savaşı ve İncirlik.....	425
a) Ankara-Washington Pazarlıkları.....	425
b) Irak Savaşı.....	448
c) Savaş Sonrası: Yine Yeni Yeniden İncirlik	450
SONUÇ: ABD'NİN ÜS POLİTİKASI VE İNCİRLİK.....	464
EK 1: ABD DENİZASIRI ÜS VE TESİSLERİNİN ÜLKELERE GÖRE	
KARŞILAŞTIRMALI DAĞILIMI	474
EK 2: SEİA 3 NUMARALI TESİSLER TAMAMLAYICI ANLAŞMASI.....	476
EK 3: SEİA 3 NUMARALI TESİSLER TAMAMLAYICI ANLAŞMASINA 3	
NUMARALI EK İNCİRLİK TESİSİ UYGULAMA ANLAŞMASI	482
KAYNAKÇA	489
I. ARŞİV KAYNAKLARI	489
II. RESMİ KAYNAKLAR.....	490
III. KİTAP, MAKALE VE RAPORLAR.....	492
IV. GAZETE VE HABER SİTELERİ.....	507
V. DİĞER KAYNAKLAR	508

TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ

TABLO-1: II. Dünya Savaşı Boyunca ABD'nin Açtığı Ortalama Üs Sayısı.....	95
TABLO-2: Amerikan Üslerinin Bölgelere Göre Dönemsel Dağılımı (1947–1988)	126
TABLO-3: Yabancı Ülkelerdeki ABD Üs Ve Tesislerinin Dağılımı	164
TABLO-4: Yabancı Ülkelerdeki Muvazzaf Amerikan Askeri Mevcudu	172
TABLO-5: Yabancı Topraklarda Talep Edilen Askerî Haklar-Türkiye:.....	209
TABLO-6: Adana, Türkiye İnşaat Programı	229
TABLO-7: Adana Üssü İnşaat Programı Detayları	237
TABLO-8: Avrupa'daki ABD Nükleer Silahları.....	388
TABLO-9: ABD'nin Denizaşırı Büyük Üsleri	472
ŞEKİL-1: İncirlik Üssü Uçak Barınakları ve Nükleer Silahlar Depoları.....	387

KISALTMALAR LİSTESİ

AACS	Ordu Havayolları Haberleşme Birimi (<i>Army Airways Communications System</i>)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AFHRA	ABD Hava Kuvvetleri Tarih Araştırmaları Ajansı (<i>Air Force Historical Research Agency</i>)
AFRICOM	ABD Afrika Komutanlığı
<i>a.g.e.</i>	adı geçen eser
<i>a.g.b.</i>	adı geçen belge
AKKA	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
ATC	Amerika Hava Ulaştırma Komutanlığı (<i>America Air Transport Command</i>)
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BM	Birleşmiş Milletler
CENTCOM	ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı (<i>US Central Command</i>)
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (<i>Central Intelligence Agency</i>)
CINCSPECOMME	ABD Ortadoğu Özel Başkomutanlığı (<i>Commander in Chief, Specified Command, Middle East</i>)

ECA	Ekonomik İşbirliği İdaresi (<i>Economic Cooperation Administration</i>)
EUCOM	ABD Avrupa Kuvvetler Komutanlığı (<i>US European Command</i>)
FHKC	Filistin Halk Kurtuluş Cephesi
FRUS	ABD Dış Politikası Resmi Belgeler Serisi (Foreign Relations of United States Series)
ICBM	Kıtalararası balistik füze (<i>Intercontinental ballistic missile</i>)
INF Anlaşması	Orta Menzilli ve Kısa Menzilli Nükleer Silahların Sınırlandırılması Anlaşması
IRBM	Orta menzilli balistik füze (Intermediate-range ballistic misilse)
ISAF	Uluslararası Güvenlik Destek Kuvveti (<i>International Security Assistance Force-ISAF</i>)
JAMMAT	Amerikan Askerî Yardım Kurulu (<i>Joint American Military Mission for Aid to Turkey</i>)
JUSMMAT	ABD Askeri Yardım Kurulu (<i>Joint United States Military Mission for Aid to Turkey</i>)
KKH	Kuzeyden Keşif Harekâtı
KDP	Kürdistan Demokratik Partisi
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
MAC	Askeri Hava İkmal Komutanlığı (<i>Military Airlift Command</i>)
MDAP	Karşılıklı Savunma Yardımı Programı (<i>Mutual Defense Assitance Program</i>)

MUNSS	Mühimmat Destek Filosu (<i>Munitions Support Squadron</i>)
NARA	ABD Ulusal Arşivi (<i>National Archives and Records Administration</i>)
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (<i>North Atlantic Treaty Organization</i>)
NIE	Ulusal İstihbarat Değerlendirmesi (<i>National Intelligence Estimate</i>)
NSC	Ulusal Güvenlik Konseyi (<i>National Security Council</i>)
OSİA	Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması
OSS	Stratejik Hizmet Ofisi (<i>Office of Strategic Service</i>)
PKK	Kürdistan İşçi Partisi (<i>Partiya Karkerên Kurdistan</i>)
SAC	Stratejik Hava Komutanlığı (<i>Strategic Air Command</i>)
SALT I	Stratejik Silahlarının Sınırlandırılması Anlaşması I (<i>Strategic Arms Limitations Treaty I</i>)
SALT II	Stratejik Silahlarının Sınırlandırılması Anlaşması II (<i>Strategic Arms Limitations Treaty II</i>)
SANACC	Dışişleri-Ordu-Donanma-Hava Kuvvetleri Koordinasyon Komitesi (<i>The State-Army-Navy-Air Force Coordinating Committee</i>)
SEİA	Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SHAPE	Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı (<i>Supreme Headquarters Allied Powers Europe</i>)
SLBM	Denizaltı balistik füzesi (<i>Submarine-launched ballistic missile</i>)

SOFA	NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi (<i>Status of Forces Agreement</i>)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TUSAFG	ABD Hava Kuvvetleri Grubu (<i>The United States Air Force Group</i>)
TUSAG	ABD Ordu Grubu (<i>The United States Army Group</i>),
TUSANG	ABD Donanma Grubu (<i>The United States Navy Group</i>)
TUSEG	ABD Mühendislik Grubu (<i>The US Engineer Group</i>)
USAFE	ABD Avrupa Hava Kuvvetleri (<i>The US Air Force in Europe</i>)
USAFIME	ABD Ortadoğu Kara Kuvvetleri (<i>US Army Forces in Middle East</i>)
USCINCEUR	ABD Avrupa Başkomutanlığı (<i>United States Command-in-Chief, Europe</i>)
USRO	Amerikan'ın NATO ve Avrupa Bölgesel Kuruluşları nezdindeki Misyonu (<i>United States Mission to the North Atlantic Treaty Organization and European Regional Organizations</i>)
WS3	Silah Depolama Güvenlik Sistemi (<i>Weapons Storage Security System</i>)

GİRİŞ

Bütün uygarlık tarihi boyunca başka topraklarda üs edinmek yayılmanın, hâkimiyet alanının genişletmenin, ticaret yollarını korumanın ve yeni pazarlar edinmenin bir aracı olmuştur. Bununla birlikte hiçbir imparatorluk döneminde üsler, ABD'nin kurduğu kadar komplike bir sistemin parçaları olmamışlardır. Dünya tarihinde görülmemiş kadar kısa bir süre içinde geniş bir üs zincirine sahip olan ABD, üsleri sadece askeri amaçlarla değil aynı zamanda bir ülkeyi kendi hegemonik sisteminin bir parçası haline getirmek için kullanmaktadır. ABD bu üsleri açarken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında inşa edilen uluslararası sistemin bütün kurumlarından, bu kurumların sağladığı zeminden ve askerî ittifaklardan yararlanmış ve yararlanmaya devam etmektedir. Denizaşırı Amerikan üsleri, belli noktalarda askerî kuvvetlere lojistik destek vermekten ve kuvvetlerin yeni bölgelere erişiminde yardımcı olmaktan çok daha önemli roller üstlenmektedirler. Başlarda çok sorgulanmayan bu durum, özellikle 1960'ların sonlarına doğru savaş sonrasında "kurtarıcı" imajını kaybetmeye başlayan ABD'ye yönelik eleştirilerin yükselmesi ile tüm dünyada tepkiler doğurmaya başlamıştır.

Türkiye'de de aynı dönem, ABD ile ilişkilerin sorgulanmaya başladığı dönemdir. Bu tartışmaların merkezinde ise tek bir üssün adı geçmektedir; İncirlik. O dönemden bugüne kadar Türk-Amerikan ilişkilerine dair her krizde, bölgede patlak veren her olayda İncirlik Üssü'nün statüsü, varlığı, amacı tartışma konusu olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerin durumuna ilişkin yorumlar, pek çok olayda İncirlik üzerinden yapılmıştır. Bununla birlikte, İncirlik Hava Üssü'ne ilişkin detaylı bir

çalışma bulunmamaktadır. Konu, Türkiye gündemini bu kadar sık meşgul etmesine rağmen yazılanlar son derece sınırlı bilgi içermektedir.

Bu tezin amacı kuruluşundan bugüne İncirlik Hava Üssü'nün tarihine ışık tutmak, hukuki statüsünden, Türk-Amerikan ilişkilerindeki rolüne kadar pek çok tartışmalı konuyu aydınlatmak ve ABD'nin üs politikası çerçevesinde İncirlik'in kuruluş amacını, varlık sebebini ve fonksiyonunu ortaya koymaktır.

Bu amaçla hazırlanan çalışmada ilk bölümde ABD'nin üs politikasını açıklamakta kullanılacak teoriye yer verilmiş, bu teorinin ne şekilde Amerika'nın üs politikasının açıklamakta kullanıldığı aktarılmıştır. İlk bölümde teoriye yer verilmesinin sebebi daha sonraki bölümlerde aktarılan gelişmelerin okunmasında bir perspektif sağlamaktır. Sonraki bölüm tarihsel süreç içinde ABD'nin üs politikasının gelişimine ilişkindir. ABD'nin kuruluşundan, günümüze kadar uzanan dönemin aktarıldığı bu bölümde alt başlıklar, Amerika'nın dünya politikasında ve bu doğrultuda sahip olunan üslerin fonksiyonlarında meydana gelen değişim dönemlerine göre belirlenmiştir.

İlk ana bölümün yazılmasında geliştirdiği teoriye başvuru Robert Cox'un makale ve kitaplarının yanı sıra uluslararası ilişkiler teorileri üzerine yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır. Tarihsel sürecin aktarıldığı kısımda Amerikan tarihine ilişkin kitaplar temel kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca Amerikan üslerine dair tartışmaların yer aldığı geniş bir literatürün olması da çalışmanın bu bölümünü zenginleştirmiştir. Bunun yanı sıra Beyaz Saray, ABD Savunma Bakanlığı, ABD Dışişleri Bakanlığı, ABD Hava Kuvvetleri başta olmak üzere konuya ilişkin pek çok

kurumunun raporlarına, araştırmalarına, yayınlarına, internet sitelerine ve basın açıklamalarına başvurulmuştur.

Tezin ikinci ana bölümünü, tezin aynı zamanda odak noktası olan “İncirlik ss” başlıklı bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümün yazılmasında yaşanan en temel sıkıntı konunun daha önce araştırılmamış olmasından, askerî bir konu olmasından ve İncirlik ss’nn hala faal olarak kullanılan bir s olmasından kaynaklanmıştır. Türkiye’deki arşivlerin açık olmaması nedeniyle çalışmanın temelini oluşturan arşiv belgeleri Washington DC, Maryland’de bulunan Amerikan Ulusal Arşivinden (*The U.S. National Archives and Records Administration*) temin edilmiştir. Yukarıda sıralanan güçlükler arşiv araştırması sırasında da sorun yaratmıştır.

Amerikan arşivlerinde bu konuda ulaşılan belgeler 1945 yılından başlayıp en son 1973 yılına kadar uzanmaktadır. Ancak bütün periyotlarda aynı yoğunlukta ve aıklayıcılıkta belgeye ulaşmak mümkün değildir. Gizliliği kaldırılmış belge sayısı dönem yaklařtıķça azalmaktadır. İncirlik’le ilişkili bazı belgeler 2001 ve 2002 yıllarında arşivden çıkarılmıştır. Askerî bir konu olması nedeniyle bazı belgelerin ise önemli bölümleri sansürlenmiştir.

Amerikan arşivlerinin kategorilendirme sisteminin dnemsal olarak değişiklik göstermesi, İncirlik Hava ss’nn anahtar kelime olarak tanımlanmamış olması başka bir zorluk yaratmıştır. ABD’nin Almanya, Japonya gibi ülkelerde bulunan büyük üslerine dair arşiv araştırmasının çok yapılması nedeniyle bu konuda arşiv görevlilerin uzmanlığı daha yönlendiricidir ve buralarda kapatılan üsler nedeniyle daha çok belgeye erişim mümkündür.

Arşiv görevlilerince verilen bilgi, üssün hala açık bir üs olması nedeniyle bu konuda kaynakların sınırlı olduğu ve hava kuvvetleri ilgili bazı belgelerin de Alabama'da Maxwell Hava Üssü'deki ABD Hava Kuvvetleri Arşivinde (*The Air Force Historical Research Agency*) bulunduğu şeklindedir. Ancak yetkililerce buradaki kayıtların da daha çok 1955 yılı öncesine ait olduğu belirtilmiştir. Bu arşiv ziyaret edilmemiştir, fakat yapılan yazışmalarla bazı belgeler posta yoluyla temin edilmiştir.

Bunun yanı sıra Amerikan dış politikasındaki önemli gelişmelere ve kararlara ilişkin gizliliği kaldırılmış resmi belgelerin toplu halde bulunduğu *The Foreign Relations of the United States (FRUS)* serisinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın asıl sıkıntılı aşaması Türkiye'deki kaynaklara erişim noktasında yaşanmıştır. Cumhuriyet dönemine ait Dışişleri Bakanlığı belgeleri araştırmacıların kullanımına açık olmadığı için gelişmeler, Meclis Kütüphanesi'nden erişimi mümkün olan Türkiye Büyük Millet Meclisi oturum tutanaklarından takip edilmiştir. Bunun yanı sıra Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan önemli açıklamaları, basın toplantılarını ve o ayın olaylarını içeren Dışişleri Bakanlığı Belleteni'nden yararlanılmıştır.

Araştırmanın temelini yukarıda detayları verilen belgeler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra ilgili dönemleri anlatan kitap, makale ve belgesellerden yararlanılmıştır. Ayrıca gazete ve dergilerde çıkan haberler, İncirlik Üssü'ne dair kamuoyundaki tartışmaları görmek ve özellikle 1975 sonrası gelişmeleri takip etmek için kullanılmıştır.

İncirlik Üssü üzerine yapılan bir araştırmanın eksik kalmaması için üssün ziyareti planlanmıştır. Bu amaçla 2009 yılı Mart ayında Türk Hava Kuvvetleri 10. Tanker Üs Komutanlığı ve ABD Hava Kuvvetleri 39. Kanat Komutanlığına *e-mail* yazılarak ziyaret talebi iletilmiştir. Sadece 10. Tanker Üs Komutanlığından cevap gelmiş ve gelen cevap üzerine komutanlığın halka ilişkiler birimi ile irtibata geçilmiştir. İlk önce ziyaretin mümkün olduğu ifade edilmiş ancak daha sonra gelen telefonda Hava Kuvvetleri Komutanlığına bir dilekçe yazılarak izin istenmesi ve ziyaretin “turistik amaçlı” olarak kalacağını özellikle belirtilmesi söylenmiştir. 21 Nisan’da Hava Kuvvetleri Komutanlığına gönderilen dilekçeye 22 Mayıs tarihinde verilen cevapta, askerî birliklere sivil şahısların ziyaretlerine ilişkin izinlerin Genelkurmay Başkanlığı tarafından verildiği belirtilerek başvurunun oraya yapılması istenmiştir. 10 Haziran’da Genelkurmay Başkanlığı’na dilekçe iadeli taahhütlü olarak gönderilmiştir. Bir ay sonra halka ilişkiler biriminden gelen telefonda bu ziyaretin mümkün olmadığı, güvenlik nedeniyle İncirlik Üssü’nün sivil ziyaretlere açık olmadığı belirtilmiş, dilekçeme yazılı bir cevap ise gönderilmemiştir.

Oysa üssün sivil ziyaretlere açık olmadığı yolunda bana cevaben bildirilen bu gerekçe doğru değildir. Üssün halka ilişkiler çalışmaları kapsamında gazeteci ziyaretlerine açıldığı olmuştur. Bunun yanı sıra kimi zaman araştırmacıların ziyaretine izin verilmektedir. Mayıs ayında İncirlik Üssü’ne ilişkin görüşmeye gelen Le Monde muhabiri Nicolas Bourcier benimle yaptığı görüşmeden bir gün önce İncirlik Üssü’nde üssün Amerikalı komutanı ile mülakat yapmıştır.¹ Ancak bütün bu açıklamalara rağmen telefondaki Genelkurmay yetkilisi talebimin yeniden ele alınmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bu nedenle üs ziyaret edilmemiştir.

¹ Nicolas Bourcier, “La base turque d’İncirlik, enjeu stratégique américain,” *Le Monde*, 5 Mayıs 2009.

Yukarıda ayrıntıları sunulan kaynaklardan yararlanılarak hazırlanan bu çalışmada savunulan tez, tüm dünyada Amerikan üslerinin buldukları ülkelerin askerî, ekonomik ve siyasi anlamda Amerikan hegemonyasına entegrasyonunda önemli bir işlev üstlendikleri, başından beri Türkiye'deki en önemli üs olması nedeniyle bu işlevin İncirlik Üssü üzerinden okunabileceği, bu nedenle üssün tarihinin iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini doğrudan yansıttığıdır. Bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı ardından ortaya çıkan Amerikan hegemonyasının kurumlar, fikirler ve ekonomik sistem üzerinden dünyayı şekillendirme ve kontrol altında tutma çabasıyla kurduğu üslerin bir ülkenin siyasetinde, askerî ve ekonomik kararlarında nasıl bir yönlendirme ve baskı aracına dönüştüğü İncirlik Üssü örneği üzerinden açıklanmaktadır.

Bu çalışmada, var olan uluslararası sistemi veri olarak alan ve sorgulamayan ve denizaşırı üsleri güvenlik, çıkar, strateji perspektiften sınırlı şekilde açıklamaya çalışan teoriler yerine, Robert Cox'ın hegemonya yaklaşımı kullanılmıştır. Hegemonyayı bir devletin başka bir devlet üzerinde kurduğu baskı yerine bir sistem olarak gören ve yönetilenin otoriteyi, güç kullanılmasına gerek kalmadan, kabul ettiği veya rıza gösterdiği durum olarak ele alan Cox'un yaklaşımı, üslerin kuruluşundan, karmaşık varlık gerekçesine ve uzun süre ayakta kalmasına en geniş açıklamayı getirmektedir.

Bununla birlikte tezin odak noktası İncirlik Üssü'nün hukuki statüsünden tarihine kadar karanlıkta kalmış noktalarının aydınlatmak olduğu için Amerikan hegemonyasını ve üslerin varlığını açıklayan diğer teoriler de çalışmaya katılarak derin bir teorik tartışmaya girilmemiştir. Her dönem, örnek olaylar çerçevesinde ele

alınmış ve tezin bölümleri üssün fonksiyonunda meydana gelen değişiklikler gözetilerek belirlenmiştir.

I.BÖLÜM: ÜS KAVRAMI VE ASKERİ ÜSLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Devletlerin kendi sınırları dışında belli bir bölgede hâkimiyet sağlamak için hayati konumdaki yerleri ele geçirmeleri ve buralarda kuvvetlerini konuşlandırarak çıkarlarını koruma çabaları çok eskiye dayanmaktadır. Devletler tarih boyunca topraklarını genişletmek, egemenliklerini yaymak ve refahlarını artırmak için üsleri kullanılmışlardır. İkmal noktaları olarak ordunun ilerlemesinde önemli bir işlev gören üsler, aynı zamanda ticaret yollarını ve sınır boylarını korumuşlardır. Bununla birlikte, günümüzde var oldukları şekliyle deniz aşırı üslerin ortaya çıkışı uzun bir tarihsel gelişimin sonucunda gerçekleşmiştir.

Bu tarihsel gelişim, kronolojik olarak kolaylıkla takip edilebilen basit bir çizgisel süreç değildir. Savaş yöntemlerinden strateji ve teknolojinin gelişmesine; deniz ticaretinin ortaya çıkmasından sömürgelerin kurulmasına; güç ve rekabetten imparatorluklara uzanan karmaşık bir yol izlemek gerekmektedir. Bu nedenle, öncelikle varılan noktaya bakmak, yani bugün kullanılan anlamıyla askerî üssün tanımını yaparak yola çıkmak doğru olacaktır. Askerî üs, bir ordunun sahip olduğu ve/veya onun tarafından yönetilen, askerî mühimmat ve personelin bulunduğu tesislere veya tesislerden oluşan yapıya verilen genel addır. Üste bulunan askerî kuvvetin büyüklüğüne göre birlik, garnizon, filo, kanat şeklinde adlandırıldığı gibi, ordu sınıfına göre hava, kara veya deniz üssü şeklinde de tanımlanmaktadırlar. Bir askerî üste bir veya birden fazla ordu birimi görev yapabilir. İhtiyaca göre operasyonel görevler alabilirler ve ayrıca yönetim merkezi, ikmal noktası, istihbarat merkezi, talim alanı, tatbikat sahası ve depo olarak kullanılabilirler. Üsler savaşlar,

askeri operasyonlar sırasında kullanım amacıyla inşa edilip geçici olarak kullanılan askeri yerleşkeler olabileceği gibi, barış zamanında da varlığını sürdüren sürekli asker konuşlandırılan askeri üsler de mevcuttur. Devletin askerî yapılanması doğrultusunda ülke içinde çeşitli noktalarda kurulan askeri üslerin yanısıra bir devletin ülke dışında da askerî üsleri bulunabilir. Ticari, askerî ve stratejik gerekçelerle fethedilen yeni yerlerde askerî üsler inşa edilebilir ve/veya anlaşmalar yoluyla başka bir devletin sınırları içindeki mevcutların kullanım hakkı elde edilebilir.

Blaker, askerî üsleri (*military bases*) askerî kuvvetler tarafından rutin olarak kullanılan yerleşkeler (*installations*) olarak tanımlar.² Üsler söz konusu olduğunda kullanılan üç kavramla sık sık karşı karşıya kalırız: Üs (*base*), tesis (*facility*), ve yerleşke (*installation*). Yerleşke kavramını, tek bir fonksiyonu olan sınırlı fiziki yapıları anlatmak için kullanılan, ideolojik veya politik her hangi bir pozisyon içermeyen teknik bir terim olarak açıklayan Harkavy, değişik güvenlik fonksiyonları yüklenmiş olan 10 tip yerleşke olduğunu söyler. Bunlar, havaalanları, donanma limanları, ordu üsleri, füze mevzileri, uzay çalışmalarıyla ilgili alanlar, iletişim ve kontrol tesisleri, istihbarat ve komuta merkezleri, çevre izleme istasyonları, araştırma ve test alanları ve lojistik merkezlerdir. Harkavy üs ile tesis arasındaki ayrımı kullanım hakları üzerinden yapmaktadır. Buna göre üs, genellikle kullanıcı ülkenin erişiminde sınırlama olmadığını ve operasyon serbestliğine sahip olduğunu ifade etmek için kullanılır. Tesis kavramı ise ev sahibi ülkenin tam egemenliğinin söz olduğunu ve kullanıcı ülkenin erişiminin koşullarla sınırlandırıldığını ve kullanılmak istenilen duruma ilişkin ev sahibi ülkenin vereceği karara göre erişim haklarının

² James, R. Blaker, *United States Overseas Basing: An Anatomy of the Dilemma*, New York, Praeger, 1990, s.4.

belirlenebileceğini göstermek için tercih edilir. Harkavy bu tanımlamaya göre, II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında ABD'nin sahip olduğu haklar açısından üsleri varken, bugün tesisleri olduğunu ifade eder.³

Benzer şekilde Lutz, ABD tarafından “üs” teriminin üzerinde tam kontrol olan askeri alanlar için kullandığını söyler. Lutz'a göre farklı kavramların yaratılmasının nedeni, üssün bu klasik anlamının sahip olduğu “tam kontrol” çağrışımından uzaklaşmaktır. ABD'nin deniz aşırı üsleri üzerinde tam kontrolü olmadığını, yetkinin ev sahibi ülke ile paylaşıldığını göstermek için üs yerine geçen yeni kavramlar kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra tesis (*facility*), istasyon (*station*), ileri karakol (*outpost*) gibi kavramların daha küçük veya daha dar işlev yüklenen üsleri tanımlamak için kullanıldığını söyler.⁴

Cooley ise üsler için kullanılan bu kavramların başka bir yönüne dikkat çeker. Deniz aşırı üsler için askeri yerleşke (*installation*) terimini kullanmak bir aldatmaca amacı taşımaktadır. Askeri yerleşke olarak adlandırılan yer, küçük bir meteoroloji istasyonu olabileceği gibi kalıcı devasa bir hava üssü de olabilir. Bu kavramlaştırma Amerika'nın sahip olduğu üs ağının çapını tahmin etmeyi zorlaştırmaktadır.⁵

2005 yılından itibaren ABD, üsleri sınıflandırmada ve tanımlamakta yeni kavramlar kullanmaya başlamıştır. Yeni sınıflandırma “ana harekât üssü” (*main operation base*) “ileri harekât mevki” (*forward operating site*) ve “müşterek güvenlik

³ Robert E Harkavy, *Bases Abroad: The Global Foreign Military Presence*, New York, Oxford University Press, 1989, s.7-8 ve 17.

⁴ Catherine Lutz, “Introduction: Bases, Empire and Global Response,” Catherine Lutz (der.), *The Bases of Empire: The Global Struggle against U.S. Military Posts*, New York, New York University Press, 2009, s.19.

⁵ Alexander Cooley, *Base Politics: Democratic Change and the U.S. Military Overseas*, New York, Cornell University Press, 2008, s.35.

alanı” (*cooperative security location*) şeklindedir.⁶ Tüm bu kavramlar üslerin ABD açısından kullanım özelliklerine göre yapılmaktadır. Bütün bu kavramlaştırma çabasının ardında yatan neden, hem “üs” kavramının kazanmış olduğu olumsuz anlamdan ve bunun doğurduğu politik tepkilerden kurtulmak hem de ABD’nin dünyanın dört bir köşesine ulaşan askeri varlığının gerçek boyutunu gizlemektir.

ABD tarafından, üsleri tanımlamak için dünyaya ihraç edilen bu kadar kavram varken, yapı olarak üs işlevini yerine getirdikleri halde hiç bir şekilde bu kategoriye sokulmayan oluşumlar söz konusudur. Bunların başında uçak gemileri gelmektedir. Amerikan donanması uçak gemilerini, Amerikan egemenliği altındaki 4,5 *acrelık* (18.210 m²) topraklar olarak tanımlamaktadır. Dünyanın dört bir yanındaki denizlere yayılmış bu yüzen üsler ABD’nin üs ağının görünmez parçalarıdır.⁷ Hiçbir resmi kayıta bunlar üs kategorisinde kabul edilmedikleri halde, işlevleri bir hava üssünün işlevinden farksızdır. Benzer şekilde uzay istasyonları ve uyduların konumu da tartışılabilir.

Tarihsel süreç içinde baktığımızda koloniler, koloni limanları, lejyon kampları, kaleler, sınır kaleleri ve köprübaşları, yapıları ve yerine getirdikleri fonksiyonlar itibari ile bugünkü üs fikrine oldukça yakındırlar. Koloniler, yayılma sürecinin bir parçası olarak fethedilen topraklara anavatandan yerleşimcilerin getirilmesi ve buradaki idari sistemin genel idareye bağlanması ile oluşturulmuştur. Bu yapılanma, gemiler ve seferdeki ordu için verdikleri lojistik destek, barındırdıkları askerî kuvvet, belli bir ticaret yolu üzerinde ve ülke sınırında kontrolü sağlama işlevleri ile üs fikrine çok yakındırlar. Bununla birlikte bunlar şehir

⁶ Bkz.aş. s.141

⁷ Lutz, “Introduction: Bases, Empire...”, s.4.

şeklindeki yapılardır ve doğrudan bir askerî yapılanma değillerdir. Askerî koloniler bile yapısal olarak tam anlamıyla bugünkü askeri üslere karşılık gelmezler. Buralarda kendi kendine yeten bir ekonomi içinde beslenen, barınan askerler söz konusudur, savaş zamanı dışında kolonide yaşayan çiftçiler ile birlikte çalışırlar. Ancak söz gelimi II. Dünya Savaşı sonrasında Japonya’da Okinawa Adasında kurulan ve bütün bir adayı kaplayan Okinawa Üssü’nün bir askeri koloniden temelde çok farkının olmadığını görürüz. Koloniler ile bugünkü askerî üsler arasında benzerlik kuran isimlerden biri olan Chalmers Johnson, “Bir zamanlar emperyalizmin yayılımını kolonilerini sayarak takip ederdimiz. Koloninin Amerikan versiyonu askerî üslerdir” tespitini yapmaktadır.⁸

Kimi zaman bir şehri de içine almakla birlikte çoğu zaman belirli sayıda askerî barındıran etrafı çevirili yapılar olan kalelerin işlevleri ile askeri üsler arasında benzerlikler çok fazladır. Belli bir güzergâh üzerinde inşa edilen kaleler, sefer halindeki askerlere barınak, yiyecek ve mühimmat temin etmenin yanı sıra, barış zamanında o yol üstündeki ticaretin kontrolünü sağlamaktadırlar. En ilkel savaşların dışında kalan tüm savaşlar yer değiştirmeyi gerektirdiğinden, savaşçılar silahlarını ve tayınlarını yanlarında taşımak zorunda kalmışlardır. Çağdaş savaş talimleri bir askerin taşıyabileceği yükün ortalama 35 kiloyu geçmemesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle yaya olarak ilerleyen bir asker en fazla on, onbir günlük yiyeceğini yanında taşıyabilir.⁹ Bu durum ordunun bilinen bir güzergâh üzerinde harekete geçmesi durumunda, uygun erzağın önceden hazırlanmasının önemi ortaya çıkarmıştır. Örneğin, 1567-1620 yılları arasında Lombardiya’dan Benelüks

⁸ Chalmers Johnson, “America’s Empire of Bases,” *TomDispatch*, January 15, 2004; http://www.tomdispatch.com/post/1181/chalmers_johnson_on_garrisoning_the_planete tarih:10.09.2007.

⁹ John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, İstanbul, Doruk Yayınları, 2007, s.377.

ülkelerine doğru ilerleyen birliklerin kullandığı ‘İspanyol Yolu,’ erken modern dönem ordu harekâtlarının zirvesidir. Önceden düzenlenen sabit bir seyahat programı ve depo silsilesi sayesinde binlerce askerin aynı anda Milan ve Brüksel arasındaki yaklaşık 700 millik bir mesafeyi beş ila yedi hafta içerisinde çok az bir zayıyla katedebilmesi sağlanmıştır.¹⁰ Bu durum, ordunun ilerlemeye geçmeden önceden belli noktaların ele geçirilip, buralarda depo ve destek noktaları oluşturmanın önemini artırmıştır.

Sınırlarda inşa edilen kaleler (uçlar) ise daha farklı bir fonksiyon üstlenmektedir. Savunmada üstlendikleri önemli görevin yanısıra bunlar aynı zamanda sınır kolonileri gibi fethedilecek yeni topraklara açılmanın da aracıdır. Benzer bir yapılanma olmakla birlikte köprübaşları, daha geçici niteliktedir. Bu yönleri ile Roma döneminin geçici lejyon yerleşkelerine benzerler. Düşman toprakları içinde elde edilen son mevkiye gerektiğinde ordunun gelip yerleşebileceği ve bir sonraki manevra için bekleyebileceği geniş arazilerdir. Buraya konuşlandırılan askerler belli bir güzergâh üzerinde kontrol sağlarlar.

Üslerin varlığı her dönem emperyal bir tutkunun göstergesi olmuştur. Askerî üsler, belli bir bölge üzerinde doğrudan hâkimiyet kurmanın veya başka bir devletin ekonomisi, siyasi yapısı, dış politikası üzerine etki ederek egemenlik sahasını genişletmenin en etkili araçlarıdır.¹¹ Eski Mısır’da ülkenin dış politikasının değiştiği ve emperyalist bir politika izlendiği Yeni Krallık Dönemi boyunca (M.Ö 1570-973) sınırları korumak ve yeni yerler fethetmek için Suriye’de, Filistin’de, Nubia’da, Libya ve Nil Vadisi boyunca kilit noktalarda kaleler inşa edilmiştir. Bu kaleler nehir

¹⁰ Geoffrey Parker, *Askerî Devrim: Batı’nın Yükselişinde Askerî Yenilikler*, İstanbul, Küre Yayınları, 2006, s.120.

¹¹ Lutz, “Introduction: Bases, Empire...”, s.7.

kıyılarına, altın madenlerine yakın noktalara, ana ticaret yolu üzerine veya istikrarsız sınır bölgelerinde konuşlandırılmışlardır. Nil Vadisi girişinde etkin şekilde gözetim ve kontrol sağlamak için bu ilkel üslerden yararlanılmıştır. Tek fonksiyonları askeri de değildir. Aynı zamanda imparatorluk temsilcileri ile yerel halk arasında iletişim hattı görevi görmüşlerdir. Zaman zaman kalelerin dağılımı değiştirilmiş ve Mısır'ın emperyal önceliklerindeki değişmeye göre yeni yerlere kaydırılmışlardır.¹²

Deniz ticaretinin ortaya çıkması ile birlikte Fenikeliler döneminde (M.Ö. 2000–300) deniz aşırı bir yapılanmanın temeli atılmış, “koloniler” kurulmuştur. Akdeniz deniz gücü olan Fenikelilerin yeni pazar ve kaynak arayışları, onları Antik dönemin en büyük kolonici devletlerinden biri yapmıştır. Kıyılardaki ticaret istasyonlarının ve Akdeniz adalarında kurdukları kolonilerin yeni medeniyetlerin merkezi haline geldiği bilinmektedir. Deniz ticaretinin gelişmesine paralel ortaya çıkan korsanlığa ve rakipler arası çatışmalara karşı askerî önlem arayışları, bu dönemde başlar. Hem gemilerdeki donanımın, hem de sıradan mürettebatın niteliklerinin taşıdıkları yükü koruma ve gemiyi savunma konusunda yetersiz kalması nedeniyle ticaret yapan topluluklar, bu gemileri savunmak için asker taşıyan ve gemiye eşlik eden araçlar tasarlamışlardır.¹³ Bunlar bir anlamda denizlerdeki ilk askerî gemilerdir.

Başka bir denizci uygarlık olan Antik Yunan döneminde (M.Ö. 756-146), ticaret istasyonları ve kolonilere dayanan bu sistem gelişmiştir.¹⁴ Anakara dışına taşan pazar, kaynak ve güç arayışının bir sonucu da olarak kurulan kolonilere dayalı

¹² Ellen Fowles Morris, *The Architecture of Imperialism: Military Bases and the Evolution of Foreign Policy in Egypt's New Kingdom*, Leiden&Boston, Brill, 2005, s.1-3.

¹³ E.D. Potter, (der), *Sea Power: Naval History*, 2. Baskı, Maryland, United States Naval Institute, 1986, s.1.

¹⁴ *a.g.e*, s.2.

bu sistem, üsler aracılığı ile egemenliği yayma fikrinin temelini teşkil etmektedir. Thucydides M.Ö. 431–404 yılları arasında Sparta ile Atina arasında gerçekleşen Peloponez Savaşı sırasında ortaya çıkan üs edinme konularında yazmıştır.¹⁵ Büyük İskender’in Pers İmparatorluğu’nu fethi kuvvetlerinin disiplini ve taktik kadar, Doğu yolu üzerinde kurduğu destek lojistik merkezlerinin katkısının bir sonucudur.¹⁶ Bununla birlikte, üsleri askerî stratejinin ayrılmaz bir parçası haline getiren Romalılar olmuştur.

İlk askerî amaçlı koloniler Romalılar tarafından M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında Kral Tarquin döneminde kurulmuştur. Bu ilk kolonilerin dikkat çekici özelliği barbar kavimlerinin saldırısına açık Latium bölgesini “korumak amacıyla” bölgenin etrafına kurulmuş olmalarıdır. Savunma amaçlı koloni fikri burada başarısız olur. Ancak bu fikrin geliştiğini ve Cumhuriyet Döneminde (M.Ö. 510- M.Ö. 27) kolonilerin, hem bir kısım Romalıya yeni hayat sunan yerleşim yerlerine, hem de askerî araçlara dönüştüklerini görürüz. Askerî ve kültürel bakımdan Roma sisteminin dayandığı direkler olan ülke geneline yayılmış bu koloniler şebekesi, fethedilen yerlerin güvenliğini sağlamakta kullanılan en etkin mekanizmalar haline geleceklerdir.¹⁷

Romalıların lejyonlara dayalı askerî sistemi günümüzdeki bütün askerî yapılanmaları etkilemiştir. Özellikle lejyon yerleşkeleri bugünkü askerî üslerin temelini oluşturmaktadır. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte genişleyen topraklar nedeniyle savaş meydanlarının Roma’dan oldukça uzakta kalkması, uzun

¹⁵ Kent E. Calder, *Embattled Garrisons: Comparative Base Politics and American Globalism*, Princeton, Princeton University Press, 2007, s.7’den Thucydides, *The Peloponnesian War*, Trans. R. Warner, Baltimore, Penguin Books, 1954, s.447.

¹⁶ Blaker, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁷ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi: Menşelerden Akdeniz Havzasında ,Hâkimiyet Kurulmasına Kadar*, Cilt I, I. Kısım, 2.Baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1987, s.128.

yürüyüşlerin yapılmasının gerekli kılmıştır. Bu durum süratle kurulabilen, fakat aynı zamanda emniyetli karargâh ihtiyacını doğurmuştur.¹⁸ Romalılar lejyon yerleşkelerini kurarken önce dört köşeden oluşan bir alan belirleyerek bunu çevirmekte, sonra bu araziye yerleşen piyadelerce karargâh inşa edilmektedir. Her bir yerleşke, ihtiyaç sona erdiğinde yıkılacak tahkim edilmiş bir kente benzemektedir.

Askerî yerleşkeleri ülke geneline yayılmış halde bulmak mümkün olsa da, bunlar hem güvenlik, hem de yeni fetihler için genellikle uç bölgelerde, barbar ülke sınırlarında konuşlandırılmışlardır.¹⁹ Bu yerleşkeler, kuruldukları konumlar itibariyle, mühimmat depolarının, kilit bölgelerin ve suyollarının kontrol noktasındadırlar ve yakın bölgenin güvenliği için hızla müdahale imkânı sağlayan, mobil güçlerin barındığı müstahkem mevkiilerdir.²⁰ Hayati stratejik noktalara erişen kara güzergâhlarının kontrolü açısından bu üsler son derece önemlidir.²¹ Roma İmparatorluğu, Britanya'nın güvenliğini etrafındaki üç lejyon; Aşağı Germanyanya'nın iki lejyon ve Yukarı Germanyanya'nın iki lejyon; Mısır, Afrika, İspanya gibi uzak yerlerin her birininkini birer lejyon ile sağlamıştır.²² Roma askerleri 25 yıl gibi uzun bir süre hizmet vermesi ve sınırların güvenliğini sağlamanın devamlı bir görev olması nedeniyle lejyon yerleşkeleri bir süre sonra seyrek yer değiştirmeye başlamışlardır. Bu uzun süre yerleşik kalan yapılar, etraflarında şehirlerin

¹⁸ *a.g.e.*, s.181-182.

¹⁹ Richard Alston, *Aspects of Roman History AD 14-117*, Londra, Routledge, 1998, s.272; Edward Gibson, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi, Cilt I*, Çev. Asım Baltacıgil, Basım yeri yok, Tuba Matbaacılık, 1988. s.34-36.

²⁰ Brian Campbell, "The Roman Empire," Kurt A. Raaflaub; Nathan Rosenstein, (der), *War and Society in the Ancient and Medieval Worlds*, Washington DC, Harvard University Press, 1999, s.276.

²¹ Robert Harkavy, *Great Power Competition for Overseas Bases: The Geopolitics of Access Diplomacy*, New York, Pergamon Press, 1982, 105-106.

²² Gibson, *a.g.e.*, s.34-36.

gelişmesine yol açmışlar ve daha sonra bu yeni merkezler Roma kolonisi statüsü kazanarak, Roma İmparatorluğu'na dâhil olmuşlardır.²³

Başka bir ülkenin toprakları içine barış zamanında anlaşma yolu ile askerlerini konuşlandırma fikrine de ilk kez Roma İmparatorluğu'nda rastlarız. Düşman ülkelerin baskısı altında olan güçsüz komşu devletlere güvenlik garantisi sununan Roma, bunu sağlamak için lejyon kaleleri kurması gerektiğini ileri sürerek o ülke geneline yayılmış belli büyükte toprak parçaları talep etmiş ve inşa ettiği kalelere askerlerini yerleştirmiştir. Böylelikle egemenliklerini korumalarına izin verilen komşu devletlerin yaratabileceği her hangi bir tehlike ortadan kalkarken, başka güçlerin bu topraklara hâkim olması da engellenmektedir. Roma, bu yolla imparatorluk çevresinde bir üs ağı kurmayı başarmıştır.²⁴

Karadan saldırılardan korunaklı hale gelen Roma devleti, M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren İtalya'nın doğu ve batı sahillerini güvenliğe alabilmek için; donanma kurmuş ve topraklarını deniz aşırı olarak genişletmeye başlamıştır.²⁵ M.Ö 264–241 yılları arasında gerçekleşen I. Pön Harbi'nde Roma ilk kez kurduğu donanmayı kullanmış ve ilk deniz aşırı toprağı olan Sicilya'yı ele geçirmiştir.²⁶ Deniz aşırı açılım ile birlikte Roma'nın, Cumhuriyet topraklarının ve İtalya'nın güvenliğini sağlamak için stratejik konumu olan yerleri fethederek, bu noktaları tuttuğunu ve askerî mevkiiler haline getirdiğini görürüz. İmparatorluğun politikası Akdeniz'de egemenliğini sürdürmek ve uyruklarının ticaretini korumaktır. Bu nedenle Roma,

²³ Alston, *a.g.e.*, s.272.

²⁴ Arnold Toynbee, *America and the World Revolution*, Oxford, Oxford University Press, 1962, s.105-106.

²⁵ Peter Astbury Brunt, *Roman Imperial Themes*, Oxford, Clarendon Press, 1990, s.271 ; Demircioğlu, *a.g.e.*, s.209.

²⁶ Demircioğlu, *a.g.e.*, s.224-225.

biri Adriyatik'te Ravenna'da, diğeri Napoli körfezinde Misina'da olmak üzere iki filo bulundurmuş²⁷ ve batı denizlerinin hâkimiyeti için Sardunya ve Korsika'yı ele geçirerek eyalet haline getirmiştir.²⁸ Galya tehlikesine karşı Po havzasını ilhak etmiş ve bu bölgeye stratejik yollar yaparak, müstahkem mevkiileri kalelerle tutarak, koloniler kurarak emniyeti sağlamaya çalışmıştır.²⁹

Bir başka örnekte, Roma ile Kartaca arasında İspanya için girilen mücadelede, M.Ö. 234'te, Roma İspanya'ya girmiş ve Tarraco'yu ele geçirerek tekrar Kartaca tarafından alınana kadar askerî üs olarak kullanmıştır.³⁰ Romalılar bu dönemde deniz kolonileri ve deniz üsleri ile İtalya kıyı şeridi boyunca güvenliği sağlamışlardır.³¹ II. Pön Harbi ile Kartaca'nın kesin yenilgisini izleyen yüz yıl boyunca, Roma hızlı bir biçimde doğuya doğru yayılmış ve Akdeniz havzasının tamamı üzerinde hâkimiyet kurmuştur.³² Uçsuz bucaksız topraklara, muazzam miktarda paraya ve sayısız köleye sahip olduğu dönemde Roma İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde egemenliği sürdürmesinde ve kontrolü sağlamasında üsler önemli görevler üstlenmişlerdir. Roma'nın kurduğu bu sistem ve askerlik alanında geliştirdiği teknik ve stratejiler kendinden sonraki tüm uygarlıkları etkilemiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yayılma döneminde uçlarda kurulan kaleler askerî üsler olarak görülebilir. Osmanlı akıncıları aldıkları küçük ya da yakın kaleleri yıkmakta, önemli bir üs olarak gördüklerini bırakarak teşkilatlandırmakta ve buradan etraftaki yerleşim yerlerine günübürlük saldırılar düzenleyerek sonra bu kalelere geri

²⁷ Gibson, *a.g.e.*, s.37.

²⁸ Demircioğlu, *a.g.e.*, s.225.

²⁹ *a.g.e.*, s.228.

³⁰ *a.g.e.*, s.247.

³¹ Potter, *a.g.e.*, s.5-6.

³² Emmanuel Todd, *İmparatorluktan Sonra: Amerikan Sisteminin Çöküşü*, çev. Gülseren Çetin, Ankara, Dost Kitabevi, 2004, s.64.

dönmektedirler. Aşıkpaşazade tarihinde bunun örneklerini okumak mümkündür: “*Hacı İlbeği, Meriç kenarında bir küçük burgus [kale] aldı. Gündüz hisara girerdi. Gece sabaha kadar etrafın kâfirlerine rahat vermezdi.*”³³

Osman Gazi Bursa kalesini ve civarını zapt etmek için iki hisar yaptırmış ve bu iki hisar üs gibi kullanılmış, Bursa kalesinin çevresi bunlar sayesinde zapt edilmiş ve o kalenin dışarıyla irtibatı bu iki üs sayesinde kesilmiştir.³⁴ Erken dönem Osmanlı Devleti için yazılanlar bu bakış açısından okunduğunda, Roma’dakine benzer şekilde fethedilen ve uç haline gelen her kalenin bir sonraki kaleye kadar olan toprakların alınması için bir üs olarak kullanıldığını görürüz. Buna başka bir örnek Rumeli yakasında Osmanlıların ilk ele geçirdikleri Çimpe Kalesi’dir. Önce kaleyi ele geçiren askerler, daha sonra burayı Rumeli’de yayılmak için bir üs olarak kullanmışlardır. Burada ele geçirdikleri atlarla Akçalıman’daki gemileri yakıp üslerine geri dönmüşler ve kalenin limanındaki gemileri Anadolu’dan asker geçirmek için kullanmışlardır. Bu kalelerden yapılan saldırılarla Gelibolu ele geçirilmiştir.³⁵ Hisarları uç edinerek ilerleyen Osmanlı, hazır olduğunda fetihlerle genişlemiştir. İstanbul’un fethinden önce karşılıklı olarak yapılan Anadolu ve Rumeli hisarları buna iyi bir örnektir.

Osmanlı’da kaleler aynı zamanda sefere çıkan ordu için lojistik destek veren üslerdir. Osmanlı ordusu cephanesini yolu üzerindeki bazı kalelerden temin ederek ilerlemektedir. Merkezden ordu hareket etmeden evvel güzergâh üzerindeki bu kaleler ciddi bir bakım ve onarımdan geçmektedir. Murphy, bölge merkezi olan, cephane gibi askerî teçhizatın emin bir şekilde saklanmasına ve stoklanmasına imkân

³³ Nihal Atsız (haz.), *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s.56.

³⁴ Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I. Cilt, Ankara, TTK, 1949, s.119.

³⁵ *a.g.e.*, s.177.

veren kalelerden “iç bölgelerdeki Osmanlı ikmal üsleri” (*Ottoman supply bases in the interior*) olarak bahsetmektedir.³⁶

Osmanlı'nın Akdeniz'de hâkimiyet kurmak çabasında yine üs inşa sürecinin önemli yer teşkil ettiğini görürüz. Bu üs edinme süreci 1460'ların sonlarında başlamış 1566'da Sakız'ın düşmesine kadar devam etmiştir.³⁷ Venedik ile 1463-79 arasında yapılan savaş sırasında kilit konumdaki adaların ve üslerin ele geçirilmesi Türklere Ege'de baskın bir pozisyon kazandırmıştır.³⁸ Özellikle 1522'de Rodos'un fethini izleyen dönem içinde Osmanlı, Akdeniz'in ortasında filo harekâtlarına destek verebilecek seviyeye gelebilmek için öncelikle Ege'de, sabırla ve tedricen ikmal üslerini kurmuştur. Kazanılan bu üsler ve adalar aynı zamanda deniz yollarının kontrolünü sağlamak için kullanılmışlardır.³⁹

16. yüzyılın ilk yarısında Kızıldeniz'e egemen olan Osmanlılar, Süveyş'te inşa edilen kadırgalarla bu denizin Arabistan yakasındaki limanlarında hâkimiyet sağlamışlardır. Yemen'de okyanus kıyısındaki Aden alınınca, Portekizlilere karşı önemli bir üs elde geçiren Osmanlı, deniz kıyılarında üsler elde etmeye devam ederek Arabistan'ın içlerine nüfuz etmek için bunları kullanmıştır. Bu şekilde Yemen, Lahsa ve Basra bölgeleri fethedilmiştir.⁴⁰

Çin'de barutun bulunması ardından yaşanan gelişmeler öncelikle askerî alanda köklü değişimlere neden olmuş ve üsler de buna paralel olarak bugünkü niteliklerini kazanmaya başlamışlardır. 15. yüzyıldan itibaren top güllerinin

³⁶ Rhoads Murphy, *Ottoman Warfare 1500-1700*, New Jersey, Rutgers, 1999, s.18-19.

³⁷ *a.g.e.*, s.219, dn.40.

³⁸ Jeremy Black, *Savaş ve Dünya: Askerî Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000*, Ankara, Dost Kitabevi, 1998, s.41.

³⁹ Murphy, *a.g.e.*, s.22.

⁴⁰ Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004, s.153-161.

ateşleyicisi olarak kullanılan barut, tüm dünya tarihini etkilemiş; haritacılık, yön bulma ve gemi yapımında yaşanan gelişmelerle birleşince coğrafi keşiflere uzanan bir sürecin başlangıcı olmuştur. Yeni yelkenli tekniklerinin bulunması ile daha uzun mesafeler gidebilen gemilerin yapılması bu süreçte en önemli gelişmelerden biridir. Artık çizilen haritalarla, tüm dünya ve ülke toprakları hakkında doğru fikirlere sahip olmak ve ağır topların monte edilebildiği okyanus aşan gemileri sayesinde yeni toprakları fethetmek mümkün hale gelmiştir.

Tüm bu gelişmelerin neticesinde 16.yüzyıldan itibaren büyük güçlerin arasındaki savaşlar Avrupa kıtasından, denizlere ve okyanuslara taşınmıştır.⁴¹ Ticaret yollarının kontrolü etmek isteyen ülkeler uzak kıyılarda donanma üsleri kurarken, bu üsler aynı zamanda donanmaya lojistik destek sağlamaktadır. Gemilerin tedariklerinin yetecekleri kadar uzaklıkta bir mesafeye kurulan her üs bir sonraki üs noktasına erişimi sağlamaktadır. Böylelikle gemiler buralarda ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra yollarına devam edebilmekte ve ticaret gemilerinin güvenliğini sağlamaktadırlar.⁴²

Bu dönemde Portekizliler, Hindistan'a kadar uzanan güzergâh boyunca kârlı limanları ele geçirmişler, kurdukları kaleler, donanma devriyeleri ile baharat ticareti üstünde yarı-tekel oluşturmuşlardır.⁴³ Portekizin denizlerdeki en büyük rakibi olan İspanya benzer şekilde kendi üs ağını kurmuştur. 16. yüzyılın sonunda İspanya ve Portekiz'in inşa ettikleri üsler hâkimiyetlerini bütün denizlere yaydıklarını göstermektedir. Dünyanın tüm okyanus sahillerinde inşa ettikleri toplarla donatılmış

⁴¹ Parker, *a.g.e.*, s.128.

⁴² Lutz, *a.g.e.*, s.9.

⁴³ *a.g.e.*, s.8.

kaleler, bundan sonraki 300 yıl içinde yükselecek imparatorlukların sahip çıkmak için savaşıacakları yerler haline gelmişlerdir.⁴⁴

Avrupalı denizci devletlerin sömürge mücadelesi üslerin önemini bambaşka bir noktaya taşımıştır. Üs elde etmek başlı başına bir amaç haline gelmiştir. Parker, Avrupalı işgalcilerle karşı karşıya kalan Orta ve Kuzeydoğu Amerika'dan, Afrika'ya ve Güneydoğu Asya'ya uzanan bölge halkaları Avrupalıların amaçlarını anlayamamış olduklarını ve yayılma karşısında direnememelerinin bir sebebinin de bu olduğunu söyler. Avrupa için yeni topraklar anlamına gelen bu bölgelerde yaşayan toplumların hemen hepsinde savaşlar düşmanı imha etmekten çok köleleştirmek, vergi elde etmek, ganimet için yapılmaktadır. Bu nedenle ezici düşman karşısında en iyi yol teslim olmak ya da geçici olarak bölgeden uzaklaşmaktır. Parker buna örnek olarak Sumatra adasında yer alan 1511'de Malaka'nın Portekizliler tarafından işgalini verir. Güçlü Portekiz kuvvetleri ile karşı karşıya kalan Malaka hükümdarı, askerlerini geri çeker. Portekizlerinin şehir yağmalayıp, ganimetlerle topraklarını terk edeceklerini düşünmektedir. Fakat Portekizliler gitmezler ve işgal ettikleri topraklara *A Famosa* olarak bilinen güçlü bir kale inşa ederler.⁴⁵ Bu davranış, bu bölge halklarının anlayabileceği bir savaş gayesi değildir. Daha önce savaşmak için kurulan kalelerin kendisi, artık bir savaş nedeni olmuştur.

İspanya ve Portekiz ile başlayan sömürgecilik dönemi, Hollanda, İngiltere ve Fransa ile devam etmiştir. 1650'den itibaren Avrupa'da cereyan eden hemen her savaş denizler ve denizaşırı ülkeler üzerinde bir iktidar ve nüfuz mücadelesine

⁴⁴ Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi.*, s.419.

⁴⁵ Parker, *a.g.e.*, s.222.

dönüşmüştür.⁴⁶ Bu ülkeler sömürgelerini korumak için savaş filoları kurmaya yönelirken, 17.yüzyılda Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar bölgedeki ticaretin kontrolünü sağlamak için Hindistan ve civarındaki adalarda köprübaşları kurmuşlardır. Kıyılarda, ticaret merkezlerini koruyan topçu bataryalarla savunulan kaleler inşa ederek durumlarını güçlendirmişlerdir.⁴⁷ Kalelerle korunan bu ileri karakollar zinciri, güçlenerek sömürge imparatorluklarını meydana getirmişlerdir.

Denize olan ekonomik bağımlılık, sömürgelerin gittikçe artan önemi ülkeler için deniz trafiğinin kontrolünü öncelikli hale getirmiştir. Savaş gemilerinin yapımı hız kazanırken, 17. yüzyılda itibaren bu gemilerin dâhil olduğu düzenli donanmalar kurulmuştur. 18. yüzyılın ortalarından itibaren, düzenli orduların ve donanmanın ihtiyacı olan ordu personelini yetiştirmek üzere askerî akademilerin açılması, askerî alanda profesyonel yaklaşımların geliştirilmesine olanak sağlar. Aslında bu gelişme sadece bir ihtiyacın değil, aynı zamanda Fransız Aydınlanması'nın etkilerinin de bir sonucu olarak görülmelidir. 1740'ların sonundan itibaren bir dizi askerî çalışmada o zamana kadar görülmemiş bir yaklaşım ve teorik girişim kaleme alınmıştır. Askerî analizciler dönemin bakış açısını askerî alana uyarlarlar. Şikâyet ettikleri savaş, keyfi geleneklerle, kör tahminlerle, düzensizlik ve kargaşa ile yönetilmektedir. Tüm bunların yerini eleştirel analizlerin ve sistemik planların alması için çalışırlar.⁴⁸ Bu gelişmeler, daha stratejik savaşların doğmasına yol açarken, cephe gerisi taktik hesaplar ve stratejik fetihler önem kazanmıştır.

⁴⁶ Parker, *a.g.e.*, s.128.

⁴⁷ Keegan, *2500 Yıllık Savaş Tarihi*, s.16.

⁴⁸ Azar Gat, *A History of Military Thought from Enlightenment to the Cold War*, Oxford, Oxford University Press, 2001, s.30.

Geniş coğrafyalara yayılan imparatorlukların sahip oldukları toprakları koruma çabaları, pratik ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Büyük güçler arasında sömürge mücadelelerinin zirvede olduğu dönemde; anavatan sularında konuşlanan donanmanın sömürge sularındaki savaş alanına gitmesi için uzun bir mesafe kat etmesi gerekmekte ve bu durum ciddi sorunlara neden olmaktadır. İngilizler, 1740'lardan itibaren Karayipler'de deniz üsleri inşa ederek, lojistik ve destek problemlerini çözmeye yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Jamaika'da Antonia Limanı (*Port Antonia*) ve Kraliyet Limanı (*Royal Port*) ve Antigua Adası'nda İngiliz Limanı (*English Harbour*) bu dönemde inşa edilmiştir. Böylelikle İngiltere, yerel krizlere ve zorluklara acil müdahalede bulunabilme, aynı zamanda Fransız ve İspanyol tehditlerine hızla karşılık verebilme imkânına kavuşmuş ve limanlarda kalıcı deniz mevcudiyetini elde etmiştir.⁴⁹ Bununla birlikte sömürge topraklarındaki limanlarda oluşturulan bu kalıcı askerî yapılanma sınırlı boyutta kalmıştır.

1763 Yedi Yıl Savaşlarından önce, Avrupalı güçlerle girilen çatışmaların dışında İngiliz bakanlar deniz aşırı sömürgelerde denetimi ve kontrolü sağlamak için güçlü ve kalıcı askerî varlığa gerçek bir ihtiyaç olduğunu düşünmemektedirler. Kuzey Amerika'da bulunan düzenli birliklerin New York, Newfoundland ve Nova Scotia'da inşa edilen küçük garnizonları bulunmaktadır.⁵⁰ İngiltere'nin 1754 gibi geç bir tarihte bile Büyük ve Küçük Antiller ve Kuzey Amerika'da sadece 4000 askerî vardır.⁵¹ Bu da, İngiltere'nin sömürgelerinin kontrolünü topyekûn bir askerî varlık yerine, yerel kuvvetleri kullanarak ve belli noktalardaki üslerindeki küçük askerî birlikler ile sağladığını göstermektedir.

⁴⁹ H.V. Bowen, *Enterprise and the Making of the British Overseas Empire 1688-1775*, Londra, Macmillian Press, 1996, s.25.

⁵⁰ *a.g.e.*, s.24-25.

⁵¹ Brunt, *a.g.e.*, s.267.

Endüstri Devrimi sonrası yelkenli gemilerin yerini buharlı gemilerin alması ile yeni bir ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bu da buharlı gemilerin uzun yolculuklar yapabilmesi için yol boyunca ihtiyaç duyulan kömürün sağlanmasıdır. Büyük bir donanmaya sahip olan İngiltere'nin deniz üzerindeki hâkimiyeti genişlerken, üs ağı da genişlemeye başlamıştır. Ancak üslerin sadece lojistik işlevleri yoktur. İngiltere'nin erken dönem sömürgecilik faaliyetlerinde amaç olarak ticaret, kaynak ve yeni yerleşim yerleri edinme fikri ön planda olsa da özellikle 19. yüzyıl ile birlikte artık imparatorluğun güvenliğini sağlamak için stratejik önemi olan toprakları ele geçirme ve buralarda askerî mevcudiyet gösterme önem kazanmıştır.⁵² İngiliz İmparatorluğu, Napolyon Savaşları'ndan I. Dünya Savaşı'na kadar, bütün bir yüzyıl boyunca denizleri, kurduğu üs ağı sayesinde kontrol etmiştir. İngiltere'nin bu dönemde denizaşırı üsleri Cebilitarik'tan, Ümit Burnu'ndaki Simonstown'a, Süveyş, Aden, Singapur, Heligoland ve Hong Kong'a kadar ulaşmaktadır.⁵³ Kalkınma için denizlerin kontrolünü elde tutmak gerektiğinin idrakinde olan İngiltere, egemenlik kurmaktan söz etmeden, gerçek anlamda dünya çapında askerî üs ağını elinde tutan ilk devlettir.⁵⁴

Askerî üslerin ortaya çıkış kronolojisine baktığımızda, hava araçları ve uçakların yakın dönem icatları olmasının bir sonucu olarak, en son hava üslerinin kurulduklarını görürüz. Amerikan Bağımsızlık Savaşında ve Fransız İhtilali'nde gözlem amacıyla kullanılan balonlar askerî alanda kullanılan ilk hava araçlarıdır. 1900'lerde icat edilen zepline esin kaynağı olmuşlardır. Wright Kardeşler 1903'te ilk uçuşlarını yaptıklarında, bu yeni icat pek ilgi göremese de; 1909'da Amerika Savaş

⁵² *a.g.e.*, s.267.

⁵³ Calder, *a.g.e.*, s.7

⁵⁴ *a.g.e.*, s.10

Bakanlığına ilk uçaklarını satmayı başarırlar.⁵⁵ Aynı sene önce Rheims, Fransa; ardından Johannisthal, Almanya ve Maryland, Amerika’da ilk havaalanları (*airfield*) kurulur. Bunu askerî hava üslerinin inşası izleyecektir.

Önceleri uçaklardan askerî alanda da yalnızca yolcu taşımak ve gözlem amacıyla yararlanılmıştır. İtalyanların 1911’deki Trablusgarp Savaşı’nda, uçaktan el ile 2 kiloluk bombalar atmaları ve ardından Almanların, 1913 yılı ortasında bazı uçaklarına 5 ve 10 kiloluk bombalar yüklemeleri, uçakların askerî açıdan değerini artırmıştır.⁵⁶ 1914’te I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi hava araçlarının kullanımını ve gelişimini hızlandırır. Bombaların atıldığı zeplinler, makineli tüfeklerin monte edildiği uçaklar çok geçmeden savaşların vazgeçilmez silahlarına dönüşeceklerdir. Savaşın başında Fransa’da dört filosu bulunan İngiltere’nin filo sayısı savaşın son senesinde 100’e çıkmıştır. Almanya’nın 200 filosu varken, Fransa’nın sadece batı cephesinde sahip olduğu filo sayısı 260’a ulaşmıştır.⁵⁷

I. Dünya Savaşı, Avrupa kıtasındaki askerî havacılık için başlıca bir dönüm noktası olmuştur. Dört yıl içinde askerî havacılık benimsenme aşamasından geçerek bir gereksinime dönüşmüştür.⁵⁸ Hava kuvvetlerinin yönetimine ilişkin yapı hala oturmamasına karşın 1917 yılında İngiltere tarafından dünyanın ilk hava kuvvetleri kurulur. 1921 gibi erken bir tarihte İtalyan General ve strateji uzmanı Giulio Douhet, hava araçları ile savaşın yeni bir formunun ortaya çıktığını ve kim havada kontrol sağlarsa geleceğin savaşlarını onun kazanacağını söyleyerek, havacılığa önem

⁵⁵ Fred G. Kelly, *The Wright Brothers*, New York, W.W. Norton & Co, 1989, s.236 ve 266

⁵⁶ Edward Homze, “Kıtasal Tecrübeler,” Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (der.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979, s.44.

⁵⁷ Robin Higham, *100 Years of Air & Aviation*, Texas, A&M University Press, 2003, s.35.

⁵⁸ Homze, *a.g.e.*, s.44.

verilmesi üzerinde durmuştur. Douhet'in fikirleri özellikle Amerikan Kara Havacılık Birimindeki subayların fikirlerini yakında etkilemiş ve kitapları geleceğin hava kuvvetleri generallerini yetiştiren okullarda okutulmuştur.⁵⁹

Tüm dünyada hava kuvvetlerinin esas gelişimi iki savaş arası döneme rastlar. Bu gelişim II. Dünya Savaşı'nın sadece kara ve denizde değil, havada da sürdürülen bir savaş olmasına yol açmış, uçakların bu etkin rolleri savaş sonrası dünyada askerî stratejileri bire bir etkilemiştir. İki kutba bölünen Soğuk Savaş dünyasında, askerî hava üsleri her iki taraf için de kurdukları sistemi yaymanın ve korumanın vazgeçilmez anahtarları haline gelmişlerdir.

Yüzyıllar içinde, denizaşırı üsler değişen bir dizi stratejik ve jeopolitik fonksiyon üstlenmişlerdir. Başlarda sadece fetihler için yollar açıp, lojistik destek sağlarken, denizlerde varolabilmek için gerekli hale gelmeleri, onları vazgeçilmez kılmıştır. Havacılık alanındaki teknolojik gelişmeler, komşu olunmayan, kıyılarına gidilmeyen ülkelerin en iç noktalarında üslerin kurulup kullanılmasına imkân vererek, bu bölgelerde kontrol kurmayı taktik bir oyuna çevirmiş ve bu yönüyle bambaşka bir hâkimiyet türü yaratmıştır.

⁵⁹ Clayton K.S. Chun, *Aerospace Power in the Twenty-First Century*, Colorado&Alabama: United States Air Force Academy Air University Press, 2001, s.39

II. BÖLÜM: ABD'NİN ÜS POLİTİKASI

“Romalı, silahlarını götürdüğü her yere yerleşir”

Seneca, in *Consol, ad Helviam*, BÖ6⁶⁰

A) ABD'NİN ÜS POLİTİKASINA TEORİK BİR YAKLAŞIM:

Robert W. Cox, Dünya Düzeni ve Hegemonya

II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Amerika Birleşik Devletleri, Antartika dışında tüm kıtalara yayılmış olan askerleri ve 2.000'den fazla askerî üssü ile yeni dönemin büyük gücü olmaya hazırды.⁶¹ İlk denizaşırı üslerini İngiltere ile yapılan 1812 savaşı sonrası başlayan barış döneminde elde etmesine karşın, üslerin tüm dünyaya yayılması ve Amerikan politikasının ve askerî stratejisinin kilit unsurları haline gelmesi Soğuk Savaş sürecine paralel olarak gelişti.

Soğuk Savaş döneminde politikaya yön veren Realist perspektifin etkisiyle Amerika'nın üs politikasını “ulusal çıkar,” “güvenlik,” “güç dengesi,” kavramları çerçevesinde açıklamak yerleşik hale gelmiştir. Uluslararası ilişkilerde devleti temel aktör olarak alan Realizm, devletin davranışlarını, doğası gereği bencil olarak tasvir ettiği insanla özdeşleştirerek çıkar maksimizasyonu çerçevesinde açıklar. Bu perspektiften bakıldığında askerî üsler, anarşik bir sistem içinde güvenliğini temin etme çabasındaki devletlerin askerî güçlerinin ayrılmaz parçalarıdır.⁶² Realizm'de,

⁶⁰ Gibson, *a.g.e.*, s.54.

⁶¹ Blaker, *a.g.e.*, s. 9.

⁶² Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, Second Edition, New York, MacMillian Publishing Company, 1993, s. 35–186; Scott Burchill, Andrew Linklater, vd. *Theories of International Relations*, New York, St. Martin's Press, 1996, 67-93; Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerin ‘Gerçekçi’ Teorisi: Kökeni, Kritiği, Kapsamı,” *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, ss. 33-61.

güç çerçevesinde tanımlanmış ulusal çıkar peşinde koşan devlet gerçekliğinin kendisi olarak sunulurken, devletlerin davranışları arkasında yatan asıl gerçekler dışlanmaktadır. Bu yaklaşımda güç, meşruiyetin temeli haline gelmektedir. ABD kendi toprakları dışında bir üs elde edebilir ve buna sahip olma sebebini, tanımını her an yeniden yapılabilen, “ulusal çıkar” kapsamında açıklayabilir. Ancak bu Realist bakış açısı varolanı sebep olarak sunarken, arkasında yatan nedenleri görmemize engel olmaktadır.⁶³

19. yüzyıl sonuna doğru dünya üzerinde sömürge edinme ve hâkimiyet kurma yarışı, yeni yerler kazanmak için coğrafi açıdan kilit noktaları önemli hale getirmiştir. Bu durum, alanda yeni teorilerin doğmasına, üs edinmeyi temel alan stratejilerin geliştirilmesine yol açmıştır. Bu sürecin sonucunda doğan Jeopolitik teori, bir ülkenin sahip olduğu coğrafi konumu, güvenlik politikasını oluşturmada ön plana taşımaktadır. Savaş ve çatışmayı devletlerarasındaki mücadelenin bazen bir aracı, bazen de doğal bir sonucu olarak gören bu teorik yaklaşım, Realist teorinin devlet anlayışı, askerî güç, ulusal çıkar, hâkimiyet kavramları üzerine oturmaktadır. Burada da Realizme benzer şekilde politika oluşturma sürecinin tek boyutuna ağırlık verilmekte ve bu asıl neden olarak sunulmaktadır.

Friedrich Ratzel'in 1897'de yayınlanan *Politische Geographie* (Siyasi Coğrafya) adlı kitabı jeopolitik üzerine yazılmış ilk bilimsel eser kabul edilir. Jeopolitiğin kurucularından sayılan Ratzel, devlet ve onun kapladığı toprakları yakın ilişki içinde olan organizmalar olarak görür. Toprak, devlete büyüme ve gelişme için fırsatlar sunar, devletin yapması gereken bu fırsatları kavrayarak

⁶³ İlhan Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s. 16-18.

değerlendirmektir. Bu yaklaşımda, coğrafya devletin gelişimi için bir hayat sahasıdır. Eğer nüfus artışı, kaynakların azalması gibi nedenlerden dolayı devletin ayakta kalması tehlikeye girerse, canlı bir organizma gibi yaşam alanını (*Lebensraum*) genişletmelidir. Devletin yayılmacı politikası, ilkel ve küçük devletleri dışarıdan istilas ile gerçekleşir. Ratzel, devletin gelişmesi, hayatını daha iyi sürdürmesi için toprak kazanımı haklı göstermektedir. Devleti canlı bir organizma olarak ele alan bu teori Adolf Hitler tarafından benimsenmiş ve Nazi Almanya'sının politikalarını açıklamak için kullanılmıştır.⁶⁴

Amerikalı Amiral Alfred Thayer Mahan'ın "deniz hâkimiyeti teorisi", İngiliz Halford Mackinder'in "kara hâkimiyeti teorisi," Nicholas J. Spykman'ın "kenar kuşak teorisi ve Alexander P. De Seversky'nin "hava hâkimiyet teorisi" jeopolitik alanında öne çıkan teorilerdir. Özellikle Mahan'ın deniz hâkimiyeti teorisi İspanyol-Amerikan Savaşı ile başlayan ve II. Dünya Savaşı'na uzanan dönemde Amerikan'ın askerî stratejilerini etkilerken, Mackinder'in kara hâkimiyeti teorisinin II. Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında etkili olduğunu görürüz. Jeopolitiğin coğrafyaya bağlı unsurlarını bir kenara bırakarak, jeopolitiği pratik amaçlar için ve özellikle ABD'nin güvenliğini sağlamak için ele alan Spykman'ın kenar hâkimiyet teorisi de bu dönemde stratejileri etkilemiştir.⁶⁵

Dünya egemenliği elde etmenin belli bölgelere hâkim olmaktan geçtiği formülü üzerine kurulu olan bu teoriler, kendi dönemlerinde alınan askerî ve stratejik kararları etkilemişlerdir. Bu yönleri ile deniz aşırı üslere ilişkin planlarda, özellikle hangi üslerin, hangi bölgelerde elde edilmesi gerektiği konusunda, karar vericilerin

⁶⁴ Martin Jones, Rhys Jones, Michael Woods, *An Introduction to Political Geography: Space, Place and Politics*, London, Routledge, 2004, s.4-5.

⁶⁵ *a.g.e.*, s.5-7.

ellerinde rehber niteliği taşımışlardır. Tam da bu özellikleri nedeniyle davranışın kendisini tarif etmekte, ancak nedenini açıklamamaktadırlar. Güvenlik ve güç, kaba askerî güç tanımına sıkışırken, devletlerarası ilişkiler askerî stratejilere indirgenmekte, bu yolla kurulan hâkimiyet ise sorgulanmamaktadır.

Deniz aşırı bölgelerde elde edilen üslerin, askerî bir stratejinin parçaları olduğu açık bir gerçektir. Ancak bu üslerin varlık sebebini açıklamak için yetersiz bir bakış açısıdır. Her şeyden önce var olan uluslararası sistemin veri olarak alınması ve sorgulanmaması, yaklaşımdaki sorunun temelini oluşturmaktadır. Soğuk Savaş dönemi boyunca Amerikan devlet adamlarına rehberlik eden Realist perspektif, kavramsal araçları ile Amerika'nın istediği düzeni kurmasında ideolojik temel oluşturmuş; ancak 1970'lerle birlikte iki kutuplu dünya sistemi değişmeye, daha karmaşık bir hal almaya başlarken Realizm'in sunduğu dünya da sorgulanmaya başlanmıştır.

Bu ortamda doğan Eleştirel Kuram, kökenini 1930'da Max Horkheimer'in yöneticiliğine getirildiği Frankfurt'taki Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü çatısı altında yapılan çalışmalardan almaktadır. İlk kuşakta Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Erich Fromm gibi düşünürlerin isimleri ön plana çıkarken, Jürgen Habermas ikinci kuşağın en önemli temsilcisi sayılmaktadır. Frankfurt Okulu, pozitivist bilginin yöntemine, araçlarına ve bilgi üretme sürecine karşı çıkar. Teorik düzeyde gerekli olan, tamamen eleştirel bir bakış açısıdır, pozitivism ise bunu sağlamaktan uzaktır.⁶⁶ Pozitivism'de bilimsel teori, sadece gözlem yoluyla algılanan evrensel olgulara tekabül eder. Başka bir ifade ile bilgi, öznenin değer yargılarından

⁶⁶ Phil Slater, *Frankfurt Okulu*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1998.

arındırılırsa objektif ve dolayısıyla da bilimsel bilgidir. Eğer teori/dünya ilişkisi önsel değer yargılarından veya tikel bir bağlamdan arındırılamazsa, sonuç bilimsel değil ideolojiktir.⁶⁷ Bu görüşe göre, ister toplumsal ister doğal olsun, bilimin temel amacı empirik gözlemle kanıtlanabilir nitelikte olan genellemelere ulaşmak veya bilimsel yasalar üretmektir.⁶⁸ Ancak, Pozitivistlerin doğa bilimlerinde yöntemlerin sosyal bilimlerde kullanılabileceği öngörüsü, toplumsal hayatın doğru bir şekilde kavramsallaştırılmasını ve anlaşılmasını engellemektedir. Eleştirel Kuram pozitivizmi yalnızca varolanı veri olarak ele alıp, varolana katılmakla mevcut siyasal düzeni kutsallaştırdığı, radikal herhangi bir değişikliği engelleyerek ve siyasal bir dinginciliğe sürüklediği gerekçesi ile eleştirmektedir.⁶⁹ Bu eleştirel yaklaşımı onun kendini özgürleştirici kuram olarak sunmasını kolaylaştırmaktadır. Eleştirel Kuram, toplum üzerine bilimiz özgürleştirici bir amaç taşımıyorsa bunun eksik olacağını varsayar. Başka bir deyişle, bir kuram var olan düzene ilişkin bir eleştiri getirmiyorsa, onu destekliyor ve meşrulaştırma işlevine hizmet ediyor demektir.⁷⁰

1) Cox'ta Dünya Düzeni

Eleştirel Kuram'ın bakış açısını uluslararası ilişkiler teorisine taşıyan isimlerden biri de Robert W. Cox'tur. ABD'nin dünyadaki düşünce sistemini sınırladığı Realist söylem, 1970 sonrası dönemde krizlerin yaşandığı, ekonominin küreselleştiği ve buna bağlı güç kavramının değişime uğradığı bir ortamda sert şekilde sorgulanmaya başlamıştır. Gücü elinde bulunduran devletin teori üretmesi, bunu yayması ve ancak bu kavramsal yapının sınırları içinde yeni teorilerin çıkması, düşüncede de bir tekel oluşturmasına neden olmuştur.

⁶⁷ İlkay Sunar, *Düşün ve Toplum*, Ankara, Doruk Yayınları, 1999, 23.

⁶⁸ *a.g.e.*, s. 25.

⁶⁹ Tom Bottomore, *Frankfurt Okulu*, Ankara, Vadi Yayınları, 1997, s.28-29.

⁷⁰ Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, s. 39.

Cox, öncelikle bu kuram oluşturma sürecine, bu şekliyle teorinin amacına karşı çıkmaktadır. Teorinin her zaman birisi için ve bir amaç için olduğu fikrini savunan Robert Cox, hizmet ettiği amaca göre teorinin iki türü olduğunu söyler.⁷¹ Eğer amaç önceden oluşturulan perspektif kapsamında sorulan problemi çözmek ise üretilen, “problem-çözücü” teoridir. Problem çözücü teori dünyayı, varolan sosyal ilişkilerle ve güç ilişkileriyle ve bunların düzenlendiği kurumlarla bulunduğu gibi ele alır. Başka bir ifade ile önceden belirlenmiş bir çerçeve mevcuttur. Problem çözücünün genel amacı, sorunun kaynaklarıyla etkili bir şekilde ilgilenecek, sorunu çözmeye çalışmak ve bu ilişkilerin ve kurumların pürüzsüzce işlemlerini sağlamaktır. Kurumların ve ilişkilerin genel gidişi, oluşturduğu yapı sorgulanmamaktadır.⁷²

Ancak amaç alternatif bir dünya yaratmak ve mevcut perspektiften değil, başka bir perspektiften dünyaya bakmak ise oluşturulan “eleştirel teori”dir. Bu teori için dünyanın var olan hali kendi başına bir problemdir. Varolan dünya düzeninden ayrı durduğu ve bu düzenin nasıl ortaya çıktığını sorduğu için eleştireldir. Eleştirel teori, problem çözücü teoriden ayrı olarak kurumları, sosyal ilişkileri ve güç ilişkilerini verili kabul etmez; fakat onların temellerini, değişme sürecinde olup olmadıklarını, öyleyse bunun nasıl olduğunu, sorgulanması gereken sorunlar olarak görür.⁷³ Eleştirel teori, farklı sosyal ve pratik bir düzen, bir alternatif sunması ile ütopyik bir yön taşır; ancak bu yönünün farkında olduğundan, sunduğu alternatifleri varolan dünyada elde edilebilir olanlarla sınırlayarak gerçekliğe yaklaşır. Muhtemel

⁷¹ Robert W. Cox, “Sosyal kuvvetler, devletler ve dünya düzenleri: Uluslararası İlişkiler Teorisinin Ötesinde,” (*Millenium*, 10:2, 1981,126–155), Howard Williams, Moorhead Wright, Tony Evans (der.) *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, çev. Asena Günalp Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, 391-431, s. 394.; Robert W. Cox, “ Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory,” (eds) Richard Little, Michael Smith, *Perspectives on World Politics*, London, Routledge, 1991; 445.

⁷² Cox, “ Social Forces, States and World Orders,” 445-446.

⁷³ *a.g.e.*, 446.

olmayan alternatifleri reddeder. Böylece, eleştirel teori alternatif bir düzen ortaya koyma amaçlı stratejik eyleme rehberlik edebilir, oysa problem çözücü teori, kasıtlı veya değil, varolan düzeni sürdüren eylemlere taktikleri ile rehberlik eder.⁷⁴

Cox, tarihsel dönemlerin perspektiflerine göre iki teoriden birini seçtiğini söylemektedir. Soğuk Savaş gibi güç ilişkilerinde istikrar ve durağanlık olan dönemler, problem çözücü teoriyi tercih eder. Bu nedenle Soğuk Savaş döneminde, iki güç arasında devam eden ilişkinin nasıl idare edilmesi gerektiği problemi üzerine yoğunlaşmış ve mevcut dengeyi korumak amaçlanmıştır. Güç ilişkilerinde belirsizlik durumunun ortaya çıktığı dönemlerde ise, değişimin getireceği fırsat ve riskleri anlayabilmenin en iyi yolu eleştirel teorilere başvurmaktır.⁷⁵ Günümüzdeki teorilerin, hem problem çözücü hem de eleştirel teorinin bazı özelliklerini taşımakla birlikte bir yönlerinin ağır bastığını belirten Cox, dünya düzenleri ve devletlerarası ilişkiler üzerine söyleyecek önemli şeyleri olan akımları Realizm ve Marksizm ile sınırlar. Realizmin problem çözücü, Marksizm'in ise eleştirel teorinde ağırlıklı olarak yararlanmaktadır.⁷⁶

Cox, Realizmin tam olarak reddine gitmez ve dönüştürülmesinden bahsederken, Marksizm'in toplumsal sınıflar, üretim, eşitsizlik, devletin rolü ve işlevi gibi kavramlarından da yararlanır.⁷⁷ Bununla birlikte Cox, Realizmin devleti temel aktör olarak ön plana çıkararak, devlet merkezli yaklaşımına ve Marksizm'in üretim sürecini temel alan açıklamalarına karşı “sosyal kuvvetler” (*social forces*) kavramına dayanan kendi bilimsel yaklaşımını yaratmıştır. Sosyal kuvvetler, Cox'ın

⁷⁴ a.g.e., 447.

⁷⁵ a.g.e., 447.

⁷⁶ a.g.e., 448.

⁷⁷ Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, s. 46-47.

kuramında anahtar role sahiptir.⁷⁸ Sosyal kuvvetlerin kategorilerini oluşturan *maddi imkanlar, fikirler ve kurumlar* belli bir kombinasyon ile tarihi bir yapı ortaya koyarlar ve bu yapı üretimin örgütlenmesinde, devlet biçimlerinde ve dünya düzeninin oluşumunda hareketin çerçevesini meydana getirir.⁷⁹

Bir hareketin asla tam olarak özgür olamayacağını, kendi problematiğini oluşturan bir “hareket çerçevesi” içinde yer alabileceğini ileri süren Cox, bunun farkında olmak gerektiğini söyler. Çünkü ancak bu yapının farkında olursak, onun yön verdiği hareketleri de doğru analiz edebiliriz. Tarihsel bir yapı formuna sahip olan bu çerçeve, fikirlerin, maddi koşulların ve kurumların belirli bir kombinasyonudur. Bu kombinasyon, hareketleri doğrudan, mekanik yolla belirlemez fakat baskı ve zorlamalar yolu ile etki eder. Bireyler ve gruplar, baskılara göre hareket edebilirler ya da onlara direnirler, ama onları görmezden gelemeyiz. Bu baskıya direndikleri oranda alternatif bir hareket çerçevesi yaratabilirler.⁸⁰ Başka bir deyişle, bu tarihsel yapılar değişebilirler. Eleştirel teorisinin amacı bu değişimi anlamaktır.⁸¹ Tarihsel yapıların ardında yatan üç kuvvet (maddi imkânlar, fikirler, kurumlar) arasında ilişki yönü değişken olmakla birlikte, tek yönlü değil, karşılıklıdır.

Maddi imkânlar, hem üretici hem yıkıcı potansiyelleri kapsar. Teknolojik ve örgütsel yetenekler, doğal kaynaklar, endüstriler, materyal stokları (silahlar vb.) ve bunları yöneten servetler bu kapsamdadır.

⁷⁸ Burcu Bostanoğlu, Mehmet Akif Okur, *Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram: Hegemonya, Medeniyetler ve Robert W. Cox*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2008, s.14.

⁷⁹ Cox’un sosyal kuvvetler ve tarihi yapılarla ilişkin açıklamaları için ayrıca bkz. Bostanoğlu, Okur, *a.g.e.*, s.12–22

⁸⁰ Cox, “Social Forces, States and World Orders,” s. 449.

⁸¹ *a.g.e.*, s.449.

İkinci kuvvet olan *fikirler* kabaca iki çeşittir. Birincisi “özneler arası (*intersubjective*) varolan anlamlar” yani alışkanlıklardan, davranış biçimlerini kalıcı kılan sosyal ilişkilere dair ortak kavramlardan oluşur. Cox, özneler arası anlamların dünya politikasındaki örneklerini vermektedir. İnsanların çevresinde örgütlendiği ve onlara hükmeden, kendi topraklarında tam ve yetkin devlet yönetimi; devletlerin birbirleri ile diplomatik temsilcilikler yoluyla ilişki kurmasının herkesin yararına olması; diplomatik dokunulmazlık kurallarının uygulanması yönündeki ortak tavır; devletlerarası anlaşmazlık durumunda, görüşme, çatışma veya savaş gibi belli davranışların beklenmesi bunların arasındadır. Diğer fikir çeşidi, değişik grupların sosyal düzene ilişkin görüşlerinden oluşan “kolektif imajlar”dır. Bunlar varolan güç ilişkilerin meşruluğuna, adaletin ve kamusal iyiliğin ve buna benzer kavramların anlamlarına ilişkin değişik grupların farklılaşan görüşleridir.

Cox, tarihsel yapıların ardında yatan başka bir deyişle hareketin çerçevesini belirleyen üçüncü kuvvet olarak “*kurumlar*”ı sayar. Kurumlar stabilizasyonun ve belli bir düzenin devamının araçlarıdır. Kurumlar, çıkış noktalarında varolan güç ilişkilerini yansıtır ve bu güç ilişkileri ile tutarlı olan kolektif imajları yani fikirleri güçlendirirler. Kurumlar varlıklarını sürdürürken, zıt eğilimleri çatıları altında toplayıp, bunların çatışmalarına zemin olabilirler ve bunun neticesinde yeni kurumların yaratılmasına da vesile olabilirler. Bu yönleri ile fikirlerin gelişmesine, farklı fikirlerin bir arada temsiline de hizmet etmiş olurlar.⁸² Kurumlar, aynı zamanda kuvvet kullanımını en aza indirmek için iç sürtüşmeleri aşma yollarını sağlarlar. Kurumlar resmi ve sivil çatışmayı kontrol altında sürdüren ve bu yönleri ile mevcut düzeni koruyan yapılardır.

⁸² *a.g.e.*, s.449-450.

Cox, tarihsel yapıların üç düzlemde veya insan faaliyetlerinin üç kesimi üzerinde etkilerini ele almaktadır: *üretimin örgütlenmesi, devlet biçimleri ve dünya düzenleri*.⁸³ Robert Cox, dünya düzeni sorununa baskın bir dünya somutlaştırmaktan kaçınılması gerektiğini söyler. Bunun yanında devletin gücünü hafifsememek gerekmektedir, fakat aynı zamanda sosyal kuvvetlere ve süreçlere gerekli önem verilmelidir. Cox'a göre böylece sosyal kuvvetlerin, üretim örgütlenmesi, devletlerin biçimleri ve dünya düzenlerinin gelişimiyle nasıl bağlantı halinde olduğu görülebilir.⁸⁴ Üretim örgütlenmesi, devlet biçimleri ve dünya düzenleri kendi aralarında birbiri ile etkileşim içindedirler. Mesela, üretim organizasyonundaki değişimler sonucunda devletin yapısı değişebilir ve devlet yapısındaki değişimin genelleşmesi dünya problemini değiştirecektir. E.H. Carr'ın da savunduğu gibi sanayi işçilerinin (yeni bir sosyal kuvvet) 19. yüzyıl sonlarından itibaren üretim yapısına katılması ekonomik devletçiliğe ve emperyalizme yol açmış, bu da ulusların birbirleri ile ilişkilerinde yeni bir düzen doğurmuştur.⁸⁵ Cox, bu üç seviye arasındaki ilişkinin tek yönlü olmadığına da dikkat çeker. Üretim örgütlenmesinin, dünya düzenini etkilediği gibi dünya düzenleri de devletin alacağı biçim üzerinde etkili olabilir ya da devlet biçimleri kullandıkları baskı yöntemleri ile sosyal kuvvetlerin gelişimini etkileyebilirler.⁸⁶

Cox, sosyal kuvvetlerin devlet ile sınırlı olarak düşünülmemesi gerektiğini söyler. Belirli sosyal kuvvetler kendi devlet sınırlarını aşarak birbirleri ile etkileşim içine girerler. Uluslararası ve hatta uluslar aşırı bir güce erişirler. Bundan hareketle Cox dünyayı ,“*etkileşen sosyal kuvvetlerin bir örüntüsü*” olarak tanımlamaktadır. Bu

⁸³ *a.g.e.*, 451-452

⁸⁴ Cox, “Sosyal kuvvetler, devletler ve dünya düzenleri,” s. 394.

⁸⁵ Cox, “Social Forces, States and World Orders,” 452; Bostanoğlu, Okur, *a.g.e.*, s.18.

⁸⁶ Cox, “Social Forces, States and World Orders,” 452.

dünyada ise devletin rolü, sosyal kuvvetlerin meydan getirdikleri bu küresel yapılar ile belli ülkelerdeki yerel sosyal kuvvet yapıları arasında özerk bir aracılıktır. Buna “dünyanın politik ekonomi perspektifi” adını veren Cox, gücü de bu çerçevede tanımlar. Gücü, maddi imkânların ve servetin bir bileşkesi olarak veri olarak almaz; sosyal süreçlerin bir ürünü olarak görür.⁸⁷

Cox kuramında, uluslararası ilişkilerin güç, düzen, yapı gibi klasik kavramlarına farklı bir yorumla yaklaşarak, dünyanın karmaşıklaşan ilişkilerini ve dinamiklerini analiz etmektedir. Cox, Realizmin her türlü toplumsal etkiden soyutlanmış, kendi kuralları içinde devletlerin birinin kazanması karşısında ötekinin kaybettiği “sıfır toplamlı oyun” şeklinde gördüğü dünya politikasını, üretim süreçlerini, ideolojileri, kurumları ve hatta bizzat teorinin kendisini katarak, bunlar arasındaki etkileşimi ulus aşırı boyuta taşıyarak açıklamaya çalışmıştır.⁸⁸ Cox’ın amacı varolan yapıların nasıl ortaya çıktığını, nasıl bir etkileşim içinde olduklarını, bu etkileşimin sonuçlarının yapılar üzerindeki etkisini anlamaktır. Ancak bunu yaparken amacı Realizm’deki gibi insanların asla değiştirmeyeceği kanunları ortaya çıkarmak değildir, fakat bu yapılar altında ezilenleri, kendilerini ilgilendirmeyen savaflara giden askerleri, ihtiyaçlarına önem vermeyen bürokratik kurumlara vergilerini akıtan vatandaşları özgürlüklerine kavuşturmak, başka bir deyişle alternatif bir sistem yaratmaktır.⁸⁹

⁸⁷ Cox, “Sosyal kuvvetler, devletler ve dünya düzenleri,” s. 412-413.

⁸⁸ Bostanoğlu, Okur, *a.g.e.*, s.37 ve 40

⁸⁹ Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz,” *SBF Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, 1996, s.71.

2) Hegemonya

Cox'ın kuramında Antonio Gramsci'den⁹⁰ aldığı "hegemonya" kavramı önemli bir yer tutar. Eski Yunanca'da *hēgemōn* "lider" ve *hēgeisthai* "yönetmek" kelimelerinden türetilmiş hegemonya, Yunan tarihinde bir şehir devletinin öteki üzerinde kurduğu hâkimiyeti tanımlamak için kullanılmıştır. Genel olarak, bir devletin başka bir devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısını veya bir grubun diğer grup üzerinde oluşturduğu sosyal, kültürel, ideolojik veya ekonomik anlamdaki etkiyi ifade etmektedir.⁹¹ Cox'un kullandığı hegemonya kavramı bu genel tanımdan ayrılmaktadır. Cox, Gramşici hegemonyayı "*yönetilenin otoriteyi, güç kullanılmasına gerek kalmadan, kabul ettiği veya rıza gösterdiği durum*" olarak açıklamaktadır. Kuvvet her zaman arka planda saklı durmakla birlikte, hegemonya baskıdan daha çok liderlik anlamına gelmektedir.⁹² Gramsci'nin İtalya ile ilgili analizlerinde, buradaki burjuvazinin konumu ile ilgili geliştirdiği hegemonya kavramını Cox, uluslararası ilişkileri ve bu ilişkilerin oluşturduğu dünya düzenini anlamak için uyarlamıştır.⁹³ Bu şekliyle hegemonya, maddi güç konfigürasyonu, normlar dâhil hâkim kolektif imajlar (fikirler) ve düzeni idare eden evrensel görünümlü kurumlar arasındaki uyumdur.⁹⁴

Cox'a göre bir yapının temelindeki maddi güç ilişkileri varsa, bir zorlama potansiyeli de vardır. Burada güçlü olan eğer gerekli olduğunu düşünürse, zayıfa iradesini kuvvet kullanarak diretebilmektedir. Ancak zayıf olan, varolan güç

⁹⁰ Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri* [1947], 5.Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 2007.

⁹¹ Merriam-Webster Dictionary <http://www.merriam-webster.com/>; Online Etymology Dictionary, www.etymonline.com.

⁹² Robert W. Cox, "Beyond Empire and Terror: Critical Reflections on the Political Economy of World Order," *New Political Economy*, Vol. 9, No. 3, September 2004," s.311

⁹³ Atilla Eralp, "Hegemonya," Atilla Eralp (der.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul, İletişim, 2005, s.172

⁹⁴ Cox, "Social Forces, States and World Orders," 454.

ilişkilerini meşru kabul ederse, o durumda güçlünün kuvvete başvurmasına gerek kalmaz. Güçlüler misyonlarını “baskın olmak” ya da “diktatorya kurmak” olarak görmez, “hegemonya oluşturmak” olarak görürlerse bunu başarabilirler. Başka bir deyişle, zayıfların kendi liderliklerine gösterdikleri rızayı korumak için tavizler vermeye hazırlarsa ve eğer liderliklerini kendi özel çıkarlarından çok evrensel ve genel çıkarlara hizmet ediyor olarak sunabilirlerse, baskınlıklarını kanıtlamak için kuvvete başvurmak zorunda kalmayabilirler. Bu şekilde hegemonik ve hegemonik olmayan yapılar arasında farkı görebilmek mümkündür. Hegemonik yapılarda güç daha arka planda iken, hegemonik olmayan yapılarda güç ilişkileri her zaman ön plandadır.⁹⁵ Hegemonya kurulurken kaba kuvvet ve güç kullanılır, ancak düzen kurulduktan sonra ikna etme ve rıza sağlama ağırlık kazanırken, güç arka planda kalır. Cox, gücün tanımını “*çok genel bir anlamda, dünya siyasi ekonomisindeki farklı aktörlerin davranışlarında kasıtlı olarak bir değişim yaratabilen her türlü kuvvet*” olarak yapmaktadır. Devletleri dünya sistemindeki aktörlerin arasında sayarken, askerî güç ve ekonomik zorlama mekanizmalarını da kuvvetler arasında dile getiren Cox, aktörler ve kuvvetlerin bunlarla sınırlı olmadığını da altını çizmektedir.⁹⁶

Cox’un hegemonya tanımında “rıza” faktörü öne çıkmaktadır. Realizmin etkisi ile hegemonya kavramı sıklıkla güçlü bir devletin, daha az güçlü devletler üzerinde hâkimiyet kurması olarak kullanılmaktadır. Bu yaklaşımda “hegemonya” kavramı sadece devletlerarası ilişkileri açıklamaya yaramakta, uluslararası ilişkilerin

⁹⁵ *a.g.e.*, 450–451.

⁹⁶ Cox, “Beyond Empire and Terror,” s.308.

öteki boyutları ihmal edilmektedir. Aynı zamanda buradaki kullanımı ile hegemonya, gücün zor kullanma, baskı oluşturma yönleri ile eş anlamlı hale gelmektedir.⁹⁷

Oysa Cox, devlet dışı öğeleri (sosyal kuvvetleri) ve ulus aşırı boyutta bunlar arası etkileşimi, analizin içine katmakta ve hegemonya için tek başına baskın gücün yeterli olmadığını düşünmektedir. Bununla birlikte Cox'ın hegemonya kuramı yine de devlet merkezlidir. Cox'ta hegemonya, hâkim iktidarın devlet mi, bir devletler grubu mu veya devlet ve özel iktidarın bir bileşmesi olduğu sorusunu açıkta bırakan, bir ideolojinin kabul edilmesi ile geniş tabanlı bir konsensüse dayanan ve bu yapıyla tutarlı kurumlarla varlığını devam ettiren hâkimiyet yapısına verilen isimdir.⁹⁸ Hegemonik dünya düzeninde sermayenin birikimi de hegemon devletin ülkesinde olacaktır. Hegemon devlet, uluslararası sistemde sermayenin kendisi ve ikincil devletlerarasında paylaşımını düzenleyerek siyasi gücü sürekli elinde tutan merkezi bir aktördür. Dünya ticaretini ve finans işleyişini koyduğu kurallar, kurduğu kurumlar ile sürekli denetler ve bu yolla kazançların dağıtımını da yönetir. Bu dağıtım fonksiyonu diğer devletler tarafından kabul gördüğü sürece, hegemonyasına meşruiyet temeli sağlamış olur ve kurduğu düzeni sürdürebilir.⁹⁹

Cox'ın hegemonyasında meşruiyet sağlama önem kazanmaktadır. Gramsci, öncesi Marksistler, meşruluğu, burjuvanın uydurduğu bir mit olarak akademik dikkatin dışında görmüşlerdir. Ama Gramsci, kapitalizmin “siyasi destek temin etme yeteneği” sayesinde meşruluk ürettiğini tespit etmiştir. Gramsci'den sonra, Jürgen

⁹⁷ Eralp, *a.g.e.*, s.173.

⁹⁸ Cox, “Sosyal kuvvetler, devletler ve dünya düzenleri,” s. 432, dipnot 27.

⁹⁹ Robert W. Cox, *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, New York, Columbia University Press, 1987, s. 143–147; Çınar Özen, “Neogramşçıyan Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Güç ve Global Finans: Pax Britannica'daki Büyük Dönüşüm,” *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 8, Kış 2005–2006; s.14.

Habermas ve Claus Offe gibi neo-Marksistler, kapitalizmin meşruiyet sağlamak için kültürel, siyasi ve hatta ekonomik yönler (demokratik süreç, partiler arası rekabet, refah ve toplumsal reformlar) üzerine dikkat çekmek zorunda olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰⁰

Dolayısıyla kurumlar da bu anlamda önemlidir. Kurumlaşma belli bir düzenin devamının aracıdır ve varolan güç ilişkilerini yansıtır. Cox, tarihsel yapının arkasındaki üç kuvvetten biri olan kurumlaşma ile hegemonya arasında yakın bağlantı olduğunu söyler. Kurumlar, devletlerarası çatışmaları kuvvet kullanımını en aza indirerek çözmeye olanak sağlamakta; farklı çıkarların temsiline ve politikaların evrenselleşmesine imkân vererek, hegemonik stratejiler için de uygun ortam yaratmaktadır. Ancak hegemonya kurumsal bir boyuta indirgenemez. Hegemonyanın bir ifadesi olabilirler, ancak aynı şey değildir.¹⁰¹

Cox, neo-realistlerin “hegemonik istikrar” kavramını da eleştirmektedir. Teoriyi geliştiren Robert Keohane’a göre tek bir ülkenin baskın olduğu hegemonik yapılar, güçlü uluslararası rejimlerin gelişmesi için en uygun ortamlardır. Keohane, buna örnek olarak da 19. yüzyılın ortasında *Pax Britannica* ve II. Dünya Savaşını izleyen yıllarda *Pax Americana*’yı vermektedir. Uluslararası istikrarın bozulmasının nedeni, 20. yüzyılın başlarında İngiltere’nin, 1970 sonrasında ise Amerika’nın hegemonik gücünün azalmasıdır.¹⁰²

¹⁰⁰ Andrew Heywood, *Siyaset*, (çev.)Atilla Yayla, M. Bahattin Seçilmişoğlu, Bekir B. Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız Zeynep Kopuzlu, Ankara, Liberte Yayınları, 2006, ss.310-311.

¹⁰¹ Cox, “ Social Forces, States and World Orders,” ss.450-451.

¹⁰² Robert E. Keohane, “The Theory of Hegemonic Stability and Changes in International Economic Regimes, 1966-77,” Ole Holsti, Randolph Siverson ve Alexander George (der.), *Change in the International System*, Boulder Colorado, Westview Press, 1981, ss. 131-163.

Robert Cox'a göre bu teori ABD'nin iki savaş arasındaki dönemde güçlü olmasına rağmen neden istikrarın sağlanmadığını açıklayamamaktadır. Cox, burada hegemonyanın kısıtlı bir bağlamda, bir devletin hâkimiyeti olarak kullanıldığını söyler. Güçlü bir devletin hâkimiyetinin varlığı hegemonya için gerekli, fakat yeterli değildir. Başka bir deyişle sistem içinde güçlü ve hâkim bir devlet olabilir ama bu istikrar için yeterli olmayacaktır. Cox, *Pax Britannica* ve *Pax Americana* dönemlerinde yaşanan istikrarı, güç, fikirler ve kurumlar arasındaki uyum ile oluşan hegemonyanın bir sonucu olarak açıklar. *Pax Britannica* döneminde İngiltere, bir ada devleti olmasının da verdiği avantajla, kıta devletlerinin saldırılarından uzakta bir deniz gücü haline gelmiştir. Üstünlüğü bu deniz gücüne dayanmaktadır. Bu devletin çıkarları ile uyumlu liberal ekonominin unsurları, serbest ticaret, altın standardı, insanların ve sermayenin serbest dolaşımı, ortak çıkarların yararına olarak sunulmuş ve bu fikir üzerine ideolojik temel inşa edilmiştir. Bu, İngiltere'nin itibar kazanmasında ve üstünlüğüne karşı rıza gösterilmesinde etkili olmuştur. İngiliz hâkimiyetinin başlarında uluslararası kurumlar yoktur, ancak İngiliz deniz gücünün potansiyel zorlayıcılığının da etkisiyle şehir yönetimleri bu evrensel kuralları uygulayan düzenleyici rolündedirler. Bu dönemde istikrarı sağlayan güç, fikirler ve kurumlar arasında kurulan uyum ve buna gösterilen rızadır.

Ancak 19. yüzyılın sonlarında Almanya ve Amerikan'ın deniz gücü olarak güçlenmesi ile İngiltere tartışmasız deniz gücü üstünlüğünü kaybetmiştir. Ardından korumacılığın yükselmesi, altın standardının kalkması ve yeni emperyalizmlerin ortaya çıkması ile liberalizm sıkıntılı bir döneme girer. Son olarak, Milletler Cemiyeti ile hayata geçirilen uluslararası kurumlaşma hem geç kalmış bir uygulama

olduğu hem de paylaşılan, kabul edilmiş bir ideoloji ile beslenmediği için başarısız olur. Uyum tamamen bozulmuştur ve dünya rakip güç bloklarına bölünür.¹⁰³

Pax Americana döneminde de benzer bir uyum yakalanmıştır. Cox, buradaki güç konfigürasyonun öncekilerden daha katı olduğunu belirtmektedir. Amerika'nın Sovyetleri çevrelemeye yönelik ittifaklar sistemi ile yarattığı güç konfigürasyonu, kendisinin merkezi bir rol oynadığı küresel ekonomiyi yaymak için gerekli koşulları yaratmıştır. Amerika çok nadir olarak ulusal ekonomik çıkarları için doğrudan müdahalede bulunmaya gerek duymuştur. Uluslararası ekonomik düzeni Bretton Woods'un yeni liberalizmine göre devam ettirmek için Amerikan şirketleri işin içine dâhil edilmiş ve onlar aracılığı ile ulusal güç korunmuştur. Bu karmaşık sistemi ayakta tutabilmek için ABD, çok sayıda uluslararası kurum oluşturur.¹⁰⁴

Cox, iki savaş arası dönemde ABD'nin ekonomik büyüme gücüne karşın, hegemonyanın kurulmamış olmasını, Amerikan liderlerinin kendilerini henüz yeni bir dünya düzeninin ideolojik anlamda gerekli teminatçıları olarak görmemelerine bağlar. Roosevelt döneminde bu ideolojik dönüşüm tamamlanır. ABD, eski hegemonyayı 1933'teki dünya ekonomik konferansını baltalayarak ve altın standardını bilinçli olarak kaldırarak reddetmiştir. Kendi hegemonyasını kuracak yeni dünya düzeninin ideolojik temeli olan ekonomik düzene ilişkin prensipleri aşama aşama yerleştirmiş ve daha sonra bu düzeni yönetecek kurumları yaratmaya yönelmiştir.¹⁰⁵

¹⁰³ Cox, "Social Forces, States and World Orders," ss.453-454.

¹⁰⁴ *a.g.e.*, s.455.

¹⁰⁵ *a.g.e.*, ss.455-456.

Cox'ın bu yaklaşımı, özellikle 1970 sonrası dönemde gündeme gelen Amerikan hegemonyasının çöküşte olduğu yönündeki Realist yorumlara da cevap vermektedir. Cox'ta hegemonya salt bir dünya gücünün egemenliği anlamından sıyrılarak, konsensüse dayalı ast konumdaki devlet ve sınıfların da belli bir tatmin buldukları bir tür ideolojik egemenliğe dayanan bir sisteme dönüşmektedir.¹⁰⁶ Bunda gücün yanında, ideoloji ve kurumlar rol oynar. Dolayısıyla, Realist kuramdaki şekli ile hegemonyayı bir devletin, diğer devletler üzerinde hâkimiyeti olarak almadığımızda, bu konfigürasyonun ortaya koyduğu yapının devam ettiğini görürüz. 1970 sonrası dönemde, dünya politikası üzerinde etkinliği azalmakla birlikte, ABD hala uluslararası sonuçları en çok etkileyecek konumdadır.¹⁰⁷ Realistlerin hegemonya'nın çöküşü olarak adlandırdıkları sorgulanma süreci, yine hegemonun kurduğu sistem içinde yaşanmakta ve çözüme kavuşmaktadır. Hegemon, sistemden yararlandıkça ve daha iyi bir alternatifini üretmedikçe onu devam ettirecektir. Rekabeti yine sistem içinde varolan konsensüs çerçevesinde etkisiz hale getirebilecek güce sahip olmak zorundadır. Eğer bu kontrol elinden çıkarsa, o durumda çözümlenme başlamış ve yeni bir yapılanma süreci içine girilmiş demektir.¹⁰⁸

Atilla Eralp, Wallerstein gibi Cox'ın da hegemonya dönemlerinin sınırlı olduğunu söylemekte olduğunu ve yerlerini hegemonik olmayan dönemlere bıraktığını ve örnek olarak 1875–1945 ile 1965'ten günümüze olan dönemleri verdiğini bu dönemlerde İngiliz ve ABD hâkimiyetlerinin sorgulandığını aktarmaktadır.¹⁰⁹ Bu bilgi nispeten doğru olmakla birlikte, Cox'un yaklaşımının

¹⁰⁶ Bostanoğlu, Okur, *a.g.e.*, s.33.

¹⁰⁷ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s. 222 ve 225.

¹⁰⁸ *a.g.e.*, s.236

¹⁰⁹ Eralp, *a.g.e.*, s. 174.

eksik bir yorumudur. Cox'ın 1965 sonrası Amerikan hâkimiyetinin sorgulandığını söylemesi, hegemonyanın yerini hegemonik olmayan (*non-hegemonic*) bir döneme bıraktığı anlamına gelmez. Düzenin sarsılması, krizler yaşanması, mevcut hegemonyayı ancak ya alternatif bir düzen ortaya koyabildikleri ya da yeni bir hegemonya yapılanması doğduğu takdirde sona erdirir. Hegemonyanın ana özelliği kendini yeniden üretebilmesi, yani krizler karşında ortaya koyduğu konfigürasyonda değişiklik yapıp, kendini yenileyerek devam edebilmesidir. Cox'ın fikirlerini temel aldığı Gramsci'ye göre “*Bir toplumsal kuruluş, içinde taşıyabileceği bütün üretim güçlerini geliştirmeden ya da daha yüksek yeni üretim ilişkileri bunların yerini almadan, hiçbir zaman ortadan kalkmaz. Bu yeni ilişkiler, eski toplumun bağrında doğup gelişmeden, yani bunları meydana getiren maddi koşullar gerçekleşmeden yok olamaz.*”¹¹⁰

Bu noktada teoriye katkıda bulunan önemli başka bir isim olan Louis Althusser, kapitalizmin kendini yeniden üretme süreci üzerinde durarak, bunun sadece ekonomik anlamda ele alınamayacağını söyler. Althusser'e göre kapitalist toplumunun kendini yeniden üretmesinde ekonomi dışı etmenlerin rolü büyüktür. Ekonominin kendini yeniden üretebilmesi için, egemen gücün, hem üretim süreci içinde, hem de dışında bazı denetim mekanizmalarına ihtiyacı vardır. En son aşamada, üretim ilişkileri ile belirlenen hukuki siyasal ve ideolojik ilişkilerden bağımsız olarak kapitalizm devam edemez. Althusser de Cox gibi üretim sistemin ancak ideoloji ve kurumsal sistemle sürekli kılınacağını savunur. Ekonomi kendi

¹¹⁰ Gramsci, *a.g.e.*, s.153

yaşam koşullarını yaratmakta, bu koşullardan bir tanesi olan ideoloji, ekonominin varlığını sürdürmesine yardım etmektedir.¹¹¹

Hegemonik sistem içinde merkezde güç kaybı yaşansa bile, hegemonik sistem güçlü bir yapısal temele sahip olduğu için kendini ayakta tutabilir. Kısacası, hegemonyanın 1970'lerde yaşanan türden krizleri aşabilmesi onun temel özelliğinden gelir. Nitekim Burcu Bostanoğlu da, 1970'ten sonra bir süre için iç ekonomik ve politik nedenlerle dünya politikası üzerinde etkinliği azalan Amerika'nın, Gramsci-Cox çizgisi ile tanımlanan hegemon niteliğini ve yapısal gücünü yitirmediğini söylemektedir. Bostanoğlu, ABD'nin bu dönemde dünya düzenini, en azından hayati konularda, kendi isteği dışına çıkılmasını kontrol edebilecek ölçüde yönlendirecek etkinliğe sahip olduğunu, teorik ve ampirik olarak rahatlıkla önerilebileceğini savunmaktadır.¹¹² Dolayısıyla 1970 sonrasında yaşanan süreç içinde, Amerika'nın dünya ekonomisindeki konumunun gerilemesine bakarak, politik alandaki konumunu görmezden gelmek ve hegemonyanın çöktüğünü söylemek doğru olamayacaktır.

Bununla birlikte, Amerikan hegemonyasında asıl dönüşüm süreci Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından yaşanmaktadır. Hegemonik olmayan bir düzene tam olarak geçildiğini veya yeni bir hegemonun doğduğu söylenemez. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması ardından önemli bir evreye girilmiştir. ABD'nin Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile bir dönem için eriştiği hegemonik güç zirvesi ile ilan edilen Amerikan zaferi ya da "tarihin sonu" söylemi çok uzun ömürlü olmamıştır. Bunda hem küreselleşmenin yıllar içinde yarattığı dönüşüm, hem de 11 Eylül sonrası

¹¹¹ Louis Althusser, *Essays in Self Criticism*, Translated by Grahame Lock, London, New Left Books, 1976, s.85-86.

¹¹² Bostanoğlu, *a.g.e*, s.225.

Amerika'nın politikalarında konsensüs arayışından vazgeçmesi etkindir. Bu arayıştan vazgeçmesi ABD'nin rızaya dayalı hegemonik sisteminin imparatorluğa dönüşme eğilimini güçlendirirken, Amerikan gücünün daha çok sorgulandığı bir döneme girilmiştir. .

3) Yeni Ontoloji ve Amerikan İmparatorluğu

1990 sonrası yaşanan dönemdeki gelişmeleri ve bunun yarattığı dünyayı anlamak için Cox yeni bir ontolojiye¹¹³ ihtiyaç duyulduğunu söylemektedir. Bu süreçte, Sovyetler Birliği'yle birlikte iki kutuplu dünya düzenin çökmüş ve Amerika bir hipergüç olarak doğmuştur. Cox kapitalizmin zengin ile fakir arasındaki uçurumu giderek büyüttüğünü; etnik, dini, milli ve kültürel kimliklere yapılan vurgunun ise güçlendiği tespitini yaptıktan sonra, terörizm ve organize suçların arttığını ve bütün yerleşmiş otorite biçimlerine karşı güvensizliğin yükseldiğini belirtir.¹¹⁴ Bu gerçekler ışığında bugünkü dünyanın ayırt edici özelliklerini tanımlayabilecek yeni bir ontoloji gerekmektedir. Cox, bir yandan kullana geldiği kavramları farklı vurgularla güçlendirirken, diğer yandan da yeni kavramlar açıklamalarında yer almıştır. “Medeniyet,” “küreselleşme,” “imparatorluk” ve “meşruiyet” kavramlarına ağırlık vermiş, tek medeniyet projesi olarak nitelendirdiği küreselleşme ve imparatorluğa dönüşen ABD hâkimiyetine alternatif arayışını yoğunlaştırmıştır.¹¹⁵

¹¹³ Cox, ontolojinin iki anlamı olduğunu söyler. İlk anlamı; evrenin nihai gerçeğinin tasdikidir. Muhtemelen bu anlayışın kökleri tek tanrılı dindedir ve Avrupa Aydınlaması seküler versiyonunu almıştır. Ontolojinin ikinci anlamı, belirli bir tarihsel konjantürü etkileyen ve onu anlamaya yardımcı olan faktörleri tarif etme girişimidir. Başka bir deyişle bir dönemi karakterize eden tarihsel yapıları kavrama işidir. Cox, ontolojiyi bu ikinci anlamı ile kullanır. Robert W. Cox, Michael G. Schechter, *The Political Economy of Plural World*, London, Routledge, 2002, ss.77-78.

¹¹⁴ a.g.e, ss.76-79; Cox, “Beyond Empire and Terror,” ss.307-308

¹¹⁵ Robert W. Cox, “Thinking about Civilizations,” *Review of International Studies*, Vol.26, Special Issue, December 2000, 217-234.; Robert W. Cox, *The Political Economy of Plural World*, Londra, Routledge, 2002; Robert W. Cox, “Beyond Empire and Terror,” ss. 307-323.

Cox, günümüz dünyasında gücün tek elde toplanmadığını ve üç türlü konfigürasyon arasında dağılmakta olduğunu söyler. Bunlar, *İmparatorluk*, *Vestfelyan devletler sistemi* ve *sivil toplumdur*. Coğrafi olarak baktığımızda, her yerde aralarındaki rekabet devam eden bu güç yapılarının, pek çok yerde de üst üste bindiği görürüz. Coğrafi anlamda yoğunlaştıkları yerler vardır; ancak sınırlarını çizmek yine de mümkün değildir.¹¹⁶

Cox, bu güç konfigürasyonlarından ilkinin “Amerikan İmparatorluğu” ya da sadece *İmparatorluk* olarak adlandırır. İmparatorluk kavramı ilk defa Cox tarafından kullanılmamakla birlikte Cox’ı farklı kılan, genel kullanımda bütün dünya sistemini tanımlamak için kullanılan bu kavramı, sistem içindeki üç güç konfigürasyonundan birisi için kullanmasıdır. Cox, bu kullanımda imparatorluk, denizaşırı topraklardaki siyasi ve idari kontrolün Avrupalı güçlerde ve ABD’de olduğu 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarındaki emperyalizmden farklıdır.¹¹⁷ Hardt ve Negri, *İmparatorluk* isimli kitaplarında bu farkı şu cümlelerle açıklarlar:¹¹⁸

“Emperyalizm gerçekte Avrupalı ulus-devletlerin, egemenliklerini kendi sınırlarının ötesine yaymasıydı. Dünyanın neredeyse bütün toprakları parsellenebilir ve dünya haritasının tamamı Avrupa renklerine boyanabilirdi.(...) Emperyalizm aksine imparatorluk toprak temelli bir iktidar yaratmadığı gibi, sabit sınırlara ya da engellere dayanmaz. İmparatorluk, giderek bütün yerküreyi kendi açık ve genişleyen hudutları içine katan merkezsiz ve yersizyurtsuzlaşmış bir yönetim aygıtıdır.(...) Emperyalist dünya haritasındaki ayrı ulusal renkler, İmparatorluğun küresel gökkuşağı içinde eriyip kaybolmaktadırlar.”

Yeni “İmparatorluk,” devletlerin sınırlarının aşarak içlerine nüfuz etmekte, egemen devletlerin içinde hem kamusal hem özel alanda yer alan itaatkâr elitler

¹¹⁶ Cox, “Beyond Empire and Terror,” s.311

¹¹⁷ *a.g.e.*, s.311

¹¹⁸ Michael Hardt, Antonio Negri, *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2008, s.18-19.

aracılığı ile o devletin eylemlerini kontrol etmektir.¹¹⁹ Todd'un da belirttiği gibi ABD, Roma'nın askerî gücüne sahip değildir ve merkeze uzak ülkelerin yöneticileriyle anlaşmaya varmadan dünyaya egemen olamaz.¹²⁰ Amerika bu ikna gücünü öncelikle müttefikleri üzerinde kullanır, ancak müttefiki olmamakla birlikte çıkarlarının bulunduğu bazı ülkeler ile ilişkilerini de bu şekilde kurduğu görülmektedir.

İmparatorluğun elindeki önemli araçlardan biri ulusaşırı şirketlerdir. Bunlar, buldukları ülkelerdeki yerel iş çevrelerini ekonomik bağlar ile yönlendirirken, iç politika üzerinde de etkili olabilmektedirler. Benzer şekilde müttefikler arasındaki askerî işbirlikleri, "İmparatorluğun" merkezinin, yani ABD'nin liderliği altındaki, askerî kuvvetlerin bütünleşmesini kolaylaştırmaktadır. Bütün istihbarat servisleri de İmparatorluk için çalışır. Aralarında kurulan işbirliğine bakıldığında buradaki önceliğin İmparatorluğun güvenlik kaygıları olduğu görülür. Medyanın görevi ise İmparatorluğun değerlerinin propagandasını yapmak ve İmparatorluğun genişlemesinin tüm dünyanın yararına olduğunu savunan ideolojiyi yayarak, meşruluk zemini yaratmaktır. Bunların sayesinde İmparatorluk sistemine dâhil topraklardaki ekonomik düzen, sermaye, mallar ve hizmetler için büyük bir pazar olarak yeniden yapılandırılmaktadır.¹²¹

Cox, İmparatorluğun sadece sert gücüne (*hard power*) başvurmadığını, yumuşak gücün (*soft power*) gittikçe önemli hale geldiğini, hatta sert gücün önüne geçtiğini söyler. Amerika sadece askerî gücü ile bu hâkimiyeti kurmamakta değerleri, kurumları ve kültürü ile dünyaya egemen olmaktadır. Cox, aslında kaleme

¹¹⁹ Cox, "Beyond Empire and Terror," s.311

¹²⁰ Todd, *a.g.e.*, s.97

¹²¹ Cox, "Beyond Empire and Terror," s.308-309

aldığı ilk makalelerde bile yumuşak güç adlandırması kullanmadan, tanımın içeriğini dolduran değerlerin, hâkimiyet oluşturmada etkinliğinden bahsetmiş, hatta bunları hegemonyayı oluşturan kuvvetler arasında saymıştır.¹²² Bununla birlikte daha sonra Joseph Nye'in adlandırdığı şekli ile “yumuşak güç” ve “sert güç” adlandırmalarını kullanmayı tercih etmiştir. Nye ile Cox arasındaki fark, Nye'in bir neo-liberal olarak hegemonya kavramını kullanırken, bunu sert gücün yumuşak yüzü haline getirmesidir. Bu gücün kullanımını eleştirmez. Kavram aynı olmakla birlikte, bu gücün varlığına yaklaşımları farklıdır.

Cox'a göre, İmparatorluğun izlediği tüm politik, ekonomik ve sosyal uygulamalar, dünyadaki toplumların temel kültürel davranışları gittikçe birbirine yaklaştırmaktadır. İmparatorluğun amacı yarattığı bu hareket ile bütün dünyayı tek bir medeniyet, yani kendi medeniyeti altında eritmektir.¹²³

Robert Cox, Amerika'nın bugünkü dünya düzenindeki konumunu tanımlamak için imparatorluk kavramı ile birlikte kullanılan “ABD'nin yeni Roma olduğu” söylemini eleştirmektedir. Roma, İmparatorluğun kendisidir, gücünü ve meşruluğunu buradan almaktadır. Roma'yı istila edenler ve halef siyasi otoriteler bile Roma'yı yok etmek değil, onun gücünü almak istemişler, meşruluğuna başvurmuşlardır.¹²⁴ Emanuel Todd da benzer şekilde Roma'nın başarısının ardında yatan şeyin genişlerken, fethettiği yerlerdeki halkları imparatorluğun vatandaşı olarak kabul ederek, içine almasına bağlar. Roma-Atina karşılaştırması yapan Todd, Roma'nın bir imparatorluk Atina'nın ise bir imparatorluk olmamasının sebebini askerî yeteneklerinin farklı oluşuna değil; Roma vatandaşlık kanununun aşama aşama

¹²² *a.g.e.*, s.308-309

¹²³ *a.g.e.*, s.308-309

¹²⁴ *a.g.e.*, s.311

geliştirip dışarıya açarken, Atina vatandaşlığı zamanla daraltarak hakları kısıtlamasına bağlar. Atina toplumu, kimliği kan bağıyla tanımlanan etnik bir grup olarak kalmıştır.¹²⁵

Bu anlamda, Amerika kuruluşundan itibaren politikasının bir parçası olan vatandaşlık kanunu ile Roma'ya benzer bir tutum izlemiş olarak görülebilir. Bunda nispeten başarılı olmuş ve kendine bir halk yaratabilmiştir. Ancak bu vatandaş yaratma süreci, aynı zamanda halkın bütünlüğünü sağlayacak başka azınlıkların belirlenip dışlanması pahasına olmuştur. Bugün Amerika'nın kendi içinde ayrımcılık sorunlarını ne kadar aştığı, tartışmanın başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Burada esas önemli olan Amerika'nın bir yandan Roma olmak isterken, öte yandan Atina gibi kendini ayrıcalıklı olarak konumlandırmasıdır. Cox, Amerika'nın bu temel çelişmesini İmparatorluk içinde kendi farkını sürekli tasdik etmesi, kendi ayırt edici özelliklerine fazlasıyla değer vermesi olarak tanımlar. Amerika bir taraftan imparatorluğun merkezinde yer alırken, diğer yandan homojen bir emperyal bütünlük içinde erimek istemektedir.¹²⁶

II. Dünya Savaşını izleyen ilk dönem içinde Amerikan etkisinin yumuşak bir niteliği olduğunu ve genellikle dışarıda iyi karşılandığını söyleyen Cox, şimdi ise bu etkiye büyük bir şüphe ile yaklaşıldığına, daha önce öyle olmuşsa bile artık Amerikan değerlerinin, sosyal ve siyasi hayatın temeli olarak evrensel onay görmediğine dikkat çekmektedir.¹²⁷ *“Bu tek süper güç II. Dünya savaşı sonrasında oluşturduğu kimliğin aksine artık babacan ve olgun değildir.”*¹²⁸ Bugün demokrasi

¹²⁵ Todd, *a.g.e.*, s.98.

¹²⁶ Cox, “Beyond Empire and Terror,” s.311

¹²⁷ *a.g.e.*, s.311

¹²⁸ Todd, *a.g.e.*, s.15

ve özgürlük kelimelerinin anlamları açık pazar ve askerî işgale dönüşmüştür. Cox'a göre Amerika, askerî ve ekonomik zorlamanın sert gücüne, yumuşak gücüne oranla daha az başvurursa da, sert gücün son yıllarda agresifçe uygulanması II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde oluşturulan Amerikan yumuşak gücünün kazanımlarını da israf etmiştir.¹²⁹

Cox, Amerikan hegemonyasının bu tek medeniyet projesini tarihsel gelişim süreci içinde incelemektedir. Avrupa hâkimiyetinin tüm dünyayı sardığı 19.yüzyıl boyunca, Avrupa düşüncesinde “medeniyet”in emperyalizme dâhil olmak olduğunu söyleyen Cox, ilerlemeyi Avrupa'nın tüm dünyaya yayılması olarak gören bu medenileştirme sürecini eleştirmektedir. Bu emperyal hareket ilerlerken, Avrupalılardan çok farklı olan insan toplulukları ile karşılaşmış ve 19. yüzyıl boyunca bu toplulukları kendi normları ve kurumları ile kuşatmıştır. Bununla birlikte bu karşılaşma, Avrupalıları diğer medeniyetlerin varlığını kabul etmek zorunda bırakmıştır. Ancak yine de bu toplulukların tek bir medeniyete, kendi medeniyetlerine dâhil olacaklarına dair inançlarını korumuşlardır. 19. yüzyılın sonlarında Avrupalılar arasındaki emperyal rekabet ve I. Dünya Savaşı, Avrupa'nın yayılmasına ilişkin bu iyimser havayı dağıtmıştır. Halkların özgün özelliklerine vurgu yapan Almanların “Kultur” kavramına duyulan inanç artarken, medeniyetin evrenselliğine duyulan itibar da azalmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları o zamana kadar diğer medeniyetleri altında ezen Batı'ya karşı bir isyanın da tetikleyicisi olmuştur.¹³⁰

¹²⁹ Cox, “Beyond Empire and Terror,” s.312

¹³⁰ Cox, “Thinking about civilizations,” s.218.

Cox, bu kötümser havayı takip eden Soğuk Savaş döneminde küresel hâkimiyet kavgasının, her ikisinin kökleri de Avrupa'da olan, iki evrenselcilik iddiası arasında yaşandığını söyler. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile ABD, askerî güçte, küresel ekonominin kaynaklarına erişimde ve popüler kültürü yaymada tek hâkim olarak kalmıştır. Çekirdeğinde Amerika'nın yer aldığı, evrenselciliğin bu Batı formunun görünen zaferi, ikincil kültürlerin ve medeniyetlerin meydan okuması ile karşı karşıya gelmiştir. Meydan okuyanların kaynakları yetersizdir; fakat Cox batılı evrenselciliğin de kendi zayıf yanlarının bulduğuna değinir.

Bu evrensel küreselleşme karşısında, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmenin alternatif yolları arasındaki rekabet belirleyici olacaktır. Başka bir deyişle savaş, her şeyi yutan tek medeniyet projesi ile pek çok medeniyetin bir arada yaşayabileceği bir dünya seçeneği arasında yaşanacak ve geleceğin dünyasını belirleyecektir.¹³¹

Bu noktada İmparatorluk dışındaki diğer güç konfigürasyonları önem kazanmaktadır. Cox, dünya düzenindeki güç konfigürasyonlarından ikincisi olarak 17. yüzyılda Avrupa'da oluşturulan ve Avrupa'nın hâkimiyeti boyunca tüm dünyaya yayılan *Vestefelyan devletlerarası sistemi* tanımlar. Cox'a göre, Vestefelyan sistem ile İmparatorluk çatışma halindedir. Bugün egemen devlet zayıflamakla birlikte hala güçlü bir yapıdır. Egemenliğin iki boyutu vardır. Birincisi milletler topluluğunda her egemen devletin özerkliğidir. İkincisi ise her devletin kendi toprakları ve topraklardaki nüfus üzerindeki otoritesidir. Her iki boyut da diğer devletin iç işlerine karışmama saygı ilkesi ile korunmaktadır. Hem dış ve hem iç egemenlik İmparatorluk tarafından yutulmaya karşı bir savunma sistemi olarak varlığını devam

¹³¹ *a.g.e.*, s.219.

ettirmektedir. Vestefelyan dünya, yarattığı devletlerarası sistem, bunun yarattığı uluslararası hukuk ve Birleşmiş Milletler'in savunulmasında ve ayrıca vatandaş ile siyasi otoriteler arasındaki bağların güçlendirilmesinde İmparatorluk ile çatışma halindedir. Vestefelyan sistemin yarattıkları ile ekonomik ve sosyal örgütler içinde ulusal özerkliği korumakta ve kültürlerin ve medeniyetlerin beraber var olabildiği çoğulcu bir dünyayı güçlendirmektedir. Cox, Vestefelyan dünyanın yönetim ilkesini çoğulculuk ve devam eden konsensüs arayışı olarak özetlemektedir.¹³²

Cox'un tanımladığı üçüncü güç konfigürasyonu “*sivil toplum*” ya da kimi zaman adlandırıldığı şekli ile “sosyal hareket”tir. Bu hem devletlerde hem de ulus aşırı olarak bulunur. Son yıllarda daha göz önüne çıkan sivil toplum, hem İmparatorluktan hem de Vestefelyan devlet sisteminden farklıdır. Disiplinli hiyerarşik bir yapı arz etmemekte, daha çok merkezi bulunmayan bir ağ örgütlenmesi içinde hareket etmektedir. İnternet, cep telefonu gibi modern bilgi teknolojisi, örgütlenmesini ve eylem için harekete geçmesini kolaylaştırmıştır. Sivil toplumun sahip olduğu bu gevşek ve esnek yapı, belli bir konu etrafında çok çeşitli grupları bir araya getirebildiği için, bir güçtür. Fakat aynı zamanda bu yapı, çeşitlilik grupların net bir eylem programının uygulanmasını zorlaştırması ve provokatörlere açık olması nedeniyle, bir zayıflıktır. Bu zayıflığına rağmen Cox, sivil toplumun çeşitliliği ve genel prensibi ile İmparatorluğun merkezileştirme ve homojenleştirme güçlerine tamamen karşı olduğunu söyler.¹³³

İnsanlığın karşı karşıya olduğu temel tercihin bir medeniyet tarafından şekillenen tekil bir dünya ile karşılıklı olarak var olan medeniyetlerden müteşekkil

¹³² a.g.e., s.309.

¹³³ a.g.e., s.309-310.

çoğulcu bir dünya arasında olduğunu söylemektedir.¹³⁴ Tek medeniyet projesinin söylemi ile çelişen şekilde özgürlükleri öldürdüğüne dikkat çeken Cox, nasıl hegemonik bir bloğa karşı mücadelenin yolu, sivil toplum alanında karşı bir hegemonik blok oluşturmaktan geçiyorsa, tek medeniyet projesine karşı mücadelenin yolu da yine sivil toplumdaki beslenecek medeniyetlerin çoğulluğuna dayanan karşı bir projeden geçmektedir.¹³⁵

Cox, son dönemdeki çalışmalarında özellikle Amerika'nın dünyadaki politikalarına daha fazla eğilmiş ve bu analizlerinde hegemonya ve rıza kavramı yerine imparatorluğa ve meşruiyete yer vermiştir. Bugün Amerikan İmparatorluğu dünyadaki en büyük askerî ve ekonomik kuvvet olarak gözükebilir. Ancak Cox, bu imparatorluğun ilk ortaya çıktığından daha az istikrarlı ve daha az sağlam olduğuna dikkat çekmektedir. İmparatorluk, meşruluk temelini kaybetmektedir. ABD'nin tek yanlılık politikası ve devletlerin ve halkların çoğunun muhalefetine rağmen Irak'ta uyguladığı politikalara devam etmesi, Amerikan hegemonyasını evrensel rızanın getirdiği meşruluktan koparmaktadır. Ayrıca Amerika'nın askerî müdahalelerine kendi halk desteğinin devam edeceği de, Amerikan kuvvetlerinin işgal ettikleri topraklarda ayakta durabilecek bir yönetim kurabilecekleri de son derece şüphelidir.¹³⁶

Cox ABD'nin, İmparatorluk içindeki özel konumunu destekleyen ekonomik süreçlerin de kırılganlığına işaret etmektedir. Ancak ABD'nin finans alanındaki yapısal gücü, Amerikan dolarının değerine ve Amerikan ekonomisinin gücüne olan güvene dayanmaktadır. Büyük bir güven krizinin ABD'nin yapısal gücünü hayati

¹³⁴ *a.g.e.*, s.320.

¹³⁵ Bostanoğlu, Okur, *a.g.e.*, s.80.

¹³⁶ Cox, "Beyond Empire and Terror," s.312.

derecede tahrip edebileceğini söyleyen Cox, Amerika'nın zaten siyasi ve askerî tek taraflılığından kaynaklanan istikrarsız davranışlarının ciddi bir güven bunalımı yarattığını eklemektedir.¹³⁷

Terörizm, İmparatorluğa karşı şiddet içeren bir reaksiyon iken, terörizme verilen cevap, imparatorluğun genişlemesi olduğunu söyleyen Cox, bu mücadele esnasında özgürlüklerin sınırlandırılmasının düzenin meşruiyetini azalttığını belirtmektedir. Cox'a göre, bu bataklıktan çıkışın tek yolu, çatışmayı yeniden tesis edilmiş bir meşruiyet çerçevesinde aşmaktır. Bu meşruiyetin yeniden tesisin yolu da Cox'ın imkânlar alanı olarak gördüğü sivil toplum ile medeniyetlerin birlikte varoluşundan geçmektedir.¹³⁸ Sistemin sağlıklı işleyebilmesi için ABD, milletler toplumunun eşit bir üyesi haline getirilmelidir. Cox, bunun gerçekleştirilmesinde diplomasiyi yararını kabul etmekle birlikte, esas belirleyicinin Amerikalıların dünya tasavvuru olacağı kanaatindedir. Bu tasavvurun olumlu bir şekilde dönüşümünde, sosyal hareketlerin payına önemli görevler düşmektedir.¹³⁹

Cox'ın yeni ontoloji arayışı, daha önceki yaklaşımlarını tamamen reddettiği anlamına gelmektedir. Kimi zaman kendi kendini sorgulamaya gitmekle birlikte, neticede hegemonya kavramına dayanan sistem açıklamasını terk etmemiştir. Ancak George W. Bush iktidarı ile birlikte, özellikle 11 Eylül sonrası süreçte Amerika'nın politik kararlarında müttefiklerinin rızasına daha az önemser hale gelmesi, yeni çözümlenmeleri gerekli kılmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, ilk bakışta ABD'nin ve kapitalizmin zaferi olarak görülse de bu aynı zamanda Amerikan gücünün en çok sorgulandığı dönemdir.

¹³⁷ *a.g.e.*, s.312-314.

¹³⁸ *a.g.e.*, s.312-318.

¹³⁹ Bostanoğlu, Okur, *a.g.e.* s.69; Cox, "Beyond Empire and Terror," s.319.

4) ABD'nin Üs Politikasına Gramşiyen Bir Yaklaşım

Antik çağlardan bu yana sınır koloniler, sınır kaleler, uç beylikler ve son aldıkları şekil ile denizaşırı askerî üsler askerî stratejilerin uygulanmasında, yeni toprakların fethinde ve fethedilen toprakların kontrolünde önemli roller üstlenmişlerdir. Dünya sisteminde, üretim süreçlerinde ve devlet biçimlerinde yaşanan değişimler bu askerî yapıları ortadan kaldırmak yerine, onlara yeni görevler biçerek varlık sebeplerini zenginleştirmiştir. Üslerin yerine getirdikleri fonksiyonlar, üstendikleri görevler sadece askerî bir perspektiften açıklanamayacak kadar geniştir. Bu nedenle, II. Dünya Savaşında yaygın bir ağ haline gelen Amerikan üslerini, muhtemel bir Sovyet saldırısını önlemeye yönelik savunma hatları olarak görmek, çok yüzeysel bir yaklaşımdır.

II. Dünya Savaşı sona erdiği günlerde bile Amerika'nın teknolojik olarak ulaştığı seviye, bize bu üslere zannedilen kadar ABD'nin mahkûm olmadığını göstermektedir. Savaş sırasında, Amerika'nın elindeki en önemli silahlardan biri olan B-29 bombardıman uçaklarının menzilinin 1.500 mil olması sorun yaratmaktaydı. Diğer bombardıman uçaklarına göre bu menzil yüksek olsa da, Sovyetlerle girilecek bir mücadelede ABD'yi fazlası ile Sovyet ordusu tarafından her an işgal edilebilecek üslere bağımlı kılmaktaydı.¹⁴⁰ Bu nedenle Hava Kuvvetleri 4.000 milin üstüne çıkabilen kıtalararası bombardıman uçağının geliştirilmesi çalışmalarını hızlandırdı. Kıtalararası ilk bombardıman uçağı olan B-36, 8 Ağustos 1946'da ilk uçuşunu gerçekleştirdi. 95 uçaklık ilk siparişte, her uçak 6 milyon doların üzerinde yüksek bir bedele mal olmuştu. 1948 gibi erken bir tarihte, ABD Ordusu ilk kıtalararası

¹⁴⁰ Sovyetler-ABD arası uzaklık 5.612 mil; Japonya-ABD arası uzaklık 6.247 mil; Çin ABD arası uzaklık 7.215 mil; Türkiye ABD arası uzaklık 6.321 mil'dir.

uçaklarını teslim aldı. Havada yakıt ikmalinin de başarılı olmasıyla, B-36'lar ordunun ve donanmanın deniz aşırı üslerin değeri konusundaki ısrarını temelsiz bırakıyorlardı.¹⁴¹

Bununla birlikte bu uçaklar, maliyetlerinin yüksek olması ve yeterli düzeyde bir bombardımanı gerçekleştirmede zayıf kalacakları yönünde eleştirilere maruz kaldılar. Bu eleştiriler ışığında çalışmalar yıllar boyunca devam etti. Teknoloji ile birlikte kıtalararası bombardıman uçakları gelişti. Bu sırada uçak gemileri kendi başlarına yetebilen yüzen adalara dönüşmüştü. Başından beri NATO savunması açısından Amerikan askerlerin müttefik ülkelerde bulundurulmasına ihtiyaç yoktu. İlk başlarda nükleer bir savaş planlanmıştı, 1967'de benimsenen esnek karşılık stratejisinde ise kanat ülkelerin konvansiyonel açıdan güçlü olması önemli hale gelmişti. Avrupa'nın öncelikle bir saldırıya kendi gücüyle karşı koyması hedefleniyordu. Bu nedenle yüz binlerce Amerikan askerinin kıta dışında konuşlandırılması için gerçekçi bir neden yoktu.

1980'lerin başından itibaren Soğuk Savaş yine tırmandırılırken, ABD askeri teknolojide önemli gelişmeler kaydetti. Bu dönemde Amerikan Savunma Bakanlığı, kıtadaki üslerden kalkarak, Sovyetler Birliği'nin içlerine erişebilecek ve ağır hasar verebilecek bir nükleer saldırı kapasitesi geliştirme kararı aldı. Yapılan çalışmalar sonucunda, güçlü ve uzun menzilli bombardıman uçakları geliştirilerek, Amerikan topraklarındaki üslerde konuşlandırıldılar. Böylelikle kıta dışındaki üslere askeri anlamda bağımlılık azaltıldı. 2005 itibari ile Amerikan Hava Kuvvetleri 82 adet B-

¹⁴¹ Russell F. Weigley, *The American Way of War: A History of United States Military Strategy and Policy*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1977, s.372.

52 H, 88 adet B-IB ve 21 adet B-2A (hayalet) uçağa sahiptir. Bu uçakların her biri yakıt almadan 6.900 ile 8.800 mil arasında bomba taşıyabilmektedirler.¹⁴²

Bugün teknolojinin ulaştığı nokta göz önüne alındığında, ABD'nin pek çok bölgedeki üssü savaş planları ve operasyonlar açısından vazgeçilmez değillerdir. Okinawa ya da Almanya'daki gibi büyük üsler İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana gerçek bir savaşın içinde doğrudan kullanılmamışlardır.¹⁴³ Üsler daha çok mobilizasyon ve eş güdüm sağlamakta kullanılmakta, depo olarak görev görmekte veya doğrudan kıtadan yürütülecek bir operasyona göre savaşın maliyetini düşürmektedirler. Ancak bu avantajları bile her üs için saymak mümkün değildir. Özellikle aynı bölge içinde, yakın mesafede bulunan üsler birbirlerinin fonksiyonlarını elimine etmektedirler. Üslerin fonksiyonu askerî pratiklerle açıklamak görünürü tekrar etmekten öteye geçmezken, bu bakış savaş olmadığı durumlarda deniz aşırı üslerin yüklendikleri diğer rollerini görmemizi engellemekte ve varlık sebeplerinin arkasında yatan nedenler için sınırlı bir açıklama getirebilmektedir. Böylesine devasa bir askerî yapılanmayı gerekli kılan nedir? Dünyaya yayılan bu üsleri dev bir garnizon mantığı ile yönetenlerin, bu yüksek maliyete katlanmaları hangi beklentiler ile açıklanabilir?

Başka bir ülkenin toprakları içinde belirli bir toprak parçasını her türlü kullanım hakkına sahip olmak (üs edinmek) her şeyden önce basit bir toprak edinme fikrine dayanır. Amerika, üs edinirken egemen bir devletin topraklarındaki belli bir bölümün mülkiyetini veya kullanım hakkını rızaya dayalı bir anlaşma yoluyla veya

¹⁴² "Factsheet: B-2 Spirit," *The United States Air Force Official Web Site*, <http://www.af.mil/information/factsheets/factsheet.asp?id=82>, erişim tarihi: 03.07.2007; Calder, *a.g.e.*, s.212.

¹⁴³ Chalmers Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, İstanbul, Küre Yayınları, 2005, s. 25.

savaş yoluyla almaktadır. Kendisi istemedikçe geri çekilmeme konusunda sonuna kadar direnmekte, çoğu zaman ev sahibi hükümetin taleplerini dahi dinlememektedir. Bu üslerin çoğu Amerikan askerlerince komuta edilmekte, Amerikan makamlarının kararları ile kullanılmakta, tesislerde Amerikan bayrağı dalgalanmakta, görevliler için Amerikan kanunları uygulanmakta, mağzalarında Amerikan malları satılmakta, Amerikan vergi kanunları geçerli olmakta ve çoğu kez yerel otoritelerin yetkileri bu topraklarda geçmemektedir. Amerikan yayılcılığının komuta merkezleri ve en önemli kanıtı olan üsler, ABD tarafından kıta dışına taşan topraklar (*overseas territories*) olarak tanımlanmaktadırlar. Her bir üssün etki sahası kapladığı alanın çok üstündedir. Amerikan politikanın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş olan deniz aşırı üsler, sadece Amerikalı askerî strateji uzmanları için değil, fakat aynı zaman politika planlamacıları ve karar vericiler için de vazgeçilmez konumdadırlar. Bir üssün varlığı, o ülkenin askeri ve ekonomik kararlarından, dış politikada alacağı tutuma kadar pek çok siyasi pozisyon üstünde etki yaratabilmektedir.

Üslerin varlık sebebini açıklamak için çok boyutlu bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Bu noktada Robert W. Cox'ın uluslararası ilişkiler teorisi ve Gramsci'den alarak uluslararası ilişkilere taşıdığı "hegemonya" kavramı, ABD'nin denizaşırı üs edinme politikasını değerlendirebilmek için ihtiyaç duyduğumuz perspektifi sağlamaktadır. Bununla birlikte, bütün tarihsel süreci tek bir kavramsal çerçeve ile açıklamak mümkün değildir.

ABD'nin ilk elde ettiği üsler klasik imparatorluk anlayışı çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu dönemde kurulan üsler toprak genişletme politikasının bir parçasıdır. Hatta bu dönemki yayılcı yaklaşımı işaret ederek, bundan sonra

ABD'nin topraklarının genişlemediği gerekçesi ile Amerika'nın imparatorluk macerasını 1898'den 1912'ye kadar kısa bir dönemle sınırlı tutan görüşler de buna dayanmaktadır. II. Dünya Savaşından sonraki dönemde ise Amerika, klasik anlamda bir imparatorluk olmaktan çok daha işlevsel olabilecek bir yol seçmiştir. Eski imparatorluklar gibi yeni ele geçirilen yerleri kendi topraklarına bağlamak yerine, bu bölgelerin içlerinde askerî üsler kurmayı, kimi zaman kiralamayı tercih etmiştir.¹⁴⁴ Bu kendisini klasik anlamda "sömürgecilik" suçlaması ile karşı karşıya kalmaktan kurtarmakla kalmamış, aynı zamanda böyle bir politikanın açıkça yürütülmesi halinde kendisine karşı doğabilecek muhalefeti de yumuşatmıştır.

Böylesine bir üs sistemine ihtiyacı ortaya çıkaran ise, Amerikan çıkarlarının küresel bir hal almasıdır. ABD'nin Sovyetleri çevrelemeye yönelik ittifaklar sistemi ile yarattığı güç konfigürasyonu, kendisinin merkezi bir rol oynadığı küresel ekonomiyi yaymak için gerekli koşulları yaratmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından yaratılan iki kutuplu dünya ve Komünizm tehdidi, Batı bloğu içinde binlerce askerî üssün ev sahibi ülkelerin rızası ve hatta isteği ile kurulmasına olanak vermiştir. Buralarda görev yapan askerler, buldukları toprakların sermaye, mallar ve hizmetler için devasa bir pazara dönüşmesinde rol oynamakla kalmamışlar, Amerikan askerî gücünün gölgesini hissettirerek kapitalist ekonominin sağlıklı bir şekilde işleminde etkili olmuşlardır.

Üslerin askerî fonksiyonları sadece savaş planlarında yer bulmalarından değil, aynı zamanda Amerikan gücünü somutlaştıran yapılar olmalarından kaynaklanmaktadır. Başka bir ifade ile Amerikan politikasında, etkin ve hazır bir

¹⁴⁴ *a.g.e.*, s.24.

askerî gücün varlığı her zaman için önemli bir araç ama aynı zamanda hedef olmuştur.¹⁴⁵ Hegemonik düzende, hegemon kurduğu sistemin devamını sağlarken, doğrudan güç kullanımından kaçınsa da gücü arka planda varlığı gereklidir. Rıza ilişkisi ile kurulan bir hegemonik sistem içinde bile gücün gerekliliği yadsınamaz.

Kurduğu karmaşık sistemi ayakta tutabilmek için çok sayıda uluslararası kurum oluşturan ve ittifaklar sistemi yaratan ABD, bu sistemi askerî bir üs ağının üzerine oturtmuştur. Hegemonyayı ayakta tutan merkezdeki güç kaybı yaşansa bile, güçlü, yaygın bir yapısal temele sahip olmasıdır. Bu yapısal temel küresel kapitalist ekonomi ve bunu çevreleyen askerî üsler ile tesis edilmiştir.

Hegemonya içinde güçlü kurumsal bir rol üstlenen üsler, belli bir kaynaktan ideolojinin bir anda ve çok yönlü yayılması sağlarlar. Hegemonyada kurumlar stabilizasyonun ve belli bir düzenin devamının araçlarıdır. Güç ilişkilerini yansıtırlar ve bu güç ilişkileri ile tutarlı olan kolektif imajları yani fikirleri güçlendirirler. Mevcut güç ilişkilerin meşruluğuna inandırmaktan, varolan düzenin ortak iyilik için çalıştığına kadar uzanan, hegemonyanın varlığını sağlamlaştıracak çeşitli fikirlerin kabulünde rol oynarlar. Hegemonyanın var olabilmesi için bir ideolojinin kabulüne dair geniş tabanlı bir konsensüs gerekmektedir, bu konsensüsü sağlamada ve sürdürmede kurumların önemli işlevleri vardır. Ayrıca ortaya çıkabilecek çatışmaları da kontrol altında tutarak, çatışmanın yönetilmesinde ve çözülmesinde etkilidirler.

Amerikan üslerinin kurumsal rolleri çoğu zaman meşruluğu daha sağlam bir yapıya dayanan NATO gibi uluslararası kurumların içine gizlenmiştir. İttifak bünyesindeki her bir üs, bir NATO şubesi gibi çalışır. Teknolojinin sağladığı

¹⁴⁵ Bostanoğlu, *a.g.e.*, s. 238.

olanaklar, gün geçtikçe daha mükemmel şekilde, dünyanın dört bir yanına dağılmış askerî üs ve tesislerin iletişim ve koordinasyon sorunlarını çözerek, aralarındaki binlerce kilometre mesafeye rağmen, “tek bir ordu” çatısı altında birleşmelerine ve Pentagon’un komutasında hareket edebilmelerine imkân sağlamaktadır.

Aynı zamanda, askerî ittifakların parçası haline getirilen bu üsler, ittifaka dâhil tüm ülke ordularını dönüştürmede ve tek tipleştirmekte önemli rol oynamaktadırlar. ABD tarafından inşaa edilen ve Amerikan askerî sistemi doğrudan yansıtan üslerin, NATO askerî planlarında yer almaları ve bazılarının bir süre sonra buldukları ülkelerin ordularına devredilmeleri bu dönüştürme işlevlerini kolaylaştırmaktadır. Böylelikle tüm bu ülkelerin askeri kapasiteleri hakkında maksimum bilgiye sahip olan ABD’nin diğer orduların işleyişi üzerinde kurduğu hâkimiyet, hegemonya içinde çıkabilecek krizleri çözmesine yardımcı olmaktadır.

Bu üsler, özellikle Soğuk Savaş’ın hemen ardından yeniden kurgulanan dünyada fikirleri ve değerleri yaymak, ideolojik bir alt yapı oluşturmak ve bunu korumak anlamında da kurumsal bir işlev görmüşlerdir. Burada II. Dünya Savaşı sona erdiğinde ABD’nin kıta dışında 10 milyon askerî bulduğu gerçeğini hatırlamak gerekir.¹⁴⁶ Bu askerler aileleri, Amerikan değerlerinin yerel halk ile buluşmasında ve kültürel dönüşümde önemli roller üstlenmişlerdir.

Üsler askerî personele Amerika’daki hayatın tam bir kopyasını sunmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş’ın ilk döneminde üslerin içindeki yaşantı, askerlerin alışveriş yapması için açılan PX mağazaları, personelin Amerika’dan getirdiği gümrüksüz malların satıldığı Amerikan pazarları ile yerel halkın yaşantısının içine girmiştir.

¹⁴⁶ Calder, *a.g.e.*, s.14-15

Üsler, etraflarındaki yerleşimleri dönüştürmüş ve bu yerlerde ekonominin bel kemiği haline gelmişlerdir. Buldukları yerlerde mağazalarda, marketlerde satılanlar değişmiş, Amerikan zevkine uygun barlar, kafeler açılmıştır. Bu iç içe geçen yaşam tarzları pek çok örnekte, zamanla ciddi sorunların yaşanmasına da sebep olmuştur. Amerikan askerlerinin aşırılıkları, kanunlara uymamaları nedeni ile yaşananlar sonucunda varlıkları halk tarafından protesto edilerek, gitmeleri istenmiştir. Ancak tüm tepkilerine karşı yerel halk, bu kültürel dönüşümün dışında kalamadığı gibi bunu kendi bölgelerinin dışına da taşımışlardır.

Tüm bu dönüştürme süreci askeri anlaşmalar, yardımlar üzerinden yürütülürken nihayetinde amaç, kapitalist sistemin devamının sağlanması, pazarın korunması, Amerikan şirketlerine fırsatlar sağlanması, hegemonyanın sürdürülmesi sağlayacak değerlerin ve fikirlerin yayılmasıdır. Uluslararası para sisteminin kurallarını belirleyen Bretton Woods anlaşması ve peşinden kurulan Dünya Bankası ve IMF, mali anlamda ülkelerin düşünce sınırlarını belirleyip, ekonomik uygulamalarına nasıl yön verdiyse, askeri ittifaklar içinde kurulan üsler hem paralel bir dönüşüm yaratmış, hem de ortaya çıkan sistemin ayakta kalmasını sağlayan güç olmuştur.

Bu yönleri ile deniz aşırı üsler, askerî bir ittifakların oyuncularını olarak değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasi bir düzenin devamını sağlayan garantörler olarak görülmelidir. Bu yönleri ile üsleri, “hegemonik istikrar yaklaşımı”nda olduğu gibi, küresel sistem içinde istikrarı sağlayan unsurlar olarak değerlendiren ve varlıklarını istikrarı sağlamada, barışı tesiste gerekli bulan yaklaşımlar da vardır.¹⁴⁷ Bu görüşler,

¹⁴⁷ Bu yaklaşımın bir örneği için bakınız Calder, *a.g.e.*, s.2

hegemonya içinde içinde ikincil konumda olan, bu üslere topraklarını açmak durumunda bırakılan ülkelerin durumlarını, hegemonun gücünü kutsamak adına göz ardı etmektedirler.

Üslerin hegemonik sistemin üzerine inşa edildiği kırışlar olduğunu gösteren başka bir delil, üslerin sorgulanma süreci ile hegemonik sistemin sorgulanmasında görülen paralelliktir. 1965 sonrası ABD'nin hegemon konumuna karşı tepkiler, Amerikan üsleri üzerinde somutlaşmıştır. Bu sürecin sonucunda Amerika'nın üs ağında değişimler meydana gelmiş ancak bu ağ temel yapısını korumuştur. Bir devletin diğer devletler üzerinde hâkimiyeti olarak hegemonyayı alan Realistlerin Amerikan hegemonyasının çöküşü olarak tanımladığı bu dönemin sonunda ABD, ekonomik sorunların da etkisiyle bir kısmını kapatmasına karşın, üslerinin büyük kısmını ve yaygınlığını korumuştur. Ev sahibi ülkelerle yeni anlaşmalar yapmış, üs tanımlamalarını değiştirmiş ve sorunları mevcut hegemonik sistemin temel anlayışını sarsmadan çözmüştür. Üstelik bunu yaparken, ihtiyaç duyduğu konsensüsü sağlamıştır. Mevcut hegemonya içinde ABD'nin bir üsten kolay kolay vazgeçilmesi düşünülemez; bu nedenle üsler için yeni fonksiyonlar, misyonlar belirlenerek sistemin devam etmesine çalışılmıştır.

Bununla birlikte Soğuk Savaş'ın sona ermesinin özellikle 11 Eylül'ün ertesinde yaşanan süreçte ABD, rıza arayan bir hegemon olmaktan uzaklaşmıştır. Bu da Amerikan değerlerinin ve daha önceki dönemlerde onay gören dünya kurgusunun, müttefiklerince daha çok sorgulanmasına yol açmıştır. Artık ABD Başkanlarının ağzından çıkan “demokrasi” ve “özgürlük” kelimeleri II. Dünya Savaşı sonrasında

yarattığı coşkuyu yaratmaktan uzak olduğu gibi, askerî işgallerle özdeş hale gelmişlerdir.

Bir imparatorluğa dönen hegemonyanın en çok sorgulandığı bu dönem, mevcut deniz aşırı üsleri kullanmayı pek çok ülkede daha güç hale getirmiştir. Özellikle demokrasileri güçlenen ve belirli bir siyasi ve ekonomik istikrar yakalamış ülkelerde Amerika, üsler konusunda eskisi kadar rahat değildir. Bununla birlikte, ekonomik ve askerî işbirlikleri ile kurgulanmış karmaşık ilişkiler ağının varlığı, ev sahibi ülkeler için üsleri kapatmayı güçleştirirken, ABD için ise üs ağını korumayı kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte, Amerikan üs yapısı Soğuk Savaşın bitiminin ardından yavaş ancak belirgin bir değişim içine girmiştir. Rekabet alanının Avrupa'dan, Ortadoğu ve Orta Asya'ya kaymasının da bir sonucu olarak, buralarda içlerine nüfuz etmenin daha kolay olduğu demokrasinin gelişmediği, otoriter yönetimlerin hakim olduğu nispeten istikrarsız ülkelerde yeni üsler kurma gayreti içindedir. Askeri bir üssün kalıcı olabildiği her ülke, hegemonyaya dâhil olmuş demektir.

Hegemonya, merkezdeki gücün sadece ekonomik, siyasi ve askerî güç mekanizmaları üzerinde kontrol kurmasına dayanan bir sistem değildir. Sistemin devamını sağlayan ve kendini yenilemesine olanak veren en önemli unsur, hegemonun lider konumuna ve politikalarına diğer devletlerin gösterdikleri rızadır. Müttefiklerin ellerindeki sınırlı pazarlık imkânları kullanmaları aslında, sistemin krize girmeden işleyebilmesinde önemli rol üstlenirler. Çünkü bu aynı zamanda hegemonun dayandığı en önemli meşruiyet kaynağıdır. ABD'nin, Soğuk Savaş'ın ardından pek çok konuda izlediği tek yanlı politikaları, diğer devletleri dışlarken,

hegemonyanın en büyük dayanağı olan meşruluk zemini derinden sarsmıştır. Ekonomik krizin de eklenmesi ile doğan bu ciddi güven bunalımı içinde askerî üslerin geleceği daha tartışmalı bir hal almıştır. Tüm dünyada sağlamlaşan demokrasiler, sivil toplumun gelişmesi için uygun bir ortam yaratırken, bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler bu kuruluşların bir güç olarak etkinliğini artırmaktadır. Bu da Amerikan üslerinin varlıklarının, buradaki faaliyetlerin gizlenmesini zorlaştırmakta, aynı zamanda bu konudaki geniş kitlelerin bilgi sahibi olmasını sağlamakta ve hükümetler üzerinde baskı yaratmaktadır.

Son dönemde yaşanan tüm bu gelişmelere karşın ABD, bugün hala muazzam bir üs imparatorluğunu elinde tutmaktadır. Böyle bir üs ağı dünya tarihindeki hiç bir devlet tarafından oluşturulamadığı gibi, bu şekilde çok yönlü ve etkin şekilde kullanılmamıştır. Amerika'nın sahip olduğu üs sisteminin kurgusu anlamak için bunun nasıl oluşturulduğuna ve geçirdiği dönüşüme bakmak gerekmektedir.

B) TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE AMERİKAN ÜSLERİ VE ABD'NİN ÜS POLİTİKASI

1) ABD'nin Kuruluşu: Ticari Çıkarların Korunması

Hindistan'a ulaşma ümidi ile yola çıkan Kristof Kolomb'un yolculuğu 12 Ekim 1492'de Hindistan sandığı Bahama Adaları'na ulaşması ile son buldu. Buradan Küba ve Hispaniola'ya (bugün Haiti ile Dominik Cumhuriyeti'nin bulunduğu) geçen Kolomb, Hispaniola'da Batı yarımküresindeki ilk Avrupa askerî üssü olacak olan bir kale inşa ettirdi. Kaleye *Navidad* (Noel) ismi verildi ve 39 tayfa altın bulup stoklamaları için kalede bırakıldı. Kolomb ve ekibi, buradaki ganimetleri Avrupa'ya taşıyacak yeni gemiler ve insan gücü getirmek için geri döndüler.¹⁴⁸ Döndüklerinde kıtada kurdukları ilk askerî üsleri yıkılmış ve askerleri ölmüştü. Ancak sömürge kuvvetleri daha fazla askerle ve insanla kıtaya gelmeye devam ettiler. Kıta, kısa süre içinde Avrupalı güçler arasında koloniler halinde paylaşıldı.

Bu koloniler, 200 yıllık bir sürecin sonucunda, zenci kölelerin sağladığı ucuz işgücü, geniş araziler, tarım ve ticaretle zenginleşerek kendi yönetici sınıfını yarattı. Zenginler sadece bütün kârı değil, bu sayede bütün politik gücü de ellerinde bulunduruyorlardı. Kolonilerin zenginleştiği ve büyüdüğü bu dönemde İngiltere ise savaşlarla boğuşuyordu.¹⁴⁹ 1700'lerin başında Kraliçe Anne Savaşı, 1730'larda Kral George Savaşı İngiltere'yi fazlasıyla sarstı. 1763'te Yedi Yıl Savaşlarını kazanan İngiltere, Fransızları Kuzey Amerika'dan kovmuştu ancak, bütçe üzerinde ciddi bir yük yaratan savaş giderlerini karşılaması gerekmektedir. Bunun için çözüm zengin

¹⁴⁸ Howard Zinn, *Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi*, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s.8-9.

¹⁴⁹ *a.g.e.*, s.59 ve 66

kolonilerin daha sıkı denetim altına alınarak, buralardaki vergilerin artırılmasıydı. Sömürgeler ticari açıdan giderek kârlı hale gelmişlerdi. Amerikan liderliği İngiliz yönetimine giderek daha az; İngilizler ise sömürgelerin servetine giderek daha çok ihtiyaç duymaktaydı.¹⁵⁰ 13 İngiliz kolonisinde yaşayan liderler, kârlarını artık paylaşmak istemiyorlardı ve yasal bir birlik çatısı altında toplandıkları takdirde mücadele için gerekli güçte olabileceklerini gördüler. Kolonileri, İngiltere'ye karşı bir araya getiren güdü tamamen ekonomikti. Topraklarda hâkimiyeti ele geçirerek, iktidarlarını kurmak ve böylece İngilizlere vergi ödemekten kurtulmak istiyorlardı. 1775'te İngiltere'ye karşı bağımsızlık savaşını başlattılar. 10 Mayıs 1776'da Amerika Birleşik Devletleri bağımsızlığını ilan etti. Savaşın 1783'te Paris Antlaşması ile sona ermesi ile kıtada kurulan bu yeni devlet hem topraklarını genişletti hem de İngiltere tarafından resmen tanındı.

Eşit haklar, demokrasi ve özgürlük söylemleri ile ortaya çıkan ABD'nin çatısı altında, kurulduğu ilk andan itibaren, pek çok sınıfın (zencilerin, beyaz kölelerin, kadınların ve Kızılderililerin) hiçbir hakkı olmadığı gibi, yönetimin zengin sınıfın elinde olması nedeniyle ekonomik ve siyasi açıdan da her hangi bir eşitlik söz konusu değildi.¹⁵¹ Birliği bir arada tutan şey, yönetimdeki grubun ayrıcalıklarını koruma, ticaretlerini sürdürme ve kârlarını artırma güdüsüydü. Bu ticari bakış açısı, Amerika'nın kuruluşundan itibaren, dış dünya algısına yön verdi; halkı daha geniş pazarlara ulaşma gayesi etrafında birleştirdi ve uzun bir süre Avrupalı devletlerle siyasi bir güç mücadelesine girmekten de ala koydu.

¹⁵⁰ *a.g.e*, s.66

¹⁵¹ *a.g.e*, ss.78-94

ABD tüm dünya ile ticaret yapmak istese de, en azından ülkenin kurulduğu ilk yıllarda, yayılmacı bir söylem benimsememişti. Bir imparatorluğa karşı bağımsızlık mücadelesi vererek yeni bir ülke kuran Amerikan elitlerinin, imparatorluk karşıtı tavizsiz duruşları bu duruşun benimsenmesinde etkili olmuştu. Bu dönemde askerî yapılanma üzerine yükselen bir devlet haline gelmek bir yana, bir ordunun gerekli olup olmadığı bile tartışma konusuydu. Gerekliyse bile bunun devamlı bir ordu olmaması fikri yaygın şekilde kabul görmekteydi.¹⁵² Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasının ardından, Başkan George Washington, Maliye Bakanı Alexander Hamilton'ın da aralarında bulunduğu bazı politikacılar ulusal bir ordu ve geniş bir askerî yapılanmayı savundularsa da kendilerine destek bulamadılar. Kongre'de önerilerini reddetti. Barış zamanı bir ordu gereksiz görülüyordu. Askerler terhis edildi. Kıyı güvenliği ve ticaretin korunmasına duyulan ihtiyaca rağmen, Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasında önemli rol oynayan donanmanın dağıtılması kararı alındı ve son gemi 1785'te açık artırma ile satıldı.¹⁵³

Oysa ülkenin geleceğini garanti altına almak ve ekonominin temel direği olan deniz ticaretini sürdürebilmek için güçlü bir donanmaya ihtiyaç vardı. Üstelik Amerikan ticaret gemileri artık İngiliz bayrağının sağladığı güvenlikten de yoksundular. Çok geçmeden açık denizlerde korsanların hedefi haline geldiler. Özellikle Fransız Devrimi'nin ardından 1794'te İngiltere ile Fransa arasında patlak veren savaşın Güney Afrika'da korsanlara fırsat vermesi nedeniyle Amerikan ticareti ciddi şekilde zarar görmeye başlamıştı. Bunun üzerine Başkan George Washington yeniden donanmanın kurulmasına karar verdi. Altı yeni firkateynin yapımına

¹⁵² Weigley, *a.g.e.*, s.40

¹⁵³ Gene Allen Smith, "Foreign Wars of The Early Republic, 1798 – 1816," *A Companion to American Military History*, Vol I, James C. Bradford (der), West Sussex, Wiley-Blackwell, 2010, s.40

başlanması ABD'nin dünya meselelerindeki rolüne ilişkin tartışmaların doğmasına yol açtı. Çünkü hiç de yersiz olmayan bir şekilde donanmanın büyüklüğünün ve gücünün ABD'nin dünyadaki rolünü de belirleyeceği düşünülüyordu. Federalistler, Amerikan deniz ticaretini korumak ve yaymak için Avrupa güçleri üzerinde baskı yaratabilecek kapasitede bir açık deniz filosu kurma taraftarıydılar. Cumhuriyetçiler ise kıyı güvenliğini sağlayacak, Amerikan kıta sahanlığını koruyacak ve korsanlara karşı mücadele edecek bir kıyı donanma gücünü yeterli görüyorlardı. Ancak Avrupa ülkelerini provoke edecek veya onlarla rekabete girecek bir deniz gücüne kesinlikle karşıydılar.¹⁵⁴ Tartışmayı Cumhuriyetçiler kazandı.

Donanma kurma çalışmalarının yanında, 1794'ten itibaren kıyı şeridini saran bir kaleler zinciri inşa edilmeye başlandı. Bununla birlikte, bu dönemde ABD'nin dışarıdan gelebilecek muhtemel saldırılara karşı sağlam bir savunma hattı oluşturduğu söylenemez. Bir saldırı durumunda tüm bunların nasıl kullanılacağına, başka bir deyişle bir kalenin diğerini nasıl tamamlayacağına veya donanma ile birlikte nasıl ortak bir taktik izleyeceklerine ilişkin bir plan mevcut değildi.¹⁵⁵

Savunmasının yeterince güçlü olmadığına farkında olan ABD, mümkün olduğunca kendini hedef haline getirmek istemiyordu. Bu nedenle dış dünyadaki meselelerden uzak kalmayı ve içeride güçlenmeyi seçti. Ancak, bu kendini dış dünyadan soyutladığı anlamına gelmemektir. Ticari ilişkilerin ulaşılabilen tüm ülkelerle geliştirilmesi ve Amerikan mallarının mümkün olduğunca geniş pazarlara taşınması hedeflenmekteydi. Bağımsızlık Savaşı'nın başındaki komutan ve ABD'nin ilk devlet başkanı olan George Washington'un 17 Eylül 1796'da başkanlığının

¹⁵⁴ *a.g.e.*, s.42

¹⁵⁵ Weigley, *a.g.e.*, s.59

sonunda yaptığı konuşma, doğrudan bu anlayışı yansıtmaktaydı. Kendinden sonra gelecek iktidarlara ticari ilişkileri sürdürmelerini ve geliştirmelerini ama diğer devletlerle siyasi ilişkilerde mesafeli durmaları tavsiye eden Washington'un konuşması, daha sonra Monroe Doktrini ile pekişen Amerikan izolasyonizmin ilk çerçevesini çiziyordu:¹⁵⁶

“Hangi devlette olursa olsun, aşırı büyümüş askerî yapılanmalar, hürriyeti tehdit eder ve bu nedenle onlar Cumhuriyet'in hürriyet ilkesine karşı düşman olarak telaki edilmelidir.(...) Yabancı milletlere nasıl muamele edileceğine dair bizim takip ettiğimiz en önemli ilke, ticari ilişkilerimizin yanında onlarla siyasi ilişkilerimizi mümkün olduğunca asgari düzeyde tutmaktır.”

ABD'nin bu dönemde dünya meselelerine bakışını özetleyen bu konuşmadaki ilkeler, kendisini izleyen iktidarlar tarafından da benimsendi. Amerika, siyasi anlamda kendi kıtası içine kapandı. ABD'nin kurucu söylemi ile çelişen ilk gelişmelerde bu noktada yaşandı. Bütün yayılma karşıtı söylemlere rağmen, kıta içerisindeki tehlikeleri bertaraf etmek, yeni pazarlar ve kaynaklar yaratmak için kimi zaman savaşla, kimi zaman toprak satın alarak genişleme süreci başladı.

Batıda yerlilere, güneyde İspanyollara karşı mücadeleye girilirken, çok geçmeden Latin Amerika ABD'nin nüfuz alanı olarak ilan edildi. 1803 yılında Fransızlardan Louisiana'nın satın alınması ile ABD toprakları, İngilizlere karşı verilen Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra ilk defa genişledi. Bu genişleme, pek çok kişi tarafından emperyal bir genişleme olarak görüldü ve Amerikan yönetimini “imparatorluk” olma eleştirileri ile karşı karşıya bıraktı. Amerika tarihinde daha sonra defalarca göreceğimiz şekilde, ABD yönetimi politikasını değiştirmek yerine,

¹⁵⁶ Başkan George Washington, Veda Konuşması, 17 Eylül 1796; aktaran Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı* s.41 ve 47

söylemini politikasına uygun hale getirdi. Başkan Thomas Jefferson, ABD'yi istisnai bir oluşum olarak sundu ve tarihte alışıla gelen şekilde egemenlik haklarını gasp eden değil, onun yerine özgürlük saçan bir imparatorluk olacaklarını söyleyerek, Amerika'nın yeni politik rotasını çizdi.¹⁵⁷ Genişleme karşıtı görüşlere ve endişelere rağmen, genişlemeyi savunanlar galip gelmişlerdi. Ancak bu tedbirsizce, savaşlarla toprakların genişletilmesi olarak hayat bulmadı. ABD, daha kurulduğu ilk dönemde, farkını ortaya koydu. Basit sömürge ilişkileri içine girmeyecek, daha karmaşık ilişkiler aracılığı ile kıta toprakları dışına taşıyacak bir etki yaratılacaktı.

Başkan Thomas Jefferson dönemi ABD'nin askeri bakış açısının değişmeye başladığı bir dönem oldu. West Point'te askeri akademinin açılmasını sağlayan Jefferson, ideolojik olmaktan çok dünyada meydana gelen gelişmelerin zorunlu bir sonucu olarak orduyu büyüttü ve daha esnek bir donanma politikası benimsedi. ABD'nin kıta içinde nüfuz alanını genişletmesi ve uzak denizlerde korsanlara karşı mücadele vermesi gerekiyordu. 1801'de iktidara gelen Jefferson birkaç yıl öncesine kadar varlığı tartışılan donanmayı, Amerikan ticaret gemilerini korsan saldırılarından kurtarmak için Akdeniz'e gönderdi.¹⁵⁸ Bağımsızlık Savaşından önce Berberi Sahili (Barbary Coast) adını verdikleri Mağrip bölgesi ile sıkı ticari ilişkiler içine girilmişti. Daha İngiliz bayrağı altında güvenle ticaret yapan Amerikalılar bu güvenceden yoksun kaldıkları gibi İngiltere'nin korsanları kışkırtması ile saldırıların doğrudan hedefi haline gelmişlerdi. İlk başta Trablusgarb ile bir anlaşma sağlandıysa bu anlaşmanın ihlal edilerek ABD'ye savaş açılması üzerine, 1801'de bir filo bölgeye

¹⁵⁷ C. Akça Ataç, , "Bağımsızlık Savaşçılığında Dünya Hükümdarlığına: Amerikan İmparatorluk Anlayışının Tarihsel Gelişimi," *Doğu-Batı, Bir Zamanlar Amerika II*, Vol. 10, Sayı 42 (Ağustos, Eylül, Ekim 2007), s.115-117.

¹⁵⁸ Smith, Gene Allen, *a.g.e.*, s.41-42;

gönderildi. Bunu ek filolar izledi.¹⁵⁹ ABD, 1805'te ülke topraklarından çok uzakta, denizaşırı ilk savaşını kazanırken, geride ticareti korumak için küçük bir filo bırakıldı.¹⁶⁰

1812'de patlak veren, ikinci bağımsızlık savaşı olarak anılan, İngiltere'ye karşı savaşın 1815'de kazanılması ve aynı sene korsanlar yüzünden Cezayir ile girilen savaştan başarı ile çıkılması ile birlikte ABD, İç Savaş'a kadar sürecek bir barış döneminin içine girdi. Savaşlarla birlikte tecrübe kazanan Amerikan donanması, bu dönemde yavaş ama istikrarlı bir şekilde gelişen ticarete paralel olarak dünyanın farklı bölgelerinde görev almaya başladı. ABD'nin ilk denizaşırı filosu 1815-16 Cezayir Savaşı'nın ardından Akdeniz'de resmen göreve başladı. Daimi bir statü kazanan filo, ABD'nin dünyanın her yerindeki ticari çıkarlarını gerektiğinde askeri güç kullanarak koruyacağını simgesiydi.¹⁶¹ Napoli, İstanbul, İskenderiye limanlarına uğrayarak Amerikan bayrağını dalgalandıran Akdeniz filosu, izleyen dönemde sadece küçük çatışmalara girdi. Daha çok varlığı ile korsanlara karşı ticaret gemilerini korumakla ve anlaşmazlıkların çözümünden, Amerikan vatandaşlarının haklarının korunmasına kadar çeşitli diplomatik işlevleri yerine getirmekle görevliydi. Aynı zamanda seyir boyunca bilimsel ve coğrafi raporlar hazırlanarak merkeze gönderiliyordu.¹⁶² Akdeniz filosunu, 1821'de Batı Hindistan,

¹⁵⁹ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, ss.37-42 ve 55-61.

¹⁶⁰ Smith, Gene Allen, *a.g.e.*, s.42.

¹⁶¹ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, s.68.

¹⁶² Smith, Gene Allen, *a.g.e.*, s.41-42; Craig L. Symonds, *The Naval Institute Historical Atlas of the U.S. Navy*, Annapolis, MD, Naval Institute Press, 1995, s.64; Nathan Miller, *The US Navy: A History*, Washington DC, US Naval Institute Press, 1997, s.81-82, 84,91.

Afrika ve Pasifik filoları, 1826'da Brezilya filosu, 1835'te Doğu Hindistan filosunun kuruluşları izledi.¹⁶³

Filolar ile birlikte bu uzak denizlerde başka ülkelerin topraklarında, Amerikan gemileri için üsler oluşturuldu. Filolar bu ana üslerden hareket edip, limanları ve kendi bölgelerinde sularda seyir edip yeniden ana üsse dönüyorlardı. Bu dönemde, Akdeniz filosu için İspanyol idaresi altındaki Mayorka adasında kurulan Port Mahon limanı, Brezilya filosu için Rio de Janeiro'da, Afrika filosu için Portekiz yönetimindeki Madeira Adası ve Cape Verde (Yeşil Burun) Adalarında kurululan üsler bunlara örnektir.¹⁶⁴

ABD, kıtanın uzaklığının sağladığı avantajla kendini Avrupa rekabetinden uzakta tutma çabasıdayken, kendi kıtasında askeri gücünü kullanmaktan çekinmeyecekti. Dönemin Başkanı James Monroe'nun 1823'te Kongre'ye yaptığı ve daha sonra "Monroe Doktrini" olarak anılacak konuşması dönemin Amerikan politikasının temel ilkelerini çiziyordu:

"(...)Amerika kıtaları, bundan böyle Avrupa güçlerinden herhangi birinin gelecekteki kolonileştirmesine konu olamaz. Kendi siyasal sistemlerini bu yarı kürenin herhangi bir yerine yaymak için yapacakları her girişimi, barış ve güvenliğimiz için tehlike olarak görürüz.

Herhangi bir Avrupa gücünün mevcut kolonilerine ya da onlara bağlı topraklara hiç müdahale etmedik ve etmeyeceğiz. Buna karşın, bağımsızlığını ilan etmiş ve sürdürmüş olan ve bağımsızlığını tanımış bulunduğumuz hükümetler aleyhine, onları baskı altına almak ya da geleceklerini herhangi bir biçimde denetlemek amacıyla herhangi bir Avrupalı güç tarafından girişilecek herhangi bir müdahaleyi, Birleşik Devletlere karşı dostluk dışı bir davranıştan başka bir hareket gibi göremeyiz."¹⁶⁵

¹⁶³ Symonds, *a.g.e.*, s.64.

¹⁶⁴ Miller, *a.g.e.*, s.90; Symonds, *a.g.e.*, s.64-65.

¹⁶⁵ James Monroe'nun 2 Aralık 1823'te Kongre ve Temsilciler Meclisi'ne hitaben yaptığı konuşmanın tam metni için bakınız; James D. Richardson, *A Compilation of the Messages and Papers of the Presidents - James Monroe*, Charleston, BiblioLife, 2008, ss.356-358.

1823'te Latin Amerika ülkeleri İspanya'nın egemenliğinden birer birer kurtulmaya başladığında, ABD Avrupa ülkelerine karşı rahatlıkla burayı kendi nüfuz alanı olarak ilan edebildi. Artık Avrupalı ülkelerin hiç birinin kendisiyle savaşa girmeyi göze alamayacağını farkındaydı. 1823 Monroe Doktrini ile ABD kendini, yeniden bir Avrupa imparatorluğu parçası olarak bulma korkusundan tamamen kurtardı ve özgürleştirdi. Bu özgürlük içinde devletleşme sürecini tamamladı. İçeride yerleşme, yayılma ve Batı'ya doğru genişleme süreçlerine son halini verdi. Aynı zamanda milli gelirini yükseltti, sanayi ile tarım üretimini artırdı ve dış ticarete önemli bir üstünlük elde etti.¹⁶⁶ Amerikan ticareti yavaş ancak istikrarlı bir şekilde büyüdüğü bu dönemde ticaretin korunması yolundaki talepler artarken, Amerikan donanmasının askeri faaliyetleri yoğunlaşmıştı. Başkan Andrew Jackson Amerikan ticari çıkarlarını korumak için donanmayı daha agresifçe ve yayılcı bir şekilde kullanmaktan çekinmedi; Amerikan savaş gemilerini Falkland Adalarında ve Sumatra'da Amerikan vatandaşlarına ve mallarına yapılan saldırılara misilleme yapmak için gönderdi.¹⁶⁷

Monroe Doktrini ile Avrupa'dan gelebilecek bir müdahale ihtimalini bertaraf edildiği bir ortamda, çoğunluğunu Demokratların oluşturduğu Temsilciler Meclisi, Meksika'ya karşı savaş önerisini onaylamakta hiç vakit kaybetmedi. Mecliste savaş karşıtları olsa da hiç kimse aslında ticarete yönelik bir genişlemeye karşı değildi; sadece bunu savaşarak yapmak istemeyenler bulunuyordu.¹⁶⁸ Genişleme yönünde endişeleri bulunan Amerikan halkı ise, kendi ülkelerinin farkına duydıkları inanç

¹⁶⁶ Ataç, *a.g.e.*, s.118.

¹⁶⁷ John H. Schroeder, "Expanding and Defending a Maritime Republic, 1816 – 95," *A Companion to American Military History*, Vol II, James C. Bradford (der), West Sussex, Wiley-Blackwell, 2010, s.526.

¹⁶⁸ Zinn, *a.g.e.*, s.161.

zedelenmeden, ikna edildi: “Amerika’nın amacı genişlemek değil, özgürlük ve demokrasiyi daha çok kişiye yaymaktır.”¹⁶⁹ 1848 yılında savaş sona erdi ve imzalanan Guadalupe Hidalgo Anlaşması ile New Mexico ve California Amerika’ya bırakıldı. Amerikalılar, Meksika topraklarının yarısını ele geçirmiş oldular.¹⁷⁰

Savaş sonunda, 1846’da İngiltere’den aldığı Oregon’u da elinde bulunduran ABD’nin Pasifik Okyanus’u kıyıları inanılmaz şekilde büyümüşü. Bu Çin’den Doğu Hindistan’a kadar uzanan potansiyel pazarlar anlamına geliyordu.¹⁷¹ Latin Amerika topraklarında da hâkimiyetini pekiştiren Amerika, gözünü daha uzaklara Pasifik’e, Hawaii’ye ve hatta daha büyük pazarlar olan Japonya ve Çin’e dikti. 1854’te Tokyo Körfezi’ne donanmayı yanaştıran Amiral Matthew Perry, Japonlar ülkelerini Amerikan mallarına açana kadar ülkeyi izole edeceğini bildirerek ticarete zorladı. Benzer şekilde “savaş gemisi diplomasisi” daha sonra Kore’yi yabancı ticarete açma da etkili olacaktı.¹⁷² Donanmanın yardımı ve koruması, ticaret üzerinde olumlu etkisini hızla gösterdi. 1790’da 20 milyon dolar olan ihrac hacmi 1860’a gelindiğinde 334 milyon dolara yükselmişti.¹⁷³

1814 gibi erken bir tarihte ilk buharlı gemiyi üreten ABD’yi, İngiltere ve diğer Avrupalı devletler izlemişti. Bununla birlikte bu yeni icat, donanmalarda hemen kabul görmedi. İlk 20 yıl ağır, hantal ve yelkenli gemilere göre hem yapımı hem de seyri daha pahalı olan bu gemileri mükemmelleştirmekle geçti. Çeliğin ve yeni motor teknolojilerinin kullanılmaya başlanması bu gemileri cazip hale

¹⁶⁹ *a.g.e.*, s.162.

¹⁷⁰ *a.g.e.*, s.177.

¹⁷¹ Schroeder, *a.g.e.*, s.527.

¹⁷² Anni P. Baker, *American Soldiers Overseas: The Global Military Presence*, Westport, CT , Praeger, 2004, s.7.

¹⁷³ Baker, *a.g.e.*, s.7.

getirmeye başladıysa da 1860'lara kadar yelkenli gemilerin yerlerini almadılar.¹⁷⁴ ABD'nin bu gemilerin kullanımı ile ilgili sıkıntıları sadece teknolojik sorunlardan kaynaklanmıyordu. Avrupalı güçlerin aksine, elinde bu gemilerin uzun seyahatler yapabilmesi için gerekli olan kömürü alabileceği üsleri yoktu. ABD, 1857-58'de Pasifik'teki Jarvis, Baker ve Howland adaları ve 1867'de Midway adasını işgal ederek, kömür istasyonları kurup,¹⁷⁵ aynı yıl Alaska'nın Ruslardan alınması ile Pasifik'te ticari almda önemli bir güç haline geldiyse de Avrupalı güçlerle rekabete girmeden daha fazla üs edinmesi mümkün gözüküyordu.

Aslında 1861'de patlak veren İç Savaş sırasında ABD askeri anlamda güçlenmiş, özellikle donanma ciddi bir büyüme geçirmişti. 1860'da 42 olan donanmadaki gemi sayısı 1864'te 600'ün üzerine çıkmıştı. Yeni teknolojiyi yansıtan bu gemilerin çoğunu çelikten yapılmış buharlı gemiler oluşturuyordu.¹⁷⁶ Ancak bu kalıcı olmadı. İçeride barışın sağlanmasının ardından ABD'de bir kez daha askeri kalıcı bir kuvvetin gerekli olduğu savunular ve buna itiraz edenler karşı karşıya geldi. Bu dönemde yeni üslerin elde edilmesi gündeme geldi. Akdeniz filosunun ana üssü olan Mayorka Adasındaki Port Mahon limanının kullanımından İspanya gittikçe daha fazla rahatsız olmaktaydı. Donanma ihtiyaçları için daha büyük bir üsse duyulan ihtiyaç nedeniyle bu dönemde Osmanlı'dan Girit'in isteneceği yolunda haberler ortaya çıktıysa da bu söylentiden öteye geçmedi.¹⁷⁷ Bu dönemde elde edilen tek üs Pasifik'teki Midway oldu. ABD Avrupa'nın nüfuz alanında rekabete girmek istemediği gibi kalıcı bir askeri yapılanmaya karşı tavrı sürdürüyordu. Kuruluşundan

¹⁷⁴ William Hovgaard, *Modern History of Warships*, London, Conway Maritime Press, 1971, ss.1-4; Symonds, *a.g.e.*, ss.57-59.

¹⁷⁵ Calder, *a.g.e.*, s.12.

¹⁷⁶ Kurt H. Hackemer "The US Navy, 1860 – 1920," *A Companion to American Military History*, Vol I, James C. Bradford (der), West Sussex, Wiley-Blackwell, 2010, s.388

¹⁷⁷ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, s.269.

itibaren izlemekte olduğu politikadan vazgeçmediğini göstererek başarı ile kazanılmış bir savaşın ardından bir kez daha ordu ve donanmasını dağıttı. 1868’de Kongre’nin asker ve gemi sayında büyük bir düşüşe neden olacak indirimi onaylaması ile donanma “karanlık döneme“ girdi.¹⁷⁸

Kongre’nin kalıcı güçlü bir orduyu gereksiz görmesinin ardında yatan yeten önemli nedenlerden biri Pasifik ve Atlantik Okyanuslarının kendilerini dış saldırılardan koruduğu düşüncesi idi. Gerçekten de, özellikle buharlı gemilerin icadı ve 1860’ların sonunda bu gemilerin Avrupalı güçlerin donanmalarda yelkenli gemilerin yerini alması, Amerikan kıtasını daha da dokunulmaz bir hale getirmişti. Çünkü bu gemiler inanılmaz şekilde yakıt tüketmekteydiler ve kömüre bağımlılıkları menzillerini fazlası ile sınırlı tutmaktaydı. Bu durum, denizlerde sahip olunan üslerin önemini artırıp, üs sahibi ülkeleri güçlendirdiyse de Kanada ve Batı Hint Adalarında üsleri bulunan İngiltere için bile Amerika’yı abluka altına almayı imkansız hale getirdi.¹⁷⁹ Sadece bir alay askeri bile böyle uzun bir mesafede taşımak için en az iki buharlı gemi gerekmekteydi. İngiltere ve muhtemelen Fransa’dan başka hiçbir ülkenin 50.000 askeri taşıyıp okyanusu geçirecek kadar gemisi yoktu. Teorik olarak İngiltere 500.000 askeri taşıyabilse de bunun için neredeyse bütün gemilerini kullanması gerekiyordu ki bunu ekonomik olarak karşılaması imkânsızdı. Dolayısıyla, buharlı gemilerle birlikte, Amerika’nın bir Avrupa gücü tarafından istilasını tamamen olanaksız hale gelmişti.¹⁸⁰

ABD için donanmanın geleneksel rolünü yerine getirmesi kıyı güvenliği sağlayıp, ticaret gemilerini koruması yeterliydi. Pasifikte yeni pazarla ticari olarak

¹⁷⁸ Hackemer, *a.g.e.*, s.390

¹⁷⁹ Weigley, *a.g.e.*, s.64

¹⁸⁰ *a.g.e.*, s.168-169.

güçlenip, kıtasında nüfuzunu ispat etmişken, Avrupalı devletlerle rekabete girmek istemiyordu. Ayrıca kömür istasyonları olmadığı için uzak denizlerdeki filoları hala yelkenli gemilerden oluşuyordu ki bu da ABD'nin gücünü fazlasıyla sınırlandırmaktaydı.¹⁸¹

İç Savaş'ın ardından içeride birliğini sağlayan ve sorunlarını çözen ABD, büyük bir ticari hamle gerçekleştirdi. Ancak bu durum sadece içeride istikrarın sağlanmasının bir sonucu olarak görülmemeli. İspanyol-Amerikan savaşına kadar geçen dönem içinde, insan gücünün yerini buhar ve elektrik gücü alırken, ahşap malzemenin yerini demir ve demirin yerini de çelik aldı. 1900'lere gelindiğinde 193.000 mil uzunluğunda demiryolu ülkeyi bir baştan bir başa geçiyordu. Bugün bilgisayar, internet ve uydu teknolojisinin ticaret üzerinde yarattığı etkiye benzer bir etkiyi telefon, daktilo ve hesap makinesinin iş yaşamında kullanımı yarattı.¹⁸² Tüm bu gelişmelerin bir sonucu olarak ticari büyüme muazzam boyutlara ulaştı.

Amerika içinde yapılan üretimin ve biriken sermayenin Amerikan pazarını aştığı bu dönemde, birliğin getirdiği ulusal gururun da etkisi ile denizaşırı sularda rekabet etme ve Kuzey Amerika kıtası dışına yayılma isteği sadece yönetici sınıf içinde değil, halk arasında da yükseldi.¹⁸³ Bu arzuya karşın bu dönemde ABD, Avrupalı güçlerle doğrudan rekabete ve koloni elde etme yarışına girme konusunda isteksizdi. Ticaret, politika üzerinde belirleyiciliğini koruyordu. Askerî yapılanmada ve silahlanmada yenilenmelerin olmasına rağmen, tüm yapılanlar Amerika'nın geleneksel çıkarlarına hizmet etme ve kıtanın korunması amacını taşıyordu. Her ne

¹⁸¹ Dennis L. Noble (der.), *Gunboat on the Yangtze: The Diary of Captain Gleen F. Howell of USS Palos, 1920-1921*, North Carolina, McFarland, 2002, s.16-17

¹⁸² Zinn, *a.g.e.*, s.269.

¹⁸³ Weigley, *a.g.e.*, s.170.

kadar ülke içinde, çıkarları dışarlarda gören ve Amerika'nın denizasıırı ticari çıkarları ve faaliyetlerinin korunması için ülkenin uluslararası sistemdeki yarışa ve askerî rekabete dâhil olmasını dile getirenler olsa da bunlar etkin değildi.¹⁸⁴

Ancak bu askerî strateji tamamen pasifist bir yaklaşım olarak değerlendirilmemeli; bu politika daha çok kıtanın uzağındaki ülkeler için geçerliydi. Amerika Avrupa tarzı sömürge edinmeye karşıydı, ancak serbest ticaret yapabilmek istiyordu. İşadamları, entelektüeller ve politikacıların oluşan koalisyon geleneksel sömürgeciliğe karşı çıkarmakla birlikte, bunun yerine Amerika'nın büyük ekonomik gücü sayesinde dünyanın bütün azgelişmiş bölgelerine egemen olabileceğı bir açık kapı politikasını destekliyordu ve barış ile olmazsa gerekirse bunun önündeki engelleri askerî yollarla kaldırmaktan çekinmiyordu.¹⁸⁵ ABD, bu dönemde Avrupa devletlerinin meselelerinde kendini uzakta tutma çabasına karşın 1798–1895 yılları arasında diğer ülkelerin iç işlerine 103 kez müdahalede bulundu.¹⁸⁶

19. yüzyılın sonlarına doğru ABD, dünyanın en güçlü ekonomisine sahip olmanın ötesinde muazzam bir hammadde üreticisi, dış ticaret fazlası olan ve kendine kendine yeten dünyanın tek ülkesiydi.¹⁸⁷ Ticaret hacmi büyüdükçe, rekabetin olduğu sularda, denizleri kontrol altında tutmak da önemli hale geldi. Amerika'nın küçük ticari-savaş gemilerinden oluşan donanması, bunu gerçekleştirmek için yetersiz kalıyordu. 1882'de Kongre donanmanın modernizasyonu için küçük çaplı

¹⁸⁴ Weigley, *a.g.e.*, s.169.

¹⁸⁵ William Appleman, *The Tragedy of American Diplomacy*'den aktaran Zinn, *a.g.e.*, s. 320.

¹⁸⁶ Bu sayı, 1962 yılında Dışişleri Bakanı Dean Rusk'un bir Senato Komisyonuna sunduğı Küba'ya karşı kullanılacak silahlı güçlerin hangi teamüllere göre seçildiğini gösteren "1798-1945 yılları arasında Birleşik Devletler Silahlı Kuvvetleri'nin Yurtdışında Kullanıldığı Durumlar" başlıklı belgede yer alan bilgiye göre dayanmaktadır. Zinn, *a.g.e.*, s.316.

¹⁸⁷ Todd, *a.g.e.*, s.22.

bir plan kabul ettiyse de, donanmanın misyonunu hemen değiştirmek mümkün olmadı.¹⁸⁸

Ancak gittikçe artan üretim karşısında mevcut bakış açısı ile daha fazla ilerlemenin mümkün olmayacağı gittikçe daha kabul gören bir hal almıştı. Buharlı ticaret gemileri nedeniyle, ABD en güçlü olduğu Pasifik'te bile artık zorlanıyordu. Pasifik Okyanusunda bir kaç üsten fazlasına sahip olmayan ABD'nin rekabet gücü zayıflıyordu. Bu bölgedeki kömür istasyonları sömürge güçleri arasında paylaşılmıştı ve ABD'ye avantaj sağlayacak kendi kömür istasyonları üzerindeki bireysel kontrolü paylaşmak istemiyorlardı. Amerika'nın bu pazarlarda söz sahibi olabilmesi için kendine ait üslere sahip olması artık bir zorunluluk haline gelmişti.¹⁸⁹ Massachusetts'li senatör Henry Cabot Lodge bir dergiye yazdığı makalede, bu ihtiyacı şu satırlarla dile getirmektedir:

“Ticari çıkarlarımız (...) Nikaragua Kanalı'nı inşa etmemizi gerektirmektedir ve bu kanalı koruyabilmek ve Pasifik'teki ticari üstünlüğümüzü sürdürebilmek için de Hawaii Adaları'nı denetlememiz ve Samoa'daki nüfuzumuz sürdürmemiz gerekmektedir(...)ve Nikaragua Kanalı inşa edildiğinde, Küba Adası'nı almak zorunluluk olacaktır (...) Büyük uluslar, gelecekteki yayılmalarını ve şu andaki savunmalarını sağlamak için dünyanın bütün uzak köşelerini tutmuş bulunuyorlar. Bu hareket, uygarlığı yaymak ve ırkın gelişmesini sağlamak için gerekli bir harekettir. Dünyanın büyük uluslarından biri olarak Birleşik Devletler bu yürüyüş hattının dışına düşmemelidir.”¹⁹⁰

1880'lerin sonuna doğru donanmanın durumu ele alındı. Yeni uluslararası, ulusal ve teknolojik gelişmeler ABD'nin geleneksel donanma stratejisi üzerinde düşünmesini ve yeni modern bir donanmanın yaratılmasını zorunlu kılmıştı. Yeni dönem Avrupa emperyalizmi, daha önce Amerika'ya açık olan yakın pazarları tehdit

¹⁸⁸ Baker, *a.g.e.*, s.8.

¹⁸⁹ Joseph Gerson, “U.S. Foreign Military Bases & Military Colonialism,” *Zspace*, December 05, 2003, <https://www.zcommunications.org/zsustainers/signup>, erişim tarihi: 19.06. 2008.

¹⁹⁰ Zinn, *a.g.e.*, s.317.

ediyordu. 1890'ların sonlarına doğru Almanya ile İngiltere donanma yarışı içine girmişti. ¹⁹¹ Donanmasını yeniden kurmaya başlayan ABD, bir yandan da ihtiyaç duyduğu üsleri elde etme çabası içine girdi. Önce 1887 yılında Hawaii Krallığı'ndan Pearl Harbor'ı kullanma ve burada kömür ve tamir istasyonları kurma hakkını elde etti. ¹⁹² Bunu, 1889 yılında Almanya ve İngiltere ile imzalanan Berlin Anlaşması izledi. Anlaşma, Güney Pasifik'te önemli bir nokta olan Samoa Adaları üzerinde ABD'ye ortak vesayet hakkı tanımaktaydı. ¹⁹³

Tarımsal üretimdeki fazlalılığın, 1893 yılında ciddi bir ekonomik krize neden olması Amerikan yönetimini, bu krizi sona erdirecek acil adımların atılması ile karşı karşıya bıraktı. ¹⁹⁴ Bu ortamda, Amerikan Donanması kaptanlarından Alfred T. Mahan'ın düşünceleri büyük ses getirdi. *Deniz Gücünün Tarih Üzerinde Etkisi, 1660–1783* ¹⁹⁵ isimli kitabında Mahan, güvenlik içinde olmak isteyen bir ülkenin savaş zamanında olduğu gibi bir güçlü bir donanmayı barış zamanında elinde tutması gerektiğini ileri sürüyordu. Ticaretin desteklenmesi için ABD donanmasının dünya çapında kömür istasyonlarına ihtiyacı vardı. Yeni pazarların fethedilmesi, sadece Amerikan endüstrisine muazzam bir kar sağlamayacak, fakat aynı zamanda milyonlarca kişinin işsiz kalmasına yol açan ve politik istikrarsızlık ve karmaşaya neden olan büyük ekonomik bunalımında aşılmasına yardımcı olacaktı. Mahan, güçlü bir donanmanın, sadece denizlerin kontrolünü ele geçirerek ve dünya kaynaklarına erişim yollarını açık tutarak, ekonomik kalkınmayı sağlamayacağını,

¹⁹¹ Schroeder, *a.g.e.*, s.529.

¹⁹² Weigley, *a.g.e.*, s.170.

¹⁹³ Selçuk Çobanoğlu, "Asya-Pasifik'te Amerika: ABD'nin 'Batı'ya Açılma Macerası," *Doğu-Batı*, Yıl 8, Sayı 32 (Mayıs, Haziran, Temmuz 2005), s.186.

¹⁹⁴ Zinn, s.315, 317 ve 320.

¹⁹⁵ Mahan'ın kitabındaki görüşler 1886'dan 1888'e kadar Deniz Harp Akademisinde verdiği derslere dayanmaktadır. Kitabın kısaltılmış hali için bakınız; Alfred Thayer Mahan, *Deniz Gücünün Tarih Üzerinde Etkisi*, Çev. Kerem Fındık, Melahat Fındık, İstanbul, Q-Matris, Eylül 2003.

fakat aynı zamanda düşmanın bu kaynaklara ulaşımını engelleyerek onun ekonomisini de bozabileceğini söylüyordu. Mahan'a göre, ABD tıpkı İngiltere'nin 18. yüzyılda olduğu gibi bir deniz gücü haline gelmeliydi ve ancak güçlü bir donanmanın kurulması bu hedefi gerçekleştirebilirdi. Bu görüşlerine ve savaşa karşı çıkanlara Mahan “*savaş dövüşmek değil, ticarettir*” sözleri ile cevap veriyordu.¹⁹⁶

Donanma Bakanı Benjamin F. Tracy tarafından Mahan'ın fikirlerinin desteklenmesi ile donanma, yavaş da olsa bir yapılanma süreci içine girdi. Kongre'deki hem demokratlar hem de cumhuriyetçiler başlarda denizaşırı yayılmaya karşı soğuktular. 1890-1896 döneminde ABD klasik donanma politikasını terk etti.¹⁹⁷ 1890 tarihli Donanma Kanununda, üç savaş gemisine izin verilirken, bunlar 5.000 deniz mili açılma izni ile sınırlandırmışlardı. 1895'te iki savaş gemisi için daha izin çıktı ve 1896'da buna üç yenisi daha eklendi. 1898'e gelindiğinde tamamlanan dört savaş gemisi Amerikan donanmasına teslim edilmişti.¹⁹⁸ 19. yüzyılın sonuna doğru önemli bir dönüşüm geçiren donanma dünya çapında bir güç haline gelmişti. Artık yeni pazarlara ulaşmak isteyen, denizlerde hâkimiyetini kurmak için üslere ihtiyaç duyan Amerika'nın önünde bir engel kalmamıştı.

Karayıpler'de ve Pasifik'te üsler kazanmak isteyen ABD, İspanyol-Amerikan Savaşı'nı icat etti. İspanyol idaresine karşı Kübalı isyancılara yardım etmek ve *Maine* gemisinin İspanyollar tarafından (şüpheli) batırılışının intikamını almak bahaneleri ile 1898'de İspanya'ya karşı savaş ilan edildi. 10 Aralık 1898'de imzalanan Paris Anlaşması ile Porto Rico, Guam ve Filipinler Amerikan sömürgesi

¹⁹⁶ Weigley, *a.g.e.*, s.175.

¹⁹⁷ Noble, *a.g.e.*, s.19.

¹⁹⁸ Baker, *a.g.e.*, s.8.; Weigley, *a.g.e.*, s.183

haline getirildi. ABD, Hawaii ve Panama Kanalı bölgesindeki Wake Adası ve Samoa'yı ise, daha sonra Güney Pasifik'teki filolarına üs kurmak için, ilhak etti.¹⁹⁹

İspanyol-Amerikan Savaşı Küba'ya bağımsızlığını kazandırmış olsa da 1901'de Amerikan Kongresi'nde kabul edilen Platt Yasası'nı anayasasına eklemesi için Küba'yı zorlandı. Bu yasa, 1934'e kadar Guantanamo'da ABD'ye bir üs verilmesini de içeren ek bir maddeyle birlikte, Küba Anayasasında yerini aldı. ABD'nin Panama Kanalını savunması için hayati önemde gördüğü ve askerî bir üs kurmak istediği Guantanamo her iki taraf da isteyene kadar Amerikalılarda kalacaktı.²⁰⁰ Teknik olarak Guantanamo Üssü "kiralanmış" olmakla birlikte, aslında ABD, Küba'nın bu bölgedeki haklarına Küba hükümetini ve halkının görüşlerini dikkate almadan sahip olmuştu.²⁰¹

Kuzey Amerika kıtası dışında toprakların kazanımı Amerikan yayılmasında da yeni bir dönemin başlangıcı oldu. 9 Ocak 1900'de, ülkenin egemen ekonomik ve siyasal çevreleri adına Senato'da bir konuşma yapan Albert Beveridge bu yeni dönemi şu sözlerle anlatmaktaydı:

“(...)Filipin adaları sonsuza dek bizim olmuştur. Filipin adalarının hemen gerisi ise Çin'in sınırsız pazarlarıdır (...) Pasifik bizim okyanusumuzdur (...) Üretim fazlamızın tüketicilerini bulmak için başka nereye dönebiliriz ki? Önümüzdeki coğrafya sorunun doğal cevabını

¹⁹⁹ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 211; Baker, *a.g.e.*, s.8; Calder, *a.g.e.*, s.12.

²⁰⁰ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 44.

²⁰¹ 1959 Küba Devrimi'nden sonra hükümet Amerikan askerlerinin adayı boşaltmaları istediye de üs halen varlığını korumaktadır. Kira ödemesi olarak Amerika tarafından düzenlenen çekler devrimden sonra Küba Hükümeti tarafından sadece bir kez nakde çevrilmiştir. Bütün çekler, Amerika'nın topraklarından çekilmesi talebine uygun olarak, Küba Hükümeti tarafından bozdurulmadan elde tutulmaya devam etmektedir. Harry Magdoff, John Bellamy Foster, Robert W. McChesney, Paul Sweezy (Monthly Review Editors), “U.S. Military Bases and Empire,” *Monthly Review*, Vol.53, No.10, 2002, <http://www.monthlyreview.org/0302editr.htm>, erişim tarihi: 01.02.2007. *a.g.e.*, <http://www.monthlyreview.org/0302editr.htm>; Calder, *a.g.e.*, s.12.

*veriyor: Çin doğal müşterimizdir (...) Filipinler, bize bütün Doğu'yu açan kapıda kurduğumuz bir üs olacaktır.”*²⁰²

İspanya'ya karşı kazanılan zaferden sonra 1901'de başkanlığa seçilen Theodore Roosevelt, Amerika'nın alışlageldik imparatorluk karşıtı duruşunu bir yana bıraktı ve açık bir dille Avrupa tarzı emperyalizmini savundu. Alışıla geldik medeniyetçi söylemi kullanan Roosevelt; *“Barbarlık koşullarında yaşayan insanlara karşı görevimiz, onları zincirlerinden kurtulduğunu görmektir”* diyordu.²⁰³ Amerika'nın imparatorluk arayışı entelektüel olarak Alfred Mahan, siyasi olarak Theodore Roosevelt'in öncülüğünde daha açık ve stratejik olarak sürdürülebilir hale gelmişti.²⁰⁴

Mahan'ın deniz gücüne ilişkin teorisi Roosevelt döneminde uygulanmaya konu ve bu dönemde ABD, Batı yarımküredeki suları kontrol edebilecek kapasitede bir donanma oluşturdu.²⁰⁵ İspanyol-Amerikan Savaşı sonunda elde edilen topraklar, Amerikan Donanmasını ileri üsler ele geçirmek ve korumak konusunda cesaretlendirmişti. Üslerde tatbikat için geçici bir deniz Piyadesi Okulu, 1901'de Newport'ta kuruldu ve 1902–1903 kış döneminde bir deniz taburu Culebra adası açıklarında bir üssü savunarak Porto Rico sularında tatbikat gerçekleştirdi. Amerikan askerî planlaması içine ilk kez üslerin de dâhil olduğu bu tatbikatlarda amaç, yeni üsler ele geçirmekten ziyade ABD'nin elindeki üslerini korumasına yönelikti.²⁰⁶

Savaş sonrası askerî alandaki gelişmeler bununla sınırlı kalmadı. 14 Şubat 1903'de Kongre bugünkü Genelkurmayın altyapısını oluşturan yasayı onayladı ve bir

²⁰² Zinn, *a.g.e.*, s.332.

²⁰³ Hardt, Negri, *a.g.e.*, s.191.

²⁰⁴ Calder, *a.g.e.*, s.12.

²⁰⁵ Weigley, *a.g.e.*, s.188.

²⁰⁶ *a.g.e.*, s.255.

hafta sonra Kara Harp Okulu Washington DC' de kuruldu.²⁰⁷ Bu yasa ile ilk defa ordu birimleri arasında eşgüdümü sağlamak ve planlamayı yürütmek üzere Ortak Ordu-Donanma Kurulu (*Joint Army and Navy Board*) oluşturuldu. Kurulun amacı, ABD'nin ülkesini ve ülke dışı topraklarını (*overseas territories*) ve Batı yarımküreyi savunmak; çeşitli üslerin kurulmasını, o an ihtiyaç duyulan askerî gücü, gerekli olan eylemleri önermek ve savaşılmaması muhtemel düşmanlarla girilebilecek çatışmalara ilişkin renk kodlu savaş planlarını (Japonya için Turuncu Plan, İngiltere için Kırmızı Plan, Almanya için Siyah Plan) hazırlamaya başlamak olarak tanımlandı.²⁰⁸

Yeni yönetimin çatısı altında ABD, yayılma macerasını daha ileri safhaya taşıyacak askerî bir yapılanma içine girdi. Başkan Roosevelt, yeni alınan yerlerde bir deniz üsleri sisteminin inşa edilmesi konusunda ısrar ediyordu. Aralık 1903'te Panama Kanalı'nın inşası hakkı, kanalı korumak için etrafında üsler kurma hakkı ile birlikte elde edildi. Kısa sürede burada önemli bir üs varlığı teşkil edildi.²⁰⁹

Çin sahilinin doğusunda stratejik konumu ile Filipinler, Roosevelt'in üs inşası konusunda ısrarlı olduğu bir başka bölge idi. 1903'te, daha sonra ABD'nin en büyük hava üssü haline gelecek olan Clark Field inşa edildi. Amerikan Savaş gemileri için iyi bir duraklama noktası olan Subic Bay'da donanma üssü kuruldu.

Ancak, Roosevelt'in bu emperyal tutkuları, her kesimden destek bulmuyordu. Ülkenin genişleyen toprakları, beraberinde savunma sorunlarını da getirmişti. İngiltere gibi denizlerde bir güç olmaktan çok, ticaret yapabilme amacıyla olan

²⁰⁷ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 48.

²⁰⁸ Weigley, *a.g.e.*, s.200

²⁰⁹ Üs sayısı, 134 askerî tesis ile 1943'te zirveye ulaşmıştır. Askerî tesislerin çoğu Nasır'ın Mısır'daki Süveyş Kanalı'nın millileştirmesinin etkisi ile buraya ulaşan ulusalcı dalganın baskısı neticesinde 1977'de kapatıldı. Kalan 11 askerî tesis ise 1999 sonunda Panama Kanalı'nı Panamaya bırakan anlaşma imzalanması ile terk edilmiştir. Calder, *a.g.e.*, s.12.

Kongre üyeleri, Rusya ve Japonya'nın doğrudan tepkisini çekmeyi istememekteydi. Rusya'ya karşı 1904–1905 yıllarında gerçekleşen savaşı kazanan Japonya, denizlerde gücünü artırmıştı. Amerikan Ordu Komutanları, Japonya'ya karşı savunulamaz konumda olduğu gerekçesi ile Subic Bay'da donanma için merkez üs teklifine itiraz ettiler. Amerikan sularını korumak öncelikli vazifesi olan donanma, kıtadan 7.000 mil uzaktaki takımadalarda ani bir Japon saldırısına karşı durabilmeyi garanti edemiyordu. Silâhındaki asker sayısı 100.000'den az olan ordu ise, bir filo Filipinlere ulaşana kadar burayı koruyacak güçte bir garnizonu buraya tahsis edemezdi. 1909'da donanma, zorunlu olarak planlardaki Pasifik üssünün merkezini Pearl Harbor'a çekti. Başkan Roosevelt, ABD'nin buradaki savunma zafiyetine vurgu yaparak, Filipinler için Amerikan Savunmasının "Aşıl topuğu" benzetmesini kullanmaktaydı.²¹⁰

İspanyol-Amerikan Savaşı ile başlayan Amerikan emperyalizmi çağı beraberinde, gittikçe artan şekilde, askerî yapılanmayı da getirdi. Geleneksel Amerikan siyasi düşüncesinde kalıcı büyük ordular gereksiz görülürken, 20. yüzyılın başında Amerika'nın büyük bir donanması ve askerî koordinasyonu sağlayacak bir kurulu ve muhtemel savaşlar için planları vardı. 1910'da New London'da üslere ve üslerin korunmasına ilişkin stratejik çalışmaları yürütmek üzere bir okul kuruldu.²¹¹ ABD, 1898 ve 1934 arasında, Monroe Doktrini'ne ve 1904 Roosevelt Gerekçesine²¹² dayanarak Küba'ya 4, Honduras'a 7, Dominik Cumhuriyetine 4, Haiti'ye 2, Guatemala'ya 1, Panama'ya 2, Meksika'ya 3, Kolombiya'ya 4, Nikaragua'ya 5 defa asker gönderdi. Bu operasyonların sonucunda, bu ülkelerde üsler kurdu ve sadece

²¹⁰ Weigley, *a.g.e.*, s.188-189.

²¹¹ *a.g.e.*, s.255.

²¹² ABD'nin Latin Amerika ülkelerinin borçlarını ödemesini engelleyen siyasi hareketleri bastırmak için bu ülkelere müdahale hakkı. Roosevelt gerekçesi 1934'te kaldırıldı.

1925'teki kısa bir kesinti haricinde izleyen 20 yıllık dönemde bu üsleri kullandı.²¹³ Amerika'nın bu imparatorluk macerasının topraklarını son kez genişlettiği 1912 yılı ile sona erdiğini savunan görüşler olsa da, bu dönemden sonra aslında Amerika sadece hâkimiyet kurma biçimini değiştirdi.

1914'te I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde, ABD bunun dışında kalmak istedi. Bu konuda geleneksel tavrını koruyarak, 1917 yılına kadar gelen yardım çağrılarında fazla kulak asmadı. Avrupa savaşlarına dâhil olmak istememekteydi. Bunun arkasında hem askerî, hem ticari nedenler yatmaktaydı. ABD'nin askerî yapısı, ticari çıkarlarına uygun olarak güçlü bir donanma üzerine inşa edilmişti. Amerikan donanmasına bağlı askerlerin sayısı 1899'da 16.000 iken 1916'da 60.000'e ulaşmıştı. 77 savaş gemisine ve 14 dretnota (zırhlı savaş gemisi) sahip olan donanması ile ABD, savaş çıktığında Anglo-Alman silah yarışının içindeydi.²¹⁴ Donanma, sahip olduğu üsler ile dünya denizlerinde devriye geziyor, Amerikan ticaretini koruyor ve Uzakdoğu pazarlarında etkinliğini sürdürüyordu. Bununla birlikte, Amerika'nın bunu dengeleyen güçlü bir kara ordusu yoktu. Hava gücünden ise söz etmek bile mümkün değildi. 1911'de ilk olarak meclisten 125.000 dolar ordu havacılığı için ödenek tahsis edilmiş; North Island, San Diego'da daimi bir uçuş okulu açılmıştı.²¹⁵ Bununla birlikte, 1914'te ABD askerî havacılıkta dünyada 14. sıradaydı. Meksika bile Amerika'dan daha çok uçağa sahipti.²¹⁶

²¹³ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 211.

²¹⁴ Baker, *a.g.e.*, s.17

²¹⁵ Eugene M. Emme, "Amerika'nın Boyutları," Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (ed.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979, s.66.

²¹⁶ Ira C. Eaker "Hava Gücü Hakkında Bazı Gözlemler," Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (ed.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979, s.369.

Savaşın dışında kalmak, 1914'te ciddi bir ekonomik durgunluk yaşayan Amerika için ticari anlamda da büyük bir avantaj sağladı. 1915 yılına geldiğinde Müttefiklerden (özellikle İngiltere'den) alınan savaş siparişleriyle ekonomi canlanmıştı. Amerikan şirketleri, ülkelerinin savaşa katıldığı 1917 yılına dek, Avrupa'ya 2 milyar doların üzerinde mal sattılar.²¹⁷ ABD, ancak Almanlar Amerikan ticaret gemilerini batırarak, ticaret yapmayı imkânsız hale getirdiklerinde bu savaşa dâhil oldu. Ancak Avrupa topraklarındaki bu macera uzun sürmedi.

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde ABD, Avrupa meselelerinden hızla geri çekildi. Savaş sırasında inşa edilen üslerin çoğu, ateşkes ilan edildikten kısa bir süre sonra boşaltıldı. Sadece, 10.000'den az askerin görev yaptığı Koblenz bölgesindeki küçük bir garnizon, Şubat 1923'e kadar Almanya'daki Amerikan Kuvvetleri (*American Forces in Germany*) adı altında görevini sürdürdü. 19 Şubat 1923'te bu askerlerin de tamamen çekilmesi ile Avrupa topraklarındaki ilk Amerikan işgali de son bulmuş oldu.²¹⁸

Savaşın Amerika açısından en etkileyici sonuçlarından biri, uçakların savaşlarda yararlı olabileceğinin ispatlanması oldu. Bununla birlikte uçaklar, halen bir kuvvet olarak ciddiye alınmıyordu ve Amerikan askerî stratejisi donanma üzerinde yükselmeye devam etti. 1916'da, Woodrow Wilson döneminde, kabul edilen kanununla Amerikan donanmasını dünyada birinci sıraya taşıyacak bir yapılanma süreci içine girildi.²¹⁹

²¹⁷ Zinn, s.382

²¹⁸ Baker, *a.g.e.*, s.9,10, 21 ve 24

²¹⁹ Weigley, *a.g.e.*, s.243

Ancak donanmanın gücüne karşı, gemilerin uçaklar tarafından imha edilebilme ihtimalinin doğması, Amerika'nın kıta dışı topraklarının korunmasını da tehlikeye sokmuştu. 1919–1929 yılları arasında Amerikan Havacılık Biriminin başında bulunan General Billy Mitchell, Ekim 1924'te Savaş Bakanlığına sunduğu raporda bu duruma dikkat çekmekteydi.²²⁰ Uçaklar, yabancı donanmaların Amerikan kıyılarına taarruz gücünü etkisiz hale getirmişti; fakat aynı durum Amerikan gemileri için de geçerliydi. Bu nedenle, donanma bundan sonra Amerika'nın kıta dışı topraklarının ve buradaki üslerin korunmasında ana aktör olarak görev alamazdı.

Bu dönemde pek çok kişi, I. Dünya Savaşından sonra ABD'nin savaşa girme ihtimalinin en yüksek olduğu ülke olarak Japonya'yı göstermekteydi. Japonya karşısında, Amerikan deniz gücünün hava saldırı ile vurulabilir hale gelmesi, ABD'nin Pasifik Okyanusu'ndaki stratejik pozisyonunu ciddi şekilde zayıflatmaktaydı. Filipinler, Guam ve hatta bir derece Hawaii, Japon donanmasının saldırısına zaten açıktı. Uçakların ortaya çıkması ile kıtadan en uzak ama Japonya'ya yakın topraklar olan Filipinler ve Guam daha da vurulabilir hale gelmişler, Hawaii'yi savunmak bile zorlaşmıştı. Bundan sonra Pasifik'teki Amerikan donanması, Japonya Hava Kuvvetlerinin baskısı altındaydı.

Mitchell'a göre, Amerika'nın Pasifik'teki kıta dışı topraklarının ve çıkarlarının korunması için en büyük umut Alaska'da yatıyordu. Eğer Alaska'da hava üsleri kurulursa, Alaska'dan havalanan uzun menzilli bombardıman uçakları Japonya'nın Pasifik'teki donanmasını ve daha önemlisi Japonya'nın ülke topraklarını tehdit edebilirdi. Mitchell bu tehdidin, Pasifik'teki üstünlük için ABD ile savaşa

²²⁰ Weigley, *a.g.e.*, s.229-230'dan "Report of Inspection of US Possessions in the Pacific and Java, Singapore, India, Siam, China and Japan" Oct. 24, 1924, in Mitchell's personal military file (201 file), US Army Records Administration Center, St. Louis, Mo., and at US Air Force Academy.

gireceğini tahmin ettiği Japonya'yı, muhtemel hedefler olan Filipinler, Guam ve Hawaii'ye saldırmaktan ala koyabileceğini söylüyordu. Mitchell raporunda, tehlikenin ciddiyetine dikkat çekmek için bir sabah aniden Japon uçak gemilerinin taşıdığı bombardıman uçaklarının Pearl Harbor'a saldıracaklarını yazmıştı.²²¹ Ancak Mitchell'in hazırladığı rapor, Amerikan ordusu içindeki rekabetin bir uzantısı olarak donanmanın, hava kuvvetlerinin güç kazanmasını istememesinin de etkisiyle bir kenara itildi.²²²

1930'larda Amerikan denizaşırı üs sistemi hiçbir bölgede, Japonya, İngiltere, Fransa, Hollanda, İtalya, Portekiz veya Danimarka'nın sahip olduğu kadar kadar geniş değildi. II. Dünya Savaşı öncesinde ABD, İspanyol-Amerikan Savaşı sonunda işgal ettiği Panama, Küba, Porto Rico ve Virgin Adaları'ndaki üsleri elinde tutuyordu. Filipinler, Midway, Wake ve Guam'daki tesislerin dâhil olduğu Pasifik hattında, donanma harekâtlarının merkezi Hawaii'de bulunuyordu. Bu üs ağına, Aleut Adaları'ndaki Dutch Harbor, Amerikan Samoası, Johnston Adaları ve 1929'da Antartika'da inşa edilen askerî tesisler de dâhildi. Üslerde ve tesislerde daimi kuvvet konuşlandırılmış olmakla birlikte, bunlar ciddi sayıda asker barındırmıyordu. Bu dönemde Amerikan Ordusu için denizaşırı üs, daha çok donanma üssü anlamına geliyordu ve pazarların Amerikan ticaretine açık kalmasına hizmet ediyordu.²²³

Pasifik'teki üslerin elde tutulması ABD'nin bu bölgedeki hâkimiyetinin devam etmesi açısından son derece önemliydi. Çünkü Amerikan donanması ne kadar

²²¹ Weigley, *a.g.e.*, s.229-230'dan "Report of Inspection of US Possessions in the Pacific and Java, Singapore, India, Siam, China and Japan" Oct. 24, 1924, in Mitchell's personal military file (201 file), US Army Records Administration Center, St. Louis, Mo., and at US Air Force Academy.

²²² 1925 Eylül'ünde Mitchell halka bir açıklama yaparak Savaş ve Donanma Bakanlıklarının ülkenin güvenliğini tehlikeye attıklarını dile getirdi. Tutuklanarak askerî mahkemeye çıkarılan Mitchell kendi isteği ile emekliye ayrıldı. Weigley, *a.g.e.*, s.232-233

²²³ Blaker, *a.g.e.*, s. 10

güçlü olursa olsun, buharla çalışan gemilerin menzilleri sınırlıydı. Bu üsleri Japonlar ele geçirdikleri takdirde, Amerikan donanmasını daha yola çıkmadan alt etmiş olacaktı. Pasifik'teki üstünlük, uçaklarında savaşa dâhil olduğu bu dönemde hangi adaların hangi ülke tarafından elde tutulduğuna bağlı olmuştu. Amerika, Japonya ile gireceği muhtemel bir savaşta kesinlikle Pasifik'te üslere ihtiyaç duymaktaydı.

Üsler sadece savaş durumunda değil, aynı zamanda barış döneminde de sağladıkları abluka avantajları ile ticari yollar üzerinde kontrolü mümkün kılıyorlardı. Amerika'nın klasik savaş planı bu üslerin donanma gücü ile korunması üzerine inşa edilmişti. Ancak 1921–1922 Washington Konferansı'nda İngiltere, Japonya, Fransa, İtalya ve Amerika büyük gemilerin inşasına ve toplam tonajına 10 yıllık sınırlandırma getirdikleri için savaş gemilerinin inşasını durduran ABD'nin savaş planları da bozulmuştu.²²⁴ Japon donanması Amerikan donanması karşısında güçsüz olsa da, Amerikan üslere daha yakın olmasının sağladığı avantaja sahipti. Japonya'nın, 31 Aralık 1936'da Washington Anlaşma'sını feshettiğini duyurması ve savaş gemisi üretimine geçmesi ile Avrupa'da yaklaşan savaşın gerilimi Pasifik'te ilk kıvılcımları ateşlemiştir.²²⁵

2) Soğuk Savaş: Üsler Kuşatmasında Yeni Dünya

Hitler 1939'da Polonya'ya saldırdığında, Washington bu savaşta tarafsız kalacağını açıkladı. Bununla birlikte, Avrupa'da savaşın patlak vermesinden, Pearl Harbor saldırısına kadar geçen süre zarfında Amerika'nın yaptığı hazırlıklara bakıldığında, uzun süre savaşın dışında kalmak gibi bir niyetinin olmadığı açıktır. ABD, özellikle 1929 ekonomik buhranının izlerini taşıdığı bir dönemde, savaş

²²⁴ Weigley, *a.g.e.*, s.244–245.

²²⁵ *a.g.e.*, s.247–248.

topraklarına taşıyacak bir acelecilik içinde hareket etmek istemedi. Ancak, gittikçe büyüyen ekonomik hacmi ve artan nüfusu ile ticari hedeflerine ulaşmak için, siyasi anlamda, daha fazla dış dünyaya kapalı kalmasının mümkün olmadığını da görmüştü. Savaşa dâhil olduğu Aralık 1941'e kadar geçen süre, Amerika'ya hem ekonomik olarak toparlanmak, hem askerî olarak yeniden yapılanmak, hem de savaşın gidişatını görebilmek için ihtiyacı olan zamanı sağladı.

Avrupa'daki savaş öncelikle Amerikan'ın bozulan ekonomisi toparlamasına yardımcı oldu. 1929'da girilen ekonomik krize çözüm olarak yürürlüğe konan "Yeni Düzen"²²⁶ programına rağmen Amerikan ekonomisi kendini toparlayamamıştı. Yasalara göre ABD, dışarıya savaş malzemesi satamıyordu. 4 Kasım 1939'da yapılan bir değişiklik ile savaş malzemesi satışı, parası peşin alınmak ve hemen teslim edilmek koşuluyla, serbest bırakıldı.²²⁷ Savaş ile birlikte müttefiklerden, özellikle İngiltere'den gelen siparişler ekonomiye canlılık getirdi.

Fransa'nın Almanya'ya teslim olmasının ardından, Washington'un savaşın sonucuna ilişkin endişeleri de arttı. İngiltere'nin yenilmesi halinde, Amerikan ticaret gemileri İngiliz donanmasının sağladığı Atlantik'teki güvenlikten mahrum kalacaklardı. Başkan Roosevelt, Almanların Atlantik'in bu yakasına ulaşmasından ve zayıf bir ihtimal olmakla birlikte, Güney Amerika'nın güney ucunun Nazi saldırılarına hedef olmasından korkuyordu. 1940 Kasım'ında ABD, Karayip Denizi'nde, Jamaika, Trinidad ve İngiliz Guyanası'nın daha dâhil olduğu sekiz İngiliz

²²⁶ Ekim 1929'da menkul değerler borsası çökmesi ve piyasadaki kâğıtların yüzde %40'nın değerini kaybetmesi ile Amerikan ekonomisi tarihinin en büyük krizlerinden birinin içine girdi.

Yeni Başkan Franklin Roosevelt 1933'te Yeni Düzen (*New Deal*) adı verilen programı uygulamaya koydu. Plana göre bunalımın gerçek sebebi tüketim harcamalarının azalmasıydı. Tüketimin artırılması için bir dizi önlem yürürlüğe kondu. Faruk Sönmezoğlu (ed), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul, Der Yayınları, 2000, s.538.

²²⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918–1994*, 12.Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s. 161.

sömürgesinde Amerikan üslerinin kurulması karşılığında, İngiltere'ye 50 destroyer verdi ve zorunlu askerlik yasasını çıkararak silahlanmaya başladı.²²⁸ Bu dönem içinde ordu ve donanma hızlı bir yapılanma süreci içine girdi. Eylül 1939'da Amerikan kuvvetlerinin sayısı sadece 334.000 iken, iki yıl içinde asker sayısı 1.800.000'e ulaşmıştı.²²⁹ Daha sonra Hava Kuvvetleri Komutanı olacak General Hendry H. Arnold'un ikna çabaları neticesinde, hava kuvvetleri de bu yapılanma sürecine dâhil oldu. Başkan Roosevelt'in, 1940–1941 yılları arasında, ABD'nin 50.000 uçak imal edeceğini açıklamasının ardından, hem uçak üretimi artırıldı hem de geniş çaplı bir pilot yetiştirme programı başladı.²³⁰

Amerikan yönetimi, iki savaş tecrübesi ile Avrupa'da yaşananların etkisinin dışında kalamayacağını görmüştü. Bu nedenle hiç değilse bu etkiyi yönlendirebilecek güce sahip olmak istiyordu. Müttefiklerin savaşı kaybetmesi Amerikan ticaretine büyük bir darbe demektir. ABD'yi savaş sonrası dünyaya hazırlayacak esas büyük değişiklik, 11 Mart 1941'de Senato'nun kabul ettiği Ödünç Verme ve Kiralama (*Lend and Lease*) Yasası ile birlikte geldi.. Yasaya göre ABD, güvenliğini güvence altına almak isteyen her ülkeye yiyecek ve savaş malzemesi dâhil her türlü yardımı yapacak ve bunun geriye nasıl ödeneceği konusu üzerinde savaştan sonra durulacaktı.²³¹ Bu yasa ile ABD, savaş sonrasında geriye ödenip, ödenmeyeceği kestirilemeyen büyük bir ekonomik yardım sorumluluğu altına giriyordu. Ancak yönetimin beklentisi bu paranın geri ödenmesinden çok, borcu olan devletler üzerinde kurabilecek hâkimiyetti. Nitekim ödünç verme ve kiralama antlaşmaları

²²⁸ Calder, *a.g.e.*, s.13; Sander, *a.g.e.*, s.161.

²²⁹ Baker, *a.g.e.*, s.27.

²³⁰ *a.g.e.*, s.373

²³¹ Sander, *a.g.e.*, s.162.

imzalanmaya başladıkları andan itibaren, ABD ödediği paranın karşılığını almaya başladı.

1940'ta dünyadaki en geniş üs ağına sahip olan ülke İngiltere'ydi; bunu Fransa izliyordu.²³² Fransa'nın Almanya'ya teslim olduğu, İngiltere'nin ise iyice güç kaybettiği bir ortamda ABD, ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmaya ve bu üslere yerleşmeye başladı. Her ne kadar üslerin kullanımı, savaşta verilen desteğin bir parçası olarak sunulsa da, II. Dünya Savaşı sona erdikten sonra Amerikan askerlerinin kalıcı hale gelmesi, bunun uzun vadeli bir politikanın parçası olduğunu göstermektedir. 1941'de İngiltere ile imzalanan Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması, ABD'yi Karayipler'deki İngiliz askerî tesislerine taşıdığı gibi, başka üs erişim anlaşmalarının da kapısını açtı. Amerikan askerleri Bermuda, Bahamalar, Jamaika, Antik, St. Lucia, Trinidad, İngiliz Guyanası ve Newfoundland'e yerleşerek İngiliz üslerini kullanmaya başladılar.²³³ ABD, İngiliz donamasının hâkimiyetinin zayıfladığı bir dönemde Atlantik savunmasını desteklemek için, Kuzey Atlantik'in bir yakasından, öteki yakasına ulaşacak üslerden bir köprü oluşturmaya girişti. Bu köprü, Kuzeydoğu Amerika'dan başlıyor, oradan St. John'a, Newfoundland'e ve sonra Baffin Adaları'na uzanıyordu. Bu zincire, 1941 baharında ana ülke Danimarka'nın Almanlar tarafından işgalinin ardından, Grönland eklendi. Nisan 1941'de, Amerikan Ordusu İngilizlerden İzlanda'yı alıp, İngiliz işgali altındaki Faröer Adaları'nı kullanmaya başlayınca köprü tamamlanmış oldu.²³⁴

ABD, savaş boyunca üs zinciri oluştururken İngiltere'nin ayak izlerini takip etti. İngiltere'nin sağladığı alt yapı ABD'nin kısa sürede güçlü bir üs sistemi

²³² Calder, *a.g.e.*, s.40–41.

²³³ Blaker, *a.g.e.*, s. 10-11.

²³⁴ *a.g.e.*, s. 12; Calder, *a.g.e.*, s.13.

kurmasında önemli bir etken oldu. Gücünü kaybeden İngiltere, Amerika'nın desteğine duyduğu ihtiyaçtan dolayı bu yöndeki talepleri geri çevirebilecek konumda değildi. Ancak daha önemlisi İngiltere, buralardaki hâkimiyetini daha uzun süre devam ettirememesi halinde, aynı Anglo-Sakson gelenekten gelen, benzer ekonomik düzeni savunan ABD'yi, İngiliz çıkarlarını korumak adına iyi bir halef olarak görüyordu. ABD'nin Atlantik'te hâkimiyet kurması başka bir gücün kontrolünden çok daha fazla İngiltere'nin ticari çıkarlarına hizmet edecekti. İngiliz yetkililer, ABD'nin uluslararası ilişkilerdeki tecrübesizliğinin İngiliz çıkarlarını Amerikan dış politikası içine gizlemeye izin vereceğini düşünüyorlardı.²³⁵ İngiltere, savaş sonrası bozulan ekonomisi nedeniyle Ortadoğu'dan vazgeçerken ve Yunanistan ile Türkiye'ye yardım için ABD'yi göreve çağırırken benzer politik gayelerle hareket edecektir.

ABD'nin savaşa girmesine kadar geçen üç yıllık süre zarfını denizlerde hakimiyetini artırmak için çok iyi şekilde kullandı. Bununla birlikte Atlantik, Karayipler ve Güney Amerika'da kurulan üs ağına kıyasla, Pasifik'teki üs sayısında nispeten küçük bir artış oldu. 1941'de Ekvator'u anlaşma imzalamaya zorlayarak, Panama Kanalı'na Pasifik'ten girişleri kontrol etmekte son derece önemli gördüğü Galapagos Adaları'nda asker konuşlandırma hakkı elde etti. Aynı dönemde, Hawaii'nin güneyinde, Palmyra'da askerî tesisler inşa edildi ve Hawaii'de, Filipinler'de ve Pasifik'te bulunan Amerikan garnizonları büyütüldü. Ancak Japonlarla bir savaş ihtimalinin güçlenmesine karşın ABD, bu dönemde Pasifik'te üslerini artırma çabası içine girmediği gibi Midway ve Guam'daki savunmasını

²³⁵ Ekavi Athanassopoulou, , *Turkey: Anglo-American Security Interests 1945-1952*, Londra, Frank Cass Publishers, 1999, s.54.

güçlendirmeye de çalışmadı.²³⁶ Amerika'nın Pasifik'i böyle ikinci planda tutmasının arkasında öncelikle, Atlantik'e olan ilgisinin yoğunlaşması yatmaktaydı. Pasifik'te belirli bir askerî yapıya sahip olan ABD, savaşa dâhil olduğu takdirde bunu mümkün mertebe tek cephede yürütmeyi tercih ettiğinden Pasifik'teki durumunu yeterli görüyordu. Tercihini Atlantik'ten yana kullanarak, savaşın merkezi olarak gördüğü Avrupa hattında askerî gücünü artırmaya, burada müttefiklerin savaşı kazanmalarına destek vermeye yöneldi. Bu sırada, Pasifik'te Japonları kendi üstüne çekecek her hangi bir girişimden de kaçındı. Pearl Harbor saldırısından bir ay önce ABD Donanma Komutanına, Guam'ın daha güçlü bir savunma için hazır olmasının gerekip, gerekmediği sorulduğunda kendisi, adayı güçlendirmeye Japonya'yı provoke edeceği için karşı olduğunu söyleyecekti.²³⁷

Japonya'nın, ABD'ye kalay, lastik ve pek çok hammadde sağlayan Güneydoğu Asya'daki pazarlara yönelmesi, Hindişin'de stratejik üsler elde etmesi aslında Washington'da ciddi şekilde rahatsızlık yaratmaktaydı. Bölgenin Amerika açısından yadsınamaz bir ekonomik önemi vardı. ABD, Japon yayılmasına, uyguladığı petrol ambargosunu ağırlaştırarak karşılık verdi.²³⁸ Ağırlaştırılan ekonomik yaptırımlar, Japonya'yı ekonomik ve askerî anlamda oldukça zor bir durumun içine sokmuştu. Artık savaş kapıdaydı. 7 Aralık 1941'de Japonya, ABD'nin Hawaii'de bulunan Pearl Harbor Deniz Üssü'ne ani bir hava saldırısı başlattı. Bu beklenmedik ve yıkıcı saldırı sırasında 5 tanesi savaş gemisi olmak üzere 19 gemi batırıldı; yaklaşık 150 Amerikan savaş uçağı imha edildi; 2.300'den fazla denizci,

²³⁶ Blaker, *a.g.e.*, s. 12

²³⁷ *a.g.e.*, s. 12

²³⁸ Zinn, *a.g.e.*, s.434; Sander, *a.g.e.*, s.164.

asker ve sivil öldürüldü. Bunu Hawaii, Midway, Wake ve Guam'a yapılan Japon baskınları izledi.²³⁹

Saldırıdan birkaç gün sonra Almanya'nın savaş ilan etmesi ile ABD kendini iki cepheli bir savaşın içinde buldu. Ülkede büyük bir hızla insan ve endüstriyel kaynak seferberliği başlatıldı. “*Demokrasinin büyük silah deposu olmalıyız*” diyen Başkan Roosevelt, 6 Ocak 1942'de yeni üretim hedefleri açıkladı: Bir yıl içinde 60.000 uçak, 45.000 tank, 20.000 uçaksavar topu ve toplam 18.000.000 ton kapasiteli ticaret gemisi üretimi tamamlanacaktı.²⁴⁰ ABD öncelikle savaşı kazanmak istiyordu, ancak hedefleri bununla sınırlı değildi. Artık ABD, bu küresel mücadelenin dışında kalamayacağını görüyordu. Kıtanın uzaklığının sağladığı avantajla elinde tuttuğu pazarlar artık rekabetin merkezidi. Savaş sonrasında ticari anlamda varlığını korumak ve güçlendirmek istiyorsa, bunun pazarlara erişim üzerinde askeri hakimiyet kurmakla mümkün olacağını görüyordu. Savaşın ilk yılı olan 1942 boyunca, yeni yerleri koruyacak kuvvet yokluğu ve üslere gereken malzemeyi taşıyacak gemi sayısındaki sıkıntı, Amerika'nın denizaşırı yeni üsler edinmesi dizginlemişti.²⁴¹

1942 Aralık gibi erken bir tarihte Roosevelt, Genelkurmay'a kapsamlı bir küresel üs ağına ilişkin bir öneri hazırlanması için baskı yapmaya başlamıştı. Rusların *Stalingrad Savunması* ile Almanları püskürtmesinin ardından savaşın yön

²³⁹ “Amerikan Tarihinin Anahatları,” *ABD Ankara Büyükelçiliği*, http://turkey.usembassy.gov/uploads/images/pkMD9H-FtBW5yfgN3x7c1w/amerikan_tarih_anahatlar.pdf

²⁴⁰ “Amerikan Tarihinin Anahatları,” s.89

²⁴¹ Blaker, *a.g.e.*, s. 12

değiştirmesi ile birlikte ABD beklediği ortamı yakaladı ve cephe savaşının ötesinde küresel hedefler için yeni planlar üzerinde düşünmeye yöneldi.²⁴²

Savaş döneminde, ana komutanlık bölgelerine paralel olarak ABD'nin sahip olduğu altı ana üs ağı ortaya çıktı. Bunlardan ilki, savaş öncesinde de Pasifik'te Amerikan Donanması merkezlik yapmış olan Hawaii'nin merkezde bulunduğu *Pasifik Üs Ağı*'ydi. Bir diğerı ise, ABD savaşa girmeden önce ABD ile İngiltere arasında savaş malzemesi ve insan taşıma güzergâhı olarak da kullanılmış olan *Kuzey Atlantik Üs Ağı*'ydi. Diğer üs ağları ABD savaşa girdikten sonra kuruldu. Filipinler'den Avustralya'nın güney yakasına uzanan bölgede *Güneybatı Pasifik Üs Ağı* oluşturuldu. Amerika ile Kuzey Afrika arasında lojistik köprü görevi gören *Latin Amerika Üs Ağı*, Karayipler'den başlayıp Güney Amerika'nın kuzey kıyısı boyunca uzanmaktaydı ve Brezilya sahili boyunca yer alan 25 ana liman, havaalanı ve bunlara bağlı 50 kadar tesisi içine almaktaydı. *Kuzey Afrika Üs Ağı* ise, önce Fas ve Cezayir bölgesine kurulan, sonra Pedula, Safi ve Dakar'a taşınan bir dizi depo ve hava transfer noktalarını içermekteydi. Japonya'ya açılan arka kapı olarak görülen *Çin-Burma-Hindistan Üs Ağı*, Hindistan'dan başlayıp Burma üstünden Güneybatı Çin'e ulaşıyordu.²⁴³

²⁴² Calder, *a.g.e.*, s.13'den Elliott Vanveltner Converse, III, *United States Plans for a Postwar Overseas Military Base System, 1942-1948*, Unpublished Princeton University Ph.D. dissertation, 1984.

²⁴³ Blaker, *a.g.e.*, s. 13-16.

II. Dünya Savaşı Boyunca ABD'nin Açtığı Ortalama Üs Sayısı									
	Ara. 1942 Haz. 1943	3. Çeyrek 1943	4. Çeyrek 1943	1. Çeyrek 1944	2. Çeyrek 1944	3. Çeyrek 1944	4. Çeyrek 1944	1. Çeyrek 1945	2. Çeyrek 1945
Atlantik Avrupa	4	3	6	10	41	60	31	51	38
Latin Amerika	7	4	4	3	3	2	0	0	0
Afrika İtalya	5	10	15	10	9	12	7	10	5
Güneybatı Pasifik	12	14	12	15	4	10	17	32	12
Merkez Pasifik	4	4	7	10	22	15	20	17	15
Çin Burma Hindistan	4	3	5	5	3	5	6	2	1
Toplam	36	38	49	53	92	104	81	112	71
Genel Toplam	636								

TABLO-1²⁴⁴

Başkan Roosevelt, savaş sırasında kurulan bu üs ağını, Amerika'nın savaştan sonra küresel hâkimiyeti için son derece önemli görüyordu. Bu üs ağı, Amerika'nın Avrupa ve Asya'da ekonomik ve siyasi durumun dengelenmesinde bir istikrar unsuru olacağı gibi, aynı zamanda kapitalist bir ekonomik düzenin de garantörüydü.²⁴⁵ Savaş boyunca Amerikalı personel ve askerler Kuzeybatı Kanada, İzlanda, Grönland, Panama, Brezilya, Karayipler, Güney Pasifik'teki adalar, Avustralya, Yeni Gine, Hindistan, Burma, Kuzey Afrika, Kenya, Ortadoğu ve İngiltere'ye kadar dünyanın dört bir yanına yayıldılar.²⁴⁶ 1943 ve 1944 yılları arasında Amerikan güçleri

²⁴⁴ Blaker, *a.g.e.*, s. 23.

²⁴⁵ Calder, *a.g.e.*, s.13-14.

²⁴⁶ Baker, *a.g.e.*, s.30.

Pasifik'te adeta ada ada ilerleyerek Japonya'ya yaklaştı ve ABD kuvvetleri buralarda Japon kentlerinin ağır şekilde bombalanmasını mümkün kılacak üsleri kurdular.²⁴⁷

II. Dünya Savaşı, Amerikan silahlı kuvvetlerini tam anlamıyla küresel bir askerî varlığa dönüştürdü. ABD savaştan yalnızca çok sayıda üsle değil, yepyeni bir üs anlayışı yaratarak çıktı. II. Dünya Savaşına kadar askerî üsler neredeyse tamamen eski imparatorluklar konsepti çerçevesinde, sömürgelerde var olmuşlardı. Savaştan önce, müttefik bir ülkenin topraklarında, deniz veya hava üssünde büyük devletlerin askerlerinin uzun süreli konuşlandığına örnekler varsa bile, bu çok rastlanan bir durum değildi. 1930'ların sonlarında ve 1940'ların başlarında Almanların, İspanyol ve İtalyan üslerini kullanması ve Japonların Tayland'daki askerî tesislerini bu nadir örneklerdendi.²⁴⁸

ABD'nin II. Dünya Savaşına girdiğinde sahip olduğu üs sayısı yaklaşık 100 iken, savaş sona erdiğinde 100 ülkeye dağılmış, 2.000 fazla üste kurulu, 30.000 üzerinde askerî tesise sahipti. Dünya tarihinde daha önce geniş üs ağları kurmayı başaran devletler olmuştu. Roma, Portekiz, İspanyol, Osmanlı ve İngiliz İmparatorlukları yıllar, hatta yüzyıllar içinde etkileyici askerî üs sistemleri kurmuşlardı. Ama hiç biri ABD'nin savaş sonunda sahip olduğu üs sistemi kadar büyük ve geniş bir coğrafya üzerine dağılmış değildi. Üstelik ABD'nin üs ağının asıl etkileyici yanı büyüklüğünden değil, bunu sadece beş yıl gibi görülmemiş bir kısa süre içinde gerçekleştirilmiş olmasından kaynaklanıyordu.²⁴⁹

²⁴⁷ Zinn, *a.g.e.*, s.437.

²⁴⁸ Calder, *a.g.e.*, s.8.

²⁴⁹ Blaker, *a.g.e.*, s.9 ve 21; Calder, *a.g.e.*, s.14-15.

10 Ağustos 1945'te Pasifik'te savaş sona erdiğinde ABD'nin yaklaşık 8.3 milyon ordu, 3.300.000 donanma askerinin yanı sıra, yaklaşık 500.000 deniz piyadesi denizaşırı bölgelerde konuşlandırılmıştı. Denizaşırı askerî tesislerinin %44'ten fazlası Pasifik'te bulunuyordu.²⁵⁰ Savaş sonrası küresel hâkimiyetin ancak Avrupa ve Asya'da aynı anda hâkimiyet ile gerçekleşebileceği gerçeği, iki cephede savaş yürütmenin zaruretleri ile birleşince ABD, Atlantik ile Pasifik arasında gücünü eşit oranda dağıtmayı tercih etmişti. Amerikan askerleri bu kadar geniş bir alanda görev almasına karşın ABD, kıta topraklarına tek bir bomba düşmeden bu savaştan çıkmayı başarmıştı.

1945 yılında Amerika'nın gayri safi milli hâsılası dünya toplamının yarısından fazlaydı.²⁵¹ Ancak bu güçlü ekonomi, büyük ölçüde askerî üretime dayanıyordu. Yılda 100.000 uçak, 250.000 uçak motoru imal edebilen havacılık endüstrisi ülkenin en büyük endüstri haline gelmişti.²⁵² Dışişleri Bakanlığında görevli memurlardan birinin savaş sona yaklaştığı bir dönemde söylediği *"Bildığınız gibi, savaş sonrasında bu ülkede muazzam bir biçimde artan üretimi planlamak zorundayız. Amerikan iç pazarı bütün bu üretimi rastgele ememez. Bizim dış pazarlara ihtiyacımız olacağından hiç kuşku duymamak gerekir"*²⁵³ sözleri, ABD'nin içinde bulunduğu durumu özetler nitelikteydi.

Amerikan yönetimi, savaşın sona ermesinin ardından, bir kez daha ekonomik bir krizle karşı karşıya kalmak istemiyordu. Yeni kurulacak dünyada ekonomik anlamda söz sahibi olmak isteniyorsa, bunu askerî ve siyasi olarak da desteklemek

²⁵⁰ Calder, *a.g.e.*, s.13-14.

²⁵¹ Todd, *a.g.e.*, s.23

²⁵² Eaker, *a.g.e.*, s.373 ve 400.

²⁵³ Zinn, s.438

gerektiği gerçeği daha savaş başlamadan idrak edilmiş ve bu öngörü sayesinde cephede savaş sürerken, yeni kurulacak düzene ilişkin çalışmalar başlatılmıştı. ABD, kendi ideolojisine uygun bir biçimde, siyasi ve askerî kontrolü altında bulunan bölgeleri birleştirmenin tek yolu olan ticari ve mali oyunu ve bu oyunun kurallarını aşama aşama benimsetmeye yöneldi.²⁵⁴ 1944'te ABD'nin Bretton Woods kasabasında yeni ekonomik düzenin temelleri atıldı. Amerika'nın hedefi serbest ticaret yapabilmektir. Sistemde güvenliğin ve istikrarın sağlanması için Asya ve Avrupa'da savaşlara neden olan sömürge rekabetinin önüne geçilmesi gerekiyordu. Daha savaşın başında 1940'da Roosevelt ve Churchill arasında gerçekleşen görüşme neticesinde karara bağlanan *Atlantik Demeci'nde* yer alan maddeler, Birleşmiş Milletler Antlaşması'na girerek savaş sonrası yeni düzenin çerçevesini çizdiler.

Burada yer alan maddelerin bir kısmı ütöpic bir dünya resmi çiziyor gibi görünse de, savaşın yasaklanması ve yeni topraklar edinilmemesi, self determinasyon gibi ilkelerin tamamı "kardeşçe bir dünyada yaşamak için atılan adımlar" olmaktan çok, Amerika'nın bütün dünyayı açık bir pazar haline getirme sürecinin bir parçasıydı. Ayrıca, ABD'nin sisteme ilk dâhil olduğu an'dan itibaren yıkıcı bir etkisi olduğu da söylenemez. Amerika'nın öncülüğünü ettiği sistem, sömürge yarışları ve toprak kavgalarına son verirken, savaş sonrası harabeyi andıran dünyada barışın tesisi açısından etkili oldu. Marshall planı ise Avrupa'nın yeniden yapılanması ve ekonomik olarak kalkınması için gereken mali olanakları ve desteği sağladı. Ama tüm bunlarda, elbette asıl hedeflenen ABD'nin tekrar bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmamasının önlenmesiydi. Avrupa, Amerikan mallarının en büyük pazarına dönüşürken, klasik anlamda sömürgeciliğin sona erdirilmesi, ABD'ye kendi

²⁵⁴ Todd, *a.g.e.*, s.69

ekonomik sisteminin parçası haline getirebileceği yeni pazarlar ve hammadde kaynakları yarattı.

ABD'nin hâkimi olduğu ekonomik sistem, kurulan hegemonik dünya düzenin en temel taşıını oluşturmaktaydı. Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve IMF gibi kurumlar, hem mevcut ideolojiyi ve ekonomik sistemi yayacak, hem de çatışmaları kontrol altında tutacak yapılar olarak sistemin kurumsal çatısını oluşturdular. Bununla birlikte, tüm bu yapının dünya üzerinde sağlıklı işleyebilmesi için Amerikan gücünün her yerde kendini hissettirmesi ve gerektiğinde müdahale imkânlarının hazır olması gerekmektedir. ABD'nin dünyanın dört bir yanına yayılmış olan askerlerinin buldukları yerlerde kalmaya devam etmeleri, sistemin düzenli işlemesi için hayati bir zorunluluktur. 7 Ağustos 1945'de Postdam Konferansı'nda konuşan Başkan Harry Truman Amerika'nın bu üsleri elinde tutmaya devam edeceğini açıkça söylemekteydi:

*“ABD bu savaş sonucunda bir kar veya kişisel bir fayda elde etmek istememektedir. Buna karşın çıkarlarımızı ve dünya barışını korumak için gerekli olan askerî üsleri elimizde tutmaya devam edeceğiz. Askerî uzmanlarımızın savunmamız için hayati gördüğü üsleri elde edeceğiz. Bunu Birleşmiş Milletler Şözleşmesi'ne uygun düzenlemelerle yapacağız.”*²⁵⁵

Daha eşitlikçi, kendi ülkeleri yararına bir sistem oluşturduğuna diğer devletleri ikna ederek onların rızasını kazanan ABD, üslerin uzun süre bu ülkelerde varlıklarını garanti edebilmek için de yine aynı argümanları kullandı. Amerikan askerlerinin ülkelerinde varlıklarını, dış tehdide karşı müttefik desteği olarak kabul eden devletlerle imzalanan anlaşmalar ile II. Dünya savaşında kurulan üs sistemi

²⁵⁵ Calder, *a.g.e.*, s.15'den (Public Papers of the President of the United States, Harry S. Truman, 1945. Washington D.C: Office of the Federal Registrar, National Achieves Record Service, 1961, 203)

barış döneminin meşru yapısı haline geldi. Denizaşırı üslere ilişkin düzenlemeler ABD'ye, hem savaştan ve ev sahibi ülkelerin topraklarını işgal etmeden buralarda hâkimiyet kurma imkânı sağladı, hem de bunu yeni dönemde kuvvet kullanımını, sömürgeciliği yasaklayan BM Antlaşması'na uygun şekilde yapabildiğini mümkün kıldı. İttifaklar ve ikili güvenlik anlaşmalarıyla muğlak bir şekilde meşru görülen askerî üsler, yeni emperyalizmin kurumsal yüzünü temsil etmeye başladılar.²⁵⁶

II. Dünya Savaşı, ABD'nin eline dünya tarihinde hiçbir devletin karşısına çıkmamış bir fırsat verdi. Bununla birlikte Amerika'nın bu üs ağını elinde tutması yine de çok kolay olmadı. Savaşın sona ermesi ile birlikte üsler de birer birer kapanmaya başladılar. 1945'te sahip olunan üslerin yarısı, savaş sonrası ilk yıllarda terk edildi. Bu dönemde, Avustralya ile Filipinler arasında yer alan üslerin çoğu bırakıldı ve Latin Amerika'daki pek çok askerî tesis kapatıldı. Çin-Burma-Hindistan hattı 1948'de neredeyse tamamen boşaltılmıştı.²⁵⁷

ABD, bu üslerin bir kısmını, askerlerini terhis ettiği ve bütçede yarattıkları ağır yük nedeniyle kendi isteği ile kapattı. Ancak asıl sorun ABD'nin elinde tutmak istediği halde kapatmak zorunda kaldığı üslerden kaynaklanıyordu. Savaşın sona ermesi ile birlikte pek çok ülke, Amerikan askerlerinin topraklarından çekilmesi için talepte bulunmaya başladılar. Washington için kimilerini ikna etmek kolay olduysa da bunun mümkün olmadığı durumlarla da karşı karşıya kalındı. 1944 Canberra Anlaşması ile Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar, İngiltere'nin ABD'ye bıraktığı üsler üzerinde egemenliklerini ilan ettiler ve savaş sona erdiğinde Amerikalıları devir teslimi için zorladılar. Panama Meclisi, ABD tarafından sunulan Kanal bölgesindeki

²⁵⁶ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı* s. 212

²⁵⁷ Blaker, *a.g.e.*, s. 30

üslerin kullanım hakkının devam etmesine yönelik anlaşmayı reddetti. Danimarka ve İzlanda, Amerikan kuvvetlerini ülkelerindeki üsleri terk etmesi için zorladı. Danimarka, kendisine yapılan tüm baskıya rağmen, Aralık 1946'da Grönland'ın Amerikan üssü olarak kullanılması önerisini geri çevirdi.

Savaş sonrası İşçi Partisi'nin iktidara geldiği İngiltere de, bu dönemde ABD'nin beklediği desteği sağlamadı. ABD'nin fazlasıyla askeri bir hakimiyet kurduğu düşünülüyordu. Amerika'nın denizaşırı üslerini azaltması, özellikle eski İngiliz veya Fransız sömürgelerinde bulunanlardan çekilmesi yönünde en güçlü baskı İngiltere ve Fransa'dan geldi. Bazı bölgelerde bu sorun, ortak kullanım anlaşmalarının kabulü ile çözüldü. Ancak ABD yine de Fas ve Cezayir'deki üslerini Fransa'ya; Mısır, Libya, Suudi Arabistan, İran, Hindistan ve Burma'dakileri İngiltere'ye bırakmak zorunda kaldı. Kuzey Afrika'daki Amerikan üslerinin sayısı 1945 ile 1947 arasında %30 azaldı.²⁵⁸

ABD'yi tek endişelendiren, bu ülkelerdeki halkın ve değişen yönetimlerin Amerikan askerlerine gösterecekleri muhalefet değildi; aynı zamanda kendi halkının da bütçeye ağır bir yük bindiren bu askerî maceraya karşı çıkararak, geleneksel politikalara geri dönmeyi talep etmesi ihtimali varlığını koruyordu. Bu nedenle Washington mümkün olduğunca temkinli hareket etme gayreti içindeydi.

Sovyetler Birliği'nin de savaştan güçlenerek çıkması ve ABD'nin kurmaya çalıştığı sisteme gösterdiği muhalefet, ilk anda savaş sonrası dünyaya ilişkin planları bozmuş gibi görünse de, Washington'un eline, zora giren askerî varlığı güçlendirmek için, fırsat vermiş oldu. Soğuk Savaş, tüm dünyadaki Amerikan üslerinin temellerini

²⁵⁸ Calder, *a.g.e.*, s.16; Blaker, *a.g.e.*, s. 30-31

güçlendirdi ve yenilerini kurulmasına olanak sağladı. İki kutuplu dünyanın gergin söylemi içinde Amerikan üsleri varlıkları sorgulanan değil, arzulanan, özgür dünyanın savunucuları haline geldiler. Soğuk Savaş ortamında, Amerika'nın hayati çıkarları kendisine rakip bir sistemle ortaya çıkan Sovyetler Birliği'nin kuşatılmasını ve Amerikan hakimiyet alanına doğru yayılmasını engellemeyi gerektiriyordu. ABD, müttefiklerinin de yardımı ile SSCB'yi ve uydularını çevreleyen geniş ve pahalı bir üsler sistemi kurdu. Soğuk Savaş'ın başlaması ile birlikte bazı bölgelerde II. Dünya Savaşı'nda kullanılan ancak kapatılan üsler yeniden açıldı; bazı yerlerde ise tamamen yeni üsler inşa edilerek sisteme dâhil edildi.²⁵⁹ Böylece ABD, yeryüzünün bütün köşelerinde yüzlerce üs inşa ederek, bir barış döneminde sahip olunan en büyük askerî varlığı oluşturmaya başladı.²⁶⁰

II. Dünya Savaşı daha sona ermeden önce Amerikan yönetimi geleceğin potansiyel düşmanının Sovyetler Birliği olacağını tahmin ediyordu. Savaşın sonunda SSCB'yi sisteme dâhil etme çabaları göstermiş olsa da bunun gerçekleşmemesi ihtimali düşünülmüştü. II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa cephesinde kara harekâtının gerçek galibi Rusya'ydı. Liddell Hart'ın saptadığı gibi savaşın bütün aşamalarında Amerikan birliklerinin sayısı, ayrıca cephede ve cephe arkasında yüklenen masrafların ve gönderilen insan gücünün büyüklüğü göz önüne alındığında, Amerikan ordusu fazla bürokratik ve hantal yapısıyla etkinlik sağlayamamıştı.²⁶¹ Öte yandan ABD'nin hava üstünlüğü tartışmasızdı. Bu nedenle askerî strateji uzmanları, SSCB ile muhtemel savaş durumunda hava gücüne dayanan bir taktik geliştirdi. Ocak 1945 gibi erken bir tarihte Amerikan Hava Kuvvetleri

²⁵⁹ Baker, *a.g.e.*, s.47

²⁶⁰ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s.2

²⁶¹ Lidell Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul, YKY, 1998; Todd, *a.g.e.*, s.81

planlama ve istihbarat subayları tarafından hazırlanan raporda, geleceğin muhtemel düşmanı olarak sadece Sovyetler Birliği ele alınarak Sovyet topraklarındaki endüstri bölgelerini, fabrikaları gösteren ayrıntılı bir hedef listesi oluşturulmuştu.²⁶² Hava kuvvetleri komutanları, hava birliklerinin savaş sonrası üslenme ve stratejik yerleşim için hazır olmalarını istemekteydiler ve muhtemel düşmana, Sovyetlerce, anında karşılık verebilmek için Almanya ve Japonya’da üslenmeyi talep ediyorlardı.²⁶³

ABD’nin hedefi, İzlanda’dan Japonya’ya, SSCB ve Çin’i saracak bir üs zinciri oluşturmaktı. Kıtalararası uçuşun henüz gerçekleştirilemediği ve bir savaş durumunda Amerikan kuvvetlerini sevk etmek için donanmanın üslere ihtiyaç duyduğu bir dönemde, Amerika açısından Avrupa ve Uzakdoğu’daki üs varlığı askerî açıdan son derece önemliydi. Japonya ve Almanya’da kurulan üsler, Amerika için en büyük savaş ganimeti oldular. Ancak değerleri, gerçek bir Sovyet-Amerikan savaşında oynayacakları rolden çok, komünizmi sınırları içine hapsederek Amerikan emperyalizmi yaymada oynadıkları role dayanıyordu. Nitekim Okinawa ya da Almanya’daki gibi büyük üsler hiçbir zaman gerçek bir savaşın içinde bulunmadılar ve ABD’nin savaş kabiliyetine gerçek bir katkı sağlamadılar.²⁶⁴ Ama bu üsler savaşın iki büyük tehdidini Almanya ve Japonya’yı kontrol altında tutmakta da etkili oldular.

Avrupa’da savaşın sona ermesi ile ABD, Almanya’da Bavaria ve bugünkü Baden-Württemberg’in bir kısmını ve Hesse gibi güney ve orta Alman eyaletlerini

²⁶² John T. Greenwood, “Harp Sonrası Stratejik Hava Kuvveti’nin Doğuşu (1945-1953),” Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (ed.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979, s. 243’ten Tuğgenerel J. L. Loutzenheiser, Tümgeneral L.S. Kuter, AC/AS, “Plan’a muhtıra,” 13 Aralık 1944, R and RS, Öneri 1

²⁶³ *a.g.e.*, s. 243’ten Norstad’dan General Arnold’a muhtıra, 17 Ağustos 1945.

²⁶⁴ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 25 ve 212.

aldı. Amerikan kuvvetleri ellerinde tuttıkları 800 askerî tesis ve 285.000 askerle Almanya'nın ortasının güney kısmına yerleştiler.²⁶⁵ Almanya için planlanan üs sistemi, Batı Almanya Başbakanı Konrad Adenauer, komünizme karşı güçlü bir savunma geliştirilmesini ve ABD ile yakın ilişkiler kurulmasını desteklediği için kolaylıkla hayata geçirildi. 1957'ye kadar Batı Alman Hükümeti, üslerin inşaatı da dâhil olmak üzere bütün kurulum giderlerini karşıladı. Mülkiyet Almanya'da kalmakla birlikte, Amerikalılar tesisleri kullanma hakkını süresiz olarak elde ettiler.²⁶⁶ İkinci adımda hedefte Japonya vardı. Atom bombasının ardından Japonya'nın teslim olması ile birlikte, yeni Amerikan üsleri burada da hızla inşa edildi. Sadece Okinawa Adası'nda, adanın %20'sini kaplayan 18 ayrı üs kuruldu.²⁶⁷

1946 Şubat ve Mart aylarında, İngiltere ve ABD Genelkurmaylarını bir araya getiren Ortak Savaş Planları Komitesi (*Joint War Plans Committee*), stratejik bir savaş için ciddi şekilde planlamalarına başladı. Sovyetler Birliği ile yapılacak bir çatışma senaryosuna ilişkin ilk savaş planları, 1946 İlkbaharında hazırlandı. Bu planlar atom bombasının avantajlarından azami şekilde yararlanmayı gerektiriyordu. Atom bombaları ve konvansiyonel bombalarla stratejik bir hava taarruzu düzenlenerek, düşmanın savaş kapasitesi savaşın başında tahrip edilecekti.²⁶⁸ Bu görevi yürütmesi amacıyla Stratejik Hava Komutanlığı (SAC) aynı sene içinde kuruldu.²⁶⁹ Bu plan, bombardıman uçaklarının havalanacağı üslerin önemini

²⁶⁵ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 213.

²⁶⁶ Baker, *a.g.e.*, s.50

²⁶⁷ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s.6-7.

²⁶⁸ Greenwood, *a.g.e.*, s. 246.

²⁶⁹ Amerikan Hava Kuvvetlerinin en önemli komutanlıklarından biri olan Stratejik Hava Komutanlığı (*Strategic Air Command*) 1946 yılında kurulmuştur. Kuruluş amacı, Sovyetlerin artan nükleer gücüne karşılık verecek operasyonlar düzenlemektir. Operasyonel temelli kurulan bu komutanlık, 1946-1992 döneminde bütün stratejik bombardıman uçakları, uzun ve orta menzilli füzeler, nükleer silahların kullanıldığı operasyonlardan sorumlu olmuştur. 1992'de Soğuk Savaşın sona ermesi ile yeniden yapılanan Hava Kuvvetlerinde SAC feshedilmiştir. Stratejik Hava Komutanlığı, Taktik Hava

artırmaktaydı. Avrupa’da patlak verecek bir savaş durumunda, B-29’lar için II. Dünya Savaşı sırasında kullanılmış bombardıman üslerinin verilmesi konusunda İngiltere ile anlaşmaya varıldı.²⁷⁰ Ancak Başkan Truman’ın atom enerjisini uluslararası kontrolü ve bütün nükleer silahların sınırlandırılması için çalıştığı bir ortamda bu savaş planı uzun süre geçerliliğini koruyamadı. Aralık 1946’da yapılan çalışmalarda, atom bombasının politik nedenlerle kullanılmayacağı kabul edilerek, bu planlar bir kenara itildi.²⁷¹

Mart 1947’de sunulan yeni plan ile eskisi arasında aslında çok az bir fark vardı. Plan, Sovyetlerin şehir merkezleri, endüstriyel bölgeleri ve petrol kaynaklarına İngiltere, Almanya, Ortadoğu, Japon Ryukyu Adaları ve Alaska’daki üslerden yapılacak klasik hava harekâtına dayanmaktaydı. Kahire, Süveyş, Filistin bölgelerindeki hava alanlarının durumları ve kullanılabilirlikleri kesin olmadığından birlikler Almanya ve İngiltere’de konuşlanacaktı.²⁷²

Bu dönemde Ortadoğu da Amerikan planlarında önemli hale gelmeye başlamıştı. Ancak bulunduğu stratejik noktadan çok sahip olduğu kaynaklarla dikkat çekiyordu. 1947-1948 yılları arasında, Avrupalı devletleri toparlamak için yapılan ağır petrol ithalatı nedeniyle içeride enerji kıtlılığı ortaya çıkınca, ABD’nin Ortadoğu petrolüne verdiği önem hızlı şekilde arttı. Aslında Ortadoğu petrol kaynaklarına duyulan bu ilgi çok da yeni değildi. Amerikan petrol şirketleri Bahreyn, Suudi

Komutanlığı ve Hava İkmal Komutanlıklarının görevleri yeni kurulan Hava Hareket Komutanlığı (*Air Mobility Command*) ve Hava Harp Komutanlığı (*Air Combat Command*) arasında paylaşılmıştır.

Detaylı bilgi için; <http://www.strategic-air-command.com/>

²⁷⁰ Greenwood, *a.g.e.*, s. 245’ten Albert Wohstetter, F.S.Hoffman, R.J. Lutz ve H.S Rowen, *Selection and Use of Strategic Bases*, RAND, Report 266, Cambridge, Harvard University Press, 1966, s.195-240.

²⁷¹ Greenwood, *a.g.e.*, s. 247.

²⁷² *a.g.e.*, s. 249-250 ve 259.

Arabistan ve Kuveyt ve Irak'ta 1930'ların başından itibaren aktifiler ve Amerikan hükümeti etkin şekilde bunları destekliyordu.²⁷³ Özellikle Suudi petrol kaynaklarının başka bir gücün eline geçmesinden çekinen ABD, 1945 Ağustos ayında Dahran'daki Suudi-Amerikan ortak petrol arıtma şirketi olan ARAMCO'nun merkezine bitişik bir askerî havaalanı inşaatı başlatmıştı. Daha sonra Savunma Bakanı olacak olan, zamanın Donanma Bakanı James Forrestal, sadece savaş zamanında değil, barış zamanında da Ortadoğu petrolünün önemli olduğuna, buna göre politika geliştirmek gerektiğine inanıyordu. Forrestal, Marshall Planı'nın Ortadoğu petrolü olmadan başarılamayacağını söylüyordu. ABD, Ortadoğu petroleri üzerinde kontrol kurmak istiyorsa, bölgede daha aktif olmak zorundaydı. Bu gelişmelerin ışığında bölgede ilk donanma üssü 1947'de Bahreyn'de kuruldu.²⁷⁴

Bölge ülkeleri aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne yakın konumları ile de stratejik değer taşıyorlardı. Havaalanlarından kalkan uçaklar, Sovyetlerin içlerine kadar rahatlıkla erişebilirdi. Ortadoğu'nun bu stratejik yönü, özellikle 1950 sonrası önem kazandı. 1952'den, 1963'te Kral Faysal ülkeyi terk etmelerini isteyen kadar, Dahran'daki havaalanına nükleer silahla donatılan bombardıman uçaklarından oluşan bir SAC bölüğünü yerleştirildi.²⁷⁵ Bu dönemde kurulan Türkiye ile de anlaşmaya varılarak, İncirlik Üssü'nün de aralarında bulunduğu bombardıman ve istihbarat üsleri kuruldu. Özellikle Türkiye, stratejik bir hava bombardımanında Sovyetlerin hayati petrol bölgelerine, Urallar'daki sanayi komplekslerine eşsiz bir erişim olanağı sağlıyordu.

²⁷³ Calder, *a.g.e.*, s.26

²⁷⁴ *a.g.e.*, s.29

²⁷⁵ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 239-240.

ABD'nin askerî planları ister stratejik bombardımanı içersin, ister atom bombası kullanılsın, ister Ortadoğu'daki üsler, ister Avrupa'dakiler tercih edilsin Sovyetler Birliği ile yapılacak bir savaşın ilk aylarını kapsamaktaydı. Uzun sürecek bir savaşa ilişkin plan geliştirilmemişti. Stratejik hava taarruzu, kara gücü ve savunma kapasitesi daima olağanüstü olarak düşünülen Sovyetler Birliği'ne karşı tek bir darbe silahı olarak görülmekteydi. Oysa pek çok strateji uzmanı, bu tür bir hava saldırısının hem görüldüğü kadar kolay olmadığını düşünüyor hem de sonuca ulaşmayacağı kanaati taşıyordu. Almanya'ya savaş boyunca 500 atom bombasına eşit olduğu tahmin edilen büyüklükte bir hasar verilmesine karşın, Alman kuvvetleri karada mağlup edilinceye kadar savaş devam etmişti.²⁷⁶

Yapılan eleştirel üzerine Savunma Bakanı James Forrestal, Ekim 1948'de hava harekâtının muhtemel sonuçları üzerine bir rapor hazırlanmasını istedi. Hava Korgeneral Hubert R. Harmon'un başkanlığında özel bir komite tarafından hazırlanan rapor, Mayıs 1949'da tamamlandı. Rapor, bütün bombardıman uçakları tahsis edilen hedefleri başarı ile vursalar bile, tek başına hava harekâtıyla Sovyetler Birliği'nin savaş imkân ve kabiliyetinin kırılmayacağı ve Batı Avrupa'yı ele geçirmesinin önleyemeyeceği sonucuna varmaktaydı. ABD'nin mevcut stratejisi tamamen değiştirmesi gerektiğini gösteren bu raporun vardığı sonuç dikkat çekiciydi. Ama Sovyetler Birliği etrafına kurulmakta olan çok sayıda hava üssünü anlamsız hale getirecek bu rapor hiçbir zaman dağıtılmadı ve içindeki bilgiler gizli tutuldu.²⁷⁷

²⁷⁶David Alan Rosenberg, "Savaş Sonrası Amerikan Hava Doktrini ve Teşkilatı: Deniz Kuvvetleri Tecrübesi," Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (der.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979, s.282'den Gallery'den DCNO (Hava), 17 Ocak 1949, MLC-AEC Klasörü, Göz 8, Ralph OFstie evrakları NHA

²⁷⁷ a.g.e., s.264.

ABD, bu dönemde üs konusunda müttefik devletleri ikna etmeyi kolaylaştıran stratejik hava saldırısı planına dayanarak dünyanın pek çok yerinde varlığını sağlamlaştırmayı bildi. Saldırgan Sovyet emellerini sınırlandırmak, Sovyet yayılmasını durdurmak için Sovyetleri hava gücü, deniz gücü ve kara gücü ile çevreleme söylemi sürdürüldü. Oysa hava gücü açıkça yetersiz kalıyordu. Avrupa’da konvansiyonel güç ise ABD’ye değil, müttefik ordularına dayanıyordu. Deniz gücüne gelince, o dönemde donanmadaki gemilerden kalkan atom bombası taşıma yeteneğine sahip uçaklar yoktu. Donanmanın en yakın mevzilendiği noktalardan bile Sovyetlerin hayati noktalarına zarar vermesi mümkün gözüküyordu. Deniz Kuvvetleri, Midway sınıfı uçak gemilerinden üçünü atom silahlarını taşıyacak ve kullanabilecek biçimde tadil etmişti, ama 1948 yılında buradan kalkabilecek nitelikteki uçaklarla henüz bir deneme yapılmamıştı.²⁷⁸ O halde bu kadar üs, askerî açıdan daha başından beri işlevsizdi. İlk ciddi kriz olan 1948’de Berlin ablukası sırasında, Başkan Truman Sovyetlere B-29’ları İngiltere’ye gönderdiğini söyleyerek nükleer saldırı imasında bulunurken, aslında İngiltere’de bulunan uçakların hiçbiri atom bombası taşıma olanağına sahip değildi.²⁷⁹ ABD’nin bu dönemde atom bombası taşıyabilen 30 adet B-29 bombardıman uçağı bulunuyordu ancak bu uçakların Sovyet menzilineki üslerde konuşlanması tehlikeli bulunduğu için hepsi New Mexico’da üstlenmişlerdi.²⁸⁰

Büyük ölçüde üs gerekliliğini meşrulaştıran bu planlarda çarpıcı olan bir diğer nokta ise, Sovyetlerin aynı anda İskandinavya, Batı Avrupa, Güney ve Güneydoğu Avrupa, Ortadoğu, Hindistan ve Uzakdoğu’ya saldırıda bulunacak

²⁷⁸ Rosenberg, *a.g.e.*, s.277.

²⁷⁹ Greenwood, *a.g.e.*, s. 260.

²⁸⁰ Ali L. Karaosmanoğlu, “Nükleer Stratejinin İlk On Yılı,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, 1996, s.332.

olduğunun varsayılmasıydı. Sovyetler Birliği'nin en iyi zamanında bile bu kapasitede bir harekatı gerçekleştirebilecek olmasının gerçek dışılığı bir yana, bu dönemde elinde atom bombası bulunmayan, gücü konvansiyonel savaş yeteneğine dayanan Sovyetler, II. Dünya Savaşı'ndan en ağır zararı gören ülkelerden biriydi. Sovyet Ordusu bu çapta bir savaşı yürütebilecek güçte değildi.²⁸¹ Nitekim Kore Savaşı'na kadar Amerikalı yetkililer de Sovyetlerin gerçekten askeri güce başvuracağına pek ihtimal vermiyordu.

ABD'nin Sovyetleri çevreleme stratejisinde üsler, gerçek bir askerî potansiyelin içinde yer almaktan çok, Komünizm tehdidine karşı oluşturulan bir korku duvarının parçalarıydılar. Sovyetler Birliği ile rekabet gerçektir. Doğu Avrupa'da askerî üsleri ve güçlü nüfuzu olan bir emperyal devletle, Batı Avrupa'da askerî üsleri ve güçlü nüfuzu olan başka bir emperyal devlet arasında ekonomik bir rekabet söz konusuydu. Komünist sistemin iktidara geldiği her yer, kapitalizm için pazar kaybı anlamını taşıyordu. Ancak Truman yönetimi Sovyetler Birliği'ni yalnızca bir rakip değil, acil bir tehdit olarak gösterdi. Oysa Sovyetler Birliği'nin izlediği politika, Amerikan politikalarından daha tehditkâr değildi. Ama yurtiçinde ve dışında bir korku atmosferi, komünizm histerisi yaratılması, askerî bütçenin inanılmaz rakamlara tırmanmasını, dünyanın dört bir yanına üslerin kurulmasını ve savaşa dönük bir ekonominin harekete geçirilmesini sağladı.²⁸²

Askerî strateji uzmanları başından beri üslere sahip olmanın gerekliliğine inanıyor, ancak planları bu üslere bağımlı kılmak da istemiyorlardı. ABD'nin Sovyetlere ulaşabildiği noktalarda, Sovyetler de Amerikan kuvvetlerine

²⁸¹ Greenwood, *a.g.e.*, s. 251'den MAKEFAST ve EARSHOT Hava Planı, NA RG 341, DSC/O, TS P and O, PO 381, (10 Eylül 1946) Göz-380.

²⁸² Zinn, *a.g.e.* dipnot 450

ulaşabiliyordu. Sovyet bombardıman mevzisinde gördüğü alanlarda, uçaklarını tamamen mevzilendirmek istemeyen ABD, kıtalararası uçuş için çalışmaları başlattı. II. Dünya Savaşı sırasında ABD'nin elindeki en önemli silahlardan biri olan B-29 bombardıman uçaklarının menzilin 1.500 mil olması sorun yaratmaktaydı. Diğer bombardıman uçaklarına göre bu menzil yüksek olsa da, Sovyetlerle girilecek bir savaşta Amerikan uçakları fazlası ile Sovyet menziline bağlı kılmaktaydı. Bu nedenle Hava Kuvvetleri, 4.000 milin üstüne çıkabilen kıtalararası bombardıman uçağının geliştirilmesi çalışmalarını hızlandırdı.²⁸³ Kıtalararası ilk bombardıman uçağı olan B-36, 8 Ağustos 1946'da ilk uçuşunu gerçekleştirdi. 1948 gibi erken bir tarihte, ABD Ordusu ilk kıtalararası uçaklarını teslim aldı. Aynı yıl kıtalararası menzile sahip jet motorlu bir uçak projesi (B-52) üzerinde çalışmalar netice verdi.²⁸⁴ Havada yakıt ikmalinin de başarılı olmasıyla, hantal yapıları ve yüksek maliyetleri eleştirilse de B-36'lar, deniz aşırı üslerin askeri değeri konusundaki ısrarların dayanağını zayıflatmış oldular.²⁸⁵

Her şeye rağmen, Sovyetler Birliği'nin özgür dünyayı ele geçirmeye çalıştığı söylemi tek başına ABD'nin kurduğu askerî yapıyı devam ettirmesini mümkün kılmadı. Marshall Planı ile kendilerini ekonomik olarak toparlamaya başlamalarına ve ABD ile ticari ilişkilerine karşın Avrupa ülkelerinin hepsi, Amerikan üslerine beklenen desteği vermemekteydi. Bir kısmını kendi kararı ile terk etmekle birlikte savaştan sonraki iki yıl içinde üslerin yarısını kapatan ABD'nin, 1949'a gelindiğinde elindeki üslerin öbür yarısı da gitmiş ve deniz aşırı üs sayısı 582'ye inmişti.

²⁸³ Sovyetler-ABD arası uzaklık 5.612 mil; Japonya-ABD arası uzaklık 6.247 mil; Çin ABD arası uzaklık 7.215 mil; Türkiye ABD arası uzaklık 6.321 mil'dir.

²⁸⁴ Weigley, *a.g.e.*, s.378.

²⁸⁵ *a.g.e.*, s.372.

1949 Ağustos ayında önemli bir gelişme yaşandı. Sovyetler Birliği'nin ilk atom bombasını başarı ile patlatması Amerikan'ın atom bombası tekeline son verirken, askerî planlamalarını da alt üst etmişti.²⁸⁶ Aynı sene içinde Komünistlerin Çin'de iktidara gelmesi ile birlikte, Başkan Truman Amerikan'ın güvenlik politikalarının yeniden gözden geçirilmesini talep etti.²⁸⁷ 14 Nisan 1950'de yayınlanan Amerikan'ın bundan sonraki dönem içinde politikasına yön verecek olan Ulusal Güvenlik Konseyi 68 nolu raporu (NSC 68)²⁸⁸ bu talebin sonucunda hazırlandı.

Savunma harcamalarında önemli bir artış ve ciddi bir askerî yapılanma öneren rapor, Kennan'ın çevreleme politikasını fazlasıyla askerileştirmekteydi. NSC 68 ile ABD dünya liderliğine soyunuyor ve Sovyetlere karşı başlattığı ideolojik, ekonomik ve askerî savaşı ülke sınırları dışına çıkararak, küresel boyuta taşıyordu. Askerî anlamda gerçekten güçlenilmediği müddetçe çevreleme politikasının bir blöf olarak kalacağından hareketle, Sovyetler ile diplomatik sıkışmışlık içinden çıkmanın yolu askerî yapılanmada görülüyordu. Oysa, Kennan'ın geliştirdiği çevreleme politikası, özellikle ilk kez kullanıldığı ve Sovyetler üzerinde savaşın yıkımının sürdüğü 1946 yılında, askerî olmaktan çok politik ve ideolojik bir karakter taşımaktaydı.²⁸⁹ NSC 68 ile askerî temele oturtulan bu politika, ideolojik, politik ve ekonomik anlamda Amerikan sisteminin yaşayıp gelişebileceği bir dünya yaratmanın anahtarı olarak kullanılacaktı.

²⁸⁶ Haluk Ülman, "NATO ve Türkiye," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXII, No:4 (1967), s", s.147

²⁸⁷ Athanassopoulou, *a.g.e*, s.174

²⁸⁸ FRUS, April 14,1950, Vol.I, s.235

²⁸⁹ George F. Kennan, "Containment: 40 Years Later: Containment Then And Now," *Foreign Affairs*, Vol.65, No:4, (Spring 1987), <http://www.foreignaffairs.com/articles/42034/george-f-kennan/containment-40-years-later-containment-then-and-now>, erişim tarihi: 21.12.2007.

Dönemin Dışişleri Bakanı Paul Nitze öncülüğünde kaleme alınan NSC 68'in temel varsayımı, Sovyetlerin 1950 yılında en fazla 20 olarak tahmin edilen atom bombası kapasitesini 1954 yılında 10 kat artırarak 200'e çıkaracağıydı. Raporda, Sovyetlerin artık atom bombasını Amerikan kıtasına taşıyacak uçaklarının olduğu tespitine yer verilmekte ve 200 bombanın 100 tanesinin bile ABD'deki kritik hedefleri vurması halinde, ülkeyi yıkıma uğratacağı ileri sürülmektedir. Nükleer bir savaş senaryosundan hareketle, Kremlin'in öncelikli hedefi olan Avrupa başta olmak üzere, müttefiklerin yeni bir program dâhilinde acilen silahlandırılması tavsiye ediliyordu

Rapora göre, ABD o an için dünyadaki en büyük askerî potansiyele sahip olmakla birlikte, Sovyetler karşısında piyade ve toplam insan gücü bakımından zayıftı. Bu tespite dayanılarak, ABD'nin ve müttefiklerinin askerî güçlerini, Sovyetleri bir saldırıdan caydıracak veya saldırı halinde durduracak seviyeye getirmesi önerilmekteydi. Batı yarımkürenin, Batı Pasifik'teki üslerin ve önemli askerî haberleşme hatlarının ve İngiltere, Yakın ve Ortadoğu'daki hayati üslerin korunması gerekmektedir. Ayrıca Sovyetlerin savaş kapasitesinin can damarlarını yok etmek için, güçlü hava taarruzları düzenleyecek kapasitesine erişmek önem kazanıyordu. Bu hazırlığın mevcut barış durumundan yararlanarak 2-3 senelik bir süre zarfında tamamlanması öngörülmüştü.

NSC-68'de, nükleer silahların kullanılması tehdidi ile caydırma taktiğine dönülmesi ve Amerikan nükleer gücünün ciddi şekilde yayılması tavsiye edilmekteydi. Raporda ön görülen "çevreleme stratejisi"nin uygulanması pek çok unsuru içeriyordu. İlki, SAC çatısı altında Sovyetleri çevreleyecek bir hava üssü

zinciri kurulmasıydı. Bu üslerden hareket eden uçaklar, ana Sovyet şehirlerini ve üslerini vuracaklardı. Stratejinin ikinci parçası, Pasifik Okyanusu'nda görev yapan donanmanın kullanılmasıydı. Sahil şeridi boyunca yer değiştirebilen uçak gemileri, savaş uçaklarını da mobilize hale getireceklerdi. Stratejinin üçüncü unsuru, daha çok Sovyetlerin kara istilası ile karşı karşıya kalabilecek, Avrupa ve Güney Kore'de bulunan Amerikan Ordusu Kara Kuvvetlerinin güçlendirilmesine dayanıyordu. Bu ana unsurlara ilaveten, elektronik istihbarat toplayan, dünya çapında kuvvetlerin ihtiyacı olan teçhizat ve malzemeyi sağlayan binlerce küçük tesiste, yüz binlerce personelin görev yapması planlanıyordu. 1950'lerin başında çevreleme stratejisinin, 3 milyar dolar değerinde, toplam 150 hava üssü, deniz üssü ve ordu tesisi ile hayat geçirilmesi planlanıyordu.²⁹⁰

Amerikan hükümetinin, halka ve kongreye o dönemde ekonomiye ağır bir yük bindiren bu boyutta askerî harcamaları açıklaması kolay değildi. Bu nedenle plan hemen uygulanmaya konmadı. 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı'nın patlak vermesi her şeyi değiştirdi. Savaş, Sovyet tehdidinin sadece söylemden ibaret olmadığını göstermek açısından önemli ve ikna ediciydi. NSC 68 kapsamında yapılan öneriler hızla uygulanmaya başladı.

Kore Savaşı, ABD'nin üs politikasını birkaç açıdan etkiledi. Öncelikle Truman Yönetimine, Kongre üyelerinin ve kamuoyunun desteği sağlayarak, NSC 68'i uygulamaya koymada yaşadığı sıkıntıyı aşması için yardımcı oldu. Kendisine içeride destek elde etmesine karşın yönetimin, çevreleme stratejisi uygulamaya koyabilmek için, müttefik devletleri de buna dahil etmesi gerekiyordu. Savaş güçlü

²⁹⁰ Baker, *a.g.e.*, s.49

bir ikna gerekçesi oldu. Stratejik Hava Komutanlığına ait üsler, Avrupa'dan Kuzey Kutup bölgesine, Pasifik'ten ve Ortadoğu'ya kadar SSCB'nin çevresinde inşa edilmeye başlandı. 1950'de, Amerikan kuvvetleri için çok hayati olan ancak II. Dünya Savaşı sırasında geniş bir Amerikan askerî varlığı bulunmayan Fransa ve Fas gibi bazı bölgelerde, biraz da aceleyle yeni birer üs sistemi kuruldu.²⁹¹ 1951'de Danimarka, NATO'ya Grönland'ı askerî üs olarak kullanmak üzere izin verdi. Aynı yıl Libya ve Suudi Arabistan'da, 1951–1953 arasında ise Türkiye, İspanya, Yunanistan ve Norveç'te yeni üsler inşa edildi. Bunları İtalya izledi. Danimarka gibi II. Dünya Savaşından Amerikan askerlerinin ülkeyi terk etmesini isteyen İzlanda da 1956'da üslerin açılmasına izin verdi. Almanya ve İngiltere'de ise mevcut sistem güçlendirildi ve Avrupa'daki pek çok yerde II. Dünya Savaşı'nda kullanılmış ancak sonra kapatılmış üsler tadil edildi. Kore Savaşı sonunda ABD'nin mevcut üs sayısı %40 artmıştı.²⁹² Asıl çarpıcı olan ise Uzakdoğu'da gerçekleşen bu savaşın, en çok Avrupa'da yeni üslerin kurulmasına yol açmış olmasıdır. Sovyetleri çevreleyen askerî ittifaklar ağı, savaşı izleyen dönem içinde kısa sürede tamamlandı.²⁹³

Çevreleme, büyük ölçüde hava kuvvetlerine dayandığı için, Kore Savaşı sırasında Hava Kuvvetleri ciddi şekilde büyüdü. Savaş dönemi bütçesi sayesinde, bombardıman jet uçaklarının geliştirilmesine daha çok bütçe ayrıldı. Kıtalararası ilk jet bombardıman uçağı olan B-52 ilk uçuşunu Nisan 1952'de gerçekleştirdi.²⁹⁴ Kore Savaşı, Stratejik Hava Komutanlığı için de bir dönüm noktası oldu. Aralık 1949'da

²⁹¹ *a.g.e.*, s.50-52

²⁹² Blaker, *a.g.e.*, s. 32; Calder, *a.g.e.*, s.25

²⁹³ 1947 Rio Anlaşması (Latin Amerika), 1949 NATO (Avrupa), 1951 Filipinler ile Savunma Anlaşması, 1952 Avustralya ve Yeni Zelanda ile Anzus Anlaşması, 1952 (1960) Japonya ile Savunma ve İşbirliği Anlaşması, 1953 Güney Kore ile Savunma Anlaşması, 1954 SEATO (Güneydoğu Asya), 1954 Tayvan ile Savunma Anlaşması, 1959 CENTO (Ortadoğu).

²⁹⁴ Weigley, *a.g.e.*, s.397

personel mevcudu 72.000 olup, 610 stratejik uçak ve 6 adet havada yakıt ikmal filosu²⁹⁵ bulunurken, dört yıl sonra personel sayısı 171.000 çıkmış, stratejik bombardıman uçağı sayısı bine yükselmiş ve havada yakıt ikmal filosu yaklaşık 5 kat artarak, 28'e ulaşmıştı. Stratejik Hava Komutanlığı'nın 1950'de -1- olan kendine ait üs sayısı, 1957'de 30'a çıkmış ve komutanlığı dünyadaki en güçlü stratejik hava birliği haline getirmişti.²⁹⁶

Kore Savaşı, ABD'ye dünyanın bu bölgesinde istediğı düzenlemeleri yapabilmesi için de olanak yarattı. Amerika için Japonya'daki askerî varlığını garanti altına almak hayati önemdeydi. Komünizmle savaşın yarattığı atmosfer, Japonya ile diğer devletlerarasında II. Dünya Savaşı'nı resmen sona erdiren San Francisco Barış Antlaşması'nın ABD'nin istediğı şekilde ve hızla tamamlanmasını sağladı. Anlaşma ile Japonya, Kore, Formosa, Pescadores ve Kuriles Adaları ile Sakhalin Adası'nın güney kısmı ve Spratly ve Paracels Adaları üzerindeki her türlü hak ve iddiasından vazgeçmekteydi. Ancak yine anlaşma hükümlerine göre, barış antlaşmasının yürürlüğe girmesinden itibaren 90 gün içinde tüm işgal kuvvetlerinin ülkeyi terk etmeleri gerekiyordu. ABD, kendini işgalci olma statüsünden kurtaracak ama ülkede kalmasını sağlayacak şartlara 8 Eylül 1951'de Japonya ile bir güvenlik antlaşması imzalayarak kavuştu. Buna göre, Japonya, "Uzak Doğu'da milletlerarası barış ve güvenliğin korunması için," ABD'ye topraklarında kara, deniz ve hava kuvvetleri bulundurma hakkını tanıyordu.²⁹⁷ Bunu, Filipinler, Avustralya ve Yeni Zelanda ile

²⁹⁵ Amerikan Hava Kuvvetlerinde, bir avcı filosunda (squadron) uçak tipine ve filonun görevine bağlı olarak 18 ila 25 uçak bulunur. Bir Avcı Kanadı (wing) ise iki ila dört avcı filosundan oluşmaktadır.

²⁹⁶ Greenwood, *a.g.e.*, s. 260; Calder, *a.g.e.*, s.25.

²⁹⁷ Anlaşmanın tam metni, *San Francisco Peace Treaty*, Ministry of Foreign Affairs of Japan, <http://www.mofa.go.jp/region/europe/russia/territory/edition92/period4.html>, erişim tarihi: 25.05.2008.

imzalanan benzer güvenlik anlaşmaları izledi. 1953'te Güney Kore, 1954'te Tayvan ABD ile güvenlik ittifaklarına dâhil oldular.

Kore Savaşı devam ederken, 1952 yılında yapılan seçimleri Cumhuriyetçi Parti adayı Dwight Eisenhower kazandı. ABD'nin yeni başkanı olarak göreve başladığında, 400'den fazla stratejik orta menzilli bombardıman uçağı, depolardaki nükleer bombaları Sovyetlerin hayati mevkilerine atmak için dünyanın dört bir yanındaki güvenli üslerde bekliyorlardı.²⁹⁸ Yeni yönetim tarafından da benimsenen caydırma taktiğinin en önemli ayağı, Ruslara çok hızlı ve ağır bir darbe indirebilecek kapasitede nükleer bombardıman gücüne sahip olmaya dayanıyordu. 1950'lerde yaygın olarak benimsenen “*domino teorisi*”ne²⁹⁹ göre bir ülke komünizm saflarına geçerse, domino taşları gibi daha sonra onun yakınındaki ve sonra onun yakınındaki geçecek, bu böyle sürüp gidecekti. Bu nedenle hiçbir ülkeyi gözden çıkarmamak gerekiyordu. Nükleer silahlarla desteklenmiş üs ağı, komünizm tehdidini bertaraf etmek için kurulacak caydırıcı bir duvar olarak gösterilmekteydi. Oysa bu dönemde güvenilir kaynaklar tarafından Amerikan Yönetimine, SSCB'nin sahip olduğu nükleer silah kapasitesinin çok küçük; bu kapasiteyi kullanma ihtimalinin ise çok düşük olduğunu rapor edilmişti. ABD, Sovyetler karşısında atom bombası tekeline sahip olduğu dönemdeki kadar askerî açıdan üstündü. Ancak bu gerçek göz ardı

²⁹⁸ Weigley, *a.g.e.*, s.400.

²⁹⁹ Domino teorisi terimi ilk defa ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson tarafından 1947 yılında Türkiye ve Yunanistan'a Komünizme karşı destek verilmesi gerektiğini açıklamak için kullanılmıştır. Acheson, Türkiye ve Yunanistan kaybedilirse bütün Ortadoğu'nun Komünizme geçeceğini, hatta Yunanistan kaybedilmesiyle İngiltere'nin Hindistan'a giden yolunun kesileceğini bunun ise Sovyetleri Hindistan ve Çin'de harekete geçmek için cesaretlendireceğini savunuyordu. Kısacası bir ülkenin kaybedilmesi durumunda diğer ülkelerde domino taşları gibi devrilerek Komünizmin etkisi altına gireceklerdi. Robert L. Beisner, *Dean Acheson: A Life in the Cold War*, New York, Oxford University Press, 2006, ss.39-40.

edildi ve Washington, komünizmi durdurmak için daha fazla üsse ihtiyaç duyduğu argümanını müttefikleri ikna etmek için kullanmaya devam etti.³⁰⁰

Çünkü Amerika'nın Avrupa'daki askerî varlığı sadece Sovyet tehdidini dışarıda tutup, Almanları kontrol altına almıyordu, aynı zamanda siyasi ve ekonomik bir boyutu da vardı.³⁰¹ Askerî üsler, kapitalist ekonominin yaşaması için gerekli olan ortamın güvenliğini sağlayarak hem küresel yatırımcıları çekiyor, hem de Amerika için yeni pazarlar yaratıyorlardı. Avrupa'da bu yapılanma başarısını hissettirirken, Kore Savaşı ile sistemin Uzakdoğu ayağı da inşa edilmiş oldu. Amerikan pazarları Uzakdoğu ürünlerine açılıp, bu topraklar Amerika için yeni pazarlar haline gelirken, Asya'daki müttefikler Avrupa'dakiler gibi Washington'un piyasa ekonomisine bağlandılar. NSC-68'in çevreleme stratejisi Sovyet Komünizmini sınırları içine hapsetmenin yanında, dışarıda kalan dünyayı da ABD'nin hegemonyası altında şekillendirme amacına dayanmaktaydı. Sistemi asıl ayakta tutan askerî ittifaklar ve bunların çerçevesinde kurulan Amerikan üslerinden kalkacak uçakların Sovyetleri bombalayacak olması değildi. Amerikan askerleri aynı zamanda buldukları ülkelerde liberal kurumları korumakla, bunlara aykırı gelişebilecek politikaları önlemekle mükelleftiler. Üslerin caydırıcılığı Sovyetler için geçerli olduğu kadar, buldukları ülkelere için de geçerliydi.

Kore Savaşını izleyen yıllarda, denizaşırı üslerde konuşlanan asker sayısında bir düşme yaşandı. Bu durum, ABD'nin izlemekte olduğu politikaya tersmiş izlenimi verse de aslında uygun bir gelişmeydi. Öncelikle bu dönemde asker sayısındaki azalmaya karşın, üs sayısında bir azalma olmadı, hatta artış devam etti. Yüksek

³⁰⁰ Weigley, *a.g.e.*, s.400.

³⁰¹ Calder, *a.g.e.*, s.23.

sayıda asker bulundurmanın pratik bir faydası olmadığı gibi maliyeti bütçenin üzerinde ciddi bir yük oluşturmaya başlamıştı. Eisenhower yönetimi de Truman yönetimi gibi ABD'nin askerî üstünlüğü devam ettirme taraftarıydı. Ancak aşırı asker harcamalara karşıydılar. Yönetimde yer alanların çoğu ekonomik görüş olarak muhafazakâr işadamlarıydı. Bunlar Amerika'nın Komünizm ile olan yarışının askerî ve diplomatik olduğu kadar, ekonomik olduğunu savunuyordu. Onlara göre Komünistler, “*Amerika savaşta yenilemezse, onu çökertmek için büyük askerî harcamalar yapmaya kışkırtarak ekonomisi dar boğaza sokulmalı*” diye düşünüyorlardı.³⁰² ABD'nin bu oyuna gelmemesi gerekiyordu.

30 Ekim 1953'te yayınlanan NSC-162/2 bu görüşler doğrultusunda kaleme alındı. Daha pahalı olan konvansiyonel gücün yerini, göreceli olarak ucuz nükleer silahlar alacaktı. Böylelikle ABD, hem Avrupa ülkeleri kalkınmalarına daha fazla kaynak aktarabilecek, hem de Sovyetler üzerinde daha caydırıcı olabilecekti. Eisenhower yönetiminin “Yeni Bakış” politikası olarak adlandırılan bu yaklaşımı, NATO stratejisini de doğrudan etkiledi. Buna göre Sovyetler Birliği Avrupa'yı konvansiyonel silahlarla işgal etmeye kalkışsa dahi, NATO nükleer gücünü kullanacaktı.³⁰³ “Kitlesele karşılık” adı verilen bu savaş planında yeni geliştirilen, uzun menzilli taktik nükleer silahların yaygın olarak kullanılması da söz konusu idi. Böylelikle büyük sayılarda piyade kuvvetine ihtiyaç kalmayacaktı.³⁰⁴ Stratejik hava kuvvetleri hala önemini koruyordu. SAC filo sayısı 19'dan 51'e çıkarılırken, Stratejik Hava Kuvvetleri bünyesindeki uçaklar, küçük fakat yüksek tahribat gücüne sahip nükleer

³⁰² Weigley, *a.g.e.*, s.400.

³⁰³ Nejat Doğan, “NATO'nun Örgütsel Değişimi, 1949-1999: Kuzey-Atlantik İttifakından Avrupa-Atlantik Güvenlik Örgütüne,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 60, Sayı 3, 2005, s.75.

³⁰⁴ Weigley, *a.g.e.*, s.402.

silahlarla donatıldılar.³⁰⁵ Bununla birlikte, tasarruf sağlayamaya yönelik olarak hem orduda, hem de denizaşırı garnizonlarda personel sayısı azaltılacaktı. Bunun yerine savunma, yerel müttefik kuvvetlere dayanacaktı. Almanya ve Japonya'nın yeniden silahlanmasına izin verilmesi ve Avrupa'ya gerektiğinde destek vermek için ABD'de konuşlanacak bir kuvvetin yaratılması halinde bu planın gerçekleşmesi mümkündü.³⁰⁶

Amerikan Kuvvetlerine bağlı askerî personelin sayısı 1953'te 3.403.000'den 1957'de 2.815.000'e indirildi. Buna karşılık Hava Kuvvetleri büyütülerek filo sayısı 137'ye yükseltildi.³⁰⁷ 1957 yılına gelindiğinde Avrupa'daki Amerikan Hava Kuvvetleri, bünyesinde bulundurduğu her türden 2.000 uçak ve İngiltere'den Suudi Arabistan'a kadar uzanan 32 ana üssü ile görülmemiş bir büyüklükteydi. 1961 Berlin Krizi sırasında komutanlık küçüldüyse de sahip olduğu taktik uçak sayısı II. Dünya Savaşı'ndan bu yana en yüksek seviyeye ulaşmıştı.³⁰⁸

1950'ler boyunca askerî endüstride, silah ve iletişim teknolojisinde pek çok önemli gelişmenin yaşanması savaş stratejisinde de değişikliği zorunlu kıldı. Sovyetlerin 1953–1954 yılları arasında hidrojen bombası testi, 1954-1956'da orta menzilli füzeleri (IRBM) geliştirmeleri, 1956–1960 arasında ilk kıtalararası balistik füzeyi (ICBM) test etmeleri ve 1957'de Sputnik uydusunun uzaya fırlatılması Amerikan'ın nükleer silahlara dayalı kitlesel karşılık taktiğinin sorgulanmasına neden oldu.³⁰⁹ ABD artık doğrudan saldırının merkezi haline gelmişti. Nükleer

³⁰⁵ Stephen L. McFarland, *A Concise History of the U.S. Air Force*, Air Force History and Museums Program, 1997, s.51.

³⁰⁶ Weigley, *a.g.e.*, s.402.

³⁰⁷ *a.g.e.*, s.402.

³⁰⁸ McFarland, *a.g.e.*, 58.

³⁰⁹ Harkavy, *Great Powers...*, s.116-117.

caydırıcılık ve beraberinde stratejik nükleer bombardıman anlamını yitirmişti. Amerika'nın Sovyetlere yakın bölgedeki üslerinin stratejik bombardıman açısından fonksiyonu azalmaya başladı.³¹⁰ Daha önce hayati görülen Suudi Arabistan ve Fas gibi yerlerdeki stratejik bombardıman üsleri, B-52 gibi uzun menzilli nükleer bombardıman uçaklarının, denizaltı balistik füzelerin (SLBM) ve ICBM'lerin ortaya çıkması ile önemini kaybetti.³¹¹ Stratejik bombardımanın önemli hale gelmesi ile 1957'de 30'a yükselen üs sayısı, ICBM'lerin ortaya çıkması ile azalmaya başladı ve 1960'ta 20'ye düştü.³¹²

ABD öncelikle teknolojik olarak Sovyetlerle eşit seviyeye gelmek için yoğun bir çalışma içine girdi. Sputnik füzesinin fırlatılmasını izleyen birkaç yıl içinde Thor ve Jüpiter IRBM'lerini; Atlas ve Titan ICBM'lerini, Polaris nükleer denizaltı füzelerini geliştirmek için çalıştı. Bu uzun menzilli nükleer füzeler, 1960'larda ABD'nin stratejik nükleer gücünün belkemiği haline geldiler. Buna göre yeniden belirlenen nükleer savaş stratejisinde amaç, muhtemel bir nükleer savaşı Amerikan kıtasından uzakta ve Avrupa'da sınırlı tutmaya dayanıyordu.

Hızla değişen dünyada üslerini kaybetmek istemeyen ABD, özel bir doktrin geliştirdi. "Stratejik İnkâr" adı verilen bu doktrine göre hiç bir üsten geri çekilme olmayacaktı; çünkü kendilerinin ardından o üs Sovyetler Birliği'nin eline geçebilirdi.³¹³ Bunun yerine yaşanan siyasi ve teknolojik gelişmeler uygun şekilde üsler yeni fonksiyonlar kazandılar. Stratejik bombardıman üsleri, balistik füze üslerine çevrildi. Sovyet ICBM'lerinin saldırı hedefi haline gelen B-52 ve B-4

³¹⁰ Calder, *a.g.e.*, s.27.

³¹¹ *a.g.e.*, s.31.

³¹² *a.g.e.*, s.25.

³¹³ Magdoff, v.d., *a.g.e.*, <http://www.monthlyreview.org/0302editr.htm>.

bombardıman uçaklarına ait üsleri korumak için, kısa menzilli Thor ve Jüpiter IRBM'leri, Sovyetlerin büyük şehirlerine erişebilecekleri İngiltere, İtalya ve Türkiye'ye yerleştirildi.³¹⁴ Hemen arkasından üç Polaris denizaltısı ile Titan ve Atlas füzelerinin Amerika'daki üslerde konuşlandırılması ile sistem tamamlanmış oldu.³¹⁵

Üslerin karakterinde teknolojinin getirdiği değişim, bununla sınırlı kalmadı. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler büyük oranda göze çarpmadan dinleme ve izleme yapabilmeyi mümkün hale getirmişti. Dünya uzay çağına girerken, insansız çalışabilen yeni donanımlı istasyonlar faaliyet girmeye başladılar.³¹⁶ Teknoloji genel anlamda üs sistemini bir ağ olarak yönetmeyi de kolaylaştırdı. Üsler arasında esnek geçişler, fonksiyonların pek çok tesis arasında dağıtılması ve üslerin birbirleri ile ikamesi mümkün hale geldi. Bu sayede üsler, tek bir mekanizmanın parçalarına dönüştüler ve sistem içinde tek bir üssün önemi azaldı, bununla birlikte üs ağının bütününde kalite arttı.³¹⁷

Teknolojinin ve yeni silahların üslerin fiziksel yapısını güçlendirdiği bu dönem, ironik bir şekilde bu askerî yapının ekonomik sorunlarla boğuştuğu, üslerin buldukları ülkelerde varlıklarının daha çok sorgulanarak, temellerinin zayıflamaya başladığı döneme tekabül etmektedir. 1950'lerin başlarında ABD, üsler için yapılan aşırı harcamalar ve ithalat ihracat dengesizliği nedeniyle küçük bir ödemeler dengesi açığı ile karşı karşıya kaldı. Avrupa'ya ciddi bir ekonomik yardım yükümlülüğü altına giren ABD, altın akışındaki ters akış, başka bir deyişle çok fazla Amerikan dolarının denizaşırı bölgelerde harcanması ve buna karşılık yeterli yabancı döviz

³¹⁴ 1964 Küba Krizinden sonra bunlar kaldırılacaktır.

³¹⁵ Harkavy, *Great Powers...*, s.117-118.

³¹⁶ Calder, *a.g.e.*, s.31.

³¹⁷ *a.g.e.*, s.31.

girişinin olmaması nedeniyle sorunlar yaşamaktaydı. Amerika'da daha ucuz ithal malların tüketilmesine karşın, ABD diğer ülkelere yeterli ürün ihraç edemiyordu.³¹⁸ Bu durum, Avrupa ülkelerinin ekonomik olarak kalkındırırken, ABD'nin sorunlar yaşamaya başlamasına neden oldu. Başlarda dikkate alınmayan bu açık, 1950'lerin sonunda patlamaya hazır bir balona dönmüştü.

Eisenhower hükümeti öncelikle, Avrupa'dan askerî üslere desteklerini arttırmalarını istedi. ABD'nin üs ağının en büyük iki köşe taşı olan Almanya ve Japonya, savaşın sona ermesini izleyen yıllar içinde ülkelerindeki Amerikan üslerinin neredeyse bütün masrafları karşıladılar. Ülkelerinin "Komünizm tehdidinden korunması karşılığında" bu iki yenilmiş ülke, 1950'ler boyunca yeni üslerin inşa edilmesinden, eskilerin tadil edilmesine, üslerdeki ailelerin hizmetçilerinin maaşları da dâhil, yerel çalışanların maaşlarının ödenmesine kadar her türlü ekonomik yükün altına girdiler.³¹⁹ Ancak, Eisenhower yönetiminin istediği gibi daha fazla destek vermeleri mümkün değildi. ABD, bu olumsuz yanıtlar karşısında, başka bir ekonomik destek çaresine başvurdu ve Batı Almanya örneğinde olduğu gibi bazı ülkelere askerî mühimmatın kendisinden alınması şartını kabul ettirdi. Böylelikle üslerin finansmanı için kaynak yaratılmış olacaktı. Ayrıca Pentagon bu dönemde, denizaşırı bölgelerde bulunan askerî topluluklara, tasarruf yapmaları için baskı yapmaya başladı ve üslerdeki tüketim de incelemeye alındı.³²⁰

Öte yandan, mevcut strateji içinde öngörülen üs ağını gerçekleştirmenin ve tüm bu üsleri, gerekli alt yapıyla birlikte inşa ederek ayakta tutmanın, mali açıdan hem ABD hem de müttefikler için imkânsız olduğu ortaya çıkmıştı. ABD üs yapısını

³¹⁸ Baker, *a.g.e.*, s.67.

³¹⁹ *a.g.e.*, s.68.

³²⁰ *a.g.e.*, s.64 ve 67.

revize ederken, Avrupa’da ve Afrika’da görev yapan Amerikan askerlerinin bir kısmı kıtaya geri döndüler.³²¹

ABD’nin ekonomik sorunları kısmi tasarruf önlemleri ile aşılamayacak kadar büyüktü. II. Dünya Savaşı ile birlikte ekonominin temel dayanaklarından biri haline gelen askerî sanayi, Soğuk Savaş ortamında gelişerek güç kazanmıştı. Ancak, gerçek bir savaşın olmadığı bir ortamda yeterince satış yapılamıyordu. Silah satışlarında yaşanan durağanlık ekonomiyi de etkilemekteydi. Askerî sanayinin ekonomi üzerindeki bu geniş hâkimiyeti onu kaçınılmaz olarak dış politikanın belirlenmesinde de etken bir konuma taşıyordu. 1953–1957 yılları arasında Savunma Bakanlığı yapan Charles Erwin Wilson, bu göreve gelmeden önce General Motors’un başındaydı. 1960 seçimleri sonrasında iktidara gelen John F. Kennedy yönetiminde ise Savunma Bakanlığı görevine seçilen kişi, daha önce Ford Fabrikalarında yönetici olan Robert S. McNamara’ydı. McNamara daha sonra askerî-endüstriyel kompleksin yaratıcı olarak anılacaktır. Siyasi, askerî, ekonomik ilişkilerin iç içe geçtiği bu düzen, büyük bir askerî yapılanmayı, güçlü bir ekonomi ve sistem hâkimiyeti için zorunlu bir öncelik haline getiriyordu. Başkan Eisenhower askerî yapılanmanın ve askerî sanayideki büyümenin kontrol altına alınmadığı takdirde bunun, Amerikan değerleri açısından nasıl bir tehlikeye dönüşeceğini 17 Ocak 1961’de yaptığı veda konuşmasında şu sözlerle açıklamaktaydı:³²²

“Devasa bir askerî yapılanma ile büyük silah sanayinin bir araya gelmesi Amerikan tarihinde yeni bir olgudur.(...) Askerî-endüstriyel kompleksin haksız nüfuz elde etmesine, isterse bunu istemiş olsun, devlet

³²¹ Donald E. Lewis, Bruce W. Don, Robert M. Paulson, Willis H. Ware, *A Perspective on the USAFE Collocated Operating Base System*, RAND, Report No N-2366-AF, July 1986, s.2.

³²² Dwight D. Eisenhower *Military-Industrial Complex Speech*, Public Papers of the Presidents, Dwight D. Eisenhower, 1960, p. 1035- 1040; <http://www.h-net.org/~hst306/documents/indust.html>, erişim tarihi: 11.11.2007.

olarak karşı gelmeliyiz. Bu yersiz gücün yükseliş tehlikesi her zaman vardır ve var olmaya devam edecektir. Ordu ile sanayi arasındaki bu kombinasyonun özgürlüklerimiz ve demokratik süreçlerimizi tehdit etmesine asla göz yummamalıyız. Bu konuda kendimizi emniyette göremeyiz.”

Eisenhower uyarılarında haksız değildi. Ancak bu, askeri sanayinin ABD'nin diğer ülkelerle ilişkilerini biçimlendirmedeki gücünü frenlemek için geç kalmış bir uyarıydı. Görevi devralan John F. Kennedy, Dışişleri Bakanı Dean Rusk ve Savunma Bakanı Robert McNamara'nın da etkisiyle, yeni bir stratejik planı uygulamaya koydu. 1962'de yaşanan Küba Krizi sırasında Moskova'nın ödün vermez tutumu, nükleer silahlardaki üstünlüğün, muhtemel bir Sovyet saldırısını önlemek için yeterli olmadığını göstermişti. Ayrıca Savunma Bakanı olan Robert McNamara'nın talimatı ile yapılan çeşitli nükleer savaş denemeleri Avrupa “sahne”sinde gerçekleşecek bir nükleer savaşın her iki taraf için de büyük yıkım olacağını gösteriyordu. Bu yıkıma rağmen, taraflardan hiç biri mutlak bir üstünlük sağlamayacaktı.³²³ Bu nedenle, konvansiyonel silahları yeniden önemli hale getiren, yaşamsal çıkarlar söz konusu olduğunda nükleer silahlara başvurmayı seçen yeni bir politika benimsendi. Bu aynı zamanda müttefiklere yüksek miktarda konvansiyonel silah satışı demekti ki Amerikan ekonomisinin ihtiyaç duyduğu canlılığı yaratacaktı.

NATO üyelerine ilk kez 1962 Mayıs ayında gerçekleştirilen NATO toplantısında ABD Savunma Bakanı McNamara tarafından açıklanan “esnek karşılık” stratejisi, 14 Aralık 1967'de yapılan NATO Konseyi toplantısında ittifakın yeni strateji olarak kabul edildi. Yeni stratejide, ilk kademedeki üye ülkelerden biri saldırıya uğrarsa aynen karşılık verecek; saldırı defedilemezse ikinci kademedeki,

³²³ Serhan Ada, “Nötron Bombası: Askerî ve Politik Sorunlar” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1, 1979, s.323

üyelere danışılarak taktik nükleer silahlar kullanılacak; yine başarı sağlanamazsa o durumda, stratejik nükleer silahlara başvurulacaktı. Bu strateji, savaşı mümkün olduğunca Sovyet topraklarında tutmaya dayanıyordu. Yeni nükleer silahlar ve konuşlandırılacak uzun menzilli füzeler ile savaşın alanının, Avrupa'dan Varşova Pakti'nin içlerine doğru kaydırılması amaçlanıyordu.³²⁴ ABD'nin için hem güvenlik hem de ekonomi açısından ideal olan bu çözüm, özellikle Türkiye ve Norveç gibi savaşın ilk yaşanacağı kanat ülkeleri üzerindeki baskıyı artırıyor.

Yeni stratejide, hem konvansiyonel savaşta orduya destek verecek hem de gerektiğinde nükleer bombaları taşıyacak hava kuvvetlerine daha fazla görev düşüyordu.³²⁵ Bu nedenle Avrupa merkezli bu stratejik kurguda, bölgedeki üsler önemli rol oynuyordu. Ayrıca yeni üsler, müttefiklere yapılacak ek askeri satışları da beraberinde getirecekti. ABD'nin Avrupa'daki üs sayısını artırmak için beklediği fırsatı, 1965 yılında kıtadan kilometrelerce uzakta patlak veren bir savaş, Vietnam savaşı yarattı.

Vietnam savaşı sırasında ABD, üs sayısını %20 oranında artırdı. Bu dönemde, savaş nedeniyle Avrupa'daki askerlerin Uzakdoğu'ya kaydırılması söz konusu olmakla birlikte, yeni açılan üsler Uzakdoğu'da değil, Avrupa'daydı.³²⁶ Savaşın sona ermesi ile birlikte üsler bir kısmı kapatılmaya başlandı. Ancak Avrupa'daki üs sayısında bir düşüş değil, artış yaşandı. Çünkü Vietnam Savaşı sırasında daha çok Avrupa'da üs açılmasına karşın, savaş sonrası kapatılan üsler

³²⁴ Carter döneminde kabul edilen ve Haziran 1980'de onaylanan (Presidential Directive 59) ve bunun bir uzantısı olarak 20-21 Ekim 1986'da İskoçya'da düzenlenen NATO toplantısında nükleer silahların kullanımı ile ilgili benimsenen politika. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) Staff, *SIPRI Yearbook 1988: World Armaments and Disarmament*, London: Oxford University Press, 1988, s.30.

³²⁵ McFarland, *a.g.e.*,58-59.

³²⁶ Calder, *a.g.e.*, s.31

çoğunlukla, Avrupa dışındaydı. ABD'nin büyük ölçüde Asya'dan çekilmesine başka bir açıdan yaklaşan Pulitzer ödüllü köşe yazarı Jack Anderson'a göre Başkan Nixon üsleri sadece ekonomik gerekçelerle kapatmamaktaydı. 24 Kasım 1969 tarihinde kaleme aldığı yazısında Anderson, Başkan Johnson'ın ikinci bir Vietnam yaşanmasından kaçındığı için Amerikan askerlerini Asya'nın sorunlu alanlarından uzaklaştırmaya ve ABD'nin bu bölgedeki taahhütleri azaltmaya çalıştığını yazıyordu. Anderson'ın verdiği rakamlara göre 1969 senesinde ABD'nin denizaşırı bölgelerde 429 büyük, 2.927 küçük askerî tesisi bulunmaktaydı ve üslerin yarısından çoğu generaller, bürokratlar ve müteahhitlere fayda sağlamaktan başka hiçbir amaca hizmet etmiyorlardı.³²⁷

Amerikan Üslerinin Bölgelere Göre Dönemsel Dağılımı (1947–1988)							
	1947	1949	1953	1957	1967	1975	1988
Avrupa	506	258	446	566	673	633	627
Pasifik	343	235	291	256	271	183	121
Latin Amerika	113	59	61	46	55	40	39
Afrika Ortadoğu	74	28	17	15	15	9	7
Güney Asya	103	2	0	0	0	0	0
Toplam	1.139	582	815	883	1.0154	865	794

TABLO-2³²⁸

Ancak ABD için Avrupa'daki üsleri de elinde tutması da kolay gözüküyordu. Vietnam Savaşı, bu anlamda yardımcı bir yana, savaşın getirdiği ekonomik sorunlar ile birlikte 1960'lar boyunca yaşanan finansman problemlerinin

³²⁷ Jack Anderson, "Special Report from Washington," *Special for Weekly Papers*, November 24, 1969, Courtesy of American University Library, Special Collections, Washington, D.C.

³²⁸ Avrupa: Kanada, Grönland, İzlanda ve Azore Adaları Dahil; Pasifik: Güneydoğu Asya (Burma hariç); Latin Amerika: Bermuda, Karayipler, Merkez ve Güney Amerika; Afrika ve Ortadoğu: Diego Garcia, Şeyşeller, Güneybatı Asya (Pakistan ve Afganistan hariç); Güney Asya: Pakistan, Hindistan, Burma ve Güney Çin., Blaker, *a.g.e.*, s. 33.

katalizörü oldu. Ayrıca Avrupa'da Amerikan varlığına karşı tepkilerin daha da artmasına yol açtı. Bu sırada, 1966 yılında, DeGaulle liderliğinde Fransa'nın NATO'nun askerî kanadından çekilmesi Avrupa'daki Amerikan kuvvetleri açısından ciddi bir darbe olmuştu.

Hem ekonomik hem siyasi baskılar ile karşıya karşıyan olan ABD, çok geçmeden üs yapısını revize etme zorunluluğu ile karşı karşıya kalacağına farkındaydı. Özellikle Vietnam Savaşı'nın ardından pek çok üsten çekilmesi gerekecekti. Bunun üzerine 1966 yılında Hava Kuvvetlerine bir çalışma hazırlatıldı. 31 Ekim 1966'da yayınlanan USAF Üslenme Çalışması (*USAF Basing Study*) başlıklı raporda, yeni opsiyonlar geliştirilirken “bağlantılı operasyonel üs” (*Collocated Operational Base*) kavramı ortaya atıldı. Bağlantılı operasyonel üs, ev sahibi devlete ait olmakla birlikte, ana üslerdeki Amerikan kuvvetleri tarafından bu üsler ev sahibi devletle birlikte ortak olarak kullanılacaktı. Bağlantılı üsler büyük ölçüde ana üssün kaynaklarından yararlanacaktı. 1970'te Savunma Bakanı, Bakanlığına ana operasyonel üsleri destekleyecek, bağlantılı üsler için görüşülmesi konusunda yetki verdi. Seferlik halinde Avrupa'ya gönderilmesi planan kuvvetlerin %60'na ev sahipliği yapabilecek sayıda üs elde etmek hedeflenmişti. 1970'lerin başında üslerin ortak kullanımına ilişkin NATO ülkeleri ile prensipte anlaşmaya varıldıktan sonra ABD bu ülkelerle karşılıklı mutabakatlar imzalamaya başladı.³²⁹ Böylelikle ABD, ortak kullanım hakları elde ederek, hem siyasi tepkileri azaltmayı hem de mali yükü hafifletmeyi başarmıştı.

³²⁹ Lewis, Don, Paulson, Ware, *a.g.e.*, s.3; Harkev, *Bases Abroad*, s.83.

Tüm bu gelişmelere paralel olarak, ABD'nin deniz aşırı komutanlık sistemini gözden geçirme ihtiyacı ortaya çıktı. 1 Temmuz 1969'da Başkan ve Savunma Bakanının görevlendirmesi ile hükümet dışından bir grup uzman, Mavi Kurdele Savunma Paneli'nde (*Blue Ribbon Defense Panel*) bir araya gelerek Birleşik Komutanlık Sistemi üzerine değerlendirmelerde bulundular. Çalışmanın sonucunda ortak görüş, varolan sekiz birleşik komutanlığın hantal ve barış zamanı tek bir karar noktasından yönetilmek için çok geniş olduğu yönündeydi. Panel sonunda Başkana sunulan raporda, geniş çaplı bir yeniden yapılanma ön görülmüştü. Bu doğrultuda bazı komutanlıkların birleştirilmesi ve fonksiyonel komutanlıkların kurulması öneriliyordu. Rapor doğrudan uygulanmaya konmasa da gelişmeleri etkiledi. 21 Nisan 1971'de Başkan Nixon'ın onayı ile denizaşırı komutanlıkların bazıları fesh edilip, bazıları birleştirilip sorumlulukları artırılarak yeni bir yapılanmaya gidilmesi kararı alındı. Bu doğrultuda, 1 Ocak 1972 itibarı ile bütün Akdeniz sahili, Ortadoğu, Kızıldeniz, İran Körfezi ve İran'ı kapsayan bölge, ABD Avrupa Başkomutanlığı (USCINCEUR) yetki alanına girdi. Böylelikle asker sayısının azaltılarak hem ekonomik bir yükten kurtulmak mümkün olacak, hem de izlenen politiya uygun olarak Amerikan varlığı daha az görünür hale gelecekti.³³⁰

Bu dönemde üslerin kapatılmasında 1960'lar ile başlayan ve Vietnam Savaşı sırasında zirveye çıkan Amerikan karşıtlığının yükselmesi de rol oynadı. Amerikan askerleri sosyal hayatın içine girmeleri ile birlikte buldukları ülkelerde pek çok soruna neden olmaya, yerel halk ile problemler yaşamaya başladılar. 1950'lerin sonunda yaklaşık 1 milyon Amerikan askerî ve bunların aileleri, dünyanın her yerine

³³⁰ Ronald H. Cole, Walter S. Poole, James F. Schnabel, Robert J. Watson, Willard J. Webb, *The History of the Unified Command Plan, 1946-1993*, Washington, DC: Joint History Office, Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, 1995, ss.38-41.

dağılmış üslerde, kendileri için kurulmuş olan, alışveriş merkezlerinden, okula, hastaneden, kiliseye kadar her şeyin bulunduğu “küçük Amerika”larda yaşamlarını sürdürüyorlardı.³³¹ Kültür farkları, Amerikalıların karıştıkları adli vakalar, Amerikan askerlerinin buldukları ülkenin adli sistemi çerçevesinde yargılanamaması sorunlara neden olmaya başlamıştı. Üslerde yaşayanların yüksek refah düzeyi ve yaşam standartları da yerel halk ile aralarındaki gerilime neden olan unsurlardan biriydi.³³² Tüm bunlar daha ciddi sorunların başlangıcı olmakla birlikte, 1950’ler boyunca söz konusu ülkelerde hemen bir Amerikan karşıtlığı doğurmadılar. Hatta üslerin bulunduğu yerlerde açılan Amerikan malları satan PX mağazaları, askerlerin getirdikleri gümrüksüz malları satan Amerikan pazarları, üslerin çevresinde açılan barlar, mağazalar, marketler Amerikan kültürünü taşımakta rol oynadılar. Yaşadıkları şehirlere ekonomik canlılık getiren Amerikalılar, söz konusu olumsuzluklara rağmen, bu dönemde pek çok yerde hoş karşılanmaya devam etti.

Amerikan askerlerine ve üslere ilişkin bu olumlu hava 1950’lerin ortalarından itibaren yavaş yavaş dağılmaya başladı. ABD’nin denizaşırı üslerde bulunan askerlerinin gittikçe disiplinsizlik göstermeye başlamaları, yerel halka karşı işledikleri suçlar, bu suçların cezasız kalması, bitmek bilmeyen kazalar, cinsel tacizler, yaralama veya ölümlerle sonuçlanan kavgalar ve uyuşturucu suçları üslerin bulunduğu her yerde yerel halkın tahammülünü zorluyordu. Üslerin kapatılmasına yönelik talepler daha çok dile getirilir hale gelmeye başlamıştı. Pek çok ülkede bu sadece kamuoyunun talebi olarak kalmıyor, hükümetler tarafından da dile getiriliyordu. 1954 yılında Norveç ve Danimarka parlamentolarında, yabancı kuvvetlerin topraklarında sürekli olarak konuşlanmasını yasaklayan kanunlar kabul

³³¹ Baker, *a.g.e.*, s.53.

³³² *a.g.e.*, s.54.

edildi.³³³ 1958’de Fas, Hindistan tarafından başı çekilen Bağlantısızlar İttifakı’na dâhil oldu ve tüm yabancı askerlerin ülkeyi terk etmelerini istedi.³³⁴

Üsler, Vietnam Savaşı ve ardından yükselen Amerikan karşıtlığının etkisiyle protestoların doğrudan hedefleri haline geldiler. Bununla birlikte, Amerikan karşıtlığının ve halk baskısının üslerin kapatılması konusunda sınırlı bir etkisi olmuştur. Nitekim ekonomik olarak sahip olduğu güce ve Vietnam Savaşı protestolarının kamuoyunda destek bulmasına rağmen bu dönemde en az Amerikan üssü Avrupa’da kapandı. Ancak başka etkenlerin de devreye girdiği bazı durumlarda, ABD hükümeti mevcut anlaşmalarında değişiklik yapmaya yöneldi.

Nükleer silahlanma yarışı ve bitmek bilmeyen Vietnam Savaşı, Soğuk Savaşın iki süper gücünü de ekonomik sorunlarla karşı karşıya getirmişti. Gerek ABD, gerekse Sovyetler yeni bölgelerde çatışmaya girmekten çekinmeye başlamışlardı. Bu gelişmeler, Sovyetler Birliği’nin de girişimleri ile iki süper güç arasında stratejik silahların sınırlandırılmasına ilişkin görüşmelerin başlaması için ortam hazırladı. 1969 yılında başlayan görüşmeler sonucunda Mayıs 1972’de SALT I Anlaşması imzalandı. 1970’li yıllarda ABD’nin izlediği dış politika Soğuk Savaş’ın geneline hâkim olan çizgiden uzaktı. Bunda, Başkan Richard Nixon kadar, o tarihe kadar ulusal güvenlik danışmanlığı yapan ve 22 Eylül 1973’te Dışişleri Bakanlığı görevini William P.Rogers’dan devralan Henry Kissinger’in etkisi büyüktü. Nixon-Kissinger ikilisinin, Moskova’nın tüm Komünist bloğun sözcülüğünü üstlenmesini önlemek için Çin’le ilişki kurma girişimleri beklendiği gibi Sovyetler tarafından tepki ile karşılanmayıp, Moskova’nın üçlü diplomasi içinde yer alması ile birlikte

³³³ Lewis, Don, Paulson, Ware, *a.g.e.*, s.2.

³³⁴ Baker, *a.g.e.*, s.70–71.

ilişkilerde yumuşama başladı.³³⁵ Nixon tarafından planlanan ve ağırlıklı olarak Kissinger tarafından yürütülen bu yakınlaşma politikasında, Soğuk Savaş'ın ideolojik yönü mümkün olduğunca en aza indirgemeye çalışarak bir dış politika çizgisi oluşturuldu.³³⁶

Yumuşama dönemi, Amerika'nın üslere duyduğu ihtiyacı azaltmadı. ICBM ve SLBM kullanımını donduran SALT I Anlaşması, ABD'nin muhtemel savaş stratejisinde, Sovyetler karşısında üstün olduğu uzun menzilli bombardıman uçaklarını, uçak gemilerinden ve müttefik ülkelerden kalkacak kısa menzilli bombardıman uçaklarını ve dolayısıyla bunların konuşlandırılacağı üsleri daha hayati hale getirmişti.³³⁷ Ancak gerilimin azalması, çevrede yer alan üslerin bulunduğu ülkeler üzerindeki tehdidin azalmasını sağlamış ve ABD ile müttefikler arasında tehdit algısında farklılaşmaya yol açmıştı. Vietnam yenilgisi, 1973 petrol krizi, güçlenen Avrupa karşısında ABD'nin yaşadığı ekonomik sorunlar Amerikan imajını zayıflatırken, üslere ev sahipliği yapan ülkelere Washington ile daha sıkı pazarlıklara girme cesareti kazandırmıştı.³³⁸

Filipin hükümeti, ABD'nin Vietnam'da yenilmesi ile Güneydoğu Asya'da içine düştüğü güvenlik boşluğunu bir fırsat olarak kullanmayı bildi ve 1947'de imzalanan mevcut üs anlaşmasının yenilenmesi talep etti. Anlaşma 1975'te üslerin kullanımıyla ilgili Filipinlerin hâkimiyetine daha fazla vurgu yapacak şekilde revize edildi.³³⁹ 1970 yılında, güvenlik sanayinin modernleştirilmesi ve hava savunma

³³⁵ Sümer, *a.g.e.* s.128-130.

³³⁶ *a.g.e.* s.134.

³³⁷ John Lewis Gaddis, *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, çev. Dilek Cenkçiler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.175.

³³⁸ Sandars, *a.g.e.* s.16-17.

³³⁹ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 231.

sisteminin NATO ile uyumlu hale getirilmesini isteyen İspanya, Zaragoza ve Moron Hava Üslerinin kullanımını durdu. Yeni bir anlaşma konusunda masaya oturmak zorunda kalan ABD, İspanya'nın isteklerini kabul ederken, üslerin kullanımı için 5 senelik bir anlaşma imzaladı.³⁴⁰ Başka bir örnekte, cunta hükümetinin devrilmesinden sonra 1974'te Yunanistan'da başa geçen Karamanlis hükümeti ile kapatılan üsleri yeniden açmak için anlaşmaya oturan ABD, Yunanistan'ın kabul etmemesi nedeniyle eski şartlarda bir anlaşmayı kabul ettirmedi. ABD üslerin sadece kullanım hakkını ancak dört yıllık \$700 milyon dolarlık bir yardım paketi karşılığında elde edebildi.³⁴¹ 1960'lardan 1980'lerin ortalarına kadar üs sayısı giderek düştü ve %25'lik bir düşüşle 1949'dan beri en düşük düzeyine geldi.³⁴²

SALT I Anlaşması ile başlayan Soğuk Savaş'ta "yumuşama dönemi" 1979'da Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ile son buldu. ABD ile SSCB arasında sertleşen yeni politikaların sahası, petrol kavgasının merkezi olan Ortadoğu'ydu. Amerikan çıkarları açısından Ortadoğu'nun hayati öneme haiz olduğu düşüncesi yeni değildi. Bu gerçek, ilk defa İngilizlerle yapılan görüşmeler sonucunda 24 Kasım 1947'de resmi politika olarak tanımlanmış³⁴³ ve daha sonra yayınlanan pek çok ulusal güvenlik stratejisi belgesinde Ortadoğu'nun Amerikan çıkarları açısından önemine yer verilmişti. Nitekim bu konuda temel belgelerden biri olan, İsrail'in kuruluşunu takiben 1949 yılında kaleme alınan NSC 47/2 belgesinde, Doğu Akdeniz'in ve Ortadoğu'nun güvenliğinin ABD'nin güvenliği için kritik önemde olduğu belirtilmekte ve Sovyetlerin bölgeye nüfuz etmesini engellemek için, bölgenin Batı

³⁴⁰ Sandars, *a.g.e.*, s.252-253.

³⁴¹ *a.g.e.*, s.263-264.

³⁴² Blaker, *a.g.e.*, s. 32 ve 69

³⁴³ "The Pentagon Talks of 1947 between the United States and the United Kingdom concerning the Middle East and the Eastern Mediterranean," *FRUS*, Volume V, 1947, s.485.

ile bağlarının güçlendirilmesi tavsiye edilmekteydi.³⁴⁴ Süveyş Krizi ve ardından gelen Eisenhower Doktrini ile ABD, Ortadoğu'da kendi onaylamayacağı bir oluşma veya oluşacak bir boşluğun Sovyetler tarafından doldurulmasına izin vermeyeceğini daha önce göstermişti.

1970'lerde yaşanan gelişmeler ise Ortadoğu'yu sadece Soğuk Savaş kapsamında değerlendirilen, Komünizmin tehdidi çerçevesinde algılanan bir bölge olmaktan çıkardı. Özellikle bölgedeki ülkelerin petrol şirketlerini millileştirmeye başlamaları ve petrol fiyatlarındaki artış ve 1973 krizi, Ortadoğu kaynaklarının önemini Amerikan çıkarları açısından ön plana çıkardı. ABD'nin Sovyetlerle rekabetinde galibiyet artık sadece Avrupa'nın güvenliğini sağlamaktan geçmiyordu

1979, arka arkaya bölgede iki önemli mevki kaybeden ABD'nin Ortadoğu politikası açısından için zor bir yıl oldu. 1979 yılının Aralık ayında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi büyük bir şok etkisi yarattı. Avrupa ülkelerinin petrole duydukları ihtiyaç göz önüne alındığında, Afganistan'ı işgal eden Sovyetlerin, Ortadoğu petrollerine giden yol üzerindeki hâkimiyeti ciddi bir sorun teşkil ediyordu. Fakat Washington için asıl büyük yıkım, aynı yıl gerçekleşen İran Devrimi ile yaşandı. İran'da Humeyni liderliğinde Amerikan karşıtı bir İslam cumhuriyetinin kurulması Washington'un çift sütun³⁴⁵ politikasının sonu anlamına geliyordu. İran, sadece ABD'nin bölge politikasını dayandırdığı önemli ayaklardan

³⁴⁴ NSC 47/2 "United States Policy Toward Israel and the Arab States," October 17, 1949, FRUS, Volume VI, 1949, ss.1436-1437.

³⁴⁵ Çift Sütun (*Twin pillar*) politikası, Nixon'ın başkanlığı döneminde Ortadoğu'daki Amerikan çıkarlarını korumak için geliştirilen yaklaşım. Bu dönemde ABD, Sovyetlerin Ortadoğu'ya yayılması konusunda ortak endişeleri paylaşan Suudi Arabistan ve İran yönetimlerini destekleyerek Amerika'nın bölgesel çıkarlarını korumayı benimsemiştir. Söz konusu politika, Suudi Arabistan'ın petrole dayalı güçlü finans kaynakları ile İran'ın büyüyen askerî gücü birleştirilerek Körfez'de Amerikan politikalarını uygulayacak bir araç tesis etme fikrine dayanmaktadır.

biri değil, aynı zamanda önemli bir petrol sağlayıcısıydı; o dönemde dünya ham petrol ihracatında ikinci, dünya petrol rezervlerinde ise üçüncü sırada bulunuyordu. ABD hem stratejik bir müttefikini, hem de önemli bir petrol kaynağını kaybetmişti.³⁴⁶

Ortadoğu'nun petrol kaynaklarına erişimi tehlikeye giren ve Sovyetlerin Akdeniz'de artan etkinliğinden rahatsız olan Carter yönetimi, bir dizi önlem almaya yöneldi. Carter'ın vurgusu Körfez bölgesinde Sovyetlerin yarattığı Komünist tehdit üstüneydi. Bununla birlikte Savunma Bakanı Harold Brown, petrol nedeniyle uluslararası ekonomide yaşanan kargaşayı, Sovyetlerin askerî tehdidi kadar ciddi olarak tanımlıyordu.³⁴⁷

Bölgede üssü bulunmayan ABD, 1979 yılının Ekim ayında Basra Körfezindeki Amerikan çıkarlarını korumak amacıyla “Çevik Kuvvet” (*Rapid Deployment Joint Task Force*) adı verilen bir askerî birlik oluşturma kararı aldı. Carter-Brown ikilisinin bölgeye anında müdahale yaklaşımı ile hayata geçirmek istedikleri bu proje, Senato içinde itirazlara ve tartışmalara neden oldu. Aynı dönemde Pentagon'dan sızan Basra Körfezin'deki askerî kapasite durumuna ilişkin gizli bir rapor, ABD'nin ve SSCB'nin bölgeye sevk edebilecekleri kuvvet dengesi göz önüne alındığında Çevik Kuvvet'in başarısı ile ilgili iyimser bir tablo çizildiğini gösteriyordu. Böyle bir kuvvetin varlık gerekçesi aslında bölgede çıkabilecek iç krizlere yön verecek şekilde öncülük elde etme fikrine dayanıyordu. Çevik Kuvvet Komutanı Korgeneral Paul Kelley basına yaptığı açıklamada önleyici saldırının (*preemptive strike*) yararı konusunda ikna olduğun şu sözlerle özetliyordu: “(...)

³⁴⁶ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 240; Harkavy, *Bases Abroad*, s.19.

³⁴⁷ Joe Stork, “The Carter Doctrine and the US Bases in the Middle East,” *MERIP Reports*, No.90, The Vietnam Syndrome (September 1980), s.4.

başka birisi tarafından işgal edilmemiş bir bölgeye bir kere kuvvetinizi yerleştirdiniz mi daha sonra krizin bütün denklemini değiştirebilirsiniz”³⁴⁸

Bu amaçla hayata geçirilen Çevik Kuvvetin merkezi Florida eyaletinin Tapma şehrinde bulunan McDill Hava Kuvvetleri Üssü olarak belirlendi. Başkan Jimmy Carter 23 Ocak 1980’de görevden ayrılmadan önce yaptığı konuşması ile yeni kurulan birliğin görev tanımı da netlik kazandı:

“Körfez bölgesinin kontrolünü ele geçirmeye yönelik dışarıdan gelebilecek her türlü çaba Birleşik Devletler’in hayati çıkarlarına yönelik bir saldırı olarak kabul edilecek ve askerî seçenek de dâhil her türlü yolla püskürtülecektir.”³⁴⁹

Carter Doktrini ile Washington, Körfez ülkelerini istikrarsızlaştıracak ya da petrol akışını olumsuz yönde etkileyebilecek her hangi bir müdahaleye karşı askerî güçle cevap vereceğini açıkça ilan etmiş oluyordu. Böylelikle Nixon Doktrini ile bölge ülkelere devredilmiş olan bölgesel savaşlara müdahale görevi, Carter Doktrini ile ABD tarafından bizzat yüklenilmiş oldu. Ortadoğu’nun Amerika’nın askerî yapılanmasında yeni bir merkeze dönüşme süreci böylelikle başlamış oldu. Çevik Kuvvet, bu yeni stratejinin somut haliydi. Ancak ABD’nin elinde artık bu kuvvete destek verecek ne Libya’daki Wheelus Üssü, ne de İran gibi bir müttefik vardı. Avrupa ülkeleri ise kışkırtıcı buldukları Carter doktrinine destek vermek istemiyorlardı; Çevik Kuvvet’in acil ihtiyaçlarını karşılamak için, topraklarında mühimmat depolanmasına ve üslerin kullanılmasına izin vermediler.³⁵⁰

Bu durum Ortadoğu bölgesinde üs ihtiyacını daha önemli hale getirdi. Umman, Mısır, Kenya, Somali, Fas ve Türkiye’de yeni üs kullanım anlaşmaları için

³⁴⁸ a.g.e., s.5.

³⁴⁹ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 244.

³⁵⁰ Stork, a.g.e., s.5.

arayış içine girildi. Mısır Ras Banas'ta bir sevkıyat alanı inşa edildi.³⁵¹ Bununla birlikte Amerika, 1991 Körfez Savaşı'na kadar Ortadoğu'da yeni üsler kurmadı.³⁵² Bu dönemde, Ortadoğu ve Kafkasya'ya yakın bir bölgede yeni üs inşasından çok, teçhizat depolama ve lojistik destek sağlayacak tesislerin kurulması ve mevcutların geliştirilmesi öncelikli olarak amaçlanmıştı. Yeni üs kurmanın yüksek maliyeti ve bölgede Amerikan varlığının yol açacağı tepkiler nedeniyle bu yolun daha uygun olduğuna karar verilmişti.³⁵³

Vietnam Savaşının yüksek maliyeti, Bretton Woods para sisteminin çöküşü, petrol şoku ve Japonya ile girilen rekabetin etkisiyle ABD ekonomisi 1970'lerin ikinci yarısından itibaren kapitalizme özgü bir durgunluk içine girmişti. 1980'e gelindiğinde bu ekonomik sorunlara ek olarak SSCB karşısında yaşanan gerileme, bazı müttefik devletlerin desteğinin kaybedilmesi, genel anlamda ABD'nin nüfuzunun azalması ve ABD içinde bu duruma duyulan tepki, Ronald Reagan'a Jimmy Carter karşısında seçimleri kazandırdı.³⁵⁴

1981'de Başkanlık koltuğuna oturan Reagan, ABD'ye eski konumunu kazandırma vaadi ile yoğun bir askerî yapılanmaya yöneldi. Reagan'ın, nükleer silahların kullanımını ikinci planda bırakarak konvansiyonel savunmaya ağırlık veren NATO planları ile paralel uygulamaya koyduğu askerî plan, sadece savunmaya yönelik bir savaşı hedeflemiyordu. Yeni askerî strateji doğrudan Sovyetlere karşı

³⁵¹ Harkavy, *Bases Abroad*, s.1; Blaker, *a.g.e.*, s. 90.

³⁵² Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 243.

³⁵³ İlhan Uzgel, Çevik Kuvvet kutusu, Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.46

³⁵⁴ Uzgel, "ABD ve NATO...", s.35.

savaşabilecek bir deniz gücünün ve Varşova Paktı topraklarının içine kadar karşı saldırı düzenleyebilecek hava ve kara kuvvetlerinin oluşturulmasına dayanıyordu.³⁵⁵

Öte yandan nükleer caydırıcılığın da artırılması hedefleniyordu. Ekim 1981’de yeni yönetim, stratejik modernizasyon programını ilan etti. Buna göre, bütün nükleer kapasite artırılabilecek, üretilen ICBM’ler Avrupa’daki üslere yerleştirilecekti. Ayrıca SLBM ve havadan atılan Cruise füzelerinin üretimine hız verilecekti. Ayrıca nükleer bir harekâtı yürütmek için gerekli olan komuta, kontrol, haberleşme ve istihbarat kapasiteleri iyileştirilecekti.³⁵⁶ Planın uygulamaya konması ile birlikte Türkiye’nin de içlerinde bulunduğu Avrupa ülkelerindeki üslere depolar inşaa edilerek, yeni nükleer silahların konuşlandırılmasına başlandı.³⁵⁷

İkinci adım Sovyetler karşısında güç kaybedilen Ortadoğu’da atıldı. Ortadoğu’da İran’a alternatif olacak daha güçlü bir yapılanmaya ihtiyaç duyan Reagan yönetimi, 1 Ocak 1983’de merkezi Florida’da bulunan Çevik Kuvveti ABD Merkezi Kuvvetler Komutanlığı (CENTCOM) haline getirdi. CENTCOM, son 35 yılda kurulan ilk bölgesel komutanlıktı.³⁵⁸ Başkan Reagan, ABD Savunma Bakanlığı tarafından geçici olarak kurulan ortak bir görev gücü ile Ortadoğu’da bulunmayı yetersiz bulmuştu. CENTCOM ile Ortadoğu, ABD ordusunun sürekli görev alanı haline geldi. Ocak 1983’te faaliyete başlayan CENTCOM’un görev alanına Sudan, Djibuti, Etiyopya, Kenya, Somali, Afganistan, Bahreyn, İran, Irak, Kuveyt, Umman, Pakistan, Yemen Halk Cumhuriyeti, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap

³⁵⁵ Tom Donnelly “NATO Üzerine Düşünceler,” *NATO Dergisi*, Sayı 2, Yaz 2003, http://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/turkish/art2_pr.html, erişim tarihi:12.12.2007

³⁵⁶ Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, New York, Palgrave MacMillan, 2003, s.387.

³⁵⁷ Bkz. a.ş. s.360-361.

³⁵⁸ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 243–244.

Emirlikleri (BAE) ve Yemen Halk Cumhuriyeti'nin yanında Ürdün, Kızıl Deniz Basra Körfezi dâhil edildi.³⁵⁹

Sovyetleri daha fazla köşeye sıkıştırmak isteyen Başkan Reagan, 1983 yılı Mart ayında “Yıldız Savaşları” olarak bilinen Stratejik Savunma Girişimini duyurdu. Uzaya gönderilecek uydular ile Sovyet füzelerinin ABD topraklarına erişmeden durdurulması hedefleniyordu. Her ne kadar pek çok bilim adamı uzayda nükleer füzelere karşı böyle bir kalkanın oluşturulmasını imkânsız görse de, Reagan'ın Stratejik Savunma Girişimi, Sovyet füzelerini yok ederek Sovyet Birliğini ABD füzeleri karşısında açık hedef haline getireceğinden Moskova da endişe yarattı.³⁶⁰

Reagan iktidarı döneminde Washington'un benimsediği politika, Soğuk Savaşı bir kez daha silahlanma yarışı haline dönüştürdü. Bu dönemde ABD, dünyanın dört bir yanında askeri üsler, tesisler ve nükleer silahlar için trilyonlarca dolar harcadı.³⁶¹ Üçüncü dünya ülkeleri üzerinde Sovyet etkisini kırmak isteyen Reagan'ın “ABD'nin anti-komünist devrim ve ayaklanmalara destek vereceğini” açıklaması ile Amerikan üsleri bu bölgelere düzenlenen harekâtlarda yeni bir misyon yüklenmiş oldular.³⁶²

1980'lerin sonunda aslında sadece Sovyet ekonomisi değil, aynı zamanda Amerikan ekonomisi de daha fazla bu askerî maliyeti altından kalkamayacak duruma gelmişti. Dönemin sonunda yumuşamayı sağlayan ve her iki tarafı da silah kontrol

³⁵⁹ Gökçe Dalgıç, “Soğuk Savaşın Bugüne ABD ve ‘Petrolcü’ Müttefikler,” Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel, Kış 2002, Cilt: 8, Sayı: 4, s. 279; CENTCOM ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.<http://www.centcom.mil/>

³⁶⁰ John W. Mason, *The Cold War 1945-1991*, London and New York: Routledge, 1996, s.62.

³⁶¹ Zinn, *a.g.e.*, s.621.

³⁶² Reagan Doktrini hakkında detaylı bilgi için bakınız *Reagan Doctrine, 1985*, Department of State Office of the Historians, <http://history.state.gov/milestones/1981-1989/ReaganDoctrine>, erişim tarihi: 12.8.2008.

anlaşmaları için masaya çeken şey bu ekonomik baskı oldu.³⁶³ ABD üslerinin pek çoğunun bu dönemde kapatmak zorunda kaldı. 1967’de 1.054 olan üs sayısı, 1988’de 794’e inmişti. Üslerin sadece askeri fonksiyonları olmadığı düşünülduğünde bu durum, uzun menzilli füzelerin çağında bile ABD gibi askerî ve ekonomik bir güç, küresel bir hegemon için problemlili bir durumdu.³⁶⁴ 1991’de Sovyetlerin yıkılması ve komünist bloğun dağılması, Amerikan üs politikası açısından bir sorun olmaktan çok, komünist tehdidi artık ciddiye almayan dünyada, tepki çeken ve sorunlarla karşılaşan politikası için yeni bir soluk oldu; Amerikan’ya üs ağını yeniden kurgulayıp, güçlendirmesi için eşsiz bir fırsat sağladı.

Bugün ABD sahip olduğu üslerin üçte ikisini II. Dünya Savaşı ve Kore Savaşı sonrasında elde etmiştir. Soğuk Savaş boyunca izlenen politika ve yaşanan sıcak çatışmalar, silah sanayini ayakta tutarak, Amerikan ekonomisine canlılık kazandırdı. Bununla birlikte dönemin politikası, sadece askerî-endüstriyel kompleks çerçevesinde açıklanmayacak kadar çok unsurun etkisi altında şekillenmiştir. Soğuk Savaş boyunca ABD, kendi hegemonik sistemini kurarken, tüm dünyaya yayılan askerî üsler, bu sistemin hem yerleşmesinde hem de korunmasında rol oynamıştır.

Soğuk Savaş sırasında geçerli olan askerî doktrine göre, ülke dışındaki askerî üslerin dört işlevi bulunmaktaydı. Bunlar, ABD açısından önemli görülen bölgelerde konvansiyonel askerî gücün gösterilmesi; gerekirse nükleer savaş için hazır olunmasının sağlanması (özellikle Almanya ve Güney Kore gibi bölünmüş sıcak

³⁶³ Harkavy, *Bases Abroad*, s.11.

³⁶⁴ Magdoff, v.d., *a.g.e.*, <http://www.monthlyreview.org/0302editr.htm>;

bölgelerde); herhangi bir saldırıya karşı ABD'nin karşılık vereceğinin garanti edilmesi ve son olarak Amerikan gücünün temsil edilmesiydi.³⁶⁵

Aslında bu işlevlerin hepsi, ABD'nin gücünü ve savaş kapasitesini sadece Sovyetlere değil, tüm dünyaya göstermeye hizmet etmekteydiler. Washington, dönem boyunca, askerî ittifaklar, ekonomik işbirlikleri, ikili anlaşmalar ve küresel şirketlerinin bağlantıları ile iç içe geçen ilişkilerden bir ağ oluşturdu. Diğer devletler için bu ilişkiler ağında yer almak Sovyet tehdidine karşı korunmayı garanti etse de, bu her zaman bu ülkelerin özgür tercihleri ile hareket edebildikleri bir ittifak içinde oldukları anlamına gelmiyordu. ABD hayati gördüğü yerlere müdahale etmekten, buradaki devletleri anlaşmalara zorlamaktan ve devletlerin iç işlerine karışarak, darbelerin arka planında yer almaktan çekinmemiştir.

Askerî üsler pek çok kere bu müdahalelerde hem istihbarat sağlayıcısı, hem de harekât noktası olarak kullanılmışlardır. Görevleri sadece Sovyetler Birliği'ni izlemek değildir. Soğuk Savaş boyunca üsler, yüz gözlü *Argus* gibi aynı anda pek çok ülkeyi, en çok da buldukları ülkeleri izleyip, gözetlemiştir. ABD'nin bu dönemdeki askerî sayısına ve teşkilatlanmasına baktığımızda bu, ulusal güvenliğini sağlamak için fazlasıyla büyük, buna karşın gerçek bir rakiple karşı karşıya kaldığında bunu üstesinden gelmek içinse yetersizdir.³⁶⁶ Soğuk Savaş dönemindeki güçlü askerî konumuna ve müttefik desteğine rağmen ABD ne Kore'de, ne de Vietnam'da savaş meydanından zaferle ayrılmıştır. Hatta 1961 Domuzlar Körfezi, 1979'da İran rehineler krizinde olduğu gibi başarısız operasyonlarda bulunmuştur. Buna rağmen, ABD'nin askerî gücü yüklendiği siyasi ve ekonomik görevlerde büyük

³⁶⁵Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 167.

³⁶⁶Todd, *a.g.e.*, s.80.

ölçüde başarı elde etmiştir. 1980'li yılların ortalarında Savunma Bakanlığı için araştırmalar yapan RAND kuruluşundan bir analist, kendisiyle yapılan söyleşide askerî açıdan çok büyük sayıda silah bulundurmanın gereksiz olduğunu itiraf etmektedir. Ancak yine aynı kişiye göre gerek içeride, gerekse dışarıda belli bir imaj yaratmak için bu askerî yapılanma gereklidir.³⁶⁷

50 yıl süren Soğuk Savaş boyunca ABD, askerî çabalarının yeni bir emperyalizm türü olmadığına sürekli ısrar etmiştir. Yapılan, SSCB adındaki şer imparatorluğu ve onun uydularının tehditlerine karşı, haklı önlemler almaktan başka bir şey değildir.³⁶⁸ Soğuk Savaş'ın paranoyası hem ABD'de hem de SSCB'de fazlası ile etkisini göstermiş, iki ülke de karşılıklı olarak üsler kurmuşlar, silahlar geliştirmişler ve her iki ülkede de askerî-endüstriyel kompleks devasa bir hale gelmiştir.³⁶⁹

Soğuk Savaş döneminde savaşlar Uzakdoğu'da yaşandığı halde, bütün bu süreç etkisini aslında Avrupa üzerinde göstermiştir. Muhtemel çatışma alanı olarak hedef haline gelen kıta, Amerikan askerî gücünün merkezine dönüşmüştür. Oysa Sovyetlerin Batı Avrupa'yı işgal edeceğine dair hiçbir zaman ABD'nin elinde hiç bir zaman güvenilir bir bilgi olmamıştır. Sovyetler Birliği'nde daha önce büyükelçi olarak bulunmuş olan, Soğuk Savaş'ın en büyük teorisyenlerinden biri olan George Kennan bile bu korkunun gerçekte bir dayanağı olmadığını düşünmektedir ve NSC 68'in ağır askerî yapılanma hamlesine karşı çıkmıştır.³⁷⁰ CIA için 25 yıl çalışmış ve Sovyetler Birliği'ne karşı CIA casusluk operasyonlarını yönetmiş biri olan Harry

³⁶⁷ Zinn, *a.g.e.*, s.612.

³⁶⁸ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s.2-3.

³⁶⁹ *a.g.e.*, s. 34.

³⁷⁰ Zinn, *a.g.e.*, s.612.

Rositzke de 1980'lerde kaleme aldığı kitabında “*Devlet için çalıştığım yıllar boyunca Batı Avrupa’yu işgal etmenin ya da Birleşik Devletler’e saldırmanın Sovyet çıkarlarına herhangi bir biçimde hizmet edeceği konusunda tek bir duyum bile almadım*” satırlarına yer vermektedir.³⁷¹

Sovyet işgali ile yaratılan korkunun yanında, ABD’nin II. Dünya Savaşı sonrasında böylesine güçlü bir yapı kurabilmesini sağlayan en büyük etkenlerden bir diğeri, yıkılmış Avrupa’nın ona duyduğu ihtiyaçtır. Birleşmiş Milletler’le birlikte kuvvet kullanmak yasaklanmış, sömürgecilik bitmiş, savaşın sonunda yeni topraklar elde edilmesinin önüne geçilmiştir. Ekonomik yardımlar Avrupa’yı ayağa kaldırmıştır. Dünya yeni örgütlenmeler altında birleşirken ABD, elindeki tüm güce karşın kendini “eşit” bir ortak olarak konumlandırmıştır. Bu yaklaşım, ABD’nin kurduğu sisteme diğer devletlerin rıza göstermesini sağlamıştır. Demokrasi ve özgürlük söylemine dayanan değerler, açık pazar anlayışı ve Amerikan kültürünün bir araya gelmesi ile güçlü bir ideolojik taban inşa edilmiş ve bunun bir parçası olarak tasarlanan askerî üsler kolaylıkla müttefik devletlerde kendilerine sağlam yerler bulmuşlardır.

Özellikle, ABD’nin, Avrupa ve Kuzeydoğu Asya’daki endüstrileşmiş devletler ile yaptığı ticaret, yatırımla kurulan bağlar ve geniş ölçekli işbirliği savaş sonrası dünyada denizaşırı üslerin uzun süre var olabilmesi sağlamıştır.³⁷² Üsler sayesinde Washington’un etkisi altında bulunan ülkelerde uygulanan liberal ekonomi ilkeleri sınırlarını aşip bütün dünyayı etkilemiş, Amerika için Atlantik’ten Pasifik’e

³⁷¹ Zinn, *a.g.e*, s.612

³⁷² Todd, *a.g.e*, s.23

uzanan güvenli bir serbest ticaret alanı inşa edilmiş, enerji kaynaklarının akış güvenliği sağlanmıştır.

Bununla birlikte, Soğuk Savaş döneminde Amerikan hegemonyası sadece iktisadi gaye peşinde hareket etmemektedir. Bu aynı zamanda siyasi bir güç mücadelesidir. Hâkimiyet güçlendikçe Amerikan politikasında varolan Roma sendromu güçlenmiş; ilahi bir şekilde dünyaya hükmetmek vazifesi ile mükellef kılındığını düşüncesi kararları etkilemiştir.³⁷³ Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile ABD'nin militarist politikalarını açıklamakta kullandığı Komünist tehdide karşı koruyuculuk gerekçesi geçerliliğini yitirince, yeni dönemde Amerikan yönetimleri tarafından bu ilahi misyona yapılan vurgu daha da artmıştır.³⁷⁴

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Amerikan üsleri açısından da bir dönemin sonu anlamına gelmektedir. Komünist tehdidin sona ermesi ile dünyanın dört bir yanına yayılmış bu devasa askerî yapılanma da teknik olarak işlevini yitirmiştir. Ama üsler kapatılmamıştır. ABD, elde ettiği üsleri terk etmekte, bu kendi gerekçelerinden kaynaklamadıkça, her zaman isteksiz olmuştur. Çoğu zaman Amerika'yı üsleri azaltmak zorunda bırakan, karşı karşıya kalınan ekonomik sorunların veya yaşanan teknolojik gelişmelerin bir üssü, maliyetine katlanılmayacak kadar atıl bırakmasıdır.

³⁷³ Amerikan dış politikasında "Manifest Destiny" (Aşikâr Alın Yazısı/Önlenemez Kader) olarak adlandırılan bu inancın kökleri daha da eskiye gitmekle birlikte kavram 1845'te gazeteci John O'Sullivan tarafından New York gazetesindeki bir makalede kullanılması ile popüler hale geldi. Bu inanca göre; sınırlarını Kuzey Amerika kıtası boyunca genişletmesi ve buralardaki insanlara Hristiyanlık öğretilerini ve demokrasiyi götürmesi Amerika'ya Tanrı tarafından verilmiş bir hak ve görevdi. Amerikan Başkanlarının çoğu konuşmalarında bu vurguyu kullanmışlardır. J.T. Moriarty, *Manifest Destiny: A Primary Source History of America's Territorial Expansion in the 19th Century*, New York, Rosen Publishing, 2005, ss.4-5 ve8.

Aynı inanç Roma hükümdarları tarafından da savunulmuştur. Bakınız, Demircioğlu, *a.g.e.*,s.116-117;
³⁷⁴ *President George W. Bush: Address to a Joint Session of Congress and the American People*, White House News Release, September 20, 2001, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>; erişim tarihi: 08.08.2008; "Bush: God told me to invade Iraq," *The Independent*, October 7, 2005; "Palin: 'Amerikan birliklerini Irak'a Tanrı gönderdi'," *Sabah*, 04 Eylül 2008.

Nadir olarak yerel halkın baskı ve itirazları nedeniyle üslerin kapatılması söz konusudur. Bununla birlikte, bir üsten vazgeçilmesinde, teknolojik gelişmeler ve ev sahibi ülkenin itirazından ziyade, Amerika'nın stratejik hesapları önemlidir. Mesela teknolojiye yaşanan gelişmeler, üssün kullanıma yapılan tüm itirazlar Guantanamo'daki donanma üssünün kapatılmasına yetmemektedir. ABD Senato Dışişleri Komitesi'nin, Yabancı Ülkelerle Güvenlik Anlaşmaları ve Taahhütler alt komitesi tarafından 21 Aralık 1970 tarihinde yayınlanan raporda geçen ifadeler, Amerika'nın bu konudaki politikası özetler niteliktedir:

“Amerika bir kez deniz aşırı bir üs kurduğunda, o üssün artık canlı bir organizma gibi kendi yaşam süresi vardır. Orijinal kuruluş amacı geçersiz hale gelebilir, fakat sadece bu üssün devamını sağlamak için değil, aynı zamanda onu genişletip büyütmek için yeni amaçlar geliştirilebilir. Doğrudan bu konuyla ilgili olan hükümet birimlerinin, Dışişleri ve Savunma Bakanlıklarının, denizaşırı üslerin sayısını azaltma veya bunlardan her hangi birini kapatma yönünde çok küçük bir girişimi olduğu kanaatindeyiz.”³⁷⁵

Soğuk Savaş'ın ardından ABD sistem üzerinde hâkimiyeti sayesinde kendine yeni meşruiyet temelleri inşa etmekte gecikmemiştir. Yeni dönemde ideolojik söylem yeniden yorumlanırken, hegemonyanın bütün kurumlarına yeni misyonlar yüklenmiş, askerî üsler de bu yapı içinde hegemonyanın devamını sağlamaya yönelik asli görevlerini korurlarken, varlıklarına meşruiyet sağlayacak yeni gerekçeler çok geçmeden yaratılmıştır.

3) İmparatorluğun Kaleleri: Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Üsleri

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Komünizmin çöküşü, ABD'nin Soğuk Savaş merkezli dış politika söyleminin ve buna dayanarak oluşturduğu askerî yapılanmasının meşruiyetinin sonu anlamına gelmekteydi. Amerika'nın dünyanın

³⁷⁵ Magdoff, v.d., a.g.e., <http://www.monthlyreview.org/0302editr.htm>.

dört bir yanına dağılan ordusunu, Komünizme karşı savunma stratejisinin bir parçası olarak görenler için bile 1990'lar, gerçekler üstündeki perdenin kalktığı dönem oldu. Çünkü Amerikan askerleri kıtaya geri dönmeyip, buldukları bölgelerde “yeni görevlerini” beklemeye başladılar. Aslında yeni bir görev değil, varoluş nedenlerinin yeni yapıya uyumlandırılması söz konusuydu. Bu devasa askerî yapılanmanın başından beri varlık nedeni Amerikan hegemonyasının tesisi ve korunması olmakla birlikte, bunun gerekçesi olarak sunulan düşman ortadan kalkınca ABD'nin, küresel ekonomik çıkarlarını korumak için hegemonyasının bütün araçlarını kullanarak, yeni bir kurgu oluşturması gerekti.

Dünyada bölgesel güç boşluklarının ortaya çıktığı ilk dönemde ABD, buralardaki istikrarsızlıklar üzerine yoğunlaştı. Küresel bir tehdidin yerini, bölgesel krizlerin küresel istikrarı etkilemesi almıştı. ABD kendisi ekonomik ve stratejik çıkarları için ihtiyaç duyduğu istikrarı, bu istikrardan sorumlu olduğu yargısı ile güçlendirdi. Amerika'nın kendi kendine ilan ettiği bu sorumluluk “uluslararası istikrar” ile eş anlamlı hale getirildi.³⁷⁶ Böylelikle küresel iktidarı devam ettirmek ve hegemonyayı yeni bölgelere yaymak için yol açılmış oldu. Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk on yılında Amerikan askerleri, Irak, Panama, Somali, Haiti, Kolombiya, Bosna ve Sırbistan'a “insani müdahalelerde” bulundular.³⁷⁷ Amerikan askerleri ayak bastıkları bu yerlere istikrar getiremedikleri gibi, insan hakları ihlallerinin de merkezi haline geldiler. ABD'nin sağlamaya çalıştığı istikrardan çok, kendi kontrolünü altında, varlığına ihtiyaç yaratan bir istikrarsızlıktı. Her müdahale biraz bunu yarattı.

³⁷⁶ Naseer Aruri, “Amerika'nın Irak'a Karşı Savaşı:1990-1992,” Anthony Arnove (der.), *Amerika'nın Irak Savaşı*, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2003, s. 55.

³⁷⁷ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s.3.

Askerî müdahaleye başvurulma gerekçesinin “insani kaygılar” içermesi, uluslararası kamuoyunda bu müdahalelerin meşru olduğu yolundaki kanaati güçlendirmek için kullanıldı. Bu ahlaki vurgu, ABD’nin bu savaşlardaki rolünün hukuki açıdan sorgulanmasını engellemese bile tepkileri hafifletti. NATO’ya yeni üyelerin katıldığı, misyonun yeniden yaratıldığı bu dönemde, BM ilk defa tüm sorumluluğu alarak egemen bir devlete, Somali’ye karşı askerî bir harekâta başvurdu. Hukuk sürekli olarak çığnenirken ve yeni kurallar yaratılırken, uluslararası kurumlar tartışmaları kendi içlerinde tutup, kontrol altına alarak, bu yeni kurgunun yerleşmesini sağladılar. Bu süreç içinde ABD, hegemonyasının ideolojik ve kurumsal yapısını revize etti ve bu yapıya uygun şekilde yapılandırma sürecinden geçen Amerikan kuvvetleri, yeni bölgelerde konuşlandırıldı.

Soğuk Savaş sona erdiğinde ABD, II. Dünya Savaşı sonunda sahip olduğu “kurtarıcı” imajına sahip olmadığı gibi, ekonomik güce de sahip değildi. Geçen bu süre içinde ABD, sistem üzerinde kontrolü sürdürmesine rağmen, Avrupa ülkeleri ve Japonya başta olmak üzere dünyanın pek çok ülkesi ekonomik olarak toparlanmıştı. ABD’nin diğer ülkelere bağımlılığı artarken, Amerikan halkının yaşam standardını koruyabilmek ve dünya üzerinde egemenliği devam ettirebilmek için artık ekonomi politikaları yetersiz kalmaya başlamıştı. Bu, ABD’yi bütün politikalarında askerî gücünü daha çok kullanmaya yöneltti.³⁷⁸ Kaybedilen ekonomik etkiyi, askerî güçle dengelemeye yönelik Amerikan yönetimi için, Kapitalizmin küresel işleyişi için hayati öneme sahip temel kaynakların doğrudan kontrolü öncelikli hale geldi. Bu kaynaklarının akışını elinde tutmak, ABD’nin hem diğer devletlere karşı bağımlılık kısılcacını zayıflatacak, hem de küresel ekonomiye hâkimiyetini artıracaktı.

³⁷⁸ Todd, *a.g.e.*, s.24

1991’de yayınlanan ulusal güvenlik stratejisi ile yeni düşmanı tanımlamak için ilk adım atılmış oldu. Burada, tek ve somut bir düşman yerine çeşitlenen ve biçim değiştiren tehdit unsurlarından bahsedilerek, yeni düşmanların Amerikan çıkarlarına zarar verebileceği vurgulanıyordu. Avrupa’ya bir saldırının veya küresel bir savaş ihtimalinin eskiye göre uzak olduğu yeni dünyada, beklenmedik bölgesel sorunlarla başa çıkabilmek için, daha küçük fakat hala hayati olan bir askeri varlığın ülke dışında konuşlandırılması gerektiğinin altı çiziliyordu. Bu nedenle, bölgesel çatışmalarla ve sorunlarla başa çıkacak şekilde ordunun ve NATO’nun yeniden yapılandırılması gerekmekteydi. Aynı zamanda her an ortaya çıkabilecek bir küresel tehdit karşısında, kuvvetleri ihtiyaç halinde yeniden organize edecek yeteneğe sahip olunması önemliydi. Yeni geliştirilen savunma stratejisinde, üsler için biçilen rol, caydırıcılığı sağlamak, kilit bölgelerde bulunan askerlerin eğitim almasını temin etmek, krizlere hızlı ve etkin şekilde müdahale edebilmek ve ihtiyaç duyulduğu an kuvvetleri yeniden organize edebilecek şekilde mevcut kapasiteyi korumaktı. Bu dönemde bölgesel sorunlara hızla müdahale gerekçesi Amerikan güçlerinin yeniden organize edilmesi için kullanıldı.³⁷⁹ Çünkü ABD, öncelikle bölgesel çatışmaların yaratacağı güç boşlukları neticesinde ortaya çıkacak istikrarsızlığın kendi çıkarlarına ters bir şekilde doldurulması önlemek istiyordu. Her ne kadar Soğuk Savaş sona ermiş bile olsa, stratejide de belirtildiği gibi, finansal rekabet devam etmekteydi. Doğu Bloku’ndan kopan bu ülkelerin hızla piyasa ekonomisine geçişlerinin sağlanması gerekiyordu ve II. Dünya Savaşı sonunda etkinliği kanıtlanmış metod, burada da devreye girdi ve ABD askerlerini yeni bölgelerde konuşlandırmak için yollar aramaya başladı.

³⁷⁹ *The National Security Strategy of the United States of America*, August 1991, <http://www.fas.org/man/docs/918015-nss.htm>, erişim tarihi: 28.04.2008.

1991’de Kuveyt’i işgal eden Irak’a savaş açan George Bush yönetimi, gerekçe olarak sunulan hiçbir demokratik veya insani gayeyi gütmemekteydi. Suudi Arabistan’dan sonra dünyadaki ikinci büyük petrol rezervini sahip olan ve bu rezerv dünya petrolünün %11’ini oluşturan Irak, ABD için kontrol altına alınması gereken bir ülkeydi.³⁸⁰ ABD petrol ihtiyacının sadece %5’ini Ortadoğu bölgesinden karşılamasına karşın, Avrupa ülkeleri ve Japonya’nın en büyük alıcılar arasında yer alması nedeniyle bölge petrolünün güvenliğinin Amerika’nın elinde olması, Avrupa’nın ve Doğu Asya’nın gelişmiş ekonomilerinin de idare edilmesi anlamına geliyordu.

Körfez Savaşı, Amerikan hegemonyasının yeni kurgusunun ne şekilde işleyeceğini tüm dünyaya duyurdu. Savaş sırasında Amerikan kuvvetleri, hava üsleri, limanlar ve askerî tesislerden oluşan ve bütün Körfezi kaplayan bir ağ oluşturdular. Suudi Arabistan’daki Dahrn Hava Üssü, Irak’a karşı Amerikan saldırısında en etkin kullanılan üslerden biriydi. Kuveyt’teki Doha Üssü, Körfez Savaşı’nda diğer bir önemli askerî harekât noktası olarak yer aldı.³⁸¹ Savaş sonunda Arap müttefiklerine verdiği sözlere karşın ABD’nin kurduğu askerî yapılanma bölgede varlığını sürdürmeye devam etti. Suudi Arabistan ve Kuveyt’te büyük askerî üsler bulunuyordu. Ayrıca ABD, Bahreyn, Katar, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri’nde elde ettiği üs erişim haklarını korumaya devam etti. Türkiye’deki üsler ise bu dönemde yenilenerek geliştirildiler. Petrol akışını koruyan bu üslerin varlık nedeni Saddam Hüseyin’i iktidarını kontrol altında tutmak ve bombardımanı sürdürebilmek olarak açıklansa da, bu üsler aynı zamanda petrol zengini

³⁸⁰ Anthony Arnove, “Amerika’nın Irak Savaşı,” Anthony Arnove (der.), *Amerika’nın Irak Savaşı*, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2003, s. 35 ve 37.

³⁸¹ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 163 ve 239–240.

monarşilerde ABD'nin bölgesel varlığına karşı doğabilecek potansiyel bölgesel muhalefeti bastırmakla görevliydi.³⁸² Amerika'nın Körfez Savaşı sırasında oluşturduğu bu üs zinciri, 2003'te Irak Savaşı'nı gerçekleştirmesini mümkün kıldı.

Bu dönemde gerçekleşen askerî müdahaleler için farklı gerekçeler bulunsa da sonuçta her biri, Amerika tarafından yeni askerî tesisler kurmak ve bölgedeki üslere yeni erişim anlaşmaları imzalamak için bahane olarak kullanıldı. Ancak bu dönemin esas dikkat çekici özelliği, kimi zaman üslerin hangi düşmana karşı oluşturulduklarına veya ne şartlarda kullanılacakları ilişkin bahaneler üretilmesine dahi gerek duyulmamış olmasıydı.

Amerikan finans sistemine eklenmenin bir göstergesi de o ülkede iktisadi düzenin devamını sağlayacak bu askerî tesislerin inşa edilmesiydi. Nitekim bu dönemde ilk defa ABD, somut bir düşman tanımlaması yapmadan, bir savaş ile doğrudan ilişkilendirmeden, tamamen barış zamanında, masa başında üsler elde etmeyi ve hâkimiyetini bu yolla eski Sovyet topraklarına yaymayı başardı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgedeki doğalgaz ve petrol kaynaklarını kontrol etme yarışı başlamıştı. Amerikan petrol şirketlerinin bu yarışa dâhil olması ile Amerikan ordusu için yeni bir görev alanı doğmuş oldu.³⁸³ Hazar'a komşu beş ülkeden, Rusya ve İran bizzat ABD'ye rakiptiler. Bu nedenle Washington, geriye kalan ülkelerle, yani Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ile askerî anlaşmalar imzalamak için görüşmelere başladı. 1994'te Kırgızistan, 1995'te Özbekistan, 1997

³⁸² Zoltan Grossman "New US Military Bases: Side Effects Or Causes Of War?," *Znet*, February 05, 2002, <http://www.zcommunications.org/new-us-military-bases-side-effects-or-causes-of-war-by-zoltan-grossman>, erişim tarihi: 12.12.2007.

³⁸³ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 185.

Kazakistan ABD ile askerî eğitim ve işbirliği anlaşmaları imzaladılar. Amerika, bölgede esas ağırlığını ise 11 Eylül sonrası süreçte inşa edecekti.

Doğu Bloğu'nun yıkılması ile güç boşluğunun doğduğu bölgelerden biri olan Balkanlar, yeni dönemin kurallarını oluşturmakta test alanı oldu. Balkanlar, ekonomik açıdan Amerika için çok büyük değer taşımamakla birlikte, stratejik bir noktada yer alıyordu. Ortadoğu ile Avrupa arasındaki erişim yolu üzerinde yer alan bölge, yeni dönemde tekrar ayağa kalkabilecek Rusya'nın denetimi altına girme tehlikesi taşıyordu. Ancak daha önemlisi hegemonik yapının yeniden kurgulandığı bu dönemde, oluşabilecek her hangi bir boşluğun başka bir güç tarafından doldurulması, Washington'un planlarını zora sokabilirdi. Arnavutluk, ABD'nin bölgede edindiği ilk stratejik müttefik oldu. İki ülke arasında, 1991 gibi erken bir tarihte başlayan ilişkiler neticesinde, Ekim 1993'te askerî işbirliği anlaşması imzalandı. Arnavutluk, ABD'ye stratejik amaçlarla topraklarını kullanma izni verirken, Arnavutluk'un kuzeyine, Bosna ve Sırbistan'daki askerî birliklerin hareketlerini izleyebilmek için iki gözetleme uçağı yerleştirildi.³⁸⁴ Bosna ve Kosova Savaşları, Amerikan Ordusuna istediği şekilde askerlerini burada konuşlandırmak için gerekli olan fırsatı yarattı. Arnavutluk'tan sonra 1995'te Macaristan, Bosna ve Makedonya'da yeni Amerikan üsleri inşa edildi.³⁸⁵ 1999'da Sırbistan'a karşı hava saldırısından önce, Kosova'nın Makedonya sınırındaki binlerce dönümlük araziye, Vietnam Savaşından bu yana inşa edilen en pahalı askerî üs olan Camp Bondstell

³⁸⁴ İlhan Uzgel, "Doksanlarda Türkiye için İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar," Gencer Özcan, Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998, s.414-415.

³⁸⁵ Grossman, a.g.e., <http://www.zcommunications.org/new-us-military-bases-side-effects-or-causes-of-war-by-zoltan-grossman>,

üssü kuruldu.³⁸⁶ Macaristan, Hırvatistan, Bosna ve Makedonya'da yeni kurulan üslere 1998 yılında toplam 13.774 asker yerleştirildi.³⁸⁷

Dönem boyunca ABD üs ağı, Amerikan hegemonyasının yeni kurgusuna uygun şekilde yeniden yapılanma süreci içine girdi. ABD'nin yeni açtığı üsler Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar ile sınırlı kalmadı. NATO'nun görev tanımının stratejik konsept belgeleri ile genişletilmesi ve örgüte yeni üyelerin dâhil edilmesi Amerika'nın askerî varlığını yaymada elini kolaylaştırdı. Aday ülkeler, NATO üyelik süreçlerine paralel olarak Amerikan üslarına de ev sahipliği yapmaya başladılar. Bulgar Parlamentosu önce, 14 Kasım 2001'de, Afganistan'daki savaşa giden ABD uçaklarının uçuşlarına ve Amerikan askerî personeli için Sarafovo garnizonun inşasına izin verdi. Daha sonra, 2003 yılının Şubat ayında ABD, Bulgaristan'ın Burgaz şehrinde iki yeni askerî üs kurmak için çalışmalara başladı. Aynı dönemde, Romanya Konstanta'da, Amerikan hava kuvvetleri için bir üs kurulması için hazırlıklar tamamlanmıştı.³⁸⁸ Mart 2004'te Bulgaristan ve Romanya'nın yanında Estonya, Letonya, Litvanya, Slovakya ve Slovenya resmi olarak NATO'ya katıldılar. Hemen arkasından NATO bünyesinde bu bölgelerde asker ve mühimmat konuşlandırmaları başladı. Yeni dönemde Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın NATO üyeliği için cesaretlendirilmesi de bu politikanın bir parçası olarak düşünölmelidir.

ABD, bu dönemde sadece eski Doğu Bloğu ölkelerinde değil, daha önce askerlerin bulunduğu bölgelerde de yeni üsler açtı. Latin Amerika, bu anlamda öne çıkmaktadır. Bölgede güç kaybetmekle birlikte, Amerikan yönetiminin burayı

³⁸⁶ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 159.

³⁸⁷ Todd, *a.g.e.*, s.84

³⁸⁸ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 162–163.

tamamen terk etmek gibi bir niyeti yoktu. Panama Kanal bölgesindeki üslerini kapatan ABD, 1999'da Latin Amerika'daki bölgesel merkezini Porto Rico'ya taşıdı. Ancak Kolombiya'daki ve Ekvator'daki olaylar Washington'a yeni üsler kurması için ihtiyaç duyduğu fırsatı yarattı. "Plan Kolombiya"³⁸⁹ kapsamında Manta, Ekvator, Aruba, Curaçao, Comalpa ve El Salvador'da yeni askerî üsler inşa edildi. Bunun yanı sıra Kolombiya'nın kendisinde de yeni askerî tesisler kuruldu.³⁹⁰ Washington'un bütün inkârlarına rağmen çıkan haberler, 2005 yılında Paraguay'da da yeni bir askerî üssün kurulduğunu yönünde güçlü iddiaların olduğunu gösteriyor.³⁹¹

ABD'nin bu dönemde kurduğu askerî üsler, sınırlı bölgesel hedeflerin değil, Amerikan ordusunun geniş çaplı yeniden yapılanmasının bir uzantısıdır. Bu kapsamda Amerikan askerleri yeni bölgelere gönderilirken, bazı bölgelerde asker sayısını azaltma kararı alındı. Pentagon Avrupa'daki askerlerinin bir kısmını daha sorunlu olarak gördüğü bölgelere kaydırıldı. ABD Avrupa Komutanlığı'nın merkezi olan Almanya'da asker sayısı üçte iki oranında azaltıldı.³⁹² Avrupa'da 1989'da 341.000 olan asker sayısı, 1995'te 109.000'e inmişti. Bu askerler Balkanlar'da ve Basra Körfezi'nde inşa edilen yeni üslere transfer edildiler. 1998'de 109.000'i Avrupa'da, 93.000'i Asya'da ve 23.000'i İran Körfezi'nde olmak üzere 235.000

³⁸⁹ Plan Kolombiya, 1998 yılında Kolombiya'dan ABD'ye sokulan uyuşturucuyu önlemek için dönemin Cumhurbaşkanı Pastrana'nın desteklenmesi ile devreye sokulan ve ülkedeki koka ve haşhaş üretimini denetim altına almayı amaçlayan bir plandır. İzinsiz ekilen koka ve haşhaş tarlaları kurutucu kimyasallarla ilaçlanmaktadır. Bu kapsamdaki çalışmaları için Kolombiya Askeri Yabancı Yardım programı ve ABD Savunma Bakanlığı narkotikle mücadele bütçesi kapsamında 2000-2005 yılları arasında toplam 4.5 milyar dolar yardım almıştır. Program, asıl amacın Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri'nin ve destekçilerinin direnişini kırmak ve Amerikan yanlısı hükümeti desteklemek olduğu yönünde eleştiriler almaktadır. Connie Veillette "Plan Colombia: A Progress Report," *CRS Report for Congress*, May 9, 2005.

³⁹⁰ Calder, *a.g.e.*, s.56

³⁹¹ Kelly Hearn, "US military presence in Paraguay irks neighbors," *The Christian Science Monitor*, December 02, 2005.

³⁹² Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 217.

Amerikan askeri ülke toprakları dışında görev yapmaktaydı.³⁹³ 2000 yılında yabancı üslerde görev alan asker sayısı 200.000'in altına inmişti.³⁹⁴ Ancak üs sayısında buna paralel bir düşüş olmadı. 1995 yılı itibari ile kapatılan 952 üssün 878'i Avrupa'da bulunuyordu.³⁹⁵ Savunma Bakanı William S. Cohen 1997'de yaptığı açıklamaya göre, bu dönemde faal hizmette olan askerî personel sayısının %32 azalmasına karşın, ülkedeki ve denizaşırı bölgelerdeki üslerin sayısı sadece %26 azaldı.³⁹⁶

ABD, yabancı topraklarda görev alan askerlerin sayısındaki azalmayı ekonomik gerekçelere bağlamak ve savunma bütçesindeki Soğuk Savaş sonrası düşüşü bunun bir parçası olarak görmek mümkündür. Ancak bu yaklaşım değişen politikanın gerçek nedenlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. 1990 yılında 385 milyar dolar olan askerî bütçe; 1998 yılında 280 milyar dolara çekilmiş yani bütçede %28'lik bir kısıtlamaya gidilmiştir.³⁹⁷ Bununla birlikte, Reagan döneminde Sovyetler Birliği ile iyice tırmandırılan rekabetin aşırı askerî harcamalara yol açmış olması nedeniyle, bu dönemi izleyen bütçe kısıtlaması geri adım atmak olarak değerlendirilemez. Clinton döneminde savunma harcamalarının yıllık ortalamasının 278 milyar dolar olduğu göz önüne alınırsa, bu hem yüksek bir bütçedir, hem de neredeyse Soğuk Savaş seviyesine yakındır.³⁹⁸ Amerika'nın asker sayısını azaltmaya gitmesi yeni dönemin gerekliliklerine uygun şekilde yeniden yapılanma çabasının bir sonucudur. Dünyanın her bölgesinin kendisine açık bir hale geldiği bir dönemde

³⁹³ Stephen Schwalbe, "Overseas Military Base Closures," *Air & Space Power Journal*, January 04, 2005, <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/cc/schwalbe2.html>, erişim tarihi: 15.07.2008.

³⁹⁴ Calder, *a.g.e.*, s.41

³⁹⁵ Barry R. Posen, "Command of the Commons: The Military Foundation of U.S. Hegemony," *International Security*, Vol. 28, No. 1 (Summer 2003), s.6. ; *Additional U.S. Overseas Bases to End Operations*, Department of Defense News Release, April 27, 1995.

³⁹⁶ Secretary of Defense William S. Cohen, *Quadrennial Defense Review: The Secretary's Message*, May 1997.; Posen, *a.g.e.*, s.6.

³⁹⁷ Todd, *a.g.e.*, s.84.

³⁹⁸ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s.60.

ABD, gerektiğinde her bölgeye ulaşabilecek esnek bir yapı kurgulamaya girişmiş ve askerî teknolojide gelinen seviye bunu gerçekleştirmeyi mümkün kılmıştır.

Hava Kuvvetleri tarafından Şubat 1995’de yayınlanan “Küresel Varlık” (*Global Presence*) başlıklı resmi raporda, ABD’nin muhtemel krizlere cevap verecek kapasitede olması gerektiği üzerinde durularak, uzay ve bilgi teknolojisinde özellikle izleyen yıllarda yaşanacak gelişmelerin, askerî haber almayı geliştireceğinden bahsedilmekteydi. Bundan hareketle, bir kriz ortaya çıkar çıkmaz bundan haberdar olunacağı, Amerika’nın kıta topraklarında konuşlanan uçaklarının krize anında müdahale edebileceği, ihtiyaç duyulduğu müddetçe askerî birlikleri ve gerekli ekipmanı bölgeye ulaştırabileceği değerlendirilmesine yer verilmişti. Bu doğrultuda Hava Kuvvetlerinin tavsiyesi, kriz olmadığı dönemlerde muharebe kuvvetlerinin ülke topraklarında konuşlandırılması ve denizaşırı üsleri eğitim, müttefiklerle tatbikat ve ziyaret amacıyla kullanılması yönündeydi.³⁹⁹ Bu da mevcut üs yapısının yaygınlığının korunmasını, ancak buna yeni kriz bölgelerinde üsler eklenmesini ve büyük üsler yerine küçük üslerden oluşan ve daha geniş alana erişen bir üs ağının hayata geçirilmesini zaruri hale getiriyordu. Teknoloji, daha esnek bir yapı içinde üslerin dağılmasına imkân verirken, askerler sayısındaki azalmayla birlikte askerî etkinliğin artırılması hedeflendi.

ABD yurtdışındaki askerî birliklerini yeniden yapılandırma sürecinde, geri dönmekte olan askerler ve yeni gereklilikler çerçevesinde kendi içinde de üs yapısında değişikliğe gitti. 1988, 1991, 1993 ve 1995 dönemlerinde kıta topraklarında ve Porto Rico, Virgin Adaları, Amerikan Samoa’sı ve ABD mülkü

³⁹⁹ Schwalbe, *a.g.e.*, <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/cc/schwalbe2.html>.

sayılan diğer kıta dışı topraklarda bazı üsleri kapattı ve bazılarını yeniden düzenledi.⁴⁰⁰ 1990 ile 2000 yılları arasında toplam askerî personel sayısı 2 milyondan 1.4 milyona düşmüştü; başka bir deyişle 10 yıllık süre içinde %32 oranında bir düşüş kaydedildi.⁴⁰¹

Ancak her anlamda asıl değişim 11 Eylül sonrası dönemde gerçekleşti. 1990’larda ideolojik, kurumsal ve askerî anlamda bir alt yapı oluşturma dönemi idi. 11 Eylül 2001’de İkiz Kulelere gerçekleştirilen saldırıları izleyen günlerde ise Başkan Bush’un liderliğindeki yönetim, süreci tamamlayan sadece yeni bir dış politikayı değil, fakat aynı zamanda yeni bir dünya algısını uygulamaya koydu. Saldırıların ardından “terörizme karşı küresel savaş” ilan ABD askerlerini önce Afganistan’a, sonra Irak’a gönderdi.

Aslında ABD’ye karşı terörist saldırıların geçmişi çok daha geriye doğru gitmektedir. Kasım 1979’da İran’daki Amerikan Elçiliğinde 52 Amerikalı 444 gün boyunca rehin tutuldular. 1993’te CIA Merkezine yapılan saldırı ve Dünya Ticaret Merkezinin ilk bombalanması olaylarındaki el-Kaide bağlantısı o dönemde de ortaya konmuştu.⁴⁰² Ekim 2000’de, 17 Amerikan askerinin hayatının kaybettiği Yemen’deki USS Cole gemisine gerçekleştirilen saldırının arkasında da Usama bin Ladin’in olduğu ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte ne bu olaylar, ne de dünyanın pek çok ülkesinde yaşanan terörist saldırılar, terörün küresel olarak değerlendirilmesine ve terörizme karşı Amerika’yı harekete geçirmeye yetmişti.

⁴⁰⁰ Jon D. Klaus, “U.S. Military Overseas Basing: Background and Oversight Issues for Congress,” *CRS Report for Congress*, November 17, 2004.

⁴⁰¹ Todd, *a.g.e.*, s.84.

⁴⁰² Schwalbe, *a.g.e.*, <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/cc/schwalbe2.html>.

Terörizme karşı savaş ilan etmek doğru zaman seçmek ABD'ye, hem yeni askerî stratejisini uygulamaya koymak hem de işgal edilen topraklarda ve civar ülkelerde yeni üsler açmak için fırsatlar yarattı. Afganistan Savaşı ile birlikte Amerikan kuvvetleri, Afganistan ve çevre ülkelerde üslerin kurulması için harekete geçti. 2002 yılının başında ABD, Afganistan sınırları içindeki üç bölgeyi, en Kuzey'deki Mezarı Şerif Havaalanını, Kabil'in kenar bölgesinde yer alan Bargam Hava Üssü'nü ve Güneydeki Kandahar Uluslararası Havaalanını kontrol altına aldı. Pakistan Devlet Başkanı General Pervez Müşerref'le, Pakistan Hava Kuvvetlerine bağlı üç önemli üssün, Yakubabad, Pasni, Dalbandin devralınması konusunda anlaşıldı.⁴⁰³

11 Eylül saldırılarının üzerinden daha iki ay geçmeden, Kafkasya'da üs için müzakerelere başlayan ABD'nin Özbekistan'da Hanabad'da⁴⁰⁴ Kırgızistan Manas'ta kurduğu üsler⁴⁰⁵ buna eklenince, Orta Asya'da geniş bir müdahale alanı elde edilmiş oldu. Ayrıca Özbekistan ile Karşı Üssü'nü 25 yıllığına ABD'ye kiraya veren bir anlaşma imzalandı ve bu ana üslerin yanı sıra bölgenin diğer yerlerinde de daha küçük hareket tesisleri kuruldu.⁴⁰⁶ Üslerin kuruluşunda yapılan anlaşmalar bunların Afganistan Savaşı nedeniyle kurulduğu yönünde olsa da, bu üsler savaş boyunca hiç kullanılmadı. Savunma Bakanı yardımcısı Paul Wolfowitz'in bir mülakatında yer

⁴⁰³ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 200.

⁴⁰⁴ Andican olayları sonrasında Özbek Yönetimi 29 Temmuz 2005 tarihinde yaptığı resmi bildirim ile üssün kullanımını için ABD verdiği kullanım iznini sona erdirdi ve 6 ay içinde birliklerin tasfiye edilmesini istedi. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin 2007 Aralık ayından itibaren düzelmeye başlamasının ardından, Mart 2008'de Özbekistan ABD ve diğer NATO üyelerine yeniden hava üssü kullanım izni verdi. Fikret Ertan, "Hanabad ve Amerika," *Zaman*, 2 Ağustos 2005; "NATO: Uzbekistan allows US, other members, to use air base to supply Afghanistan," *The International Herald Tribune*, March 5, 2008.

⁴⁰⁵ Kırgızistan Afganistan savaşı için izin verdiği üslerin kullanım süresini 2005'te yeni bir anlaşma ile uzattı. Barbara Slavin, "Kyrgyzstan will allow U.S. to keep using air base," *USA Today*, October, 12, 2008.

⁴⁰⁶ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 201–203; Calder, *a.g.e.*, s.54.

alan ifadesi ile “*bu üslerin işlevi askerî olmaktan çok siyasi*”ydi.⁴⁰⁷ Ayrıca, Rusya ve Çin sınırlarına yakın konumları ile Amerika’nın büyük rakiplerini izlemede de önemli görev üstlenmişlerdi.

Orta Asya’ya artan bu ilginin en büyük nedenlerinden biri, Ortadoğu’da olduğu gibi, bölgenin doğalgaz ve petrolünün denetimini ele geçirmektir. Hazar denizinden çıkan petrolü taşıyacak bir boru hattı kurmak ve bunun güvenliğini sağlamak ancak Amerikan askerlerinin bölgedeki varlığı ile sağlanacağından hat boyunca yer alan ülkelerde üsler kurmak bir zorunluluktur. İlk önce Hazar Denizi’nden çıkan petrolün, Afganistan ve Pakistan üzerinden Umman Denizi’ne taşınmasını düşünüldüyse de daha sonra Azerbaycan’dan Türkiye’ye uzanan Bakü-Ceyhan boru hattı daha güvenli bir rota olarak tercih edildi. ABD, hattın güvenliğini sağlamak için önce 2002 yılının Şubat ayında yaklaşık 150 Özel Kuvvet askerini ve 10 muharebe helikopterinin Gürcistan’a gönderdi.⁴⁰⁸ Kazakistan, eski başkenti Almatı’da bir havaalanının acil durumlarda kullanılması için Amerikalılara izin verdi.⁴⁰⁹

Afganistan Savaşı, ABD için yeni üsler sağlamakla kalmadı, ABD’nin bu savaşa ilişkin gerekçelerini de bir doktrine dönüştürdü. 1 Haziran 2002’de *West Point* Akademisinde konuşan Başkan George W. Bush, yeni dönemde Amerikan hegemonyasını yaymakta kullanılacak askerî stratejinin dayanacağı bakış açısına da netlik kazandırdı:

“(...)Geçen yüzyılın büyük kısmında Amerikan savunması Soğuk Savaş doktrinleri olan çevreleme ve caydırmaya dayanıyordu. Bazı

⁴⁰⁷ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 201–202.

⁴⁰⁸ *a.g.e.*, s. 192.

⁴⁰⁹ *a.g.e.*, s. 203.

durumlarda bu stratejiler hala uygulanabilir. Ancak yeni tehditler aynı zamanda yeni düşünce sistemini de gerekli kılmaktadır. Bir ulusa karşı ağır misilleme tehdidi anlamına gelen caydırma, savunmak için ulusu veya vatandaşı olmayan gölgedeki terörist ağlar için hiçbir anlam ifade etmemektedir. Ellerinde kitle imha silahları olan dengesiz diktatörler bunları füzeler aracılığı ile kullanabilecekken veya bunları gizlice terörist müttefiklerine sağlayabilecekken çevreleme de mümkün değildir.

(...)Güvenliğimiz bütün Amerikalıların ileriye bakmalarını, kararlı olmalarını ve bağımsızlığımızı ve hayatlarımızı korumak gerektiğinde önleyici müdafaa için hazır olmalarını gerektirmektedir.”⁴¹⁰

Daha sonra Ulusal Güvenlik Stratejisine dönüştürülen Bush Doktrini'ne göre ABD artık, 60'tan fazla ülkeyle bir terör savaşı yapabilecek derecede hazırlıklı olmak zorundaydı.⁴¹¹ 2002'de Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, yeni tehditler doğrultusunda hazırlanan savunma stratejisini açıkladı. “1-4-2-1 Savunma Stratejisi”⁴¹² Clinton döneminde Ortadoğu ve Kuzeydoğu Asya'da aynı ayna iki savaşa girebilme kapasitesine dayanan planın yerini aldı. Yeni plan dört kritik bölgede, Avrupa, Kuzeydoğu Asya (Güney Kore ve Japonya), Doğu Asya (Tayvan Boğazı) ve Ortadoğu'da saldırıları savuşturmaya dayanmaktaydı. Bu plan, bölgelerin ikisinde aynı anda savaşı kazanacak ve seçilen birinde kesin olarak zafer elde edecek (rejim değişikliği ve işgal şeklinde) kapasitede olmayı gerektiriyordu.⁴¹³

ABD, yeni askerî ihtiyaçları doğrultusunda NATO'nun yapısında da değişikliğe gidilmesini, 2002'de düzenlenen Prag Zirvesi'nde müttefiklere kabul

⁴¹⁰ *President Bush Delivers Graduation Speech at West Point*, The White House News Release, June 2002.

⁴¹¹ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s.6.

⁴¹² Mart 2005 Ulusal Savunma Stratejisi Belgesinde “1-4-2-1 stratejisi” şu şekilde açıklanmaktadır 1 – Amerikan Anavatanını koru; 4- Dört ileri bölgede ve bu bölgelerden müttefiklere ve dostlara, güven ver, rakipleri yıldır ve karşı saldırıları ve tehditleri caydır. 2- Başkanın tek bir operasyonla daha kesin ve daimi bir sonuç için çağrıda bulunma seçeneğini saklı tutarak, eş zamanlı askerî harekâtlarla hızlıca düşmanları yen ve 1- Muhtemel sorun bölgelerinde daha sınırlı operasyon yürüt. *Base Realignment and Closure Report*, Commission on Review of Overseas Military Facility Structure of the United States, May 2005, s.13.

⁴¹³ Chalmers Johnson, “737 U.S. Military Bases=Global Empire,” *Information Clearing House*, February 02, 2007, <http://www.informationclearinghouse.info/article17123.htm>, erişim tarihi. 10.09.2007.

ettirdi. Komuta yapısını modernleştirmek ve çevikleştirmek amacıyla yeni bir yapılanmaya gidilmesine karar verildi. Haziran 2003’de onaylanan bu yeni yapıya göre dokuz ana karargâhın dağıtılarak, NATO operasyonlarının kumanda ve denetiminin dünyanın her hangi bir yerinden gerçekleştirilmesi olanağı sağlanmış oldu.⁴¹⁴ NATO Anlaşması’nın yeniden yazılması anlamını taşıyan konsept belgeleri ile birlikte bu yeni askerî yapı, ABD’nin daha geniş bir alanda hakimiyet kurması için elini önemli ölçüde rahatlattı. NATO çatısı maddi yükü hafiflettiği gibi, Amerika’nın askerî müdahalelerine güvenli bir meşruiyet zemini sağlayarak müttefik ülkelerin ikna edilmesine ve bu ülkelerdeki muhalefeti de yatıştırmaya yarıyordu.

Amerikan Ordusunun dört farklı bölgede savaş için hazırlıklı hale gelebilmesi için seçilen yol, üslerdeki asker sayısını azaltarak, bunları ülke topraklarında konuşlandırmak ancak gerek duyulduğu takdirde hızlı bir şekilde sorunlu görülen bölgeye gemilerle ve uçaklarla aktarımı sağlamaktı. Somut bir düşman tanımlamasının ortadan kalkması ile birlikte her yerde her an karşılaşılabilecek “düşman” için daha mobil daha esnek bir ordu yapısı planlanmıştır. Başkan Bush 16 Ağustos 2004’te Cincinnati’de savaş gazilerine hitaben yaptığı konuşmasında, izleyen 10 yıl içinde Avrupa’da ve Asya’da bulunan 60–70.000 asker ve 100.000 yakın aile üyeleri ile birlikte ülkeye geri çağrılacaklarını açıklamış ve daha çevik, daha esnek yapıda bir konuşlanma stratejisi benimseyeceklerini söylemiştir. Askerlerin bir kısmı yeni bölgelere kaydırılırken, ülkede konuşlandırılan birliklerin hızla sevkıyatına dayalı bir taktik izlenecektir.⁴¹⁵

⁴¹⁴ Ian Brzezinski, “NATO: Bir Dönüşüm İttifakı,” *ABD Dış Politika Gündemi*, ABD&NATO: Bir Amaç İttifakı (Haziran 2004), s.10.

⁴¹⁵ A Newshour with Jim Lehrer, "Troop Realignment," PBS, August 16, 2004, http://www.pbs.org/newshour/bb/military/july-dec04/troops_8-16.html, erişim tarihi: 25.09.2008.

Bu stratejide yeni bölgelerde daha küçük üslere, acil durumlarda mobilize birliklerin ilerlemesini sağlayacak bazı ileri sevkıyat noktalarına gereksinim duyulmaktadır.⁴¹⁶ Bu arada uçak gemileri de stratejinin önemli bir parçası haline gelmesi donanma üslerinin önemini artmıştır. Dönemin Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, aslında çok önceden beri planlanan ve 2003'den itibaren ciddi şekilde uygulamaya konan bu değişimi “*Amerika'nın küresel kuvvetlerinin 1945'ten bu yana geçirdiği en büyük yeniden yapılanma*” olarak tanımlamaktadır.⁴¹⁷ Rumsfeld, 23 Eylül 2004'te Senato'ya Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan “Küresel Durum Değerlendirme” (*Global Posture Review*)⁴¹⁸ raporunda yeni stratejiyi şu sözlerle açıklamaktadır:

“Asya'da düşüncemiz, büyük mesafeleri kat etmek için mevcut kara, hava ve deniz erişimimizi arttırmak ve bölgeye ek deniz ve hava gücü kazandırmak. Japonya ve Kore'deki tesis ve karargâhlarımızı birleştirmeyi, özel harekât kuvvetleri için düğüm noktaları oluşturmayı ve beklenmedik operasyonlar için çoklu erişim alanları yaratmayı düşünüyoruz.

(...)Avrupa'da, daha hafif ve stratejik olarak mevzilendirilebilir, gerektiğinde diğer bölgelerde hızla konuşlanacak şekilde konumlandırılmış kara güçleri ve güçlendirilmiş özel harekât kuvvetleri ile gelişmiş eğitim tesisleri oluşturma arzusundayız.

(...)Geniş Ortadoğu'da ise [Afganistan] Sonsuz Özgürlük Operasyonu ve Irak'a Özgürlük Operasyonu sırasında ev sahibi ülkeler tarafından sağlanan erişim ve işbirliğini arttırarak, rotasyonel kuvvetler ve ortaya çıkabilecek acil durumlar için “sıcak” tesisler olarak adlandırdığımız oluşumu muhafaza etmeyi öneriyoruz.

⁴¹⁶ Schwalbe, *a.g.e.*, <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/cc/schwalbe2.html>

⁴¹⁷ Johnson, “737 U.S. Military Bases=Global Empire,” <http://www.informationclearinghouse.info/article17123.htm>

⁴¹⁸ Rapor “Tümleşik Küresel Varlık ve Üs Stratejisi” (*Integrated Global Presence and Basing Strategy*) olarak da adlandırılmaktadır.

(...) Afrika'da ve Batı Yarımkürede, acil durumlarda erişim için çok çeşitli, fakat daha küçük işbirlikçi güvenlik alanları öngörüyoruz."⁴¹⁹

2003'te Bush Yönetimi tarafından kurulan Denizaşırı Üsler Komisyonu (*The Overseas Basing Commission*) ABD'nin yurtdışındaki üslerini yeni dönemin ihtiyaçları doğrultusunda gözden geçirmek üzere çalışmalarına başladı. Komisyon, Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan rapor ışığında kendi raporunu 2005'te tamamladı.

2005 Mayıs ayında yayınlanan Üs Kapatma ve Düzenleme (*Base Closure and Realignment*) başlıklı raporda⁴²⁰ önerilen yeni üs sistemi, üçlü bir yapıya dayanmaktadır. Almanya, Japonya ve Güney Kore'deki üslerden 70.000 askerî çekilmesinden sonra, dünyadaki pek çok yeni bölgede "ileri harekât mevki" (*forward operating site*) ve "müşterek güvenlik alanı" (*cooperative security location*) olarak adlandırılan yeni ikincil ve üçüncül düzeyde tesisin inşa edilmesi tavsiye edilmektedir. Daimi askerî gücün konuşlanmasına ve bu askerlerin ailelerinin barınmasına imkân verecek şekilde inşa edilen mevcut harekât üslerinin tersine, *ileri harekât mevkileri* sınırlı sayıda askerî personeli ve belki bir miktar teçhizatı barındırmak için kurulacaklardır. Bunlar arasında askerî personel rotasyona tabi olacak ve bu kuvvetler ikili ve bölgesel eğitime odaklı olacaklardır.

Müşterek güvenlik alanları ise Amerika tarafından sadece iskeleti kurulan, daimi Amerikalı askerî personelinin bulunmadığı ya da çok az sayıda olduğu, daha çok yükleniciler ya da ev sahibi ülke personeli tarafından işletilen tesisler şeklinde planlanmıştır. Bu yerler, acil durumlarda kıtadan ana kuvvetin erişimine yardım

⁴¹⁹ Daniel Smith, "'US military on the scent of oil," *Global Policy Forum*, November 19, 2004, <http://www.globalpolicy.org/component/content/article/153/26174.html>, erişim tarihi: 19.04.2008.

⁴²⁰ *Base Realignment and Closure Report*, May 2005.

edecekler ya da bölgesel müdahaleler için merkez nokta işlevi göreceklerdir. Raporda tanımlanan *ileri harekât mevkileri* ve *müşterek güvenlik alanları*, sudaki “nilüfer yaprakları” gibi Amerikan kuvvetlerinin dünyanın çeşitli alanlarına taşınmasını sağlayarak, “ana harekât üslerini” (*main operation bases*) tamamlayacaklardır.⁴²¹

Raporda Almanya Ramstein Hava Üssü, Güney Kore Camp Humphreys ve Japonya- Okinawa Kadena Hava Üssü ana harekât üsleri çerçevesinde sayılırken, Singapur’daki Sembawang liman tesisleri ve Honduras’taki Soto Cano Hava Üssü ileri harekât mevkine örnek olarak verilmektedir. Müşterek güvenlik alanları arasında Dakar ve Senegal’deki hava üsleri bulunmaktadır.⁴²²

Yapılan plana göre, asker sayısındaki ve askerî tesislerdeki en ciddi azalma Avrupa’da olacaktır. Kara birliklerinin %60’ı, hava kuvvetlerinin %20’den az bir kısmı, donanmanın %20’si geri çekilecek, buradaki tesislerin %40’tan fazlası kapatılacaktır. Bunun neticesinde toplamda Avrupa’daki 42.000 asker ABD’ye geri dönerken, 200 üs terk edilecektir. Bu bölgede geride kalan müşterek güvenlik alanları ve ileri harekât mevkileri yeni yerleri de kapsayacak şekilde kurgulanarak daha geniş bir alanda hâkimiyet sağlanacaktır.⁴²³ Komisyon Japonya ve Kore’deki merkezleri güçlendirmenin yanı sıra, buralarda yeni kavşaklar ve bulvarlar yaratarak Amerikan birliklerinin acil bölgesel müdahalelerine olanak sağlamayı önermektedir. Bu da bölgede kurulan müşterek güvenlik alanları ve harekât mevkileri ile

⁴²¹ *a.g.e.*, May 2005, s.07-010; Klaus, *a.g.e.*, s.2

⁴²² *a.g.e.*, (sayfa numarası yok, Glossory of Terms)

⁴²³ *a.g.e.*, s. F12.

gerçekleştirilecektir. Savunma Bakanlığı yetkilileri 12.500 askerînin 2008 sonuna kadar Güney Kore'den çekileceğini açıklamıştır.⁴²⁴

Raporda, Avrupa'daki askerî varlığın küresel istikrar açısından önemi vurgulandıktan sonra ABD'nin burada azalttığı gücünü başka bölgelerde etkinliğini artırmak üzere kullanması tavsiye edilmektedir. Bunların başında da Doğu Avrupa ve Afrika gelmektedir. ABD'nin Afrika'da merkezi bir oyuncu haline gelmesini tavsiye eden rapor, Kuzey Afrika'da yeni tip üslerin kurulmasını ve bu şekilde hem Ortadoğu hem Orta Asya'ya destek verilmesini hedeflemektedir. Bu sırada benzer şekilde Latin Amerika, Orta Asya, Ortadoğu, Pasifik ve Doğu Avrupa için bölgesel planlarla buraların yeniden yapılanması planlanmıştır.

2009 yılı itibari ile ABD'nin kapattığı üslerin çoğu Avrupa'dadır ve buralarda konuşlandırılan asker sayısındaki azalmaya paralel olarak, kara üsleridir. Hava üslerinin sayısındaki azalma çok cüzi iken, yeni kavşaklar yaratmak planlanan uygun olarak donanma ve deniz piyade üslerinin sayısında ciddi bir artış söz konusudur. 2001 ve 2009 ABD Savunma Bakanlığı verilerine göre; Amerikan donanması üs ve tesislerinin İtalya'daki sayısı 6'dan 36'ya; Japonya'daki 12'den 42'ye; Güney Kore'deki 2'den 8'e yükselmiş; tüm dünyada ise toplam sayı 2001'de 45 iken 2009'da 136'ya çıkmıştır. Aynı artış deniz piyade üslerinin sayısında da görmek mümkündür; 2001'de ABD'nin yabancı ülkelerde sadece 3 deniz piyade üssü bulunurken, bu sayı 2009 itibari çoğu Japonya'da olmak üzere 26'dır.⁴²⁵ Ekim 2008'de pek çok Afrika ülkesinin itirazlarına rağmen ABD Afrika Komutanlığı

⁴²⁴ *a.g.e.*, s. H4-H8; Klaus, *a.g.e.*, s.3

⁴²⁵ Bkz. Ek 1

(AFRICOM) faaliyete geçmiştir.⁴²⁶ AFRICOM'un kurulması ile ABD'nin askeri yayılması Soğuk Savaş döneminin dahi üstüne çıkarak beş kıtaya birden yayılmıştır.

Yabancı Ülkelerdeki ABD Üs ve Tesislerinin Dağılımı										
	Ordu		Hava		Donanma		Deniz Piyade		Toplam	
	2001	2009	2001	2009	2001	2009	2001	2009	2001	2009
Avrupa	309	218	202	181	16	53	-	-	527	452
Asya/ Pasifik	97	75	69	69	21	63	3	25	190	232
Ortadoğu	-	-	3	4	4	14	-	-	7	18
Kanada/ Latin Amerika	1	-	8	7	4	4	-	-	13	11
Afrika	-	-	-	-	-	2	-	1	-	3
Toplam	406	293	281	261	45	136	3	26	737	716

TABLO-3⁴²⁷

Üs Komisyonu tarafından hazırlanan rapor doğrultusunda üslerin yeniden yapılandırılması, aslında bir süredir uygulamaya konmuş bir politikanın bir sonraki aşamasıdır. Savunma Bakanlığı'nın 2004 Savunma Tesisleri Stratejik Planına göre, 1990'dan itibaren yaklaşık 1000 denizaşırı üsten askerler çekilmiş veya bu yerlerin kullanımı azaltılmıştır. Bunun neticesinde denizaşırı yapılanma %60 küçülmüştür.⁴²⁸ Ancak bu daha az etkin veya daha az yaygın olduğu anlamına gelmemektedir. Bu daha ekonomik ve yeni dönemin ihtiyaçlarına daha uygun bir yeniden yapılanmanın getirdiği aldatıcı bir küçülmedir.

⁴²⁶ "ABD'nin tartışmalı Afrika Komutanlığı faaliyete başladı," *Star Gazetesi*, 2 Ekim 2008.

⁴²⁷ Bu tablo hazırlanırken ABD Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan, yabancı ülkelerdeki üslerle ilişkin 2001 ve 2009 verilerinden yararlanılmıştır. *Base Structure Report Fiscal Year 2001 Baseline*, Department of Defense, 2009; *Base Structure Report Fiscal Year 2007 Baseline*, Department of Defense, 2009.

⁴²⁸ *Base Realignment and Closure Report*, May 2005, s.04., *2004 Defense Installations Strategic Plan*, Office of the Deputy Undersecretary of Defense (Installations and Environment), September 2004, s. 4.

Soğuk Savaş'ın bitimi dünyada bölgesel güç boşlukların doğmasına neden olmuştur. ABD, çok geçmeden bu boşlukların Amerikan çıkarlarına ters bir şekilde yeni güçler tarafından doldurulması ihtimali ile karşı karşıya kalmıştır. Yeni dönem, bölgesel güçlerin, yükselen Çin, toparlanan Rusya tehditleri kadar ABD açısından sorunlu olabileceğini ortaya koymuştur. Küresel bir rakip karşısında güçlü ittifaklar inşa etmek kolay iken, farklı bölgelerde farklı çıkarlar etrafında toplanan ülkelerin hatta grupların varlığı ABD'nin her yere ve duruma uygulanabilir daha esnek bir politika geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Körfez Savaşı'ndan itibaren uygulanmaya konan dünyanın farklı yerlerine aynı anda hâkim olma çabası, pek çok yerde çıkabilecek çatışmalara da hazır olmayı ve mücadele edebilmeyi gerektirmektedir. ABD için stratejik öncelik Ortadoğu'da, Asya'da, Kuzey veya Güney yarımküre'de olabilir. Terör ile mücadele ihtiyaç duyulan kapsayıcı söylemi sağlamıştır.

Ortada "küresel terör" adı altında nerede, ne zaman ortaya çıkacağı belli olmayan, milliyeti, toprakları bulunmayan, kapsamına aldığı ülkeler, kişiler değişiklik gösteren bir düşmanın bulunması, ABD'nin askerlerini her yere gönderebilmesi için durmadan gerekçe üretmektedir. Bu düşmanın en güzel yanı Sovyetler Birliği gibi bir gün dağılıp, ABD'yi zor durumda bırakmayacak olmasıdır. Bu düşmanın yenilmesi bütün bu değişken özelliklerinden dolayı imkânsızdır. Bu da teröre karşı küresel savaşın düşman yenilene kadar değil, ABD bundan vazgeçene veya gücünü kaybeden kadar devam edeceğini göstermektedir. Dünya için küresel bir tehdidin olduğu ironik bir şekilde doğrudur; bu tehdidi ABD yaratmaktadır.

Gerekli görülen bölgelere aynı anda, hızlı müdahale edilmesi ve dönüştürülmesi ihtiyaçları doğrultusunda üs yapısının yeniden organize edilmesini

gerekmıştır. ABD üs yapısını organize ederken, ortak bir düşmanın eksikliği nedeniyle diğer ülkelerin üslerin kullanımına ilişkin yarattığı itirazları da göz önüne alarak daha çok donanmaya ve deniz piyadelerine dayalı bir yapılanma ön görmüştür. Savunmada bekletilen kara üslerinden, donanma ve deniz piyadelerine kaydırılan bu dağılım aynı zamanda daha saldırgan bir politikanın benimsendiğini de göstermektedir.

ABD'nin terörle mücadelesi, teröristlere karşı bir sonuç elde edememiş olsa da, doğalgaz ve petrol bölgelerinde kontrolünü artırmasını sağlamıştır. Planın uygulanmaya koyması ile birlikte ABD'nin askerî varlığı altı ana bölgede ciddi şekilde artmıştır: Orta Asya, İran Körfezi, Doğu Avrupa, Afrika, Güneydoğu Asya ve Latin Amerika. Bu bölgelerin hiç biri 11 Eylül öncesinde Amerikan askerî taahhütlerinin merkezinde değillerdir.⁴²⁹

2003 Irak Savaşı ABD'ye önemli bir avantaj yaratmıştır. 2002'nin başlarında ABD'nin Umman Denizi'nde beş uçak gemisi ile birlikte, Ortadoğu ve Orta Asya'da 9 ülkede, 13 üste, 70.000 askeri vardır. 18 ay sonra 2003'ün ortalarında sadece Irak'taki asker sayısı 150.000'e çıkmış; buna ek olarak, kabaca 100.000 asker Avrupa ve Pasifik Komutanlıklarında hazır tutulmuştur. Irak Savaşı'nın sonunda, 2003'ün baharında, Amerika'nın denizaşırı konuşlandığı asker sayısı toplamda 11 Eylül öncesi asker sayısının üç katına ulaşmıştır.⁴³⁰ İşgal sonrasında ABD ordusu Irak'ta 110 üs inşa etmiş; 2006 baharında Pentagon üs sayılarını azaltma kararı alarak bu sayıyı 75'e indirmiştir. ABD yönetimi Irak'tan tamamen çekilmeden önce bu sayıyı 14'e indirmeyi hedeflemektedir. Bunlar Kuzey Irak, Bağdat, Sünni

⁴²⁹ Calder, *a.g.e.*, s.52.

⁴³⁰ *a.g.e.*, s.51.

Fallujah, Ramadi ve Tikriti içine alan Anbar eyaletinde ve Şiiilerin çoğunlukta olduğu Güney bölgesinin Bağdat'a yakın kısmında yer almaktadırlar.⁴³¹

Enerji kaynaklarına hâkimiyet ABD'nin askeri stratejilerinde her zaman belirleyici olmuştur. Bununla birlikte, ABD'nin üs politikası doğalgaz ve petrol kaynaklarını kontrolü gibi dar bir amacın içine sıkıştırılmaz. ABD bu kaynaklara ilgisi açıktır. Ancak bu, her biri yüzen bir üs olan uçak gemileri bölgedeki Amerikan çıkarlarının korunması için fazlasıyla yeterliyken ve bu filolar Basra Körfezi'ni zaten tam anlamıyla bir Amerikan gölüne çevirmişken, Irak Savaşı'na kalkışmayı açıklamamaktadır.⁴³² Irak Savaşı yeni dönemde, ABD'nin sistem kurgusunu tüm dünyaya gösteren bir örnektir. Geride bırakılan üsler, sadece enerji rotasının denetimini sağlamayacak, Irak'ın Amerikan çıkarlarına uygun şekilde dönüşümünün gerçekleşmesinde bölgesel rekabeti dengeleyecek önemli bir rol oynayacaklardır.

ABD'nin yeni dönemdeki üs politikasında farklılaşma sadece sayısal ve yapısal bir farklılaşma değildir, bu aynı zamanda fonksiyonel bir dönüşümdür. Her zaman ABD'nin askeri kuvvetini hatırlatmanın en önemli araçları olsalar da Soğuk Savaş döneminde kendilerine bir ittifak ruhu içinde yer bulmuşlardır. Yeni dönemde ise üsler, daha saldırgan ve buyurgan bir bakış açısının parçalarıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başarılı bir hegemonik strateji uygulayan, yıkıma uğrayan devletlerin “hamisi” rolündeki Amerika Birleşik Devletleri, yeni dönemde diğer devletlerin itirazlarına kulak tıkayan, rıza arayışına daha az başvuran, uluslararası hukuku açıkça ihlal ederek kuvvet kullanan bir imparatora dönüşmüştür. ABD'yi

⁴³¹ Joseph Gerson, “‘Enduring’ U.S. Bases in Iraq: Monopolizing the Middle East Prize, *Common Dreams*, March 19, 2007, <http://www.commondreams.org/views07/0319-26.htm>; erişim tarihi: 28.04.2008.

⁴³² Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 279.

askerî gücü kullanmaya böylesine sevk eden, öncelikle Soğuk Savaş sonrası bambaşka bir düzen içinde, varlığına duyulan ihtiyacın azalmasıdır. 1990'lar boyunca Amerika'nın ticari açığı çığ gibi büyürken bu ekonomik kriz, 1999–2001 yılları arasında Amerika'nın yeniden silahlanma sürecinin tetikleyicisi olmuştur. Askerî bütçede %15'lik artış, 11 Eylül saldırıları öncesinde alınan kararların sonucudur. Ekonomik bağımlılığın artması ile kuvvet kullanımındaki yükseliş arasında neden sonuç ilişkisini görmek gerekir.⁴³³

ABD'nin zayıflayan ekonomik etkinliği karşısında, diğer devletlerle bağımlılığı artarken, Amerika'nın ağırlıklı rolüne ihtiyaç azalmıştır. Bu durum Amerikan hegemonyasının tutunduğu temelleri yıpratmaktadır. 11 Eylül sonrası yaşanan süreç, Afganistan ve Irak Savaşları, ABD'ye karşı sorgulamayı ve muhalefeti derinleştirmiştir. Kaynakları ve pazarı kontrol edebilmesi için beklediği desteği bulamaması, Amerikan yönetimini askerî yöntemleri kullanmaya daha fazla sevk etmektedir. Meşruiyet kaybının yarattığı panik ile belirlenen bu politika, yeni temeller inşa etmekten uzak olduğu gibi, varolanları da zedelemektedir. Amerikan yönetimi açıkça bir tercih yaparak, II. Dünya Savaşı sonrasında kendini kabul ettirmeye yönelik, müzakereci politikalarının büyük ölçüde terk ederek, askerî politikalarla konumunu sağlamlaştırma yolunu seçmiştir. Bu militarist politika dünyanın her yerine Amerikan Ordusunun daha açıkça askerî müdahalelerde bulunması anlamına gelmekte ve askerî güç gösterisi politikanın ayrılmaz bir parçası olarak kullanılmaktadır. ABD sadece kendi değerleri, ekonomik düzeni, demokrasi ve siyaset anlayışı içinde bir güç olarak varlığını sürdürebileceğinden kendisine yönelik sorgulama süreci karşısında daha saldırgan bir yol benimsemiştir. 11 Eylül

⁴³³ Todd, *a.g.e.*, s.86.

sonrası yaşanan süreç, ABD'nin sistem içinde herhangi bir değişime izin vermeyeceğini, kurduğu düzenin ekonomik, siyasi ve toplumsal ayaklarının sorgulanmasını durumda, kendi tek tip modeline uyulması için askerî güç de dâhil olmak üzere tüm gücünü herkesi hizaya sokmak için kullanacağını ve bunu demokrasi havariliği söylemi ile üstelik bütün “demokratik” tavırlarını bir yana bırakarak yapacağını göstermiştir.

Amerikan yönetimleri tarafından “demokrasi” ve dünyaya “istikrar” getirme arzusu değişmez şekilde izledikleri politikalara gerekçe olarak kullanılmış ve müttefik topraklarında Amerikan kuvvetleri ise “koruyuculuk” gerekçesine dayandırılmıştır. Buna göre yapılan askerî anlaşmalar ve buralardaki üsler Washington'un dost ülkelere verdiği güvencenin bir göstergesidir. İronik şekilde yayılmacı ve saldırgan bir politikanın göstergeleri olan üslerin varlık gerekçeleri, değerlerin, ülkelerin, toprakların, çıkarların savunulması ve korunması üzerine kurulmuştur. 17 Eylül 2002'de yayınlanan Milli Güvenlik Stratejisinde şu ifadelere yer verilmektedir:

“ABD'nin ülke dışındaki askerî mevcudiyeti Amerika'nın dost ve müttefiklerine olan sadakatinin en güçlü ifadesidir. Kuvvetlerimizi hem kendi hem de başkalarının müdafaası için kullanmaya hazır olan Birleşik Devletler, özgürlükten yana güç dengesinin sürdürülmesi arzusunu göstermektedir. Belirsizlikle ve karşı karşıya olduğumuz güvenlik problemleriyle baş edebilmek için Birleşik Devletler'in Batı Avrupa, Kuzeydoğu Asya ve daha birçok bölgede, üslere ve istasyonlara, ayrıca Amerikan kuvvetlerinin uzun süreli konuşlandırılması için geçici erişim düzenlemelerine ihtiyacı bulunmaktadır.”⁴³⁴

ABD, Roma'ya benzer şekilde, her zaman amacının yönettiklerinin çıkarlarına olduğunu ileri sürmüştür. Oysa dünyanın büyük kısmında barışı ve düzeni

⁴³⁴ *The National Security Strategy of the United States of America*, September, 2002, <http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2002.pdf>, erişim: 21.12.2008.

sağlama iddiasında olan bu güçlerin her ikisinin de kendi kanunlarını ve uygarlıklarını yaydıkları ortadır.⁴³⁵

İngiliz İmparatorluğu'na karşı mücadele ile kurulan Amerikan Devleti “imparatorluk” kavramına karşı da belirli bir hassasiyet geliştirmiştir. Gerçekten de Birleşik Devletler, klasik anlamda bir imparatorluk değildir; ancak her şeyden önce kavrama yepyeni bir boyut kazandırmıştır. Klasik emperyal imparatorlukların savaşlar ile sınırlarını genişletme, sömürgeler elde etme anlayışı yerine hâkimiyet, ekonomik sistemin yaygınlaştırılması, açık pazar prensipleri, değerler, kültürel öğeler ve kurulan askerî üsler ile genişletilmektedir. ABD kendi toprakları ile sınırlı bir imparatorluk değildir. Buradaki imparatorluk, denizaşırı topraklardaki siyasi ve idari kontrolün Avrupalı güçlerde ve ABD’de olduğu 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarındaki emperyalizmden farklıdır. Yeni “İmparatorluk,” egemen devletlerin sınırlarının aşarak içlerine nüfuz etmekte, egemen devletlerin içinde hem kamusal hem özel alanda yer alan itaatkâr elitler aracılığı ile o devletin eylemlerini kontrol etmektedir.⁴³⁶

Çoğu zaman devletlerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne hiç dokunulmadan askerî üsler inşa etmek her açıdan çok daha kolay, kontrol altında tutulabilir ve ekonomiktir. Chalmers Johnson, üslerden oluştuğunu söylediği Amerikan İmparatorluğu için, “*ABD'nin sahip olduğu üsler dünyayı öylesine baştanbaşa kuşatıyordu ki asırlar öncesine dayanan küresel hâkimiyet rüyasına rağmen hiç kimse daha önce böyle bir güce ulaşmamıştı.*” tespitini yapmaktadır.⁴³⁷

Üsler tüm dünyada Amerikan hegemonyasının askerî kaleleri, sistemin koruyucularıdır. Amerika'nın kilit noktaları tutarak kara, deniz ve hava üzerinde

⁴³⁵ Brunt, *a.g.e.*, s.266

⁴³⁶ Cox, “Beyond Empire and Terror,” s.311

⁴³⁷ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 206.

kurduğu hâkimiyet sadece kendi gücünü arttırmasını sağlamamakta, aynı zamanda erişim yollarını tıkayarak rakipleri üzerinde ekonomik, askerî ve siyasi baskı oluşturabilmektedir. Bu askerî hâkimiyet hegemonik bir dış politika izlemesine de imkân vermektedir.⁴³⁸

Bugüne kadar yayınlanan bütün raporlara rağmen, Amerika'nın devasa üs ağının büyüklüğünü tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Yayınlanan üs raporları her şeyden önce, hazırlanmalarında kullanılan kriterler nedeniyle karışık, karşılaştırılması ve değerlendirilmesi güç raporlardır. Bu raporlarda yer alan yerlerin, hangilerinin üs veya tesis olduğunu tespit etmek bile uzmanlık gerektirmektedir. Kimi zaman tek bir üs gözükmese de bir üsler kompleksi söz konusu olabilmektedir. Üslerin büyük veya küçük olmasına ilişkin ABD Savunma Bakanlığı'nın kullandığı kriter ise mülk değeri üstündedir. Dolayısıyla orada ne kadar asker bulunduğunu göstermemektedir. İzlanda'da bulunan Keflavik Donanma Üssü 2.456 milyar dolarlık değeri ile en büyük 6. üs iken, sadece 478 personel burada görev yapmaktadır.⁴³⁹ Bir üssün kapatıldığını mı yoksa yeni bir isimle daha küçük bir üs haline getirilip getirilmediğini de anlamak neredeyse imkânsızdır.

Ancak daha ciddi bir sorun pek çok üssün ABD Savunma Bakanlığı'nın kamuoyuna açıkladığı Üs Altyapısı Raporlarında hiç yer almamasından kaynaklanmaktadır. 2005'te yayınlanan Üs Kapatma ve Düzenleme Raporunda açıkça isimleri geçen bazı üslerin dahi, izleyen dönemde yayınlanan hiç bir Üs

⁴³⁸ Posen, *a.g.e.*, s.9.

⁴³⁹ Valerie Reed , "U.S. Military Bases in Foreign Nations: A Summary of the Pentagon's Data," *Center for Defense Information Straus Military Reform Project*, November 16, 2007, http://www.cdi.org/program/document.cfm?documentid=4140&programID=37&from_page=../friendlyversion/printversion.cfm?documentid=4140&programID=37&from_page=../friendlyversion/printversion.cfm, erişim tarihi: 01.09.2008

Altyapısı Raporunda yer almamaktadırlar. 30 Haziran 2009 yayınlanan “Bölgelere ve Ülkelere göre Muvazzaf Askerî Personel Mevcudu”⁴⁴⁰ raporunda Amerikan askerlerinin bulunduğu 147 ülkenin adının geçmesine rağmen, 2009 Üs Raporunda sadece 38 ülkeye yer verilmektedir.⁴⁴¹

Yabancı Ülkelerdeki Muvazzaf Amerikan Askeri Mevcudu					
30 Haziran 2009					
Bölge	Toplam	Kara	Deniz	Deniz Piyade	Hava
Avrupa	79.830	43.124	4.704	877	31.125
Eski Sovyetler Birliği	148	36	4	94	14
Doğu Asya ve Pasifik	45.009	2.733	10.702	18.682	12.892
Kuzey Afrika, Yakınoğu ve Güney Asya	5.571	642	1.944	2.489	496
Alt Sahra Afrika	1.547	256	745	326	220
Batı Yarımküre	1.995	681	619	354	341
Açık Denizde / Kıyıda	151.673	19.776	100.229	16.609	15.059
Toplam	285.773	67.248	118.947	39.431	60.147

* Birleşik Devletler kıta dışı toprakları (overseas territories): Alaska, Hawaii, American Samoa, Guam, Kuzey Mariana Adaları, Puerto Rico, Birleşik Devletler Virgin Adaları, Adası, Transients, Afloat.

TABLO-4⁴⁴²

Irak ve Afganistan’da devam etmekte olan operasyonlar, bu ülkelerin neden üs raporlarında bulunmadığına gerekçe olarak gösterilebilir. Ancak Balkanlardaki üsler de bu raporlarda hiç yer almamıştır. Aynı şekilde eski Doğu Bloğu ülkelerinde ya da yeni NATO üyelerindeki askerî varlığa ilişkin her hangi bir üs bilgisine de

⁴⁴⁰ *Active Duty Military Personnel Strengths by Regional Area and by Country (309A)*, Department of Defense, June 30, 2009.

⁴⁴¹ Reed, *a.g.e*

⁴⁴² Tablodaki sayılar Afganistan ve Irak Savaşları sonrasında yapılan konuşlandırmaları kapsamamaktadır. *Active Duty Military Personnel Strengths ...*, 2009.

rastlanmamaktadır. Bunların yanı sıra her şekilde gizlenen, varlığı inkâr edilen, başka tesislerin içinde kamufle edilen ya da askerî anlaşmalarla ihtiyaç halinde kullanılması söz konusu olan üsler vardır. Bu kapsamda İsrail'deki üslerin hiç bahsi geçmediği gibi, Ortadoğu'da Müslüman halkın tepkilerinden çekinen hükümetler tarafından pek çok anlaşma da gizli tutulmaktadır. Buna karşılık, bir üs veya tesis kapatıldığında rapordan hemen çıkarılmaktadır. Ayrıca bazı tesislerin tek bir üs çatısı altında birleştirilmeleri söz konusudur. Bu durumda sayı kâğıt üstünde azalmasına karşın, gerçekte bir değişiklik olmamaktadır. Bu da üslerin toplam sayısında aldatıcı bir azaltma yaratmaktadır.

Bütün bu unsurları göz ardı ederek, rapordaki yer alan tesis ve üslerin sayısına baktığımızda ABD'nin bugün dünya çapında 13 büyük, 19 orta, 620 küçük ve 64 daha küçük olmak üzere 716 askerî tesisi bulunmaktadır.⁴⁴³ Raporda yer almamasına rağmen, bilinen üsleri bu rakama eklemek bile toplam sayıyı 1000'e yaklaştırmaktadır. Gerçek sayının ise bunun da üstünde olduğu tahmin edilebilir.

ABD'nin böylesine geniş askerî üs ve tesisler zincirine ihtiyaç duymadığı ortadadır. Teknolojik gelişmeler Amerikan Ordusuna düşmanları ile savaşmakta daha önce hiç olmadığı kadar büyük bir kapasite sağlamaktadır. Kosova, Afganistan ve Irak savaşlarında, Amerikan Hava Kuvvetleri düşman radar mevzilerine, telekomünikasyon tesislerine ve diğer hassas hedeflere doğrudan kıtadan kalkan uçaklarla saldırmıştır. Missouri'deki Whiteman Hava Üssü'nde konuşlanan B-2 bombardıman uçakları, Amerika'dan kalkıp 44 saat gidiş dönüş uçuşla, Afganistan civarındaki her hangi bir üssü kullanmadan pek çok hedefi daha savaşın başında yok

⁴⁴³ Bkz.EK-1

etmiştir.⁴⁴⁴ Amerikan Hava Kuvvetleri Komutanı General Michael Ryan, 2001’de ABD’nin uzayda 100 askerî, 150 ticari uydusu olduğunu açıklamıştır.⁴⁴⁵ Uzaydaki aktif uyduların yarısına tekabül eden bu rakam, güdümlü füzeler çağında çok önemli bir avantajdır. Bu uydular, Washington’un bütün dünyayı izlemesini ve dinlemesini mümkün kılmaktadır. Mevcut askerî teknolojik kapasiteye karşın Amerika her zaman büyüyen üs yapısına yeni bahaneler üretmeye devam etmektedir. Terörizme karşı küresel savaş en kapsamlı gerekçe olmakla birlikte, bu kimi zaman Latin Amerika’da olduğu gibi uyuşturucu ile mücadele ya da yeni NATO ülkelerindeki gibi orduların eğitimi de olabilmektedir.⁴⁴⁶ Üs Kapatma ve Düzenleme Raporunda yer alan ifadeye ki gibi “*Bir üs yapısı askerî düşüncenin ötesinde anlam taşır. Her şeyden önce ikili, uluslararası, kültürel ve ekonomik sonuçları olan siyasi bir düzenlemedir.*”⁴⁴⁷

Bush dönemi ile birlikte Amerika’nın uluslararası arenada demokratik ve liberal kimliği alt üst olmuştur. Bu döneme kadar başarılı bir hegemonik strateji izleyen ABD, politikasını açıkça “baskın olma” üzerine kurmamıştır. Diğer devletlerin kendi liderliğine gösterdiği rızaya önem vermiş ve bunu korumak için tavizler bulunmuştur. Amerikan yönetimleri özellikle kendi liderliğini, özel çıkarlarından çok evrensel ve genel çıkarlara hizmet ediyor olarak sunmakta son derece ikna edici politikalar izlemişlerdir. Bu politik çizginin zayıflaması ile birlikte hegemon, açık bir diktatör kimliğine bürünmüş ve baskınlığını kanıtlamak için kuvvete daha çok başvurur hale gelmiştir. ABD bütün dünya lideri olma vasıflarını yitirdikçe askerî gücünü daha fazla ortaya koyma ve ispatlama çabası içine girmiştir.

⁴⁴⁴ Calder, *a.g.e.*, s.211.

⁴⁴⁵ Posen, *a.g.e.*, s.12.

⁴⁴⁶ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 183–184.

⁴⁴⁷ *Base Realignment and Closure Report*, May 2005.

Emanuelle Todd'un ifadesi ile “*bu oyunun özü, güçsüz ülkeleri yıkıp yerle bir ederek, dünyanın Amerika'ya gereksinimi olduğunu herkese göstermektir.*”⁴⁴⁸

Bununla birlikte, Amerika'nın denizaşırı askerî yapılanmasını yeniden organize etme sürecinin de gösterdiği gibi, militarist politikalar tamamen Bush yönetimine mal edilemez. Bill Clinton'ın başkanlığının döneminde gerçekleştirilen askerî müdahaleler, yapılan askerî anlaşmalar ve kurulan üsler unutulmamalıdır. Clinton yönetiminin, özellikle son döneminde, askerî güce daha çok dayanan bir politika izlenmiş olmakla birlikte bunu yumuşatan, Bush dönemine kıyasla Clinton'ın daha liberal, çok taraflı, müzakerelere dayanan bir politika ile uluslararası meşruiyet sağlamaya daha çok dikkat etmiş olmasıdır.⁴⁴⁹ Clinton iktidarı ekonomik emperyalizmi sonuna kadar savunmuşken, Başkan Bush askerî emperyalizmi gündeme getirmiştir.⁴⁵⁰

Bu yaklaşımda zayıflayan ekonomik gücün etkisini de görmek gerekir. Cox'ın da belirttiği gibi ABD'nin finans alanındaki yapısal gücü, Amerikan doların değerine ve Amerikan ekonomisinin gücüne olan güvene dayanmaktadır.⁴⁵¹ Bugün dünyanın her yanında zincirleme olarak patlak veren ekonomik krizler sadece küresel bir gücün etkisini değil, aynı zamanda bu gücün kırılmağa başladığını da göstermektedir. 2008 sonlarındaki kriz, Amerika'nın siyasi ve askerî alanda uyguladığı tek taraflı kararlarla bir araya gelerek hegemonik sistemin en sorunlu alanını oluşturmaktadır. Amerikan ekonomisinde yaşanan krizin dünya piyasalarına yansımaları, sistemin Amerika'nın merkezde ve güçlü kalması üzerine nasıl inşa edildiğini göstermektedir.

⁴⁴⁸ Todd, *a.g.e.*, s.125.

⁴⁴⁹ Posen, *a.g.e.*, s.6.

⁴⁵⁰ Johnson, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, s. 283.

⁴⁵¹ Cox, “Beyond Empire and Terror,” s.312-314

Bununla birlikte hegemonik sistemin örgüsü ekonomik krizleri aşabilmek üzerine kurgulanmıştır. Bu nedenle Amerikan hegemonyası açısından, uzun vadede meşruiyetinin kaybetmesi dönemsel krizlerden daha ciddi sorunlar doğuracaktır.

Kapitalist düzende meşruiyet, toplumsal refah, eşitlik ve özgürlük gibi değerler üzerine inşa edilmiştir. Kapitalizm ekonomik yönü ile daha fazla kar ve birikim isterken, bunu siyasi yönü ile vaad ettiklerine dayanarak yapar. Amerika'nın ideolojisi, kültürü, fikri altyapısı, yaydığı değerler hegemonyasına meşruiyet sağlayan en önemli kaynaklardır. 1945 sonrası dönemde Amerika'nın Sesi Radyosu, Marshall Planı kadar ekonomik dönüşüm sürecinin bir parçasıdır. Amerikan müzikleri, filmleri, yemek kültürü tüm dünyada pek çok farklı coğrafyada, değişik kültürlerle mensup insanların hayatlarının bir parçası haline gelirken, demokrasi, insanlar hakları, özgürlük anlayışı da aynı pencereden girerek, zihinlerdeki yerlerini almışlardır. Savaş sonrası dönemin kurtarıcısı, özgürlükler ülkesi Amerika bugün en çok hamiliğini yaptığı değerler ile sorgulanır hale gelmiştir.

Bugün dünyanın pek çok yerinde “demokrasi ve özgürlük” Amerika ile bir arada kullanıldığında, işgal ve baskı olarak algılanmakta ve Amerikan yönetimi en çok bu alanda sert eleştirilerle karşı karşıya kalmaktadır. Bununla birlikte Amerikan hegemonyasının yine de güçlü olduğu nokta, aslında bu değerlerin Amerika'nın tanımladığı şekliyle sorgulanmıyor oluşudur. Bugün bu değerlerin koruyuculuğunun yenedünyadan Amerika'dan, eski dünyaya Avrupa'ya kaydığı söylene bile bu değerlerin varlıkları, kutsallıkları, duyulan ihtiyaç korunmaktadır. Bu da Batı tipi bir medeniyeti yaymanın arkasındaki güçlü desteğin varlığını sürdürmesi anlamına gelmektedir.

Hegemonya'nın devamı açısından elzem olan, statükonun koruyucusu kurumlar, tüm bu sorgulama içinde en sağlam duranlardır. Hatta Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından yeni fonksiyonlar ve yeni üyeler ile daha güçlü hale gelmişlerdir. Karar alma sürecinde Amerika'ya karşı kimi zaman gösterilen muhalefet, bu kurumların varlıklarının sorgulandığı anlamına gelmemektedir. Tam tersine üzerlerine düşen görevi yerine getirerek, kendi çatıları altında farklı sesleri birleştirip sorunları çözerek, sistemin devamını sağlamaktadırlar.

Dolayısıyla Amerikan hegemonyası yapısal anlamda hala güçlüdür, bununla birlikte gittikçe büyüyen meşruiyet krizi en ciddi sorunu oluşturmaktadır. Bush döneminde ortaya konan “önleyici savaş” doktrini ile ABD sınırları dışında güçlü, geniş ve etkili bir askerî yapılanma oluşturulmuş. Bununla birlikte, bu dönemde izlenen politikalar, Amerika'nın dünyadaki askerî varlığının fiziksel yapısını güçlendirirken, meşruiyetini zayıflatmıştır. Bugün Amerikan üs ağı, teknolojinin de yarattığı imkânlarla önemli bir güce ulaşmıştır, ancak varoluşundan bu yana hiç olmadığı kadar sorgulanmaktadır. Dünyanın pek çok farklı yerinde, üslerin bulunduğu ülkelerde, hükümetlerin üzerinde halkın bu konudaki baskısı giderek ağırlaşmaktadır.

Bu durumda etkisiyle, Bush döneminin politikalarının anti-Amerikanizmi tırmandırdığı bir ortamda, Amerikan askerleri için buldukları yerler giderek daha güvensiz hale gelmektedir. Bununla birlikte, Bush döneminde Amerikan İmparatorluğu, askerî varlığının yeni kurgusu neredeyse tamamlanmıştır. Bundan sonra, Amerikan yönetiminin ihtiyaç duyduğu şey, bu varlığı elde tutmak ve daha güvenli hale getirmektir. Tamamen militarist politikalarla imparatorluğu güçlendirme

seçeneğine karşın, daha demokratik, uzlaşmacı ve müzakereci politikalar bu askerî yapıyı korumada daha sağlam bir çatı oluşturacaktır.

4 Kasım 2008 seçimleri ile Başkan seçilen Barack Obama'nın kendisine galibiyet getiren seçim konuşmaları yeni dönemde yıpranan Amerikan imajının, değerler üzerinde yeniden inşa edileceğini, müzakereci politikalara ve uluslararası hukuka riayette daha çok özen gösterileceği izlenimi vermektedir. Bu politikalar, daha az militarist olsalar bile aslında gücün başka şekilde ifadesinden başka bir şey değildirler ve askerî yapının yıpranan meşruiyet temellerini sağlamlaştırmaya hizmet ederek, hegemonik yapının devamına yöneliktirler. Ancak Amerikan hegemonyasının sarsılan yerini sağlamlaştırması küresel ve bölgesel güçlerin giderek artan baskısı altında kolay görünmemektedir. Ekonomik çıkmazın getireceği baskı da buna eklenince ABD'nin önünde iki seçeneğin belireceğini söylemek mümkündür; ya daha acımasız bir imparatora dönüşecek, ya da gücünü daha uzun vadede elde tutmak için hegemonya üzerinde rızayı artırmaya yönelecek ve bu uğurda kayıplarına boyun eğecektir. Her iki durumda da, yakın gelecekte sistemin belirlenmesinde, rakip yeni bir gücün kendi küresel hegemonyası kurma çabasından çok, bölgesel güçlerin kendi hâkimiyet alanlarını yaratmaktaki becerileri etkili olacaktır. Tüm nedenlerden dolayı bugün bir ülkedeki Amerikan üslerinin varlığı, o ülkenin geleceğini belirlemede daha kritik bir konuma gelmişlerdir. Düşmanın belli olmadığı ortamda nereye ateş edeceği belli olmayan silahlara dönüşen üsler, bugün buldukları ülkeler için daha fazla risk barındırır hale gelmişlerdir.

III. BÖLÜM: İNCİRLİK ÜSSÜ

“İncirlik, kullanmak istediğiniz sürece, sizin için orada”

*Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu
ABD Büyükelçisine hitaben⁴⁵²*

A) İNCİRLİK ÜSSÜ'NÜN KURULUŞU

1) Kuruluşa Giden Yol

a) İkinci Dünya Savaşı: Gizli Üs Adana

İncirlik Üssü, 1949 yılında Sovyetler Birliği'nin ilk atom bombasını başarı ile patlatmasının ardından ABD'nin değişen dünya politikasının bir sonucu olarak hayata geçirildi. Türkiye ile gerçekleştirilen diplomatik pazarlıkların neticesinde, üssün inşaatına 1951 baharında başlandı. Bununla birlikte, Adana bölgesinin Amerikalı stratejik planlamacıların dikkatini çekmesi daha önceki bir döneme İkinci Dünya Savaşı yıllarına dayanmaktadır.

1943 yılı İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye için en kritik yılıydı. Savaşta üstünlük Müttefiklere geçmiş ve onlarda Türkiye'yi savaşa girmesi için sonuna kadar zorlamaya başlamışlardı. Ancak yenilen Almanya hala Türkiye'ye ağır bir darbe indirebilecek güce sahipti ve Ankara savaşa girmemek için elindeki bütün kozları sonuna kadar oynamakta kararlıydı.⁴⁵³ ABD ve Sovyetler Birliği'nin etkinliğinin artması ile bu tarihe kadar asker kaynağı olarak görülen Türkiye'nin Müttefiklere

⁴⁵² NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, November 13, 1958.

⁴⁵³ Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s.187 ve 229.

sadece üs sağlayarak destek olması fikri ile ön plana çıktı.⁴⁵⁴ İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in Türkiye'nin ne pahasına olursa olsun savaşa girmesini ve elindeki mevcut askerî güçle savaşmasını istemesine karşın, 19 Ekim 1943'te Moskova Konferansı'nda bir araya geldiği ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull, Türkiye'nin ihtiyacı olan askerî donanımı sağlamanın zor olduğu kanaatindeydi. Hull'a göre Türkiye'nin asker değil, sadece üs ve transit kolaylığı sağlaması yeterliydi.⁴⁵⁵

ABD, Türkiye'yi askerî istihbarat toplamak için kritik bir mevki ve çeşitli askerî operasyonlar için üs olarak görmekteydi.⁴⁵⁶ Amerikalı yetkililer Afrika, Ortadoğu, Avrupa güzergâhında transferi rahatlatacak Türkiye'de havaalanlarını kullanım hakkını elde etmeye önem veriyorlardı.⁴⁵⁷ Mihver devletlerinin Balkanlardaki faaliyetlerine ilişkin istihbarat toplamak için Türkiye'nin mevkisinden faydalanma fikri gittikçe daha fazla taraftar bulmaya başlamıştı. Aynı zamanda ABD, hava tahminleri ve diğer istihbarat bilgilerine erişmek ve bunları iletmek için de Türkiye'de iletişim istasyonlarına ihtiyaç duymaktaydı. ABD Ortadoğu Kara Kuvvetleri'nin (*US Army Forces in Middle East-USAFIME*) merkez karargâhının bulunduğu Mısır ile Türkiye arasında karşılıklı seferler düzenlemek, hiç değilse insan ve kargo taşıyacak sivil nakliye uçakları için iniş izni elde etmek önemli hale gelmişti.⁴⁵⁸ Ancak Türkiye havaalanlarını Müttefiklere açmanın savaşa doğrudan katılmaktan bir farkı olmadığını, bunun ülkeyi Almanya'nın hedefi haline

⁴⁵⁴ *a.g.e.*, s.188.

⁴⁵⁵ FRUS, October 28,1943,The Conferences at Cairo and Tehran, s.124.

⁴⁵⁶ Robert Cassaboom; Gary Leiser, "Adana Station 1943-45: Prelude to the Post-war American Military Presence in Turkey," *Middle Eastern Studies*, Vol.34, Issue 1 (January 1998), s. 73.

⁴⁵⁷ Roosevelt Churchill'e gönderdiği mektupta Türkiye'de üslerin kullanımı konusunda baskı yapılması yönündeki İngiliz ve Sovyet politikalarının desteklediklerini açıklıyordu. FRUS,November 4,1943,The Conferences at Cairo and Tehran, s.151

⁴⁵⁸ Cassaboom; Leiser, *a.g.e.*, s. 74.

getireceğini düşündüğünden bu öneriye hiçbir zaman sıcak bakmadı.⁴⁵⁹ İngilizlerin bu konudaki tüm ikna çabalarına ve ABD ve Sovyetlerin taleplerine karşın Türkiye'nin hava üssü vermesinin savaşa girmesi anlamına geldiği fikri aslında Müttefiklerce de paylaşılıyordu.⁴⁶⁰ 31 Ağustos [1943] tarihli notada İngiliz Dışişleri yetkilileri tarafından, Türkiye'nin fiilen savaşa girmesi ile yalnızca havaalanlarını kullandırması arasında bir fark olmadığı, her iki durumda da Almanya'nın Türkiye'ye saldırıp İstanbul veya İzmir gibi savunmasız kentleri yok edeceği değerlendirilmesi yapılmaktaydı.⁴⁶¹

Kahire'de, Kasım ayında İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile bir toplantı yapan Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, görüşme sonrasında bu kez Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Lawrence A. Steinhardt ile bir araya geldi. Her iki toplantının gündeminde de Türkiye'deki havaalanları vardı. Amerikalı ve İngiliz yetkililer Anadolu'da inşa olunacak radar tesisleri veya havaalanlarının Alman saldırılarına yol açmayacağını ileri sürerek, Türkiye'nin hiç değilse kendilerine bu şekilde destek olması yönündeki taleplerini tekrar ettiler.⁴⁶² Ancak Alman Büyükelçisi Franz Von Papen, daha önceki görüşmelerinde Menemencioğlu'na bunun tam tersini söylemiş ve Almanya'nın bu tür bir girişimi savaş ilanı olarak kabul edeceğini belirtmişti.⁴⁶³ Türkiye, savaşa girmesine neden olacağı gerekçesi ile Müttefiklerin bu talebini bir kez daha geri çevirdi. Büyükelçi Steinhardt bu görüşme sonrası Washington'a yaptığı değerlendirmesinde Türkiye'nin salt hava üssü

⁴⁵⁹ FRUS, November 10, 1943, The Conferences at Cairo and Tehran, s.174-175

⁴⁶⁰ Deringil, *a.g.e.*, s.212'den (FO 371/R 13071 / 55/ 44)

⁴⁶¹ *a.g.e.*, s.198'den (FO 371/R 8244 / 55 / 44)

⁴⁶² FRUS, December 4, 1943, The Conferences at Cairo and Tehran, s.690-698.

⁴⁶³ Deringil, *a.g.e.*, s 224.

vermektense doğrudan savaşa girmeyi tercih ettiğini, çünkü Türklere göre üs vermekle savaş girmenin aynı şey olduğunu yazıyordu.⁴⁶⁴

Amerikalı yetkililer, bu şartlar altında savaşın seyri açısından önemli gördükleri operasyonların çoğunu gizli olarak yürütme yolunu seçtiler. 1943 yılında Adana'da kurulan haberleşme istasyonu bu anlamda Türkiye'de yürütülen operasyonlarda önemli bir yer teşkil etmektedir. Aslında Türkiye ile Müttefikler arasındaki istihbarat paylaşımı savaşın başından beri çeşitli seviyelerde devam etmekteydi. Mihver Avrupasında Türk elçiliklerinin hala açık olması sayesinde Türk askerî ataşeleri Ankara'ya rapor göndermeyi sürdürüyorlardı ve bu raporların bir kısmı müttefiklere iletilmekteydi.⁴⁶⁵ Savaş boyunca işbirliği bu anlamda arttı.

Ankara'yı havaalanları konusunda ikna edemeyen Müttefikler için Türkiye'nin tarafsızlığından faydalanmayı sürdürmenin tek yolu bu toprakları istihbarat toplamak için gizli bir üs olarak kullanmak ve Avrupa'daki direniş hareketini bu yolla desteklemektir.⁴⁶⁶ Türkiye'deki bir tesis, sağlıklı meteoroloji tahminleri göndererek, hava kuvvetlerinin işini kolaylaştırabilirdi. Kuzey Afrika'daki üsleri kullanan Amerikan uçakları, Balkanlar'da gerçekleştirecekleri bombardımanlar için bölgenin hava durumu bilgisine ihtiyaç duymaktaydılar. Ayrıca, gelecekte CIA adını alacak Amerikan Stratejik Hizmet Ofisi'nin (*Office of Strategic Service-OSS*) Balkanlar'daki birimlerinin, Mısır ile iletişim kurması için Türkiye'de bir istihbarat

⁴⁶⁴ FRUS, November 14, 1943, The Conferences at Cairo and Tehran, s.190-192.

⁴⁶⁵ Cassaboom; Leiser, *a.g.e.*, s.74'ten AFHRA, File 533.611-2, Miscellaneous Intelligence-Turkey, Dec. 1942-Aug. 1943.

⁴⁶⁶ Barry Rubin, *İstanbul Intrigues*, Boğaziçi University Press, İstanbul, 2002, s.128

üssü önemli hale gelmişti.⁴⁶⁷ İlk OSS ajanı 9 Ocak 1942’de Türkiye’de göreve başladı.⁴⁶⁸ Yapılan çalışmaları başarılı bulan OSS Direktörü Bill Donovan İstanbul’da bir OSS istasyonunun kurulmasını 1942 sonunda onaylaması ile istasyon baharda faaliyete geçti. 4 Mayıs 1943’te OSS İstanbul ilk telgrafını⁴⁶⁹ 21 Ağustos’ta ise ilk istihbarat raporunu yollamıştı.⁴⁷⁰

ABD’nin savaş ilerledikçe Türkiye’ye yönelik ilgisi de arttı. 1939’da ABD’nin Ankara Elçiliğinde ve İstanbul Konsoloslüğunda toplam üç diplomat ve iki askerî ataşe bulunuyordu. İki sene sonra bu sayı oldukça artmıştı. 11 diplomat, 21 yazıcı, büyük bir müfreze ve savaş zamanı ihtiyaçlarından kurulan pek çok yeni kurumun temsilcileri Türkiye’de görev yapmaktaydı.⁴⁷¹

Müttefikler Akdeniz bölgesindeki hâkimiyeti ele geçirince, Amerika Hava Ulaştırma Komutanlığı (*America Air Transport Command-ATC*) operasyonlarını bu bölgeye doğru genişletti. Amerikalı yetkiler başından beri Türkiye’yi rotalarına dâhil etmek için uğraşmaktaydılar. OSS Ortadoğu’yu yöneten Albay Gustave Guenther ve USAFIME Kurmay Başkanı Tuğgeneral Francis Cheves 1943 sonlarında Adana’da bir haberleşme istasyonu kurulmasının gerekli olduğuna karar verdiler. ATC uçakları zaten Adana’ya ara sıra uçuyorlardı. Adana, Mihver uçaklarının menzili dışında bulunması ve Mısır’a yakın bir mesafede olması nedeniyle mükemmel bir mevkideydi. Adana’dan, ATC kolaylıkla uçuşlarını Ankara’ya, İstanbul’a ve muhtemelen Rusya’ya kadar genişletebilirdi. Burada kurulacak bir OSS istasyonu

⁴⁶⁷ AFHRA, “Historical Data: Adana Turkey,” prepared by Walter M. Terry, Army Air Forces, Army Airways Communications Systems, 86th AAF Base Unit Sec L (Headquarters 57th Army Airways Communications System Group), 19 July 1945, s.1.

⁴⁶⁸ Rubin, *a.g.e.*, s.129.

⁴⁶⁹ *a.g.e.*, s.152.

⁴⁷⁰ *a.g.e.*, s.188.

⁴⁷¹ *a.g.e.*, s.134.

gerekli olan hava durumu ve istihbarat bilgisini ATC'ye sağlayabilecek ve aynı zamanda Kahire'nin yedeği olarak hizmet verecekti.⁴⁷²

1943 sonlarında OSS, Amerikan Elçisinin Adana'daki yazlık evini kendisine üs haline getirdi. OSS tarafından 1944 Ocak ayından itibaren faaliyete geçirilen bu bina havaalanına yaklaşık 4 km uzaklıktaydı ve Alman Konsolluğuna komşuydu. Amerikalı yetkililer, Türklere karşı her hangi bir yükümlülük altına girmek istemediklerinden ve muhtemelen gerekli onayı alamayacaklarından bu operasyonu gizlemeyi seçtiler. Ancak daha önemlisi Türkiye'de istihbarat peşinde olan Müttefiklerden de bunu gizleyerek avantajı elde tutmak istemişlerdi. Ne Türk yetkililere ne de görüldüğü kadarı ile İngilizlere bilgi verilmişti. Aslında operasyonun belirli yönleri Büyükelçi Steinhardt'a bile bildirilmemişti. Ocak 1944'te OSS Ortadoğu Komutanı Albay Guenther'in isteği ve USAFIME Komutanı Tümgeneral Ralph Royce'un sözlü onayı ile Ordu Havayolları Haberleşme Birimi (*Army Airways Communications System-AACS*) haberleşme cihazlarını bu istasyona gizlice soktu. Steinhardt'ın bilgisi dışında OSS, Büyükelçiye teslim edilecek bir limuzini Kahire'de modifiye etti ve içine verici, alıcı ve diğer donanımları gizledi. Mısır'dan yola çıkan bu araba Filistin ve Suriye üstünden Türkiye sınırı geçerek Adana'ya vardı. Adana istasyonu AACS'de görevli Teğmen Carlos Molina ve Başçavuş William Macumber tarafından Büyükelçinin yazlık evinde kuruldu.⁴⁷³

İstasyonda faaliyet gösterecek İlk AACS personelinin Adana'ya gitmesi için emir Mart ayında yayınlandı. Adana istasyonunda üç kişi; güvenlik subayı olarak bir deniz piyade albay, bir kriptotelsiz operatörü ve bir telsiz-kule operatörü, görev

⁴⁷² Cassaboom; Leiser, *a.g.e.*, s.75.

⁴⁷³ AFHRA, "Historical Data: Adana Turkey," 19 July 1945, s. 2-3.

yapmaktaydı. İlk andan itibaren güvenlik öncelikli önemdeydi. Çalışanlar sivil giyiniyordu. Türk yetkilerin teftişini engellemek için, kritik yedek parçalar diplomatik pakette bir Amerikan kuryesi tarafından taşınıyordu. Genellikle istasyon Kahire'deki AACS merkezine bir günlük hava durumu raporu gönderiyordu. Ayrıca her gün Ankara'daki Amerikan Elçiliği ile iki kez görüşülüyordu. 1944'ün ilk yarısı boyunca, Adana aynı zamanda İstanbul'daki OSS istasyonu ile de bir kez görüşmeyi sürdürdü.⁴⁷⁴

1943 sonlarında istasyonun inşa edildiği zamanla aynı günlerde, Büyükelçi Steinhardt, Amerikan Hava Kuvvetleri Komutanı General Henry Arnold bilgisi dâhilinde Türklerle ATC'nin Kahire'den Adana'ya tek yönlü uçuş yapmasına izin verecek bir anlaşma için görüşmelere başladı. Bu anlaşmanın bir parçası olarak ATC, Adana'da bir müfreze kuracaktı. Ocak 1944'te Albay Turner Austin Müfreze C'yi, Ordu Hava Kuvvetleri 1264. Üs Birimini (İstasyon No 7 olarak da bilinir) kurmaya gönderildi. Ağustos ayında Austin ve beş kişi müfrezeyi kurdular. Hepsi sivil kıyafetler giymişlerdi ve Türkiye'de "Amerikan Nakliye Şirketi" çalışanları olarak bulunuyorlardı. Müfrezenin mensupları diğerleri gibi Büyükelçinin "yazlık evi"nde kalıyorlardı.⁴⁷⁵

2 Ağustos 1944'te Mihver güçlerinin tamamen çekilmeye başlaması ile Ankara, Müttefiklerin uzun zamandır zorladığı adımı attı ve Berlin ile diplomatik ilişkileri kesti. Almanya'nın baskı ve etkisinin azalması ile Müttefikler Türkiye'nin savaşa katılacağı ya da en azından topraklarında açıkça operasyonlarına izin

⁴⁷⁴ *a.g.e.*, s. 4-5 ve 7.

⁴⁷⁵ Cassaboom; Leiser, *a.g.e.*, s. 79'dan AFHRA. 1264th AAF Base Unit, North African Division, ATC to Commanding General, North African Division, ATC, Report subj: Final Report of Detachment 'C', 1264th AAF Base Unit, file 310.01, Vol. 2, p. 103.

vereceğini düşünüyorlardı. ATC, Türkiye üzerinden Rusya'ya uçmak istiyordu. Özellikle uçuşlarını Adana'dan Ankara, İstanbul, Poltava ve Ukrayna'ya genişletmek amacındaydı. Amerikan Büyükelçisi, 25 Ağustos'ta Savaş Bakanlığı'na gönderdiği notta "*Başbakan, Ortadoğu-Sovyetler Birliği hattında ATC uçaklarının Türk toprakları üzerinden geçmesi konusunda Hükümetin mutabakatını sağlayabileceğini kanaatinde*" ifadesi ile iznin alınmak üzere olduğunu söylüyordu.⁴⁷⁶

Başlangıçta Türkler uçuşların sadece Adana'dan Ankara'ya genişlemesine izin verdiler. Bunu yapmadan önce ATC'nin uygun haberleşme tesisleri ve operasyonel birliklerin altyapısını kurması gerekiyordu. 3 Ekim'de General Arnold elçilik aracılığı ile Ankara'da resmi olarak AACS tesislerinin kurulmasını talep etti. Aralık sonuna doğru Ankara istasyonu faaliyete geçti, fakat AACS istasyonu olarak görev yapması için zamana ihtiyaç vardı. Ankara'nın eksikleri tamamlandığında Adana'da istasyona duyulan ihtiyaç da büyük ölçüde azaldı.⁴⁷⁷ Zaten aldıkları bütün önlemlere rağmen Amerikalılar artık Türk yetkililerin dikkatini çektiklerini düşünüyorlardı. Adana İstasyonu Komutanı, Ekim 1944 itibari ile üst düzeydeki Türk yetkililerin istasyonun varlığını bildiğini, havalanı yetkililerinin ve muhtemelen yerel polisin ise kendilerinin asker olduklarının farkında olduklarını düşünüyordu.⁴⁷⁸

Savaşın sonuna doğru 23 Şubat 1945'te Türkiye sonunda Almanya'ya savaş ilan etti. Gizli Adana istasyonu Türkiye'de resmi olarak Amerikan hava taşımacılığı için gerekli izinler alındıktan ve telsiz haberleşme sistemi için gerekli alt yapı kurulduktan sonra kapatıldı. ABD'nin savaşın sonunda, Sovyetler Birliği'nin

⁴⁷⁶ a.g.e., s.78'den AFHRA, Message, American Embassy Ankara to the War Department, no.1565, 25 August 1944, in file 145.81-185, "AC/AS Plans-Entry of Turkey into the War" Vol.1.

⁴⁷⁷ AFHRA, "Historical Data: Adana Turkey," 19 July 1945, s. 10-11.

⁴⁷⁸ a.g.e., s. 6-8'den "Information on Adana Station," Letter from Captain Lester B. McAllister, Jr., 22 October 1944.

Türkiye'den taleplerde bulunmaya başladığı bir dönemde bu izinleri almış olması dikkat çekicidir. Savaş sonunda AACS tesislerinin Ankara'da resmen kurulması ile uçakların kalkış ve varış mesajları açıkça gönderilmeye başlandı. Adana'ya ATC uçuşları kesildi ve buradaki gizli AACS istasyonuna ihtiyaç ortadan kalktı. Sonuç olarak, Nisan 1945'te Türk Hükümeti ile Adana'da yasal bir telsiz istasyonu kurulması için anlaşmaya varıldı. Gizli istasyon varlığını 18 Haziran'da kesin olarak kapanana dek bir süre daha devame etti.⁴⁷⁹

Adana istasyonu kuruluş amacını fazlası ile yerine getirmişti. İstasyon sadece Amerikalı yetkililere ihtiyaçları olan istihbaratı ulaştırmamış ve ulaşımı kolaylaştırmamış, aynı zamanda Amerikalı askerî planlamacıların Türkiye'nin stratejik konumuna ilişkin fikir edinmelerini de sağlamıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından dünyada yeni dengeler kurulurken, Adana bölgesi, sunduğu iklimsel ve stratejik avantajlarla ABD askerî planlarında kendine yer bulacaktı.

b) Savaş Sonrası: Türkiye Kendine Yer Arıyor

İkinci Dünya Savaşı 7 Mayıs 1945'te Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olması ile sona erdi. Savaş sona ermeden Sovyetler Birliği'nin dünya sahnesinin iki büyük gücünden biri olarak ortaya çıkacağı belli olmuştu. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında İkinci Dünya Savaşı'nın başına kadar iyi giden ilişkiler, savaşın taraflarının belli olmasıyla ve Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifak anlaşmaları imzalamasıyla bozulmuştu. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından, Türkiye'nin savaşa girerek yeni bir cephe oluşturması beklentisi içinde olan Sovyetler, tüm baskılarına rağmen Türkiye'yi savaşa sokmayı başaramadı ve bu

⁴⁷⁹ *a.g.e.*, s. 11.

durum ilişkilerin daha da gerginleşmesine yol açtı. Savaş sona erdiğinde Sovyetler Birliği, çok geniş bir hâkimiyet sahasına kavuşmuş ve yeni güç olarak ortaya çıkmıştı. Güneyinden gelecek bir tehditten daima kuşku duyan Sovyetler Birliği, kendisini güçlü hissettiği her seferde yaptığı gibi Boğazları kendisine tehdit yöneltilemeyecek bir statüye sokmak için Türkiye üzerinde baskı uygulamaya başladı.⁴⁸⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesine kısa bir süre kala, 19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov, Türk Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına kabul ederek "1925 Anlaşması"nın artık uzatılmayacağını bildiren bir nota verdi.⁴⁸¹ İki ülke arasındaki ilişkilerin 1925'den beri temelini oluşturan "Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması"nın feshi kararı Ankara'da endişe yaratmıştı. Bu durum, Sovyet talepleri karşısında kendi başına direnmekte zorlanacağı için Türkiye'yi Batı dünyasından destek arayışına sevk etti. Özellikle, ABD ve İngiltere'nin Boğazlar konusunda desteği önemli görülüyordu.⁴⁸² Ancak Ankara'nın ikna çabaları hemen sonuç vermeyecekti. 7 Haziran 1945'de Molotov'un Sarper'e iletildiği yeni anlaşma için Sovyet şartları durumu daha da ciddileştirdi. Sovyet Hükümeti, öncelikle Montreux'nün Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından yeniden düzenlenmesini, Boğazlarda üsler verilmesini ve Türk-Sovyet sınırında Kars ve

⁴⁸⁰ Baskın Oran, "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXV, No:1 (Mart 1970), s.47-55.

⁴⁸¹ Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri, 1920-1953*, Dizi XVI, Sayı:67, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.276.

⁴⁸² *a.g.e.*, s.278.

Ardahan'ın geri verilerek bazı değişikler yapılmasını istiyordu. Bu şartlar, Türkiye için kabul edilebilir nitelikte değillerdi.⁴⁸³

Moskova'nı izlediği bu keskin politika derin bir endişe ve korkuyu yaratırken, bu durum güvenlik arayışındaki Türkiye'yi ABD'ye daha fazla yaklaştırdı. Ankara, Sovyetlerin Türk toprakları üzerindeki arzularını engelleyecek asıl gücün ABD olduğunun daha ilk andan beri farkındaydı.⁴⁸⁴ Savaşın hemen ertesinde Batı'nın yeni gücünü temsil eden ABD'den destek taleplerini dile getirilmeye başlanmıştı. Türk hükümeti olası Sovyet tehdidine ilişkin bir dizi rapor göndererek Washington'u Sovyetlere karşı daha sert bir tavır almaya ikna etmeye çalışıyordu.⁴⁸⁵ Ancak Amerika'nın bakış açısının değişmesi ve stratejik olarak Türkiye'ye önem atfetmesi hemen olmadı. ABD, Sovyetlerin tavrı karşısında sert bir tepki göstermemekle birlikte, konuya tamamen ilgisiz de kalmadı. ABD Dışışleri ve Genelkurmay yetkilileri bu taleplerin Amerika'nın Akdeniz'deki uzun vadeli çıkarlarını tehdit ettiğini düşünüyorlardı.⁴⁸⁶ Yaşamsal çıkarlar açısından Boğazların önemli olduğunu düşünen ABD, Montreux'nün yeniden düzenlenmesine sıcak bakmakla birlikte, her hangi bir düzenlemede söz sahibi olmak istemekteydi. Sovyetlerin üs taleplerine ise tamamen karşıydı.

Amerika'nın bu dönemde Türkiye'ye beklediği desteği vermemesinin bir nedeni de, Amerikalı yetkililerin Sovyetlerin Türkiye'ye karşı kuvvet kullanma

⁴⁸³ Anthony R De Luca, "Soviet-American Politics and the Turkish Straits", *Political Science Quarterly*, Cilt XCII, No:3 (Sonbahar, 1977), s.512

⁴⁸⁴ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958*, İstanbul, Boyut Yayınları, 1997, s.24.

⁴⁸⁵ *a.g.e.*, s.26.

⁴⁸⁶ Melvyn P Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey and NATO, 1945-1952," *The Journal of American History*, Cilt LXXI, No:4 (Mart, 1985) s.808.

eğilimi içinde olduğuna inanmamalarıydı.⁴⁸⁷ Ayrıca bu dönemde bölge, ABD tarafından hala İngiltere'nin geleneksel hâkimiyet alanı içinde görülüyordu. 29 Haziran 1945'te, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Başkan Harry Truman'a sunulan brifing belgesinde, Türkiye'nin bir Sovyet uydusu olmaktan İngiltere'nin desteği ile kurtulabileceği ifade edilmekteydi.⁴⁸⁸ 1946 başlarına kadar ABD, Sovyetler Birliği ile bir uzlaşmaya varabileceğini düşündü. Hatta, Aralık 1945'te düzenlenen Moskova Konferansı'nda Amerikan Dışişleri Bakanı James H.Byrnes, İran'daki Sovyet işgalinin devam etmesi ve Sovyetlerin Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirme pahasına olsa bile Sovyetlerle son bir kez uzlaşmaya varmayı denedi.⁴⁸⁹ Konferans sonucunda ABD-Sovyetler Birliği uzlaşmasının olmayacağını kesinlik kazanması üzerine Amerika bölgesel politikalarını ve stratejilerini yeniden gözden geçirmeye başladı.

Amerika'nın 1946 yılı başlarında değişen Sovyet politikası, Türkiye'ye yönelik yaklaşımında değişimi de beraberinde getirdi. Amerika'nın tutum değiştirerek Sovyetlere karşı daha sert bir tavır takınmasında, bir uzlaşımın mümkün olmadığını görmesi kadar, Dışişleri Bakanlığındaki bazı isimlerin ısrarlı raporları da etkili oldu. Sovyetlerin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'yu içine alacak şekilde yayılcı bir politika izledikleri görüşünü savunan bu isimler arasında Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika Dairesi Başkanı Loy Henderson ve Amerika'nın Moskova Maslahatgüzarı George Kennan da yer alıyordu.⁴⁹⁰ 28 Şubat 1946'da Dışişleri Bakanı James Byrnes New York'ta yaptığı konuşma "*(Birleşmiş Milletler-BM) Sözleşmesi'nin amaçlarına ve prensiplerine ters düşecek şiddet ya da şiddet tehdidi*

⁴⁸⁷ a.g.e, s.808

⁴⁸⁸ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO ile İlişkiler,"s.522.

⁴⁸⁹ Sever, a.g.e, s.36.

⁴⁹⁰ a.g.e, s.38.

kullanılmasına kayıtsız kalmayacağız ve kalamayız... Eğer büyük güç isek sadece kendi güvenliğimizi temin için değil, aynı zamanda tüm dünya barışını korumak için de büyük güç gibi davranmalıyız” sözleri ile Amerikan dış politikasındaki değişimin ilk sinyalleri verdi.⁴⁹¹

Bu açıklama bundan sonra ABD'nin Sovyet saldırılarına karşı dünyanın her yerinde cevap verebileceği anlamını taşıyordu ki bu Türkiye açısından son derece önemli bir gelişmeydi. Bununla birlikte, Türkiye'nin önemini ön plana çıkaran Mart 1946'da patlak veren İran Krizi oldu. Sovyetlerin İran'dan çekilmeyi reddetmesi üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, strateji uzmanlarından Türkiye'nin stratejik önemine ilişkin açık bir tanımlama istediler. Strateji uzmanlarınca yapılan tespit, Batı Avrupa'nın askerî güçsüzlüğü ve ABD birliklerinin hızlı şekilde terhis ediliyor olduğu göz önüne alındığında; Sovyet birliklerinin kolaylıkla bütün Batı Avrupa'ya girebileceği ve kalan Amerikan güçlerinin kıtadan çıkarılabileceği tahmin ediliyor ve bu durumun hava kuvvetleri daha önce olmadığı kadar önemli hale getireceği ve Türkiye'nin hava kuvvetlerinin kullanılabilmesi için anahtar konumda olduğu tespiti yapılıyordu.⁴⁹²

Türkiye'nin stratejik önemini vurgulayan raporlara rağmen, atom bombası üstünlüğüne güvenen ABD, hala bölgeye ilişkin bir adım atmakta tereddütler taşıyordu. Ancak, artık Türkiye'yi tamamen kaybetmek de istememekteydi. Sovyet baskısı karşısında Türkiye'nin yanında olduğu mesajını 16 ay önce Washington'da ölen Büyükelçi Münir Ertegün'ün cenazesini 5 Nisan 1946'da Missouri Zırhlısı ile

⁴⁹¹ *a.g.e*, s.40.

⁴⁹² Leffler, *a.g.e*, s.814

göndererek verdi.⁴⁹³ Amerika'nın bu sembolik desteği Türkiye tarafından memnuniyetle karşılandı. Ancak Türkiye'nin beklentisi bunun çok ötesindeydi.

1946 sonunda yaşanan bir dizi gelişme, ABD'nin yıl boyunca izlediği Sovyet talepleri karşısında Türkiye'nin direnişini cesaretlendiren ancak duruma müdahil olmaktan kaçınan politikasında değişimlerin başlangıcı oldu. 15 Ağustos 1946'da Dışişleri ve Savaş, Donanma Bakanlıkları tarafından ortak hazırlanan raporda Başkan Truman'a sunulan memorandumda, Sovyetlerin asıl amacının Türkiye'nin kontrolünü ele geçirmek olduğu; Türk Boğazlarının Sovyet kontrolüne geçmesi ve Çanakkale'de üs edinmesi durumunda Sovyetlerin bunu Doğu Akdeniz ve Yakın Doğu'ya geçişte kullanabileceği aktarılıyordu. Ayrıca yapılan değerlendirmede Sovyetlerin, Ege ve Akdeniz'de yeni üs arayışlarına girebileceğine de değinilmekteydi. Rapordaki tespitler ve varılan sonuç Başkan Truman'ı etkilemişti; artık Sovyet yayılmasına kayıtsız kalınmayacağını göstermek için yeni bir tavır benimsenmesi gerekiyordu.⁴⁹⁴

Türkiye'ye yönelik politika değişikliğinin ilk ciddi sonucu, 19 Ağustos 1946 tarihinde Sovyet notasına verilen cevap ile kendini gösterdi. ABD, Sovyetlerle ters düşmeyi göze alarak, kendileri ile aynı fikri paylaşmadığını, Boğazlarda Sovyet üsleri kurulmasını ve Boğazların başka hiçbir gücün katılımı olmaksızın Türkiye ile birlikte savunulması önerilerini kabul edemeyeceklerini söyledi.⁴⁹⁵

Washington'ın Türkiye'deki gelişmelere olan ilgisi artmıştı. ABD Genelkurmay Başkanlığı, Türk Boğazlarının uluslararası gündemi meşgul etmesi

⁴⁹³ Erel Tellal, "SSCB ile İlişkiler," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, der.Baskın Oran, Cilt I, 7. B, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.508

⁴⁹⁴ FRUS, August 15, 1946, Vol. VII, s.840-842

⁴⁹⁵ FRUS, August 19, 1946, Vol. VII, ss. 847-848

nedeniyle hazırladığı memorandumunu, 23 Ağustos 1946'da Savaş ve Donanma Bakanlıklarına gönderdi. Burada Türkiye, “*stratejik açıdan Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun en önemli askerî faktörü*” olarak tanımlanıyordu. Genelkurmayın görüşüne göre, etkin bir hava gücü ve donanmanın eksikliğine rağmen, kara kuvvetleri ile bölgede Sovyet yayılması karşısında direnebilecek tek ülke Türkiye'ydi. Bununla birlikte, ordunun güçlendirilmesi gerekiyordu. Genelkurmay'ın ABD yönetimine tavsiyesi, Türkiye'nin ekonomik ve askerî pozisyonunu güçlendirmek için ABD'den silah, askerî uçak ve diğer askerî donanımları almasına izin verilmesi yönündeydi.⁴⁹⁶ Üst düzey yetkililer stratejik açıdan Türkiye'nin önemini anlamış olmakla birlikte, Amerikan'ın Batı Avrupa'daki politikaları konusunda bile tereddütler yaşayan kamuoyunun ve Kongre üyelerinin fikrini değiştirmek kolay değildi.

Ancak yaşanan gelişmeler, Washington'ın için kamuoyu ve Kongre'yi ikna edebileceği sebepleri yarattı. Bunların başında, ekonomik sorunlar yaşayan İngiltere'nin, Türkiye'nin de içinde olduğu bölge ülkelerine verdiği desteği sona erdirmek zorunda kalması geliyordu. İngiltere çekilirken bir yandan da çıkarlarını etkin şekilde korumak arzusundaydı. Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'yu kendi çıkarları açısından hayati görüyor ve Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyet etkisine girmesi durumunda Rusya'nın hâkimiyetinin Mısır ve Filistin'e kadar yayılacağını düşünüyordu.⁴⁹⁷ Bu açıdan, Türkiye ve Yunanistan'a mutlaka destek verilmesi gerekmekteydi. Bölgedeki İngiliz çıkarlarını savunmak için en iyi adayın ABD olduğunu düşünen Londra, Washington ile bölge üzerinde anlaşmaya varmayı seçti. İngiliz yetkililer, Amerika'nın dünya ilişkileri üzerindeki tecrübesizliğinin, İngiliz

⁴⁹⁶ FRUS, August 23, 1946, Vol. VII. ss. 857-858

⁴⁹⁷ Sever, *a.g.e.*, s.33

çıkarlarını Amerikan dış politikasına gizlemeye izin vereceğini düşünüyorlardı. Bu çerçevede İngiltere, ABD'ye Sovyet tehdidine karşı Türkiye ve Yunanistan'ı askerî bakımdan güçlendirme önerisi getirdi.⁴⁹⁸ 21 Şubat 1947'de İngiltere'nin Yunanistan ve Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardım sağlayamayacağını ve Amerikan'ın bu yüklenimi yerine getireceğini umduğunu resmi olarak açıklaması üzerine, ABD bu ülkelere yardım konusunda acil bir adım atmak zorunda kaldı.⁴⁹⁹

Bunda bir tek İngiltere'nin zorlayıcı rolünün etkili olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Daha İngiltere bu kararı açıklamadan önce neredeyse Washington'daki tüm sivil ve askerî yetkililer Türkiye'ye askerî yardım sağlama konusunda hemfikirlerdi. Ocak 1947'de Savaş Bakanlığınca Başkan Truman'a yapılan bir sunumda eğer savaş çıkarsa Türkiye'nin, Sovyetlerin Süveyş ve Kuzey Afrika'ya ilerlemesini yavaşlatacağı, Sovyet petrol kaynaklarına saldırabileceği, Sovyet bombardımanı karşısında piyade kalkanı sağlayacağı, Sovyet denizatlılarını Karadeniz'de sıkıştıracağı, Sovyet gemilerini yok edeceği ve Sovyetlerin merkezine muhtemel bir kara taarruzu başlatabileceği ifade edilmekteydi.⁵⁰⁰ Türkiye'nin askerî bakımdan desteklenmesi gerekiyordu. İngiltere'nin çekilmesi ile birlikte, bu görev ABD'ye geçmiş oldu.

Harry Truman 12 Mart 1947'de Kongreye yaptığı daha sonra Truman Doktrini olarak anılacak olan konuşmasında, 30 Haziran 1948'de sona erecek bir dönem için Türkiye ve Yunanistan'a toplam 400 milyon dolarlık mali ve askerî

⁴⁹⁸ Athanassopoulou, *a.g.e.*, s.41.

⁴⁹⁹ FRUS, 1947, Vol. V, ss. 42-45; 45-47

⁵⁰⁰ Leffler, *a.g.e.*, s.815'den Recods of the War Department General and Special Staff, Forrest P.Sherman "Presentation to President," Jan 14, 1947, box 2, Forrest P.Sherman Papers (Naval Historical Center)

yardımda bulunmak için yetki istedi.⁵⁰¹ Yunanistan'a verilen destek komünizmi bertaraf etmek amaçlıydı, Türkiye'ye ise bu yardım ordusunu modernleştirmesi için veriliyordu. Güçlü bir Türk ordusu sadece muhtemel bir Sovyet saldırısı karşında tampon görevi görmeyecek, aynı zamanda Sovyetlerin Türkiye'yi ve Boğazları kullanarak ticaret yollarını ele geçirmesini ve Ortadoğu'daki petrol kaynaklarına ulaşmasını engelleyebilecekti.⁵⁰² Türkiye ve Yunanistan'a yardım sağlayan ve 75. Kamu Yasası (*75th Public Law*) 22 Mayıs 1947'de Kongre'de onaylandı. Bu yasa uyarınca, "Amerikan Askeri Yardım Kurulu" (*Joint American Military Mission for Aid to Turkey-JAMMAT*) isimli Türkiye'ye yapılacak yardımı ulaştırmakla görevli bir kurul oluşturuldu. Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi Edwin C. Wilson misyonun ilk başkanı olarak atandı. Büyükelçi bu çerçevede kurulan ve Türkiye'de görev yapan üç askerî misyona başkanlık ediyordu: ABD Ordu Grubu (*The United States Army Group -TUSAG*), ABD Donanma Grubu (*The United States Navy Group -TUSANG*) ve ABD Hava Kuvvetleri Grubu (*The United States Air Force Group -TUSAFG*).⁵⁰³ JAMMAT'ta görevli Amerikalı askerî danışmanlar, 1948 yılının ilk aylarından itibaren askerî donanımın gelmesi ile birlikte, bunların kullanımı hakkında Türk Ordusunu eğitmeye başladılar.⁵⁰⁴ Bu dönem boyunca Amerikalı strateji uzmanları, Türkiye'ye verilen yardımı Türkiye'nin askerî planlarını Amerikan istekleri çizgisine çekmek için bir manivela aracı olarak kullandılar.⁵⁰⁵ ABD'nin askeri sistemi ile bütünleşmeyi başlatan bu süreç, 5 Haziran 1947'de

⁵⁰¹ FRUS, February 24 1947, Vol. V, s. 45-47; FRUS, February 27 1947, Vol. V 60-63

⁵⁰² Erhan, "ABD ve NATO...", s.531

⁵⁰³ Craig Livingston, "One Thousand Wings: The US Air Force Group and the American Mission for Aid to Turkey, 1947-1950," *Middle Eastern Studies*, Vol.30, (1994) No:4, s.789 ve 791

⁵⁰⁴ 7 Nisan 1949 tarihli ABD Genelkurmay Başkanlığı raporuna göre Türkiye'deki ABD Askerî Misyonu toplam 275 subay, er ve sivil personelden oluşmaktadır. Dağılımı, 133 Kara, 99 Hava Kuvvetleri ve 43 Deniz Kuvvetleri şeklindedir. NARA, RG 218, Records of the US Joint Chief of Staff (1948-1950), April 7, 1949

⁵⁰⁵ Leffler, *a.g.e*, s.818.

açıklanan, Avrupa'nın kalkındırılmasına yönelik Marshall Planı'na Türkiye'nin de dâhil edilmesi ile bir adım öteye taşınmış oldu.⁵⁰⁶

Amerika'nın yeni dönem politikalarında Türkiye'nin önemi gittikçe netlik kazanmakla birlikte, yardımın artırılması ve devam etmesi konusunda belirsizlikler devam etmekteydi. Zorluk özellikle Kongre üyelerinin ikna edilmesi konusunda yaşanıyordu. Bunun yanı sıra, Amerikalı yetkililer kapılarını yeni açtıkları Avrupa'da kendilerini güvende hissetmeden, daha geniş bir coğrafyada büyük taahhütler altına girerek başarısız olmaktan korkuyorlardı. Türkiye'ye ilişkin yaklaşımları da bu gerçeklerden hareketle şekillenmekteydi.

Bununla birlikte, Türkiye'nin coğrafi olarak sunduğu stratejik imkânlardan faydalanma fırsatını kullanmak isteyen Washington, her hangi bir garanti altına girmeden bu yolu zorlamaya başladı. Amerikalılar, Sovyetler Birliği'ne komşu bu toprakların özellikle haberleşme ve istihbarat tesisleri kurmak için mükemmel konumda olduğu kanaatindeydiler. 25 Mayıs 1948 tarihinde Politika Planlama Dairesi, Büyükelçi Edwin C. Wilson'un Türkiye'de askerî bir haberleşme merkezi kurulması konusunda Türk yetkililerle görüşmek üzere yetkilendirdi. Ancak bunun karşılığında Amerikan Hükümetini Türklere karşı her hangi bir taahhüt altına sokmaması konusunda Büyükelçiyi uyardı ve ihmal etmemiştir.⁵⁰⁷ Ancak Türkiye her hangi bir garanti almadan kendisini Sovyetler karşısında daha zor durumda bırakacak bir adım atmaktan kaçınıyordu.

⁵⁰⁶ Sever, *a.g.e.*, s.54-55.

⁵⁰⁷ NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), May 25, 1948.

Türkiye'ye yardımın artırılmasına yönelik talepler, beraberinde Türkiye'nin Amerikan çıkarları açısından önemine ilişkin soruları doğurdu. Dışişleri, 12 Ekim 1948'de Türkiye ve Yunanistan'a yapılan askerî yardımlar çerçevesinde, bu ülkelere ilişkin uzun vadeli askerî çıkarların tanımlanmasını Dışişleri-Ordu-Donanma-Hava Kuvvetleri Koordinasyon Komitesinden (SANACC)⁵⁰⁸ acil olarak istedi. Komiteden bu konuda Ulusal Güvenlik Konseyine öneriler sunması talep edilmekteydi. Yapılacak yardımın türü, askerî donanım ve/veya danışman personelle mi sağlanması gerektiği, yardımın süresi gibi hususların yanı sıra bu yardımlara meşruiyet kazandıracak böyle bir çıkarın olup olmadığının belirlenmesi istenmekteydi.⁵⁰⁹

Genelkurmay, 24 Kasım 1948 tarihinde konuya ilişkin Savunma Bakanı Forrestal'a gönderdiği cevabında, SSCB yayılmacı politikalarını sürdürdüğü müddetçe, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun güvenliğinin ABD'nin gelecekteki güvenliği açısından kritik önemde olacağı tespiti yapıyordu. Bu tespitten yola çıkarak, Sovyet yayılma yolunun üstünde bulunan Yunanistan ve Türkiye'nin, ulusal güvenlik çıkarları açısından, Sovyet kontrolüne ve hâkimiyetine geçmemesi gerektiğini önemle vurgulanıyordu. Genelkurmay, her iki ülkenin de Sovyetlere, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya yönelik harekâtlar başlatılabilecek üsler sunduğunu ve bu bölgelerde Sovyet haberleşmesini engelleyebileceklerini belirtmekteydi. Türkiye, Sovyetlerden Kahire-Süveyş bölgesine ve Ortadoğu petrol bölgesine kadar

⁵⁰⁸ Dışişleri-Savaş-Donanma Koordinasyon Komitesi (*The State-War-Navy Coordinating Committee-SWNCC*) Dışişleri ile Pentagon arasında politika oluşturma çalışmalarını koordine etmek amacıyla kurulan ilk teşkilattir. 1944'te kurulan SWNCC, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir ulusal güvenlik politikası için diplomatik ve askerî çıkarları bütünleştirmeyi amaçlıyordu. 1947'de Hava Kuvvetleri kurulunca Dışişleri-Ordu-Donanma-Hava Kuvvetleri Koordinasyon Komitesi (*The State-Army-Navy-Air Force Coordinating Committee-SANACC*) adını aldı. Bundan sonra 1949 yılında bu kurumla bütünleşen kadar Ulusal Güvenlik Konseyine danışmanlık hizmeti verdi. Detaylı bilgi için bakınız; Martin P. Claussen; Evelyln Bills Claussen (der.) *State-War-Navy Coordinating Committee and State-Army-Navy-Air Force Coordinating Committee Files, 1944-1949*, Scholarly Resources, Inc., Wilmington, 1978.

⁵⁰⁹ FRUS, October 12, 1948, Vol IV, s.158

uzanan ana hava, kara ve deniz yollarına hâkim olması bakımından stratejik olarak Yunanistan'dan daha önemli görülüyordu. Ayrıca, Türkiye'nin askerî potansiyelinin, yüksek ulusal ruhu ve coğrafi konumu ile ikiye katlandığı ve bir saldırı karşısında Sovyetlere karşı direnmesinin mümkün olduğu raporda dile getirmişti. Bu nedenle Genelkurmay, Türkiye'nin Sovyet baskısına karşı devam eden direncini teminat altına almak için yeterli düzeyde ve etkin bir Türk ordu teşkilatı oluşturulmasını gerekli görmekteydi. Ayrıca Türk Ordusu, muhtemel bir Sovyet saldırısı durumunda, Amerika'dan ve Müttefik kuvvetlerden yardım gelene kadar direnecek muhabere etkinliğine kavuşturulmalıydı.⁵¹⁰

Aynı dönemde hava kuvvetleri strateji uzmanları, Türkiye'nin taktik bir hava sahası konumunda olduğunun farkındaydılar. Amerikan Hava Kuvvetleri komutanları Genelkurmay'dan farklı şekilde, Anadolu'yu sadece Sovyetlerce bir saldırı durumunda Amerikan bombardımanını destekleyecek bir platform olarak, potansiyel stratejik kapasitesi açısından değerli buluyorlardı.⁵¹¹ ABD Avrupa Hava Kuvvetleri (*The US Air Force in Europe-USAFE*) Komutanı Curtis LeMay B-36 bombardıman uçaklarının Sovyetler Birliği'ndeki tüm hedefleri vurabilmesi için Türkiye'de bir üsse ihtiyaç olduğu düşünüyordu.⁵¹² Bu nedenle gerek Türk Hava Kuvvetleri'nin güçlendirilmesi, gerekse havaalanları inşası büyük önem taşıyordu.

⁵¹⁰ FRUS, November 24, 1948, Vol IV, s.191; Genel Kurmay'ın bu görüşleri 22 Mart 1949'da NSC 42/1 belgesinde yer alarak resmi politika haline gelmiştir.

⁵¹¹ Livingston, *a.g.e.*, s.794

⁵¹² *a.g.e.*, s.794, dipnot 87'den The Importance of Airbases in the Middle East for World War III, submitted to the Faculty of the Air Command and Staff school of the Air University, Maxwell AFB, Alabama, May 1949 unclassified (doc. nr. 239.04349A; 252 at the USAF Historical Research Center, Maxwell AFB, Alabama [hereafter cited as 'Airbases for World War III!'], 22; Pottinger, 19--20; and Royce E. Eckwright, Part I: The Political-Military Factors, 1947--1949, declassified (doc. nr. K-570.04P, 1947--1949, pt. 1 at the USAF Historical Research Center, Maxwell AFB, Alabama [hereafter cited as Eckwright, The Political-Military Factors]), p.2.

Bu dönemde USAFE, Türkiye'ye önemli ölçüde uçak teslimatı yaptı, teknik servis sağladı ve uçuş hizmeti gerçekleştirdi.⁵¹³

Türkiye'de hava üssü inşa etme fikri bu dönemde ciddi olarak Amerikan Hava Kuvvetleri'nin gündemine girdi. Sovyetler karşı girişilen bir savaşta kısa sürede başarılı olabilmek için, ABD güvenliğine katkı sağlayabilecek ve bunu yapmaya istekli ülkelerin ekonomik ve politik olarak güçlendirilmesi ve bunların askerî kapasitelerinin artırması kararı Türkiye'nin durumunu da etkiledi.⁵¹⁴ Aslında Türk Havaalanlarının modernleştirilmesine ilişkin Türkiye çok önceden bir proje başlatmıştı. TUSAFG Türkiye'ye gelmeden önce Türk Genelkurmayı, 15 havaalanının modernizasyonu için Türk Hava Kuvvetleri ve Devlet Havayollarına yetki vermişti. Ancak Türkiye'de kalifiye eleman ve havaalanı mühendislerinin eksikliği ve kısıtlı bütçe bu planın gerçekleşmesini mümkün kılmamıştı.⁵¹⁵

Sadece dört ay önce, 9 Ağustos 1948 tarihinde, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan, "ABD Askerî Üs ve Üs Hakları İhtiyacı Hakkında Değerlendirmeye ilişkin Genelkurmay Başkanlığı Görüşü"⁵¹⁶ başlıklı raporda üs talep edilen ülkeler arasında Türkiye'nin adı geçmezken, 16 Aralık'ta gerçekleştirilen Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısı gündeminde üsler vardı. Toplantı öncesinde Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Türkiye'ye yapılan askerî yardımın bir kısmının orta ölçekte bombardıman üsleri inşa etmek için kullanılmasının gündeme

⁵¹³ NARA "USAF Operations in Turkey 1947-1959 Part II: The US-NATO Buildup in Turkey" *Historical Service Directorate Office of Information Headquarters, United States Air Force in Europe*, s.1

⁵¹⁴ NSC 20/4 "US Objectives with Respect to the USSR to Counter Soviet Threats to US Security" Nov, 23, 1948.

⁵¹⁵ Livingston, *a.g.e.*, s.803

⁵¹⁶ "Views of the Joint Chief of Staff of Over-All examination of US Requirements for Military Bases and Base Rights" NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), August 9, 1948.

alınmasını talep etti. Politika Planlama Dairesi de konuya sıcak bakıyordu. Bununla birlikte toplantıda öncelikle bu üslerin inşasının değil, bunların ne kadar gerekli ve istenilir olduğunun konuşulması gerektiği şeklinde görüş bildirdi. Ayrıca Planlama Dairesi'nin tavsiyesi, bu görüşmeler öncesinde ABD savaşta, ama Türkiye savaşta değilken bu üslerin nasıl kullanılacağına ilişkin detaylı çalışma yapılması yönündeydi.⁵¹⁷ Hava Kuvvetlerinin talebi anında karşılık bulmasa da Ulusal Güvenlik Konseyi'nin gündemine girmesi ile birlikte, ABD'nin Türkiye'de üs edinme çabaları hız kazandı.

c) NATO Pazarlıkları

Amerikan yardımının gelmeye başlaması ile Sovyet baskısı yüzünden kendisini tehlikede hisseden Türkiye için de yeni bir dönem başlamış oldu. Ordunun modernizasyonu ve Amerikan desteği Türkiye'de memnuniyetle karşılanmakla birlikte, Türkiye'nin güvenlik endişelerini karşılamamaktan uzaktı. Türkiye Amerika'nın içinde olduğu bir güvenlik anlaşmasına dâhil olmak istiyordu. Kurulmakta olan Kuzey Atlantik Teşkilatı Türkiye'nin beklentilerini fazlasıyla karşılamaktaydı.

Aralık 1948'de Dışişleri Bakan Vekili Tahsin Balta Büyükelçi Wadsworth'a Türkiye'nin NATO'ya katılma arzusunu ilettili. Ancak ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Atlantik Paktı'nın hala inceleme sürecinde olduğu, şartlar ve muhtemel üyeler konusunda görüşüldüğü belirtildikten sonra Türkiye'nin bu bölgesel grubun coğrafi bir parçası olarak kabul görmesinin son derece zor olduğu ifade edilerek bu talep geri çevrildi. Türkiye'de haberleşme tesisleri ve hava üsleri edinmenin

⁵¹⁷ NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), December 15, 1948.

gündeme girdiği bir dönemde ABD Türkiye'yi kaybetmek de istememekteydi. Bu nedenle, Kuzey Atlantik güvenliğine ilişkin girişimlerinin Türkiye'nin güvenliğiyle ilgili çıkarların azaldığı anlamına gelmediği vurgulanarak, bunun kanıtı olarak devam eden askerî yardım programı ve güçlü diplomatik destek gösterilmekteydi.⁵¹⁸

Washington, Türkiye'de üsler edinme ve/veya mevcut havaalanı ve tesisleri iyileştirerek kullanmak istemekle birlikte, bunun karşılığında her hangi bir güvenlik garantisi vermeye hazır değildi. Öncelikli plan her hangi bir yükümlülük altına girmeden, yapılan mevcut askerî yardım karşılığında bu hakların elde edilmesi için Türk Hükümetini ikna etmekte. Bu aslında o dönemde sadece Türkiye'ye ilişkin bir politika değildi. Amerika Dışişleri yaptığı askerî yardımların karşılığında yardım yapılan ülkelerde ne gibi üs hakları elde edebileceğinin planlaması içindeydi. 17 Ocak 1949'da Dışişleri Bakan Yardımcı Robert A. Lovett tarafından Savunma Bakanı James Forrestal'a "Yabancı Devletlere yapılan Askerî Yardım Karşılığı ABD'nin Üs Hakları" ilişkin bir rapor gönderildi.⁵¹⁹

İzleyen aylarda Washington, Ankara ile anlaşma arayışı sürdürdü. Ankara ise kendi talepleri doğrultusunda Washington'u ikna etme çabasındaydı. Şubat 1949'da düzenlenen Avrupa Ekonomik İşbirliği toplantısı sırasında, Türkiye daha önce Yunanistan tarafından da benzer şekilde dile getirilen Akdeniz Paktı önerisini gündeme taşıdı.⁵²⁰ Ancak bu fikre destek bulamadı. Bununla birlikte ABD yeni stratejileri doğrultusunda Türkiye'yi çıkarları açısından nasıl konumlandıracağını netleştirmeye çalışıyordu. Türkiye'de havaalanlarının inşası ve yakıt depoları öncelik

⁵¹⁸ FRUS, December 15, 1948, Vol IV, s.214

⁵¹⁹ Raporun tam metni arşivde bulunmamaktadır. NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), January 1, 1949.

⁵²⁰ Erhan, "ABD ve NATO...", s.545

verdiği bir konuydu. Bununla birlikte, bu konuda nasıl bir politika izleyeceğine henüz karar verememişti. 11 Mart'ta ABD Dışışleri Bakanlığı Müsteşarlığında gerçekleşen rutin değerlendirme toplantısında “Türkiye ve Yunanistan'a ilişkin ABD politikası” başlıklı taslak NSC 42⁵²¹ ele alındı ve bu toplantıda Türkiye'de Amerikan havaalanlarının inşa edilmesine ilişkin bölümün çıkarılması ve konu üzerinde daha fazla çalışılmasına karar verildi.⁵²² 22 Mart 1949'da gerçekleştirilen NSC toplantısında konu bu nedenle gündeme alınmadı. Bununla birlikte Ulusal Güvenlik Konseyi, yapılan öneriyi dikkate alarak, Dışışlerinden konuyu tekrar değerlendirmesini istedi.⁵²³

Nisan ayından Politika Planlama Dairesi, Türkiye'de havaalanlarının inşasına ilişkin Türk Hükümeti ile anlaşma sağlamanın kendileri için ne derece gerekli olduğunu inceleyen bir rapor hazırladı. Politika Planlama Dairesi, anlaşma yolu aranırken, Türkiye'yi NATO'ya dâhil etmenin mümkün “olmadığı” gerçeği ışığında hareket edilmesini istiyordu. Ayrıca böyle bir girişiminin Sovyet hükümeti tarafından tehdit olarak algılanacağı ve bu nedenle Türkiye ve muhtemelen İran üzerinde daha fazla Sovyet baskısına yol açacağı uyarısında bulunulmaktaydı.⁵²⁴ Genelkurmay ise Türkiye'de depolanacak yakıt miktarına ilişkin görüşünde, depolanması planlanan miktarın az olmasına karşın, yetersiz olmadığını söylemekte ve miktara değil, projenin stratejik yönüne önem verilmesini istemekteydi. Bu konuda yapılacak bir anlaşmaya ilişkin nihai karar ise Dışışlerine bırakılmıştı.⁵²⁵

⁵²¹ NSC 42/1 “US Objectives with Respect to Greece and Turkey to Counter Soviet Threats to US Security”, FRUS, March 22, 1949, Vol VI, s.269.

⁵²² NARA RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), April 7, 1949.

⁵²³ *a.g.b.*

⁵²⁴ NARA RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), April 5, 1949.

⁵²⁵ NARA RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), April 7, 1949.

11 Mart'ta alınan karar uyarınca 7 Nisan 1949'da Dışişleri Bakan Müsteşarı James E. Webb'in ofisinde düzenlenen toplantıda Türkiye'de havaalanları inşası ve uçak yakıtlarının depolanması bir kez daha ele alındı. Toplantının gündemi "Acaba ABD Türk Hükümeti ile havaalanlarının inşası veya uçak yakıtı depolanmasına ilişkin anlaşma yapma çabasına girmeli mi?" sorusu etrafında şekillenmişti. Tartışmalar sonucunda ABD'nin muhtemel stratejik operasyonları için Türkiye'de havaalanları inşa etmesinin ve uçak yakıtı depolamasının önem taşıdığı sonucuna varıldı. Bu durumda cevaplandırılması gereken diğer soru Türkiye NATO'ya dâhil edilmeden, üstelik önerdiği Akdeniz Paktı da desteklenmeden bunun mümkün olup olmayacağı idi. ABD, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve savunmasına ilişkin herhangi bir taahhüt altına girmek istemiyordu. Türkiye'nin hayal kırıklığı da göz önüne alındığında, Politika Planlama Dairesinin görüşüne paralel bir şekilde, daha fazla Sovyet baskısına yol açacak bir öneri ile Türk Hükümetinin karşısına çıkmamanın akıllıca olmayacağı sonuca varıldı.⁵²⁶ Dahası, Sovyetler Birliği NATO'nun savunmaya değil saldırıya yönelik olduğu tezini destekleyecek bir açık aramakta, her türlü gelişmeyi dikkatle izlemekteydi. Bu dönemde Türk topraklarında hava üslerinin inşası Sovyet hükümetini Anlaşmanın sadece savunma karakterliği olmadığı şeklinde yanlış bir sonuca götürecekti.⁵²⁷

Ayrıca mevcut koşullarda Türkiye'nin iknası zorlaştırmaktaydı. Özellikle 4 Nisan'da NATO Anlaşmasının imzalanması ve Türkiye'nin ittifaka dâhil edilmemesinin ardından üslerin kullanımı konusunda bir anlaşmaya varmak neredeyse imkansız hale gelmişti. Anlaşmada bir Akdeniz ülkesi olan İtalya'nın yer alması Ankara'yı hayal kırıklığına uğratmış ve daha önce ileri sürülen "coğrafi bir

⁵²⁶ a.g.b.

⁵²⁷ a.g.b.

parça olma” şartının bir bahane olduğu ortaya çıkmıştı. Türkiye, ABD’nin kendi güvenliğine yönelik ilgisinin azaldığını düşünmekteydi.⁵²⁸ Böyle bir ortamda Amerikalı yetkililer, Ankara’nın karşına yeni taleplerle çıkmanın faydasız olacağını farkındaydılar. Bu nedenle, Türkiye ile konunun görüşülmesinden tamamen vazgeçilmemekle birlikte, daha lehte koşullara oluşana kadar ertelenmesine ve o ana kadar konunun takibine karar verildi.⁵²⁹

ABD, Türkiye’yi ikna edeceği uygun koşulları yaratma konusunda özellikle askerî yardım programına bel bağlamıştı. Genelkurmay, NATO dışında kalan zayıf devletlerin, dışarıdan yardım olmadan savunmalarını güçlendirip, istikrar sağlayamayacakları, bu nedenle modern askerî yapılar kurmaları için desteklenmeleri gerektiği düşüncesindeydi. Amerikan Genelkurmay Başkanlığı, 7 Nisan tarihinde yayınladığı “*Yabancı Yardım Korelasyon Komitesi*⁵³⁰ *Askerî Yardım Programı Önerisine ilişkin Temel Değerlendirmeler ve Gereçler*” başlıklı raporunda bu yardımının ABD’nin kendi güvenliği açısından da önemli olduğunun altını çiziyordu. 1950 yılı için 1.766 milyar dolar bütçe ayrılan programda Türkiye de yer almaktaydı.⁵³¹

Türkiye’nin ABD’nin bölgesel çıkarları açısından önemi raporda açıkça dile getirilmekteydi. Amerikalı askerî strateji uzmanları, Sovyetlerin başlattığı bir savaşta, müttefiklerin Uzak Doğu’da stratejik savunma ve Batı Avrasya’da ise

⁵²⁸ Sever, *a.g.e.*, s.59.

⁵²⁹ NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), April 7, 1949.

⁵³⁰ Yabancı Yardım Korelasyon Komitesi (*The Foreign Assistance Correlation Committee –FACC*) Aralık 1948’de ABD Dışişleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı ve Ekonomik İşbirliği İdaresi arasında imzalanan bir anlaşma ile kurulmuştur. Bu komite, her üç kurumunda temsilcilerinden oluşmakta ve resmi bir yetkisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, idari birimlerin planlamalarında, politikalarında ve yabancı askerî yardıma ilişkin mevzuat konusunda koordinasyon sağlamak amacıyla bakanlıklar arası danışma hizmeti vermiştir. FRUS, 1949, Vol I, s.250.

⁵³¹ NARA, RG 218, Records of the US Joint Chief of Staff (1948–1950), April 7, 1949.

stratejik taarruz halinde olması gerektiğini düşünüyordular. Bu noktadan hareketle, ABD'nin savaşta uzun vadeli amacı, taarruz operasyonlarının yürütülmesi kolaylaştırmak için Sovyet güç kaynaklarına doğal erişim yollarını ele geçirmek ve böylece Batı Avrupa ve Ortadoğu halklarının ve Ortadoğu'da petrol alanlarının kaybını veya yıkımını engellemek olarak tanımlanmaktaydı. Kısa vadeli askerî amaç ise, en kısa zamanda Batı Avrupa'nın askerî kapasitesini kendi savunmasını sağlayacak düzeye getirmek ve petrol bulunan alanlara yönelik, doğrudan Sovyet saldırılarını yavaşlatacak şekilde, Ortadoğu ülkelerinin askerî kapasitelerini artırmaktı.⁵³²

Bu planda İskandinav ülkeleri, Atlantik'te kıyıları olması ve Sovyetlerin temel kaynaklarına doğal bir kapı niteliğindeki coğrafi konumları nedeniyle özel bir öneme sahipti. Stratejik konumları açısından önemli diğer ülkeler ise İspanya (ve Portekiz), İtalya ve Türkiye'ydi. Her iki ülke de konumları itibari ile Sovyetlerin endüstriyel gücünün önemli bir bölümüne yönelik hava gücü saldırılarını mümkün kılmakta, aynı zamanda bu alanlara deniz erişimi sağlamaktaydılar. Bu bölgede edinilecek üsler, planın kilit parçalarıydı. Ortadoğu'nun istikrarsız yapısı içinde göreceli olarak siyasi istikrar ve askerî güce sahip olan Türkiye, hem Avrupa ve Asya'da yer alması, hem de petrol zengini Arap topraklarına Sovyet yayılmasına karşı bariyer olması yönüyle de ayrıca vazgeçilmez bir konumunda görülüyordu. Genelkurmay raporunda, Truman yardımı kapsamında ülkeye gelen askerî malzemelerden ve eğitim desteğinden maksimum yarar sağlamak için fazlası ile çalışan Türkiye'ye yapılan yardımın kesilmesinin yaratacağı hayal kırıklığına ve bu

⁵³² NARA, RG 218, Records of the US Joint Chief of Staff (1948–1950), April 7, 1949.

durumun Amerikan çıkarları açısından doğuracağı olumsuz sonuçlara dikkat çekilmekteydi.⁵³³

Bu nedenle Türkiye'ye yardımın devam etmesi önemliydi. Uzun vadede planlanan Türkiye'nin askerî kapasitesini Sovyetleri saldırıdan caydıracak seviyeye getirmektir. Türk Ordusunu, bir saldırı durumunda Türk Boğazlarını, Karadeniz'deki harekâtları, Ortadoğu'nun petrol alanlarına açılan topraklarını ve Doğu Akdeniz'i direnebildiği sürece kontrol edebilecek kabiliyette kılmak önem taşıyordu. Bu amaçlarla hareket eden Genelkurmay, 1950 yılı için Türk Silahlı Kuvvetlerinin muharebe etkinliğini artırmayı, var olan taktik ve teknik eğitim tesislerini yaygınlaştırmayı, Türk Deniz Kuvvetlerinin kabiliyetlerini Boğazlarda ve Karadeniz'de kendi çıkarlarını koruyacak şekilde ilerletmeyi ve Türk Hava Kuvvetlerinin yeteneklerini artırmayı hedef olarak belirlemiştir.⁵³⁴

Türkiye'nin askerî gücünü artırmaya yönelik konulan hedefe karşın, bu ülkedeki tesislerden nasıl yararlanılabileceği hala belirsizliğini koruyordu. 11 Nisan'da Politika Planlama Dairesi havaalanlarının inşasına ilişkin kesin raporunu tamamlayarak Dışişlerine gönderdi. Daire Başkanı Butler, mevcut şartlar altında Türkiye ile anlaşma yapmanın zorluğunun farkındaydı. Bu nedenle Türklere cazip gelebilecek öneriler sunulması gerektiğinden hareketle, uçak yakıtının Türkiye hesabına alınıp, Türkiye'de depolanmasına ilişkin Amerikan Hava Kuvvetleri ile Türk Hükümeti arasında bir anlaşma yapılması teklifinin Türklere iletilmesini önerdi.⁵³⁵

⁵³³ *a.g.b.*

⁵³⁴ *a.g.b.*

⁵³⁵ NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947–1953), April 11, 1949.

Genelkurmayın raporu ve Politika Planlama Dairesinin görüşleri doğrultusunda Türkiye’de havaalanları ve uçak yakıt depolarının inşası konusu 15 Nisan’da gerçekleştirilen Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısında bir kez daha gündeme alındı. Genelkurmayın bu konudaki isteğine rağmen, Politika Planlama Dairesi ve Dışişlerinin görüşleri benimsendi ve toplantıda Türkiye’nin herhangi bir güvenlik garantisi almadan üzerindeki Sovyet baskısını artıracak böyle bir girişimi kabul etmeyeceği ve dolayısıyla Türkiye NATO’ya alınmadan bir inşa sürecinin mümkün olmayacağı sonucuna varıldı.⁵³⁶ Bununla birlikte, Türkiye’deki havaalanları konusu Amerikan planlarındaki varlığını korumaya devam etti.

Türkiye’nin, Amerikan Güvenlik Konseyi toplantılarında gündemi meşgul ettiği bu günlerde, Ankara’nın kendisine güvenlik sağlayacak yeni yollar arıyordu. 1949 Nisan’ında Washington’a bir ziyaret gerçekleştiren Dışişleri Bakanı Sadak, Dışişleri Bakanı Acheson ile yaptığı toplantıda Akdeniz Paktı fikrinden bir kez daha bahsetti ve Amerika’nın desteğine ilişkin talebi tekrarladı. Alınan karara uygun şekilde, Atlantik Paktı’na ilişkin problemler çözülmeyen başka taahhütlere girmenin kendileri için çok zor olacağı gerekçesi ile Acheson’un Sadak’ın yaptığı bu öneriyi geri çevirdi.⁵³⁷

Çevreleme stratejisinin önemli bir ayağını NATO’nun kurulması ile tamamlayan ABD, ikinci adımda çevre ülkelerdeki üslerini artırmaya ve askerî haklarını genişletmeye yöneldi. Mayıs ayında, ABD Savunma Bakanlığı “Yabancı Topraklarda İhtiyaç Duyulan Askerî Haklar” başlıklı bir raporda, taleplerini

⁵³⁶ NSC 36/1 “Construction of Airfields and Stockpiling of Aviation Gasoline in Turkey” April 15, 1949, FRUS, 1949, Vol I, s.324.

⁵³⁷ FRUS, April 12, 1949, Vol. VI, s. 1647-1653.

yayınlandı.⁵³⁸ Türkiye de raporda yer almaktaydı. Türkiye'nin nasıl ikna edileceği hala tartışma konusuydu. Savunma Bakanlığı'nın Türkiye'ye ilişkin talebi, yardım programının sona erdikten sonra da elde edilen hakları kullanmaya devam etmek yönündeydi. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sırasında, Türkiye'nin kendilerine tanıdığı hava aktarma, teknik duraklama ve donanma ziyaretlerine yönelik hakların da korunması isteniyordu.

Bir süredir Amerikan askerî yetkililerinin gündeminde olan, yakıt ve diğer mühimmatın seçilen üslerde depolanmasına yönelik talepler burada da dile getirilmekteydi. Daha da önemlisi bu raporda ilk defa yer belirtilmesi ve İskenderun bölgesinde kurulacak bir üsse özel önem verilmesiydi. İskenderun bölgesinde bir üs kurma, donatma ve yönetme konusunda mevcut yardım programı çerçevesinde Türkiye'ye destek olmak için Ankara'dan onay alınması isteniyordu.

Raporu gündemine alan ABD Genelkurmay Başkanlığı üs hakları konusunun her türlü askerî hak talebinden ayrı tutulamayacağını ve bu nedenle bunların geniş kapsamlı düşünülmesi gerektiğini yorumu ile konu hakkında “Yabancı Topraklarda Askerî Haklara İlişkin Genelkurmay Görüşü” başlıklı bir değerlendirme yayınladı. Genelkurmay raporunda, Savunma Bakanlığının yabancı topraklarda talep ettiği askerî haklar “Normal Barış Zamanı Koşulları”; “Savaş Zamanı İhtiyaçları” ve “Planların Barış Zamanı Uygulanması” başlıklı üç kategori altında sınıflandırılmıştı. Talep edilen hakların aciliyetine göre ülkeler ve üsler “acilen gerekli”; “gerekli”; “arzu edilen” olmak üzere üç gruba ayrılmıştı.

⁵³⁸ ABD Genel Kurmay Raporunun A ekinde “Yabancı Topraklardaki Haklara İlişkin Savunma Bakanlığının Pozisyonun Özeti” başlıklı bir değerlendirme tablosu yer almaktadır. NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), May 19, 1949.

Yabancı Topraklarda Talep Edilen Askerî Haklar:		
TÜRKİYE		
KATEGORİ I Normal Barış Zamani	Mevcut Hakların Uygunluğu	Uygun
	Gerekli Ek Haklar:	1-Yardım programını süresince mevcut olan hakların devamı 2- Avrupa işgali sırasında sahip olunan hava aktarma, teknik duraklama (<i>technical stop</i>) ve donanma ziyareti haklarının devamı
	Arzu Edilen Ek Haklar:	1-Mevcut hakları azaltmamak kaydıyla, hava aktarma, teknik duraklama ve donanma ziyareti haklarının standart hale getirilmesi. 2- Mevcut yardım programının tamamlanmasından sonra ortak askerî misyonun kurulması
KATEGORİ II Savaş Zamani İhtiyaçları	Mevcut Hakların Uygunluğu	[mevcut hak] Yok
	Gerekli Ek Haklar:	Savaşın idamesi için gerekli olan tesisleri, limanları ve üsleri kullanım için serbest giriş hakkı
	Arzu Edilen Ek Haklar:	Yok
KATEGORİ III Planların Barış Zamani Uygulanması	Mevcut Hakların Uygunluğu	Yetersiz
	Gerekli Ek Haklar:	1- Yakıt ve diğer tedariki seçilen üslerde depolama hakkı 2- Mevcut Türkiye'ye yardım programı aracılığı ile Türkiye'nin İskenderun bölgesinde bir üs geliştirme, idame etme, donatma çabalarına katkıda bulunmak.
	Arzu Edilen Ek Haklar	Yok

TABLO-5 ⁵³⁹

Bu sınıflandırmada Türkiye, “gerekli askerî haklar” başlığı altında Yunanistan ile birlikte değerlendirilmekteydi. İhtiyaç duyulan askerî haklara ilişkin olarak, bunların acil olarak gerekmemekle birlikte, acil başlığı altında sayılan haklar ile eşit önemde olduğu ve yüksek öncelik taşıdıkları belirtiliyordu. Türkiye ve Yunanistan’dan bu kapsamda talep edilen haklar öncelikle, yardım programı süresince kullanılacak mevcut hakların sonra da devam etmesiydi. İkinci madde ise Türkiye’ye özel olarak ayrılmıştı. Bu maddede “*Türkiye’nin İskenderun-Adana*

⁵³⁹ a.g.b.

bölgesinde askerî üs kurma çabalarını mevcut Türkiye'ye yardım programı aracılığı ile desteleme izni” cümlesine yer verilmekteydi. Savunma Bakanlığı taleplerinde de aynen yer alan bu ifadenin sebebi bu talebin Türkiye'den geldiği yönünde yaratılmak istenen izlenimdi.

Amerika, mevcut yardım programı kapsamına burada kurulacak bir üssü dâhil etmek istemekte ve bu destek konusunda Türkiye'yi ikna etmeyi amaçlamaktaydı. Çünkü bu, beraberinde kurulacak üssün kullanımına ilişkin hakların elde edilmesi için imkân yaratacaktı. Genelkurmay raporunda, daha önceki tecrübelerden hareketle, bu hakları elde etmek için bölgesel savunma anlaşmalarının etkin olmadığını belirtmekte ve ikili anlaşmalar ile hakların elde edilmesini önermekteydi.⁵⁴⁰ Başka bir ifade ile Genelkurmay, NATO veya her hangi bir ittifak bünyesinde bu hakları elde etmektense Türkiye ile ABD arasında yapılacak bir anlaşmayı üslerin kullanımı için daha uygun buluyordu.

Kategori III (Planların barış zamanı uygulanması) kapsamında düşünülen “gerekli” tesisler raporun ekinde ayrıca ele alınmıştı. “Üs Alanları ve Aktiviteler” başlığı taşıyan değerlendirmenin amacı adı geçen ülkeler için yapılması öngörülen iyileştirme, tesis kurma, depolama faaliyetlerinin muhtemel büyüklüğünü göstermek ve eğer gerekli haklar elde edilirse sonra hangi adımların atılacağına ilişkin bir kılavuz oluşturmaktı. Buna göre, Türkiye'de öncelikle seçilen alanlarda uçak yakıtı depolanması düşünülmüyordu. Uzun vadeli programda ise, mevcut Türkiye'ye yardım

⁵⁴⁰ a.g.b.

programı çerçevesinde, İskenderun-Adana bölgesinde bir hava üssü kurmak ve bir limanın da dâhil olduğu destek tesisleri inşa etmek planlanmaktaydı.⁵⁴¹

19 Mayıs 1949'da Savunma Bakanı Louis Johnson, yukarıdaki bahsi geçen Savunma Bakanlığının yabancı bölgelerde ihtiyaç duyulan askerî haklara ilişkin değerlendirmesini ve Genelkurmay Başkanlığının hazırladığı sahip olunması istenilen askerî haklar ve ayrıcalıklara ilişkin çalışmasını Dışişleri Bakanına gönderdi ve “acil gerekli askerî haklar” için hemen harekete geçilmesini, istenilebilecek diğer haklar için ise çalışmalara başlanmasını istedi. Bakan Johnson, talep edilen hakların Savunma için olduğu kadar Dışişleri için de yararlı olacağını belirtmekteydi. ABD'nin kıtasal savunması için yabancı tesislerin gerekli olduğunu söyleyen Bakan, yazısında ayrıca, gelecekteki bir savaşta Amerikan stratejisinin vazgeçilmez parçalarından biri olacak olan misilleme kapasitesinin, önemli ölçüde yabancı üslere bağlı olduğunu vurguluyordu.⁵⁴² Johnson'un mektubu üzerine, Politika Planlama Dairesi konunun aciliyetini göz önüne alarak çalışmaları bir an önce başlatma kararı aldı.⁵⁴³

1949 Ağustos'unda Sovyetler Birliği'nin ilk atom bombasını başarı ile patlatması üzerine yeni şartlara göre ABD'nin izleyeceği stratejiyi belirleyen NSC 68 raporu yayınlandı.⁵⁴⁴ NSC 68'de bir savaş durumunda Sovyetlerin stratejik noktalarının vurularak, savaş kabiliyetinin zayıflatılması tavsiye edilmesi, Türkiye'de inşa edilecek havaalanlarının önemini artırmıştı. Amerikalı strateji uzmanları, Sovyetlerle bir savaş durumunda öncelikli olarak Kafkaslardaki petrol ve Urallardaki endüstri

⁵⁴¹ ABD Genel Kurmay Raporunun E Eki “Kategori 3 Kapsamında Düşünülen Tesisler – ‘Gerekli’” ; NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), May 19, 1949.

⁵⁴² *a.g.b.*

⁵⁴³ NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), May 24, 1949.

⁵⁴⁴ Bkz. yuk. ss.91-93.

bölgelerinin bombalanması gereğini savunmaktaydılar.⁵⁴⁵ Bu dönemde, Amerika'nın elinde kendi topraklarından ya da Avrupa'daki üslerden kalkıp bu bölgeye ulaşacak kadar uzun mesafeleri uçabilen bombardıman uçakları bulunmamaktaydı. Bu da Türkiye'de konuşlandırılacak üsleri olası bir hava saldırısında hayati önem arz eder duruma getirdi.⁵⁴⁶ Ayrıca Türkiye'nin böyle bir savaşa ABD'nin müttefiki olarak girmesi, Amerika'ya sadece üs avantajı sağlamıyordu; aynı zamanda Türkiye'nin büyük ordusunun tampon görevi göreceği, Boğazlar yoluyla Sovyetlerin Karadeniz'de sıkıştırılabileceği ve Sovyet gemilerini yok edebileceği öngörülmüyordu.⁵⁴⁷

ABD'nin Türkiye'ye ilişkin çalışmaları aslında NSC 68'in ilanından önce, Sovyetlerin atom bombasına sahip olduğunun öğrenilmesinden hemen sonra yoğunluk kazanmıştı. 21 Ekim 1949'da Amerikan Büyükelçisi Wadsworth ve Türkiye Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, ihtiyaç duyulan havaalanları ve tesislerini inşasında Türkiye'nin ve Amerika'nın yapacağı katkılar konusunda, Amerikan yetkili makamlarının onayı saklı kalmak kaydıyla, prensipte anlaşmışlardı. Bunun üzerine Savunma Bakanlığı, Yabancı Yardım Korelasyon Komitesine 3 Kasım 1949'da bir memorandum yollayarak, Türk Hava Kuvvetlerine ayrılan 1950 yılı yardım bütçesinin, söz konusu havaalanlarına kaynak sağlamak amacı ile yeniden düzenlenmesini istedi. Komite, "1950 Karşılıklı Savunma Yardımı Programı (*Mutual Defense Assistance Program-MDAP*) Fonları Kapsamında Türkiye'deki Askerî Havaalanlarının Yeniden İnşası" başlıklı raporunu 15 Kasım'da Savunma Bakanlığına sundu.

⁵⁴⁵ Ülman, "Nato...", s.149.

⁵⁴⁶ Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler..." s.262.

⁵⁴⁷ Leffler, *a.g.e*, s.823

Ancak hazırlanan öneri, Dışışleri Bakanlığı cephesinde onay görmedi. 28 Şubat 1950’de Savunma Bakanlığı Askerî Yardım Ofisi Direktörü Lemnitzer’e bir memorandum gönderen MDAP Direktör Yardımcısı Ohly, önerilen programın Dışışleri Bakanlığı açısından ciddi endişler taşıdığını belirtiyordu. Dışışlerinin kaygısı özellikle projenin çekeceği tepkiler üzerineydi. Sovyetler Birliği’nin ve uydularının tepkisine yol açacak bir girişimde bulunulmasını Dışışleri doğru bulmamaktaydı. Dışışlerinin tavsiyesi, projenin ABD Hükümetinin açık ve doğrudan katkısı olmadan hayata geçirilmesi için Savunma Bakanlığı ile görüşülerek bir yol bulunması yönündeydi. Ancak bu süreçte yapılacak mali yardım nedeniyle, Amerikan’ın yapmak zorunda olduğu mali kontroller ve mühendislik kontrolleri tamamen dışarıda kalmayı imkânsız hale getirmekteydi. Durumun farkında olan Dışışleri Bakanlığı, bu nedenle projenin “Türkiye için ve Türk Hava Kuvvetlerinin ihtiyaçlarına uygun biçimde” yapıldığının ve ABD ve Amerikan Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçları için olmadığını mümkün olduğu kadar açık şekilde belirtilmesini kesin şekilde istemekteydi.⁵⁴⁸

Bu doğrultuda, Türkiye’nin inşa edeceği havaalanlarına yapılacak katkı konusunda Ankara ile varılan anlaşma ilk etapta olabildiğince gizli tutuldu. Nitekim 6 Mart 1950’de açıklanan “*ABD’nin Amerika Güvenliğine Yönelik Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye ve Yunanistan’a İlişkin Amaçları*” başlıklı NSC 42/1’ye ilişkin ilerleme raporunda, Türkiye’ye ilişkin politikayı değiştirecek bir gelişme

⁵⁴⁸ FRUS, (FACC D12/9) ,February 28, 1950, Vol V, s.1234-1235

yaşanmadığı dile getirilerek, sadece Türkiye’de askerî yardımın sonuçlarından bahsedildi ve konuya ilişkin her hangi bir değerlendirmeye yer verilmedi.⁵⁴⁹

Bu sırada Amerikan Savunma Bakanlığı ve Dışişlerinde Türkiye’nin hangi bölgelerinin stratejik açıdan önemli olduğunun tartışması yapılmaktaydı. 23 Şubat 1950’de Türkiye’nin foto-grafik haritalanması üzerine Doğu Avrupa İlişkileri Masasından David H. Henry’nin ofisinde bir toplantı düzenlendi. İngilizlerin şimdiye kadar Ekonomik İşbirliği İdaresi (ECA)⁵⁵⁰ kanalı ile sürdürdüğü Türkiye’nin haritalandırılması projesinde başarısız olduğu düşünülüyordu. Bu nedenle, Savunma Bakanlığı’nın inisiyatif alarak bir ECA Anlaşması yapılması için çalışmaya başlamasına ve bu anlaşma sayesinde hiç değilse ekonomik nedenlerle gerekli olan bölgelerin haritasının çıkarılmasına karar verildi. Eğer bu girişim başarılı olursa, Savunma Bakanlığı ile harita çıkarma işinin üstelenen Amerikan firması arasındaki gizli bir anlaşma ile Türkiye’nin sadece stratejik anlamda önemli alanlarının haritası da çıkarılacaktı. İlk başta Avrupa İlişkileri Masası bu fikre sıcak bakmamakla birlikte, daha sonra öneriyi kabul ettiğini bildirdi.⁵⁵¹

Amerikalı yetkililer Türkiye’de havaalanlarının iyileştirilmesi ve tesislerin inşası konusunda yol katmelerine karşın, bunların kendileri tarafından kullanımı hala belirsizliğini korumaktaydı. 26 Mart 1950’de Ankara’da Türk savaş planlarına ilişkin Amerikan heyeti ile gerçekleştirilen toplantı, yakıt depolanması ve hava alanları konusu ABD Kara Kuvvetleri Komutanı General J.Lawton Collins tarafından bir kez

⁵⁴⁹ FRUS, 1950, Vol V, s.1236.

⁵⁵⁰ Ekonomik İşbirliği İdaresi (Economic Cooperation Administration-ECA) 1948 yılında Marshall Planı olarak bilinen Avrupa Kalkınma Programını (European Recovery Program) idare etmek için kuruldu.

⁵⁵¹ FRUS, 1950, Vol V, s.1233.

daha gündeme getirildi.⁵⁵² Sadece ordunun eğitimine değil, bu kuvvetlerin nerelerde konuşlanacağına ve ihtiyaçları olan donanımın ne şekilde sağlanacağına önem verdiklerini belirten Collins, Türkiye'deki petrol depolarının çoğunun vurulabilir mevkilerde olduğunu Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye iletti. Mevcut petrol depolarının ticari kaygılarla seçildiğini ve hepsinin daha güvenli yerlere taşınmayacağını anladığını belirten Collins, bununla birlikte yeni askerî depoların seçilen yeni yerlerde yapılması gerektiğine değindi. Collins, göreceli olarak daha güvenli ve denizden takviyesi mümkün olan İskenderun bölgesinin depolama için uygun bulduklarını Türk yetkililere açıkladı.

Bu toplantı sırasında Collins, ortada bir siyasi anlaşma olmadan Amerikan askerî planlarını konuşmadıklarını ancak, eğer bir savaş başlarsa Türkiye'nin ve Batı Avrupa'daki ülkelerin katkısı ile Sovyetlere karşı çok büyük bir stratejik hava taarruzu başlatacaklarını açıkça dile getirdi.⁵⁵³ Üstü kapalı olarak Türkiye'deki havaalanlarına ilişkin gereksinime vurgu yapan bu açıklama üzerine İnönü, Türkiye'nin Sovyet saldırısına uğraması durumunda aynı hava taarruzunun yapılıp yapılmayacağını öğrenmek istedi. İnönü'nün kaygısı, hiçbir taahhüt alamadığı Amerika'nın Türkiye'deki havaalanlarını ve askeri depoları kullanması karşılığında, Türkiye'nin güvenliğini sağlayıp sağlamayacağı idi. Collins, eğer Kongre savaş ilan ederse bunun mümkün olduğunu söyledi ve Amerika'ya döndükten sonra sunduğu raporda da Türklere bu yönde bir açıklama yaptığına yer verdi.⁵⁵⁴

⁵⁵² Toplantıya Türk heyetinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Savunma Bakanı Hüsni Çakır, Genel Kurmay Başkanı Abdurrahman Gürman, Genel Kurmay 2. Başkanı İzzet Aksalur, Amerika heyetinde ise Kara Kuvvetleri Komutanı General Lawton Collins, Büyükelçi Wadsworth, Tümgeneral Horace L. McBride ve Albay Douglas Johnson katıldılar.

⁵⁵³ FRUS, March 26, 1950, Vol V, s.1245-1246.

⁵⁵⁴ FRUS, April 10, 1950, Vol V, s.1248- 1250.

Amerikan Dışışleri Bakanlığının uyarıları göz önüne alınarak, Türkiye’de ihtiyaç duyulan havaalanı tesislerinin yeniden inşasına ilişkin bundan sonraki yazışmalarda, bu projenin Türkiye tarafından talep edildiğinin belirtilmesi konusunda hassasiyetle duruldu. Talebin Türkiye’den gelmesi gerekiyordu. İçeriği daha önce ABD Dışışlerinin talimatı ile belirlenmiş olan bir notayı Amerikan Elçiliğinin tavsiyesi ile Türk hükümeti ABD’ye yolladı. 18 Nisan tarihli bu notada, Diyarbakır, Kayseri, Eskişehir’deki uçak pistlerinin bozulduğu, bunun hava operasyonlarının güvenliğini tehlikeye soktuğu ve gerekli eğitim operasyonlarının yapılamadığı gerekçeleri ile havalanlarını iyileştirmek için Türkiye yardım talep etmekteydi. Türkiye’nin savunma planlarına göre bu pistlerin operasyonel olması gerekiyordu. Aynı zamanda Bandırma, Erzincan, Afyon ve Balıkesir’deki havaalanlarında konut eksikliği söz konusuydu ve Türk Hava Kuvvetleri personelinin planlara göre burada konuşlanması gerekmektedir. Türk Hükümeti bütçe yetersizliği nedeniyle uçak pistlerini iyileştirme ve konut ve tesis inşaatını yüklenememekteydi. Türk Hükümeti, bu projeler için gerekli olan araziye temin edecek ve Amerikan yardımı ile Türkiye içindeki nakliye giderlerini, projeler için gerekli olan tüm malzemeyi ve Türk Havacılık Mühendisliği birimlerinin genişletilmesi için gerekli hizmetleri sağlayacak ve işe alımları yapacaktı. Aynı zamanda, Türkiye’ye bu projelerle ilgili ithal edilecek her şey vergilerden muaf olacaktı. Bu kapsamda Türkiye, Amerikan askerî yardım programı kanalıyla Türk Hükümetinin üstlenemeyeceği sözkonusu havaalanlarının yeniden inşası ve geliştirilmesine ilişkin harcamaların karşılanıp karşılanamayacağını öğrenmek istiyordu.⁵⁵⁵ Böylelikle Türkiye’deki havaalanlarını Amerikalılar

⁵⁵⁵ Department’s Telegram 98, Tomap, March 6, 1950, FRUS, Vol V, s.1256; Enclosure 2 to despatch 320, April 20, from Ankara, 782.563/4-2050, FRUS, May 4, 1950, Vol V, s.1256-1257.

tarafından iyileştirilmesi projesi Amerika tarafından önerilen değil, Türkiye tarafından talep edilen bir proje haline geldi.

Ankara'nın notasında Adana-İncirlik-İskenderun bölgesinde kurulacak bir üsten bahsedilmiyordu. Bununla birlikte, 1951 yılı yardım bütçesi taslağında Türk Hava Kuvvetlerine tahsis edilen pay içinde Türkiye'deki havaalanlarının iyileştirilmesi projesi kapsamında her iki şehirde de yapılacak çalışmalar yer almaktaydı. Bunun nedeni büyük ihtimalle Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Sovyetlerin konudan haberdar olmasından duyduğu endişeydi. Bu nedenle mümkün olduğunca projeyi gizli tutmaya çalıştı. Dışişleri Bakanlığı, Askerî Yardım Programından, Bütçe Ofisi ve Kongreye verilecek olan açıklamanın genel düzeyde kalmasını istedi. Kongreye yapılacak açıklamada bu fonların, Türk Hava Kuvvetleri'ne verilen askerî teçizatın etkin kullanımını mümkün kılmak için, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana gerilemiş olan belirli havaalanlarının iyileştirilmesi için kullanılacağına söylenmesini istedi. Dışişleri özellikle bu havaalanlarının büyüklüğü, gücü, konumu hakkında detaylı bilgi verilmemesini, verilmesinin şart olması durumunda ise bunun kapalı oturumda yapılmasını istiyordu. Dışişleri yetkilileri, kendilerinden böyle bir talebin geldiği yönünde çıkabilecek söylentiler konusunda aşırı hassasiyet göstermekteydi. Bu fonlar Türkiye'nin batısında bulunan ve aktif üç üssün pistlerinin kaplanması ve Adana'da ve Antalya'da iki üssün kurulması için kullanılacaktı. Özellikle bütün yıl uçuş için elverişli, eğitim üssü olmak için uygun bulunan Adana Üssü'ne büyük önem veriliyordu. Dışişleri, bu projenin 1951 bütçesinde mutlaka yer alması istemekteydi.⁵⁵⁶

⁵⁵⁶ FRUS, April 26, 1950, Vol V, s.1250.

Amerikan Dışışleri, Türkiye'nin 18 Nisan tarihli notasında yer alan talebe ilişkin olumlu cevabını 4 Mayıs'ta yolladı. Türkiye'nin koşullarını kabul ettiğini belirten ABD Dışışleri, kendilerinin bu amaçla gerekli olan fonları tahsis edeceğini, projelerin kalan maliyetlerini, gerekli inşaat malzemesi ve danışmanlık, teknik hizmet ve personel hizmetlerini sağlayacaklarını bildiriyordu.⁵⁵⁷ Türkiye'nin, havaalanlarının iyileştirilmesi konusunda isteği ve bu yöndeki girişimleri Amerikan yardımı gelmeden önceki dönemde dayanıyordu.⁵⁵⁸ Bununla birlikte, taleplerini içeren notanın içeriğinin ABD tarafından belirlendiği göz önüne alınırsa projenin hayata geçirilmesinde ve havaalanlarının seçilmesinde Türkiye'nin etkinliği sınırlıydı.

Adana bölgesi başından beri Amerikalıların planlarında özel bir yer tutuyordu. Bütün iyileştirme ve inşaat projesinin en değerli parçasıydı. Her şeyden önce İkinci Dünya Savaşı sırasındaki kullanımından beri bölgenin uygun konumu Amerikalı askerî strateji uzmanlarının aklındaydı. Atom bombası tekelinin kırılmasından ve NSC 68'in ilanından çok önce bölgenin adı planlarda zikredilmeye başlamıştı. TUSAFG'da görevli komutanlarca da sivil havaalanı bulunan Türkiye'nin güneyindeki Adana'nın, Amerikan bombardıman üssü için ideal bir mevkide olduğu savaş zamanından beri kabul edilmekteydi. Adana bütün Ortadoğu'nun merkezinde olmasının yanı sıra, iklim tüm yıl uçuşa elverişliydi ve Sovyetlerden sadece 1600 km uzaklıktaydı.⁵⁵⁹

Havaalanları iyileştirme projesinin gizli tutulması sadece Washington'un talebi değildi. Türk Hükümeti de konunun gizli kalmasını istiyordu. Projeye ilişkin

⁵⁵⁷ FRUS, May 4, 1950, Vol V, s.1256-1257.

⁵⁵⁸ Bkz. yuk. s.179.

⁵⁵⁹ Livingston, *a.g.e.*, s.805.

basına sızan haberlerden endişe duyan Amerikalılara, Türkiye'nin cevabı bunun kendilerinden kaynaklamadığı ve havaalanı inşaatlarının kamuoyunca bilinmesinin kendilerince istenilir bir durum olmadığı yönündeydi.⁵⁶⁰

Gerekli mutabakat sağlandıktan sonra, 1950 baharında Türkiye'deki hava alanlarının inşası ve modernizasyonu için Amerikan Mühendislik Grubu (*The US Engineer Group -TUSEG*) adı altında yeni bir birim kuruldu. TUSEG çeşitli Amerikan firmaları ile ana teknik personel ve saha danışmanlarını sağlayacak şekilde anlaşmalar yaptı ve bu şekilde inşa sürecinin başına geçti.⁵⁶¹ Amerikan Ordusu Mühendislik Kolordu Komutanlığı⁵⁶² tarafından Türkiye'de havaalanları ve tesislerin inşaatı ve rehabilitasyonu için Washington, TUSEG'e ilk etapta yaklaşık 11,5 milyon dolar bütçe tahsisinde bulundu.⁵⁶³

Amerikalı yetkililer, Türkiye'de havaalanlarının iyileştirilmesi ve yakıt depolanması projelerini askerî yardım programı içine dâhil etmeyi başarmışlar, üstelik bunu Sovyetleri kışkırtmayacak bir şekilde Türkiye'nin talepleri doğrultusunda gerçekleşen bir proje olarak göstermişlerdi. Ancak tamamen Türk Hava Kuvvetleri için gerçekleştirilen bu iyileştirme çalışmaları bir savaş durumunda ABD'ye bu üsleri kullanma imkanı tanımamaktaydı. Başkan Truman ve ekibi, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü savunmaya yönelik spesifik garantiler vermeden, gerekli üsleri temin edebileceklerini, Türkiye'nin coğrafi konumunu kendi

⁵⁶⁰ NARA, RG 531 Records of U.S. European Command (1950), May 31,1950.

⁵⁶¹ Livingston, *a.g.e.*, s.805.

⁵⁶² Amerikan Ordusu Mühendislik Kolordusu (*US Army Corps of Engineers*) kuruluşu 1775 kadar eski bir tarihe dayanan, Amerikan Ordusunun en eski birimlerindedir. 1941 yılında görev alanları sadece yurtiçinde değil yurtdışında da Amerikan Ordusunu ve Hava Kuvvetlerini destekleyecek inşaat faaliyetlerini yürütmek olarak genişletilmiştir. Soğuk Savaş boyunca ordu mühendisleri, müttefiklerde yoğun inşaat faaliyetleri yürütmüşlerdir. <http://www.usace.army.mil/>

⁵⁶³ NARA, RG 531 Records of U.S. European Command (1950) , May 31,1950.

yararlarına kullanabileceklerini yönündeki umutlarını sürdürüyorlardı. Ancak çok geçmeden Türkiye'ye bu garantileri vermeden bekledikleri stratejik kazanımları elde etmenin mümkün olmadığı kesinlik kazandı. Ankara, kendisini Sovyetlerle karşı karşıya getirecek bu yükümlülüğün altına girmek için NATO üyeliği konusunda ısrarlıydı.⁵⁶⁴ Türkiye'nin kendi güvenliğini garanti altına almadan topraklarından üs vermeye yanaşmaması, NATO'ya kabul süreci ile Türkiye'de üslere yönelik pazarlık sürecinin iç içe geçmesine neden oldu.

Türkiye, 1950'nin başlarından itibaren NATO üyeliği olmazsa bile Amerika'nın garantisini sağlayacak yeni önerilerle Washington'un kapısını çalmaya devam etti. 15 Şubat 1950 Büyükelçi Feridun C. Erkin, Türk Büyükelçiliği'nde verilen bir yemekte, ABD Dışişleri yetkililerine Türkiye'nin üye olacağı ve ABD tarafından desteklenen bölgesel bir Yakın Doğu Paktı kurulması konusunu tekrar gündeme getirdi ve Türkiye için ABD'nin vereceği destek ve garantinin hayati olduğunu söyledi.⁵⁶⁵ Ancak Amerikan yönetimi bölgesel bir pakta dâhil olma fikrine sıcak bakmıyordu. Bu konuda daha önce yapılan açıklamaları yineleyerek Türkiye'yi bir kez daha geri çevirdiler.

Bu olumsuz yanıtın üstünden bir ay geçmeden, Türk Dışişleri bu sefer yeni bir proje ile Amerika'nın kapısını çaldı. ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'ye verilecek siyasi bir taahhüt konusunda karara varana kadar, iki ülkenin Genelkurmaylarının, aralarında ortak savunma ve yardım planı hazırlamaları önerisinde bulunuldu. Ancak ABD Dışişleri, şu an için her hangi bir güvenlik düzenlemesi yükümlülüğü altına girmek için hazır olmadıklarını ve resmi olarak

⁵⁶⁴ Leffler, *a.g.e.*, s.808.

⁵⁶⁵ FRUS, February 15, 1950, Vol V, s.1232.

güvenlik garantilerini genişletmeyi göze alamayacaklarını söyleyerek bu teklifi de geri çevirdi.⁵⁶⁶ Buna rağmen, NATO veya hiç değilse Amerika'nın içinde yer alacağı resmi bir güvenlik düzenlemesi içinde yer alma konusunda Ankara'nın ısrarı sona ermedi.⁵⁶⁷

Tüm geri çevirmelere rağmen, yaklaşmakta olan seçimlere hazırlanan Türkiye, 11 Mayıs 1950'de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının son dönemlerinde NATO'ya üyelik için resmen başvuruda bulundu. Amerikan firmaları Türkiye'deki havaalanlarının inşaatlarına başlamışlardı. Henüz Washington üslerin kullanımına yönelik bir garanti elde edemiş olsa da, inşaatlar tamamlanana kadar geçecek olan süreyi Türkiye'yi ikna etmek için kullanmak istiyordu. Henüz Türkiye'ye bir taahhüt verme konusunda hazır değildi. Yetkililer, Amerika'nın Avrupa'daki hayati çıkarlarını korumak için kapasitesinin hala yeterli olmamasından korkuyorlardı. Dolayısıyla, ancak Avrupa'da yeterli hale geldikten sonra yeni garantiler vermeyi düşünmekteydiler.⁵⁶⁸ Bu şartlar altında Türkiye'nin NATO'ya kabulü imkânsızdı.

14 Mayıs 1950'de gerçekleşen genel seçimler, izleyen on yıl boyunca Türkiye'yi yönetecek Demokrat Parti'yi iktidara taşıırken, NATO'ya üyelik sürecini de etkiledi. Demokrat Parti iktidarında Türkiye'nin üyeliğe kabulü için Washington'a yapılan baskılar doruk noktaya ulaştı. Seçim kampanyası süresince yeni Başbakan Adnan Menderes'in sözünü ettiği en belirgin dış politika mevzusu Türkiye'nin

⁵⁶⁶ FRUS, March 20, 1950, Vol V, s.1239-1241.

⁵⁶⁷ 27 Nisan 1950'de Türk Büyükelçisi Feridun C. Erkin ile yapılan görüşme üzerine Dışişleri Bakan Müsteşarı James E. Webb "Türkiye'nin resmi bir güvenlik düzenlemesi içinde yer alma konusunda devam eden arzusu" başlıklı bir memorandum kaleme alır. FRUS, 1950, Vol V, s.1253.

⁵⁶⁸ Leffler, *a.g.e.*, s.820-821.

NATO üyeliği meselesi idi.⁵⁶⁹ Demokrat Parti Türkiye'deki yeni sermaye gücünü temsil ediyordu. İktidara gelmesi ile liberal değerlerin savunucusu Batı ile bütünleşme, dış politikada daha da öncelikli hale geldi. Batı değerleri ise NATO bünyesinde vücut buluyordu. NATO, bir savunma örgütü olmasının dışında, Batı değerlerini temsil eden bir "uygarlık düzeni" olarak yorumlamaktaydı. Demokrat Partililer, bu ittifakı çok partili hayatın ve kendi iktidarlarının garantisi olarak görüyorlardı.⁵⁷⁰ Batılı bir örgüte üye olmanın Türkiye'deki demokratikleşme çabalarını ileri götüreceği ve güçlendireceğine inanılmaktaydı. Gerçekten, bu Türkiye için örgütün sağlayacağı güvenlikten daha da ön plandaydı. Bu nedenle Demokrat Parti iktidarı, Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında ABD ile ikili askerî anlaşmalar yaparak güvenliğini sağlamaktansa, ittifakın içinde yer almasını istiyordu.

Adnan Menderes'in Başbakanlığının ilk günlerinde, Haziran ayında, Kore Savaşı patlak verdi. Savaş, ABD açısından, NSC 68'de vurgulanan tehlikelerin gerçekliğini ispatlar nitelikteydi. Başkan Truman, 30 Eylül 1950'den itibaren raporda yapılan tavsiyeler uyarınca yeni politikaları uygulamaya koymaya yöneldi.⁵⁷¹ Artık iki süper güçte de atom bombasının varlığı, karşılıklı kullanma tehdidi ile silahların kullanılmasını imkânsız hale getirmişti. Bu da dünyada yeniden atom bombası öncesi savaş kurallarına dönüleceği ve klasik stratejilerin yeniden hâkim olacağı anlamına geliyordu.⁵⁷² Kore Savaşı, nükleer çağda bile konvansiyonel savaşlar yaşanabileceğini göstermiş oldu.⁵⁷³ Sovyetlerin kara gücünün üstünlüğünü göz önüne alarak, Batı Avrupa'ya kadar yürümesinden korkan ABD, karşı önlemler almaya

⁵⁶⁹ Sever, *a.g.e.*, s.62-63.

⁵⁷⁰ Mehmet Gönlübol; A.Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1943-1963", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXI, No:1 (1966), s.156-159.

⁵⁷¹ Athanassopoulou, *a.g.e.*, s.174.

⁵⁷² Ülman, "Nato...", s.146.

⁵⁷³ Sever, *a.g.e.*, s.71.

yöneldi. Bölgedeki üslerin kullanımı daha önemli hale gelmişti. Bu durum, Türkiye'nin önüne kaçırılmaması gereken bir fırsat sunuyordu.

Menderes Hükümeti, BM Güvenlik Konseyi'nin çağrısına cevap vererek, 18 Temmuz 1950'de Kore'ye 4.500 askerden oluşan bir birlik gönderme kararı aldı.⁵⁷⁴ Batı dünyasının yanında yer alarak, NATO üyeliğini garanti altına alınacağı düşüncesi bu kararda etkili oldu. Nitekim savaşa katılma kararının alınmasından kısa bir süre sonra, 1 Ağustos 1950'de, Türkiye NATO üyeliği için ikinci başvurusunu resmen yaptı. Başbakan Menderes, 15-18 Eylül 1950'de New York'ta yapılacak NATO toplantısında Türkiye'nin üyeliğe kabul edilmesi ummaktaydı.

Washington için de Türkiye'nin NATO üyeliği içinden çıkılmaz bir sorun haline gelmişti. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin isteğini değerlendirmeye aldı. 29 Ağustos 1950'de Politika Planlama Dairesi "NATO Üyeliği için Türkiye'nin Talebi" başlıklı değerlendirmesini, Dışişlerine yolladı. Politika Planlama Dairesi, Sovyetlerin Türkiye sınırında herhangi bir askerî teşkilatlanma içinde olduğunu gösterir, hiç bir istihbaratın bulunmadığı bir ortamda, Türkiye'nin üyelik talebinin tamamen iç politikadan kaynaklandığını ve Kore'ye asker gönderdiği için ödül beklediğini söylüyordu. Raporda, NATO'nun önceliğinin Batı Avrupa'da güçlenmek olduğu vurgulanıyordu. Sovyetlerin, Batı'nın saldırgan eğilimler içinde olduğu ve kendisini çevrelemeyi amaçladığı yönündeki savlarını destekleyecek davranışlardan kaçınılması gerektiği söyleniyordu. Raporda ayrıca Sovyetler karşısında savunmanın bu şekilde dağıtılmaması gerektiği görüşüne yer verilmişti. Buna göre, ancak Sovyetler, Türkiye'ye veya bu bölgeye yönelik baskıcı eylemlerde bulunursa ABD,

⁵⁷⁴ Sever, *a.g.e*, s.64.

Türkiye'nin üyeliğini meşru gösterebilirdi. Bu nedenle, Türklere NATO'nun Sovyetleri çevreleme amaçlı askerî bir ittifak olmadığı, Türkiye'nin her hangi bir saldırının hedefinde bulunmadığı söylenerek, Sovyetlerin Türkiye'nin üyeliğine sert tepki vereceği gerekçesi ile bu teklifin geri çevrilmesi önerilmekteydi.⁵⁷⁵

Türkiye'nin NATO'ya girmesi konusunda Genelkurmayın ve Savunma Bakanlığın da görüşleri istenmişti. Genelkurmay, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üyeliğinin dezavantajları yanında, avantajları olduğunu da düşünüyordu. Bu üyelikler Batı Avrupa'da hali hazırda sürdürülen yapılanma ile Akdeniz'de ve Yakın ve Ortadoğu'daki askerî planların eş güdümünü kolaylaştıracaktı. Genelkurmayın önerisi, dezavantajları ortadan kaldıracak ve askerî planlarında yer almalarını sağlayacak "ortak statü"nün bu ülkelere teklif edilmesiydi. Yeterli miktarda askerî yardım yapıldığı söylenerek, bunun herhangi bir saldırıya müsamaha gösterilmeyeceğinin kanıtı olarak sunulması isteniyordu. Genelkurmay da o an için her hangi bir taahhüt altına girilmesine karşıydı. Bununla birlikte, Türkiye'nin üyeliğine karşı eski sert tutum da terk edilmişti. NATO üyesi ülkelerin güvenliği sağlanır sağlanmaz Türkiye ve Yunanistan'ın üyeliklerinin gözden geçirilmesi tavsiye edilmekteydi.⁵⁷⁶ Savunma Bakanlığı görüşü ise Genelkurmayın cevabını destekler nitelikteydi.⁵⁷⁷

Türkiye'nin üyeliğe kabul edilmemesine ilişkin bu mutabakata karşın, Yakın Doğu Masası Türkiye'ye verilecek olumsuz cevaptan dolayı endişeler taşıyordu. Tam üyelik başvurusu reddedilmesinin yaratacağı hayal kırıklığını en aza indirmek için Türkiye'nin kesinlikle NATO planlarına dahil edilmesi gerektiği görüşünü

⁵⁷⁵ NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), August 29, 1950.

⁵⁷⁶ NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), September 9, 1950.

⁵⁷⁷ NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), September 11, 1950.

savunuyordu. Yakın Doğu Masasına göre, Türkiye bir çeşit ortak katılımı kabul etse bile, bu ikinci sınıf statüyü aşmak için elinden geleni yapacaktı. Şu an için daha iyi bir çözüm olmadığını kabul etmekle birlikte Yakın Doğu Masası, ortak statü teklifinin aslında “Pandora’nın kutusunu” açmak anlamına geldiğini ve geri dönüşü olmayacağını söylüyordu.⁵⁷⁸

Eylül 1950’de New York’ta düzenlenen NATO toplantısında Türkiye’nin üyelik isteği reddedildi ve Türkiye ve Yunanistan’a askerî planlamalarını uygun NATO komutanları ile birlikte koordine etmeleri yönünde teklif yapıldı. Türkiye, Akdeniz savunmasına ilişkin bu teklif karşısında aslında hayal kırıklığına uğramıştı. Bununla birlikte, teklifi geri çevirmeyerek 19 Eylül 1950’de Washington tarafından sunulan notayı kabul etti.⁵⁷⁹

Türkiye’nin NATO üyeliği için uğraştığı dönemde, JAMMAT da havaalanlarının iyileştirilmesi ve yakıt depoları için gerekli yapılanmayı tamamlamıştı. USAF, baharda kurulan Amerikan Mühendislik Grubu’na Ekim ayında ilk inşaat planı gönderildi. Planda, Diyarbakır, Balıkesir, Bandırma, Adana, Kayseri, Eskişehir, Afyon ve Balıkesir ile ilgili olarak öncelik sırasına göre yapılması gereken inşaat faaliyetleri ve öngörülen bitiş tarihleri yer alıyordu. Buna göre, Adana Havaalanında inşaat faaliyetin 1 Ağustos 1952’de tamamlanması isteniyordu.⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), September 13, 1950.

⁵⁷⁹ Sever, *a.g.e.*, s.68

⁵⁸⁰ NARA, RG 531 Records of U.S. European Command Joint Construction Agency (1950), October 26, 1950.

Adana’da inşa edilecek binalar, teknik tesisler ve havaalanı için çıkartılan tahmini bedel yaklaşık 9 milyon dolardı.⁵⁸¹

Bu dönemde İncirlik veya Adana civarında Adana’daki sivil havaalanı dışında bir havaalanı bulunmuyordu. Bu nedenle yapılan bir iyileştirme çalışması değil, yeni bir üs inşaatıydı. Kurulacak üsse “Adana” adı merkez ilden çok, civarına atıfla verilmişti. Adana çevresinde uygun olabilecek üç yer; İncirlik, Kestelli Çiftliği’nin doğusu ve Yenice’nin güneydoğusu üzerinde duruluyordu. Her bir yer konum, arazi özellikleri, ulaşım, su kaynakları yönünden değerlendirmeye tabi tutulduktan sonra “ana alan olmak için uygun” bulunmuştu. Ancak İncirlik, mevki olarak ön plana çıkmaktaydı.⁵⁸²

USAF’tan gönderilen program üzerinde çalışan TUSEG cevabını 15 Kasım’da gönderdi. İzleyen 30 gün içinde gerekli teçhizatın alımı yapılır ve 1 Nisan 1951’den önce teslimat yapılırsa, söz konusu plana uygun şekilde projeyi tamamlayabileceklerini, ancak projelerin aynı anda sürmesi için 3 milyon dolar değerinde ek teçhizata ihtiyaç olduğunu bildirdi.⁵⁸³ TUSEG, 1950 ve 1951 yılı bütçelerini kapsayan plan konusunda JAMMAT’ı da bilgilendirdi. JAMMAT Komutanı General W.H. Arnold’a gönderilen planda, Adana, Balıkesir, Diyarbakır ve Eskişehir’deki havaalanları jet operasyonlarının yapılmasına imkân verecek şekilde inşa edilecekleri bilgisi yer alıyordu. Balıkesir, Diyarbakır, Bandırma, Eskişehir avcı uçağı üssü haline getirilecek, Eskişehir’de ayrıca depo kurulacaktı. İkinci depo olan Kayseri’nin yanı sıra Afyon ve Adana aynı zamanda yardımcı avcı

⁵⁸¹ NARA, RG 531 Records of U.S. European Command Joint Construction Agency (1950), October 27, 1950.

⁵⁸² *a.g.b.*

⁵⁸³ NARA, RG 531 Records of U.S. European Command Joint Construction Agency (1950), November 15, 1950.

uçağı üssü olarak görev alacaklardı. Adana'da bir de Uçuş Okulu kurulması planlanmaktaydı.⁵⁸⁴

Amerikalıların inşaat planı hakkında mutabakata vardıkları günlerde, Türkiye hala istediği NATO üyeliğini elde edememişti. Bununla birlikte, ABD'nin Türkiye'nin üyeliğine ilişkin kanaati değişmekteydi. Kore Savaşı iki blok arasındaki gerilimi ve askerî yapılanmayı doruk noktasına taşımıştı. Eylül ayında Amerikan Genelkurmayı, Sovyet genişlemesinin önüne geçmek veya muhtemel saldırıları karşı koyabilmek için askerî anlamda katkı sağlayabilecek veya sağlamak isteyen tüm ulusları bir birlik altında toplama önerisi getirmişti. Birleşmiş Milletlerin varlığına rağmen, üye Komünist devletler nedeniyle böyle bir birliktelik ancak NATO çatısı altında gerçekleşebilirdi. Bu nedenle, gerekirse NATO yeniden yapılanmalı ve özgür dünyanın ulusları Sovyetlere karşı kaynaklarını birleştirmeliydiler.⁵⁸⁵ Ulusal Güvenlik Konseyi, bu yeni yaklaşım ışığında ABD'nin Türkiye politikasına ilişkin yeni bir rapor hazırlanmasını istedi.⁵⁸⁶

Muhtemel bir savaşta Ortadoğu'nun da önemi artmıştı. 26 Ekim 1950'de bir araya gelen ABD ve İngiltere Genelkurmay Başkanlıkları toplantısı sonucunda Ortadoğu'nun savunma açısından önemli olduğu, Batı Avrupa'dan sonra, ikinci sırada yer aldığı kararla varıldı.⁵⁸⁷ Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın da yaklaşımı değişmişti. Artık bölgenin sadece petrol kaynakları bakımından önemli olmadığı,

⁵⁸⁴ NARA, RG 531 Records of U.S. European Command Joint Construction Agency (1950), December 26, 1950.

⁵⁸⁵ NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), September 9, 1950.

⁵⁸⁶ Bu kararın sonucunda NSC 109 belgesi hazırlanmıştır. October 12, 1950, NSC Action No.366 (Lot 66 D 95: Records of Actions by the National Security Council, 1950), FRUS, 1951, Vol V, s.1148.

⁵⁸⁷ FRUS, December 27, 1951, Vol V, s.7.

aynı zamanda askerî potansiyelinin göz önünde tutulması gerektiği, önemli deniz üsleri, stratejik ve taktik hava üsleri sunduğu düşünülüyordu.⁵⁸⁸

Ocak ayında toplanan Ulusal Güvenlik Konseyinden, NSC 68 kararlarına uygun askerî bir yapılanmaya gidilmesi kararı çıktı. Batı Avrupa iyi organize olamadığı için bunun 1951 yazında bir Sovyet istilasına neden olabileceğinden korkuluyordu. 1951 veya 1952’de patlak verebilecek bir savaşta NATO’nun Amerika’nın savunma planlarındaki rolü sınırlıydı. Bu nedenle NATO’nun yapısında, özellikle ABD katkısı konusunda köklü bir değişiklik yapılması, bundan sonra Amerikan kara birliklerinin katkısı azalırken, stratejik hava, hava savunma ve taktik hava desteklerinin artması öngörülüyordu.

Amerika’nın stratejik hava gücünün kapasitesi eski olması, donanım eksiliği ve erken uyarı sisteminin yokluğu nedeniyle sınırlıydı. Bu nedenle geliştirilmesi gerekiyordu. Ancak, hava kuvvetlerinin savunmadaki rolünün artması üsleri de daha önemli hale getirdi. Oysa üsler konusunda da Amerika’nın kaynakları sadece Batı Yarımküre ve eğer elde tutmak için planlar şimdiden yapılırsa Afrika ve Pasifik’teki adalar ile sınırlıydı. Ulusal Güvenlik Konseyinde öngörülen savaş planında, böyle bir savaşın ilk ve aynı zamanda belirleyici evresinde İngiltere’nin, İngiliz adalarındaki üslerin ve eğer Amerika’nın savaş planlarına dâhil edilirse İspanya’nın ve muhtemelen Norveç ve Türkiye’nin belirleyici olacağı düşünülüyordu.⁵⁸⁹

Amerika tüm Avrupa’da yeni askerî yapılanmasını uygulamaya koyarken, ABD Mühendislik Grubu da Adana’da yapacağı inşaat için programı, TUSAFG’tan

⁵⁸⁸ FRUS, December 27, 1951, Vol V, s.7.

⁵⁸⁹ NSC 100 “Recommended Policies and Actions in the Light of the Grave World Situation,” FRUS, January 11, 1951, Vol I, s.7-18.

gelen bilgiler doğrultusunda tamamlamıştı. TUSAFG, Balıkesir ve Diyarbakır'daki inşaatların yanı sıra Adana projesini öncelikli olarak görüyor ve bir an önce tamamlanmasını istiyordu. Bu nedenle, gerekli olan ek teçhizatın maliyetinin karşılanmasına ve inşaatların bir an önce bitmesine karar verildi.⁵⁹⁰

ADANA, TÜRKİYE -İNŞAAT PROGRAMI		
	Başlangıç	Bitiş
a) Mühendislik		
Saha tahkikatı, incelemesi, keşfi ve test edilmesi	1 Şubat 1951	1 Haziran 1951
Mühendislik tasarımları ve planları	15 Mart 1951	1 Haziran 1951
b) İnşaat		
Havaalanı güvenlik alanı (<i>runway</i>), terminal ile pist arasındaki yol (<i>taxiway</i>), apronlar, uçak park yeri (<i>hardstand</i>) ve yardımcı iniş meydanı (<i>auxiliary field</i>)	1 Haziran 1951	1 Ağustos 1952
Binalar ve teknik tesisler	1 Ekim 1951	1 Ekim 1952

TABLO-6⁵⁹¹

2 Şubat 1951'de TUSAFG tarafından, planda belirtilen yer tahkikatı ve incelemesi yapılarak, TUSEG'e iletildi. Raporda, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı tarafından mühendislik incelemesi beklenen İncirlik'in batısında yer alan bölgenin, Adana Hava Üssü için uygun olduğu konusunda mutabakata varıldığı belirtiliyordu. Türk Hava Kuvvetleri Komutanı, İncirlik bölgesine acil olarak bir inceleme ekibi göndereceğini söylemişti. Bu araştırma ekibi, tahsis edilecek arazinin sınırlarının belli olmasını ardından, arazi civarında ve üzerindeki yer alan mülkiyetleri

⁵⁹⁰ NARA, RG 531, Records of US European Command Joint Construction Agency (1951), January 26, 1951.

⁵⁹¹ a.g.b.

belirleyecekti. Adana Hava Üssü için yaklaşık 800 hektar büyüklüğünde bir araziye ihtiyaç duyulacağı tahmin ediliyordu.

TUSAFG, Mühendislik Grubundan, İncirlik bölgesinin uygunluğunu doğrulamak için uygulanabilir topografi, toprak incelemelerini ve genel incelemeleri en kısa zamanda yapmasını ve inceleme sonuçlarının en geç 1 Mart 1951'e kadar kendisine iletilmesini istedi. İnceleme sürecinde ve uygun inşaat malzemesi tespitinde Adana Sivil Havaalanı'nın da incelenmesini tavsiye ediyordu. Ayrıca Amerikalı yetkililer, yapılan tespitlerin İncirlik bölgesinin TBMM'den talebi sürecinde Türk Hava Kuvvetleri Komutanı tarafından da istenebileceğini düşünüyorlardı.⁵⁹² TUSEG, kendisine gelen talebi, Türkiye'de havaalanı inşaatları yüklenici firması olan Amerikalı Meltcalfe, Gordon Hamilton, Grove Shephard Wilson&Kruge ortaklığına ileterek, gerekli incelemenin yapılmasını istedi.⁵⁹³

15 Şubat itibari ile ABD Mühendislik Grubu 4 Subay, 45 Amerikan vatandaşı sivil, 16 yabancı çalışan olmak üzere 65 kişiden oluşmaktaydı. Projeyi üstlenen Müteahhit firmada ise 156 Amerikan vatandaşı, 2 İngiliz, 596 Türk görev yapmaktaydı. Toprak incelemesi ve inşaat malzemeleri keşfi için bölgeye giden ekibe, arazi sınırlarını ve arazi mülkiyetini belirlemek üzere Türk Hava Kuvvetleri tarafından gönderilen inceleme ekibi eşlik etmekteydi. Cuma Ovası'ndaki depo ile proje alanı arasında malzemenin taşınması için Türk Genelkurmay temsilcileri ile yapılan görüşme sonucunda, Türk Hava Kuvvetlerinin düzenli haftalık uçuşlarla

⁵⁹²“Önerilen Alan İncelmesi-Adana Hava Üssü” NARA, RG 531, Records of US European Command Joint Construction Agency (1951), February 2, 1951.

⁵⁹³ NARA, RG 531, Records of US European Command Joint Construction Agency (1951), February 8, 1951.

gerekli malzemeyi taşımasına karar verildi.⁵⁹⁴ Bu arada, İncirlik'teki projenin getirdiği ek maliyet ve tahmini değeri 5 milyon dolar olan ek tesislerin kurulacak olması projenin, Türkiye'deki diğer havaalanı inşaat projeleri gibi Karşılıklı Savunma Yardım Programı (MDAP) fonlarından sağlanmasını zora sokmuştu. Bu nedenle sadece MDAP gibi sivil fonların değil, askerî fonların da kullanılmasına karar verildi. Adana'da yapılacak ek USAF çalışmalarının ayrıca raporlanmasına ve tüm raporların "GİZLİ" olarak sınıflandırılmasına karar verildi.⁵⁹⁵

Türkiye'de inşaat programı Amerikalıların öngördüğü gibi devam ediyordu. Ancak bu havaalanlarının kullanımlarına ilişkin hala bir düzenleme yapılmamıştı. Oysa Washington, kendisi için 1951 yazının çok zor geçeceğini ve muhtemel bir savaş durumunda, Sovyetlere karşı başarı elde etmek istiyorsa askerî yapılanmasını 1952 sonuna kadar tamamlanması gerektiğini düşünüyordu.⁵⁹⁶ Zaman hızlı geçmemekteydi. Amerika askerî harcamalarını artırsa bile, tüm dünyada etkin bir savunmanın maliyetlerini tek başına karşılayabilecek güçte değildi. Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu petrol bölgesinin korunmasında Türkiye'den faydalanılabiliyordu. Amerikalılar kendileri hala bir garanti vermekten kaçınmakla birlikte Akdeniz bölgesinde Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan'ın dâhil olacağı bir Akdeniz Paktını yararlı görmeye başlamışlardı.

Bununla birlikte, Genelkurmay Amerikan'ın askerî taahhütlerini bu bölgeye kadar genişletmesine kesinlikle karşı çıkmaya devam etmekteydi. Ancak, Politika Planlama Dairesi artık aynı fikir de değildi. Öncelikle, çok geniş çaplı taahhütler

⁵⁹⁴ "İnşaat Durum Raporu 1-15 Şubat 1951" NARA, RG 531, Records of US European Command Joint Construction Agency (1951), February 20, 1951.

⁵⁹⁵ *a.g.b.*

⁵⁹⁶ NSC 68, NSC 100.

altına girmeden, sınırlı bir şekilde, donanma ve hava desteği ile Türklerin ikna olacağını düşünüyordu. Ayrıca Planlamanın görüşü son üç yıldır ABD'den saldırı durumunda yardıma geleceğini sözünü bekleyen Türkiye'nin moralinin bozulduğu ve bu nedenle Amerika'nın planlarına karşı sıcak yaklaşmadığı yönündeydi. Eğer Akdeniz'in güvenliği için bir bölgesel anlaşma konusunda Türklerin ikna edilmesi isteniyorsa, bazı garantiler vermek gerekli görülüyordu. Aynı zamanda Amerikan Deniz Kuvvetlerinin, Türk Boğazlarına mayın döşeme talebi ve Hava Kuvvetlerinin Türk havaalanlarına ilişkin kendilerine verilen hakları genişletilmesi isteğini de göz önüne almak gerekmektedir. Türklerin saldırı konusunda garanti almadan bu konuları ağırdan aldığı düşünün Planlama Dairesi, Türkiye NATO'ya katılırsa tamamen tatmin edilmiş olacağı görüşündeydi.⁵⁹⁷ Ancak gerek ABD Dışişlerinin, gerekse Savunmanın bu konudaki tereddütleri hemen dağılmadı.

Kore'ye asker gönderen ve başarı gösteren Türkiye de artık bunun kendisine NATO'nun kapılarını açacağı düşüncesine kapılmıştı. Dışişleri Bakan Yardımcısı George C. McGhee ile Ankara'da bir araya gelen Cumhurbaşkanı Celal Bayar bu yöndeki beklentilerini kendisine de ilettiler. Kore Savaşı'nda Türkiye'nin desteği hiçbir şekilde ABD'yi Türkiye'nin NATO'ya üyeliği konusunda ikna etmemişti. Türkiye'nin askerî desteği Washington'da minnettarlık yaratmıştı, ancak Türk topraklarının savunulması NATO'nun amacında yer alan Batı Avrupa savunmasından çok ayrı bir problem olarak görülmeye devam ediyordu. McGhee,

⁵⁹⁷ NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), February 5, 1951; FRUS, 1951, Vol V, s.1117-1119.

Bayar'a Türkiye etrafında bir Doğu Akdeniz grubu oluşturmayı düşünmenin daha doğru olduğunu söylemekle yetindi.⁵⁹⁸

Öte yandan McGhee, Bayar'ın hayal kırıklığının farkındaydı ve kişisel olarak Türkiye'ye bir garanti vermenin zamanın geldiğini düşünüyordu. Türkiye'ye gelmeden önce Genelkurmay Başkanı Bradley'in de katıldığı 6 Şubat'taki bir toplantıda, McGhee mevcut düzenlemeler altında Türklerin kendi güvenliklerini Amerikan çıkar alanında görmediklerini ve umut vermek gerektiğini söylemişti. General Bradley, Genelkurmay olarak Türkiye'ye büyük önem vermekle birlikte, Türkiye'nin durumu ve ne yapılabileceği konusunun üzerinde düşünülmesini istemekteydi. McGhee'nin ısrarlarına rağmen toplantıdan Türklere "bekleyin" denmesi kararı çıktı.⁵⁹⁹ O günlerde gerçekten de Amerikalı yetkililer kafasında Türkiye ile ilgili ne yapılacağı konusu net değildi. Belirli güvenlik garantileri ile Türkiye'yi rahatlatma fikrine artık sıcak bakıyorlardı, bununla birlikte bunun hangi şekilde ve ne kapsamda olacağı konusu tartışmalıydı. Türkiye'den beklentiler artarken, ABD hala kendi taahhütlerini genişletme konusunda tereddütler taşımaktaydı.

Washington'nın tüm tereddütlerine rağmen, McGhee'nin, Yunanistan, Türkiye ve İran İlişkileri Masası Direktörü William M. Rountree ile birlikte katıldığı Ortadoğu nezdinde görevli ABD Diplomatik Misyon Başkanları Konferansı'nda beklenen adım atıldı. Türkiye'yi yakından tanıyan bu Amerikalı diplomatlar, ABD'nin Türkiye, Yunanistan ve tüm Ortadoğu'da siyasi ve askerî amaçlarına ulaşması için en kısa zamanda Türkiye ve Yunanistan ile karşılıklı güvenlik

⁵⁹⁸ NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), March 2, 1951; FRUS, February 12, 1951, Vol III, s.466-473.

⁵⁹⁹ NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), February 13, 1951.

düzenlemeleri içine girmesi gerektiği kanaatinde olduklarını belirten bir bildiri kaleme aldılar.⁶⁰⁰ Bildiri de ayrıca Türkiye'nin direkt bir saldırıya maruz kalmaması halinde tarafsızlığı tercih edebileceğine ilişkin kaygılara da yer verilmişti:

*“Eğer en kısa zamanda bir teklif yapılmazsa, Türkiye'nin her zaman güçlü bir çekiciliği olan tarafsızlık politikasına döneceğine inanmamız için sebebimiz var. Taahhütler Türkiye'ye kadar genişleyene kadar Türkiye'nin kendisine saldırılmadıkça savaş ilan edeceğine dair hiç bir güvence yok. Türkiye ile ittifakı, kolektif bir harekâta Türkiye'deki askerî potansiyelden yararlanmayı ve Amerika'nın savaşta olduğu bir durumda Türkiye'deki üslerin Amerika ve müttefiklerce acil kullanımını temin için Amerika'nın bir taahhütte bulunması gerekmektedir”.*⁶⁰¹

Türkiye'nin kendisinin dâhil olmadığı bir savaş durumunda tarafsızlığa yönelmesi Amerika için büyük riskler taşıyordu. Bu risklerden en önemlilerinden biri de üslerin kullanımına izin vermemesiydi. Türkiye'nin güvenliğine ilişkin her hangi bir taahhüt almadan böyle bir anlaşmaya yanaşmayacağı artık netlik kazanmıştı.

26 Şubat 1951'de açıklanan “Batı Doğu Mücadelesinde Türkiye'nin Konumu” başlıklı Ulusal İstihbarat Değerlendirmesinde⁶⁰² (*National Intelligence Estimate -NIE*) yapılan yorumlar da benzer doğrultuydu. Buradaki öngörüye göre, ABD eğer herhangi bir taahhüt altına girmez ve politikasını kendi yarımküresini savunma ile sınırlı tutarsa, Türkiye ABD yanlısı duruşunu terk edecek ve tarafsızlık politikasına geri dönmek durumunda kalacaktı ve genel bir savaş durumunda, saldırıya uğramadığı sürece tarafsızlık politikasını sürdürecekti. Savaş durumunda, ABD hava kuvvetleri için ileri hava üssü olarak Türkiye'nin önemli bir mevkide olduğuna yer verilen değerlendirmede, ABD'nin, bundan faydalanmak istiyorsa bir an önce burada hava tesisleri inşaa etmesi ve bunları Sovyetlerin hava ve kara

⁶⁰⁰ FRUS, February 14-21, 1951, Vol V, s.50-57; FRUS, March 24, 1951, Vol III, s.502.

⁶⁰¹ FRUS, February 14-21, 1951, Vol V, s.50-57.

⁶⁰² FRUS, February 26,1951, Vol V, s. 1119-1126.

saldırılarından koruyacak önlemleri alması tavsiye ediliyordu. Türkiye, hava saldırıları karşısında fazlasıyla korumasızdı ve hava tesisleri orta bombardıman uçağı operasyonlarını destekleyebilecek veya avcı bombardıman uçağı ve hafif bombardıman uçağı operasyonlarını sürdürecektir yetenekte değildi. Bununla birlikte, son bir sene içinde yürütülen, eski hava tesislerinin iyileştirilmesi ve yenilerinin yapılmasını programının iyi gittiğine değinilmekteydi. Ancak bu üsler nasıl kullanılabilir? Ulusal İstihbarat Değerlendirmesinde, Türkiye'ye kesin olarak savunmasına destek olunacağı yönünde garanti verilmediği müddetçe üs temin edilemeyeceği açıkça ifade edilmekteydi:

“Türk birliklerinin taahhütte bulunması veya Türk üslerinin elde edilmesi, Sovyet saldırısı durumunda ABD'nin silahlı destek konusunda vereceği sağlam bir güvenceye bağlıdır”

Başından beri üslerin kullanım hakkını askerî ve mali yardımlar karşılığında elde etmeyi arzulayan Amerikalı yetkililer, bu yardımların söz konusu güvenceler için yetersiz olduğunu artık anlamışlardı.

Ulusal Güvenlik Konseyi, ABD'nin Türkiye'ye ilişkin revize edilen politikası⁶⁰³ üzerinde 11 Mayıs 1951'de mutabakata vardı. Yeni politikada, ABD'nin güvenlik çıkarları için Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya tam üyeliğini gerekli olduğu düşünülüyordu. Kararın akabinde ABD, İngiltere ve Fransa ile öngörüşmeler yaptı ve 15 Mayıs'ta ilgili ülkelerin Dışişleri Bakanlıklarına gönderilen bir memorandum ile Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak kabul edilmeleri yönünde resmen öneride bulundu.⁶⁰⁴

⁶⁰³ NSC 103/1'in revizyonu.

⁶⁰⁴ FRUS, 1951, Vol III, s.519-524.

23 Mayıs 1951’de gerçekleşen 92. Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısı sonucunda Türkiye ve Yunanistan üye olarak NATO’ya kabul edilmelerinin ABD çıkarları için uygun olacağı karara bağlandı. Türkiye, SSCB’nin çevresinde yer alan en güçlü anti-Komünist ülke ve Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinde Sovyet saldırganlığına yeterince direnebilecek tek ülke olarak tanımlandıktan sonra, Türkiye’nin üsler de dâhil olmak üzere tüm askerî ve diğer kaynaklarının Sovyetlerle savaş durumunda ABD için büyük değer taşıdığı kanaatine varılmıştı. Karar metninde yer alan ABD Genelkurmay Başkanlığı’nın görüşleri değişen durumu özetliyordu:⁶⁰⁵

“ABD’nin güvenlik çıkarları Türkiye ve Yunanistan’ın NATO’ya tam üyeliğini gerekli kılmaktadır. Genelkurmay genel bir savaşın çıkması halinde Türkiye ve Yunanistan’ın Batı Güçleri yanında olmasını garantilemeye özel önem vermektedir. NATO’nun bu şekilde genişlemesinde Batı ile uyum süreci genel bir savaşın sonucunu tehlikeye sokabileceğinden, Genelkurmay, Türkiye ve Yunanistan’ın katılımında gecikme olursa alternatif bir karşılıklı güvenlik anlaşmasını da kabul etmektedir. Ancak Genelkurmay, askerî yönden, ABD ile Türkiye veya Yunanistan arasında yapılacak ikili güvenlik anlaşmasını yeterli bir çözüm olarak görmemektedir.”

ABD, bir savaş durumunda Türkiye’deki üsleri ve diğer tesisleri kullanmak ve Boğazlar’ın Sovyetlere kapatılmasını sağlamak için en iyi çözümün NATO üyeliği olduğu kararına artık varmıştı. İkili bir güvenlik anlaşmasındansa kendi üzerindeki askerî yükü de hafifletecek NATO çatısı altında bir çözüm ABD tarafından tercih edildi.⁶⁰⁶

Ulusal Güvenlik Konseyi kararını resmen açıklamadan bir gün önce Adana’da havaalanı inşaatına başlandı. Meltcalfe-Hamilton-Wilson&Kruge Ortaklığı

⁶⁰⁵ FRUS, 1951, Vol V, s.1148-1162.

⁶⁰⁶ a.g.b.

tarafından ABD Mühendislik Grubu'na gönderilen inşaat planına göre, projenin 30 Ekim 1952'de tamamlanması planlanmıştı.

Adana Üssü İnşaat Programı Detayları		
	Başlama Tarihi	Bitiş Tarihi
Havaalanı güvenlik alanı (<i>Runway</i>)	22 Mayıs 1951	1 Ocak 1952
Terminal ile pist arasındaki yol (<i>Taxiway</i>)	1 Ağustos 1951	30 Nisan 1952
Uçak park yerleri (<i>Hardstands</i>)	1 Eylül 1951	30 Ağustos 1952
Apronlar	1 Ekim 1951	30 Ağustos 1952
Tüm iniş sahası	1 Kasım 1951	30 Ağustos 1952
Havaalanı Yüzey Drenajları	1 Temmuz 1951	30 Ağustos 1952
Yakıt Depoları ve Tedarik (USAF)	1 Ekim 1951	1 Ocak 1952
Yakıt Depoları ve Tedarik (MDAP)	15 Ocak 1952	30 Eylül 1952
Binalar	1 Ekim 1951	30 Ekim 1952
Su Kaynakları, Depoları ve Dağıtımı	1 Ekim 1951	30 Ekim 1952
Güç ve Işık Dağıtımı	1 Ekim 1951	30 Ekim 1952
Kanalizasyon	1 Ekim 1951	30 Ekim 1952
Yol inşaatı	1 Ekim 1951	30 Ekim 1952

TABLO-7⁶⁰⁷

Türkiye 16-20 Eylül 1951'de düzenlenen NATO Konseyi toplantısı sonunda arzuladığı güvenlik garantisine ve Batı ittifakının bir parçası olma hedefine ulaştı. Toplantı sonunda, Türkiye ve Yunanistan'ın ittifaka çağrılmasına karar verildi.⁶⁰⁸ Bu sırada ABD Mühendislik Grubunun sürdürdüğü inşaat faaliyetleri kısmen tamamlanmaya başlamıştı. Tamamlanan projeler TUSAFG'nın onayından sonra,

⁶⁰⁷ NARA, RG 531, Records of US European Command Joint Construction Agency (1951) , July 9, 1951.

⁶⁰⁸ *Final Communiqué of the North Atlantic Council*, NATO, Ottawa, 15-20 September 1951, <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c510920a.htm>, erişim tarihi: 28.03.2008.

başka türlü bir transfer prosedürün izlenmesi istenmedikçe, belirlenen standart prosedürle Türk Hava Kuvvetlerine devredilmekteydi. Buna göre, Türk Hava Kuvvetleri, TUSAFG ve TUSEG temsilcilerinin ortaklaşa yaptığı inceleme ve denetim sonucunda hazırlanan rapor imzalanarak, tamamlanan işin devri yapılmaktaydı.⁶⁰⁹ 1951 yılı sonu itibari ile Balıkesir'deki projenin %96'sı Diyarbakır'dakinin %77'si ve Bandırma'nın %87'si tamamlanmıştı ve 31 Aralık'a kadar teslim edilmeleri bekleniyordu.

Adana Projesinin büyüklüğü, Amerikalıların ayırdığı bütçede de sorunlar yaratmaktaydı. Bu nedenle orijinal planda yer alan Merzifon ve Erzincan programdan çıkarılarak, Adana'nın MDAP fonları içindeki payı böylece genişletildi. USAF tarafından, Adana Havaalanı'nın bir an önce operasyonel nitelik kazanması ve bunun için gereken inşaatların Ocak 1952 itibari tamamlanması isteniyordu. Ancak yakıt temininde yaşanan problem nedeniyle USAF'ın istediği tarihte Adana hala operasyonel hale gelmemişti.

İncirlik'te projeye ilavelerin yapılması ve Balıkesir, Diyarbakır, Eskişehir ve Bandırma'nın dahil olduğu diğer inşaatlarda ek maliyetlerin çıkması ile 2 Şubat ve 28 Mayıs 1951 tarihlerinde gönderilen talimatlarla projenin kapsamı genişletildi ve tüm projenin tahmini bedeli yaklaşık 28,9 milyon dolara, müteahhit firma bedeli ise 950 bin dolara yükseltildi. Türk Hava Kuvvetleri tarafından ücretsiz olarak sağlanan işçi, araç gereç ve malzeme bedelinin karşılığı olan 5,3 milyon dolar bu maliyete dâhil edilmemişti. Kısacası projelerin toplam tahmini bedeli 1951 sonu itibari ile 35 milyon doları geçmişti. Programda çalışan personel sayısı Ocak 1951'de 767 iken

⁶⁰⁹ NARA, RG 531, Records of US European Command Joint Construction Agency (1951) , October 19, 1951.

Ekim 1951’de 3.492’ye çıkmıştı.⁶¹⁰ Bütçeden aldığı 15 milyon dolarlık⁶¹¹ pay ile programın en büyük projesi olan Adana Hava Üssü’nün ilk etabı, Türkiye 18 Şubat 1952’de NATO’ya resmen üye olduktan birkaç ay sonra, Ekim 1952’de tamamlandı.

2) İncirlik Üssü’nün Hukuki Statüsü: Kuruluş Belgeleri

İncirlik Üssü de dâhil olmak üzere bu dönemde Türkiye’de inşa edilen hem NATO hem de Amerika üslerinin kuruluş ve tahsis gerekçelerinin kaynağı Türkiye’nin 18 Şubat 1952’de NATO’ya resmen üyeliği ile birlikte kabul ettiği NATO Anlaşmasıdır. NATO Anlaşmasınının 3. maddesi “*Antlaşmanın amaçlarına daha etkin biçimde ulaşabilmek için Tarafların, tek tek ve ortaklaşa olarak, sürekli ve etkin öz yardım ve karşılıklı yardımlarla, silahlı bir saldırıya karşı bireysel ve toplu direnme kapasitelerini korumalarını ve geliştirmeleri*”ni karara bağlamıştır. Kurulan üsler ortak savunma kapasitelerini geliştirmenin bir parçası olarak tasarlanmışlardır. Buna göre, çok taraflı anlaşmalarla üsler kurulabileceği gibi ikili anlaşmalarla da bunu yapmak mümkündür. Ancak NATO Anlaşmanının üyelerine tanıdığı bu hakkın kullanımı sınırsız değildir. NATO Anlaşması’nda belirlenmiş olan “amaç” ve “alan” kurulacak askerî tesisler için de sınırlayıcıdır.

NATO, BM Sözleşmesi’nin “*ortaklaşa meşru-müdafaa doğal hakkını*” düzenleyen 51. maddesine uygun olarak anlaşmanının 6.maddesinde tanımlanan “alanın”⁶¹² yani üye ülkelerin topraklarının savunulması amacı ile kurulmuş bir

⁶¹⁰ NARA, RG 531, Records of US European Command Joint Construction Agency (1951), December 6,1951.

⁶¹¹ Livingston, *a.g.e.*, s.805.

⁶¹² Madde 5 açısından, Taraflardan bir ya da daha çoğuna karşı silahlı saldırıya, aşağıdakileri de kapsar:

ittifaktır. Anlaşmanın hem girişinde hem de 1. maddesinde BM Sözleşmesi'ne bağlılık dile getirilmektedir. Anlaşmanın 5. maddesinde ise ortaklaşa meşru müdafaa hakkının ancak taraflardan birine veya bir kaçına saldırı olması durumunda kullanılabilceği açıkça ifade edilmektedir. Dolayısıyla NATO Anlaşmasına dayanılarak tahsis edilen bir askerî üssün kullanımı asla saldırı amaçlı olamayacağı gibi, 6. maddede tanımlanan NATO alanı dışında gerçekleşen bir saldırıya karşı da kullanılamaz. Anlaşmanın 8. maddesinde yer alan *“her bir taraf, kendisi ile diğer taraflar ya da üçüncü bir devlet arasında şu an yürürlükte olan uluslararası sözleşmelerin, bu Antlaşmanın hükümleri ile çelişmediğini beyan eder ve Antlaşma ile çelişen uluslararası sözleşmelere girmemeyi taahhüt eder”* ifadesi ile NATO üyelerinin NATO Anlaşması maddeleri ile çelişen her hangi bir anlaşma yapamayacağı da garanti altına alınmıştır. Bu nedenle Türkiye ile ABD arasında izleyen dönemde imzalanan her türlü ikili askerî anlaşmada yukarıda ilkelere bağlılık esastır.

Türkiye'nin 18 Şubat 1952'de onaylanan NATO Anlaşması öncesinde, yani resmen NATO'ya üye olmadan önce, 7 Ocak 1952 tarihinde imzaladığı “Ortak Güvenlik Anlaşması,”⁶¹³ Türkiye ile ABD arasındaki ikili askerî anlaşmaların

- Tarafların Avrupa ya da Kuzey Amerika'daki topraklarına Fransa'nın Cezayir Bölgesine (*) Türkiye topraklarına veya Taraflardan herhangi birinin egemenliği altında olan ve Yengeç Dönencesi'nin kuzeyinde yer alan adalara yapılan silahlı saldırı;

- Bu topraklarda ya da bu toprakların üzerindeki hava sahasında bulunan ya da Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihte Taraflardan herhangi birinin işgal kuvvetlerinin üslenmiş bulunduğu herhangi bir Avrupa toprağında veya Akdeniz'de, ya da Yengeç Dönencesi'nin kuzeyindeki Kuzey Atlantik bölgesinde bulunan Tarafların herhangi birine ait kuvvetlere, gemilere, ya da uçaklara yapılan silahlı saldırı.

(*) 16 Ocak 1963 tarihinde Konsey, Fransa'nın Cezayir Bölgesi söz konusu olduğunda, bu Antlaşma'nın ilgili hükümlerinin 3 Temmuz 1962 tarihinden itibaren uygulanamaz hale geldiğini kaydetti

⁶¹³ Anlaşma 10 Mart 1954'te TBMM'de onaylanmıştır. Anlaşmanın İngilizce adı *“ An Agreement Between the United States of America and Turkey Relating to Mutual Security”* (ABD ile Türkiye Arasında Karşılıklı Güvenliğe İlişkin Anlaşma) olduğu halde, TBMM'ye anlaşmanın onanması için sunulan kanun “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile ABD Hükümeti Arasında Mün'akid Muaddel

başlangıcıdır. Bu anlaşmanın 2/d maddesi ile Türkiye “*ABD’nin dâhil bulunduğu çok taraflı veya iki taraflı Anlaşmalar ile deruhde eylediği [üstlendiği] askerî mükellefiyetleri yerine getirme*”yi kabul etmiştir. Aynı anlaşmanın 2/e maddesi ise Türkiye’nin savunma kapasitesini artırmak için gerekli olabilecek bütün tedbirleri almasını öngörmektedir. Böylelikle Türkiye daha NATO’ya girmeden ABD’nin de dâhil olduğu çok taraflı anlaşmaların gerektirdiği askerî yükümlülükleri yerine getirme, girişimleri destekleme ve yardım etme mükellefiyeti altına girmiştir.⁶¹⁴

Türkiye, NATO üyeliğinin ardından, bütün üyeler tarafından imzalanmış olan NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi’ni (*Status of Forces Agreement-SOFA*) 25 Ağustos 1952’de imzalamıştır. Bu sözleşme ile ABD’nin Türkiye’de askerî üsler ve tesisler kurması ve askerî personel bulundurması hem kabul edilmiş hem de bunların tabi olacaklar kuralları belirlenmiştir. NATO’ya bağlı olarak görev yapacak personelin ve bu çerçevede kurulacak uluslararası askerî karargâhların statüsü ise ek protokoller ile düzenlenmektedir.⁶¹⁵ Bununla birlikte, NATO kuvvetlerinin tabi olacakları kuralları ve ayrıcalıkları, tesislerin kuruluş ve kullanımlarını düzenleyen tek belge SOFA değildir.

SOFA’nın girişinde, bu anlaşmada düzenlenmemiş olan hususların taraflar arasında, başka bir ifade ile gönderen ve kabul eden devlet arasında, yapılacak anlaşmalarla karara bağlanması için açık kapı bırakılmıştır. Genel bir çerçeve anlaşması olan SOFA’nın uygulanmasına yönelik olarak ABD, askerlerini

Ekonomik İşbirliği Anlaşmasını Tadil Eden 7 Ocak 1952 Tarihli Anlaşmanın Onanmasına Dair Kanun” başlığını taşımaktadır. Fahir Armaoğlu, anlaşmanın askerî niteliğinden bahsedilmesinin nedenini meclisten geçirilmesini kolaylaştırma çabasına bağlamaktadır. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.184.

⁶¹⁴ Erhan, “ABD ve NATO ile İlişkiler,” s.555.

⁶¹⁵ Anlaşmanın ve protokollerin tam metinleri için bakınız; Armaoğlu, *a.g.e*, s.194-230.

gönderdiği ülkelerle bu nedenle ayrı ayrı uygulama anlaşmaları yapmıştır. Dolayısıyla yapılan anlaşmaların niteliklerine göre Amerikan kuvvetlerinin gittikleri ülkede tabi oldukları kurallar temelde benzer olmakla birlikte farklılıklar da gösterebilmektedir.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı 12 Ağustos 1964'te Elçiliğe gönderdiği yazıda Türkiye ile üslere ilişkin yapılan temel anlaşmaları şu şekilde sıralamaktadır:⁶¹⁶

- 1) NATO-SOFA
- 2) [23 Haziran 1954] Türkiye'deki Amerikan Kuvvetlerinin Statüsü Anlaşması [ekli nota ile bir bütün kabul edilmektedir]
- 3) Türkiye'ye Yardım Anlaşması
- 4) 23 Haziran 1954 Askerî Tesisler Anlaşması
- 5) Türkiye ile ABD arasında İzmir (Çiğli) Havaalanının Kullanılmasına ilişkin Teknik Anlaşma.

Türkiye ile ABD arasında 23 Haziran 1954 tarihinde hem Türkiye'deki Amerikan Kuvvetlerinin Statüsü Anlaşması imzalanması, hem buna ekli bir nota verilmesi hem de Askerî Tesisler Anlaşması imzalanması literatürde bu metinlerin sıklıkla birbirlerine karıştırılarak yorumlanmasına sebep olmaktadır. Öncelikle bu metinlerin birbirinden ayırt edilmesi gerekir.

Türkiye ile ABD arasında SOFA'nın uygulanmasına ilişkin olarak imzalanan anlaşma "Türkiye'deki Amerikan Kuvvetlerinin Statüsü Anlaşması" adını taşımaktadır.⁶¹⁷ Anlaşma metni TBMM'nin 30 Haziran'da onayına sunularak 7

⁶¹⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, August 12, 1964.

⁶¹⁷ Anlaşmanın tam adı: Amerika Birleşik Devletleri İle Türkiye Cumhuriyeti Arasında, "Kuzey Atlantik Andlaşmasına Taraf Devletler Arasında, Kuvvetlerinin Statüsüne Dair Sözleşme"nin

Temmuz 1954 tarihli Resmi Gazetede yayınlanmıştır.⁶¹⁸ Amerikan Hükümeti aynı gün verdiği notayılanlaşmanın eki olarak kabul ettirmiştir buna karşın söz konusu nota anlaşma ile birlikte onaya sunulmamıştır. Bununla birlikte Amerikan Arşiv belgelerinde notanın metnine yer verilmektedir.⁶¹⁹

23 Haziran 1954 tarihinde ayrıca “Askerî Kolaylıklar Anlaşması” veya “Askerî Tesisler Anlaşması” olarak da bilinen bir anlaşma daha imzalanmıştır. 1954 Askerî Tesisler Anlaşmasının ekleri olan Ek I v Ek II’deki düzenlemeler ise İncirlik Üssü’nün de dâhil olduğu Türkiye’deki üslerin kullanımına ilişkindir.⁶²⁰ Anlaşma, Bakanlar Kurulu’na 27 Ağustos 1953’te verilen “evvelce onaylanmış bir anlaşmanın uygulamasına ilişkin anlaşmaların TBMM’nin onayına sunulmasına gerek olmadığı” yetkisine dayanılarak Meclis onayına sunulmamıştır.⁶²¹ Türkiye’de kurulan üs ve tesislere ilişkin temel belge niteliğindeki bu anlaşmanın içeriği hakkında en geniş bilgi Haydar Tunçkanat’ın aktardıkları ile sınırlıdır. Bununla birlikte anlaşmanın tam metnine ulaşmak mümkün olmamıştır.

Hükümetin, Askerî Tesisler Anlaşmasını Meclis onayından kaçırarak gizli tutmasının nedeni sadece kamuoyu baskısından duyulan endişe değil, aynı zamanda

Tatbikatına Mütteallik Anlaşma (*Agreement Between the United States of America and the Republic of Turkey Relative to the Implementation of the "Agreement Between the Parties to the North Atlantic Treaty, Regarding the Status of Their Forces"*)

⁶¹⁸ Anlaşmanın tam metni için bakınız; Armaoğlu, *a.g.e.*, ss.194-231.

⁶¹⁹ Nota’nın tam metni için; Exchange of Notes Embracing an Understanding Regarding the Status of Forces Agreement (No.630), NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey, June 23, 1954.

⁶²⁰ Bu ekler Anlaşmanın meclise sunulan şekline ve daha sonra Haydar Tunçkanat tarafından açıklanan gizli anlaşmaların yer aldığı İkili Anlaşmaların İyüzü kitabında yer almaktadırlar. Amerikan Arşiv belgelerinde bahsi geçmekle birlikte metnin kendisi yoktur. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 26, 1957; NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, September 17, 1958.

⁶²¹ Çağrı Erhan, Türkiye ile ABD Arasında İkili Anlaşmalar Kutusu, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, der.Baskın Oran, Cilt I, 7. B, İstanbul, İletişim Yayınları, s.556.

Amerikan yönetiminin bu yöndeki talebidir. ABD Avrupa Başkomutanlığı (USCINCEUR-*United States Commander-in-Chief, Europe*), 22 Mayıs 1954'te Ankara Elçiliğine gönderdiği yazıda, yapılacak SOFA Uygulama Anlaşmasının TBMM onayına sunulmadan bağlayıcı olmasını Türkiye'nin kabul etmeyeceği belirtilmekte, bu nedenle Ankara fikir değiştirmeden bir an önce diğer iki doküman⁶²² üzerinde mutabakatın sağlanması istemektedir. Kamuoyunda ortaya çıkabilecek tartışmalardan çekinen USCINCEUR, TBMM onayı ile halka açık hale gelecek SOFA Uygulama Anlaşmasında üs programına veya tesis anlaşmasına dair bir işaretin yer almasını istememektedir. Ayrıca TBMM getirilecek anlaşmanın o an Türkiye'de bulunan Amerikan personeline ilişkin olarak sunulması ve daha sonra gelecek personele ilişkin her hangi bir ibarenin yer almaması için Elçiliğin Türkiye'yi ikna etmesi istenmektedir. Amerikan personeli lehine ayrıcalıkların genişletilmesinin protokoller ve SOFA'ya ek anlaşmalar ile yapılması daha söz konusu anlaşmalar imzalanmadan planlanmıştır.⁶²³ İzleyen dönemde gerek Menderes Hükümeti'nin endişelerinden gerekse Amerikan yönetiminin taleplerinden dolayı pek çok ikili askerî anlaşma NATO Anlaşmasının 3. maddesi gereği yapılan "uygulama anlaşması" olduğu gerekçesi ile benzer şekilde TBMM onayından kaçırılacaktır.⁶²⁴

Aynı tarihli bu üç belge, Türkiye'deki Amerikan Kuvvetlerinin Statüsü Anlaşması, buna ekli nota ve Askerî Tesisler Anlaşması, SOFA uygulanmasına yönelik olmakla birlikte, yaptıkları düzenlemeler ile öngördükleri bir takım hükümler

⁶²² Bu iki dokümanın isimleri geçmemekle birlikte bunların, SOFA uygulama anlaşması ile aynı tarihte sunulan nota ve Askerî Tesisler Anlaşması olması kuvvetle muhtemeldir.

⁶²³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey, May 22, 1954.

⁶²⁴ Tunçkanat, *a.g.e.*, s 179; Türkkaya Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, İstanbul, İleri Yayınları, 2006, s.204.

SOFA'yı aşmakta ve Amerikalılara tanınan hakları genişletmektedir.⁶²⁵ Hukuki sorunların temelinde de bu yatmaktadır. Uygulama anlaşmaları sağladıkları ayrıcalıklar ile NATO Anlaşması ilkelerine aykırı olamayacakları halde, söz konusu belgelerde sağlanan ayrıcalıklar Türkiye'de üslerin kullanımında pek çok kez NATO Anlaşması ilkelerinin çiğnenmesine yol açmıştır.

Mesela, 23 Haziran 1954 tarihli notanın 2.maddesine göre Türkiye'ye giren ve çıkan Amerikan askerî personelinin giriş ve çıkışlarını Türk Hükümeti kontrol edemeyecektir ve müşekkel birliklerin Türkiye'ye gelişlerinde Türk Hükümeti'nden izin alınmayacak sadece birliklerin hareketine ilişkin tebliğde bulunulacaktır.⁶²⁶ Türkiye'nin egemenlik haklarını ihlalinin yanı sıra, Amerikan askerlerinin hangi amaçlarla ülkeye girdiği ve çıktığı konusunda Türk Hükümetinin yetkileri de bu madde ile devredilmiştir.

Askerî Tesisler Anlaşmasında ise Amerikalıların Türkiye'de uygun bulacakları yerlerde üs ve tesis kurmalarına izin verilmekte ve üs ve tesislerdeki personelin NATO'ya değil ABD'ye bağlı olmasına hükmedilmektedir. Amerikalı ve Türk komutanların müşterek yönetimi söz konusu olmakla birlikte, Amerikalı personelin üs ve tesisleri amaçları dışında kullanmaları durumunda bir yaptırım düzenlenmiş değildir.⁶²⁷ Ayrıca bu Anlaşmaya göre ABD'nin Türkiye'de uygun bulacağı yerlerde kuracağı üs ve tesislerin yerleri, mevcut tesisler ve geçiş hakları Türk Hükümeti tarafından ABD'ye bedelsiz olarak sağlanacaktır. Burada bulunan Amerikan kuvvetleri NATO'ya değil ABD'ye bağlı olacaklardır. Türkiye'de

⁶²⁵ Tunçkanat, *a.g.e.*,s.174, 179-180.

⁶²⁶ Exchange of Notes Embracing an Understanding Regarding the Status of Forces Agreement (No.630); NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey, June 23, 1954.

⁶²⁷ Tunçkanat, *a.g.e.*,s. 217-220.

kurulmuş veya kurulacak Amerikan üs, tesis veya mevzilerinin genişletilebilecekleri de kabul edilmiştir. Kurulacak bu üs ve tesislere, Türk hükümetinin müsaadesi alınarak, malzeme, teçhizat yerleştirilebilecek, akaryakıt, yağ, mühimmat ve ikmal maddeleri stokları yapılabilecek ve bunlar için gerekli güvenlik tedbirlerini Amerikalılar alacaklardır.⁶²⁸

Türkiye’de bu dönemde ABD’nin kullanımına tahsis edilen üsler Askerî Tesisler Anlaşması çerçevesinde hayata geçirilmişlerdir. Bu anlamda NATO kapsamındaki ortak savunma tesislerinden farklıdır. NATO üs ve tesisleri ile Askerî Tesisler Anlaşmasına dayanılarak inşa edilen ve sadece Amerikan kuvvetleri tarafından işletilen söz konusu üs ve tesisler birbirine karıştırılmamalıdır.⁶²⁹ Ancak Amerikan üssü olarak anılan tesisler de aslında tamamıyla mülkiyeti ve kullanımı Türkiye’ye ait olan ulusal askerî tesislerdir. Anlaşmalar, bu tesislerin Amerikan kuvvetlerince kullanımı için imtiyazlar sağlamaktadır. Nitekim Ankara’daki Elçiliğin bir sorusu üzerine konuya açıklık getiren Amerikan Dışişleri Bakanlığı Türkiye’de Amerikan tesislerinin bulunmadığını belirtmektedir.⁶³⁰ Türkiye’deki Amerikan üslerinin gerek kamuoyunda gerekse TBMM’de tartışmaların merkezine oturduğu 1965 yılında Ankara’daki Amerikan Elçiliği, Türkiye’de Amerikalılar tarafından kullanılan sadece 4 tesisinin resmi olarak NATO amblemi taşıdığı bilgisini

⁶²⁸ Tunçkanat, *a.g.e.,s.* 220-221.; Bu hükümler Anlaşmanın ana metninde ve ekli notada yer almamaktadır. Haydar Tunçkanat’ın anlaşmada geçtiğini söylediği bu hükümlerin Anlaşmanın eklerinde yer alması muhtemeldir.

⁶²⁹ *a.g.e.,s.* 144.

⁶³⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases Turkey, January 30, 1957.

vermektedir. Geriye kalan %75 (yani 12 üs) ise 1954'te imzalanan ikili Askerî Tesisler Anlaşması'na dayanılarak kullanılmaktadır.⁶³¹

Ancak bu dönemdeki uygulamalara baktığımızda NATO üssü ve Amerikan üssü ayrımının net olmadığını ve Askerî Tesisler Anlaşması ile elde edilen ayrıcalıklardan NATO üslerinin kullanımında da faydalandığı görülmektedir. Hukuki anlamda bu ayrımın ortadan kalkması bir süre sonra üslerin NATO ve Amerikan üssü olarak hangi kritere göre sınıflandırıldığı sorusunu doğuracaktır.

Bu konuda Amerikalı yetkililerin de kafasındaki cevap da net değildir. 23 Kasım 1965'te Ankara'daki Elçilikten Amerikan Dışişlerine gönderilen yazıda, Elçilik İncirlik Üssü'nün statüsünü sormakta ve Türkiye'de bir üssün "NATO üssü" olarak adlandırılırken diğerlerinin ulusal isimler taşımasının [ama Amerikan kuvvetlerince kullanılmasının] ardındaki gerekçenin kendileri için net olmadığını yazmaktadır. Elçilik, USRO'nun⁶³² kendilerine ölçüt olarak "*inşaat maliyetinin ortak fonlardan karşılanması*"nı getirdiğini; ancak Çiğli ve İncirlik örneklerini vererek bunu Türkiye için uygulanmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Çünkü ortak fonlar kullanılarak inşa edilen Çiğli Hava Üssü bir NATO üssü olmasına karşın, aynı ortak fonlardan yararlanan İncirlik Hava Üssü NATO amblemi taşımamaktadır.⁶³³

⁶³¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, November 13, 1965.

⁶³² Amerikan'ın NATO ve Avrupa Bölgesel Kuruluşları nezdindeki Misyonu (*United States Mission to the North Atlantic Treaty Organization and European Regional Organizations*). Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OEEC) ortak üyesi (daha sonra OECD'ye tam üye) olarak ABD'nin Paris'te bulunan delegasyonu. USRO'nun öncelikli amacı Avrupa'da Marshall Planının uygulanmasını ve bu ülkelerin ekonomik gelişmelerini takip etmek ve gelişmeleri ABD'ye bildirmektir. Bunun yanı sıra NATO misyonu olarak görev yapmaktadır. Interview: Manuel Abrams, Interviewed by Charles Stuart Kennedy, *The Association for Diplomatic Studies and Training Foreign Affairs Oral History Project*, Initial interview date: January 16, 1990, Copyright 1998.

⁶³³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, November 23, 1965.

Gerçektende İncirlik Hava Üssü inşaatının tamamlanmasının ardından 27 Aralık 1954 tarihinde Türkiye'ye devredilmiş ulusal bir hava üssüdür.⁶³⁴ Ancak üssün Amerikalılar tarafından kullanımına ilişkin imtiyazlar 23 Haziran 1954 Askeri Tesisler Anlaşması ile bu devirden önce sağlanmıştır. Tesisler Anlaşmasında Adana İncirlik Havaalanı müşterek kullanılacak üs olarak nitelendirilmektedir.⁶³⁵ Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından da Adana'daki üssün ulusal bir üs olduğunu, bu tip üslerde sadece Türk bayrağının göndere çekilebileceği, ABD'nin sadece Tesisler Anlaşması çerçevesinde kullanım hakkına sahip olduğu kabul edilmektedir.⁶³⁶ Nitekim, Ankara'daki Elçilik'te, anlaşmalardaki tabirlere göre İncirlik'in ortak kullanımdaki "Türk Üssü" olduğu konusunda hassasiyet göstermekte, Dışişlerinden "Amerikan Üssü" tabirinin kullanılmamasını istemektedir.⁶³⁷

Bununla birlikte 6 Aralık 1954'te yayınlanan müşterek talimatta Türk Hava Kuvvetleri'nin İncirlik'i kullanımı ve kontrolü son derece sınırlandırılmıştır. Buna göre Türkiye buraya sadece eğitim birlikleri gönderebilecektir. Bu nedenle İncirlik'te görev yapan Türk komutanına "Atış Bombardıman Okul Komutanı" unvanı verilmiştir. Konya ve Diyarbakır'daki Avcı Bombardıman Filoları bu kapsamda eğitim için geçici olarak İncirlik'e gidebilmektedirler. Türklerin ve Amerikalıların kullanacağı iniş pistleri, hangarlar ve uçaklar ayrılmıştır. Meydandan yapılacak

⁶³⁴ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases & Turkey, January 5, 1955.

⁶³⁵ Tunçkanat, *a.g.e.*, s. 221.

⁶³⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases & Turkey, January 30, 1957.

⁶³⁷ *a.g.e.*, January 7, 1955.

Amerikan uçuşları için Türk makamlarından izin alınmamakta ve gelecek uçaklar hakkında bilgi verilmemektedir.⁶³⁸

İncirlik örneğinde de görüldüğü gibi Amerikalılara sağlanan imtiyazlar o kadar geniştir ki bu durum, kâğıt üstünde Türkiye'ye ait olan ve NATO amaçları kapsamında kullanımına izin verilen bu tesislerin hiç de haksız olmayan bir şekilde "Amerikan üssü" olarak adlandırılmalarına yol açmıştır. Nitekim konuya ilişkin bir anısını aktaran dönemin İşçi Partisi Milletvekili, gazeteci Çetin Altan, Paris'teyken, NATO'nun Başkomutanı Orgeneral Norstad'a neden Türkiye'deki üslere Türk bakanları, valileri sokmadıklarını sorduğunu ve Norstad'ın kendisine, "*Onlar NATO'ya bağlı üsler değil, ABD'nin özel üsleri*" yanıtı verdiğini aktarmaktadır.⁶³⁹ Oysa Türkiye'de hukuki anlamda ABD'nin özel üssü yoktur. Ancak General Norstad'ın cevabı gerek Amerikan makamlarınca da ABD'ye tahsisli Türk Üssü olduğu kabul edilen İncirlik'in gerekse bir NATO üssü olan Çiğli'nin ve Türkiye'deki diğer üslerin kullanımı için çizilen hukuki çerçevenin ne kadar kâğıt üstünde kaldığını göstermektedir.

NATO savunması kapsamında kullanılması gereken İncirlik, NATO Anlaşması'na aykırı olmasına rağmen, 1958'de Lübnan Krizi'ne ABD'nin müdahalesi sırasında ilk defa bir hareket çerçevesinde kullanılmıştır. Üssün daha ilk kullanımında mevcut hukuki düzenlemelerin ihlal edilmesi ve Türkiye'den izin alınmamış olması İncirlik Üssü'nün hukuki statüsüne ilişkin bitmek bilmeyen bir kafa karışıklığının da başlangıç noktasıdır.

⁶³⁸ Tunçkanat, *a.g.e.*, s. 230.

⁶³⁹ Çetin Altan, "İçinden Bulutların Geçtiği Kapı," *Milliyet*, 22 Şubat 2003.

B) ABD'NİN ORTADOĞU'DA YENİ YILDIZI: Adana Üssü

1952 yılı sona erdiğinde ABD, Türkiye'deki üs programını büyük ölçüde tamamlamıştı. Adana, Afyon, Ankara, Balıkesir, Bandırma, Diyarbakır, Eskişehir, İskenderun, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Malatya, Merzifon, Samsun, Sinop ve Trabzon'da yeni tesisler kurulmuş, varolanlar iyileştirilmiş, istihbarat toplama cihazları yerleştirilmiş, yakıt ve mühimmat depoları inşa edilmişti. Kimi tesisler dinleme ve istihbarat toplama görevi üstlenirken, hava üsleri Amerika'nın muhtemel bombardıman saldırısına destek vermek veya kendi başına bir operasyonu yürütmek için tasarlanmıştı. Limanlara Amerikan askerî personelin görev yapacağı binalar eklenmişti. Tüm bu tesisler yeni yollar açılarak birbirlerine bağlanmışlardı.⁶⁴⁰ Böylelikle Türkiye, Truman Yardımı ve Marshall Planı ile içine dâhil olduğu Amerika'nın ekonomik sistemini koruma ve askerî gücünü yayma projesinde Ortadoğu ve Sovyet sınırına kurulmuş bir sınır kalesi haline dönüştü. Projelerin tamamlanması ile birlikte Amerikan kuvvetleri yeni karargâhlarına yerleşmeye başladılar.

Adana Üssü, Amerika'nın Türkiye'deki üs planının en önemli ayağını oluşturuyordu. Sovyetlere karşı çok hızlı ve ağır bir darbe indirebilmek üzerine kurulu Amerikan savaş planında⁶⁴¹ Adana ana üslerden biri olarak tasarlanmıştı. Sovyetler Birliği'nin dikkatini çekmemek için üs inşaatı gizlilik içinde yürütülmesine rağmen daha faaliyete geçmeden Amerikalı mühendislerin Adana'da

⁶⁴⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey, August 22, 1952.

⁶⁴¹ Bkz.yuk.s.96.

büyük bir hava üssü inşa ettikleri haberi basına sızmıştı.⁶⁴² Sovyetlerin, ABD'nin Türkiye'deki tüm bu faaliyetlerinden haberdar olmaması artık imkânsızdı. Durum değerlendirmesi için Dışişleri, Moskova'daki Elçisi Charles E. Bohlen'den görüş istedi. Bohlen, Sovyetlerin bu anlaşma nedeniyle harekete geçmeyeceğini bu nedenle Türkiye için riskin küçük olduğunu düşünüyordu. Bununla birlikte, Moskova'nın tepkisinden korkmadıklarını belirten bir açıklamanın Ankara'yı rahatlatacağı kanaatindeydi. Bohlen'e göre kendileri için asıl sorun, bu anlaşmaları Sovyetlerin, Batı ittifakının saldırganlığına dair propaganda amaçlı kullanacak olmasıydı. Anlaşmaların varlığından çok, ağır bombardıman uçaklarının burada eğitim yaptığı öğrenilirse bu daha ciddi tepkilere yol açacaktı.⁶⁴³ Washington bu nedenle Türkiye'deki üslerin kullanımına ilişkin anlaşmaların içeriğini mümkün olduğunca gizli tutmaya karar verdi.

Anlaşmaların gizli kalması konusunda Türk Hükümetini ikna eden Amerikan yönetimi, 23 Haziran 1954'te yapılan anlaşmalar ile istediği hakları elde ettikten sonra 27 Aralık'ta Adana Üssü'nü Türkiye'ye resmen devretti.⁶⁴⁴ Türk Hava Kuvvetleri personeli zaten üssün inşaatının tamamlanmasından itibaren, yaklaşık iki senedir Adana'da görev yapmaktaydı.⁶⁴⁵ Bununla birlikte, operasyonel talimatların ve prosedürlerin oluşturulması bu devir sonrasında gerçekleşti. Anlaşmaların tamamlanması ile birlikte Stratejik Hava Komutanlığı (*Strategic Air Command-SAC*)

⁶⁴² Daily Telegraf, 22 Ağustos 1952; NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey, August 22, 1952.

⁶⁴³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey, December 24, 1953.

⁶⁴⁴ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey, January 5, 1955.

⁶⁴⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey, December 18, 1951.

yıllık olarak altıyı bulacak, rotasyon esasına dayanan talimlerine Adana’da başladı.⁶⁴⁶ 20 Şubat 1955’te Libya’daki Wheelus Hava Üssü’nde bulunan 7216. Hava Üssü Filosu personelinin İncirlik’e transfer edilmesi ile birlikte üs resmi olarak Adana Hava Üssü adını aldı.⁶⁴⁷ 1955’de Adana Hava Üssü’nde 199 askerî personel bulunmaktaydı. Yalnızca bir sene sonra bu sayı 361’e yükseldi.⁶⁴⁸ Aynı sene üssün fonksiyonu jet uçuşlarını desteklemek ve hava atış okulu olarak hizmet vermekten çıkarak, uzun menzilli, orta ve ağır bombardıman harekâtlarına acil destek ve Türkiye’nin güneyindeki tüm USAF faaliyetlerine yardım olarak genişletildi.⁶⁴⁹

1) U-2 Uçuşları Başlıyor

Adana Hava Üssü’nde ilk etapta *Genetrix* projesi kapsamında yararlanılması düşünülmüştü. *Genetrix* projesi, kamera taşıyan balonların Doğu Avrupa, Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti hava sahalarına girerek buralardan yüksek çözünürlüklü resimler çekmesini içeriyordu. Bu balonlar, resmi olarak “hava durumu takip balonları” olarak görev yapıyorlardı. 10 Ocak 1956’da *Genetrix* projesi kapsamında görev yapacak ilk dokuz balondan sekizi 1110. Hava Destek Grubu personeli ile birlikte Adana’ya indi. Diğeri ise Almanya’daki Giebelstad Üssü’ne yönlendirilmişti. ABD’nin bu girişimine karşı ilk protesto Sovyetler’den 4 Şubat 1956’da geldi. SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı Andrei Gromyko, Moskova’daki ABD Elçisine bir nota vererek, Amerikan Hükümeti’ni Sovyet hava sahasını ağır şekilde ihlal etmekle suçladı ve bunun hemen

⁶⁴⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, July 2, 1957.

⁶⁴⁷ “USAF Operations in Turkey 1947-1959 Part II: The US-NATO Buildup in Turkey” *Historical Service Directorate Office of Information Headquarters*, United States Air Force in Europe, s.21

⁶⁴⁸ *a.g.b.*, s.31-32

⁶⁴⁹ Harry R. Fletcher, *Air Force Bases*, Vol. II, Washington DC, Center for Air Force History United States Air Force, 1993, s.49; NARA, RG 531, Records of US European Command Joint Construction Agency (1951), February 3, 1951, s.49

sonlandırılmasını istedi.⁶⁵⁰ Zaten balonları kontrol etmenin güçlüğü, sert hava şartlarının olumsuz etkisi gibi nedenlerle projeden istenilen netice alınamamıştı.⁶⁵¹ 6 Şubat 1956'da son balon gönderildi ve 6 yıllık bir çalışmanın ürünü olan proje başlamasından 28 gün sonra sona erdirilmiş oldu.⁶⁵² *Genetrix* için Adana'ya gönderilen personel, Mart ayında geri çekildi.⁶⁵³

Ancak havadan izleme projesi tamamen rafa kaldırılmamıştı, kamera taşıyan casus uçaklar için çalışmalar çok önceden başlatılmıştı. Eisenhower'ın Aralık 1954'te onay vermesi ile birlikte, Sovyet uçaklarından daha yukarıda ve uçaksavar menzilleri dışında uçabilen ve 80.000 *feet* yükseklikten, yüksek çözünürlüklü fotoğraf çekme özelliğine sahip bir kamera ile donatılmış U-2 casus uçaklarının üretimine geçildi.⁶⁵⁴ 4 Temmuz 1956'da Batı Almanya'daki Wiesbaden Üssü'nden havalanan ilk U-2 uçağı ile casus uçaklar resmen göreve başladılar.⁶⁵⁵

26 Temmuz 1956'da Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi ile çıkan kriz, bir anda Doğu Akdeniz'de istihbaratı öncelikli hale getirmişti. Kriz çıkmadan çok önce U-2 uçaklarını Sovyetleri izleme amacıyla Türkiye'de konuşlandırmak isteyen CIA, bu planının hayata geçirilmesini istedi. O dönem Amerikan Elçisi yerine vekâlet eden Maslahatgüzar

⁶⁵⁰ Charles Stephenson , "The Genetrix Balloons," *Osprey Military Journal*, May 1, 2001. http://www.ospreypublishing.com/articles/aviation/the_genetrix_balloons/ , erişim tarihi: 08.09.2008.

⁶⁵¹ *The Central Intelligence Agency and Overhead Reconnaissance; The U-2 and Oxcart*, CIA Released Documents, Created: 4/1/1992, <http://www.faq.org/cia/docs/9/0000192682/THE-CENTRAL-INTELLIGENCE-AGENCY-AND-OVERHEAD-RECONNAISSANCE;-THE-U-2-AND-OXCART.html>, erişim tarihi: 28.11.2008.

⁶⁵² Stephenson , *a.g.e.*

⁶⁵³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, March 9, 1956.

⁶⁵⁴ Jay Hannahs, "A New Look from Above: Eisenhower, the U-2, and Deterrence," *Journal of the Upsilon-Upsilon*, Chapter of Phi Alpha Theta, Vol.18 (2007), s.2.

⁶⁵⁵ *a.g.e.*, s.3.

Foy D. Kohler U-2 uçaklarının konuşlandırılması konusunu Başbakan Adnan Menderes'e açtı.⁶⁵⁶ Pek çok kaynakta, hükümetin uçuşların detayı hakkında bilgi sahibi olmadığı ve bunların Türkiye'ye bilimsel uçuşlar olarak sunulduğu söylene de⁶⁵⁷ Başbakan Menderes'in uçuşların amacından bu kadar habersiz olması mümkün değildi. 1992'de yayınlanan U-2 uçuşlarına ilişkin CIA belgesine⁶⁵⁸ göre, Kohler 1 Mayıs 1956'da Başbakan Adnan Menderes'e *Genetrix* projesindeki balonların yerini Sovyet uçaklarından 10.000 *feet* daha yüksekte uçan uçakların alacağını söyleyerek, izin istemişti. *Genetrix* projesindeki Sovyet protestoları nedeniyle balonların hangi amaçla kullanıldığı biliniyordu. Bu nedenle, Menderes'in U-2'ların bilimsel amaçlarla uçuş yaptıklarını düşünmesi imkânsızdı.

Menderes uçuşların yapılabilmesi için hemen gerekli onayı verdi. Ancak Adana'da görev yapması planlanan U-2 müfrezesinin eğitimi hala devam ediyordu ve Eylül başından önce Adana'da konuşlandırılmaları mümkün gözüküyordu. Oysa hızla tırmanan kriz nedeniyle, acil olarak Doğu Akdeniz'deki faaliyetler hakkında istihbarata ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu nedenle kriz sırasında ilk uçuşlar Wiesbaden'den gerçekleşti. Bu sırada Adana'da da hazırlıklar tamamlandı ve Eylül ayında uçuşlar başladı.⁶⁵⁹ Hali hazırda USAF birlikleri Adana Üssü'nü Ortadoğu'ya uçuşlarda durak noktası olarak kullandıkları için U-2 müfrezesi (Müfreze B) kolaylıkla buraya gizlenebildi.⁶⁶⁰

⁶⁵⁶ "The CIA and Overhead Reconnaissance..." *CIA Released Documents*, Created: 4/1/1992

⁶⁵⁷ Bakınız, Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara, 21.yüzyıl Yayınları, 2000, s. 182; Ataöv, *a.g.e.*, s. 205.

⁶⁵⁸ "The CIA and Overhead Reconnaissance..." *CIA Released Documents*, Created: 4/1/1992

⁶⁵⁹ *a.g.b.*

⁶⁶⁰ Norman Polmar, *Spyplane: The U-2 History Declassified*, St Paul, Minnesota, Zenith Imprint, 2001, s.96.

Ekim ayında her on U-2 uçuşundan dokuzu, Adana'da konuşlanan Müfreze B tarafından gerçekleştiriliyordu.⁶⁶¹

6 Kasım 1956'da ateşkesin sağlanması ile Süveyş Krizi son buldu ancak Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa'nın hâkimiyetini sona erdiren bu olayın ardından ABD, Sovyetlerin bölgede artan etkisinden daha fazla endişe duymaya başlamıştı. 5 Ocak 1957'de Başkan Eisenhower, Kongre'ye yaptığı konuşmasında tüm dünyaya Ortadoğu'daki bu güç boşluğunun başkaları tarafından doldurulmasına izin vermeyeceklerini duyuruyordu. Eisenhower doktrini, Amerika'nın Ortadoğu'daki yaşamsal çıkarları tanımlarken, gerekli gördüğü takdirde ABD'nin bölgeye askerî müdahalede bulunacağını da ilanıydı.⁶⁶²

Eisenhower doktrinin ilanı ile Ortadoğu'ya yakın üsler daha önemli hale gelmişti. Washington, Şubat 1957'de Almanya Wiesbaden Üssü'ndeki yarım filoya tekabül eden 12 adet F-86 avcı uçağını İncirlik'e kaydırmaya karar verdi.⁶⁶³ Türkiye, ABD'nin Ortadoğu ile ilgili yaptığı bu hazırlığa karşı olmadığı gibi, Menderes Hükümeti daha fazla uçağın Adana'da konuşlandırılması konusunda ısrarcıydı.⁶⁶⁴ Uçaklarla birlikte radar üniteleri ve personel Haziran sonu itibarı ile İncirlik'e ulaşmıştı.⁶⁶⁵ Amerikan Dışişleri, uçakların basının gözünden kaçmayacağını

⁶⁶¹ Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, *The CIA and U-2 Flights 1954-1974*, History Staff Center for the Study of Intelligence, Central Intelligence Agency, 1998, s.121.

⁶⁶² Eisenhower Doktrini hakkında detaylı bilgi için bakınız; Çağrı Erhan, "ABD ve NATO ile İlişkiler," ss.564-568.

⁶⁶³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, April 22, 1957; April 29, 1957.

⁶⁶⁴ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, April 26, 1957.

⁶⁶⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, June 20, 1957.

düşünüyordu. Ankara ile yapılan istişareden sonra basın duyurusunda bu rotasyondan, NATO eğitim operasyonu olarak bahsedilmesine karar verildi.⁶⁶⁶

Adana Üssü'nde U-2 uçakları görevlerine devam ediyorlardı. İzleyen 3,5 yıl içinde Adana, bölge istihbaratı açısından bir numaralı üs haline geldi. Adana'yı Atsuri-Japonya ve Peşmer-Pakistan'da kurulan U-2 üsleri destekliyordu. Bu uçuşlar, düzenli olmayan, dönem dönem ABD Başkanının emri ile gerçekleşen gizli uçuşlardı. Daha çok sınır bölgelerde kalmaya ve Sovyet havasahasına girmemeye özen gösteriyorlardı. Dönem içinde U-2 uçakları, Doğu Avrupa, Batı Sovyetler, Ukrayna, Sibirya, Kamçatka yarımadası, Sovyet Orta Asyası ve Kazakistan'daki Semipalatinsk ve Tyuratam şehirlerinde bulunan füze test alanlarına kadar uzanan alanda bilgi toplamaya devam ettiler.⁶⁶⁷

Stratejik Hava Komutanlığı'nın, İncirlik Üssü'ne daha gerçekçi bir görev yüklemek ve buradaki bombardıman uçaklarının sayısını artırmak yönünde talepleri vardı. O zamana kadar bir yıl içinde, her çeyrekte onbeş adet B-47 bombardıman uçağı⁶⁶⁸ Adana'da talim yaparken, bu sayının otuza çıkarılması için Türkiye ile görüşülmesini istiyordu.⁶⁶⁹ Adana'da artan faaliyetlerin gözden kaçması mümkün değildi. Bu durum, üssün savunmasını bir saldırı karşısında zayıf bulan Türk Genelkurmayını da endişelendirmeye başlamıştı. Yerden radar güdümlü hava savunma füzelerinin buraya yerleştirilerek, Sovyet bombardıman uçaklarının ve

⁶⁶⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, April 29, 1957.

⁶⁶⁷ Hannahs, *a.g.e.*, s.4.; "The CIA and Overhead Reconnaissance..." *CIA Released Documents*, Created: 4/1/1992

⁶⁶⁸ Boeing tarafından üretilen 1947'de üretilen B-47 Stratojet, dünyanın ilk geriye doğru eğik kanatlı, çift motorlu orta bombardıman uçağıdır. 1952'den itibaren USAF tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Üretimine 1956'da son verilmiştir. <http://www.boeing.com/history/boeing/b47.html>; erişim tarihi: 27.01.2009.

⁶⁶⁹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, May 31, 1957.

balistik füzelerinin muhtemel saldırılarına karşı önlem alınmasını istemekteydi. Amerikan askerlerinin kontrolünde olacak *Nike Hercules* hava savunma füzelerinin Adana'ya yerleştirilmesi fikri, dönemin Türk Dışişleri Bakanlığı NATO Dairesi Genel Müdürü Tahsin Mayatepek tarafından Amerikan Elçisi Fletcher Warren'a iletildi.⁶⁷⁰ Ancak yapılan değerlendirme sonucunda ABD, bu talebin NATO amaçları için gerekli olmadığı ve diğer ülkelerle problemler doğuracağı gerekçesi ile geri çevirdi.⁶⁷¹ Ankara'nın Adana Üssü'nden kaynaklanan endişeleri giderilememiştir, üstelik Ortadoğu'nun içinde bulunduğu durum düşünüldüğünde yeni sorunlar da kapıdaydı.

2) Lübnan İç Savaşı

Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun'un, Eisenhower doktrinini onayladıklarını duyurması ile birlikte Lübnan bir karmaşa sürecinin içine girmişti. O zamana kadar dış politikasında tarafsızlık politikasını izleyen Lübnan'ın, Batı ittifakına kayması ülkede ciddi bir muhalefet ile karşılandı. Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni (BAC) kuran Mısır ve Suriye'nin muhalefete destek vermesi ile siyasi kaos daha da derinleşti.⁶⁷² ABD, hemen duruma müdahale etmemekle birlikte, Suriye, Mısır ve Lübnan arasında yaşanan gerilimine gerektiğinde askeri müdahalede bulunmak için hazırlıklara başlamıştı.

Adana Üssü, Ortadoğu'ya düzenlenecek bir hareket için her anlamda en elverişli mevkiyi sunuyordu. USCINCEUR, Adana'nın, Amerikan kuvvetlerinin aşamalı sevkiyatı ve ön mühimmat stoğu yapması için en uygun üs olduğu

⁶⁷⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, November 30, 1957.

⁶⁷¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, December 5, 1957.

⁶⁷² Sever, *a.g.e.*, s.217-219.

kanaatindeydi. Bununla birlikte, muhtemel bir harekatta İncirlik üzerinden asker sevkiyatını ve kalkan uçakları, U-2 uçuşları gibi gizlemek mümkün gözüküyordu. Türkiye ile yapılan açık anlaşmalar ise üslerin “NATO amaçları” dışında kullanılmasına izin vermiyordu. ABD Genelkurmay Başkanlığının talebini ileten Dışişleri Bakanlığı, Yakın Doğu Masasından, Adana Üssü’nün NATO amaçları dışında askerî sevkiyatı ve ön mühimmat stoğu yapmak için kullanımına ilişkin bir rapor hazırlamasını istedi. Yakın Doğu Masası raporunda, mevcut anlaşmada bir değişiklik yapılmasının TBMM onayı gerektireceğini; NATO’yu Ortadoğu problemlerine karışıyor göstereceğini; içinde bulunduğu mevcut ekonomik dar boğaz göz önüne alındığında Türk Hükümetinin ek yardım taleplerine yol açacağını belirterek, ABD’nin Türkiye’deki üs haklarını NATO’ya dayandıran politik çizgiden ayrılması anlamına gelecek böyle bir adımın atılmasını tavsiye etmiyordu. Yakın Doğu Masasının önerisi, meselenin üst düzey Türk makamları ile gizli olarak görüşülmesi ve gayri resmi şekilde bir çözüm üretmesi yönündeydi. Raporda, Türk hükümeti ile böyle bir görüşmenin sorunu çözeceği kanaati hâkimdi.⁶⁷³

Adana’da yapılacak mühimmat stoku için, Askeri Tesisler Anlaşması’nın, ABD’nin askerî teçhizat ve mühimmatını Türkiye’de depolamasına izin veren 4. maddesinin, yeterince geniş bir kapsam sunduğu kanaatinde olan Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Elçiliğin konuyu Türk makamları ile görüşmesini istedi. ABD, Adana’da ilk etapta birkaç ton askerî teçhizatı ve daha sonra ilave olarak makul miktarda tank, top ve uçağı depolamayı planlıyordu. Depolanacak mühimmat konvansiyonel tipteydi, ancak Dışişleri kendi elini bağlayacak böyle bir konuda Elçiliğin mümkün olduğunca bu noktayı belirtmekten kaçınmasını

⁶⁷³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, April 1, 1958.

istiyordu. Bu stok aslında sadece Lübnan'daki veya Ortadoğu'daki her hangi bir krizle bağlantılı olarak planlanmamaktaydı, gelecekteki acil ihtiyaçlar için Adana'nın uzun vadeli bir depoya dönüştürülmesi düşünülüyordu.⁶⁷⁴

Öneri, 2 Temmuz 1958'de, Büyükelçi Warren tarafından Türk Dışişleri Bakanlığı NATO Dairesi Genel Müdürü Tahsin Mayatepek'e aktarıldı. Mayatepek, ilk başta, eğer bu depolamanın Tesisler Anlaşması 4. paragrafına göre yapılacaksa 4. paragraftaki referansın anlaşmada tanımlanan operasyonlar için olduğunu ve yapılan önerinin bu operasyonların kapsamına girmediğini söyledi. Bununla birlikte Elçinin açıklamalarından ikna olan Mayatepek, Genelkurmay'ın da kendisi ile aynı fikirde olacağı kanaatini taşıdığını belirtilerek, öneriyi kabul etti. Mühimmatın türü hakkındaysa her hangi bir soru sormadı.⁶⁷⁵ Mayatepek'in konu üzerindeki yorumu önemliydi, çünkü kendisi Türk Dışişlerinde Tesisler Anlaşmasının yorumlanmasından doğan problemlere ilişkin en bilgili tek kıdemli memur olarak kabul edilmekteydi.⁶⁷⁶ Türk Dışişleri Bakanlığı, 18 Temmuz 1958'de gönderdiği memorandum ile "NATO alanının etkin savunmasını gerçekleştirmek için" yapılan bu önerinin, Askerî Tesisler Anlaşmasının 4. Paragrafına uygun olduğu konusunda Hükümetin hem fikir olduğunu ABD Dışişlerine bildirerek, Adana Hava Üssü'nde askerî mühimmatın depolanmasını kabul etti.⁶⁷⁷ Yakın Doğu Masası kanaatinde haklı çıkmıştı. Anlaşmaları aşan bir uygulama için Türk makamlarını ikna etmek hiç de zor olmamıştı.

⁶⁷⁴ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, June 20, 1958.

⁶⁷⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, June 3, 1958.

⁶⁷⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, June 25, 1958.

⁶⁷⁷ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, July 18, 1958.

Lübnan'a müdahale için beklemede olan ABD, 14 Temmuz 1958'de Irak'ta Nuri Said rejiminin darbe ile devrilmesinin ardından, bütün Ortadoğu'yu Sovyetlere ya da Nasır milliyetçiliğine kaptırma gerçeği ile yüzyüze gelmişti. ABD için artık müdahale kaçınılmazdı. Irak darbesinin ertesi günü, Cumhurbaşkanı Chamoun'un isteği ile ABD, Lübnan'a ilk etapta 15.000 deniz piyadesi gönderdi.⁶⁷⁸

Menderes Hükümeti, başından beri Lübnan'a ABD'nin askerî müdahalede bulunması fikrini destekliyordu. Hatta hükümet yetkilileri buradaki duruma müdahil olmadıkları için, ABD ve İngiltere'nin politikasından duydukları memnuniyetsizlikleri dile getirmekten çekinmiyorlardı.⁶⁷⁹ Bu nedenle, Amerika Lübnan'a asker çıkarmaya başlar başlamaz, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Amerikan Elçisine hükümetin, Türk Hava Kuvvetlerini kullanıma hazır kılmak suretiyle Washington'ı bu operasyonda desteklemeye hazır olduğunu bildirdi. Büyükelçi, "*Bu güçler NATO'ya bağlıdır ve bu bir NATO operasyonu değildir*" diyerek bu öneriyi geri çevirdi.⁶⁸⁰

Amerika'nın Türkiye'den asıl beklentisi İncirlik Üssü'nü kullanımına açmasıydı. Türk Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Zorlu, 15 Temmuz günü, ABD'ye Lübnan'daki kuvvetlere destek vermek için İncirlik üzerinden yeni kuvvetlerin taşınmasına, operasyona katılacak yaklaşık 75 adet savaş uçağının üssü kullanmasına ve yedek mühimmatın ve malzemenin burada depolanmasına sözlü olarak izin verdi.⁶⁸¹ Hava yoluyla nakledilen ilk grup, 24. Tümen 187. Piyade bölüğü, Amiral

⁶⁷⁸ Sever, *a.g.e.*, s.226-227.

⁶⁷⁹ *a.g.e.*, s.223.

⁶⁸⁰ *a.g.e.*, s.228.'den The Ambassador in Ankara to the Secretary of State, 15 July 1958, DDRS DOS000339 (Washington DC: Carrolton Press, 1982)

⁶⁸¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 4, 1958.

Holloway'ın komutanlığında görev yapmak üzere Almanya'dan Adana'ya gönderildi.⁶⁸² O sene "İncirlik" adının alan Adana Üssü'nden harekâtın özellikle başında etkin şekilde yararlandı.⁶⁸³

Adana'daki üssün görevi bununla da bitmiyordu. U-2 uçuşları sayesinde yaz boyunca Sovyetlerden silah alan tüm Akdeniz ülkelerinin askerî kampları, havaalanları, limanlarına ait fotoğraflar bu üs tarafından servis edildi. Ayrıca bir yandan Mısır sularında konuşlanan ve Amerika'nın 6. Filosunu tehdit eden Sovyet denizaltıları izleniyor, bir yandan Sovyet hava sahasına girmeden, sınırda ve Karadeniz'de istihbarat toplanıyordu. Gelen istihbaratın hızla okunması gerektiği için Lübnan Savaşı sırasında Fotoğrafik İstihbarat Merkezi Adana'da acil olarak fotoğraf tab birimi kurdu ve burada görev yapmak üzere laboratuvar teknisyenleri ve fotoğraf analistleri atadı.⁶⁸⁴

Menderes Hükümeti, İncirlik Üssü'nün kullanımını hakkında kamuoyuna her hangi bir açıklama yapmadı ve konuyu gizlemeye çalıştı. 26 Temmuz tarihli oturumda, Lübnan'daki gelişmelere ilişkin Hükümet adına açıklama yapan İçişleri Bakanı Namık Gedik, Amerika'nın Lübnan harekâtından detayları ile bahsetmesine karşın, Adana Üssü'nün kullanımına ilişkin her hangi bir açıklama yapmadı.⁶⁸⁵ Ancak haber hızlı bir şekilde yayıldı. Hükümet'in Amerika'nın Lübnan operasyonuna verdiği sınırsız desteğin aksine, muhalefet durumdan son derece rahatsızdı. Operasyonun, NATO ile bir ilgisi olmamasına rağmen İncirlik Üssü'nün

⁶⁸² Sever, *a.g.e.*, s. 228'den State Department to Embassy in Paris, 17 July 1958, Lot 59 D600.

⁶⁸³ "USAF Operations in Turkey...",s.33

⁶⁸⁴ "The CIA and Overhead Reconnaissance...", *CIA Released Documents*, Created: 4/1/1992; Pedlow; Welzenbach, *a.g.e.*, s.153.

⁶⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre XI, Cilt 4, İçtima:1, Seksenaltıncı İnikat, 26 Temmuz 1958, s.819-823.

kullanımına izin verildiği ve TBMM'nin onayı alınmadığı için Menderes Hükümeti, muhalefetin sert eleştiriler ile karşı karşıya kaldı. Muhalefetin başındaki İsmet İnönü, hükümeti bir NATO üssünü NATO amaçları dışında kullandırarak, Türkiye'yi savaş tehlikesi ile karşı karşıya bırakmakla suçluyordu. ABD'nin daha üssü kullanmak isterken bu operasyonun NATO dışı olduğu konusunda kendilerine zaten bilgi verdiğini söyleyen Dışişleri Bakanı Zorlu, buna karşın muhalefetin itirazlarını yersiz bulmakta ve durumu şu sözlerle izah etmekteydi:

“Bu hususta NATO kararı olmadan, her hangi bir NATO memleketinin, NATO namına, Lübnan'da harekât yapmasına imkân yoktur. Böyle bir şeye imkân olmayınca, o memlekete NATO dolayısıyla üs vermek imkânı da yoktur. Mesele bizim üs vermemiz, keyfiyetini demin arz ve izah ettim. Biz yardıma giden bir memlekete yardım ediyoruz.”⁶⁸⁶

Türkiye'deki bir üssün Amerika'nın düzenlediği bir operasyon sırasında kullanılması hem Sovyetleri hem de Arapları rahatsız etmişti. SSCB Maslahatgüzarı, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterine sözlü olarak kendi hükümetinin İncirlik Üssü'nün kullanılmasından duyduğu rahatsızlığı ilettili.⁶⁸⁷ Ancak bu durum, Menderes Hükümetinin izlemekte olduğu politikada her hangi bir değişikliğe yol açmadı. Tam tersine, Başbakan Menderes, Amerikan Büyükelçisi ile 10 Kasım 1958'de gerçekleşen görüşmesinde SSCB ve BAC'ı amaçlarından caydırdığı için, Amerika'nın İncirlik'i böyle etkili ve yoğun şekilde kullanmasından, mutlu olduğunu söyledi. Lübnan'daki harekât tamamlandıktan sonra da İncirlik'in yeni görevler üstlenmesinde bir sakınca görülüyordu.⁶⁸⁸

⁶⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre XI, Cilt 4, İçtima:1, Seksen yedinci İnikat, 21 Ağustos 1958, s.856.

⁶⁸⁷ Sever, a.g.e, s. 230'dan Warren to Secretary of States, 26 July 1958, 6 61.82/6-558.

⁶⁸⁸ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, November 10, 1958.

Ağustos sonlarında krizin sona ermesi ile birlikte ABD, birliklerini Lübnan'dan çekmeye başladı ve son Amerikan askerî Lübnan'dan 25 Ekim 1958'de ayrıldı.⁶⁸⁹ Çekilme sürecinde Lübnan'da kullanılmayan yakıt, malzeme ve mühimmatın da İncirlik'te depolanmasına karar verildi. Ancak zaten mevcut stok düşünüldüğünde İncirlik'in depo kapasitesi yetersiz kalmaktaydı. ABD'nin önerisi İskenderun, Mersin veya Adana şehir merkezinde yeni depolar kurmakta ki bunun için de Türk Hükümeti'nin onayına ihtiyaç duyuluyordu.⁶⁹⁰ Mersin'de depo kurma fikri yeni bir üs gibi algılanacağından vazgeçildi. Adana şehir merkezi, hem halkla ilişkilerde sorun yaratacak hem de Türkiye'de siyasi gerilimlere yol açacaktı. Bu nedenle başka sorunlar taşımakla birlikte malzemenin bir kısmının geçici olarak İskenderun limanında depolanmasına karar verildi.⁶⁹¹ Dışişleri adına Mayatepek, İncirlik'te yapılacak depolama için gerekli talimatı verdi. Artan malzeme için ise CINCEUR'un Türk Genelkurmayı ile bağlantıya geçmesi ve bölgede Türk ordusu tarafından kontrol edilen tesislerin kullanılması önerisini getirdi.⁶⁹² Böylelikle sadece ABD tahsisli üsler ve NATO üsleri değil, Türk Ordusu tarafından kullanılan askerî üslerde Amerikan Ordusunun hizmetine sunulmuş oluyordu.

İncirlik ve civarında yapılacak olan bu büyük depolama faaliyeti 15 Temmuz tarihinde Dışişleri Bakanı Zorlu'nun verdiği sözlü izne dayandırılıyordu. Faaliyetin büyüklüğü nedeniyle sorunlarla karşılaşma olasılığını düşünen Elçilik, böyle bir

⁶⁸⁹ Pedlow; Welzenbach, a.g.e., s.153.

⁶⁹⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 4, 1958.

⁶⁹¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 5, 1958; August 7, 1958.

⁶⁹² NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 7, 1958.

anlaşmanın görev grubundaki Türk subaylar ve Dışişlerindeki konuyla ilgili yetkililer tarafından bilinmediği kanaatini taşımaktaydı. Bu nedenle Büyükelçi, Türkiye'ye konu ile ilgili bir nota gönderilerek ve bu ayrıcalıkların garanti altına alınması tavsiyesini ABD Dışişlerine ile bir telgraf ilettili.⁶⁹³ Bir sorun yaşanmaması için Dışişleri Bakanı Zorlu, Ağustos ayı başında, Adana'ya yönlendirilen Amerikan askerleri ve aynı zamanda malzemenin İskenderun'a inmesi hakkında talimat yayımlayarak ilgili birimlerin bilgilendirilmesini sağladı. Durumdan haberdar olan Türk Genelkurmayı'na nakil başlamadan 48 saat önce bilgi verilecekti.⁶⁹⁴

Ağustos ayında malzemenin İskenderun limanı ve İncirlik Üssü'ne nakliyesi başlatıldı.⁶⁹⁵ Ancak İskenderun'a gönderilen kamyonlar yüklerine boşaltmaya başlamasına rağmen, Türk makamları her hangi bir şekilde bilgilendirilmemişti. Amerikan kuvvetlerinin başına buyruk bu tavırları Büyükelçi Warren'ı da kızdırmıştı. Kendisi, 21 Ağustos'ta Dışişlerine gönderdiği notta, "*Bütün bunlar yapılırken, benim ülkelerinde ne yapmayı planladığımıza dair Türklere önceden bildirimde bulunulmasını önemle vurguladığım pek çok mesajıma kulak asılmadığı görülüyor*" sözleri ile şikâyetini dile getirmekteydi. ABD Ortadoğu Özel Başkomutanlığı'nın (*Commander in Chief, Specified Command, Middle East-CINCSPECOMME*) Türkiye'nin, kendi nüfuz bölgesinin bir parçası olmadığını anlaması gerektiğini, Türkiye'nin işgal altında bir ülke olmadığını ve Adana'nın da bir Amerikan Üssü olmadığını söyleyen Büyükelçi, ABD'nin burada sadece belirli hakları olduğu konusunda uyarmaktaydı. Warren, zaten sorulduğu takdirde Türk

⁶⁹³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 7, 1958.

⁶⁹⁴ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 15, 1958.

⁶⁹⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 21, 1958.

Hükümeti'nin neredeyse her istediklerini vermeye hazır olduğunun altını çizerek, bu şartlar altında başına buyruk hareket eden Amerikan kuvvetlerinin tavrını Menderes Hükümeti'nden daha sert bir dil kullanarak eleştiriyordu.⁶⁹⁶

Menderes Hükümeti, İncirlik ile ilgili ABD ile sıkı bir işbirliği içine girdiği ve tam destek verdiği için muhalefetin ve muhalif basının eleştirileri gün geçtikçe daha da sertleşmeye başlamıştı. Buna rağmen Elçilik, bu ortamı izledikleri politika açısından endişe verici bulmuyordu. Türk Hükümeti'nin, %100 kendi yanlarında olduğundan emin olan ve mümkün olan her şekilde yardım etmeye hazır olduğuna inan Büyükelçi, aslında muhalefetin de kendilerine karşı olmadığını düşüncesindeydi. Bu nedenle muhalefeti ikna etmek için her hangi bir girişimi gerekli görmüyordu. Bununla birlikte, Türk Hükümetini daha fazla zor durumda bırakmamak için faaliyetler konusunda daha önceden bilgilendirmenin ve mümkün olduğunca askerî faaliyetleri kamuoyundan gizlemenin önemli olduğu kanaatindeydi.⁶⁹⁷ Türkiye'deki bütün şartlar, İncirlik Üssü'nün yeni görevler yüklenmesi için ABD açısından mükemmel bir ortam sunuyordu.

3) F-100'lerin İncirlik Üssü'nde Konuşlandırılması

Süveyş Krizi ardından başlayan süreçte, Suriye ile Türkiye arasında yaşanan gerilim, BAC'ın kurulması, Irak'ta gerçekleşen darbe ve son olarak Lübnan Savaşı, Ortadoğu'da suların kolay kolay durulmayacağını gösteriyordu. Eisenhower doktrini ile bölgede gelişmelere seyirci kalmayacağını gösteren ABD'nin krizin aşılması ile Lübnan'dan askerlerini çekmeye başlaması sadece geçici bir durumu ifade ediyordu.

⁶⁹⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 21, 1958.

⁶⁹⁷ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 7, 1958.

İncirlik'in ideal mevkinin sunduğu avantajlara, Menderes Hükümetinin iki ülke arasındaki anlaşmaları aşar şekilde üssün kullanımı konusunda gösterdiği tolerans eklenince, üsse yeni görevlerin yüklenmesi kaçınılmazdı.

3 Ağustos'ta Sovyet-İran Saldırmazlık Paketi görüşmelerinin çökmesi üzerine, USAF ve Pentagon durumu değerlendirerek, CINCSPECOMME'un bir unsuru olarak 12 ila 25 F-100'ün⁶⁹⁸ Adana'da görev yapmasına karar verdi.⁶⁹⁹ Sputnik füzesinin fırlatılmasının ardından, bombardıman üslerinin Rusların orta ve uzun menzilli füzelerinin hedefi haline geldiği bir ortamda, İncirlik daha dikkat çekici bir hedef olmuştu. Ancak uzun menzilli füzeler nedeniyle Amerikan kıtasının doğrudan hedef haline geldiği bir ortamda savaşın yoğunluğu kıta toprakları dışında tutulmaya çalışılıyordu. Bu nedenle bombardıman üsleri hala etkin bir rol oynayabiliyorlardı. Bunları Sovyet saldırılarından koruyacak dengeyi ise Jüpiter ve Thor füzeleri sağlayacaktı. Nitekim F-100'lerin konuşlandırılma projesiyle birlikte, Türkiye'de Jüpiterlerin konuşlandırılması da gündeme gelmişti.⁷⁰⁰

Ancak F-100'lerin İncirlik'te konuşlandırılması birkaç sorun içeriyordu. Öncelikle burada bulunan F-100'ler, Lübnan Savaşı öncesi Dışişleri Bakanı Zorlu ile yapılan sözlü anlaşma gereğince orada bulunduruluyorlardı ve daha fazla kalmaları mümkün değildi. Ayrıca, bu uçaklar NATO'ya tahsisli değillerdi ve üssün statüsü gereği bir an önce geri çekilmeleri gerekiyordu. Dolayısıyla burada bulundurulacak

⁶⁹⁸F-100 *Super Sabre*, USAF'ın ilk düz uçuşta sestem hızlı uçabilen uçağıydı. İlk prototip uçuşu 25 Mayıs 1953'de gerçekleşti. İmalat 1959'da durduruldu. Başlangıçta hava muharebesinde düşman uçaklarını yok etmek üzere tasarlanmış, daha sonraları av-bombardıman versiyonu da geliştirilmiştir. <http://www.tayyareci.com/amerikanucak/postww2/f100.asp>; erişim tarihi: 22.06.2008.

⁶⁹⁹NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, November 19, 1958; February 14, 1959.

⁷⁰⁰NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, September 22, 1958.

F-100 filosunun varlığı hem NATO esaslarına uygun hale getirilmeli hem de Amerika'nın kullanımına imkan sağlanmalıydı. Bu da yeni düzenlemeler anlamına geliyordu.

8 Kasım 1958'de Amerikan Elçisi Fletcher Warren, öncelikle Lübnan Savaşı'ndan kalan F-100'lerin bir süre daha Adana'da kalması konusunu Başbakan Adnan Menderes'e açtı. Menderes, Sovyetlerin ve BAC'ın cesaretini kırarak bu durumdan memnuniyet duyarak, İncirlik Hava Üssü'nün 12 F-100 tarafından sınırsız olarak kullanılmasının kesinlikle mümkün olduğunu söyledi. İncirlik'te F-100'lerin devam eden varlığına ilişkin soruların sorulması durumunda, bunun Türkiye'ye teslim edilecek F-100 programı kapsamında olduğunu söylemesini isteyen Büyükelçinin tavsiyesini de kabul etti. Büyükelçi aynı zamanda, önceden haber vermek kaydıyla, ileriki bir tarihte kendilerine tanınan rotasyon hakkı çerçevesinde İncirlik'in kullanılabilirliğini söyledi.⁷⁰¹ Amerikan kuvvetleri tarafından kullanılacak F-100'lerin İncirlik'te bu şekilde kalmaya devam etmeleri iki ülke arasında yapılan hiçbir anlaşmaya aslında uymuyordu. Bununla birlikte, anlaşmaların bu şekilde ihlal edilmesinden dolayı Türk tarafı bir rahatsızlık duymamaktaydı. Başbakanın F-100'ler konusunda iznini ileten Büyükelçiye, Dışişleri Bakanı Zorlu, "*İncirlik, kullanmak istediğiniz sürece, sizin için orada*" sözleriyle cevap veriyordu.⁷⁰²

23 Haziran 1954 Askerî Tesisler Anlaşması'nın 2. maddesinin b bendi, Amerikan Hava Kuvvetlerinin, Ek 1'de belirtilen Türk topraklarında (İncirlikte bunların arasında yer alıyordu) rotasyonel eğitimine ve düzensiz uçuşlarına, bu tip

⁷⁰¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, November 10, 1958.

⁷⁰² NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, November 13, 1958.

operasyonların çapı ve sıklığı, iki hükümet tarafından belirlenmek kaydıyla izin verilmekteydi. F-100'lerin mürettebatı yaklaşık her altı günde bir yer değiştireceklerdi, bu nedenle Amerikan Savunma Bakanlığı kendilerine sağlanan rotasyon hakkının, bu durumu fazlasıyla karşılayacağını düşünüyordu. F-100'lerin konuşlandırılmasının rotasyonel eğitimin bir parçası olarak sunulmasına karar verildi. Başka bir ifade ile bu sözde "geçici" bir konuşlandırma olacaktı. Türkiye'nin böyle bir teklife sıcak bakacağı konusunda hem Dışişleri hem Savunma hem de Elçilik neredeyse eminlerdi. Eğer bu kabul edilmezse ancak o zaman Tesisler Anlaşmasının değiştirilmesi için teklif götürmeyi düşünüyorlardı.⁷⁰³

Ancak bir başka sorun daha vardı. Adana'da bulunan F-100'ler Amerikan Dışişlerinin ifadesi ile "özel silahlarla" donatılmış değillerdi; ancak bunları kullanma yeteneğine sahiptiler.⁷⁰⁴ Özel silahlar ifadesi yazışmalarda nükleer silahlar anlamına geliyordu ve F-100'lerin havadan havaya nükleer füze taşıma özelliği bulunuyordu.⁷⁰⁵ Dolayısıyla bu silahların da İncirlik'te depolanması gerekecekti. 20 Kasım 1958'de bu silahların depolanması hakkında mutabık olduğuna dair Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'a bir mektup gönderdi. Anlaşmanın detayları daha sonra belirlenecekti.⁷⁰⁶

Elde edilen bu ayrıcalıklara karşın Amerikalı yetkililerin talepleri tam olarak karşılanamamıştı. Savunmanın asıl istediği, F-100'lerin resmi olarak NATO'ya bağlı

⁷⁰³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, October 9, 1958; November 19, 1958; November 24, 1958; December 1, 1958.

⁷⁰⁴ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, October 24, 1958.

⁷⁰⁵ Robert S. Norris, "U.S. Nuclear Weapons Accidents: Danger in Our Midst," *The Defense Monitor*, vol. X, no. 5 (1981), ss.1-12.

⁷⁰⁶ Anlaşmanın detaylarını içeren bir belge Amerikan Ulusal Arşivinde bulunamamıştır. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, January 6, 1959; March 20, 1959.

olmaması ve ABD'nin NATO'ya önceden bildirmeden bu uçakları Ortadoğu'da kullanabilmesiydi. Buna karşın, bu filonun "NATO Gücü" olarak görev yapması isteniyordu.⁷⁰⁷ Yapılan plana göre ilk etapta 12 F-100'ün Adana'dan ayrılması ve kalan 12 F-100'ün ise daha sonra başka bir yere kaydırılması düşünüldü. Böylelikle Lübnan savaşı için orada bulunan bütün F-100'ler gitmiş olacaktı. Taktik Hava Komutanlığı'nın NATO görevi çerçevesinde Almanya'da bulunan 353. Avcı Filosuna bağlı F-100'ler ise ayrılan uçakların yerini alacaktı.⁷⁰⁸ Böylelikle İncirlik'te bulunan bir filonun NATO filosu olması sağlanacaktı. 353. Filo Adana'da sabit kalacak ve her an bir operasyon için hazır tutulacaktı. İkinci filo olan Almanya'dan gelecek 428. Taktik Saldırı Filosu ise rotasyona tabi olacaktı ki bu durumda Askeri Tesisler Anlaşmasına uygundu.⁷⁰⁹

Sovyetlerin tepkisinden endişelenen Amerikan Dışişleri, Moskova Elçiliğinden görüş istedi. Büyükelçi Llewellyn E. Thompson, Sovyetlerin F-100'lerden haber alması halinde şüphesiz bunu propaganda malzemesi yapacağını ve Türkiye'de üzerindeki baskıyı artıracığını düşünüyordu. Büyükelçiye göre, Sovyetler benzer bir girişimde bulunmak için aynı zamanda İran'a daha fazla yüklenecek ve Irak'taki faaliyetlerini de yoğunlaştıracaktı. Ancak Thompson, Sovyetlerle gerilime sebep olacak bu durumun, aynı zamanda Sovyet saldırganlığı karşından ABD'nin gösterdiği direncin bir ispatı olacağını ve İran gibi ülkelerde ABD'ye duyulan inancı artıracığına inanıyordu. Bu nedenle Elçinin tavsiyesi iki durum arasında dengenin

⁷⁰⁷ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, November 19, 1958; November 24, 1958.

⁷⁰⁸ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, October 9, 1958; November 24, 1958; December 1, 1958.

⁷⁰⁹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, February 14, 1959.

sağlanarak bir politika izlenmesiydi.⁷¹⁰ ABD Dışişleri Bakanlığı, Adana'da NATO'ya resmen bağlı olmayan yeni bir güç oluşturulması konusunda kesin çekinceleri taşımasına rağmen, Savunma Bakanlığı, Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı (SHAPE) ve USAF tarafından desteklenen projeye itiraz etmedi ve uçakların konuşlandırılması konusunda görüşmelere başlaması yönünde Ankara'daki Elçiliğe talimat verdi.⁷¹¹

6 Ocak 1959'da ABD Elçiliği konuya ilişkin notasını Türk Dışişlerine ilettiler. Türk Dışişleri 31 Ocak 1959'ta verdiği cevabi notasında, NATO planları ve 23 Haziran 1954 tarihli nota değişimine uygun olarak, bir F-100 uçak filosunun İncirlik Hava Üssü'nde rotasyonel esasta konuşlandırılmasını uygun bulduğunu bildirdi.⁷¹²

14 Şubat'ta Almanya'dan gelen rotasyonel F-100 filosu İncirlik'e vardı. Aynı gün *Associated Press*, Amerikan Taktik Hava Komutanlığı tarafından yapılan açıklamaya göre 428. Taktik Saldırı Filosundan 18 F-100'ün *Cannon* Hava Alanından, Adana'ya gitmek için ayrıldığı yazdı. Ankara'daki Elçilik bile kendilerinden en yüksek düzeyde gizlilik talep edilen bir konu hakkında böyle aleni bir açıklama yapılması karşısında şaşkıncı.⁷¹³ Türk Hükümeti'nden gizlilik talep eden ABD'nin böyle bir duyuru yapması aslında çok da anlaşılabilir değildi. Moskova Elçisi Thompson'un tavsiyesine uyan Dışişleri, hem konunun detaylarını gizleyerek

⁷¹⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, December 2, 1958.

⁷¹¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, January 6, 1959.

⁷¹² NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, March 2, 1959.

⁷¹³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, February 17, 1959.

Moskova'yı doğrudan kışkırtmaktan kaçınmış hem de böyle bir haberin basında yer almasını sağlayarak gözdağı vermek istemişti.

Ancak asıl sorun, nükleer silahların depolanması konusunda nihai anlaşmanın oluşturulması aşamasında ortaya çıktı. Türk Hükümeti, 20 Kasım 1958'de nota teatisi ile varılan anlaşmanın TBMM'ye gitmesi gerektiği konusunu gündeme getirmişti. Askeri Tesisler Anlaşması bile Meclis onayından geçmemişken, bu anlaşmanın TBMM'ye sunulmak istenmesini ABD Dışişlerinde büyük panik yarattı. Anlaşma ile ilgili asıl sorun içeriği kadar İncirlik'te bu silahların bulundurulması için kullanılan NATO formülüydü. 1958'de Fransa'da Charles De Gaulle'nin iktidara gelmesi ile NATO kendi içinde sorunlar yaşanmaya başlamıştı. Bir hafta kadar önce Fransa, NATO Komutanlığından Akdeniz filosunu çekmişti.⁷¹⁴ Böyle bir ortamda NATO'nun imkânlarını ABD'nin kendi çıkarları için kullandığının duyulması Dışişlerinin elini daha da zora sokacaktı. Dışişleri Elçiliğe, anlaşmanın kesinlikle TBMM'ye sunulmaması için gerekenin yapılması yönünde talimat verildi.⁷¹⁵

Aslında F-100'lerin Adana'ya ulaştığı konusunda basında haberlerin yer aldığı bir ortamda Türk Hükümeti'nin anlaşmayı TBMM'den gizlemek için elinde çok fazla seçenek kalmamıştı. Bu konuda öneri Mayatepek'ten geldi. Elçilik ve Türk Dışişleri arasında değişimi yapılan notalarda "NATO Atlantik Konseyi kararının uygulanması" şeklinde açık olmayan bir ifade bulunabilir ve TBMM'nin onayı da bu konuda bir nota değişimi için istenebilirdi. Böylelikle, 20 Kasım 1958 tarihli anlaşmanın içeriği gizli tutulacaktı. Mayatepek ikinci bir alternatif olarak ise 20

⁷¹⁴ François Le Blévenec, "The Big Move," *NATO Review*, Summer 2007
<http://www.nato.int/docu/review/2007/issue2/english/history.html>, erişim tarihi: 05.05.2008.

⁷¹⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, March 20, 1959.

Kasım anlaşmasını sadece TBMM'nin askerî ve dış ilişkiler komitesine açıklama önerisini sundu.⁷¹⁶ Bu yollardan hangisi izlendiği bilinmemekle birlikte, anlaşma bir şekilde, TBMM'nin onayına sunulmadı. Böylelikle İncirlik, hem Sovyetlere karşı hem de başta İran olmak üzere, muhtemel bir Ortadoğu operasyonu için Amerika'nın ana üssü haline getirilmiş oldu.

Yapılan değişiklikler sadece İncirlik Üssü'nü kapsamıyordu. Bu dönemde Türkiye'deki diğer üslerde de yeni tesisler kuruldu ve yüklendikleri görevlere bunlara göre yeni donanımlar ilave edildi. Bu hazırlıkların ardından, Amerikalı yetkililer üsleri kullanmada bir sıkıntı ile karşılaşmak istemiyorlardı. Bu nedenle, Hükümetten İncirlik Üssü'nün yanı sıra Malatya, Diyarbakır, Çiğli ve Eskişehir üslerinin kullanımına ilişkin ek haklar talepler ettiler. Bu haklar, hava haberleşme, düzensiz uçuşlar, rotasyonel eğitim uçuşları ve ön stok bulundurmak için üs desteğinin sağlanması, meteoroloji takip, hava ihtiyat birliklerinin görevlendirilmesi ve 1958'de Lübnan Savaşında olduğu gibi önceden izin almadan fakat yetkili Türk makamlarına ön bildirim ile bu üslerde birliklerin konuşlandırılmasını kapsıyordu.⁷¹⁷

ABD'nin Doğu Atlantik ve Akdeniz Deniz Kuvvetleri Başkomutanı Amiral Robert L. Dennison'un 20 Kasım 1959'daki Türkiye ziyareti sırasında üs hakları konusu bir kez daha gündeme geldi. Toplantı sırasında Türkiye'deki hava tesislerinin ABD Kuvvetlerince acil bir durum halinde yeniden kullanılıp kullanılmayacağı sorusu üzerine Genelkurmay Başkanı Mustafa Rüştü Erdelhun, başta İncirlik olmak üzere tüm tesislerin kullanılabileceğini söyledi. Bu izin, ABD'nin özel bir

⁷¹⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, March 24, 1959.

⁷¹⁷ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US Bases&Turkey, October 19, 1959.

komutanlığı Ortadoğu'da konuşlandırılması halinde, özellikle Türkiye'nin güneyindeki hava tesislerinin Amerikan kuvvetlerinin kullanımına acilen açılabilceği anlamına geliyordu.⁷¹⁸

İncirlik ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik bütün planlarında merkez üs haline gelmişti. Jüpiter füzelerinin Türkiye'de konuşlandırılması gündeme geldiğinde, bunun için ilk akla gelen üslerden biri de hiç şüphesiz İncirlik oldu. Ancak üssün yüklendiği görevlerdeki yoğunluk, diğer nükleer ve konvansiyonel silahların burada depolanmasının yarattığı yer sıkıntısı gibi nedenlerle bu fikirden çabuk vazgeçildi ve Jüpiterlerin konuşlandırılması için Çiğli Hava Üssü'nde karar kılındı.⁷¹⁹ Acil savaş planında görevi İncirlik ile paylaşması planlanan Çiğli, İncirlik'ten sonra Amerika'nın Türkiye'deki ikinci önemli üssü olarak görülmeye başlandı.⁷²⁰

İncirlik, kuruluşunun üstünden çok kısa bir zaman geçmesine karşın Amerika'nın bölgedeki en gözde hava üssü haline gelmişti. İklimi uygun, limanlara ve ulaşım yollarına yakın bu üs, Ortadoğu ve Sovyetlere yakınlığı ile eşsiz bir konumdaydı. Hava haberleşmeden, istihbarata, uçuş destekten, yakıt ve mühimmat depolamaya kadar pek çok farklı görevi aynı anda yerine getiriyordu. Ancak bu yoğunluk kaçınılmaz olarak, hem yurt içinde hem yurtdışında dikkatlerin İncirlik'in üstüne yönelmesine neden oldu. 1960'ların başından itibaren İncirlik'in adı sadece Amerika'nın operasyonları ile değil, krizlerle de anılmaya başlanacaktı.

⁷¹⁸ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US Bases&Turkey, November 20, 1959.

⁷¹⁹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, April 22, 1959; July 10, 1959.

⁷²⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US Bases&Turkey, August 14, 1959.

C) KRİZLERİN MERKEZİNDE İNCİRLİK

1) U-2 Kazası ve İstihbarat Uçuşları

1959'un Şubat ayında, ABD Savunma Bakanı Neil E. McElroy'un, Senato'ya yaptığı açıklama üyeler üzerinde şok etkisi yarattı. Savunma Bakanı, 1960'ın başında Sovyetlerin kendilerinden 3 kat daha fazla ICBM'e sahip olacaklarını tahmin ettiklerini söylüyordu. Bunun üzerine, Savunma ve Kongre, Sovyetler Birliği'nin füze durumu hakkında daha detaylı bilgi sahibi olmak için yeni U-2 uçuşları başlatması yönünde Başkan Eisenhower'a baskı yapmaya başladı.⁷²¹ Sovyetlerin nükleer programı ve füzeleri ile ilgili açıklamaları ABD cephesinde merakı artırmıştı. Eisenhower'ın onayı ile uçuşlar yeniden başladı. Ancak Sovyet topraklarının içlerine iyice girmeden çekilen bu fotoğraflarda tek bir füze mevzii bile görülüyordu.⁷²²

1960'ların başından itibaren Sovyet hava savunma sisteminin geliştiğine dair CIA'in güçlü bulguları vardı ve Sovyet hava sahasını ihlal eden U-2 uçuşları tehlikeli hale gelmişti.⁷²³ Buna rağmen, Nisan 1960'da Büyük Vurgun Operasyonu (*Operation Grand Slam*) için onay çıktı. Bu operasyonun diğerlerinden farkı, ilk defa Sovyet topraklarının kuzeyden güneye boydan boya geçilmesi hedefleniyordu.⁷²⁴ Operasyona pilot olarak, programın en deneyimli pilotu Francis Gary Powers seçildi. 1 Mayıs 1960'da Powers, U-2 uçağı ile İncirlik'ten havalanarak, Pakistan Peşmer Üssü üzerinden Sovyet topraklarına girdi ve aynı gün Sovyetlerce düşürüldü.⁷²⁵ Durumdan emin olmamakla birlikte, o yükseklikten düşen bir uçağın parçalanacağını

⁷²¹ Pedlow; Welzenbach, *a.g.e.*, s.161.

⁷²² *a.g.e.*, s.167.

⁷²³ *a.g.e.*, s.168.

⁷²⁴ *a.g.e.*, s.172.

⁷²⁵ "Bir Amerikan askeri uçağı kayboldu," *Hürriyet*, 3 Mayıs 1960.

ve pilotun öleceğini düşünen CIA, daha önceden bu durumlar için hazırlanmış hikâyesini kullanarak, uçağın hava gözlem görevi sırasında düşürüldüğünü açıklamaya karar verdi. İlk resmi açıklama Adana'daki Üs Komutanı tarafından yapıldı ve Pakistan'daki üs gizlenerek, uçağın doğrudan İncirlik'ten kalktığı söylendi. Ancak pilot sağ olarak ele geçirilmişti ve uçaktaki kamera donanımı parçalanmadığı için Sovyetler bunun bir casus uçağı olduğunu biliyorlardı. Kruşçev'in Amerika'ya ait bir casus uçağını düşürdüklerini açıklamasının ardından, ABD yönetimi sorumluluğu kabul etmek zorunda kaldı.⁷²⁶

Düşürülen U-2 uçağının Türk topraklarındaki bir üsten kalktığı öğrenilmesi, Sovyetler Birliği ile Türkiye'yi de karşı karşıya getirdi. 7 Mayıs 1960'ta bir açıklama yapan Kruşçev, Sovyetler Birliği'ne karşı Amerikan çıkarları için İncirlik Üssü'nün kullanılmasına izin veren Türkiye'nin suç ortağı olduğunu söylüyordu. Bu suçlamalara karşı basına bir açıklama yapan Dışişleri Bakanlığı ise bu uçuşun kesinlikle Türkiye'nin bilgisi dahilinde olmadığı konusunda ısrarlıydı.⁷²⁷

“Türk hükümeti tarafından hiç bir şekilde Amerikan uçağının Sovyet arazisi üzerinde istikşafı veya diğer herhangi bir maksatla uçuş müsadese verilmiş değildir. Böyle bir uçağın Türk hududunu aşarak Sovyet Rusya'ya geçmediği malumdur. Esasen Sovyet makamları da bunun hilafında hiç bir iddiada bulunmamıştır. Burası muhakkak ki Türkiye kendi hava sahası dışında ancak kendi uçaklarından mesul olabilir.(...)”

Ancak bu açıklama Sovyetleri ikna etmeye yetmemişti. 13 Mayıs'ta bir nota veren SSCB, yabancı askerî uçakların Sovyet hava sahasını ihlal etmesine ve bu

⁷²⁶ Pedlow; Welzenbach, *a.g.e.*, s.175, 177. 178 .

⁷²⁷ “Rusya'da düşürülen Amerikan uçağı için Hariciye bir tebliğ neşretti,” *Hürriyet*, 9 Mayıs 1960.

faaliyet için hazırlık yapılmasına izin verdiği gerekçesiyle Türkiye'yi sert bir dille uyardı.⁷²⁸

Powers'ın uçağının düşürülmesi, İncirlik'teki U-2 müfrezesinin de görevinin sonu oldu. Bütün bu U-2 tartışmaları devam ederken, 27 Mayıs 1960'da bir darbe ile Türkiye'de asker yönetime el koydu. Türkiye'deki durumu da göz önüne alan U-2 proje merkezi, İncirlik'teki uçuşları devam ettirmeme kararı aldı. Buradaki U-2 müfrezesi başta Almanya olmak üzere diğer U-2 üslerine kaydırıldı.⁷²⁹ Sene sonunda ise Almanya'daki diğer denizaşırı U-2 müfrezesi de kapatılarak, buradaki personel California'daki Edwards Hava Üssü'ne aktarıldı.⁷³⁰

Bununla birlikte ABD, İncirlik'ten istihbarat uçuşlarını sona erdirmemiş olduğu 1965 sonunda yaşanan bir kaza ile ortaya çıktı. 14 Aralık günü bir RB-57 casus uçağı Karadeniz üzerinde kaza sonucu düştü. Uçak ve mürettebatı Almanya Weisbaden Üssü'nde görev yapan 7407. Destek Filosuna bağlıydılar. Ancak geçici görevle İncirlik'te bulunuyorlardı.⁷³¹ Kaza hem Demirel Hükümetinde hem de Genelkurmay da büyük endişe yaratmıştı. ABD Elçisini arayarak konunun hassasiyetine değinen yetkililer, kazayla ilgili kesinlikle İncirlik'in adının geçmemesini istemekteydiler. Ancak gün içerisinde ABD Askeri Yardım Kurulu (*Joint United States Military Mission for Aid to Turkey-JUSMMAT*) Komutanı General Evans ile görüşen Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, uçuşun İncirlik'ten

⁷²⁸ Uslu, *a.g.e.*, s.182.

⁷²⁹ Pedlow; Welzenbach, *a.g.e.*, s.181.

⁷³⁰ Frederick J. Ferrer, The story of The Impact of U.S. Aerial Reconnaissance during the Early Cold War (1947-1962): Service & Sacrifice of the Cold Warriors, Internet Book, <http://www.rb-29.net/html/77ColdWarStory/00.50intro.htm>, erişim: 25.09. 2008.

⁷³¹ *Report of the US-Russia Joint Commission*, U.S. - Russia Joint Commission on Prisoners of War, Missing in Action (POW/MIAs), Joint Commission Support Directorate (JCSD), April 2001, http://www.dtic.mil/dpmo/sovietunion/0104_usrjc_apr_rpt.htm; erişim tarihi: 04.07.2008.

gerçekleştığının Amerikan basınına söylenmesine onay verdi; ancak Türkiye'deki açıklamada İncirlik'in adı geçmeyecekti. Kaybolan mürettebatı ve uçağı bulmak üzere bir Türk gemisi İstanbul'dan ayrılırken, Amerikan personelinin içinde bulunduğu bir diğer Türk gemisi ise Samsun limanından aramalara katıldı.⁷³²

Sovyet Hükümeti'nin tepkisi yine son derece sert oldu. Bu defa Türkiye'deki askerî yetkililer de uçuş kendilerinden habersiz gerçekleştirildiği için son derece rahatsızdı.⁷³³ 28 Aralık 1965'te Türk Hava Kuvvetleri tarafından bilimsel uçuşların, Türk Hükümeti konu üzerinde bir karara varana kadar durdurulduğu, Amerikan makamlarına bildirildi.⁷³⁴ Ancak ABD, kendisi için son derece önemli olan bu uçuşları kaybetmek istemiyordu. Türkiye'yi bunların "bilimsel uçuşlar" olduğu konusunda ikna etmek ve anlaşma sağlamak için EUCOM'un başında bulunan General Jacob E. Smart Türkiye'ye geldi.⁷³⁵ Görüşmelerde, Türkiye'nin de bu uçuşlardan fayda sağladığı ve Sovyetlerin de Türk topraklarında benzer uçuşlar yaptığını ifade eden General Smart, bu uçuşların devam etmesinin iki ülkenin de yararına olduğunu tekrarladı.⁷³⁶ Ancak Ankara'nın bu konuda fikrini değiştirecek gibi gözüküyordu.

Başbakan Süleyman Demirel'in uçuşların devamı konusunda derin tereddütleri vardı. Kıbrıs olayları, Johnson mektubu, U-2 kazası sonrasında Türk halkında ABD'ye karşı duyulan tepki artık hissedilir hale gelmişti. Türkiye'den

⁷³² NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, December 16, 1965; December 17, 1965.

⁷³³ Uslu, a.g.e., s. 182.

⁷³⁴ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, December 28, 1965.

⁷³⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, December 29, 1965.

⁷³⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, January 7, 1966.

habersiz Amerikalıların uçmaya devam ettiğinin duyulması hükümetin elini zora sokardı. Tek sorun bu da değildi. Amerikan Dışişleri, Demirel Hükümeti'nin önceki hükümetlere nazaran Sovyetlerin taktik oyunlarından daha fazla endişe duyduğunu düşünüyordu. Türkiye'nin Sovyetlere karşı daha dikkatli hareket etmesinin nedenlerinden biri Kıbrıs'a müdahale ihtimaliydi. Böyle bir harekât durumunda Hükümet, Sovyetlerle uğraşmak istemiyordu. Ayrıca Amerikalılara göre TİP'in TBMM'de temsil ediliyor olması, Sovyetlere, Hükümete muhalefet etmek ve ülke içinde sorun yaratmak için fırsat sağlıyordu.⁷³⁷ Genelkurmay Başkanı Sunay ile yapılan ön görüşmede Sunay, uçuşların önemini ilgili makamlara anlatacağını fakat neticede uçuşların devam etmesine ilişkin kararı ancak Hükümetin verebileceğini ve şu anda onların da üstünde sol muhalefetin ve Sovyetlerin baskısının çok fazla olduğunu söyledi.⁷³⁸

General Smart, 15 Şubat sabahı Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile bir araya geldi. Amerikalı yetkililerin uçuşların gerekliliğine ilişkin argümanlarına karşın Çağlayangil, NATO'ya karşı yükümlülüklerinin farkında olduklarını ama aynı zamanda her ülkenin kendi askerî çıkarları olduğunu da söyleyerek, bu uçuşların Türkiye'yi bir savaşa sokabileceğine değindi. Bu uçuşların amaçları herkes tarafından artık biliniyordu. Türk toprakları kullanılarak elde edilen Sovyetlere ilişkin bilgilerin kendileri ile paylaşılmadığı gibi Türkiye bir savaş durumunda NATO'nun yardıma gelmeyeceğini düşünüyordu. Çağlayangil, Jüpiter füzelerinin kaldırılmasını örnek vererek, o zaman kendilerine bunun NATO'yı ilgilendiren bir mesele olmadığını, Türkiye ve ABD'nin kendi aralarında sorunu çözmeleri

⁷³⁷ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, January 9, 1966.

⁷³⁸ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, January 10, 1966.

gerektiğinin söylendiğini hatırlattı. Ayrıca muhalefetin, hükümeti bu uçuşların yasal zemini ile ilgili sıkıştırması da ellerini zora sokmaktaydı. Muhalefetin elinde yeterli bilgi varken, bu uçuşları NATO ile ilişkilendirmek de mümkün gözüküyordu.⁷³⁹

Buna karşın, Çağlayangil, her hangi bir kazaya mahal vermeyecek şekilde, Karadeniz üzerinden uçmayacak bir alternatif üzerinde düşünülmesi gerektiğini söyledi. U-2 kazasından bir yıl sonra istihbarat uçuşları yeniden başlatılabilmşti. Ancak ortam şu anda yeni uçuşlar için uygun gözüküyordu. Çağlayangil'in sunduğu alternatifler sadece Türkiye'nin hava sahasının kullanılması veya bu uçuşların Türkiye tarafından yürütülmesiydi. Bir başka ciddi sorun ise bu uçuşlar için yasal bir dayanak sağlanmasıydı. Daha önce olduğu gibi sözlü bir anlaşma ile bunların yürütülmesinin mümkün olmadığını söyleyen Dışişleri Bakanı, iki taraflı bir anlaşma veya NATO bünyesinde bir anlaşma sağlanmasının zorunluluğuna değindi. Ancak Amerikalılar kendi ellerini kısıtlayacak NATO çatısından uzak durmak istiyorlardı.⁷⁴⁰

18 Şubat'ta Amerikan Büyükelçisi Parker T. Hart ile bir araya gelen Dışişleri Bakanı Çağlayangil, kendisine hükümetin bilimsel uçuşlara ilişkin çalışmalarını tamamladıklarını, buna göre uçuşların NATO Anlaşmasının 3. Maddesine dayandırılması gerektiğini düşündüklerini ve taslak anlaşma üzerinde çalıştıklarını aktardı. Elçilik Türkiye'nin ikili bir anlaşma teklifinde bulunacağını düşünüyordu.⁷⁴¹

⁷³⁹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, January 17, 1966.

⁷⁴⁰ *a.g.b.*

⁷⁴¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, February 21, 1966.

Görüşmeler devam ederken Demirel Hükümeti, ABD'nin karşısına yeni taleplerle çıktı. Öncelikle, her ne sebeple olursa olsun Türkiye'ye bir saldırı durumunda Amerika'nın yardım desteği taahhüdünde bulunması isteniyordu. Ayrıca gelecek 5 sene için ABD, 650 milyon dolar askerî yardım garantisinde bulunacaktı. Ayrıca ilk 2 sene için ayrıca 2 milyar dolar ek hibe talep ediyordu.⁷⁴² Bunlar ABD için yerine getirilmesi çok güç taleplerdi.

Türkiye'nin yeni taleplerinin görüşülmesine meydan kalmadan, 1 Nisan 1966'da Hürriyet gazetesinde çıkan Amerika'nın Türk üslerinden istihbarat uçuşlarının yasaklandığı haberi Amerikalılarda şok etkisi yarattı. Elçilik haberin Çağlayangil veya bizzat Demirel tarafından basına sızdırıldığı düşünülüyordu. NATO Dairesi Genel Müdürü Şükrü Elekdağ ile yapılan görüşmede, Elekdağ kendi ofisinden her hangi bir bilgi sızmadığını, bunun kimin ne gibi işine yarayacağını anlamadığını söyledi. Bununla birlikte Elekdağ'ın, haberi yapan Hürriyet muhabirinin üstüne yeterince gitmediğini düşündüğü Çağlayangil'in yeniden Senato'ya seçilmeyi beklediğini ve bu ortamda "kasabanın delisi" olmak istemediğini söylemesi Amerikalılar için kendi şüphelerini destekler bir açıklama olmuştu.⁷⁴³

7 Nisan'da Çağlayangil, Büyükelçi Hart'ı makamına çağırarak kendisine ikili anlaşmalar ve bilimsel uçuşlara ilişkin bir nota verdi. Hükümetin ikili anlaşmalar nedeniyle yoğun baskı altında olduğunu söyleyen Çağlayangil, iki ülke arasında yapılmış olan anlaşmaların gözden geçirilmesini, toparlanmasını ve

⁷⁴² NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, April 2, 1966.

⁷⁴³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, April 6, 1966.

basitleştirilmesini talep ettiklerini ilettiler.⁷⁴⁴ Artık yeni anlaşmanın kapsamında değerlendirilecek olan bilimsel uçuşların yeniden başlaması üzerine görüşmeler de böylece sona ermiş oldu.

1970 senesinde gerçekleştirdiği yeni imzalanan Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması (OSİA) hakkında bilgi verdiği basın toplantısında Başbakan Süleyman Demirel'in verdiği bilgi de 28 Aralık 1965 tarihinden sonra istihbarat uçuşlarının yapılmadığı yönündedir.⁷⁴⁵ Bununla birlikte, Amerikalı yetkililer ile sürdürülen görüşme sürecine bakıldığında bu tarihin kesinliğinden emin olmak mümkün gözükmemektedir. 28 Şubat'tan sonra Sovyet hava sahası içinde ve Karadeniz üstünde bu uçuşların durdurulmasına karşın, Türk hava sahası dâhilinde ve Ortadoğu üzerinde uçuşların sürdürülmüş olma ihtimali de ayrıca vardır. Nitekim 3 Mart 1966'da Büyükelçi Hart ile yaptığı toplantıda Çağlayangil, üzerlerindeki baskıyı ve öncelikle temel anlaşmayı tamamlamaları gerektiğini söyledikten sonra, bilimsel uçuşlar gibi diğer alt konuların protokollerle düzenlenebileceğini iletmiştir.⁷⁴⁶ 7 Nisan tarihinde anlaşmaların toparlanmasına ilişkin notada da bilimsel uçuşlara ilişkin yapılabilecek bir anlaşmanın bahsi geçmektedir. Bununla birlikte, erişilebilen kaynaklar böyle bir anlaşma veya protokolün varlığını göstermemektedir.

2) Anlaşmazlıklar Baş Gösteriyor

1960'ların ortalarından itibaren Türk dış politikasındaki köklü Batı yanlısı tutum yavaş yavaş değişmeye başladı. Bu değişimde, dış politika yaşanan bir takım

⁷⁴⁴ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, April 7, 1966.

⁷⁴⁵ "Başbakanın İkili Anlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı," *Dışişleri Bakanlığı Belletini*, Sayı 65, Şubat 1970, s. 101.

⁷⁴⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, March 3, 1966.

gelişmeler karşısında ABD'nin izlediği politika ve bunun yarattığı hayal kırıklığı kadar, darbe sonrası Türkiye'de oluşan yeni siyasi ortam da etkili oldu. Türk dış politikasındaki bu değişim, her ne kadar Küba Krizi⁷⁴⁷ ve Johnson mektubu ile anılır olsa da süreç, 1 Mayıs 1960'ta İncirlik'ten kalkan U-2 uçağının düşürülmesiyle başladı.

ABD'nin Türk topraklarındaki faaliyetleri yüzünden Sovyetler karşısında güç durumda kalınması, 27 Mayıs darbesi ile yönetimin başına geçen kadro tarafından unutulmayarak, üslerin kullanımı ve anlaşmaların gözden geçirilmesi konuları ilk defa gündeme getirildi. Ancak Amerikalı yetkililerin sözlerine duyulan güvenin asıl sarsılması neden olan olay hiç şüphesiz 1962 Ekim'inde patlak veren Küba Krizi'ydi. ABD'nin Türkiye'nin endişe ve çıkarlarını kolaylıkla göz ardı edebildiği gerçeğinin gün yüzüne çıkması resmi çevrelerde ilk kez bir hayal kırıklığı yaşanmasına muhalif çevrelerde ise ilişkilerin açıkça sorgulanmaya başlamasına yol açtı.⁷⁴⁸ Türk dış politikasında ani bir değişiklik söz konusu olmamakla birlikte, Türk-Amerikan ilişkilerinin dokunulmaz yapısı zarar görmüştü.

1963'ün son aylarında Kıbrıs'ta başlayan olaylar ve sonrasında ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektup artık dış politikanın gözden

⁷⁴⁷ 1962 Ekim ayında SSCB'nin Küba'ya Jüpiter benzeri Sovyet yapımı SAM füzeleri yerleştirdiğinin Amerikan U-2 uçakları tarafından tespit edilmesi ile iki süper güç arasında kriz patlak verdi. Başkan Kennedy Küba'nın gemilerle abluka altına alınacağını açıkladı. Kısa bir süre içinde iki süper güç savaşın eşiğine kadar geldiler. Sovyet lideri Kruşçev, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılması karşılığında Küba'dan füzeleri çekme önerisini getirdi. ABD zaten eskimiş olduğunu düşündüğü Jüpiterleri kaldırmak istiyordu. Ancak füzelerin Türkiye için hem sembolik önemi vardı hem de Amerikan füzelerinin Türk topraklarını kendi güvenliklerini sağlamak gerekçesi ile konulduğu yönünde halkı ikna etmişlerdi. Türkiye'nin tüm itirazlarına rağmen ABD, Jüpiterleri kaldırma kararı aldı. Nisan 1963'te ABD ve Türkiye Jüpiterlerin kaldırılması konusunda nota değişiminde bulundular. Jüpiter Krizi hakkında detaylı bilgi için bakınız; Ernest R. May, Philip D. Zelikov (der.), *The Kennedy Tapes: Inside the White House During the Cuban Missile Crisis*, New York: W.W. Norton & Company, 2002.

⁷⁴⁸ Melek Fırat, *1960-1971 Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997, s.108.

geçirilmesinin kaçınılmaz olduğunu ortaya koydu. Türkiye, Batı ittifakının bir üyesi olarak her koşulda desteklenmeyeceğini, ABD'nin çıkarları doğrultusunda hareket ettiği müddetçe değerli bir müttefik olduğunu ve bu fedakâr dış politikanın bir karşılığı olmadığını görmüştü. Johnson mektubu, Türkiye'nin 1950'lerin başından beri kesin bir bağlılık içinde bulunduğu Batı ittifakının gerçek yararı üzerinde düşünölmeye başlanması bakımından bir dönüm noktası oldu.⁷⁴⁹

Artık Türkiye'de gerek kamuoyunda gerekse Meclis'te ABD ile ilişkiler yüksek sesle sorgulanır hale gelmişti. Bunda 1960 Anayasa'nın sağladığı özgürlükçü ortam da etkili oldu. Anayasa, 1960'tan önce sıkı denetim altında tutulan grupların, işçilerin ve radikal aydınların, yerleşik güçlere karşı siyasi mücadele yürütmesine izin veriyordu.⁷⁵⁰ Bu sayede, radikal ve solcu eğilimleri olan fikir kulüpleri özellikle üniversitelerde örgütlenerek Türkiye'nin sorunlarını tartışmaya başladılar.⁷⁵¹ Tartışmaların merkezinde ABD ve onun temsil ettiği her şey yer alıyordu. Basında ABD aleyhtarı yazılar artarken, Hükümet ABD ile anlaşmaları gözden geçirerek, verilen imtiyazları kısıtlama yoluna gitti. Tüm bu süreç içinde yaşananların etkisi ile Ortadoğu ülkeleri ile ihmal edilen ilişkilerin sorgulandığı ve onarılmaya çalışıldığı yeni bir dönemin içine girildi. Her ne kadar bu dönem, Türkiye'nin Batı merkezli güvenlik anlayışından ve dış politika çizgisinden radikal bir sapma anlamına gelmese de Arap ülkeleri ile yakınlaşma çabaları kendisini alan kararlar üzerinde etkin şekilde gösterdi. Türkiye'nin ABD'den uzaklaşarak daha çok yönlü bir politika arayışına girmesi özellikle 1970'lerde Ecevit iktidarı ile birlikte daha somut bir hal aldı.

⁷⁴⁹ Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972, s.138.

⁷⁵⁰ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980*, İstanbul: Hil Yayın, 2007, s.235.

⁷⁵¹ *a.g.e.*, s.237.

Türk-Amerikan ilişkilerinin, Millet Meclisinde sıklıkla sorgulandığı 1960'lı yıllar, sadece Türk siyasetine özgü koşulların etkisi altında şekillenmedi, büyük ölçüde bütün dünyayı etkisi altına alan Soğuk Savaş'ın yumuşayan söylemlerinden etkilendi. 1965'te başlayan Vietnam Savaşı, ABD'nin zaten bir süredir karşı karşıya olduğu ekonomik sorunları daha da körüklemişti. ABD Avrupalı müttefiklerinden beklediği desteği bulamadığı gibi, Vietnam savaşıdan sadece bir yıl sonra Fransa NATO'nun askerî kanadından ayrıldı. 1960'lı yılların sonlarına yaklaşırken Atlantik'in iki yakasındaki ilişkiler, Soğuk Savaş'ın ilk zamanlarındaki birlik ruhundan oldukça uzaktı.⁷⁵² Bütün bu gelişmelere paralel olarak ABD, Türkiye ile ilişkilerinde de sıkıntılı bir döneme girmişti.

a) Yükselen Amerikan Karşıtlığı

ABD planlarında Türkiye yeni görevler yüklendikçe, Amerikalılar tarafından kullanılan ülkedeki üs ve tesis sayısı artıyor ve buna paralel olarak da daha fazla Amerikan personeli görev yapmak üzere Türkiye'ye geliyordu. 31 Mart 1957'de Türkiye'de 3.720 askerî 138 sivil personel ve 2.167 çalışan yakını olmak üzere 6.025 (muhtemelen bu sayıya Amerikalı müteahhitler de dâhil) Amerikan personeli bulunmaktaydı. 15 Mayıs 1958'de bu sayı 6.449 askerî ve sivil personel ve 4.124 aile yakını olmak üzere 10.573'e çıkmıştı. 15 Kasım 1958'deki rakamlar ise 8.418 askerî ve sivil personel, 4.829 aile yakını bulunduğunu, bu sayının toplamda 13.247'ye yükseldiğini göstermekteydi.⁷⁵³ 1970 senesinde yakınları ile birlikte Amerikalı askerî ve sivil personelin sayısı ile 23.000'e ulaşmıştı. Bu sayı Soğuk Savaşın zirveye

⁷⁵² Gültekin Sümer, *Amerikan Dış Politikasının Kilit İsmi: Kissinger*, İstanbul, Artus Yayınları, 2007., s.95.

⁷⁵³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, January 7, 1959.

ulaştığı dönemde 25.000'e kadar çıktı.⁷⁵⁴ 1963 senesinde Türkiye'deki 101 Amerikan üs ve tesisi bulunuyordu.⁷⁵⁵ Bununla birlikte anlaşmaların çokluğu, belirsizliği ve gizliliği nedeniyle bu dönemin genelinde tam olarak hangi tesislerin ne şekilde kullanıldığını söylemek mümkün değildi. Böylesine yoğun bir yabancı askeri varlığın tepki çekmesi kaçınılmazdı. Bu hızlı artışın halkla ilişkiler üzerindeki kötü etkisi özellikle Amerikan Dışişlerini fazlası ile endişelendiriyordu.⁷⁵⁶

Amerikan kuvvetleri başlarda Türkiye'de tepki ile karşılanmamışlardı. Ancak toplumsal hayattın içine fazlası ile girmeleri sorunları da beraberinde getirdi. Muhafız basının ve grupların Amerikan askerlerinin karıştıkları adli vakaların üzerine gitmesi, bu olayların gündemde kalmasını ve daha geniş kitlelerce duyulmasını sağladı. Bu da çok geçmeden Türk halkı arasında güçlü bir karşıtlığın doğmasına yol açtı. Bu, sadece Türkiye'de değil, üslerin bulunduğu diğer ülkelerde de Amerikan kuvvetlerinin başını ağrıtan bir sorundu. ABD'nin dünyanın dört bir yanına dağılan üslerinin varlığını koruyabilmesi, bu benzeri sorunları aşabilmesi için bir politika geliştirmesi gerekiyordu. Amerikan askerlerinin eskisi gibi rahat olmayacakları artık belli olmuştu.

Başkan Eisenhower, Kasım 1956'da, ABD'nin operasyon tesislerine ve denizaşırı üsler sistemine ilişkin bir çalışma ortaya koyması ve önerilerde bulunması için Frank C. Nash'i resmen Uluslararası Güvenlik İlişkilerinden Sorumlu Savunma Bakan Yardımcısı olarak atadı. Nash'ten, ABD üs ve tesisleri karşısında pek çok

⁷⁵⁴ “Başbakanın İkili Anlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı,” *Dışişleri Bakanlığı Belletini*, Sayı 65, Şubat 1970, s. 106; Carol Migdalovitz, “Iraq: Turkey, the Deployment of U.S. Forces, and Related Issues,” *CRS Report for Congress*, May 2, 2003, s.13.

⁷⁵⁵ Ataöv, *a.g.e.*, s.205'den 23 Kasım 1963 tarihli (A.F.M 87-3) Amerikan Hava Kuvvetleri rehberi.

⁷⁵⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, June 26, 1958.

ülkede güçlenen yerel muhalefeti sertleştiren unsurları detaylı şekilde ortaya koyması ve hayati önemdeki bir tesisin nasıl elde edileceği ve nasıl elde tutulacağına dair bir halkla ilişkiler stratejisi oluşturması bekleniyordu.⁷⁵⁷

Nash raporunu, 31 Mart 1957’de yayınladı. Çalışmanın Türkiye ile ilgili bölümünde, gümrüksüz olarak Amerikan personeli tarafından Türkiye’ye getirilen ürünler nedeniyle personel ile halk arasındaki refah seviyesinin açıldığına vurgu yapılmakta ve personelin yaşam standartları ile gösteriş yapmasından kaçınması için çaba gösterilmesi tavsiye edilmekteydi. Türkiye’ye ilişkin diğer öneriler, otobüslerin ve binaların üzerinden “Amerikan varlığı”nı gösteren işaretlerin kaldırılması, yerleşimlerin ve araçların “Amerikan askerî varlığı” vurgusu yapmayacak şekilde boyanması yönündeydi.⁷⁵⁸

Raporu inceleyen Amerikan Elçiliği, bu konuda kendi görüşlerini Dışişlerine iletti. Elçilik, Türkiye’deki sorunlarla ilgili öncelikle, hızla artan Amerikalı personel sayısına dikkat çekmekteydi. Elçiliğin görüşü, eğer Türk toplumu ile Amerikan kuvvetleri arasında ilişkiler sıcak tutulabilirse eskisi gibi varlıklarının hoş karşılanacağını yönündeydi. Bunda en çok güvendikleri şey ise Türklerin geleneksel olarak askerlere karşı sıcak tutumuydu. Amerikan birlikleri, Türk savunmasının bir parçası olarak algılandığı için aslında tepki yaratmadığı, meselenin askerlerin

⁷⁵⁷ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases, Turkey, November 21, 1956.

⁷⁵⁸ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, July 10, 1958.

ürettikleri bireysel sorunlardan kaynaklandığı kanaati hâkimdi. Elçilik öncelikle bunların kontrol altına alınmasını istiyordu.⁷⁵⁹

Türkiye’de karşılaşılan sorunlar ABD Dışişlerini de oldukça zor durumda bırakmaktaydı. Dışişleri, Genelkurmay’ın ve Savunma Bakanlığının uygulamalarından rahatsızdı. Personel sayısının hızla arttığını, bu askerlerin bilmedikleri bir ülkeye, toplum hakkında bilgi sahibi olmadan acil olarak yollandıklarını söylüyordu. Dışişleri bu personelin gittikleri yerlerde toplu halde, aileleriyle kalacakları yerler olmadığından halk ile iç içe bulunmasından da şikâyetçiydi. Savunmanın ise yaptığı planlar, Türkiye’de daha fazla Amerikan personelinin görev yapmasını gerektiriyordu. Bu nedenle tek çözüm personeli oryantasyondan geçirmekti. Askerleri, Türkiye ve Türk toplumu hakkında hızlı bir bilgilendirmeden sürecine tabi tutmanın sorunları aşılmasında yardımcı olacağı düşünülüyordu.⁷⁶⁰

Oysa sorun, Amerikan makamlarının o an için gördüğünden daha derindi. Askerlerin Türkiye’de görev yaptığı her ilde problemler yaşanıyor. Ancak personelin yoğun bulunduğu bölgelerde daha ciddi olaylar meydana gelmekteydi. Bu olaylardan basın yoluyla daha geniş kitleler haberdar olduğu için, kamuoyu üzerinde etkileri çok daha büyük oluyordu. Bu illerden biri de Adana’ydı. İncirlik Üssü, Türkiye’deki Amerikan tesislerinin ve burada yaşanan sıkıntıların sembolü haline gelmişti. 1958’de Temmuz ayının sonunda, Türk gazetecilerin İncirlik Üssü’ne alınmaması yeni bir krize yol açtı. Oysa Amerikalı gazetecilerin üssü ziyaretine izin

⁷⁵⁹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, July 10, 1958.

⁷⁶⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, July 21, 1958.

veriliyordu. Milliyet gazetesi haberi “Adana Amerikalılara Ait Değildir” başlığı ile verirken, Kim dergisi “Amerikalı dostlarımız Türkiye’de bölgenin ortak savunulması amacıyla sadece misafir olarak bulduklarının unutmış olmaları” sözleriyle tepkisini ortaya koyuyordu. Haberin kamuoyunda yankı bulmasıyla Elçilik, bir soruşturma başlattı. Elçiliğin, Amerikan Dışişlerine bildirdiği soruşturma sonuçlarına göre, Adana’ya Türk gazetecilerin girişini geri çeviren Amerikan komutanlığı değil, “daha üsten” gelen talimatları yerine getiren İncirlik Üssü’ndeki Türk Komutanlığı. Türk Hükümeti ile yapılan görüşmenin ardından, Elçiliğin durumu açıklanması basında şok etkisi yarattı. Peyami Safa, 4 Ağustos 1958 tarihinde Milliyet’te yayınlanan yazısında Türk yetkilileri anlamsız davranışlarından dolayı eleştiriyordu.⁷⁶¹

Ancak ABD’ye karşı duyulan tepki tek bir olaydan kaynaklanmıyordu. Bu nedenle gerek halkın gerekse basının tavrı yumuşamıştı. Görev belgesi sorunu ve yargılama usulündeki sıkıntılar⁷⁶² nedeniyle halkın tepkisi her geçen gün daha da sertleşmekteydi. ABD için Türkiye’de yürütülecek halka ilişkiler faaliyetleri öncelikli hale gelmişti. Hükümeti ikna ederek TRT üzerinden bir propaganda kampanyası yürütülmesi gündeme geldi. ABD’nin bir müttefik olarak özgür dünyanın Ortadoğu’daki kalesi olduğuna değinen ve Türkiye’ye verdiği desteği vurgulayan haberlerin halk üzerinde etkili olacağı düşünülüyordu. Basınla gerilen

⁷⁶¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 8, 1958.

⁷⁶² Bkz.aş. s.281.

ilişkileri de düzeltmek için Türk haberciler uçakla alınarak bunlara 7 Ağustos'ta bütün tesislerde üst düzey bir tur yaptırıldı.⁷⁶³

ABD'nin imajını düzeltmeye yönelik yapılan tüm bu girişimlerin yanı sıra Amerikan Elçisi Warren, Adana'nın Amerikan planlarındaki konumu nedeniyle, halkla ilişkiler açısından özel öneme haiz olduğunu düşünüyordu. İncirlik, 2.284 asker ve 570 aile yakını ile Amerikan personelinin Türkiye'de en yoğun bulunduğu üstü.⁷⁶⁴ İncirlik'in basında, olumsuz olarak yer alma sıklığı göz önüne alındığında, burada yürütülen halkla ilişkiler faaliyetleri son derece zayıf ve başarısızdı. Türk basını ile ilişkileri düzeltmek için ellerinden gelen çabayı gösterdiklerini söyleyen Büyükelçi, İncirlik'te hem basınla ilişkileri yürütecek hem de halkla ilişkiler konusunda çalışacak profesyonel bir yardıma ihtiyaç duyduklarını söyleyerek, bu görevi yerine getirebilecek birinin üsse atanması talebini Dışişlerine bildirdi.⁷⁶⁵

Büyükelçi tespitinde haksız değildi. Adana'da Amerikan karşıtlığı her geçen gün daha da yükseliyordu. Basın üsteki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. 11 Ağustos 1958'de Yeni Adana gazetesinde Amerikan varlığına karşı artan bu tepkinin sebeplerini analiz eden bir makale yayınlandı. Yapılan değerlendirmede kültürel uyumsuzluklar ve yaşam standartları arasındaki fark üzerinde duruluyordu. Makaleye göre, farklı eğlence anlayışı ve görgü kuralları olan iki toplumun bir arada geçinmesi zaten zorken, buna ekonomik sorunlar altında ezilen Türk halkının yüksek yaşam

⁷⁶³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 8, 1958.

⁷⁶⁴ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, January 7, 1959.

⁷⁶⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, July 28, 1958.

standartına sahip Amerikalılar karşısındaki psikoloji de eklenince çatışma kaçınılmaz oluyordu.⁷⁶⁶

Ancak ne Adana'da yoğunlaşan tepkiye ne de Büyükelçinin buraya acil olarak halkla ilişkiler subayı atanması yönündeki tekrar eden talepleri Amerikan makamlarını hemen harekete geçirmeye yetmemişti.⁷⁶⁷ Ancak konunun yeniden gündeme gelmesinin ardından, Ekim ayında USAF'tan Binbaşı Roth'un İncirlik Üssü'ne halkla ilişkiler subayı olarak atanması sağlandı.⁷⁶⁸

Bu sırada Adana ile eş zamanlı olarak başta İzmir, Ankara ve İstanbul olmak üzere diğer illerde de Amerikan askerlerinin karıştığı olaylar yaşanıyordu. Yerel ahalinin gösterdiği tepkilere, çıkan kavgalara her gün bir yenisi eklenerek basının gündemine taşınıyordu. Amerikan kuvvetine mensup personel, sadece trafik kazası, kavga, adam yaralama gibi suçlar işlemiyor, döviz kaçakçılığı, gümrüksüz malların el altından satışı gibi olaylara da karışıyordu.

ABD Dışişleri Bakanlığı birkaç sene içinde bu olaylarla uğraşmaktan yılmıştı. Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay'dan önem almasını istiyordu. Baskılara dayanmayan Savunma, 12 Haziran 1959'da Genelkurmay'dan konuya ilişkin bir rapor hazırlamasını istedi.⁷⁶⁹ USCINCEUR'un Genelkurmay Başkanlığı'na verdiği cevapta, JUSMMAT'ın konuya gereken dikkati vermediği üzerinde duruluyor ve önerilen halkla ilişkiler faaliyetlerinden sorumlu olacak bir yarbayın JUSMMAT'a

⁷⁶⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 19, 1958.

⁷⁶⁷ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, September 30, 1958;

⁷⁶⁸ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, October 9, 1958; October 29, 1958.

⁷⁶⁹ NARA, RG 218 Records of the U.S. Joint Chiefs of Staff, Central Decimal File, (1959), September 1, 1959.

atanmasını isteniyordu.⁷⁷⁰ Bunun yanı sıra daha etkin bir halkla ilişkiler faaliyeti yürütmek için Ankara'daki mevcut ofise ek olarak Adana, İzmir, Karamürsel ve İstanbul'da halkla ilişkiler ofisi kurulması uygun görülüyordu.⁷⁷¹

USCINCEUR, aslında İngiltere, Fransa gibi Avrupa'daki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oransal olarak Türkiye'de Amerikan askerlerinin karıştığı olay sayısının oldukça düşük olduğunu savunuyordu. Bununla birlikte, Türk basınının ciddi muhalefeti halk üzerinde etkili olmaktaydı. Bu nedenle halkla ilişkiler ofislerinin basının "yanlış" haberlerini düzelterek, ilişkileri iyileştirmede etkili olacağını düşünülüyordu.⁷⁷² Amerikan askerlerinin artışına paralel olarak tepkinin arttığı gerçeğinin farkında olunmasına rağmen, bu dönemde sorunları hafifletebilecek böyle bir azalmaya askeri kanat kesinlikle sıcak bakmıyordu. Tam tersine 1960 için 400, 1961 için 900 ve 1962 için 600 ek personelin daha Türkiye'de görev yapması öngörülmekteydi. Personeli daha saldırgan hale getireceği için aile mensupları yanlarında olmadan görev yapmaları da uygun bulunmuyordu. USCINCEUR, Türkiye'ye yapılan askerî yardımda bir azalma olmadan, personel sayısında bir azalmanın söz konusu olamayacağını açıkça ifade ediyordu.⁷⁷³

Genelkurmay bu görüşler doğrultusunda hazırladığı raporunda Türkiye'de Amerikalıların karıştığı olayların oranının aşırı olmadığını ve artmadığını ifade ederek,

⁷⁷⁰ NARA, RG 218 Records of the U.S. Joint Chiefs of Staff, Central Decimal File, (1959), June 24, 1959.

⁷⁷¹ a.g.b.

⁷⁷² NARA, RG 218 Records of the U.S. Joint Chiefs of Staff, Central Decimal File, (1959), July 25, 1959.

⁷⁷³ a.g.b.

profesyonel olarak yürütülen bir halkla ilişkiler programının iki toplum arasındaki ilişkileri düzelteceğini Savunma Bakanlığına bildirdi.⁷⁷⁴

Bununla birlikte, Türkiye’de görev yapan Elçilik yetkilileri USCINCEUR ile aynı kanaati taşımıyorlardı. Amerikan kuvvetlerinin sayısının doğrudan sorunla ilgili olduğunu düşünen İzmir Konsolosu, Amerikan personelinin sayısı azaldığında bu sorunlar da azalacağına ve acil önlemler almak gerektiğine inanıyordu.⁷⁷⁵ Savunma’nın Türkiye’de ciddi bir durum olmadığı yönündeki kanaatine karşın Dışişlerinin çabaları sonucunda bir halkla ilişkiler bürosu açılmasa da en azından Adana’ya ek bir halkla ilişkiler personelinin daha atanmasına karar verildi.⁷⁷⁶

1960’ın başlarına kadar Türkiye’de basının ciddi eleştirilerine ve halkın tepkilerine rağmen, Amerikan varlığı iktidar bir yana muhalefet tarafından bile ciddi şekilde sorgulanmadı. 27 Mayıs darbesi sonrasında Türkiye kendi iç sorunlarına gömülürken, Amerikan personelini doğrudan hedef alan eleştiriler bir süre hız kaybetti. Bununla birlikte bu ara dönemde yaşanan Küba Krizi, Kıbrıs sorunu, Johnson mektubu sonrasında Türkiye’deki Amerikan varlığı daha öncekilerden çok sert bir şekilde eleştirilir hale geldi. Seçimler sonrasında Türkiye’de yükselen Amerikan karşıtlığında ikinci bir döneme girildi. Artık tartışmanın alanı Meclis kürsüsüydü.

Türkiye İşçi Partisi ve Millet Partisi tarafından ülkedeki Amerikan varlığına karşı sert bir muhalefet yürütülüyordu. Amerika ile yapılan anlaşmalar meclis

⁷⁷⁴ NARA, RG 218 Records of the U.S. Joint Chiefs of Staff, Central Decimal File, (1959), September 1, 1959.

⁷⁷⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US Bases&Turkey, August 10, 1959.

⁷⁷⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US Bases&Turkey, October 31, 1959.

gündemine getirilerek, ülkedeki Amerikan askerlerin statüsüne, üslerin varlığına ilişkin iktidardan hesap soruluyordu. O günlerde İşçi Partisi adına Meclis'te konuşan Behice Boran, üslerin Türkiye'yi savunmak için kurulduğuna dair açıklamaları şu sözlerle eleştiriyordu:

“Maksat bu üsler vasıtasıyla hem Sovyetlerde olup bitenlerden radar şebekeleriyle haberdar olmak ve hem de gerektiğinde bu üslerden kaldırılacak bombardıman uçakları ve füzelerle Sovyetleri tahrip edebilmektir. O tarihlerde Amerika'nın elinde uzun menzilli, kıtalararası füzeler olmadığından bu üsler Sovyetlere yakın memleketlerde kurulmuştur. Bu üslerin kurulduğu memleketler aynı zamanda Amerika'nın kabul ettiği kademeli harb stratejisine göre Sovyetlerle savaşın ilk yer alacağı ve bu suretle Amerika'nın kendisini savaş tahriplerinden mümkün mertebe tuzak tutmaya yarayacak sahalardır (...) Bizdeki üsler bu stratejinin bir parçası olarak kurulmuştur. Türkiye'yi savunmak için değildir.”⁷⁷⁷

Muhalefetin dinmek bilmeyen eleştireleri, sadece iktidarı köşeye sıkıştırmamakta, ABD üzerinde de kaygı yaratmaktaydı. Sadece meclis içinde değil, basın tarafında yürütülen muhalefet ile Amerikalılara verilen hakların sorgulandığı bu dönem, Vietnam Savaşı ile birlikte tüm dünyada Amerikan karşıtlığının yükseldiği bir döneme tekabül ediyordu. Tüm dünyadan yükselen bu sesleri dindirmek için bir çözüm üretmek gerektiği konusunda Amerikalı pek çok üst düzey yetkili hem fikirdi.

Ancak uzun süre, sorunun çözümü için hiçbir şekilde, Türkiye'de personel sayısını azaltma alternatifini düşünülmedi. Bunun çözüm getireceğine inanılmadığı gibi, öyle olsa bile, personel azaltmanın tek yolu yardımda ciddi bir kesintiye gitmek olarak görülüyordu. Öte yandan, bu yöntemde de kendi içinde bir handikap barındırıyordu. Amerikalıların yardımda kesintiye gitmesi, Türk makamları

⁷⁷⁷ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:2, Cilt 13, Toplantı:2, 57. Birleşim, 18 Şubat 1967, s.396.

tarafından Türkiye'nin Amerikan çıkarları açısından öneminin azalması olarak yorumlanacaktı. Bu durumda da, yapılan yardım ile üs ve tesislerdeki haklar arasında yakın bağlantı kuran Türkler tarafından, Amerikan varlığı daha çok sorgulanır hale gelecekti.⁷⁷⁸ Ancak Vietnam Savaşı'nın baskısı artıka ABD'nin bakış açısını değişti. Savaş ile birlikte ABD'de ekonomik sorunlar baş göstermeye başlamıştı. Johnson Yönetimi, 1967 yılında, Türkiye'ye yapılan askerî ve ekonomik yardımı aşamalı olarak sona erdirme kararı aldı.⁷⁷⁹ Buna paralel olarak, 1968 senesi itibari ile Türkiye'de görev yapan 20.000 Amerikan personelinde ve yakınında büyük ölçüde azalmaya gidilecekti.⁷⁸⁰ Personel sayısında azalma ile birlikte Amerikan askerlerinin karıştıkları olaylarda da düşüş yaşanmaya başladı.1969'da OSİA'nın imzalanması ile anlaşma kargaşasının bir nebze önüne geçildi. Bununla birlikte, Türkiye'deki Amerikan varlığına karşı muhalefet sona ermedi.

b) Yaşanan Hukuki Sorunlar

i) Gizli Anlaşmalar, Gizli Uygulamalar

Türkiye'de Amerikan kuvvetlerinin göreve başlaması ile birlikte hem uygulamalardan kaynaklanan, hem de kamuoyu tepkisinin neticesi ortaya çıkan bir takım sorunlar yaşanmaya başlamıştı. Bunun nedenlerinden biri, NATO ve SOFA Anlaşmalarını takiben Türkiye'de görev yapmaya başlayan Amerikan askerlerinin sayısında çok kısa süre içinde hızlı bir artış yaşanmasıydı. Bir diğeri ise bu hızlı artış karşısında temel anlaşmaların uygulanmasına yönelik talimat ve genelgelerin

⁷⁷⁸ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963), October 13, 1963.

⁷⁷⁹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1967-69), Political & Defense, March 21, 1967.

⁷⁸⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1967-69), Political & Defense, February 12, 1968.

yayınlanma sürecinde yaşanan gecikmelerdi. Çoğu kez belli bir görevle Türkiye'ye gelen Amerikan askerlerinin o göreve ilişkin uyacakları talimatların hazır olmaması anlaşmazlıkların yaşanmasına neden oluyordu. Bu gecikmelerden doğan sorunlara sadece Türk tarafı değil, aynı zamanda Amerikan makamları da tepki göstermekteydiler.⁷⁸¹

Ancak en büyük sorun, dönem içinde kısa sürede pek çok gizli anlaşmanın imzalanmış olmasından, hatta çoğu zaman bunların sözlü anlaşmalar olmasından kaynaklanıyordu. Bu durum uygulamaları iyice karmaşıklaştırmış ve hatta takibi güç hale getirmişti. Özellikle ilk dönemde anlaşmalar o kadar hızlı bir şekilde yapılmıştı ki Amerikan Dışişleri Bakanlığı bile bunların takibinde zorlanmaktaydı. 27 Temmuz 1954'te Elçiliğe bir yazı gönderen Bakanlık, o ana kadar pek çok anlaşma yapıldığını, ancak gönderilen telgraflardan bunların tam olarak dökümünü yapılmadıklarını belirterek, Elçilikten anlaşmaların detaylarını istiyordu.⁷⁸²

Türkiye'nin NATO'ya kabulünden 1960'lı yılların ortalarına kadar yapılan bu gizli anlaşmaların pek çoğu nota değişimi ile gerçekleştirildiği ve uygulama anlaşmaları oldukları gerekçesi ile TBMM onayına sunulmamışlardı.⁷⁸³ Bu nedenle anlaşmaların sayısına ve detaylarına Türk makamları da tam olarak hâkim değildi. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, daha sonra yaptığı bir açıklamada içinde bulunulan durumu Cüneyt Arcayürek'e şu sözlerle izah ediyordu;

⁷⁸¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases Turkey, February 9, 1956.

⁷⁸² NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US-Bases& Turkey, July 27, 1954.

⁷⁸³ Örnek olarak; Ankara'daki destek tesislerine ilişkin problemi aşmak için (detay verilmemiştir) 21 Kasım 1960 tarihinde nota değişimi ile 1954 Tesisler Anlaşmasında değişiklik yapılmıştır. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963), June 5, 1963.

“Bir de baktık ki, Amerika ile yapılan gizli anlaşmaların tümünü kapsayan bir dosyamız yok. Küçük rütbeli bir subayın, yüzbaşı düzeyinde bir Amerikalının imzaladığı anlaşmalardan tutun da, Türkiye'nin ABD'ye neler verdiğini içeren önemli anlaşmaların hiçbirinin metni elimizde değil.”⁷⁸⁴

Bu nedenle, o dönem içinde yapılan anlaşmaların tam olarak sayısını ve çoğunun tam olarak ne tip hükümler içerdiklerini söylemek, bugün için bile mümkün değildir. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Amerikan Büyükelçisi ile Mart ayında bir araya geldiği görüşmede, 1954 Tesisler Anlaşmasına dayanılarak yapılan anlaşma sayısının 55 olduğunu söylemekte ve yasal geçerliliği çok net olmayan bazılarının askerî makamlarca imzalandığını, oysa içeriklerinin siyasi olduğunu belirtmektedir.⁷⁸⁵ Başbakan Süleyman Demirel'in Nisan 1966'da yaptığı ilk açıklamaya göre 1952-1965 yılları arasında Türkiye ile ABD arasında 54 ikili anlaşma imzalanmıştır.⁷⁸⁶ Ancak Demirel, 7 Şubat 1970'de düzenlenen basın toplantısında bu sayıyı 91 olarak düzeltecektir. Yapılan açıklamaya göre, anlaşmaların 16 tanesi kanunla onaylanmış ve yayınlanmıştır. 26'sı yardım anlaşmalarıdır. 6'sı yürürlükten kaldırılmıştır. 4 tanesi Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonu ile ilgili, 12'si ise harita anlaşmasıdır. 14 adet NATO kararları gereğince yapılan anlaşma vardır. Geriye kalan 13 anlaşma 1954 Askerî Kolaylıklar Anlaşmasına dayandırılarak yapılmışlardır ve gizli tutulan bu anlaşmalar tartışmanın asıl gündemini oluşturmuşlardır.⁷⁸⁷

⁷⁸⁴ Mehmet Ali Aybar, “Gizli Protokollerle ABD'ye tanınan ayrıcalıklar,” *Milliyet*, 19 Nisan 1986'dan Cüneyt Arcayürek, *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-5: Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985, s.57-58.

⁷⁸⁵ *NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, March 3, 1966.*

⁷⁸⁶ Çağrı Erhan, *Türkiye ile ABD Arasında İkili Anlaşmalar Kutusu*, s.556

⁷⁸⁷ “Başbakanın İkili Anlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı,” *Dışişleri Bakanlığı Belletini*, Sayı 65, Şubat 1970, s. 103.

Anlaşmaların gerçek sayısının bunun da üzerinde olması muhtemeldir.⁷⁸⁸ Çünkü bu dönemde, yazılı bir anlaşma haline gelmeyen, sözlü sağlanan mutabakatlara dayanan ve bir süre sonra anlaşma şeklinde işlem gören uygulamalar mevcuttu. Örneğin Menderes döneminde, diplomatik temsilciliklerde görev yapan idari personelin ve diplomatik niteliği olmayan diğer destek personelinin, NATO-SOFA kapsamında olmamalarına rağmen, bu imtiyazlardan yararlanmaları sağlanmıştı. 1966 yılında, Türk Dışişlerinin bu uygulamanın hangi anlaşmaya dayandığını sorması üzerine Amerikan Dışişleri konuyla ilgili Elçilikten bilgi ister. Elçilik cevabında, 1960 Şubat-Mart aylarına kadar söz konusu personelin bu kapsamda olmadığı yazmaktadır. Elçilik personelinin yaptığı araştırmaya göre, 1960'ların başlarında Türk Dışişleri Bakanlığı ile ABD'nin Ankara Elçiliği arasında sözlü bir anlaşma ile bu personel de kapsam içine alınmıştı. Bunun tek kaydı ise 6 Mart 1960 tarihli Eylem Koordinasyon Kurulu (*Activities Coordinating Commitee*) toplantı tutanakları ve Gümrük ve Tekel Bakanlığı tarafından alt birimler için yayımlanan ilgili talimattı.

Bu şekildeki sözlü anlaşmaların çokluğu keyfi uygulamaların da doğmasına da yol açmıştı. Emekli Orgeneral R.Tulga, 21 Ekim 1969 tarihinde Devrim gazetesine verdiği mülakatta şu çarpıcı açıklamayı yapıyordu:

“Genelkurmay bir anlaşmaya dayanmadan kullanılan Sinop ve Yalova havaalanları için Amerikalılara ‘çıkın buradan’ diyordu. Amerikalıların karşılığı ‘bize müsaadeyi hükümet verdi’ oluyordu. ‘Peki gösterin anlaşmayı’ denilince, Amerikalılar ‘anlaşma yok’ demekten başka çare bulamıyorlardı.”⁷⁸⁹

⁷⁸⁸ Tunçkanat bu sayıyı “100’ün üzerinde” olarak tahmin etmektedir. Tunçkanat, *a.g.e.*, s.143

⁷⁸⁹ *a.g.e.*, s.218-219.

1960 Darbesi sonrasında Türk Genelkurmay Başkanlığı tarafından iki ülke arasında yapılmış olan anlaşmalar merccek altına alındı. Anlaşmanın belli açılardan adil olmadığı sonucuna varan Genelkurmay, Hükümet aracılığı ile diplomatik kanalları kullanarak kesin değişiklik taleplerinin Amerikan makamlarına iletilmesini sağladı. Genelkurmay, özellikle suçluların yargılanması, tesisler için bedelsiz olarak arazi sağlanması ve Türk Ordusunun Amerikalıların yürüttüğü faaliyetlerin dışında tutulmasından rahatsızlık duyuyordu ve istihbarat tesislerini ortak kullanmak istiyordu.⁷⁹⁰ Ancak, Türkiye'nin Askeri Tesisler Anlaşmasını değiştirmeye yönelik bu talepleri ABD pek de sıcak bakmamaktaydı.

Buna karşın Türkiye'de kamuoyunun tepkisi gün geçtikçe yükseliyordu. Bu güçlü muhalefette 1965 seçimleri sonrasında Meclis'e giren Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) çok önemli bir payı bulunuyordu.⁷⁹¹ 1960 darbesi sonrası ordudan ihraç edilen 7.000 subayın içinden İşçi Partisi'ne katılanlar olmuştu. Bu kişiler tarafından sağlanan bilgi sayesinde Mehmet Ali Aybar liderliğindeki TİP o zamana kadar yapılan, çoğu gizli anlaşmanın detaylarını öğrenebilmişti. Bu da Hükümet üzerinde gerçekçi bir baskı kurabilmelerini sağlıyordu. İşçi Partisinin anlaşmalardan haberdar olması ABD'yi de endişlendirmekteydi.⁷⁹² Pek çok soru önergesi vererek, Türkiye ile ABD arasında imzalanan ikili anlaşmaların dökümü ısrarla istiyen TİP'in muhalefeti Washington açısından ciddi bir sorun oluşturmaktaydı.

⁷⁹⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), 26-30 August, 1962.

⁷⁹¹ TİP'in bu dönem yürüttüğü muhalefet hakkında detaylı bilgi için bakınız; Serpil Çelenk Güvenç, *İkili Anlaşmalardan Kıbrıs'a Solun Merceğinden Dış Politika: TİP Deneyimi 1960-1970*, İstanbul, Daktylos Yayınevi, 2008.

⁷⁹² NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, March 3, 1966.

9 Kasım 1965'te tamamlanan Hükümet programına ilişkin görüşmeler sırasında Amerikan ve NATO üslerinin boyutu, statüsü ve Türkiye'de oluş sebebinin gündeme taşınması büyük tartışmaları da beraberinde getirdi. TİP, Türkiye'nin NATO'ya askerî taahhüdünün çapı ve NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşmasının içeriği konusunda açıklama beklentisinden vazgeçmiyordu. TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın konuşması sırasında “35 milyon metrekare⁷⁹³ Türk toprağı ABD'nin egemenliğı ve işgali altındadır” demesi ve illegal şekilde yapılan ikili anlaşmalarla, ABD'ye Türkiye'de Amerikan üssü kurma izni verildiğini açıklaması tartışmayı daha da alevlendirdi. Aybar'ın muhalefeti CHP tarafından da destekleniyordu. Buna karşın Başbakan Demirel, özellikle CHP'nin tavrına kızgındı. Hukuka aykırı bir durum olmadığını, Türkiye'deki bütün üslerin NATO anlaşmasının 3. maddesine uygun inşa edildiğini savunan Demirel, eğer hukuki aykırı bir durum söz konusuysa bunun daha önce iktidarda olan CHP tarafından niye düzeltilmediğini sorarak muhalefete karşı çıkıyordu.⁷⁹⁴

Başbakan Demirel muhalefeti Meclis'te yatıştırmaya çalışırken, bir yandan da anlaşmaların bilindiğinin farkında olan hükümet, bu konuda çözüm üretmek için çalışmalara hız vermişti. Türk Dışişleri ile Amerikan Elçiliğı arasında anlaşmaların toparlanmasına ilişkin görüşmeler yoğun şekilde sürdürülüyordu. Amerikalı yetkililer, Demirel'in Meclis içinde muhalefetin saldırılarına “başarılı” bir şekilde karşı koyduğunu düşünmekle birlikte, Amerikan kuvvetlerinin Türkiye'deki

⁷⁹³ Amerikan Elçiliğinin Türkiye'de üsler tarafından kullanılan arazi için verdiği tahmin, 29,5 milyon metre karedir. Bununla birlikte, eldeki verilerin karmaşıklığı yüzünden ABD Dışişleri bu sayıyı doğrulayamaktadır. NARA, *RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, November 13, 1965; November 16, 1965.*

⁷⁹⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Devre 2, Toplantı 1, Cilt 1., 7 Kasım 1965, ss. 176-178 ve 286-290.; NARA, *RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, November 12, 1965; December 9, 1965.*

varlığının yeni hükümet için büyük güçlük yarattığının farkındaydılar. Bu konunun gündemden düşmeyeceğini ve muhalefetin bitmeyen sorularını cevaplamakta gün geçtikçe daha da zorlanacaklarını görmüşlerdi.⁷⁹⁵

Karşılıklı olarak sürdürülen araştırmalarda, imzalanan anlaşmaların nitelikleri, kaç anlaşmanın imzalandığı, askerî tesislerinin hukuki dayanakları tespit edilmeye çalışılıyordu. Ankara'daki Amerikan Elçiliği ile USRO'nun Paris'teki Merkezi ve Washington'daki Dışişleri arasında bu tarihlerde yaşanan yoğun görüş alışverişi, Türkiye'deki hukuki duruma ilişkin, aslında Amerikan makamlarının da kafalarının karışık olduğunu gösteriyordu.⁷⁹⁶

Mart 1966'da Amerikan Büyükelçisi ile bir araya gelen Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken, İşçi Partisi'nin kesinlikle anlaşmalardan haberdar olduğunu belirterek artık bunları inkâr etmenin mümkün olmadığını, eğer varlıkları kabul edilirse bu sefer de yasal dayanak sağlamanın zorunlu olduğunu aktardı. Anlaşmaların içeriklerine de değinen Bayülken'e göre bazı anlaşmalarda her hangi bir değişiklik yapılmasına gerek olmamasına karşın, bazılarında küçük değişiklikler gerekmekte, bazılarının da ise geniş çaplı değişikliğe ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu şartlar altında Türkiye'nin önerisini geri çeviremeyen Amerikan Dışişleri, anlaşmaların tek bir genel anlaşma altında birleştirilmesini ve bu anlaşmaya eklenecek protokoller ile çeşitli düzenlemelerin yapılmasını kabul etti. ABD tarafından temel anlaşmanın

⁷⁹⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, November 23, 1965.

⁷⁹⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, November 15, 1965 ; NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, November 12, 1965, NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, November 13, 1965; NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, November 16, 1965.; NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, November 23, 1965.

geniş bir kesim tarafından bilinmemesi ve gizli tutulması istenmekle birlikte, anlaşmanın Anayasanın öngördüğü şekilde onay sürecinden geçmesi konusunda da mutabakat sağlanmıştı. Türkiye'nin, NATO Anlaşmasının 3. maddesine dayanacağını bildirdiği “temel anlaşmanın” taslak metnini hazırlaması ve metin üzerinde mutabakat sağlandıktan sonra, nota değişimi ile anlaşmanın yapılması kararlaştırıldı.⁷⁹⁷

7 Nisan 1966'da ABD Hükümetine nota veren Türk Hükümeti bu anlaşmaların yeniden düzenlenmesi talebini resmen ilettili.⁷⁹⁸ Washington'un 18 Nisan 1966'da cevabi bir nota ile bu teklifi kabul ettiğini bildirmesi ile Türkiye ile ABD arasında 3 Temmuz 1969 “Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması” (OSIA) imzalanması ile sonuçlanacak olan görüşme süreci başlamış oldu.⁷⁹⁹

ii) Görev Belgesi Sorunu

Bu dönemde anlaşmaların gizliliğinden ve çokluğundan kaynaklanan bu karmaşıklığa, SOFA'nın uygulamasına ilişkin iki ülke arasında yaşanan fikir ayrılıklarının eklenmesi hukuki meselelere ilişkin açmazı daha da derinleştirmiştir. Özellikle “görev belgesi” uygulaması iki ülke arasında uzun süren yazışma ve tartışmalara neden olacak ve güçlükle çözülebilecektir.

SOFA'nın VII. Maddesi, gönderen devlet personelinin, kabul eden devletin ülkesinde işleyecekleri suçlar karşında tabi olacakları cezai yargıyı tayin etmektedir. Bu maddeye ilişkin tartışmaların doğmasına neden olan ise, hem gönderen devletin

⁷⁹⁷ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, March 3, 1966

⁷⁹⁸ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, April 7, 1966.

⁷⁹⁹ Görüşme süreci hakkında detaylı bilgi için bakınız, Uslu, *a.g.e.*, ss.194-196.

(ABD) hem de kabul eden devletin (Türkiye) kanunlarınca suç olan bir fiilin, gönderen devlet mensuplarınca işlenmesi halinde yargı yetkisinin kimde olacağına ilişkin yapılan düzenlemedir.

SOFA’da bu konuda yapılan düzenlemeye göre resmi bir görevin ifası sırasında (*in the performance of official duty*) suçun işlenmesi halinde yargı yetkisi öncelikli olarak (*primary right*) gönderen devlete aittir. Kişinin resmi görevli olup olmadığını ise bağlı bulunduğu makamca verilen “görev belgesi” belirlemektedir. Eğer kişi resmi görevli değilse bu durumda yargı yetkisi ev sahibi devletindir.

Ancak uygulamada ABD açısından sorunlar yaşanması ile birlikte Amerikan makamları bu konuda daha kesin haklar getirecek düzenlemeleri elde etmek için Türk makamları ile pazarlığa oturdular. Amerikan makamlarının şikâyetleri Türkiye’de yargılanan Amerikan kuvvetleri mensuplarına ilişkin davaların yavaşlığı üzerine yoğunlaşmaktaydı.⁸⁰⁰ Bu nedenle mümkün olduğunca yargı yetkisini kendilerinde tutmak istiyorlardı. Bunun yolu ise Amerikan askerlerine görev belgesi verilmesi sürecini kolaylaştırmaktı. Adalet Bakanlığı ile yapılan görüşmelerde resmi görevin belirlenmesine ilişkin Türkiye’nin tavrı önceleri oldukça katıydı. Konuyu görüşmek üzere Amerikan Büyükelçisi ile bir araya gelen Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Genel Müdürü Hadi Taner, Türkiye’nin bu konuda belirleyici olmasını istiyordu. Bu nedenle belirli suçlarda Türk yargı yetkililerinin, Amerikan askerî personelinin başındaki görevli birlik komutanı tarafından verilen resmi görev

⁸⁰⁰ Çavuş Joseph T. Lee ve Hava eri Augustus Roberson, Jr davaları ile birlikte Amerikan makamları Türkiye ile SOFA Anlaşmasının uygulanmasına ilişkin olarak görüşmelerin aciliyetini gündeme getireceklerdir. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, December 7, 1955; February 8, 1956; February 26, 1956; March 23, 1956; NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases Turkey, December 7, 1955.

belgesini tetkik ve belli koşullarda ise dikkate almama hakkı olduğu fikrini ile yaptığı görüşme sırasında ısrarla savundu.⁸⁰¹

Ancak Türkiye'nin bu tutumu uzun vadeli olmadı. Bir kaç ay süren görüşmelerin sonunda Amerikalı yetkililer, Türk makamlarını SOFA'nın tadili konusunda ikna ettiler. Yapılan değişiklik TBMM'de sorunla karşılaşmamak için "önceki metinde tercüme yanlışlığı yapılmıştır" gerekçesi ile sunuldu.⁸⁰² Buna uygun olarak "*in the performance of official duty*" cümlesinin tercümesi olarak "resmi bir görevin ifası sırasında" yeterli görülmeyerek, yanına "resmi bir görevin ifası dolayısıyla" ibaresi eklendi. Bu ifade ile kişinin görevli sayılacağı durumlar genişletiliyordu. Kanunda ek hükümlerle yapılan tadil, bir tercüme hatasını düzeltmenin ötesine geçmiş, aslında yeni bir kanun ortaya çıkarılmıştı. Tadil kanunu ile ayrıca "*vazife hususunun tayinine müteallik esaslar gönderen devlet ile Türkiye Cumhuriyet Hükümeti arasında tespit olunur*" kuralı getirildi.⁸⁰³ Bu esaslar ise iki ülke arasında 28 Temmuz 1956 tarihinde yapılan nota değişimi ile belirlendi. Buna göre, Amerikan kuvvetlerinin Türkiye'de bağlı buldukları makamın en yüksek rütbeli komutanı [JUSMMAT Komutanı] tarafından, fiilin görev dolayısıyla veya görev sırasında işlendiğini bildiren belgenin imzalanması halinde bu belge, Türk resmi makamlarınca kabul edilecek ve bu belgenin Cumhuriyet Savcılığına ulaşması ile birlikte soruşturma hangi aşamada olursa olsun, dosya Amerikan makamlarına devredilecekti.⁸⁰⁴ Böylelikle Türkiye, SOFA'nın öngördüğu şekli ile resmi bir görevin ifası sırasında işlenen suçlara ilişkin gönderen devletin "öncelikli olarak"

⁸⁰¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases Turkey, December 7, 1955.

⁸⁰² Tunçkanat, *a.g.e.*, s.186.

⁸⁰³ SOFA VII. Maddenin 3A (ii) bendi ile VIII. maddesini Tatbik ve Tadile dair 16.07.1956 tarihli 6816 nolu Kanun. Kanun metninin tamamı için bakınız; Tunçkanat, *a.g.e.*, s.187.

⁸⁰⁴ Nota metninin tamamı için bakınız, Tunçkanat, *a.g.e.*, s.190-191

(*priory*) sahip olduğu yargı yetkisini tamamen Amerikan makamlarına bırakmış oldu. Ayrıca Türk makamlarının görev belgesinin doğruluğunu inceleme veya buna itiraz etme hakkının olmaması ise başlı başına sorunlu bir düzenlemeydi.

Amerikan kuvvetlerine bağlı personelinin, karıştıkları pek çok suçta “görev belgesi” sayesinde Türk mahkemelerinde yargılanmaktan kurtulmaları, çok geçmeden kamuoyunda ciddi tepkilere yol açmaya başladı. Hiç bir şekilde resmi görevli oldukları yolunda kanaatin oluşmadığı, özellikle ölümle sonuçlanan olaylarda bu kişilerin Türk yargısı önüne çıkarılmamaları ve Amerikan askerî makamlarınca verilen düşük cezalarla kurtulmaları, adalate inancı sarsılan Türk halkının kızgınlığını daha da artırmaktaydı. Böyle pek çok olaydan biri Çavuş Frank R. Bolton’ın karıştığı trafik kazasıydı. Çavuş Bolton 11 Mayıs 1956’da askerî cip ile Eskişehir’den Ankara’ya giderken beş çocuğa çarparak, olay yerinden kaçmaya çalışmış ve çocuklardan üçünün ölümüne neden olmuştu. Bunun üzerine tutuklanarak Eskişehir’de hapishaneye gönderilen Çavuş Bolton’un dava dosyası, 1956 Temmuz ayında yapılan düzenleme ile görevli olma tanımının genişletilmesi sonrasında ABD’ye geçti. Amerikan makamlarının yaptığı yargılamada, Çavuş Bolton ihmal sonucu adam öldürmekten ve suç mahallini terk etmekten “suçlu bulunarak” 6 ay boyunca ayda 100 dolar ödeme cezasına çarptırıldı. Ancak bu ceza da, USAF Adli İnceleme Kurulu’nun delil yetersizliği nedeniyle suçlamaları düşürmesi üzerine uygulanmadı. Sadece, Amerikan Hava Kuvvetleri tarafından ölen çocukların ailelerine 6.110 dolar tazminat ödedi.⁸⁰⁵

⁸⁰⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases Turkey, September 12, 1957.

Buna benzer pek çok dava bu dönemde tartışma konusu olmakla birlikte, Albay Morrison'un karıştığı trafik kazası, Türkiye'de görev belgesi sorununun sembolü haline geldi. 5 Kasım 1959'da Amerikalı Albay Morrison, Çankaya'da bir gece kulübünde içki içip eğlendikten sonra yolda yürüyen 11 askere arabası ile çarparak birinin ölümüne diğerlerinin ise yaralanmalarına neden olmuştu.⁸⁰⁶ Tutuklanan albay için bilgi istendiğinde, albayın olay sırasında görev başında olduğuna dair resmi belgenin verilmesi ile mahkeme sanığı Amerikan makamlarına teslim etmiş ve kendisi kazanın üstünden bir gün geçmeden serbest bırakılmıştı.⁸⁰⁷ Olay Türk basının da büyük bir tepki göstermesine neden oldu.⁸⁰⁸ Yeni Gün gazetesi davaya ilişkin haberinde, Türkiye NATO'ya girdiğinden beri Amerikalı personelinin işlediği suçların sayısının 320'yi bulduğunu ve Amerikalıların 30 Türk'ün ölümüne yol açtığı yazmaktaydı. Aynı haberde işlenen suçların Amerikan makamlarınca suç olarak görülmediği, bu suçlara karışanların çoğunun 30-40 dolar ödeyerek kurtulduğu söylenerek isyan ediliyordu.⁸⁰⁹

Halkın büyüyen tepkisine paralel olarak dava, izleyen günlerde Meclis gündemine de taşındı. 13 Kasım'da TBMM'ye bir önerge veren CHP Mardin Milletvekili Kamil Boran, Morrison davasına değindikten sonra Türk Hükümeti'nin yasaları ihlal eden Amerikalılara ilişkin bir önlem alıp almayacağını soruyordu.⁸¹⁰ Ancak bütün bu tepkiler Morrison'u Türk yargısı önüne çıkarmaya yetmediği gibi

⁸⁰⁶ "Bir Amerikalı 11 eri yaraladı," *Ulus*, 6 Kasım 1959; "Türkiye'de ağlayan ilk Amerikalı: 1 erin ölümüne, 10 erin de yaralanmasına sebep olan yarbay basın toplantısı yaptı," *Ulus*, 10 Kasım 1959.

⁸⁰⁷ "11 eri yaralayan Amerikan yarbayı serbest bıraktı," *Ulus*, 7 Kasım 1959.

⁸⁰⁸ "Kanlı Tarlalar," *Dünya*, 9 Kasım 1959; "11 Türk Askerini Yaralayan Amerikalı Albay hala tutuklanmadı," *Yeni Gün*, 7 Kasım 1959.

⁸⁰⁹ "11 Türk Askerini Yaralayan Amerikalı Albay hala tutuklanmadı," *Yeni Gün*, 7 Kasım 1959.

⁸¹⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US Bases&Turkey, November 17, 1959.

Amerika'ya yollanan Morrison, olay nedeniyle sınırlarının bozulduğuna hükmedilerek bir adada tatile yollanacaktı.⁸¹¹

Görev belgesi sayesinde Türk yargısından kurtulan Amerikan askerlerinin haberlerinin izleyen günlerde de basında yer almaya devam etti. Mevzunun hukuki bir uyuşmazlığın ötesine geçmesi, ABD'nin Türk halkı gözünde imajını yıpratması Amerikan makamlarını da endişelendirmeye başlamıştı. Bu dönemde Ankara'daki Elçilik düzenli olarak her türlü davadan Amerikan Dışişlerini haberdar etmekte ve aynı zamanda halkın tepkisine dikkat çekerek, bozulan ilişkileri düzetmek için acil olarak yeni bir halkla ilişkiler programına duyulan ihtiyaçtan bahsetmekteydi.

Kamuoyundaki bütün bu tepkilere karşın, Menderes Hükümeti döneminde bu konuda ciddi bir girişimde bulunulmadı. Amerikan makamlarının çabası ise sadece artan Amerikan karşıtlığına karşı alınması gereken önlemler üzerine düşünmek ile sınırlıydı. 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında, ikili anlaşmaların gözden geçirilmesi sürecinde, görev belgesi sorunun öncelikli olarak ele alındı. Türkiye, 17 Ocak 1961'de Amerikan Dışişleri Bakanlığına görev belgesi sorununa ilişkin bir nota verdi. Bu notada, Amerikan makamlarının yaptığı görev tanımını nihai kılan 28 Temmuz 1956 tarihli nota değişimi ile yapılan anlaşmanın, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na aykırı olduğu ifade edildikten sonra, Türkiye'nin ABD'ye nihai olarak bu hakkı devretmek durumunda bırakılarak ayrımcılığa uğrayan iki NATO ülkesinden biri olduğu [diğeri Yunanistan'dır] savunulmakta ve görev belgesinin

⁸¹¹ Ataöv, *a.g.e.*, s.203; Çelenk, *a.g.e.*, s.79.

düzenlenme şeklinin Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki kapitülasyonları hatırlattığını vurgusu ile yeni bir düzenleme talep edilmekteydi.⁸¹²

Washington bu konuda değişikliğe yanaşmak istemiyordu. Türkiye'nin talebinin üstünden bir seneden fazla zaman geçmesine rağmen bir ilerleme kaydedilememişti. Nisan 1962'de Türk Dışişleri tarafından konunun çözümüne ilişkin bir öneri hazırlanarak Amerikan makamlarına iletildi. Türkiye, öncelikle diğer NATO ülkelerindekine eşit bir uygulama talebinde bulunmaktaydı.⁸¹³

Ancak bu öneriye de olumlu veya olumsuz yönde bir cevap alamayan Ankara, bu sessizlikten rahatsızdı. Türkiye'nin "görev belgesi" sorununun çözülmesi konusundaki ısrarında ciddi olduğunu anlayan Amerikan yönetimi, Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları ile istişare ederek bir orta yol bulma çabası içine girdi.⁸¹⁴ Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ile anlaşmaya varmanın gerekliliğine inanmasına karşın Savunma, her hangi bir değişikliğin sahip oldukları haklardan feragat anlamına geleceği gerekçesi ile Dışişlerinin bu konudaki düzenleme önerilerine karşı çıkıyordu.⁸¹⁵ ABD'nin Ankara Elçisi Hare ise Türk makamlarının sabırının kalmadığı düşüncesindeydi ve eğer bu konu çözülmezse Türkiye'nin Amerika'nın yargı hakkını tanımaktan tamamen vazgeçebileceğinden, iki ülke arasındaki ilişkilerin bu nedenle bozulabileceğinden kaygılanıyordu. Türkiye'nin

⁸¹² NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), February 2, 1963.

⁸¹³ NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), February 1, 1963 ve January, 1963.

⁸¹⁴ NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), January 11, 1963.

⁸¹⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), February 2, 1963.

sunduğu öneriye karşı ABD'nin sessizliğini eleştiren Hare'e göre bu konuda samimi bir çözüm sunmadıkça artık Ankara'yı ikna edebilmenin yolu kalmamıştı.⁸¹⁶

Türkiye ile bir uzlaşmayı varma fikrini paylaşan Amerikan Dışişleri bununla birlikte bu konuda çok fazla da taviz verme taraftarı değildi. Başından beri Türkiye'nin önerisi ABD için kabul edilebilir bir seçenek değildi. Türkiye'nin taleplerine cevap vermekten kaçınılmasının ardında yatan neden ise devam etmekte olan Jüpiter füzelerinin Türkiye'den kaldırılmasına ilişkin görüşmelerdi. ABD Dışişleri, Jüpiterlerin kaldırılmasına ilişkin nihai anlaşmaya varılana kadar elini zora sokacak bu konuyu mümkün olduğu kadar erteleme gayreti içindeydi.⁸¹⁷ Nitekim bu konudaki kararın Elçiliğe Şubat ayında bildirmesine karşın, Büyükelçi konuyu Dışişleri Bakanı Erkin'e açmak için Jüpiterlere ilişkin nihai anlaşmanın yapıldığı Nisan ayına kadar bekleyecekti.⁸¹⁸

Türkiye'nin önerisindeki kilit nokta görev tanımında nihai kararı verme yetkisinin Türk makamlarına devredilmesiydi.⁸¹⁹ Hiçbir NATO ülkesinde böyle bir uygulama olmadığını savunan Amerikan Dışişleri ise, görev statüsünün nihai tanımı da dahil olmak üzere Türkiye'deki NATO-SOFA'ya ilişkin bütün düzenlemelerin, diğer NATO ülkelerindeki prosedürler ve uygulamalarla paralellik gösterdiği gerekçesi ile bu öneriye karşı çıkmaktaydı. Amerikalı yetkililer, mevcut uygulamada evsahibi devletin, diplomatik teamüllere uygun olarak, hükümetler seviyesinde

⁸¹⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), February 2, 1963.

⁸¹⁷ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963), February 25, 1963.

⁸¹⁸ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963), April 26, 1963.

⁸¹⁹ NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), August 20, 1962; NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), April 30- May 1, 1963.

verilen sertifikayı görüşme hakkı saklı kalmakla birlikte, Amerikan makamlarınca verilen görev belgesinin her evsahibi ülke tarafından kabul edildiğini savunmaktaydılar.⁸²⁰ Oysa Türkiye'deki uygulamalara baktığımızda aslında hükümetler seviyesinde bile bu hakkın kullanılmadığını görmek mümkündür. Ayrıca Dışişleri yetkilileri tarafından savunulan, bazı NATO ülkelerinin teknik olarak son karara hakları olsa bile bunun uygulamada kullanılmadığı argümanı ise ikna edicilikten uzaktı. Çünkü Amerikan makamları Türkiye'ye "teknik olarak" bile bu hakkı tanımaktan kaçınıyorlardı. Burada dayandıkları gerekçe ise aslında uygulama farkının olmadığı, farkın kimi ülkede bu hakkın yazılı bir anlaşma ile kimisinde ise sözlü bir mutabakatla elde edilmesinden kaynaklanıyordu.⁸²¹

5 Haziran 1964'te ABD Başkanı Johnson'ın Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektubun yarattığı gerilim SOFA Anlaşmasının gözden geçirilmesi konusunda Türkiye'nin daha katı bir tutum takınmasına yol açtı. Dışişleri Bakanlığı NATO Daire Başkanı Pertev Subaşı, 4 Eylül'de Amerikalılarla yapılan toplantıda, NATO-SOFA uygulamalarında yapılacak değişikliğin kağıt üstünde değil, görülebilir olmasını istediklerini ve ortak kontrol hakkı talep ettiklerini Türk heyeti adına yaptığı konuşmada dile getirdi. Türkiye için tek sorun görev belgesi değildi. En temel şikayetlerden birini mevcut uygulamaların detaylarına ilişkin bilgi sahibi olmayışları ve özellikle gümrüksüz mallardan dolayı oluşan ekonomik kayıp oluşturmaktaydı.⁸²² Özellikle gümrüksüz olarak Amerikan mallarının satıldığı askerî mağazalara giriş kartlarının kurallara uymayan şekilde dağıtılması

⁸²⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963), February 25, 1963.

⁸²¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), April 30 - May 1, 1963.

⁸²² NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, September 11, 1964.

ve yasağa karşı bu malların Türklere satılması sonucu doğan karaborsa sorunu devam ediyordu.⁸²³ Toplantıdan çıkan işbirliği kararına karşı, uygulamada değişiklik üzerine görüşme için taraflar ancak 1965'in Ocak ayında tekrar bir araya gelebildiler. Pertev Subaşı'nın yerine göreve gelen Şükrü Elekdağ'ın başkanlık ettiği Türk heyeti benzer talepleri getirerek, özellikle gümrüksüz mallar ve bunun yol açtığı ekonomik kayıplar üzerinde durarak, Türkiye'nin talepleri tekrar hatırlattı. Ancak toplantıdan bir sonuç alınamamıştı.⁸²⁴

Görev belgesi, gümrüksüz mallar ve yargı feragati başta olmak üzere SOFA uygulamalarına ilişkin sorunlar, 1965'te Süleyman Demirel Başkanlığında Adalet Partisi'nin (AP) iktidara gelmesi sonrasında Türkiye İşçi Partisinin güçlü muhalefeti ile birlikte Meclis gündemine taşındı. Konuya ilişkin muhalefeti yatıştırmaya çalışan Demirel, 9 Kasım 1965'te Millet Meclis'ine hitaben yaptığı konuşmada Amerikalı askerî personelin yargılanmasına ilişkin yeni kararnamenin yürürlüğe gireceğini belirterek şu açıklamayı yapıyordu:⁸²⁵

“Suça karışan NATO personelinin davaları yeni yasal maddelerle düzenlenmiştir. Bu sistem yürürlüğe girmiştir. NATO ülkelerinde görev yapan bizim askerlerimiz de aynı ayrıcalıklardan yararlanacaklar. Gümrük vergilerine ilişkin ayrıcalıklar da buna dahil. Bu sistem karşılıklılık esasına göre uygulanacaktır”

Ancak 12 Kasım'da Amerikan Elçiliği'nin Demirel'in konuşmasına ilişkin Washington'a gönderdiği yazıdan aslında konunun çözülmemiş olduğu anlaşılıyordu. Demirel'in yaptığı konuşmadan övgüyle söz eden ve muhalefetin tezlerini çürütmek

⁸²³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963), February 7, 1963.

⁸²⁴ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, January 26, 1965.

⁸²⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, November 12, 1965.

için gösterdiği çabayı takdir eden Elçilik, NATO personelin davalarına ilişkin Demirel'in hangi düzenlemeden bahsettiğinden habersizdi. "Karşılıklılık esasına" ilişkin kesinlikle her hangi bir fikirleri olmadığını söyleyen Büyükelçi, görev tanımına ilişkin 1964 Ekim ayında başlayan görüşmelerin Mart ayına kadar devam ettiğini ancak bir sonuç alınmadığını hatırlatmaktaydı. O tarihten sonra ise yeni görüşmeler yapılmamıştı.⁸²⁶

Oysa 11 Kasım tarihli Milliyet gazetesinde yargılama usulünde değişiklik yapıldığı haberi yer alıyordu. Habere göre, kararname ile birlikte Türkiye'de görevli Amerikalı personel her hangi bir suç işlediği takdirde görev başında olup olmadığı bağlı olduğu Amerikan makamı tarafından tespit edilecekti. Ancak bu belgenin doğruluğunu kabul etmeme hakkı Türk makamlarına ait olacaktı. Belgenin kabul edilmemesi halinde ise sanık Türk mahkemelerinde yargılanacaktı. Yine bu haberde yer alan bilgiye göre bu anlaşma bir süredir uygulanmaktaydı.⁸²⁷

Demirel'in açıklamasının ardından yayılan bu haberler için Elçilik, "zor gelecek görüşmelerin habercisi" yorumu yapıyordu.⁸²⁸ Gerçekten de Elçik bu görüşünde haklı çıktı. Görev belgesinin düzenlemesine ilişkin prosedür konusunda ancak 24 Eylül 1968'de mutabakata varılabildi.⁸²⁹ Nota değişimi ile gerçekleştirilen yeni anlaşma, Türkiye'nin görev belgesi konusunda nihai karar merci olma ısrarından vazgeçtiğini gösteriyordu. Bununla birlikte bu anlaşma ile verilen belgenin "*Türk Genelkurmay Başkanlığı tarafından kabule değer görülmesi şartı*" getirilmişti.

⁸²⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, November 12, 1965.

⁸²⁷ "Amerikalıları yargılama usulünde değişiklik yapıldı," *Milliyet*, 11 Kasım 1965.

⁸²⁸ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, November 12, 1965.

⁸²⁹ Anlaşmanın tam metni için bakınız ; Tunçkanat, *a.g.e.*, s.192-195.

Buna göre, Türkiye'nin itirazı Amerikan makamlarınca da kabul edilirse dava Türk mahkemelerinde görülecekti. Ancak Türk Genelkurmay'ının bir görev belgesinin kabul etmemesi ve Amerikan makamlarının buna karşı çıkması durumunda, müzakere yoluyla bir anlaşmaya varılacaktı. Türkiye'nin böyle bir hakkı elde etmiş olması ilk bakışta önemli gözükmemektedir. Bununla birlikte anlaşma, verilen görev belgesi konusunda 2 ay içinde uzlaşma sağlanması istiyordu. Eğer bu süre zarfında uzlaşma sağlanamaz ise mesele görüşülmeye devam etmekle birlikte, SOFA hükümleri gereği bir davanın hızla görülmesi şartına uygun olarak, ilgili dava Amerikan makamlarına devredilecekti. Bu da aslında uygulamada çok büyük bir değişikliğin olmadığı anlamına geliyordu. Nitekim, anlaşma sonrasında bu konuda itirazlar dinmeyecek, devam eden görev belgesi uygulamasına ilişkin muhalefet tarafından "yasal kapitülasyon" benzetmesi yapılacaktı.⁸³⁰

Görev belgesine ilişkin bu anlaşma bugün de geçerliliğini korumaktadır.⁸³¹ Meselenin taraflar arasında büyük bir sorun olmaktan çıkmasını sağlayan şey hukuki düzenlemeler değil, Türkiye'de görev yapan Amerikan askerlerinin sayısının ciddi şekilde azalmış olması, buna paralel olarak da bu tür adli vakaların sayısının düşmesidir.

3) 1967 Arap-İsrail Savaşı: Hükümetin İncirlik Sınavı

1967 baharında Ortadoğu'da gerilen siyasi ortam her an patlak verecek bir savaşın sinyallerini vermeye başlamıştı. İsrail ile Arap ülkeleri arasında çıkacak bir

⁸³⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 7, 1970.

⁸³¹ Türkiye ile ABD arasında yürürlükte olan anlaşmaların listesi için bakınız; ABD Ankara Büyükelçiliği internet sitesi http://turkey.usembassy.gov/treaty_websites.html, erişim tarihi : 05.05.2007.

savaşta İsrail'e yardım için Amerikan'ın operasyon başlatacağına ilişkin söylentiler, İncirlik Üssü'nün Amerikan uçaklarınca kullanılacağına dair tartışmaları da beraberinde getirdi. Ancak ABD için 1958'de Lübnan Savaşı'nda yararlılığı kanıtlamış İncirlik Üssü'nü kullanmak, Türkiye ile son dönemde yaşanan sıkıntılar ve ülkede yükselen Amerikan karşıtlığı gözönüne alındığında, bu sefer o kadar kolay gözüküyordu.

Ortadoğu'daki durumun endişe yaratmaya başladığı 1967 yılının başından itibaren hükümet yetkililerince yapılan açıklamalar, Türkiye'nin üslerin kullanımı konusunda hassasiyetinin arttığını göstermekteydi. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Ocak ayında Tercüman gazetesine verdiği demeçte söz konusu üslerin NATO çerçevesinde kolektif savunma amacına yönelik olduğunu belirterek hiç birinin Türk Hükümetinin iradesi dışında kullanılmayacağını açıklamıştı.⁸³² Aynı yıl Bakanlığının bütçe görüşmeleri sırasında Senato'da konuşan Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu, Türkiye'de NATO Anlaşması çerçevesinde kurulan tesis ve üslerin Türk Hükümetinin arzu etmediği doğrultuda kullanılmayacağını ve Türkiye'nin bu şekilde bir savaşa sürüklenemeyeceğini tekrarlıyordu.⁸³³

Mayıs ayı sonunda Mısır devlet başkanı Nasır'ın Akabe Körfezi'ni İsrail'e giden gemilere kapatma kararının ardından bölgede gerilim iyice tırmanmıştı. 27 Mayıs'ta bir açıklama yayınlayan Türk Dışişleri, Hükümetin komşularla iyi dostluk ilişkileri çerçevesinde Türkiye ile Arap ülkeleri arasında mevcut yakın ilişkileri göz önünde bulundurduğunu hatırlatarak, barışa yönelik gayretleri desteklediğini

⁸³² “Başbakanın Tercüman Gazetesine Demeci, 15 Ocak 1967” *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 28, Ocak 1967, s.74.

⁸³³ “Topaloğlu, Üslerin Arzu Etmediğimiz İstikamette Kullanılmayacağını Söyledi, 3 Şubat 1967” *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 29, Şubat 1967, s.12.

duyurdu.⁸³⁴ Türkiye bu savaşın dışında kalmak istiyordu. Ancak basında yer alan çok çeşitli haberler kafa karışıklığının devam etmesine yol açmaktaydı. Konunun gündeme oturması üzerine Meclis'te bir konuşma yapan Dışişleri Bakan Vekili ve İçişleri Bakanı Faruk Sükan, Türkiye'nin menfaatlerinin bölgenin sulh ve güvenlik içinde bulunması yönünde olduğunu bir kez daha tekrarlıyor ve hükümetin bu duruşu koruduğunu, bunun dışında basında yer alan açıklamaların gerçeği yansıtmadığına söylüyordu.⁸³⁵

Türkiye'nin Arap komşularını rahatlatan bu açıklamasına karşın, konuya ilişkin görüşü sorulan Amerikan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Robert McCloskey, basın toplantısında Türkiye'deki üslerin Ortadoğu'da muhtemel bir harekât için kullanılmayacağına yönelik Türk Hükümetinin kendilerine bir şey söylemediğini açıklaması konunun hala gündemde olduğu izlenimini uyandırıyor.⁸³⁶ Üstelik McCloskey'in Washington'un böyle bir isteğinin olup olmadığı yolundaki soruları ise cevapsız bırakması kafalardaki soru işaretlerini daha da artırmıştı. Bu durumu, "Üslerin kullanılması meselesinde rivayet muhtelif" başlığı ile özetleyen 2 Haziran 1967 tarihli Ulus gazetesi, McCloskey'in açıklamasıyla, El-Ahram gazetesinin "Türkiye Mısır'a teminat verdi" haberini birlikte duyurmuştu.⁸³⁷

Aynı günlerde, Amerika'nın destek talebini iletmek üzere Amerikan Büyükelçisi Parker T. Hart, Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile bir araya geldi.⁸³⁸ Ancak bu görüşme Amerikalılar adına beklenen şekilde sonuçlanmadı. Türkiye ABD'ye

⁸³⁴ "Hükümet Görüşünü Açıkladı," *Ulus*, 29 Mayıs 1967.

⁸³⁵ "Orta Doğu Buhranı Hakkında Dışişleri Bakan Vekilinin Millet Meclisinde Yaptığı Konuşma, 29 Mayıs 1967" *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 32, Mayıs 1967, s.100-103.

⁸³⁶ "Amerikan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün Türkiye'deki Tesislerle İlgili Beyanı, 31 Mayıs 1967" *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 32, Mayıs 1967, s.42.

⁸³⁷ "Üslerin Kullanılması Meselesinde Rivayet Muhtelif," *Ulus*, 2 Haziran 1967.

⁸³⁸ "Amerika'ya Görüşümüzü Bildirdik," *Ulus*, 3 Haziran 1967.

üslerin kullanımı konusunda olumsuz cevabına karşın, Sovyet gemilerine boğazlardan geçiş izni vermişti.⁸³⁹

5 Haziran 1967’de, İsrail uçaklarının Mısır’ı bombalaması ile birlikte 6 gün sonra sona erecek Arap-İsrail savaşı başladı. Savaş başlar başlamaz Türkiye Büyük Millet Meclisi acil olarak toplandı. Ortadoğu olayları ile ilgili Meclisi ve Senatoyu bilgilendirmek amacıyla kürsüye çıkan Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’in açıklamaları vekilleri tatmin etmemişti. Bakan, konuşması sonrasında, özellikle İncirlik Üssü başta olmak üzere Türkiye’deki üslerin kullanılıp kullanılmayacağı soruları ve izin verilmediğine yönelik garanti talepleri ile karşı karşıya kaldı. Çağlayangil’in Senato’da yaptığı “NATO Anlaşmasının üçüncü maddesi uyarınca meydana getirilen tesislerin, Türk hükümetinin arzusu hilafında bir olupbittiye getirilip kullanılmasına imkân yoktur” açıklaması da yetersiz kalmıştı.⁸⁴⁰

Ertesi gün gerçekleşen Dışişleri Bakanının bulunmadığı Meclis oturumunda muhalefet itirazlarına devam etti. Güven Partisi adına konuşan Turhan Fevzioğlu, Türkiye’de ittifaklara dayanarak kurulan üslerin Ortadoğu bölgesindeki savaşa müdahale amacıyla kullanılmasına müsait olmadığını müttefiklere hükümetin resmen bildirmesini partisi adına talep etmekteydi. Benzer kaygıları dile getiren TİP’ten Çetin Altan ise konuşmasında, bu tesislerin, Ortadoğu krizinde Türkiye’nin inisiyatif dışında ABD tarafından kullanılarak, Türkiye’nin bir oldubitti ile karşı karşıya bırakılmayacağını konusunda güven sahibi olmadıklarını belirtiyordu.⁸⁴¹

Tüm bu şüphelere karşın, Hükümet üslerin kullanılmasının söz konusu olmadığını

⁸³⁹ “İlk Rus Harb Gemisi Boğazlardan Geçti,” *Milliyet*, 1 Haziran 1967.

⁸⁴⁰ “Dışişleri Bakanının Orta Doğu Olayları Hakkında Senato’da Yaptığı Konuşma, 6 Haziran 1967” *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 33, Haziran 1967, s.37-38.

⁸⁴¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt.18, Birleşim 114, Oturum 1, 6 Haziran 1967, s. 132-137.

ısrarla vurgulamaya devam etti. 8 Haziran günü muhalefet partilerinden gelen soruları cevaplayan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Türkiye'deki üslerin Ortadoğu'daki savaşa ilgili olarak kullanılmasının imkânsız olduğu şu sözlerle dile getirmekteydi;⁸⁴²

“Bunlar müşterek üs ve tesislerdir ve Türkiye'nin iradesi dışında, Türkiye'nin menfaatleri ile politikası ile bağdaşmayacak şekilde kullanılmaları asla mevzu bahis değildir. Asla mümkün değildir.(...) Bir kere şu hususu tekrar ve kesinlikle belirtmek isterim. Bunlar NATO çerçevesinde kurulmuş müşterek tesislerdir ve biraz evvel belirttiğim gibi Türkiye'nin iradesi dışında kullanılmaları mümkün değildir.”

1967 Savaşında, ABD Türkiye'deki haberleşme istasyonlarından yararlanmakla birlikte İncirlik Üssü'nün de dahil olduğu Türkiye'deki üslerin yakıt ikmali ve uçuşlara donanım desteği verilmesi kapsamında kullanımına dair izin almayı başaramamıştı.⁸⁴³ Üslerin kurulmasından 1960'ların sonuna kadar geçen 20 yıllık süre zarfında bütün dünya değişirken, Türkiye'nin ABD'ye bakışında da değişiklikler meydana gelmişti. 1969'da OSİA'nın imzalanması ile birlikte, Türkiye'deki üslerin statüsü yeniden belirlenirken, ilişkilerde de yeni bir döneme girildi.

D) ORTAK SAVUNMA TESİSİ İNCİRLİK

Vietnam savaşının getirdiği ekonomik yük ve yumuşama döneminin koşulları, Türkiye'nin anlaşmaların yenilenmesi yönündeki baskısı ile birleşince üslerin statüsüne değişiklik getirecek bir sürecin içine girildi.

ABD'de bir süredir mevcut üs yapısı ile ilgili sorunlar dile getirilmekteydi. 31 Ekim 1966'da yayınlanan USAF Üslenme Çalışması (*USAF Basing Study*) başlıklı

⁸⁴² “Orta Doğu Savaşı ile İlgili Olarak Millet Meclisinde Yapılan Konuşmalara Dışişleri Bakanının Verdiği Cevap, 8 Haziran 1967” *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 33, Haziran 1967, s.39-41.

⁸⁴³ Bruce R. Kuniholm, “Turkey and the West,” *Foreign Affairs*, Vol. 70, No. 2 (Spring, 1991), s.40.

raporda, yeni opsiyonlar geliştirilirken “bağlantılı operasyonel üs” (*collocated operational base*) kavramı ortaya atılmıştı. Bağlantılı operasyonel üs, ev sahibi devlete ait olmakla birlikte, ana üslerdeki Amerikan kuvvetleri tarafından bu üsler ev sahibi devletle birlikte ortak olarak kullanılacaktı. Bağlantılı üsler büyük ölçüde ana üssün kaynaklarından yararlanacaktı. Bu sayede ABD üzerindeki yükü hafifletmeyi amaçlıyordu.⁸⁴⁴ 1960’ların sonlarına doğru Ameirkan ekonomisinde kritik noktaya gelen sorunlar yeni üs planının hayata geçirilmesi zorunu kıldı.

Türkiye’de yükselen Amerikan karşıtlığı ve hükümetin üstünde oluşan kamuoyu baskısı ABD ile yeni bir anlaşma için masaya oturmayı kaçınılmaz hale getirmişti. Uzun süre görüşme ve çalışmaların sonucunda taraflar bir anlaşma metni üzerinde 1969 yılı yazında anlaşmaya varabildiler.

1) İncirlik Üssü’nün Hukukuki Statüsü: OSİA

3 Temmuz 1969’da Türkiye ile ABD, iki ülke arasında daha önce yapılan anlaşmaları revize ederek bir çatı altında toplayan Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması’nı imzaladılar. Ocak 1970’de TBMM ile Senato’nun kapalı oturumlarında üyelere açıklanan anlaşmanın, gizli olması nedeniyle kamuoyuna sadece temel prensipler hakkında bilgi verilmişti. Anlaşmanın içeriği hakkında halkın bilgisi ancak 1974 Şubat’ında ABD’nin Kıbrıs Harekâtı nedeniyle Türkiye’ye karşı silah ambargosu kararını almasından sonra oldu. 16-17 Mart 1975’te, Hürriyet gazetesi anlaşma metninin tamamını yayınladı.⁸⁴⁵

BM Anlaşmasının 51. maddesi ve NATO Anlaşmasının 3. maddesini temel alan OSİA’da, eski anlaşmalardan kaynaklanan pek çok sorun giderilmişti. Daha

⁸⁴⁴ Bkz.yuk. s.107.

⁸⁴⁵ Armaoğlu, *a.g.e*, s.278.

önce uygulama anlaşmaları nedeniyle ortaya çıkan ihlalleri peşinen aşmak için açık bir ifade ile “*uygulama anlaşmalarının hiçbir hükmünün bu anlaşmanın metin ve ruhuna aykırı olamayacağı*” hükmü getirilmişti.⁸⁴⁶ Bunun yanısıra, OSİA ile, Askerî Tesisler Anlaşması döneminde neredeyse tamamen Amerika’nın kontrolüne bırakılmış olan, ortak askerî tesislerin işleyişine ve burada görev yapan personele ilişkin kuralların belirlenmesi “*önceden Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından tasvib olunması*” şartına bağlanmıştı. Ayrıca yeni anlaşma ile ortak askerî tesislerin amaç, mahiyet ve faaliyetlerine etki edecek her hangi bir değişikliğin Türkiye’ye haber verilmeden gerçekleştirilmesinin de önüne geçiliyordu. OSİA yeni kurulacak tesislere ilişkin de hükümler içermekteydi. Buna göre, Türkiye tarafından tahsis edilen arazi üzerinde Amerikalılar tarafından kurulacak her türlü tesis, kuruluş tarihinden itibaren Türk Hükümetinin malı olacaktı. Anlaşma ile ayrıca, ortak tesislerin Türk Hükümetinin yetkili makamlarının denetimine tabi olacağı ve Türkiye’nin sivil ve askerî personelini buralarda görevlendirme hakkı bulunduğu hükme bağlanmıştı.

Anlaşmada İncirlik’le ilgili yeni düzenlemeleri de içeriyordu. Buna göre, NATO’ya tahsisli Amerikan uçakları İncirlik’te NATO’nun ortak savunma planları gereğince görev yapacaklardı. Bu, NATO Konseyi emrindeki Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkomutanlığı’na (SACEUR) bağlı bu kuvvetler, ancak Türkiye’nin de üye olduğu bu Konsey kararları doğrultusunda hareket ettiklerinden Türkiye’nin onayı ve bilgisi olmadan NATO dâhilinde bile olsa kullanılmayacakları anlamına geliyordu. Ayrıca NATO Anlaşmasının, BM Anlaşmasını hükümlerine uygun

⁸⁴⁶ OSİA’nın tam metni için bakınız ; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 277-286.

şekilde düzenlenmiş olması nedeniyle savunma amaçları dışında başka bir amaç için kullanılması da söz konusu değildi.⁸⁴⁷

1969 Anlaşması ile üslerin kullanımı ve statülerinde değişiklik yapılmakla kalmadı, bu dönemi takiben pek çok üssün Türk Hükümeti'ne devri de gerçekleştirildi. Yapılan anlaşma ile Diyarbakır (Pirinçlik), Kocaeli (Karamürsel) ve Adana (İncirlik) üslerine, Sinop'taki radar tesislerine ve Ankara Balgat'ta bulunan lojistik tesislerle TUSLOG karargâhına "ortak savunma tesisi" statüsü verildi. Ayrıca İstanbul, İzmir ve İskederun'da bulunan Türk Silahlı Kuvvetlerine ait tesislerde, takım-bölüm büyüklüğünde Amerikan kuvvetlerine ait ulaştırma personeli görev yapabilecekti.⁸⁴⁸ Bu açık hükümlere karşın, İstanbul ve İzmir'deki tesislerin ve Balgat'taki Ankara Havaalanını da içeren Ankara'daki tesislerin statüleri iki ülke arasında daha sonra sorun yaratmıştır. Amerikalı personelin görev yaptığı bu tesislerin ABD tarafından ortak savunma tesisi statüsü içinde kullanılmak istenmesi Ankara tarafından kabul edilmeyecektir.⁸⁴⁹

Sayılan beş tesis dışında diğer tüm üs ve tesislerin tamamen Türkiye'ye devredilmesi konusunda mutabakata varılmıştı.⁸⁵⁰ Samsun, Trabzon ve Çiğli'deki askerî tesislerin 1 Temmuz 1970'de Türk Silahlı Kuvvetlerine devri tamamlandı.⁸⁵¹ Çiğli'nin devredilmesiyle birlikte üstlendiği faaliyetler aşamalı olarak sona

⁸⁴⁷ "Başbakanın İkili Anlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı," *Dışişleri Bakanlığı Belletini*, Sayı 65, Şubat 1970, s. 103.

⁸⁴⁸ "Başbakanın İkili Anlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı," *Dışişleri Bakanlığı Belletini*, Sayı 65, Şubat 1970, s. 103 ve 107.

⁸⁴⁹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 22, 1972.

⁸⁵⁰ "Başbakanın İkili Anlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı," *Dışişleri Bakanlığı Belletini*, Sayı 65, Şubat 1970, s. 103 ve 107.

⁸⁵¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 7, 1970.

erdirilirken, buradaki hava birliği de kalıcı olarak İncirlik'e nakledildi.⁸⁵² Bu yeni durum ile birlikte İncirlik yeni bir inşaat sürecinin sonunda büyütüldü. Benzer şekilde Diyarbakır, Karamürsel, Sinop'taki tesisler de genişletildi.⁸⁵³ Tüm bu sürecin sonunda Türkiye'deki Amerikan kuvvetlerine bağlı askerî personel sayısı 6.000 indirildi.⁸⁵⁴

. Yürülüğe girmesi ile OSİA 23 Haziran 1954 Askerî Kolaylıklar Anlaşmasının yerini aldı. Ancak OSİA kendinden önce yapılan bütün uygulama anlaşmalarını ortadan kaldırmış değildir. Mesela NATO kapsamında imzalanan 23 Haziran 1954 tarihli Türkiye'deki Amerikan Askerlerinin Statüsünü belirleyen SOFA uygulama anlaşma bugün hala yürürlüktedir.⁸⁵⁵ Diğer kimi anlaşmalar ise OSİA çerçevesinde gözden geçirilmiştir. Yeni Anlaşma pek çok açıdan Türkiye'nin üsler üzerinde kontrolünü genişletirken, Amerika'nın sahip olduğu hakları da sınırlandırmıştır. Bununla birlikte bu anlaşma, geçmişten kalan sorunların hepsine çözüm olmamıştır. Bunun sebeplerinden biri hukuki olarak bir takım eksiklikler kapatılmakla birlikte, uygulamada bunun her zaman karşılık bulmamasıdır. ABD ile Türkiye arasında OSİA öncesi yaşanan sorunlara baktığımızda bu sorunların her zaman anlaşmaların içeriğinden değil, kimi zaman mevcut anlaşmaların ihlalinden kaynaklandığı açıktır.

⁸⁵² NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 7, 1970.

⁸⁵³ Ömer Karasapan, "Turkey and US Strategy in the Age of Glasnot," *Middle East Report*, September-October 1989, s.7.

⁸⁵⁴ "Başbakanın İkili Anlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı," *Dışışleri Bakanlığı Belletini*, Sayı 65, şubat 1970, s. 108.

⁸⁵⁵ Türkiye ile ABD arasında yürürlükte olan anlaşmaların listesi için bakınız; ABD Ankara Büyükelçiliği internet sitesi http://turkey.usembassy.gov/treaty_websites.html; CRS raporunda yer alan ABD ile NATO üyesi ülkeler arasındaki SOFA Anlaşmaları listesi. R.Chuck Mason "Status of Forces Agreement (SOFA): What Is It and How Might One Be Utilized in Iraq," *CRS Report for Congress*, June 16, 2008.

Yeni anlaşmada eleştirileri tam anlamıyla dindirememiştir. ABD'nin Türkiye'deki üsleri bazılarında vazgeçse de kullanmaya devam etmesi nedeniyle Türkiye'nin egemenlik haklarının ihlal edildiği yönündeki eleştiriler TİP tarafından Meclis kürsüsünde seslendirilmeye devam etmiştir.⁸⁵⁶ Yükselen itirazlar karşısında, 7 Şubat 1970'te bir basın toplantısı düzenleyen dönemin başbakanı Süleyman Demirel, OSİA'nın imzalanmasıyla yeni bir dönemin başladığı, geçmiş uygulamalardan kaynaklanan hataların önlediği ve 1954 Anlaşmasının dezavantajlarının ortadan kaldırıldığını anlatarak kamuoyunu ikna etmeye çalışacaktır.⁸⁵⁷ Bununla birlikte, özellikle anlaşmanın içeriğinin kamuoyu ile tam paylaşılmaması ve Amerika'ya tanınan ayrıcalıklar konusunda eleştirilerini dile getiren basında pek çok kalem Başbakan'ın açıklamalarından tatmin olmuş gözükmemektedir.⁸⁵⁸

Öte yandan OSİA, Amerikalıları da tam anlamıyla mutlu eden bir anlaşma olmamıştır. Türkiye'ye tesislerin devredilmesi aslında ABD'nin o dönem uyguladığı deniz aşırı bölgelerde yeniden yapılanma politikasına uygun olmakla birlikte geriye kalan tesislerin kullanımı konusunda sıkıntı içine girmiştir. OSİA'nın uygulama anlaşmalarının görüşmeleri sırasında bu anlaşmazlık daha da belirginleşecek ve Amerikan makamlarının pek çok kez görüşmelerin yavaşlığından şikâyet etmesine yol açacaktır. Üzerinde anlaşılmaya çalışılan her konunun, siyasi gerginlik vesilesi olması başka bir güçlük olarak karşılarına çıkacaktır.⁸⁵⁹ Görüşmeleri hızlandırmak

⁸⁵⁶ Uslu, *a.g.e.*, s. 196, Tunçkanat, *a.g.e.*, s. 243-259, Çelenk, *a.g.e.*, s.94.

⁸⁵⁷ “Başbakanın İkili Anlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı,” *Dışişleri Bakanlığı Belletini*, Sayı 65, Şubat 1970, s. 98-140.

⁸⁵⁸ Akşam'dan İlhami Soysal, Milliyet'ten Kemal Bisalman, Cumhuriyet'ten İlhan Selçuk basın toplantısından sonra kaleme aldıkları yazıları ile OSİA'yı ve Başbakan Süleyman Demirel'in bu konudaki açıklamaları eleştiren basındaki isimlerden bir kaçıdır. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 10, 1970.

⁸⁵⁹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 22, 1972.

için uğraşıldıysa da istenilen sonuç elde edilemez. Nitekim 1974 yılında OSİA feshedildiğinde uygulama anlaşmaları henüz tamamlanmamıştır.

OSİA Anlaşması imzalanmasının, sadece Türkiye'nin ısrarcı taleplerinin ve kamuoyundaki tepkisinin sonucunda gerçekleştiğini söylemek doğru değildir. Tüm bunlarının etkisi yatsınamaz olmamakla birlikte, ABD'nin dünyada deniz aşırı üslerinde ve komutanlıklarında yapılanmaya gitmesinin büyük bir etkisi olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu dönemde dünyanın dört bir yanına dağılan Amerikan askerleri ile devasa hale gelen üs yapısının hantal bir hal aldığı, çoğu üssün işlevinin olmadığı gibi büyük bir maliyet getirdiği düşünülmektedir. Askerleri bu ülkelerde konuşlandırmak yerine belli hava üslerinin kullanımına ilişkin edinilecek haklarla hem daha esnek bir yapı elde edilecek, hem maliyet düşürülecek, hem de artık göze batan Amerikan yayılması gizlenmiş olacaktır. Gerçekten bu dönemdeki üslerin çoğu için ciddi bir askeri yararlılıkları olduğu argümanı son derece yanıltıcıdır. 18 ilinde 30 yaklaşan tesis sayı ile Türkiye'de bu durumun dışında değildir. OSİA imzalandıktan sonra bu tesislerin çoğu kapatılmasına karşın, geriye kalan üslere ABD'nin hangi gerekçelerle ihtiyaç duyduğu tartışmalıdır. Nitekim 5 Aralık 1970'te Milliyet Gazetesinden Mehmet Ali Birand, yaptığı röportajda ABD eski büyükelçisi Robert Komer'in, Türkiye'de bazı "lüzumsuz" Amerikan üslerinin bulunduğunu ve bunların birer "sembol" olarak muhafaza edildiğini söylediğini yazmaktadır.⁸⁶⁰ Bu açıklama, üslerin varlığını Türkiye'nin ve "özgür dünyanın" güvenliği için Komünist tehdit karşısında bir zorunluluk olarak açıklamaktan vazgeçmeyen Amerikan makamlarının tepkisine neden olur. Kendisinden bir açıklama bekleyen Amerikan Dışişlerine yazılı bir savunma gönderen Komer,

⁸⁶⁰ "Komer: İlişkilerimizi En Zor Yürüttüğümüz Ülke Türkiye'dir," *Milliyet*, 5 Aralık 1970.

sözlerinin yanlış anlaşıldığını, geriye kalan üslerin, ABD çağrıldığında Türkiye'nin yardımına gelme yeteneğinin bir sembolü olması bakımından yararlı olduğunu söylediğini ileri sürmektedir.⁸⁶¹ Her ne şekilde ifade edilmiş olursa olsun, Komer'in sözleri, Türkiye'de pek çok üssün Amerika'nın askerî planları açısından değerini kaybettiğini göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte, Amerikan gücünün Türkiye'de devam eden varlığını ortaya koymak bakımından önem arz etmeye devam etmektedirler.

2) Ortadoğu Krizleri ve İncirlik

a) USAFE'nin Eğitim Üssü İncirlik

1960'ların sonunda Ortadoğu'da yaşanan bir dizi gelişme neticesinde İncirlik Hava Üssü yeni görevler yüklenmek zorunda kaldı. ABD, kuvvetlerini Vietnam'dan çıkarmaya çalışırken, Ortadoğu hala 1967 savaşının gerilimini üstünde taşımaktaydı. Bu dönemde bölge ülkelerinin pek çoğunda Nasır'ın izlediği siyasi çizgiden etkilenen kişiler yönetime geldiler. Baas Partisi altında Suriye'de Hafız Esad, Irak'ta Saddam Hüseyin isimleri ön plana çıkmaktaydı. Güney Yemen'de iktidara katı Marksist bir grup geldiği aynı tarihlerde, Sudan'da ise anayasal rejim devrildi.⁸⁶² Tüm bu hareketlenme Amerikalıları tedirgin etmekteydi.

İncirlik Üssü açısından doğrudan sonuç doğuracak iktidar değişikliği ise Libya'da yaşandı. Eylül 1969'da Libya'da monarşiyi deviren Muammer Kaddafi, yönetime el koymasının ardından Amerikan ve İngiliz kuvvetlerinin ülkeyi terk

⁸⁶¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, December 9, 1970.

⁸⁶² Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.480-481.

etmesini istedi. Aralık 1969'da varılan anlaşma ile ABD, bölgedeki en önemli üslerinden biri olan Wheelus Hava Üssü'nü Haziran 1970'e kadar boşaltmayı kabul etti.

Ancak bu sefer de, Wheelus'un eğitim görevini hangi üssün yükleneceği sorusu ile karşı karşıya kalmıştı. İngiltere'deki Wethersfield Üssü'nde NATO'nun nükleer ve konvansiyonel silahlarla yapacağı taktik operasyonları koordine görevi ile bulunan 20. Avcı Bombardıman Kanadı⁸⁶³ 1958 senesinde Wheelus Üssü'nde operasyonel bir müfrezeye oluşturmuştu. Yıl boyunca taktik savaş uçağı filoları aylık rotasyon esası ile burada eğitim almaktaydılar. Kaddafi'nin başa geçmesinin ardından, Wheelus'taki atış eğitim müfrezesi (*weapons training detachment*) geçici olarak İspanya'ya kaydırıldı.⁸⁶⁴ USAFE, pilotların atış eğitimi aldığı önemli bir sahayı yitirmişti. Bunun üzerine, mevcut talim alanlarını genişletmek veya yenilerini açmak üzere müttefik ülkelerde arayış içine girdi.⁸⁶⁵ Elinde çok fazla alternatif yoktu. 1966'da Fas hükümeti ülkedeki Amerikan üslerinin kapatılmasını istemiş, ardından Fransa NATO'nun askerî kanadından çekilince tüm Amerikan askerleri Fransız topraklarını terk etmek zorunda kalmıştı.

1969'da USAFE'nin Avrupa'da havadan karaya atış eğitimi için kullanabildiği dokuz üssü kalmıştı. Bunlardan üçü İngiltere'de, ikisi Almanya'da bulunuyordu. Birer üs ve atış eğitim sahası ise Hollanda, İspanya, İtalya ve

⁸⁶³ Amerikan Hava Kuvvetleri 20. Avcı Bombardıman Kanadı; Avrupa bölgesinde, NATO'yu desteklemek üzere konvansiyonel ve nükleer silahlarla yapılacak taktik operasyonlar için yeterliğin muhafaza edilmesi görevi ile 1952 senesinde İngiltere'deki Wethersfield Üssü'nde görev yapmaya başlamıştır. "The 20th Fighter Wing Fact Sheet," *US Air Force Shaw Air Base*, <http://www.shaw.af.mil/library/factsheets/factsheet.asp?id=4069>, erişim tarihi: 18.04.2009.

⁸⁶⁴ "Wheelus Air Base, Libya," *Global Security*, <http://www.globalsecurity.org/wmd/facility/wheelus.htm>; erişim tarihi: 23.04.2009.

⁸⁶⁵ "İncirlik Air Base," *Global Security*, <http://www.globalsecurity.org/military/facility/incirlik-history.htm>; erişim tarihi: 23.04.2009.

Türkiye'deydi.⁸⁶⁶ Bu üslerin her biri başka görevler yerine getirdiklerinde tek başlarına bütün yükü üstlenmeleri mümkün değildi. Wheelus'a alternatif olarak hepsinden kısmen yararlanma yoluna gidildi. İspanya Zaragoza Hava Üssü, İtalya Aviano ve Decimomannu hava üslerinin yanında İncirlik Hava Üssü'nün eğitim için kullanılmasına karar verildi. İncirlik'te konuşlandırılan uçaklar, atış eğitimi için Konya'daki geniş araziye kullanacaklardı.⁸⁶⁷

1970 Ocak ayında NATO Dairesi Genel Müdürü Şükrü Elekdağ ile biraraya gelen Amerikan Elçiliği yetkilileri, Türkiye'de bulunan F-100 uçaklarını geri çekmek ve buna karşılık İncirlik'te 18 uçaktan oluşan iki F-4⁸⁶⁸ filosu konuşlandırmak için izin istediklerini söylediler. Elekdağ, bunun Wheelus Hava Üssü'nün kapatılması ile ilgili olup olmadığını öğrenmek istedi. Bu noktaya önem verilirdi çünkü Wheelus bir NATO üssü olmadığından onun görevinin İncirlik tarafından üstlenmesi eleştirileri de beraberinde getirecekti. Amerikan heyeti, Elekdağ'a bunun Wheelus'un kapatılması ile bir ilgisi olmadığı garantisini verdi. Yapılan açıklamada, İngiltere Bentwaters ve Almanya Bitsburg'daki üslerde konuşlanan uçakların acil alarm halinde ihtiyacı karşılamadığı ve ileride meydana gelebilecek bir olaya karşı NATO bölgesinde belli sayıda uçağı bulundurma zorunluluğu olduğu söylendi. Buna göre gerek uçaklar, gerekse personel rotasyona tabi olacaktı ve bu kapsamda 550

⁸⁶⁶ David A. Dellavolpe, *History of Bardenas Reales Air to Ground Range (1970-1985)*, Maxwell AFB: Air Command and Staff College, Report No. 88-0720, June 07, 1988, s.2-4.

⁸⁶⁷ *a.g.e.*, s.7.

⁸⁶⁸ McDonnell Douglas tarafından üretilen iki kişilik (tandem), süpersonik, uzun menzilli, her türlü hava şartlarında görev yapabilen bir av-bombardıman uçağıdır. Görev yetenekleri arasında temel silah olarak AA füzeleri, ikincil silah olarak 20mm topunu kullanan av-önleme, konvensiyonel veya nükleer bombalarla uzun menzilli saldırı ve roket, füze,bomba karışımı ile yakın destek bulunmaktadır. F-4C diye adlandırılan USAF'ın ilk Phantom II'si ilk uçuşunu 27 Mayıs 1963'de yaptı. Havadan karaya görevlerde F-4 II.Dünya Savaşı'nın meşhur B-17'sinin iki misli bomba yükü taşıyabilmektedir. F-4'ler aynı zamanda foto-keşif ve "Wild Weasel" uçaksavar füze sistemlerini yok etme görevlerini yerine getirmişlerdir. Phantom II üretimi 1979 sonunda durdurulmuştur. <http://www.tayyareci.com/amerikanucak/postww2/f4.asp>; erişim tarihi: 28.04.2009.

kişinin İncirlik'te konuşlandırılması planlanmaktaydı. Türk Hava Kuvvetleri ile önceden görüşülerek, Konya'nın kullanım çizelgesinin uygunluğu teyit edildiğini söyleyen heyet, eğitim için İncirlik'in faaliyetlerinin yoğunlaşacağını belli etmişti.⁸⁶⁹

5 Ocak'ta Ankara'dan onayın alınması ile Çiğli ve İncirlik'te bulunan 18 F-100 geri çekilmesi süreci başlatıldı.⁸⁷⁰ 2 yıllığına İncirlik'te maksimum 36 F-4 bulundurulmasına izin veren hükümet onayı ise 15 Ocak'ta çıktı.⁸⁷¹ Ancak F-4'lerin gelmesi ve Türkiye'deki bütün taktik hava birimlerinin yeniden düzenlemesi ile birlikte yaşanan hareketlenme halkın dikkatini çekmeye başlamıştı. Özellikle bir Amerikan üssü olan Wheelus'un kapanmasının ardından NATO'ya tahsisli İncirlik'in onun görevini üstlendiğine dair söylentiler rahatsızlık yaratmıştı. 7 Ocak'taki basın toplantısında konuya ilişkin soruyu cevaplayan Başbakan Süleyman Demirel böyle bir transferin olduğunu yalanladı:

“Libya'daki üssün kalkmasından sonra oradaki uçakların buraya gelmesi şeklindeki haber, yanlıştır. İncirlik tesislerinde NATO planlarına göre ne kadar uçak olması lazımsa, bu zaman zaman azalmakta veya artmaktadır. Binaenaleyh, Libya'dan buraya uçak geldi meselesi doğrudan doğruya İncirlik kadrosunun bizi NATO planları içerisindeki meselesidir.”⁸⁷²

Yaşanan bu gelişmeler üzerine Ankara Elçiliğine, Savunma Bakanlığı ile ortak bir mesaj gönderen Amerikan Dışişleri gerek duyulması halinde kamuoyuna yapılacak açıklamada bunun olağan bir değişiklik olduğunun söylenmesini istedi. Avrupa'da bulunan Amerikan kuvvetlerinin yeniden donatılması programı

⁸⁶⁹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 1, 1970.

⁸⁷⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 3, 1970.

⁸⁷¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 3, 1972.

⁸⁷² “Başbakanın İkili Anlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı,” *Dışişleri Bakanlığı Belletini*, Sayı 65, Şubat 1970, s. 136.

kapsamında, diğer NATO ülkelerinde olduğu gibi F-100'lerin F-4 uçakları ile değiştirildiği, bütün yıl sürebilecek değişimin birebir esası ile yapıldığı ve uçak sayısının artmayacağı söylenecekti. Ayrıca, Wheelus'un kapatılmasının bu konuyla ilgili olmadığı, İncirlik ve Konya'nın Libya'daki üs açıkken de eğitim için NATO uçakları tarafından kullanıldığı bilgisi verilecekti.⁸⁷³

Amerikalılar tarafından hazırlanan basın açıklaması, kamuoyun doğru şekilde bilgilendirmekten uzaktı. Çünkü hem asker, hem uçak sayısı artıyor hem de aslında İncirlik'in Wheelus'un bir kısım eğitim faaliyetini üstleniyordu. Ancak bu yumuşatılmış açıklama Ankara'nın endişelerini gidermemişti. Hükümet yetkilileri konu hakkında her hangi bir açıklama yayınlamak istemediklerini bildirdiler. Basının sorularını geçiştirmekten yanaydılar. Washington'a konunun fazlasıyla askerî bir mesele olduğu, düşmanların böyle bir konunun detayları hakkında bilgilendirilmesinin doğru olmayacağı söylendi.⁸⁷⁴

Hükümet, operasyonel nitelikleri etkilemeyen rutin bir teknik iyileştirme olarak sunulamayacak bu yeniden yapılandırma karşısında hem halkın hem de Sovyetlerin tepkisinden çekiniyordu. Ayrıca büyük tartışmalar sonunda hazırlanmış olan OSİA Anlaşması henüz Meclis onayına sunulmamıştı. Mecliste sert muhalefetle karşı karşıya olan Demirel hükümeti, Amerikan varlığına ilişkin haberlerin manşetlerden inmediği bir dönemde İncirlik'in yeni görevi kapsamında artan uçak ve personel sayısı nedeniyle zor durumda kalmak istemiyordu. OSİA'nın ülkedeki Amerikan varlığını azaltma vaadine karşılık, anlaşma sonrası İncirlik'in için durum

⁸⁷³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 8, 1970.

⁸⁷⁴ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 10, 1970.

tersine bir seyir izlemekteydi. Tüm bunların yanı sıra, NATO ile ilişkisi olmayan bir üssün görevinin İncirlik tarafından yüklenildiğine ilişkin haberler, İncirlik'in NATO kapsamındaki “ortak savunma tesisi” statüsünü daha yürürlüğe girmeden zedeleyecekti.

Başbakan Süleyman Demirel'in OSİA'yı kamuoyuna duyurmasından iki gün sonra, 9 Şubat'ta Genelkurmay İncirlik'te bulunan 8 adet F-100 uçağının çekilmesi için yetki verdi.⁸⁷⁵ Ancak yerlerine F-4'lerin konuşlandırılması planlandığı kadar hızlı olmadı. Türkiye'nin verilen onayın F-4C ve F-4D serilerini kapsadığı yönündeki ısrarı, F-4E serisini konuşlandırmak isteyen Amerikalıları zora sokmuştu.⁸⁷⁶ F-4 serisinin son modeli olan F-4E'ler bütün seri gibi nükleer silah taşıma kapasitesinin yanı sıra, 50 deniz mili daha uzun menzile, daha güçlü bir motora sahiptiler ayrıca üzerinde mitralyöz bulunmaktaydı.⁸⁷⁷ Amerikalı yetkililerin OSİA'nın bu konuşlandırmaya imkân verdiği yönündeki ikna çabalarına karşın NATO Dairesi Genel Müdürü Elekdağ, yeniden izin alınması gerektiği yönündeki kanaatinden vazgeçmedi.⁸⁷⁸ Bunun üzerine, yeni seri uçağın özelliklerini gösterir bilgi ile birlikte Mart ayında Türk Hükümetine tekrar başvurularak yeni izin alınmasının ardından değişim yıl içinde tamamlandı.⁸⁷⁹

USAFE'nin 1970 yılın içinde dört eğitim bölgesinde gerçekleştirdiği konvansiyonel ve nükleer silahların kullanıma dair 39.464 atıştan 8.080'i İncirlik'te

⁸⁷⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 16, 1970.

⁸⁷⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 19, 1970.

⁸⁷⁷ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, March 3, 1970.

⁸⁷⁸ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, March 7, 1970.

⁸⁷⁹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, March 13, 1970.

konuslanan uçaklar tarafından Konya bölgesinde gerçekleştirildi.⁸⁸⁰ Bununla birlikte Konya ile İncirlik arasındaki uzaklığın fazla olması ve Konya'daki yetersiz eğitim koşulları gibi dezavantajlar nedeniyle bu eğitim faaliyetinde İncirlik, bu eğitim görevinde İspanya ve İtalya'daki üslere göre daha az görev üstlendi.⁸⁸¹

b) Kara Eylül'de İncirlik'in Rolü

1948 Arap-İsrail savaşından sonra yurtlarından edilen Filistinlilerin büyük bir kısmı Ürdün topraklarına sığınmışlardı. El-Fetih başta olmak üzere pek çok Filistinli gerilla hareketi burada kurulan mülteci kamplarında giderek güç kazandılar. Gerillaların sınırdaki kamplardan İsrail topraklarına saldırılarda bulunması ve İsrail'in bunlara karşılık vermesi Ürdün'ün topraklarına ve burada yaşayan halka zarar veriyordu. Ürdün Kralı Hüseyin, ülkesini İsrail ile savaşın eşiğine getiren bu durumdan endişe duymaktaydı. Bununla birlikte asıl sorun, ülke içinde gittikçe ayrı bir güce dönüşen Filistinli grupların, otoritesini tehdit etmesiydi. Kontrolü kaybetmeye başladığı gören Kral Hüseyin, 1969 yılı biterken Filistinli gerillaların artık ülkeden çıkarılması gerektiğine karar vermişti. Bu konuda en büyük destekçisi de ABD olacaktı.⁸⁸²

Ocak 1970'de Kral Hüseyin'e bağlı kuvvetleri desteklemek için 3.000 hafif silah ve yaklaşık bir milyon hafif silah mühimmatı ABD tarafından İncirlik üzerinden Ürdün'e sevk edildi. Türkiye'den önceden izin alınmamıştı. 21 Ocak 1970'de Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu ve Afrika Masası Genel Sekreteri Fahir

⁸⁸⁰ Dellavolpe, *a.g.e.*, s.10.

⁸⁸¹ *a.g.e.*, s.7.

⁸⁸² Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası*, s.173; İsrail Tankları Ürdün'e Girdi, *Milliyet*, 22 Ocak 1970; İsrail Uçakları Ürdün'e Akın Yaptı, *Milliyet*, 30 Ocak 1970.

Alaçam ile bir araya gelen Amerikan Elçiliği Siyasi Ataşesi teslimat hakkında bilgi vererek, sevkiyatın ay sonuna kadar tamamlanmasının planlandığını bildirdi. Alaçam'ın konu hakkında bilgisi yoktu. Ürdün'deki istikrarın Türkiye için öneminin devam ettiğini söyleyerek, NATO Dairesinin sevkiyattan haberdar olup olmadığını öğrenmek istedi. Ataşe, kargo ve yolcu uçaklarını kapsayan standart Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı izin prosedürünün işleme konulduğunu söyledi. Alaçam'ın hükümetinin onayının olup olmadığına dair sorusu ise havada bırakılmıştı. Türkiye, OSİA'nın onaylanmasının üstünden bir sene geçmeden yine bir emrivaki ile karşı karşıyaydı. Elçilik, Alaçam'ın sunacağı raporla nasılsa Türk Dışişlerinin konudan haberdar edileceğini düşünüyordu.⁸⁸³

Haziran 1970'de Filistinli gruplar ve Kral Hüseyin'in ordusu arasında çatışmalar sertleşti. Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC) pek çok Batılı turisti otellerde rehin aldı.⁸⁸⁴ Çatışmalar devam ederken, 6 Eylül'de FHKC tarafından New York'a gitmek için Amsterdam, Zürih ve Frankfurt'tan havalanan üç uçak, taşıdıkları 600 yolcu ile birlikte kaçırıldı. Uçaklardan biri yolcular serbest bırakıldıktan sonra indirildiği Mısır'da havaya uçuruldu. İkisi ise Ürdün'deki Dawson Havaalanına indirildi. Bazı yolcular serbest bırakılmakla birlikte 300'e yakın yolcu rehin alınmıştı.⁸⁸⁵ Rehinelerin pek çoğu Amerikan vatandaşıydı. Nixon yönetimi rehine krizini aşmak için yol ararken, ABD hükümeti tıbbi malzeme taşıyan 6 adet C-130 kargo uçağını İncirlik'te konuşlandırdı. ABD Dışişleri Türkiye ile daha fazla sorun çıkmasını istemiyordu. Bu nedenle kargonun içeriği konusunda yapılacak

⁸⁸³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 21, 1970.

⁸⁸⁴ Charles D. Smith, *Paletsine and the Arab-Israeli Conflict*, New York: St. Martin's Press, 1996, s.223.

⁸⁸⁵ Jeffrey D. Simon, *America's Experiences with Terrorism: The Terrorist Trap*, Bloomington: Indiana University Press, 2001, s.98-99.

bilgilendirmeye ilişkin hassasiyet gösteriyordu. Ürdün’de bulunan Uluslararası Kızılhaç Komitesi Delegasyonu Başkanı André Rochat ile temasa geçilerek, bu uçakların tamamen insani gayelerle, rehinelere acil tıbbi yardım sağlamak için bulunduğu konusunda kendisine de bilgi verildi.⁸⁸⁶

İnsani yardım malzemesinin ulaştırılmasında bir şekilde uzlaşa sağlanmıştı. Rehinelerin nasıl kurtarılacağı konusu ise hala sorunluydu. Ankara’daki Elçilik, rehineleri kurtarmak için İncirlik üzerinden düzenlenecek bir askerî operasyonun kriz yaratacağından endişe duyuyordu. 10 Eylül’de Dışişlerine gönderdiği telgrafta Büyükelçi William Handley, Türk Hükümetinin rehinelerin kurtarılmasına yardımcı olmak için gerekli olması halinde askerî uçakların İncirlik’i kullanmasına sıcak baktıklarını, ancak buradaki mutabakatın sadece “insani” amaçlı bir operasyon için olduğunu söylüyordu. Handley, 1958 Lübnan operasyonundan beri Amerikan askerî operasyonlarına karşı Türkiye’nin gösterdiği hassasiyetin devam ettiğini, bir askerî operasyon planlanacak ise bunun mutlaka göz önüne alınmasını istemekteydi. Büyükelçi askerî bir operasyonunun yaratacağı kriz konusunda Dışişlerini kesin bir dille uyarıyordu. İncirlik’in kullanılmasının zorunlu görülmesi halinde Türk Hükümetini ikna etmek için maksimum zaman talep etmenin yanısıra, izinsiz şekilde İncirlik’in kullanılmaya kalkışmanın Türkiye’deki tesislere ilişkin bütün hakların kaybedilmesi ile sonuçlanabileceğini yazmıştı.⁸⁸⁷

Türk basını, Ürdün’de yaşanan olayları yakından takip etmekteydi. İncirlik’in askerî bir operasyonda kullanılacağı yönünde haberler artmıştı. C-130 uçaklarının

⁸⁸⁶ NARA, *RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files*, (1970-73), Political & Defense, September 9, 1970.

⁸⁸⁷ NARA, *RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files*, (1970-73), Political & Defense, September 10, 1970.

İncirlik'te konuşlandırıldığıнын basında yer alması söylentileri daha da körükledi.⁸⁸⁸

Bunun üzerine Türk Dışışleri tarafından 10 Eylül'de resmi bir açıklama yapmak zorunda kaldı:

“Söz konusu nakliye uçakları, Ürdün'e kaçırılmış uçaklarda bulunan ve gittikçe artan sıkıntı ve perişanlığa düşer olan yolculara, serbest bırakıldıklarında veya müsaade edildiğinde gerekli gıda ve sağlık yardımı yapabilmek ve gerektiğinde yolcuları süratle nakletmek üzere yetkili makamlarımızın müsaadesi ile İncirlik'e inmiş bulunmaktadır.

Tamamen insani gayeler için ve Milletlerarası Kızılhaç Teşkilatı ile işbirliği halinde gelen ve bu maksatla kullanılacak malzemeyi hayı bulunan uçakların Filistinli gerillalara karşı veya başka askerî maksatlar için kullanılacağı yolundaki haberler gerçeklere tamamen aykırıdır.”⁸⁸⁹

Askeri bir operasyonun yaratacağı sorunlarla karşı karşıya kalmak istemeyen Ankara, bununla birlikte ABD'nin isteklerine tamamen hayır da dememişti. Önceden izin alınması şartıyla 15 Ekim'e kadar İncirlik üzerinden Ürdün'e mühimmat taşınmasına izin verildi.⁸⁹⁰ Bu izin sayesinde Amerikalılar, İncirlik üzerinden sadece Ürdün'e değil, iznin kapsamında olmamasına rağmen Tel Aviv'de bulunan askerî hava ikmal komutanlığına da mühimmat taşıdılar. Sevkiyat, Ankara'daki elçilikten ve Adana'daki konsolosluktan da gizlenmekteydi. İncirlik'te görev yapan bir Albaydan, üssün içinde tellerle çevrilmiş bir alanda, sadece Amerikalı personel tarafından taşınmasına izin verilen “özel kargo” hakkında haber alan Adana Konsolosu, konu hakkında acil olarak elçiliği bilgilendirdi. Daha önce durumun hassasiyeti ve izinlere uyulması konusunda ABD Dışışlerini uyaran Büyükelçi Harvey'nin sevkiyat konusunda bilgisi yoktu. Türk Hava Kuvvetleri hangarına bitişik bir alanda, tel bir kafesin içinde, kutuların içinde olmasına karşın kolayca

⁸⁸⁸ “Amerikan Taşırt Uçakları Adana'ya Gelmeye Başladı,” *Milliyet*, 10 Eylül 1970.

⁸⁸⁹ Dışışleri Bakanlığı Belleteni, Sayı 72, Eylül 1970, s. 16-17.

⁸⁹⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, September 18, 1970.

niteliği seçilen bu kargo yüzünden Amerikan çıkarlarının onarılmaz şekilde zarar göreceği kanaatindeydi. Elçi, bu kanatini Dışişlerine şu satırlarla aktarıyordu:

“...Türkler şu anda yapıldığı gibi İncirlik üzerinden yapılacak her türlü tekrar ediyorum her türlü nakliyenin mesela Ürdün ve İran’a silah nakliyatı gibi, kendilerine danışılarak yapılması konusunda ısrarcılar. Eğer Türk Hükümeti, Türkiye’deki üsler üzerinden İsrail’e kargo kaçırdığımızı keşfederse çok sert ve dostane olmayan bir tepki ile karşılaşacağımızı tahmin ediyorum... Eğer gerçekten bu güzergâhı İsrail’e malzeme taşımak için kullanıyorsak bunun acilen sona erdirilmesi gerekiyor.”⁸⁹¹

Elçiliğin uyarılarına karşın, Amerikan uçakları Türkiye’nin önbildirim şartlarına dahi uymadan İncirlik üzerinden nakliye uçuşlarına devam ettiler. Bu hareketlilikten çok geçmeden Türkiye’nin haberi oldu. İncirlik’te bekleyen C-130’ların yer değiştirdiği bilgisi üzerine Türk Dışişleri adına Elçiliği arayan NATO Dairesi Genel Müdürü Şahinbaş, uçuşlarla ilgilili ön izin alınması ve bilgilendirme yapılması kurallarına riayet edilmesi için uyarıda bulundu.⁸⁹² İzin prosedürünün çıkaracağı güçlükler, gecikme ve taşınacak kargonun niteliğine ilişkin gizlilik nedeniyle Amerikan makamlarınca bu uyarılar kulak ardı edilmekteydi. Türk Dışişleri tarafından 18 Eylül’de bir uyarı daha yapıldı. Dışişleri yetkilisinin 48 saat önce bildirim istedikleri, olay gerçekleşikten sonra kendilerine haber verilmesinin tatmin edici olmadığını iletmesine karşın durum değişmedi. Uçakların gidiş gelişinden Ankara’daki Elçilik dahi ya son anda haberdar ediliyor ya da Büyükelçi üssü arayarak kendi çabaları ile bilgi alıyordu.⁸⁹³

⁸⁹¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, September 12, 1970.

⁸⁹² a.g.b.

⁸⁹³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, September 18, 1970.

12 Eylül'de pazarlıklar sonucu uçaklardan yolcuları indiren Filistinli gerillalar, uçakları havaya uçurdu. 56 rehin dışında, tüm yolcular serbest bırakıldı.⁸⁹⁴ Rehine krizi henüz tam olarak aşılamamışken, 16 Eylül 1970'de Ürdün kuvvetleri ile Filistinli gruplar arasındaki çatışmalar daha sonra "Kara Eylül" olarak anılacak bir iç savaşa dönüştü. Suriye birlikleri Filistinli gruplara destek olmak için kuzeyden Ürdün topraklarına girmesi ise savaş daha da büyüdü. Ürdün ile yakın ilişkilere sahip olan Türkiye, Ürdün hükümetinin gerillalar karşısında bir savaşı kaybetmesini istemiyordu. Bununla birlikte Araplar arası bir savaşta taraf olmaktan da kaçınılmaktaydı.⁸⁹⁵ Ancak Şam Radyosunun Amerikan uçaklarının İncirlik üzerinden Ürdün'e silah taşıdığına dair haberleri nedeniyle Türk Dışişleri için durum gittikçe daha zor bir hal almaktaydı.⁸⁹⁶

17 Eylül'de Başbakan Süleyman Demirel ile görüşen Büyükelçi Harvey, ertesi gün Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Orhan Eralp, NATO Dairesi Genel Müdürü Şükrü Elekdağ, Dışişleri Sözcüsü Oktay İşcen, Ortadoğu ve Afrika Masası Direktörü Fahir Alaçam ile bir araya geldi. Görüşmede Şam Radyosunun yayınları nedeniyle zor durumda kaldıklarına değinen İşcen bu hikâyeyi yalanlayacakları söyledi. Ayrıca kendilerine Genelkurmay tarafından verilen bilgiye göre uçakların sadece Beyrut'a inmediğini, birinin Tel-Aviv'e diğer ikisinin ise muhtemelen Ürdün'e devam etmek üzere Tahran'a ve Dahran'a indiğinden haberdar olduklarını açıkladı. Buna karşın Eralp, Türk Hükümetinin Kral Hüseyin'i desteklediği için

⁸⁹⁴ Simon, Jeffrey D. , *a.g.e.*, s.100.

⁸⁹⁵ Kürkçüoğlu, *a.g.e.* s.178.

⁸⁹⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, September 18, 1970.

Ürdün'e transit silah taşınması konusunda 15 Ekim'e kadar tanıdığı hakkı geri çekmediğini ifade etti.⁸⁹⁷

Bu arada Ürdün'e gerçekleştirilen uçuşlar üzerinde şüpheleri biraz dağıtmak amacıyla Ürdün Hükümeti, resmi olarak Türkiye'den ilaç yardım talebinde bulundu.⁸⁹⁸ Ancak bu, İncirlik'in askerî amaçlı kullanıldığına dair haberler engelleyemedi.⁸⁹⁹ Türkiye'nin diğer Ortadoğu ülkeleri ile bozulmakta olan ilişkilerinde dengeyi sağlamak için bir açıklama yapması zorunluluk haline gelmişti. Yapılan açıklamada, Ürdün'deki olayların bu ülkenin kendi meselesi olduğu belirtilerek, dış müdahalelerin durumu daha da ağırlaştırdığı söylenmekteydi.⁹⁰⁰ Buradaki "dış ülkeler" vurgusu ile sadece Suriye eleştirilmiyor, duruma müdahil olan ABD'nin politikasından da duyulan rahatsızlık da üstü kapalı olarak ifade edilerek, Türkiye'nin bunun tamamen dışında olduğu izlenimi verilmeye çalışılıyordu.

Üzerindeki baskıyı hafifletmeye çalıştığı bu günlerde *Associated Press* Haber Ajansı tarafından 22 Eylül'de verilen bir haber yüzünden, Türkiye kendini daha zor bir durumun içinde buldu. Habere göre, Amerikan paraşütçü birlikleri Ürdün'e müdahale için Almanya'ya gelmiş ve Almanya'daki *Rhine-Main* Hava Üssü'nden kalkan 18 nakliye uçağı Ortadoğu'daki harekâta katılmak için "bölgeye yakın bir üsse" inmişlerdi.⁹⁰¹ Yakın üs olarak İncirlik'in adı geçiyordu. İncirlik'in operasyon sırasında kullanıldığı iması nedeniyle Türk Dışişleri hemen bir tekzip yayınlayarak haberleri yalanladı. Yapılan açıklamada, haberlerin asılsız olduğu ve bu konuda

⁸⁹⁷ *a.g.b.*

⁸⁹⁸ "Ürdün Hükümetinin İlaç Yardımı İsteği," *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 72, Eylül 1970, s. 24.

⁸⁹⁹ Ali Sirmen, "Savaşın Gösterdikleri," *Akşam*, 20 Eylül 1970.

⁹⁰⁰ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 72, Eylül 1970, s. 27.

⁹⁰¹ "Amerikan Paraşütçü Birlikleri Alarmda," *Milliyet*, 23 Eylül 1970.

Amerikan hükümeti tarafından yapılan her hangi bir müracaatın dahi olmadığını söylemekteydi.⁹⁰²

Ankara, Ürdün'e yapılan sevkiyat nedeniyle daha fazla sorun yaşamak istemiyordu. Ancak C-130 uçuşlarını daha sıkı takibe almaya başladığında zaten savaşın sonuna da gelinmişti.⁹⁰³ Girişimler sonucunda Ürdün'de 25 Eylül'de ateşkes sağlandı. Ateşkesin ardından 29 Eylül'de İsviçre, Batı Almanya ve İngiltere'deki hapishanelerde bulunan Filistinli bazı tutukluların tahliye edilmesi karşılığında yabancı rehinelere serbest bırakıldı.⁹⁰⁴

Savaşın sona ermesine karşın İncirlik'in görevi henüz bitmemişti. Amman'daki Elçiliğin talebi üzerine İncirlik'te geriye kalan son C-130 uçağının 4 Ekim'de Ürdün'e bir nakliye daha gerçekleştirmesine, Ürdün'deki ihtiyaçların tespit edilerek ek seferler yapılmasına karar verildi.⁹⁰⁵ Bunun üzerine Türkiye'den alınan izin ile 10-15 Ekim 1970 tarihleri arasında düzenlenen 20 ek sefer ile Ürdün'e mühimmat taşınması ile birlikte İncirlik'in Ürdün İç Savaşı boyunca üstlendiği görev sona ermiş oldu.⁹⁰⁶

c) İncirlik'in Kapasitesi Azaltılıyor

Ürdün Savaşı'nın sona ermesinin ardından Amerikalı yetkililer, bir süredir planlanmakta olan İncirlik'teki kuvvetlerin indirimi konusunun Türkiye ile

⁹⁰² "Amerika'nın İncirlik'e Paraşütçü Birliği Gönderdiği Haberinin Tekzibi," *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 72, Eylül 1970, s. 28.

⁹⁰³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, September 21, 1970.

⁹⁰⁴ Simon, Jeffrey D., a.g.e., s.102.

⁹⁰⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, October 2, 1970.

⁹⁰⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, October 9, 1970.

görüülmesine karar verdiler. Geniş askerî yapılanmanın getirdiği mali sorunları aşamayan ABD, kuvvetlerini pek çok yerden çekmek zorunda kalmıştı. Ortak üs kullanım anlaşmaları ile hem mali yükü hafifletmeyi hem de görünürlüğünü azaltarak varlığını devam ettirmeyi hedefliyordu. Bu kapsamda Türkiye’de de yeniden yapılanmaya gidildi. 1969 Anlaşması ile Türkiye’deki pek çok üs ve tesis devredilerek, aralarında İncirlik’inde bulunduğu üç üsse ortak savunma tesisi statüsü verildi.

İncirlik’te görev yapan kuvvetlerde indirimle gidilmesi konusu ilk defa 1970 Temmuz ayında gündeme geldi. Amerikan Dışışleri Bakanlığı, konunun Dışışleri Bakanı Çağlayangil’e açılmasını Elçilikten istemekle birlikte, üst makamlarda kararın yaratacağı tepkiden endişe duymaktaydı. Henüz OSİA’nın uygulama anlaşmalarına ilişkin görüşmelerin devam ettiği bir ortamda, Wheelus’un kapanması ile ilgisi olmadığı söylenen ve NATO savunması için önemli olduğuna ikna edilerek konuşlandırılan uçaklar, senesi dolmadan geri çekilmek isteniyordu. Amerikan çıkarları açısından Türkiye’nin öneminin kalmadığı psikolojisini kuvvetlendirecek bu durum, daha sonraki pazarlıklarda sorun yaratabilirdi. Üstüne üstlük ABD, 1970 senesi için Türkiye’ye yapılacak mali yardımda 8-10 milyon dolar kesintiye gidileceğini açıklamaya hazırlanırken, 1971 için vaat edilen yardımda indirim planlamaktaydı. Amerikalı yetkililer, Türklere İncirlik’te kuvvet indirimini açıklamak için uygun bir zaman olmadığının farkındaydılar, ancak çok fazla bekleyebilmeleri de mümkün gözüküyordu.⁹⁰⁷

⁹⁰⁷ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, July 2, 1970.

Ağustos ayında Ankara'daki TUSLOG merkezinden ve diğer tesislerden askerler çekilmeye başladı. Bu indirimin izleyen birkaç yıl içine yayılması planlanmıştı. Değişiklik Türkiye'de de basının dikkatinden kaçmadı. Amerikan makamları, basına yapılacak açıklamalarda Türkiye'ye verilen güvencelerde bir değişik olmadığı konusunun vurgulanmasını özellikle istiyordu. Gerek duyulması halinde bunun tüm dünyada Amerikan askerî yapısının yeniden planlaması kapsamında bir kesinti olduğu, ani bir adım olmadığı yönünde bir açıklama yayınlanmasına karar verildi.⁹⁰⁸ Ancak patlak veren Ürdün'deki iç savaş, İncirlik'in eğitim üssü olarak üstlendiği rol ve henüz pek çok NATO üyesi ile üs kullanımına ilişkin görüşmelerin sürüyor olması İncirlik'in plana dâhilini erteledi. 1970'in ikinci yarısında imzalanan ortak üs kullanım anlaşmaları sayesinde, USAFE Avrupa bölgesinde altı yeni eğitim alanı ve üssüne daha kullanım iznine kavuştu. Böylelikle İncirlik'teki bulunan F-4 filosunun küçültülmesinin de yolu açılmış oldu.⁹⁰⁹

Uçak sayısının indirilmesine karar verilmekle birlikte, Ortadoğu'daki mevcut durum, ABD'nin Doğu Akdeniz'deki Sovyet kuvvetlerinden duyduğu kaygı, "bağlantılı üs sistemini"⁹¹⁰ kurma hazırlıklarının ve bunun bir parçası olarak F-111'lerin konuşlandırılmasına ilişkin çalışmaların devam ediyor olması nedeniyle, Türkiye ile planan görüşmeler biraz daha ertelendi. Üs planının nihai hali almasından sonra mevcut durum doğrultusunda konu gündeme tekrar alınacaktı.⁹¹¹

⁹⁰⁸ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, July 27, 1970.

⁹⁰⁹ Dellavolpe, *a.g.e.*, s.11

⁹¹⁰ Bkz. yuk. s.107.

⁹¹¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, October 31, 1970.

Yaklaşık bir sene sonra Amerikalılar görüşme için uygun zamanın geldiğine karar verdiler. Haziran 1971’de İncirlik’te 4 adet F-111’in rotasyonel filoya katılması konusu Türk yetkililere açıldı. Ancak Amerikan Dışişlerinin isteği üzerine bu uçakların ileride F-4’lerin yerini alacağına değinilmedi.⁹¹² Görüşmede bu uçağın NATO yükümlülüğü altında olacağı ve rutin navigasyon eğitim uçuşları yapacağı belirtildi. Ayrıca Askeri Hava İkmal Komutanlığı (*Military Airlift Command-MAC*) kargo uçakları sürekli konuşlandırılmak üzere İncirlik’e getirilecekti. Amerikan makamları mevcut anlaşma ve izinler çerçevesinde konuşlandırmayı gerçekleştirerek, başlarını ağrıtabacak bir Meclis onay sürecinden kaçınmaya çalışıyorlardı.⁹¹³ Hükümetin beklenen onayı verdiği resmi olmayan şekilde 20 Temmuz 1971’de Amerikan Elçiliğine bildirildi.⁹¹⁴ Ancak Türk Genelkurmayı yeni MAC kargo uçakları için yeni bir uçak tipi olduğu ve rutin uçuş kapsamına girmediği gerekçesiyle yeniden izin alınması gerekçesiyle buna itiraz etti.⁹¹⁵

Amerikan Dışişleri F-4’lerin indirimi konusunu açmak için Türkiye’nin verdiği izin süresinin dolmasını beklemeye karar verdi. Maksimum 36 adet F-4 için iki yıllığına verilen iznin süresi 15 Ocak 1972’de sona eriyordu. Nota ile sürenin uzatımına gidilirken sayı 12-14 seviyesine çekilecekti. Bu indirim birkaç aya yayılacak ve 18 uçak kaldığında bir ara verilecekti. Bu aşamalı indirimin F-4’lerin sayısının en yüksek olduğu dönemde yapılması planlıyordu. Böylelikle uçak sayısındaki düşüş çarpıcı olmayacak ve ABD’nin Türkiye’ye verdiği güvenceleri

⁹¹² NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, June 26, 1971; June 29, 1971.

⁹¹³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, July 16, 1971.

⁹¹⁴ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, July 20, 1971.

⁹¹⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, July 24, 1971.

azalttığı yönündeki söylentilerin de önüne geçilmiş olacaktı.⁹¹⁶ Ancak NATO'daki ABD Temsilciliği ve Ankara Elçiliği, özellikle aynı dönemde Yunanistan'a verilecek ileri taktik uçaklar nedeniyle, Yunanistan'ın ABD'nin Doğu Akdeniz'deki yeni yıldızı olduğu izleminin doğacağını düşünüyorlardı. Nitekim Türk basınında, Yunanistan'ın Amerika ile hava kuvvetlerini güçlendirmek için anlaşmaya vardığı ve bunun kuvvet dengesini değiştireceği yönünde yorumlar çıkmaya başlamıştı.⁹¹⁷ Ankara'nın sert tepkisinden çekinen Amerikan Dışişleri, bu sorunu aşacak bir yol bulana kadar İncirlik'teki kapasite indirimini bir kez daha erteleme kararı aldı.⁹¹⁸

ABD'yi bu sıkıntıdan kurtaracak yol, Türkiye'nin modernleşen Yunanistan Hava Kuvvetlerine karşı kendi F-4 uçaklarına sahip olmak istemesiyle açıldı. Böylelikle ABD, kendi uçaklarını çekerek ekonomik bir yükten kurtulurken, hem Türkiye'deki uçak seviyesi belli bir düzeyde kalacak hem de Türkiye'ye verdiği desteğin devam ettiğini gösterecekti. 20 Şubat 1972'de TBMM'deki bütçe görüşmeleri sırasında Savunma Bakanı Ferit Melen, Hükümetin F-4 alma isteğini ilk defa açıkladı. Ancak bu sırada henüz Amerikan makamlarına resmi bir şekilde bu konu ileilmemişti.⁹¹⁹ Nisan ayında Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın, 54 adet F-4 ve bu uçakların ihtiyaç duyduğu donanımın alım talebini iletmesi ile süreç başlamış oldu. 17 Mayıs'ta toplanan Meclis Savunma Komitesi, Türk Hava Kuvvetlerinin, izleyen 10 yıl içinde modernleştirilmesi projesi kapsamında, 16

⁹¹⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 3, 1972.

⁹¹⁷ Abdi İpekçi, "Yerli Savaş Sanayii," Milliyet, 01 Şubat 1972.

⁹¹⁸ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 12, 1972; January 20, 1972.

⁹¹⁹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 24, 1972.

milyar liralık bütçeyi onaylayarak 60 uçaktan oluşan 3 adet F-4 filosunun siparişinin verilmesine karar verdi.⁹²⁰

Karar, özellikle dönemin muhalefet lideri Bülent Ecevit tarafından sert dille eleştirildi. ABD ve Sovyetlerin silah kısıtlamasına gittiği ve ekonomik sorunların devam ettiği bir dönemde Türkiye'nin bu pahalı alışverişini eleştiren Ecevit, bölgedeki sorumluluğun Türkiye'nin omuzlarına yüklendiğini ifade ediyordu.⁹²¹ Bu eleştirilere karşın hükümet F-4 alma kararından vazgeçmedi ve 10 Ağustos'ta iki ülke arasında anlaşmaya varıldı.⁹²²

Türkiye ile F-4'lerin satışına ilişkin görüşmeler sürerken, Temmuz ayında, Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Güvenlik İşleri Genel Müdürü Erdoğan Sanalan ile bir araya gelen Büyükelçi Handley, İncirlik'teki F-4'lerin azaltılmasını planladıklarını açıkladı. Detaylar hakkında bilgi veren Büyükelçi, bu durumun ekonomik ve operasyonel gerekçelerden kaynaklandığı ve bu azalışın hiç bir şekilde muhtemel bir savaş sırasında ihtiyaçları karşılama konusunda bir boşluk yaratmayacağını söyledi. Sanalan haberdan hoşnut kalmamıştı. F-4'lerin bu bölgedeki NATO planlarında anahtar caydırıcı unsur olduğunu ve bu kesintinin

⁹²⁰ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, April 25, 1972; NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, May 18, 1972.

⁹²¹ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, August 11, 1972.

⁹²² "Phantom Anlaşması dün imzalandı" *Milliyet*, 11 Ağustos 1972; Türkiye 1973 yılında ilk 40 adetlik F-4E Fantom siparişini vermiştir. Bu 40 adet yeni üretim F-4E Phantom II (Fantom) uçakları, Peace Diamond I programı kapsamında 30 Ağustos 1974 tarihinde teslim alınmaya başlanmıştır. Ancak TSK'nın 1974 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında iki kademe gerçekleştirdiği Kıbrıs Harekâtı'na tepki olarak, Türkiye, ABD'nin askerî ambargosuna maruz kalmış ve hesapta olmayan bir şekilde, diğer askerî projelerde olduğu gibi Peace Diamond I projesi de bundan nasibini alarak toplam 40 uçaklık ilk paketin yarıya yakınının teslimatı aksamıştır. Geri kalan Fantom'ların teslim alınması 1978 yılında tamamlanabilmiştir. Teslim edilen ilk F-4E'lerle birlikte, ilk Türk Fantom filosu olan Eskişehir 1. Ana Jet Üssü'ndeki 113. Filo (av/bombardıman) 1974 yılında kurulmuştur. Feridun Taşdan, Özge Kılınç, "Türk Hava Kuvvetleri'nin F4-E Serüveni ve F4-E 2020 'Terminatör'", *Turkish Defence*, Sayı 2, 2004, ss.34-35.

USAF'ın kapasitesini etkilemeyeceğini umduğunu söyleyen Sanalan'ı asıl meraklandıran, bu kararın sadece mali gerekçelere dayanıp dayanmadığıydı. Sanalan Türkiye durumu değerlendirene kadar konunun NATO'ya getirilmemesini talep etti ki ABD'nin böyle bir niyeti zaten bulunmamaktaydı. Kamuoyundan konunun gizli tutulması konusunda ise aynı görüşü paylaşıyorlardı.

Toplantı, Amerikalıların planladığı senaryodaki ilk adımdı. Büyükelçi bu ilk adımın tamamlandığını açıkca ifade ediyordu. Türkiye'ye bilgi verilmişti. Şimdi bir süre hükümetin tavrını ölçmek için beklenilecek eğer aşırı tepki ile karşılırsa İncirlik'teki F-4 operasyonlarında her hangi bir değişikliğe gidilmeyecekti.⁹²³

F-4 satışları konusunda anlaşmaya varılması Türk Silahlı Kuvvetlerinde olumlu bir hava yaratmıştı ve Amerikalılar bunu kullanmak istiyorlardı. Türkiye'den İncirlik'teki indirimle ilişkin bir cevap gelmemesine karşın, tepki de gelmemişti. Uçak satış anlaşmasının resmi imza töreni ile aynı tarihlerde indirim sürecinin başlatılması planlanıyordu. Türkiye, hem Sovyetlerin bu durumdan haberdar olmasından çekindiği, hem de yüksek sayıda F-4 aldığı bir ortamda İncirlik'teki azalışını açıklamada zorlanacağı için kamuoyuna her hangi bir duyuru yapılmayacaktı.⁹²⁴ Türklerin endişelerini gidermek için İncirlik üzerinden Tahran'da konuşlandırılacak olan F-111'lerin eğitim uçuşları da aynı tarihlere getirildi. 19-21

⁹²³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, July 22, 1972.

⁹²⁴ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, September 12,1972; October 8,1972.

Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilen bu eğitim uçuşları ile ABD'nin desteğinin devam ettiğini gösterilirken, F-4 filosunun çekilme süreci de başlatılmış oldu.⁹²⁵

d) 1973 Arap-İsrail Savaşı: İncirlik'ten Destek Talebi

6 Ekim 1973'te Enver Sedat liderliğindeki Mısır'ın İsrail'e saldırmasıyla Ortadoğu'da çözüm bulunamayan sorunlar bir kez daha savaşa dönüştü. Her ne kadar bölgede gerilim 1967 savaşından beri dinmemiş olsa da savaş beklenmedik şekilde patlak vermişti. Ne İsrail ne de Amerikan istihbarat servisleri savaş hazırlıklarını fark edebilmişlerdi.⁹²⁶ ABD desteği olmadan İsrail'in uzun süre bir savaşı yürütecek askerî donanımı yoksun olduğu gerçeği, çok geçmeden ortaya çıktı. Bununla birlikte, savaşın ilk günlerinde İsrail'in savaşı kazanacağını düşünen Amerikan yönetimi, Arap ülkelerinin tepkisini artırmamak için yardımı sınırlı tuttu ve sevkiyat için Amerikan uçaklarını kullanmaktan kaçındı.⁹²⁷ Ancak bir kaç gün içinde İsrail ağır kayıplar verince, önemli miktarda mühimmat ve askerî malzeme ikmalinin gerekli olduğuna karar verildi. Yeni plana göre, C-130 kargo uçakları doğrudan İsrail'e uçarken, Portekiz'deki Azores üssündeki onbeş C-141 ve üç C-58 de sevkiyata destek verecekti. Ayrıca, ilk etapta ondört F-4'ün de İsrail'e gönderilmesi planlanıyordu.⁹²⁸ F-4 bombardıman uçaklarının kendi hava sahasından uçmasına hiç bir ülkenin izin vermeyeceği düşüncesiyle, bunların büyük kargo uçaklarına yerleştirilerek sevk edilmesine karar verildi. Sevkiyat, 13 Ekim'de başlatıldı.

⁹²⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, August 30, 1972.

⁹²⁶ Henry Kissinger, *Kriz: İki Büyük Dış Politika Krizinin Anatomisi*, çev. Beyza Sümer Aydaş, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2004, s.12.

⁹²⁷ *a.g.e.*, s.85.

⁹²⁸ *a.g.e.*, s.128 ve 185-191.

Dışışleri Bakanı Kissinger, İsrail'e gerçekleştirilen ikmalin büyüklüğünü Başkan Nixon'a "uçaklar her onbeş dakikada bir inecek" sözleri ile açıklamaktaydı.⁹²⁹

Savaşı bir anca sona erdirmenin İsrail'e yüklü miktarda askerî malzeme sağlamaktan geçtiğini düşünen ABD'nin ihtiyaç duyduğu lojistik destek gün geçtikçe artıyordu. İncirlik, bu noktada ABD'nin planlarına dâhil oldu. Aslında Türkiye'deki ortak savunma tesislerin sevkiyat için kullanılacağına ilişkin söylentiler savaşın başından beri devam etmekteydi. Ancak artık Türkiye'deki üsleri kullanmanın kolay olmadığı ortaydı. Afyon ekiminin yasaklanması⁹³⁰ nedeniyle son dönemde ABD ile yaşanan sıkıntılar bir yana, Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini dengeleme gayreti içinde olan Ankara, Arap ülkelerini doğrudan karşısına alacak böyle bir izni vermeye yanaşmamaktaydı. 9 Ekim 1973'te bir basın açıklaması yapan Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Semih Akbil'in "*Türkiye (...) kuvvet kullanılarak işgal edilen Arap ülkelerinin topraklarının tahliye edilmesini adil, devamlı ve barışçı bir çözümün en önemli unsurlarından biri olarak görmektedir ve bu ülkelerin bu konudaki meşru taleplerini desteklemeye devam edecektir*"⁹³¹ sözleri Türkiye'nin Ortadoğu Savaşı karşısındaki tutumunu net bir şekilde ifade etmekteydi. Aynı basın toplantısında Akbil, İncirlik'in de aralarında bulunduğu ortak tesislerin Ortadoğu'daki savaşta kullanımına ilişkin sorular karşısında bunun mümkün olmadığı açıkladı.⁹³²

⁹²⁹ Kissinger, *a.g.e.*, s.223.

⁹³⁰ Türk-Amerikan ilişkilerinde afyon sorunu hakkında detaylı bilgi için bakınız, Çağrı Erhan, *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.

⁹³¹ "Dışışleri Bakanlığının Ortadoğu Savaşı ile İlgili Açıklaması," *Dışışleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 101, Ekim 1973, s.97.

⁹³² *a.g.b.*, s.79.

Türkiye, üslerin kullanımına izin vermemeye kararlıydı ve üslerin izinsiz şekilde kullanılmayacağı yönünde Washington'dan garanti alınmıştı.⁹³³ Yabancı bazı radyo ve ajanslarda yayınlanan yirmi F-4 uçağının İncirlik'ten kalkarak bilinmeyen bir yöne uçtukları yolundaki haberler üzerine Dışişleri Bakanlığı 16 Ekim'de bir kez daha açıklama yapmak zorunda kaldı:

“Bu tesisler, Kuzey Atlantik Andlaşması bölgesinin güvenlik ve savunması ile ilgilidir ve münhasıran Türkiye'nin savunma işbirliği amaçları için kurulmuştur. Bu bakımdan İncirlik'in de bu amaçlara aykırı olarak kullanılması söz konusu olamaz.”⁹³⁴

Türkiye'nin kararlı açıklamalarına karşın ABD, artan sevkiyat sorunlarını çözebilmek için İncirlik seçeneğini tekrar gözden geçirmeye karar verdi. Ana ikmal noktası olarak seçilen Portekiz'in desteklemesi gerekiyordu. İsrail'e verilen lojistik destekte topraklarını kullanmak için İspanya, İtalya, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye ile görüşülmesi bir kez daha gündeme geldi. ABD Dışişleri Bakanlığı, özellikle acil iniş ihtiyacı durumunda Amerikan uçaklarının kendi topraklarındaki üsleri kullanmasına bu ülkelerin nasıl tepki vereceklerini öğrenmek istiyordu.⁹³⁵ Ankara'daki Elçiliğin kanaati Türk Hükümetinin, ortak savunma üslerinin ikmal veya destek için kullanılmasına kesinlikle izin vermeyeceği yönündeydi. Hatta büyükelçi, İsrail'e giden bir uçağın acil inişine dahi izin almayı mümkün görmüyordu. Ancak, Türkiye kendine verilen garantinin ihlal edildiği izlenimine kapılmazsa, gerçek bir acil inişin ciddi bir probleme neden olmayacağını

⁹³³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, October [17], 1973.

⁹³⁴ Dışişleri Bakanlığının Ortadoğu Savaşı ile İlgili Açıklaması,” *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 101, Ekim 1973, s.80.

⁹³⁵ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, October [17], 1973.

düşünüyordu. Türkiye'deki üslerin izinsiz kullanılmaları ise Ankara ile yaşanacak ciddi siyasi sorunlar anlamına geliyordu.⁹³⁶

Büyükelçinin bu notunun Dışişleri Bakanlığına ulaştığı 17 Ekim tarihi itibari ile İsrail'e askerî malzeme bırakmış bir uçak, dönerken İncirlik'e acil iniş gerçekleştirmiş durumdaydı ve hala üste bulunuyordu. Türkiye'nin de durumdan haberdar olduğunu düşünen Amerikan makamları, bu sorunu çözebileceklerine inanıyorlardı. Bununla birlikte İsrail'e gitmekte olan bir uçağın İncirlik'e inmesi halinde ciddi bir tepki ile karşılaşacaklarının farkındaydılar. Uçağın tamir edildikten sonra İsrail güzergâhında uçmaması gerekiyordu. Ankara'nın İncirlik'teki faaliyetlerini yakından takip ettiğini yönünde Amerikan Dışişlerini uyaran Elçiliğin tavsiyesi, İncirlik konusunda Türkiye'ye verilen garantiler çerçevesinde hareket edilmesi ve mecburi durumlar dışında üsün kullanılmaması yönündeydi.⁹³⁷

23 Ekim'de taraflar arasında ateşkes sağlandı. 26 Ekim'de gerçekleştirilen NATO Konseyi toplantısı sırasında soruları cevaplayan, NATO Genel Sekreteri Luns bir kez daha İsrail'e silah sevkiyatında Türkiye'deki üslerin kullanılmadığını, Sovyetler Birliği'ne yakın ve Müslüman bir ülkedeki üsleri kullanmanın sakıncalarına değinerek teyit etti.⁹³⁸ Bu süreç içinde İncirlik'e başka acil inişlerin de gerçekleşmiş olması ihtimaline karşın, Türkiye kendi topraklarındaki üslerin operasyon sırasında ve lojistik destek amacıyla kullanımına izin vermeyerek bu savaşın dışında kalmayı başarmıştı. Bununla birlikte, 1967 savaşında olduğu gibi

⁹³⁶ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, October 18, 1973.

⁹³⁷ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, October [17], 1973.

⁹³⁸ "Luns: İsrail'e Silah Yollamak için ABD, Türkiye'deki üsleri kullanmadı," *Milliyet*, 26 Ekim 1973.

Türk hava sahası ve Türkiye'deki haberleşme istasyonları bu savaş sırasında da aktif olarak ABD kuvvetlerince kullanıldı.⁹³⁹

3) Kıbrıs Harekâtı ve OSİA'nın Feshi

Soruna taraf olduğu 1950'li yıllardan beri Kıbrıs Sorunu, Türkiye'nin gündemini meşgul ediyordu. Kamuoyu bir yandan gittikçe artan hassasiyetle adada yaşanan gelişmeleri izliyor, öte yandan hükümete soruna bir çözüm bulması yönünde baskı yapıyordu. 1974 yılına gelindiğinde Kıbrıs'ta olaylar tamamen kontrolden çıkmıştı. Ankara bir süre diplomatik kanallardan sorunu çözmeye çalıştıysa da bir sonuç elde edemedi. Başbakan Ecevit'in ABD ile yaptığı görüşmeden de eli boş dönmesi üzerine, Türkiye 20 Temmuz sabahı adaya tek başına bir harekât başlattı. İlk harekâttan sonra sürdürülen diplomatik görüşmelerin sonuç vermeyeceğinin belli olması üzerine 14-16 Ağustos'ta gerçekleştirilen ikinci bir harekât ile adanın %37'si Türk kuvvetlerinin kontrolü altına girdi.⁹⁴⁰

ABD'nin karşı çıkmasına rağmen, Türkiye'nin Kıbrıs'a harekât düzenlemesine Amerikan Kongresi'nin cevabı sert oldu. Başkan Ford'un iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğini düşünerek önleme çabalarına rağmen, Kongre bu konudaki tavrından caymayarak 5 Şubat 1975'ten itibaren Türkiye'ye silah ambargosu uygulanmasına karar verdi.⁹⁴¹ Kongre'nin kararı Türkiye'de hem şaşkınlık hem kızgınlık yaratmıştı. Ambargo kararının ardından hükümet adına açılama yapan Sadi Irmak'ın sözleri Türkiye'nin bu durum karşısında sessiz kalmayacağını ortaya koyuyordu:

⁹³⁹ Kuniholm, *a.g.e.*, s.40.

⁹⁴⁰ Bostanoğlu, *a.g.e.*, s. 454

⁹⁴¹ Faruk Sönmezoğlu, *ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, İstanbul: Der Yayınları, 1995.s.286.

“(...)Yardımanın kesilmesinin asıl etkisi ittifakın savunması çerçevesindeki ikili işbirliği üzerinde olacaktır. Bu suretle Kongre, bu işbirliğine, dengeye ve karşılıklı yardımlaşma ilkesine zarar vermektedir. Bu durumda mevcut savunma işbirliğinin bu yeni koşullara göre yeniden düzenlenmesi zorunluluğunun sorumluluğu tamamen ABD kongresine raci olacaktır.

Bu koşullar altında ortak savunma işbirliği çerçevesinde yürütülmekte olan uygulama anlaşmaları müzakerelerinde artık bir yarar görmemekteyiz. Mevcut işbirliğinde yeni gelişmelerin gerektirdiği düzenlemelere gidilecektir. Ayrıca bu yeni durum ittifak savunmasına olan katkımızın yeni bir düzenlemeye tabi tutulmasını da gerektirecektir.(...)”⁹⁴²

Girişimlere karşın ambargonun kalkmaması üzerine, 25 Temmuz 1975’te aldığı karar ile Türk Hükümeti OSİA’yı ve ilgili bütün uygulama anlaşmalarını feshetti. Bakanlar Kurulu kararı, ABD hükümetine bir nota ile bildirildi:

“1-Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında ortak savunma ve işbirliğini düzenleyen 3 Temmuz 1969 tarihli Savunma ve İşbirliği Anlaşması ve bununla ilgili diğer anlaşmalar hukuki geçerliliğini kaybetmiştir.

2- Bu durumun muvacehesinde Türkiye’deki bütün ortak savunma tesislerinin faaliyeti, İncirlik ortak savunma tesisinin münhasıran NATO görevi mahfuz kalmak kaydıyla, yarından yani 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren durdurulmuştur.

3-Faaliyeti durdurulan tüm tesisler Türk Silahlı Kuvvetlerinin tam kontrol ve gözetimine devredilecektir.”⁹⁴³

Kararda da görüldüğü üzere Türkiye’deki ortak savunma tesislerinin faaliyetlerini durdurulmuş ve bunlar Türk Silahlı Kuvvetlerinin denetimine girmişti. Burada geçen “İncirlik ortak savunma tesisinin münhasıran NATO görevi mahfuz kalmak kaydıyla” ibaresini İncirlik’teki Amerikan kuvvetlerinin diğer faaliyetlerinin durdurulması, ancak NATO görevleri için istisna oluşturulması olarak okumak yanlış olacaktır. İncirlik aslında, bu durdurma kararının tamamen dışındaydı. Çünkü OSİA’daki statüsü bakımından İncirlik zaten, sadece NATO amaçları için tahsis edilmiş bir üs konumundaydı. ABD’nin bu kapsam dışında kullanımı ancak

⁹⁴² “Amerikan Kongresi her bakımdan çok ağır bir yanlıgı içersindedir,”*Milliyet*, 5 Şubat 1975.

⁹⁴³ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s.287.

TBMM'nin iznine bağılıydı ve bu dönemde bu kapsamda bir izin bulunmuyordu. Buradaki ifade OSİA'nın ortadan kalkması ile birlikte İncirlik'in NATO kapsamındaki kullanımına dair hukuki bir boşluğun oluşmasını önlemek için eklenmişti. Başka bir ifade ile ambargo kararı ile kararın kaldırıldığı 1978 senesine kadar geçen süre zarfı içinde adı "ortak savunma tesisi" olmamakla birlikte İncirlik'in faaliyetleri devam etti. 1980'lerle başlayan yeni dönem, İncirlik için yeni bir anlaşmanın etrafında şekillenecekti.

E) SEİA ÇATISINDA İNCİRLİK'TE YENİ DÖNEM

1) İncirlik Üssü'nün Hukuki Statüsü: SEİA

a) SEİA'da İncirlik Üssü

OSİA'nın fesh edilmesinden kısa bir süre sonra, Ekim 1975'te Temsilciler Meclisi'nin alınan ambargo kararını yumuşatması üzerine Türkiye ve ABD arasında yeni bir anlaşma için müzakereler başlatıldı ve Mart 1976'da üzerine mutabakata varılan anlaşma metni Washington'da Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil tarafından imzalandı. Ancak bu sırada Türkiye'de hükümet değişikliği gerçekleşti ve Süleyman Demirel başbakanlıktan istifa etti. Yeni hükümeti kuran CHP lideri Bülent Ecevit, imzalanan anlaşma şartlarını uygun bulmayarak Meclis onayına sunmaması nedeniyle bu anlaşma hiç bir zaman yürürlüğe girmedi.⁹⁴⁴

İki ülke arasında yeni bir anlaşma için görüşmeler, 26 Temmuz 1978'de Amerikan Senatosu'nun Türkiye'ye uygulanan ambargo kararını lağvetmesi üzerine

⁹⁴⁴ a.g.e., s.288.

yeniden başladı. 1 Ağustos'ta Temsilciler Meclisi aynı yönde kararının ardından Başkan Carter ambargoyu kaldıran kararı, 26 Eylül 1978'de imzaladı. Buna karşılık olarak 9 Ekim'de, Türk hükümeti faaliyeti durdurulan ortak savunma tesislerindeki faaliyetlerin yeniden başlamasına izin verdi.⁹⁴⁵ Ocak 1979'da yeni anlaşma konusunda görüşmeler resmen başladı. Müzakerelerin sonuç vermesi üzerine 29 Mart 1980'de iki ülke arasındaki ilişkileri düzenleyen yeni bir anlaşma imzalanarak yürürlüğe girdi.

29 Mart 1980'de imzalanan "Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" (SEİA) bugün Amerikan kuvvetleri tarafından kullanımına izin verilen Türkiye'deki üs ve tesislerin statüsünü belirleyen anlaşmadır. NATO Anlaşması çerçevesinde, üyeler arasında savunma işbirliğini geliştirme ilkesi kapsamında hayata geçirilen SEİA'da, kendinden önce yapılan ikili askerî anlaşmalarda olduğu gibi BM Anlaşmasının amaç ve ilkelerine bağlılık temel olarak almıştır. Dolayısıyla daha önceki anlaşmalar için ifade edilen BM ve NATO Anlaşmalarının ilkelerinin bağlayıcılığı SEİA için de geçerlidir.

Ana Anlaşmanın 5. maddesi, Türkiye'deki askerî tesislerin ABD tarafından kullanılmasına izin veren temel maddedir. Burada, ortak savunma tedbirleri kapsamında, karşılıklı mutabık kalınmış amaçlara ve programlara uygun olarak, bu tesislerin işletileceği ve faaliyetlerinin yürütüleceği karara bağlanmıştır. Anlaşmanın girişindeki "NATO ve BM Anlaşmaları ilkelerine bağlılık" ifadelerinin bağlayıcılığını pekiştirme maksadı ile ayrıca, 5.maddenin 4.fikrasında "*öngörülen*

⁹⁴⁵ Uslu, *a.g.e.*, s.201.

savunma işbirliğinin şümulünün Kuzey Atlantik Anlaşmasından doğan yükümlülükler ile sınırlı olacağı” hükmüne yer verilmiştir.

Beş yıllık bir dönem için yürürlüğe konulan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, bu sürenin dolmasının ardından yenilenmektedir. SEİA, bir ana anlaşma ile üç tamamlayıcı anlaşmadan oluşmaktadır. Tamamlayıcı anlaşmaların birincisi savunma desteği, ikincisi savunma sanayinde işbirliği konusundadır. 3 numaralı tamamlayıcı anlaşma ise askerî tesislerin ortak kullanımına ilişkin düzenlemeleri içermektedir.⁹⁴⁶ Ana anlaşmanın ve eklerinin bazı maddeleri gizli tutulmaktadır. Bu gizli maddelerin varlığı zaman zaman, anlaşmanın NATO taahütleri kapsamında tanımlanan işlevinin genişletildiği ve ABD’ye tanınan hakların kapsamının görünenden daha geniş olduğu yolunda eleştirilere neden olmaktadır.⁹⁴⁷

3 numaralı Tesisler Tamamlayıcı Anlaşmasında hem tesislere ilişkin genel hükümler yer almakta, hem de hangi tesisin ne şekilde kullanılacağı düzenlenmektedir. Anlaşmada adı geçen üs ve tesisler ve üstlendikleri görevler şunlardır: *Elektromanyetik izleme*: Sinop; *radar uyarı uzay izleme*: Pirinçlik; *hava harekât ve destek*: İncirlik; *muhabere yerleri tesisleri*: Yamanlar (İzmir), Şahintepe (Gemlik), Elmadağ (Ankara), Karataş (Adana), Mahmurdağ (Samsun), Alemdağ (İstanbul), ve Kürecik (Malatya); *sismik bilgi toplama*: Belbaşı; *Radyo seyruseferi*: Kargaburun. Bahsi geçen üs ve tesisler için kullanımlarına ilişkin alt seviyede uygulama anlaşmaları, 3 numaralı Tesisler Anlaşmasının ekinde yer almaktadır. Tüm bu tesisler, Türkiye Cumhuriyeti’nin malıdır, Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesindedirler; SEİA ile ABD’nin kullanımına NATO amaçları çerçevesinde

⁹⁴⁶ Bkz.EK 2.

⁹⁴⁷ Strok, *a.g.e*, s.7.

tahsis edilmişlerdir. Bunun yanısıra, anlaşmada Türkiye tarafından tahsis edilen arazi üzerinden ABD tarafından inşa edilen veya kurulan her türlü tesisin kuruluş tarihinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin malı olacağı hükme bağlanmıştır.

Daha önceki dönemlerdeki eleştiriler ve anlaşmazlıklar da gözönüne alınarak SEİA'da özellikle komuta ve denetime ilişkin esaslar açık şekilde hükme bağlanmıştır. Tesisler Tamamlayıcı Anlaşmasına göre, İncirlik'in de dâhil olduğu Anlaşmaya konu olan tüm tesisler bir Türk komutanın kontrolü altında bulunmaktadır. Ancak Amerikan Hükümeti, her tesise, "Birleşik Devletler Kuvvetlerinin Komutanı" sıfatı ile bir subay atayacaktır. Komutanlar arasında işbirliği esastır. Tesislere giriş, "Tesis Komutanı" sıfatı ile Türk Komutanın yetki ve denetimi altındadır. Anlaşma uyarınca tesislerde görev yapacak Amerikalı personelin sayı ve kadro miktarlarındaki artışlar, yetkili Türk makamlarının ön iznine tabi kılınmıştır.

İncirlik Üssüne ilişkin düzenlemeler "İncirlik Tesisi Uygulama Anlaşması" adını taşıyan 3 numaralı ek protokol ile yapılmıştır.⁹⁴⁸ Burada tanımı yapılan "İncirlik Tesisi" sadece İncirlik Hava Üssü'nü değil, Yumurtalık akayakıt tesisini ve boru hattını, İskenderun limanındaki kolaylıkları, Adana su kuyusunu ve boru hattını ve üs ile Ceyhan nehri arasındaki kanalizasyon sistemini de kapsamaktadır. Hava harekât ve destek üssü olarak tanımlanan İncirlik'te ABD askerlerinin ve uçaklarının NATO savunma planları çerçevesinde, destek ve eğitim faaliyetleri için konuşlandırılması ön görülmüştür. Buna göre, onaylanmış NATO planları

⁹⁴⁸ Bkz. EK3.

çerçevesinde iki filo bunların destek personeli İncirlik'te rotasyon esasına göre görev yapacaklardır. Ayrıca eğitim için Avrupa'daki diğer ABD Hava Kuvvetleri birliklerine ait uçaklar belirli dönemlerde İncirlik'teki faaliyetlere katılacaklardır. Anlaşma kapsamında ön görülen destek faaliyetleri kapsamında İncirlik'te ABD uçaklarının bulundurulmasına izin verilmiştir. Ancak üste kalıcı olarak bir filo konuşlandırılmamaktadır.

Bugün İncirlik, NATO savunma planları kapsamında SEİA ile belirlenen şekilde ABD kullanımına tahsis edilmiş Türk Silahlı Kuvvetlerine ait bir üstür. Üssün bu statüsü gerek Türk gerek Amerikalı resmi makamlar tarafından yapılan açıklamalarda da desteklenmektedir. Anlaşmanın yeni yürürlüğe girdiği dönemde ABD'nin Ankara Büyükelçisi olarak görev yapan Strausz Hupe, yeni anlaşmanın tanımladığı üslere ilişkin statüyü şu sözlerle açıklamaktadır:

“Türkiye ile imzalamış olduğumuz Savunma İşbirliği Anlaşması uyarınca Türkiye’de Amerikan üssü yoktur. (...) Anlaşmaya göre, bazı Türk üslerinde Amerikan tesisleri vardır. Gene anlaşmaya göre Türkiye’deki Amerikan askerî varlığı ve faaliyeti tamamen NATO savunma görevleri çerçevesinde kalmaktadır.”⁹⁴⁹

1987’de yılında Milliyet gazetesine bir değerlendirme yapan İncirlik Üssü’nün Türk Komutanı Albay Taner Engin, Türk ve ABD hükümetleri arasında imzalanan ikili anlaşmalar sonucunda, Türkiye’nin ABD Hava Kuvvetleri’ne İncirlik’te müşterek savunma faaliyetlerine katılma hakkı verdiğini hatırlatarak, İncirlik için “İncirlik Üssü, hiç tartışmasız bir Türk Silahlı Kuvvetleri tesisidir” tanımlamasını yapmaktadır.⁹⁵⁰ 2004 yılında İncirlik’e ilişkin tartışmalar üzerine konuya ilişkin açıklamada bulunan dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Org. İlker

⁹⁴⁹ “Hupe: ‘Savunmasını planlamak sadece Türklerin sorumluluğundadır,’ *Milliyet*, 29 Ekim 1982.

⁹⁵⁰ “Türk üssü mü, ABD üssü mü?” *Milliyet*, 28 Haziran 1987.

Başbuğ, Türkiye’de hiçbir yabancı üssün bulunmadığını ve İncirlik Üssü’nün hukuki olarak Türk Silahlı Kuvvetleri’ne ait 10. Tanker Üs Komutanlığı olduğunu söylemiş ve Türkiye’de NATO veya ABD’nin üssü bulunmadığını açıklamıştır.⁹⁵¹

İncirlik’in hukuki statüsüne ilişkin anlaşmalardaki net ifadeler ve bunu destekleyen resmi açıklamalara karşın, üssün statüsüne ilişkin tartışmalar devam etmektedir. Anlaşmanın NATO perdesi altında İncirlik’i ABD’nin kullanımına sunmasının yarattığı rahatsızlıklar bir yana, anlaşmaya uygun olması halinde bile bu sefer üssün NATO amaçlarından çok Amerikan çıkarlarına hizmet eder şekilde kullanılması İncirlik’e ilişkin sorunun devam etmesine neden olmaktadır.

İncirlik’in statüsüne ilişkin eleştiri getiren isimlerden biri olan Emekli Amiral Sezai Orkunt, bu üslerin Türk hükümeti tarafından tahsis edilmiş araziler üzerinde, Amerikan parasıyla, ABD’nin plan ve tekniği ile onun çıkarlarına göre kurulmuş ve yönetilmekte olduğundan hareketle bunların “Amerikan üssü” olduğunu savunmaktadır. Orkunt’a göre “ortak savunma tesisi” tanımlaması ise bir aldatmacadır.⁹⁵²

“Ortak savunma tesisi denildiği zaman bunlardan herhangi birinde faaliyetin durması halinde, Türkiye’nin savunmasında boşluk doğması gerekir. Oysa Türkiye’deki bazı ortak savunma tesisleri kapatıldıktan sonra Türkiye bunların yerini başka tesislerle doldurma ihtiyacını hissetmemiştir. Üstelik bu tesisler ABD’nin tek yanlı kararı ile Türkiye’ye danışılmadan kapatılmıştır.”

Orkunt tespitinde haksız sayılmaz. Bugün hukuki anlamda Türkiye’de bir Amerikan üssü olmamasına rağmen ve İncirlik NATO bünyesinde tahsis edilmiş bir

⁹⁵¹ *Genelkurmay II nci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ’un Konuşması*, TSK Basın Yayın Faaliyetleri: Basın Toplantısı,, 16 Ocak 2004, http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_6_Toplantilar/ocak2004/ana.html; erişim tarihi: 08.09.2009.

⁹⁵² “Türk üssü mü, ABD üssü mü?” *Milliyet*, 28 Haziran 1987.

üs olmasına rağmen üssün kuruluşundan, kullanımına ABD hâkimiyeti açıktır. Nitekim “ortak savunma tesisi” tanımı zaten dünyada üs kavramının kazandığı olumsuz anlamdan kaçınmak için yaratılmıştır. Türkiye her ne kadar üssün kullanımı konusunda yetkiyi elinde bulunduruyor göründürse de anlaşmalara uygun olmayan durumlarda ABD’nin kullanımına itiraz etmesi iki ülke arasındaki ilişkilerde krizlere neden olmaktadır. Bugün İncirlik’in Amerikan hâkimiyetinde bir üs olduğunu söylemek haksızlık olacaktır. Bununla birlikte hukuki statüden hareketle, siyasi konuları göz ardı ederek İncirlik’in “Türk üssü” olduğunu söylemek de gerçekçi değildir. Üssün statüsüne kafa karışıklığının varolması bile üssün üzerinde ABD’nin kontrolünü göstermektedir. Nitekim sadece Amerikan ve Türk medyasında değil, kimi zaman Amerikan yetkili makamlarınca da İncirlik’ten “Amerikan üssü” olarak bahsedildiğini görmek mümkündür.⁹⁵³

SEİA, Türkiye’deki askerî tesislerin Amerikan kuvvetlerince kullanımına ilişkin geçmiş dönemlerden kaynaklanan bir takım hukuki sorunları çözmüş ve özellikle komuta ve denetime ilişkin Türkiye’nin yetkilerini artırmıştır. Bununla birlikte, Türkiye’nin kendi topraklarında bir üssü kapatma konusunda yaşadığı tereddütler ve ABD’nin planlarına uygun şekilde üssün kullanımına izin vermediğinde ortaya çıkan krizler, İncirlik Üssü üstünde Türkiye’nin haklarını gölgelemektedir.

Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından NATO içine girdiği değişim süreci de İncirlik’in kullanımına ilişkin değişiklikler yaratmıştır. 1991 ve 1999 yıllarında benimsenen stratejik konsept belgeleri ile NATO bünyesinde tehditler yeniden

⁹⁵³ *U.S. Air Base in İncirlik*, US Department of State Office of the Spokesman Daily Press Briefing, Washington D.C., January 14, 2004, <http://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2004/28178.htm>, erişim tarihi: 10.10.2009.

tanımlanırken ve örgütün görev alanı genişletilmiştir. Artık, ittifak açısından tehditler sadece üyelerin toprak bütünlüklerine, siyasi bağımsızlıklarına ve güvenliklerine yönelik durumlar veya sadece doğrudan saldırılarla sınırlandırılmamaktadır. Belirsizlikler, istikrarsızlık, etnik ve dinsel rekabet, bölgesel uyuşmazlıklar, insan hakları ihlalleri, devletlerin dağılması, kitle imha silahlarının yayılması, organize suçlar terörizm, yaşamsal kaynakların kesilmesi yeni konsept belgeleri ile birlikte ittifakın tehdit tanımlaması kapsamına alınmıştır.⁹⁵⁴ Her ne kadar stratejik konsept belgeleri ile temel anlaşmanın maddelerinin değiştirilmesine ilişkin hukuki itirazlar varlığını korusa da bu durum yeni sorumluluklar doğurmuştur. Bugün NATO söz konusu tehditler nedeniyle de harekete geçebilecek bir örgüt haline gelmiştir. Tehditlerin bu şekilde genişletilmiş olması NATO'nun 6. maddede tanımlanan alanını da geçersiz kılmıştır. Bununla birlikte 5. maddenin, terörizmden enerji güvenliğine; iklim değişikliğinden organize suçlara kadar daha tanımlanmasında sıkıntılar olan bu yeni tehdit unsurlarına karşı ittifakın nasıl işletileceğine ilişkin belirsizlikler varlığını korumaktadır. 3-4 Nisan 2009 tarihleri arasında Strazburg/Kehl Zirvesinde alınan karar çerçevesinde ittifakın yeni konsepti üzerine çalışmalara Temmuz ayında başlanmıştır. 2010 sonunda açıklanması beklenen yeni stratejik konsept ile birlikte bu soruya cevap verilmesi beklenirken, NATO'nun değişim süreci devam etmektedir.

Tüm bu konsept belgeleri Türkiye tarafından da desteklenmiştir. Bu durum İncirlik Üssü'nün kullanım alanı da genişletmiştir. SEİA'nın imzalandığı dönemde NATO Anlaşması çerçevesinde tanımlanan belirli bir alanda, belirli bir amaç için

⁹⁵⁴ *The Alliance's New Strategic Concept*, Meeting of North Atlantic Council, 7-8 November 1991, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23847.htm; erişim tarihi: 25.06.2008; *The Alliance's New Strategic Concept*, Meeting of North Atlantic Council, 29 April 1999, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm; erişim tarihi: 25.06.2008.

ittifaka tahsis edilen İncirlik Üssü'nün kullanımını düzenleyen SEİA'da her hangi bir değişiklik yapılmadan üssün kullanım amacı ve alanı genişlemiştir. Üstelik bu yeni bir anlaşma ile değil, hukuki açıdan tartışmalı olan stratejik konsept belgeleri ile yapılmıştır. Bu durum İncirlik'in kullanımını düzenleyen hukuki belgeler açısından da sakatlık doğurmaktadır.

b) İncirlik Üssünün Kapatılmasına İlişkin Düzenlemeler

İncirlik Üssü, kuruluşundan itibaren pek çok siyasi tartışmanın merkezinde yer almıştır. Bu yönüyle kimi zaman ABD'ye karşı bir koz olarak, kimi zaman Amerikan karşıtlığı nedeniyle İncirlik'in kapatılmasına yönelik istekler, siyasi gündemi meşgul etmiştir. Hatta geçmişte, OSİA'nın feshinde olduğu gibi kullanımında sınırlandırmaya gidildiği de olmuştur.

Bugün İncirlik Üssü'nün kullanıma ilişkin kuralları belirleyen SEİA, aynı zamanda üssün ABD tarafından kullanımının ne şekilde sona erdirileceğine dair düzenlemeleri de içermektedir. İncirlik'in kapatılmasının ve kullanımının sınırlandırılmasının ne şekilde mümkün olduğunu söylemek için hukuki statüsüne bakmak gerekir. Öncelikle Anlaşmada açık şekilde ifade edildiği gibi Türkiye topraklarında mülkiyeti ABD'ye ait her hangi bir üs veya tesis bulunmamaktadır. Dolayısı ile üssün millileştirilmesi, mülkiyetinin Türk Hükümetine devredilmesi gibi bir süreç söz konusu olamaz.

ABD kuvvetlerinin anlaşmada bahsi geçen tesislerin kullanımına ilişkin sınırları SEİA'nın 5. maddesi belirlemektedir. Buna göre tesislerdeki faaliyetler karşılıklı mutabık kalınan amaçlara ve programlara uygun olarak yürütülecek ve

ayrıca buradaki işbirliği NATO yükümlülükleri ile sınırlı olacaktır. Yine İncirlik'e ilişkin ek anlaşmada tesisin görevi NATO savunma planları çerçevesinde tanımlanmıştır. Kısacası üste bulunan Amerikan kuvvetleri NATO görevi kapsamında oradadırlar. Sürekli bir filo bulunmamakta, rotasyon esasına göre eğitim için uçaklar İncirlik'te geçici şekilde konuşlandırılmaktadır.

Bu görev tanımından da anlaşıldığı gibi, İncirlik'in "kapatılması"ndan kasıt, üssün NATO faaliyetleri kapsamında ABD kuvvetleri tarafından kullanılmasının sona erdirilmesidir. NATO dışındaki faaliyetler zaten TBMM'nin onayına bağlıdır. Türkiye böyle bir karar verirse, burada bulunan Amerikan personeli ile birlikte üste bulunan teçhizat ve donanımın gitmesini ve depoların da boşaltılması isteyebilir. Bununla birlikte Türkiye, daha sınırlı bir düzenlemeyi de tercih edebilir. İncirlik'in eğitim faaliyetlerine son vererek, sadece NATO savunma planlarında yer almasına izin verip, buradaki daimi personel ve donanıma ilişkin bu yönde sınırlamalar getirebilir.

Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde yaşayacağı her hangi bir kriz neticesinde SEİA'yı fesh etmesi de İncirlik Üssü'nün kullanımını hukuki zeminden yoksun bırakacaktır. Bununla birlikte, OSİA'nın feshinde olduğu gibi, SEİA sona erdirilse bile bu İncirlik'in kullanımını sona erdirmeyebilir. Ancak Türk Hükümetinin her hangi bir ara hukuki düzenlemeyi kabul etmemesi ve kullanımını sona erdirmesi halinde İncirlik, Amerikan kuvvetlerinin kullanımına kapatılmış olacaktır.

SEİA'nın tamamen son erdirilmesine veya Tamamlayıcı Anlaşmalardan birinin feshine karar verilirse, bu Anlaşmanın 7. Maddesindeki düzenlenmelere uygun şekilde yapılacaktır. Geçerlilik süresi dolmadan 3 ay önce yapılan bir ihbar ile

ana anlaşma veya ekleri feshedilebilir. İncirlik'e ilişkin anlaşmanın sona erdirilmesi ana anlaşmanın yürürlükte kalması önünde engel değildir.

Geçerlilik süresi dolmadan önce de, anlaşmanın hükümlerine uyulmadığı gerekçesi ile ana anlaşmanın veya tamamlayıcı anlaşmaların sona erdirilmesi mümkündür. Mesela Türkiye, İncirlik'in NATO amaçları dışında kullanıldığını öne sürerek anlaşmanın sona ermesini talep edebilir. Bu durumda istişare süreci başlar. 30 gün içinde bir sonuca varılmazsa, 30 günlük bir yazılı bildirim ile anlaşma sona erdirilebilir. Tesisler Tamamlayıcı Anlaşmasının 13/2 maddesine göre, bu anlaşma sona erdirildiği takdirde, ABD hükümeti, hukuken sona erme tarihini takip eden bir yıl içinde, geri çekme ve tasfiye işlemlerini tamamlayacaktır. Geri çekme işlemi boyunca anlaşma yürürlükte kalacaktır.

2) Yeniden Yakınlaşma Dönemi: 1980'ler

İlk önce Küba Krizi arkasından Johnson mektubu ile Amerika ile ilişkilerde yaşanan hayal kırıklığı 1960'ların ortalarından itibaren Ankara'yı dış politikasını gözden geçirmek zorunda bıraktı. İzleyen dönem içinde her ne kadar iki ülke arasındaki yakın ilişkiler sürdürülse de, artık sorunlar nedeniyle daha sık karşı karşıya geliniyordu. Washington'un talepleri Ankara'da eskisi gibi kolaylıkla kabul görmüyordu. Bununla birlikte, Türkiye'nin kararları Amerika'nın bölgesel çıkarları açısından tehdit oluşturacak nitelikte değillerdi. 1974 Kıbrıs Harekâtına kadar Türkiye, ABD tarafından kurgulanan sisteme başkaldıran her hangi bir adım atmadı. ABD'nin itirazlarına rağmen adaya düzenlenen Kıbrıs Harekâtı ise bir süredir ilişkilerde yaşanan gerilimin zirve noktasıydı. Türkiye'yi hizaya sokmak isteyen ABD, Şubat 1975'ten itibaren Türkiye'ye silah ambargosu uygulanacağını

açıklayarak tepkisini gösterdi. Bu ceza Türkiye'nin hegemonik sistem dışına taşan ve sistemi zorlayan hareketlerini kontrol altına almak amacıyla verilmişti.⁹⁵⁵ Ceza sert, ancak önemli bir müttefiki tamamen uzaklaştırmaktan kaçınacak kadar ölçülüydü. Bu ölçü, Türkiye'yi destekleyerek karara karşı çıkan Başkan, cezayı kesen Kongre ikilisi ile yakalandı. Ambargo kararı ve Türkiye'nin buna karşılık üsleri Amerikan kuvvetlerinin kullanımına kapattığını açıklaması ile başta büyük bir sarsıntı yaşandıysa da bu kalıcı olmadı. Hatta bunu izleyen dönemde ilişkiler hızla yoluna girmeye, fikir ayrılıkları nispeten durulmaya başladı.

Türk-Amerikan ilişkilerinde asıl düzelme süreci, 1980 askerî darbesi sonrasında yaşanmaya başladı. Bu hem Türk hem Amerikan siyasetinde yaşanan değişikliklerin, hem de bölgesel gelişmelerin bir sonucuydu. Darbe yönetiminin ABD ile kurduğu yakın ilişkiler ve daha sonra Başbakan olan Turgut Özal'ın izlediği dış politika, ilişkileri olumlu yönde etkiledi. Nitekim Türkiye'deki askerî darbe karşısında ABD'nin ilk baştaki tepkisi ve yaptığı açıklamalar son derece yumuşaktı.⁹⁵⁶ Ancak bu ılımlı hava Türkiye'nin beklenen demokratikleşme adımlarını atmaması ile dağılmaya başlarken, Avrupa'nın tavrı da giderek sertleşti. Bu tecrit karşısında ekonomik sorunlar yaşayan ve savunma alanında sıkıntılarla karşı karşıya kalan Türkiye çıkışı ABD ile ilişkileri düzeltmekte buldu.⁹⁵⁷ Türkiye, Özal hükümeti ile birlikte 24 Ocak 1980 kararlarını uygulamaya başlayarak, hem uluslararası kapitalist sisteme eklenme sürecine girdi, hem de bu çerçevede ABD ile ilişkileri daha

⁹⁵⁵ Bostanoğlu, *a.g.e.*, s. 462.

⁹⁵⁶ Sedat Laçiner, "Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası," A.Çaylak, C. Göktepe, M.Dikkaya, H. Kapu (eds), *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınevi, 2009, s.621.

⁹⁵⁷ *a.g.e.*, s.559 ve 619.

fazla önem kazandı.⁹⁵⁸ Bu dönemde, IMF ile yapılan anlaşmalar ve ekonomide serbestleşme çabalarına destekleyecek bir dış politika çizgisi oluşturuldu.

1980'ler ile birlikte Amerikan dış politikası da bir değişim süreci içine girdi. 1970'lerin özellikle ikinci yarısında yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler hem değişimi zorunlu kılmış hem de yeni dönemin bakış açısını hazırlamıştı. Türkiye'nin ambargoya karşı kullandığı "tesisleri kapatma" kozunu etkisiz hale getirmek için İran'da Hazar kıyısında yeni askerî tesisler kuran Washington'ın elinde, 1979 yılının gerçekleşen İran devrimi elinde Türkiye'den başka seçenek kalmamıştı.⁹⁵⁹ Ambargo kararından sonra üç yıl kapalı kalan üslerin işlevlerini başka imkânlarla yerine getirmek zorunda kalan ve bunun için 10 milyar dolar harcayan ABD için Türkiye'deki üsler artık daha da değerliydi.⁹⁶⁰ Aralık ayında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ile birlikte bölgedeki Amerikan çıkarları iyice tehdit edilir hale geldi. 1980 Eylül ayında İran ile Irak arasında savaşın başlaması yeni bir petrol krizinin patlak vermesi endişesini doğurarak, durumu daha kritik bir seviyeye taşıdı. ABD'yi endişelendiren sadece Ortadoğu'daki gelişmeler de değildi; aynı dönem içinde Sovyetler Birliği'nin yeni nükleer sistemler geliştirmesi de NATO'nun Avrupa'daki gücünü zayıflatıyordu.

Jimmy Carter'ın başkanlığının son döneminde yaşanan bu olaylar 1980 seçimlerinde Ronald Reagan'a galibiyet getiren dış politika söyleminin alt yapısını hazırladı. Ekonomik açıdan 1970'lerin ikinci yarısından itibaren hissedilen

⁹⁵⁸ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO ile İlişkiler," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, der.Baskın Oran, Cilt II, 7. B, İstanbul, İletişim Yayınları, s.34.

⁹⁵⁹ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, "İran'la İlişkiler," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, der.Baskın Oran, Cilt I, 7. B, İstanbul, İletişim Yayınları, s.803

⁹⁶⁰ Emekli Büyükelçi ve milletvekili Kamran İnan, 1987 bütçe görüşmeleri sırasında Meclis'te yaptığı konuşmasında bu bilgiyi vermektedir. "ABD Türkiye'ye 8 trilyon borçlu," *Milliyet*, 11 Aralık 1986

durgunluk, Sovyetler karşında ABD'nin güç ve mevki kaybettiği yönündeki eleştiriler, müttefiklerin desteklerinin zayıflaması ve hatta bazılarının tamamen kaybedilmesi ABD'ye eski konumu tekrardan kazandıracak tepkisel bir siyasal söylemin destek bulmasına yol açtı.⁹⁶¹ 1981'de Başkanlık koltuğuna oturan Reagan ABD'ye eski konumunu kazandırma vaadi ile yoğun bir silahlanma süreci başlattı. Bu yeni silahlanma politikasında Türkiye'nin topraklarında üslerin kullanımına ilişkin ikna edilmesi gerekiyordu.

Yaşan gelişmelerin getirdiği değişim ile birlikte Türkiye'nin stratejik önemi artmıştı. Türkiye, İran Devrimi ile birlikte doğrudan bir tehdit haline gelen radikal İslam'ın Ortadoğu'da yayılmasının önünde bir engel olarak görülüyordu. Ancak daha önemlisi Türkiye'nin coğrafi konumunun Sovyetlerle rekabette sunduğu avantajlardı. Türkiye, Ortadoğu'ya bu kadar yakın tek NATO ülkesiydi ve 770.000 askeri ile ABD'den sonra örgüt içindeki en büyük orduya sahipti.⁹⁶² 1978 senesinde Temsilciler Meclisinde dış yardım yasası görüşmelerinde konuşan, Müşterek Kurmay Heyeti Başkanı Orgeneral George S. Brown, Türkiye'nin önemini şu sözlerle açıklıyordu:⁹⁶³

“Ortadoğu'da akla gelebilecek her hangi bir şart altında Amerika'nın doğrudan müdahalesini gerektiren bir olayda, Türkiye'nin desteği olmaksızın ve bu üsleri kullanmaksızın bir ses yapmak mümkün değildir. Ortadoğu'da İsrail ile ilgili olsun veya olmasın her hangi bir bunalım halinde Amerikan Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasını gerektiren bir durum meydana geldiği zaman, Türkiye'deki üsler büyük önem arzeder. Sovyetler Birliği'nin Suriye ve Irak'a yardım edeceği ve muhtemelen askerî destek sağlayacağı ve bunun da Ortadoğu'da yapılmakta olan petrol sevkiyatına bir tehdit teşkil edeceği ve dolayısıyla Birleşik Amerika'nın buna karşı koyacağı düşünülebilir. Bu gibi şerait altında Türkiye'deki üs

⁹⁶¹ Uzgel, “ABD ve NATO...,” s.35.

⁹⁶² Karasapan, *a.g.e.*, s.9.

⁹⁶³ “1978 Dış Yardım Yasası, Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komisyon Tutanakları” aktaran Örsan Öymen, “İncirlik Köprüsü,” *Milliyet*, 10 Aralık 1983.

desteği (İncirlik) olmadığı takdirde karşılık verme imkânına sahip olamayız”

Nükleer silahların bir yandan kontrol altına alınmaya çalışıldığı bir yandan da karşılıklı olarak yenilerin konuşlandırıldığı bu dönemde Sovyetlerin eriştiği güç karşısında NATO, 1967’de benimsenen esnek karşılık prensibini korumaya devam ediyordu. “Doğrudan savunma” “temkinli tırmandırma” ve “genel nükleer karşılık” aşamalarından oluşan stratejinin son aşamasında stratejik nükleer silahların kullanılması söz konusuydu.

Nükleer silahların kullanımını ikinci planda bırakarak konvansiyonel savunmaya ağırlık veren NATO planları ile paralel olarak Reagan’ın uygulamaya koyduğu askerî plan sadece savunmaya yönelik bir savaşı hedeflemiyordu, saldırıya hazır olmaya da önem veriliyordu. Yeni askerî strateji, doğrudan Sovyetlere karşı savaşabilecek bir deniz gücünün ve Varşova Paktı topraklarının içine kadar karşı saldırı düzenleyebilecek hava ve kara kuvvetlerinin oluşturulmasına dayanıyordu.⁹⁶⁴ Bu planının hayata geçirilmesinde Türkiye kilit konumdaki ülkelerden biriydi. Afganistan’daki belirsizlik, İran’ın Batı ile işbirliğinden vazgeçmesi, Yunanistan’da NATO’yu eleştiren bir yönetimin iktidara gelmesi ile yükümlülüklerini yerine getirip getirmeyeceği konusunda doğan tereddüt, Türkiye’yi Ortadoğu’nun kuzey kuşağında tek güvenilir ülke haline getiriyordu.⁹⁶⁵ Dönemin Güney Avrupa Müttefik Kuvvetler Başkomutanı Amiral William Crowe, Türkiye’nin önemini şu sözlerle özetlemekteydi:

⁹⁶⁴ Tom Donnelly “NATO Üzerine Düşünceler,” *NATO Dergisi*, Sayı 2, Yaz 2003, http://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/turkish/art2_pr.html, erişim tarihi: 12.12.2007.

⁹⁶⁵ George McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, Londra: MacMillan, 1990, ss. 177.

“Türkiye, İran’a veya Körfez’e yönelik bir Sovyet taarruzunun kanat bölgesinde yer alıyor ve coğrafi olarak Ortadoğu’da yer alan ve Müslüman olan tek müttefik ülke. Batılı veya Sovyet hiçbir planlamacı Türkiye’nin eğilimini, topraklarını, hava kuvvetlerini ve üslerini göz önüne almadan Ortadoğu’da meydan okuyamaz.”⁹⁶⁶

Türkiye’nin, Amerika’nın Ortadoğu’daki çıkarları için vazgeçilmez bir ülke haline geldiği dönem, aynı zamanda Ankara’nın da Washington ile ilişkileri geliştirme yolları aradığı bir dönemdi. Darbenin ardından izolasyon yaşayan Türkiye, serbest piyasa ekonomisine geçişte başarılı olabilmek için ABD desteğine ihtiyaç duyuyordu. Ortadoğu’daki çalkantılı hava bu anlamda beklenen fırsatı yarattı. Belirsizliğin hüküm sürdüğü Ortadoğu’da Türkiye’nin bir istikrar adası olduğunu söyleyen Başbakan Turgut Özal, Washington’dan bu yolla askerî ve ekonomik destek alabilmeyi umuyordu.⁹⁶⁷ Örtüşen çıkarlar ile Türk-Amerikan ilişkilerinde 1950’lerden beri yaşanmamış bir yakınlık dönemine girildi. Yeni savaş planlarına göre, Türk ordusunun güçlendirilmesi ve Türkiye’deki üs ve tesislerin modernizasyonu gerekiyordu. 1983 Haziran ayında gerçekleştirilen NATO toplantısında, Çift Yol politikasını hayata geçirmede önemli görülen Portekiz, Yunanistan ve Türkiye’ye etkin bir şekilde yardım yapılması kararı alındı.⁹⁶⁸

ABD ile güçlü ilişkiler, NATO’nun yeni planları ile birlikte Türk topraklarında Amerikan askerî tesislerinin genişlemesini ve nükleer silahların saklanacağı mühimmat depolarının kurulmasını beraberinde getirdi. Aynı zamanda, Carter’ın başkanlığının son günlerinde kurulan ve Reagan döneminde CENTCOM adının alan Çevik Kuvvet’in bölgede etkinlik gösterebilmesi için yeni üslere ihtiyaç

⁹⁶⁶ Karasapan, *a.g.e.*, s. 8-9.

⁹⁶⁷ George S. Harris, “Turkish-American Relations Since the Truman Doctrine,” Mustafa Aydın, Çağrı Erhan (ed), *Turkish-American Relations: Past, Present, Future*, London: Routledge, 2004, s.66.

⁹⁶⁸ *Final Communiqué Chairman: Mr. J. Luns*, NATO, June 1-2, 1983

http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23209.htm?selectedLocale=en, erişim tarihi: 30.04.2009.

duyuluyordu. Ortadoğu'da bir komutanlık çatısı altında sürekli varlık göstermek isteyen Amerikan kuvvetleri için ideal mevkideki ülkelerden biri Türkiye'ydi. 1980 yılının son aylarında Türkiye'yi ziyaret eden bir Amerikan askerî misyonu, Batman'daki küçük havaalanının NATO için modernleştirilmesini ve Muş'a ise yeni bir hava üssü kurulmasını önerdi. Muş ve Batman'dan kalkacak savaş uçakları bütün Kafkasya'nın yanı sıra Basra Körfezi'ne kadar erişebileceklerdi.

29 Ekim 1982'de Türkiye ile ABD arasında bir mutabakata varıldı.⁹⁶⁹ SEİA anlaşması uyarınca imzalanan memorandum Türkiye'deki 10 hava üssünün daha modernizasyonunu onaylarken, Muş ve Batman'da yeni hava üslerinin inşaa edilmesine izin verildi. Ancak Washington tam olarak istediğine de kavuşmadı. Çünkü bu üslerin NATO amaçları dışında kullanımı mümkün olmayacaktı. Türkiye Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerine hem siyasi hem de ekonomik açıdan zarar vereceği için bölgeye gerçekleştirilecek bir müdahalede Amerikan kuvvetlerinin bu üsleri kullanmasına müsaade etmemişti. Anlaşmada Ortadoğu'ya gerçekleştirilecek bir müdahalede bu üslerin kullanılmayacağı ve üslerde depolanan her türlü cephanе, silah ve malzemenin ancak Türkiye'nin onayı ile ülke dışına çıkarılabileceği belirtiliyordu. Dolayısıyla Çevik Kuvvet'in Ortadoğu'ya yapacağı her hangi bir müdahalede bu üslerden yararlanması söz konusu olmadığı gibi, Türkiye'nin onayı olmadan buradaki mühimmatı kullanması da mümkün değildi.

Türk hükümeti yetkililerince kamuoyuna yapılan açıklamalarda özellikle, bu üslerin NATO amaçları dışında kullanılmayacağı ve Türkiye'de Çevik Kuvvet'in

⁹⁶⁹ "ABD Anlaşması NATO yükümlülüğü ile sınırlandı," *Milliyet*, 26 Nisan 1983.

konuşlandırılmasının mümkün olmayacağı vurgulanmaktaydı.⁹⁷⁰ Tartışmaları sona erdirmek için Ankara'nın açıklamaları Amerikalı yetkililerce desteklenmekteydi. Bugünler konuşan ABD Savunma Bakan Yardımcı Richard Perle, Türkiye'den Çevik Kuvvet'e kolaylık sağlaması veya destek olması konusunda herhangi bir talepte bulunmadıklarını, Türk hükümetinin bu konudaki tutumunun ABD tarafından iyi bilindiğini söylüyordu. Perle, Türkiye'deki bazı havaalanlarının genişletilmesi ve modernleştirilmesinin tamamen NATO amaçlarına hizmet etmeyi öngördüğünü ileri sürmekteydi.⁹⁷¹ ABD Büyükelçisi Robert Strausz-Hupe, memorandumun kapsamına ilişkin bir soruya verdiği cevapta, dinleme ve gözetleme aletlerinin kurulduğu Diyarbakır ve İncirlik dışında yeni tesislerde, geniş çapta bir modernleştirilmenin söz konusu olmadığını söylüyordu:

“(..).Bu alanların modernleştirilmesi, alandaki pistlerin modern ve büyük uçakların kalkıp inmesine uygun şekilde genişletilmesi her türlü hava şartında kullanmaya elverişli hale getirilmesi ve buna göre çalışacak aletlerle donatılması ön görülmektedir. Bunun dışında bu üslere yeni tesisler inşa edilmesi veya bunların niteliğinin değiştirilmesi söz konusu değildir.(...)”⁹⁷²

Türkiye, NATO dışında, üslerin kullanılmasına izin vermemişti. Buna rağmen üslerin modernizasyonu, depolama tesislerine nükleer silahların konuşlandırılması ilişkin elde edilen ayrıcalıklar ABD için son derece önemli kazanımlardı. Bu şekilde hem Sovyetlerin nükleer üstünlüğü kırmak anlamında, hem de anlaşmalar o an için müsaade etmese de doğrudan bir Ortadoğu müdahalesinde önemli avantaj elde edilmişti. Nitekim Körfez Savaşı sırasında bu doğrulanacaktır. Ortadoğu'da kullanılmayacağı söylenen üsler için Türkiye'den izin alan ABD, İncirlik'ten kalkan

⁹⁷⁰ “Özal: ‘İncirlik Anlaşmasından her an vazgeçebiliriz,’ *Milliyet*, 11 Ocak 1984.

⁹⁷¹ “Perle: ‘Suriye’de artan Sovyet askerî varlığı Türkiye ve NATO için tehlike yaratıyor’, ”*Milliyet*, 22 Mayıs 1983.

⁹⁷² “Hupe: ‘Savunmasını planlamak sadece Türklerin sorumluluğundadır,’ *Milliyet*, 29 Ekim 1982.

ve Batman, Muş ve Diyarbakır'daki havaalanlarından yakıt ikmali yapan uçakları ile Irak'ı bombalayacaktır.⁹⁷³

ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulama kararı alıp, Türkiye'nin üslerini Amerikan kuvvetlerine kapatmasının üstünden daha on sene bile geçmeden iki ülke arasındaki ilişkiler hızlı bir şekilde yeni bir evreye girmişti. 1983 yılından ABD Savunma Bakan Yardımcısı Richard Perle, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri "Güney Avrupa'daki en büyük, en üretken ve en az değeri anlaşılmiş program" olarak tanımlıyordu.⁹⁷⁴ Türkiye sunduğu avantajların karşılığı olarak, 1980'li yıllar boyunca İsrail ve Mısır'dan sonra ABD'den en yüksek yardım alan üçüncü ülke oldu.⁹⁷⁵ Bu dönemin Türk-ABD ilişkileri arka planda ekonomik bir dönüşüm sürecine dayanırken, ön planda 1950'lerden bu yana görülmemiş şekilde askerî bir yakınlaşma üzerinden kurgulanmıştı. İlişkilerin bu yapısı, her dönem değerli bir stratejik konuma sahip İncirlik Üssü üzerinden pazarlıkları artırdı. 1980'lerin başında statüsü yeniden tanımlanan İncirlik, bu dönem boyunca önemini korurken, gerek donanım, gerekse üstlendiği görevler açısından değişiklikler geçirdi.

a) İran Devrimi ve Rehine Krizi

1978 yılının ikinci yarısından itibaren İran'da Şah karşıtı gösteriler hız kazanmıştı. Gün geçtikçe artan şiddet ülkede sayıları askerî ve diplomatik personel dâhil olmak üzere 44.000'e ulaşan Amerikan vatandaşlarını tehdit eder duruma gelmişti. ABD Genelkurmay Başkanlığı'nın İran'dan gönüllü olarak ayrılmak isteyen

⁹⁷³ Uzgel, "ABD ve NATO," s. 48.

⁹⁷⁴ William M. Arkin, "Playing Chicken in Turkey," *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vo.41, No.9, October 1985, s.4.

⁹⁷⁵ Laçiner, *a.g.e.*, s.621.

Amerikalıların nakil edilmesi için Askerî İkmal Komutanlığına talimat vermesi üzerine Aralık ayında Tahran'daki Mehrabada Havaalanı üzerinden 903 kişiyi ABD ve Almanya'daki üslere taşıdı.⁹⁷⁶ Diğer Amerikan vatandaşları ise ülkede kalmaya devam ettiler.

Ancak Ocak ayına gelindiğinde İran'da olaylar tamamen kontrolden çıkmıştı. Şah Rıza Pehlevi'nin ülkeyi terketmesinin ardından Şubat ayında ülkeye dönen Humeyni, rejim değişikliğini ilan etti. Humeyni'nin başa geçmesi ile birlikte ABD Dışişleri, İran'dan Amerikan vatandaşlarını çıkarmak için çabalarını hızlandırdı.

11 Şubat'ta ABD Genelkurmay Başkanlığı, Askerî İkmal Komutanlığı Hava Kurtarma Biriminden (*Air Rescue and Recovery Service*) İngiltere'de Kraliyet Hava Kuvvetlerine ait Woodbridge Üssü'nde bulunan altı HH-53 helikopterini ve beş C-130 askerî kargo uçağını İncirlik'e yönlendirmesini istedi. Ayrıca ABD Atlantik Komutanlığına, tahliye sırasında Tahran'daki ABD elçiliğine destek vermesi planlanan tam donanımlı bir deniz piyadesi müfrezesini İncirlik'te konuşlandırması talimatını verdi.⁹⁷⁷ Birkaç gün içinde deniz piyadesi müfrezesi alarm durumunda İncirlik'e geçmek üzere Portekiz'deki Lajes Hava Üssü'ne, Hava Kurtarma Birimi görev gücü uçakları ise İtalya'da Sigonella Üssü'ne geldiler.⁹⁷⁸

Bu konuşlandırma, daha Türkiye ile görüşmeler sonuçlanmamışken, 12 Şubat'ta ABD Savunma Bakanlığı erken bir açıklama yapmasına yol açtı. Basın tarafından aktarılan metinde, Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliğinin korumasını

⁹⁷⁶ Edward T. Russell, "Crisis in Iran: Operation Eagle Claw," A. Timothy Warnock, *Short of War: Major USAF Contingency Operations 1947-1997*, Air Force History and Museums Program, Air University, Maxwell Air Base, AL, 2000, s.125.

⁹⁷⁷ Russell, *a.g.e.*, s.126.

⁹⁷⁸ *a.g.e.*, s.127.

güçlendirmek için İncirlik'e 69 kişiden oluşan bir deniz piyade müfrezesi ile Amerikan vatandaşlarını acilen nakletmek için gerektiğinde kullanılacak altı helikopterin gönderildiği belirtilmekteydi.⁹⁷⁹ Ancak söz konusu açıklama ertesi gün, deniz piyadelerinin Türkiye'ye gelmesinin söz konusu olmadığı vurgulanarak, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından tekzip edildi. Bakanlık sadece helikoptere izin verildiğini, bunun ise şartlara bağlandığını söylüyordu.⁹⁸⁰

“İran'a gönderilmek üzere Amerikan deniz piyadelerinin Türkiye'ye gelmesinin ve buna Türk hükümetince müsaade edilmesinin kesinlikle sözkonusu olmadığı Türk kamuoyuna açıklıkla duyurulur. İran'daki Amerikan personeli ve ailelerinin tahliyesi için ve tamamıyla insancıl amaçlarla 6 adet nakliye helikopterin gereğinde kullanılmak üzere İncirlik Havaalanı'na intikal etmesi hususundaki Amerikan hükümetinin talebi, İran makamlarının bunlara giriş izni vermesi, bu helikopterlerde normal uçuş personelinin dışında personel bulunmaması, yalnızca Amerikan personeli ile ailelerinin nakledilmesi, Türkiye'den İran'a ve İran'dan Türkiye'ye hiçbir askerî teçhizat taşınmaması koşuluyla uygun görülmüştür.”

Pentagon'un erken açıklaması ile zor durumda kalan Amerikan Dışişleri, muhtemelen durumun daha da içinden çıkılmaz bir hal almasını önlemek ve sağlanan anlaşmanın tehlikeye girmesini engellemek için Ankara Elçiliğinden bir açıklama yapmasını istedi. Türk Dışişlerinin ardından açıklama yapan, ABD'nin Ankara Büyükelçisi de haberlerin doğru olmadığını ve böyle bir iznin kendilerine verilmediğini söyleyerek Dışişlerinin açıklamasını destekledi.⁹⁸¹

14 Şubat sabahı Tahran'daki ABD Elçiliğine düzenlenen saldırı tüm dünyada şok etkisi yarattı. Elçiliğe saldıran silahlı gerillalalar görevli 102 kişiyi rehin almışlardı. Rehineleri, ancak İran güvenlik güçlerinin destek vermesi ile kurtarabilen

⁹⁷⁹ “ABD, İran'daki Amerikalıları boşaltmak olasılığına karşı, Türkiye'ye deniz piyadesi ve helikopter gönderiyor,” *Milliyet*, 12 Şubat 1979

⁹⁸⁰ “İran'a gönderilmek üzere ABD deniz piyadelerinin gelmesine izin vermedik,” *Milliyet*, 13 Şubat 1979.

⁹⁸¹ “ABD Elçiliği deniz piyadeleri haberini yalanladı,” *Milliyet*, 14 Şubat 1979

ve elçiliği tekrar kontrolü altına alan ABD için yaşananlar, durumun vahametini ortaya koymaya yetmişti. Bu olayın ardından Amerikan Genelkurmayı, Hava Kurtarma Birimi görev gücünün İtalya'dan ayrılarak İncirlik'e geçmesi talimatını verdi.⁹⁸² 16 Şubat'ta konuyla ilgili açıklama yapan Türk Dışişleri, İran'daki ABD personelini ve ailerini gerektiğinde tahliye için kullanılmak üzere beş helikopter ve altı kargo uçağının İncirlik havaalanına gönderilmesi yönündeki ABD'nin talebinin kabul edildiğini duyurdu. Ancak bu izinin "*İran makamlarının bu helikopterlerin ve uçakların iran'a gitmeleri için uçuş müsaadesi vermesi, bunların silahsız olması, askerî hiçbir malzeme veya silah taşımaması, normal personelden başka personel bulunmaması ve sadece Amerikan personeli ve ailelerini tahliye etmesi*" koşullarına bağlanıldığı özellikle vurgulanmaktaydı.⁹⁸³

225 kişiden oluşan Hava Kurtarma Birimi personeli, acil bir kurtarma durumunda destek vermek üzere 15 Şubat'tan 11 Mart'a kadar İncirlik'te görev yaptılar. Ancak İran Hükümetinin Mahabad Havaalanını açması ve olağanüstü bir durumun yaşanmaması nedeniyle Amerikan vatandaşlarının çoğunun nakli ticari uçaklarla gerçekleştirildi.⁹⁸⁴ Ancak bu sorunu da çözen ABD için asıl kriz henüz başlamıştı.

4 Kasım 1979'da İranlı öğrenciler, Tahran'daki Amerikan elçiliği işgal ederek elçilik personelini rehin aldılar. 444 gün süren rehine krizin ilk evresinde Carter yönetimi, rehinelerin serbest kalmasını sağlamak için İran'la diplomatik ilişkileri kesti, petrol ithalatını durdu ve müttefik devletlere İran'a uyguladığı

⁹⁸² Russell, *a.g.e.*, s.127.

⁹⁸³ "İncirlik'te hazırlık," *Milliyet*, 16 Şubat 1979; Russell, *a.g.e.*, s.127.

⁹⁸⁴ Donald D. Little, *Aerospace Rescue and Recovery Service, 1946-1981: An Illustrated Chronology*, Scott Air Force Base, III.: Military Airlift Command Historical Office, 1983, s.55.; Russell, *a.g.e.*, s.127.

ambargoya katılmaları için çağrıda bulundu. Askerî harekât başından beri bir seçenek düşünülmesine karşın, strateji uzmanları uygulaması çok güç olduğu ve başarı şansın düşük olduğu gerekçesi ile operasyona itiraz ediyorlardı. Tüm diplomatik girişimlerine rağmen beş ayın sonunda hiç bir sonuç elde edilmemesi üzerine Başkan Carter, kurtarma operasyonunun hayata geçirilmesine karar verdi.⁹⁸⁵

CIA Başkanı Stansfield Turner'ın önerisi, operasyon için açık denizdeki bir uçak gemisi yerine, yakıt ikmali ve diğer lojistik sorunlara büyük kolaylık getirecek İncirlik Üssü'nün ve Kars'taki havaalanının kullanılmasıydı. Turner'ın daha sonra yaptığı açıklamaya göre önerisi, Amerikan Dışişleri tarafından Müslüman bir ülkenin diğer bir Müslüman ülkeye saldırmasının yaratacağı sıkıntılar nedeniyle geri çevrildi.⁹⁸⁶ Öte yandan bir kaç ay önce Amerikan vatandaşlarının İran'dan çıkarılmasında Ankara'nın kapısını çalan Washington, görüşmelerden edindiği izlenim ile Türkiye'nin her hangi bir askerî operasyonda İncirlik'in kullanımına izin vermeyeceğini biliyordu. Nitekim deniz piyadelerinin konuşlandırılmasına dahi izin alınamamıştı. Devrimden iki gün sonra yeni rejimi resmen tanıyan Türkiye, ilişkilerini bozmak istemediği İran'a karşı uygulanan ambargoya da katılmamıştı.

Buna karşın Kasım 1979'da iktidara gelen Başbakan Süleyman Demirel'in rehine krizini o zamana kadar Humeyni rejimi ile yürütülen ilişkilere ters bir şekilde "tarihte az rastlanan insanlık dışı bir olay olarak nitelendirmesi"⁹⁸⁷ ve Türkiye'nin Mart ayında ABD ile Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasını imzalamış olması söylentileri de beraberinde getirdi. Hükümet vakit geçirmeden Türkiye'deki üslerin

⁹⁸⁵ David Patrick Houghton, *US Foreign Policy and the Iran Hostage Crisis*, Cambridge Studies in International Relations, No.75, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, *a.g.e.*, s.2.

⁹⁸⁶ "CIA'nın Türkiye Pazarlığı," *Milliyet*, 3 Ekim 1987.

⁹⁸⁷ Akdevelioğlu, Kürkcüoğlu, "İran'la İlişkiler," s.806.

kullanılacağı yolundaki haberleri yalanlama yoluna gitti. Dışişleri Bakanlığı adına açıklama yapan Sözcü Büyükelçi Savlet Aktuğ'un Türkiye'deki üslerin sadece NATO amaçları ve çerçevesinde kullanılacağını, ABD'nin Basra Körfezi'ne yapacağı bir müdahalede Türkiye'nin katkıda bulunmayacağına ilişkin sözlerin bu konudaki şüphelerin daha fazla büyümesini önlemişti.⁹⁸⁸

Bu sırada ABD'nin operasyonu gerçekleştirmek için transit ülke arayışları sürüyordu. Brüksel'de gerçekleştirilen NATO Savunma Planlama Grubu toplantısında konuşan Amerikan Savunma Bakan Yardımcısı Robert Komer, gerektiğinden Amerikan askerî birliklerinin bölgeye kaydırılabileceğini resmen açıkladı. Komer, bu harekâtın gerçekleşmesi durumunda bazı ülkelerin yardımının gerektiğini söylemesine karşın Washington ihtiyaç duyduğu desteği NATO müttefikleri arasından bulamadı.⁹⁸⁹ Planlama sürecinin sonlarına doğru, Amerikan Dışişleri Bakanlığı Umman'dan Masirah adasında hava üssünü kullanma iznini aldı.⁹⁹⁰ 24 Nisan 1980'de Kartal Pençesi Operasyonu (*Operation Eagle Claw*)⁹⁹¹ başlatıldı. Kurtarma ekibini taşıyan C-130 Umman'daki Masirah adasından kalkarken, aynı sırada sekiz helikopter USS Nimitz uçak gemisinden İran çölünde CIA tarafından oluşturulan *Desert One* noktasında buluşmak üzere havalandılar.⁹⁹² Ancak çıkan kum fırtınası ile iki helikopterin havada çarpışması sonucu operasyon

⁹⁸⁸ "Dışişleri Sözcüsü Aktuğ: Türkiye'deki üsler İran'a karşı kullanılmayacak," *Milliyet*, 11 Nisan 1980.

⁹⁸⁹ "ABD bir buhran durumunda birliklerini Basra Körfezi'ne kaydıracak," *Milliyet*, 15 Nisan 1980

⁹⁹⁰ Joe E. Tyner, *AF Rescue & AFSOF: Overcoming Past Rivalries for Combat Rescue Partnership Tomorrow*, Research Report, Air University, United States Postgraduate School, Monterey, Ca, (Tarih yok), s.13.

⁹⁹¹ Charles Tustin Kamps, "Operation Eagle Claw: The Iran Hostage Rescue Mission," *Air & Space Power Journal*, Volume XVIII, No. 3, 2006; <http://www.au.af.mil/au/cadre/aspj/apjinternational/apj-s/2006/3tri06/kampseng.html>, erişim: 25.06.2008.

⁹⁹² Houghton, *a.g.e.*, s.131.

başlamadan başarısızlıkla sonuçlandı. Sekiz Amerikan askerinin öldüğü olayı ertesi gün tüm dünya duymuştu.⁹⁹³

Operasyonun ortaya çıkması, İncirlik'in ABD uçakları tarafından kullanılıp kullanılmadığını bir kez daha Meclis gündemine taşıdı. Başbakan Süleyman Demirel yaptığı açıklamada uçakların kesinlikle Türkiye'den hareket etmediği konusunda güvence vermektedir. Meclis'i bilgilendirmek için yaptığı konuşmada Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen de İncirlik'in kullanılmadığını söylüyordu. Bu konuda bir talebin olmadığı gibi, bir emrivakinin de söz konusu olmadığını söyleyen Erkmen'in açıklamalarının muhalefetçe kabul görmesinin yanı sıra olayın detaylarının da ortaya çıkması ile birlikte İncirlik'in kullanıldığı yolundaki iddialar gündemden düştü.⁹⁹⁴

b) 1983 Lübnan: Çok Uluslu Güce İncirlik Desteği

Lübnan'da 1975'te patlak veren iç savaş ülkeyi gün geçtikçe daha büyük bir kargaşanın içine sürüklüyordu. Bu ortamda FKÖ'nün Lübnan'daki hem siyasi, hem askerî gücünün yok edilmesini amaçlayan İsrail, Londra Büyükelçisinin suikast girişimi sonucu yaralanmasını bahane ederek, 6 Haziran 1982'de "Galile'ye Barış Operasyonu" nu başlattı. İsrail birlikleri, Beyrut'a giden tüm yolları tutarak bölgedeki Filistinli direnişçileri ve sivil halkı kuşatma altına aldı. Aynı gün toplanan BM Güvenlik Konseyi, 509 sayılı karar ile İsrail'in Lübnan'dan çekilmesine ve sınır ateşkesinin tüm taraflarca gözlemlenmesine karar verdi.

⁹⁹³ a.g.e., s.2.

⁹⁹⁴ "Demirel: ABD uçakları kesinlikle Türkiye'den hareket etmedi," *Milliyet*, 26 Nisan 1980; "TBMM'de dış politika tartışıldı: Erkmen: ABD-İran anlaşmazlığında görev düşerse yardıma kararlıyız," *Milliyet*, 27 Nisan 1980.

Ateşkesin ardından 23 Ağustos 1982’de yapılan seçimleri kazanan Beşir Cemayel Lübnan Cumhurbaşkanı olarak seçildi. BM kararı uyarınca seçimlerin sonuçlanmasından iki gün sonra Beyrut’a varan Çokuluslu Güç (*MultiNational Force*) göreve başlamıştı. Çok Uluslu Güç, ağırlıklı olarak Amerikan askerilerinden oluşuyordu. Buna Fransız ve İtalyan birlikleri eşlik ediyordu; dördüncü ülke İngiltere’nin desteği ise 100 kişi ile sınırlıydı.⁹⁹⁵ Oluşturulan güce daha fazla destek arayışına karşın bu konuda başarılı olunmamıştı. Resmi olarak talepte bulunulan ülkelerden biri de Türkiye idi. Ancak Ankara’nın yanıtı olumsuzdu. Çok Uluslu Güç, bölge NATO’nun alanı dışında kaldığından başka bir isim altında ve BM kararı ile kurulmuş olsa da fazlası ile bir NATO gücü olarak görülüyordu⁹⁹⁶ Suriye ve Sovyetler tarafından duyulan tepki ve Lübnan içindeki karmaşık durum diğer ülkelerin güce asker verme konusunda çekincelerine yol açmıştı.

FKÖ’nün bölgeden çekilmesinin ardından birlikler 10 Eylül’de gemilerine döndüler. Ancak Cumhurbaşkanlığına seçilen Beşir Cemayel 14 Eylül’de düzenlenen bir bombalı saldırıda göreve başlamadan öldürüldü.⁹⁹⁷ Bu suikast üzerine İsrail kuvvetleri Batı Beyrut’u işgal ettiler. Ortamdan yararlanan Falanjistler, İsrail’in desteğiyle Sabra ve Şatilla’daki mülteci kamplarında bulunan 2.000’e yakın Filistinli sivili katlettiler.⁹⁹⁸ 17 Mayıs 1983’te Lübnan devleti, İsrail

⁹⁹⁵ John Laffin, *The War of Desperation: Lebanon 1982-1985*, London: Osprey Publishing, 1985, s.175.

⁹⁹⁶ Richard W. Nelson, “Multinational Peacekeeping in the Middle East and the United Nations Model,” *The Multinational Force in Beirut 1982-1985*, ed. Anthony McDermott and Kjell Skjelsbaek, Florida: The Florida International University Press, 1991, s.29.

⁹⁹⁷ Laffin, *a.g.e.*, s. 169.

⁹⁹⁸ *a.g.e.*, s. 170.

ve ABD arasında imzalanan antlaşmayla İsrail'in bir kez daha geri çekilmesi sağlandı.⁹⁹⁹

Ancak yeni anlaşma da Lübnan'a istikrar getiremek için yeterli olmadı. Sabra ve Şatilla katliamından sonra bölgeye geri dönen Çok Uluslu Güce, özellikle ABD askerlerine yönelik saldırılar, Hizbullah'ın adını duyurmaya başladığı bu dönemde artarak devam etti. ABD bölgedeki kuvvetlerini destekleyecek yeni kuvvetlerin sevkiyatı için Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyuyordu. Ancak Ankara, bu amaçla İncirlik Üssü'nün kullanılmasını talebini, Lübnan'daki çatışmalı ortam içinde Amerikan kuvvetlerinin varlığının ihtilafli bir hale geldiği gerekçesi ile geri çevirdi.¹⁰⁰⁰

Ankara'nın bu cevabının üstünden çok geçmeden, 23 Ekim'de eş zamanlı olarak Amerikan deniz piyadelerinin Beyrut'taki ana karargâhına ve Fransız askerlerinin bulunduğu üsse düzenlenen bombalı saldırılarda 241 Amerikalı, 58 Fransız asker hayatını kaybetti.¹⁰⁰¹ Bu gelişme üzerine Ankara, İncirlik Üssü'nün öncelikle saldırıda yararlanan ve ölen askerlerin taşınması için kullanılmasına izin verdi.¹⁰⁰²

ABD, Lübnan'da ihtiyaç duyduğu İncirlik desteğini, Türk ordusunun modernizasyonu kapsamında 160 adet F-16 uçağının ortak üretimine ilişkin anlaşmanın imzalanması ile eş zamanlı olarak elde etti.¹⁰⁰³ 29 Kasım 1983'de ABD

⁹⁹⁹ *a.g.e.*, s. 182.

¹⁰⁰⁰ "Türkmen: 'Lübnan'a asker göndermek hassas konudur'," *Milliyet*, 6 Ekim 1983

¹⁰⁰¹ Laffin, *a.g.e.*, s. 186-187.

¹⁰⁰² "Yaralıları taşımak için İncirlik'ten uçak gitti," *Milliyet*, 28 Ekim 1983

¹⁰⁰³ Ekim 1983'de Türkiye ile ABD arasında Türk ordusunun modernleştirilmesi kapsamında 160 adet F-16 uçağının ortak üretimine dair anlaşmaya varıldı. 9 Aralık'da Savunma Bakanı Haluk Bayülken tarafından imzalanan anlaşmayı, yeni hükümeti kuran Başbakan Turgut Özal 15 Aralık'ta kamuoyuna

ile anlaşmaya varan Ulusu Hükümeti, Çok Uluslu Güç kapsamında Lübnan'da görev yapan Amerikan kuvvetlerinin İncirlik Üssü'nün sınırlı şekilde kullanımına izin verdi.¹⁰⁰⁴ Anlaşmayı 8 Aralık'ta kamuoyuna duyuran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Nazmi Akıman, destek için İncirlik'te transit terminali kurulacağını, ancak anlaşmada İncirlik'ten transit olarak geçecek kargonun cins ve miktarı ile personelin sayısını sınırlandırıldığını söylüyordu.¹⁰⁰⁵ Varılan mutabakata göre, Çok Uluslu Güçteki dört ülkeden birinin ayrılması halinde Türkiye göstereceği kolaylıkları durduracak, İncirlik üzerinden silah ikmali yapılmayacak, Türkiye üzerinden gidecek personelin sayısı ayda beşyüzü geçmeyecekti. Hükümet özellikle Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkilerinde ve Lübnan politikasında bir değişiklik olmadığını vurgulamaktaydı. Ancak Ulusu hükümetini istifa ettiği ve yeni hükümetin kurulma arifesinde olduğu bir dönemde böyle bir kararın alınması muhalefetin eleştirilerine neden oldu. SODEP Genel Başkanı Cezmi Kartay ve Halkçı Parti Genel Başkanı Necdet Calp tarafından anlaşmanın TBMM'ye getirilmemesine yönelik eleştirilere rağmen anlaşma yürürlüğe kondu.¹⁰⁰⁶

Lübnan'da devam eden saldırılar ve iç karışıklıklar karşısında ABD, 1984 Şubat'ında askerlerini bölgeden tamamen çekti. Türkiye'nin Lübnan'daki Çok Uluslu Güce ilişkin tanıdığı ayrılacaklıkların süresinin Haziran ayında sona ermesine karşın, askerlerin çekilmesi ile birlikte İncirlik'in kullanımına ilişkin anlaşma fiili olarak sona erdi.¹⁰⁰⁷

açıkladı. Rachel Simon, "Turkey," *Middle East Contemporary Survey*, ed. Haim Shaked, Daniel Dishon, Vol. VIII (1983-84), Tel Aviv: Tel Aviv University, 1986, s.740-741.

¹⁰⁰⁴ Simon, Rachel, *a.g.e.*, s.741.

¹⁰⁰⁵ "Türkiye, Lübnan'daki Barış Gücü için transit terminal açıyor," *Milliyet*, 8 Aralık 1983.

¹⁰⁰⁶ "ABD İncirlik'ten Lübnan'a silah ikmali yapmayacak," *Milliyet*, 10 Aralık 1983.

¹⁰⁰⁷ "Lübnan'daki Barış Gücü'ne Türkiye'nin sağladığı kolaylıklar sona erdi," *Milliyet*, 29 Şubat 1984.

c) Nükleer Dengeler ve İncirlik

ABD, ilk nükleer silahı Avrupa kıtasına Eylül 1954'te İngiltere'ye ulaşan ilk mühimmat ile birlikte gönderdi. İzleyen on yıl içinde nükleer silahlar Türkiye'nin de aralarında bulunduğu müttefik ülke topraklarında hızlı şekilde yayıldılar. 1971'de 7.300 nükleer savaş başlığı ile bu sayı Avrupa'da zirveye ulaşmıştı.¹⁰⁰⁸ 1972 Mayıs'ında imzalanan SALT I Anlaşması ile ICBM ve SLBM'lerin sayılarının dondurulması ve anti balistik füzelerin sayısının indirilmesi konularında mutabakata varıldıysa da silahla yarışında anlaşmanın etkisi sınırlı kaldı.

SALT II görüşmeleri devam etmekteyken, ABD'nin geniş nükleer silah ağına karşın 1970'lerde füze geliştirme programlarını bir yandan sürdüren Sovyetler Birliği, izleyen birkaç sene içinde Avrupa için ciddi bir tehdit oluşturabilecek orta menzilli füzeler geliştirmeyi başardı.¹⁰⁰⁹ Özellikle, 1976'da sisteme sokulan SS-20 füzeleri, ABD'nin Avrupa'da bulunan orta menzilli füzelerinden daha üstün özelliklere sahipti. Sovyet topraklarına 1978-1986 yılları arasında Batı Avrupa ve Asya'yı hedef haline getiren 441 adet SS-20 füzesi yerleştirildi.¹⁰¹⁰

Washington, Avrupa topraklarındaki dengeyi kendi lehine döndürmek istiyordu. 12 Aralık 1979'da NATO'nun benimsediği çift-yol (*dual track*) politikası ile Sovyetlerin üzerinde orta menzilli nükleer silahlarını azaltmak veya tamamen kaldırmak yönünde baskı kurmak amaçlanmaktaydı. Buna göre, öncelikle eski füzeler sökülerek, Avrupa'ya orta menzilli 108 adet *Pershing II* ve 464 adet karadan

¹⁰⁰⁸ Hans M. Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe: A Review of Post-Cold War Policy, Force Levels and War Planning*, Natural Resources Defense Council, February 2005, s.24

¹⁰⁰⁹ Pavel Podvig (der.), *Russian Strategic Nuclear Forces*, Massachusetts: MIT Press, 2001, s.11-12.

¹⁰¹⁰ *a.g.e.*, s.224-226.

atılan *Cruise* füzeleri yerleştirilmesine karar verildi. Ancak konuşlandırma başlamadan önce Sovyetlere SS-20 füzelerini çekmesi karşılığında bu karardan vazgeçilebileceği söylenecekti. Başka bir deyişle, bir yandan yeni füzelerle baskı kurulurken, öte yandan müzakere kapısı açık tutulacaktı.¹⁰¹¹

Tam bu sırada Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi yumuşama döneminin sonunun geldiğini ilan ediyordu. Kasım 1978'de imzalanan SALT II Anlaşması onaylanmayarak resmen yürürlüğe girmedi, bununla birlikte her iki tarafta anlaşmaya uyulup uyulmadığını gözlemlediğinden anlaşmanın nispeten yararlı sonuçları oldu.

ABD'de Reagan'ın iktidara gelmesi ile birlikte yeni bir silahlanma yarışı başlamış oldu. Reagan döneminde benimsenen politika konvansiyonel güce dayalı bir savaşa göre hazır olmayı öngörmekle birlikte nükleer caydırıcılığın da artırılması hedefliyordu. Ekim 1981'de yeni yönetim stratejik modernizasyon programını ilan etti. Buna göre, bütün nükleer kapasite artırılacak, Avrupa'da kurulacak olan depolara nükleer silahlar yerleştirilecek, stratejik bombardıman uçakları yenilenecek, SLBM ve havadan atılan *Cruise* füzelerinin üretimine hız verilecekti. Ayrıca nükleer bir harekâtı yürütmek için gerekli olan komuta, kontrol, haberleşme ve istihbarat kapasiteleri iyileştirilecekti.¹⁰¹² Nükleer caydırıcılığın bir blöf olmaktan çıkarılması amaçlanıyordu. Eğer caydırıcılık başarısız olursa ve SSCB ile nükleer bir savaş

¹⁰¹¹ *Special Meeting of Foreign and Defence Ministers (The "Double-Track" Decision on Theatre Nuclear Forces)*, NATO, December 12, 1979,

http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27040.htm, erişim tarihi: 10.08.2009.

¹⁰¹² Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, New York, Palgrave MacMillan, 2003, s.387.

başlarsa ABD'nin en kısa süre içinde Sovyetlerin bütün askeri ve politik gücünü çökertecek kapasitede olmasının gerekli olduğu düşünülüyordu.¹⁰¹³

Bu kapsamda, 1982 yılında Türkiye'deki üslerin özellikle İncirlik'in, yeni rol kapsamında teknik anlamda güçlendirilmesi gündeme geldi. Görüşmeler neticesinde 29 Ekim 1982'de Ankara, Washington ile mutabakata vararak 10 hava üssünün modernizasyonunu onayladı ve Muş ve Batman'da yeni hava üslerinin inşaa edilmesine izin verdi. Türkiye'nin yeni nükleer planlara uyumlu hale getirilmesi için öncelikle söz konusu üslerde pistler genişletildi ve büyük mühimmat depoları inşa edildi. Ekim 1983'te yayınlanan Avrupa'daki ABD Hava Kuvvetleri'nin yayını *The Munitions Bulletin*, Türkiye'deki nükleer silah misyonunun hızlı bir büyüme evresi içinde olduğunu ve nükleer silahlardan sorumlu dört Mühimmat Destek Filosunun (MUNSS)¹⁰¹⁴ alarm durumunda tutulduğunu yazmaktaydı.¹⁰¹⁵ NATO Askerî Komitesinde ABD temsilcisi olarak görev yapmış Emekli General T.R. Milton, *Air Force Magazine*'de Mayıs 1983'te yayınlanan makalesinde Türkiye'nin bu rolünü doğruluyor ve Türkiye'deki askerî tesislerin bu amaçla yenilendiğinden, havaalanı pistlerinin iyileştirildiğinden ve bunun tamamlanması ile İncirlik'in NATO alarm üssü olarak görevini sürdüreceğinden bahsediyordu. Alarm durumunun anlamı, bu

¹⁰¹³ *a.g.e.*, s.388.

¹⁰¹⁴ Mühimmat Destek Filosu (*Munitions Support Squadron-MUNSS*), Avrupa kıtasına yayılmış şekilde görev yapmaktadır. Bugün, bu filolar Yunanistan Araxos Hava Üssü, İtalya Ghedi Hava Üssü, Almanya Buechel Hava Üssü, Hollanda Volke Hava Üssü ve Belçika Kleine-Brogel Hava Üssü'nde görev almaktadırlar. Diğer NATO ana operasyon üslerinde ise ev sahibi ülkenin hava kuvvetleri ile birlikte bulunur ve ortaklaşa çalışırlar. Bu ülkelerde [Türkiye'de olduğu gibi] Mühimmat Destek Filosunun görevi, ABD tarafından NATO'ya tahsis edilmiş olan mühimmatın gözetimini ve denetimini yapmaktır. Normal bir mühimmat destek filosu yaklaşık 125-150 kişiden oluşur. Mühimmat Destek Filosu, ABD'den mühimmatı teslim almak, depolamak, bakımını yapmak, raporunu tutmak ve emir verildiğinde bu mühimmatı NATO Avcı Kanat Komutanlığına temin etmekle görevlidir. Nükleer silahların konuşlandırılması ile ilgili bilgilerin çok gizli olması nedeniyle görevi son derece kritiktir. United States Air Forces in Europe - Munitions Support Squadron (MUNSS), *Global Security*, <http://www.globalsecurity.org/wmd/agency/usafe-munss.htm>, erişim tarihi: 17.05.2008.

¹⁰¹⁵ Arkin, "Playing Chicken in Turkey," s.4.

üslerde nükleer bombaların yüklü olduğu uçakların barış zamanında bile her an havalanmaya hazır şekilde bekletilmeleri demektir.¹⁰¹⁶

Plan içinde, İtalya'dan Güney Kore'ye kadar uzanan bölge içinde sahip olduğu stratejik konum ve donanım ile en önemli üs olan İncirlik Üssü'nün ayrı bir önemi vardı. Ankara'yı ikna etmek için Suriye'de artan Sovyet askerî varlığının Türkiye ve NATO için yarattığı tehlikeye vurgu yapan ABD Savunma Bakan Yardımcısı Richard Perle, 1983 yılında Milliyet gazetesine verdiği demeçte, bu yeni durum karşısında İncirlik Üssü'ne bazı "teknik düzenlemeler" in yapılmasının düşünüldüğünü açıkladı. Bu kapsamda, sadece donanım yenilenmeyecekti; üste bulunan F-4 uçaklarının da nükleer silah taşıma kapasiteleri daha yüksek ve daha güçlü olan F-16'lar ile değiştirilmesi planlıyordu.¹⁰¹⁷

İncirlik'ten toplam 36 uçaktan oluşan iki F-4 filosunu çeken ABD, F-16 uçak filolarının 24'er uçaktan oluştuğu gerekçesi ile İncirlik'te konuşlandırılan uçak sayısını 48'e çıkarmak için talepte bulundu. Ankara ilk başta buna direndiyse de SEİA yenilenirken bu şartı kabul etti.¹⁰¹⁸ İncirlik'te yapılması düşünülen başka bir yenilik, Türkiye'deki nükleer silahların modernleştirilmesi kapsamında Honest John füzelerinin kaldırılmasıydı. Bunların yerine İngiltere'den alınan Rapier füze sistemleri aldı.¹⁰¹⁹ Kaldırılan Honest John'ların boşluğunu doldurmak için

¹⁰¹⁶ *a.g.e.*, s.4.

¹⁰¹⁷ "Perle: 'Suriye'de artan Sovyet askerî varlığı Türkiye ve NATO için tehlike yaratıyor' " *Milliyet*, 22 Mayıs 1983; Arkin, "Playing Chicken in Turkey," s.4.

¹⁰¹⁸ "Gizli Türk-ABD Anlaşması," *Milliyet*, 26 Aralık 1986.

¹⁰¹⁹ "Rapier füzeleri üç yıl içinde teslim edilecek," *Milliyet*, 1 Mart 1984; "Perle: 'Türkiye'ye yardım miktarını artıracamız'," *Milliyet*, 15 Kasım 1984.

Rapierler'in yanı sıra 1985'ten itibaren nükleer bomba atabilen Howitzer topları da İncirlik'in de aralarında bulunduğu üslere yerleştirildi.¹⁰²⁰

Bu dönemde sadece nükleer silahlar değil, Türkiye'deki üslerdeki radar sistemleri de yenilendi. Richard F. Grimmett tarafından Aralık 1984'te Kongreye sunulan "Türkiye'deki Amerikan Askerî Tesisleri" başlıklı rapora göre o tarihte Türk topraklarındaki İncirlik'in de aralarında bulunduğu 10 üste 16 erken uyarı radar sistemi bulunmaktaydı. Raporda tesislerden, Doğu Akdeniz ile Ortadoğu bölgesindeki askerî faaliyetlerin izlenmesi; Sovyetlerin güneybatı bölgesindeki askerî hareketliliğin saptanması; Karadeniz bölgesindeki silah sistemlerinin tespiti ve Sovyetler Birliği'nin SALT I çerçevesinde deneme yapıp yapmadığının takip edilmesi amacıyla yararlanıldığı belirtiliyordu.¹⁰²¹

1986 yılı Temmuz ayında Temsilciler Meclisi'nin Ödenekler Alt Komitesinde yapılan gizli bir oturumun tutanakları basına sızınca, Pentagon'un Avrupa ve Güney Kore'deki 26 hava üssünde nükleer silahların saklanması için özel depolar kurmayı planladığı ortaya çıktı. Söz konusu depolar, hâlihazırda Cruise füzelerinin konuşlandırıldığı 6 üs ile ABD savaş uçakları tarafından kullanılan 20 üste kurulacaktı.¹⁰²² Böylelikle Türkiye ile yapılan gizli anlaşmanın detayları hakkında bilgi edinmekte mümkün oldu. Nükleer silahlarla donatılmış uçakların alarm durumunda tutulduğu 20 üssün arasında Türkiye'den Malatya-Erhaç, Eskişehir,

¹⁰²⁰ Nuclear Notebook, *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol. 5, No.2, March 1988, s.55; "Millî Savunma Bakanı Yavuztürk Türkiye'nin nükleer silah politikasını açıkladı: 'Tırmanmaya yol açmayalım'," *Milliyet*, 3 Nisan 1987.

¹⁰²¹ Diğerleri; Sinop istihbarat toplama, radar Dinleme ve Haberleşme tesisi, Diyarbakır-Pirinçlik Hava Üssü, Radar ve Haberleşme Merkezi, Belbaşı Sismografik Dinleme Merkezi, İskenderun ve Yumurtalık Malzeme Depolama Tesisleri, Marmara-Kargaburun Sahil Koruma ve Radyo Haberleşme Üssü, Konya Ekren Uyarı Üssü, Muş, Batman ve Erzurum Hava Üsleri. Richard F. Grimmett, *US Military Installations in Turkey, Greece, Italy and Spain, CRS Report*,1984.

¹⁰²² "ABD'nin Türkiye'de nükleer üs planı," *Milliyet*, 10 Temmuz 1986.

Ankara-Mürted, Balıkesir ve Adana-İncirlik üsleri yer almaktaydı. Amaç, “Silah Depolama Güvenlik Sistemi” (*Weapons Storage Security System- WS3*) ile donatılacak bu üslerde, nükleer silah kullanabilen uçaklar ile birlikte bu uçakların kullanacağı nükleer bombaları bir arada bulundurabilmektir. Daha önce hedef dağıtmak için uçakların bulunduğu üslerden ayrı depolanan bombalar, bir operasyon sırasında uçakların bulunacağı üslere taşınacaktı. Böylelikle her hangi saldırı durumunda, alarmda bekletilen yüklü uçaklar hemen havalandıktan sonra diğerlerine bombaları yükleme süresini kısaltılacak ve daha hızlı karşılık vermek mümkün olacaktı.¹⁰²³ Milliyet gazetesinin, 14 Temmuz 1986 tarihli Amerikan Savunma Bakanlığı kaynaklarına dayandırdığı haberine göre, Türkiye’de, Balıkesir, Erhaç, Eskişehir, İncirlik, Mürted (Akıncı) hava üslerinde toplam 54 adet yeraltı nükleer depolama istasyonu inşa edilecek, bu depolardan ilk otuz tanesi İncirlik Üssü’nde kurulacaktı. Diğer dört üsse ise 6’şar depo yapılacaktı. Projenin 11 milyon dolara mal olması öngörülmekteydi.¹⁰²⁴

Türkiye’yi NATO planları açısından böylesine kritik bir konuma getiren ve dev bir nükleer silah deposuna dönüştüren süreç, her ne kadar nükleer bir savaş senaryosuna dayandırılrsa da, rekabet alanının kaymasının bir sonucuydu. İstikrar ve güvenliğe kavuşan Avrupa’nın doğrudan hedef olmaktan çıkması ve Ortadoğu’da yaşanan gelişmeler, petrolün artan önemi ile birlikte bölgedeki istikrarsızlığın doğrudan diğer ülkelerin ekonomileri üzerinde sonuçlar doğurması, iki güç arasındaki muhtemel savaş alanını değiştirmişti. ABD’nin değişen politikası NATO’nun askerî stratejisini doğrudan etkilerken, bu durum Türkiye’yi

¹⁰²³ William M. Arkin, “Flying in the face of arms control,” *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol. 40, No.2, February 1984, s.6. “ABD’nin yeni nükleer planı,” *Milliyet*, 11 Temmuz 1986.

¹⁰²⁴ “İşte 54 nükleer depo,” *Milliyet*, 14 Temmuz 1986; Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s. (Appendix 3).

topraklarında Amerikan nükleer silahlarına izin veren ülkeler arasında 485 nükleer silahla dünyada dördüncü sıraya yükseltti.¹⁰²⁵ Bunların 200'nün İncirlik Üssü'deki depolarda korunduğu ileri sürülmekteydi.¹⁰²⁶ Kristensen'a göre ise bu dönemde İncirlik'te kurulmuş bulunan 30 WS3'ün maksimum nükleer silah kapasitesi 120 idi.¹⁰²⁷

8 Aralık 1987'de nükleer silahsızlanma adına önemli bir adım atıldı. ABD ve Sovyetler Birliği uzun süren görüşmelerin sonucunda Orta Menzilli ve Kısa Menzilli Nükleer Silahların Sınırlandırılması (INF Anlaşması) konusunda anlaşmaya vardılar. Karşılıklı olarak 500-5.500 km menziline sahip karadan atılan füzeleri 3 yıl içinde kaldırılacaklardı. Bu anlaşma, ABD ve Sovyetler Birliği'nin nükleer kuvvet yapısını doğrudan etkiledi. ABD, 120 Pershing II füzesi ile 309 karadan atılan Cruise füzesini imha edecek, yaklaşık olarak 520 nükleer savaş başlığını etkisiz hale getirecekti. Anlaşma 1 Haziran 1988'de yürürlüğe girecek ve imha süresi Haziran 1991'de sona erecekti. Buna karşın, söz konusu anlaşma ABD'nin Avrupa'daki konuşlandığı bütün füzeleri kapsamıyordu. 1992'de anlaşma kapsamındaki füzeler çekildikten sonra bile ABD'nin Avrupa'da 3.250 nükleer başlığı kalmıştı.¹⁰²⁸

INF Anlaşmasının imzalanması Türkiye'ye biçilen rolü de doğrudan etkiledi. Öncelikle Orta Avrupa'da nükleer füzelerin çekilmesi ile yakalanan denge, Avrupa'nın güvenliğini sağlarken, konvansiyonel kuvvetlere ve stratejik bombardıman duyulan ihtiyacı ve kanatlar üzerindeki baskıyı artıyordu. ABD, füzelerin çekilmesi ile kaybettiği gücünü dengelemek istiyordu. Sovyetlere yakın

¹⁰²⁵ Karasapan, *a.g.e.*, s.5.

¹⁰²⁶ "Türkiye'de 500 nükleer silah var," *Milliyet*, 23 Kasım 1987.

¹⁰²⁷ Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s. (Appendix 3).

¹⁰²⁸ SIPRI Staff, *a.g.e.*, s.24 ve 28; Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s.27.

konumunu değerlendirmek için Türkiye'ye daha fazla nükleer sorumluluk yüklemek istediye de hali hazırda 500'e yakın nükleer silahı topraklarında bulunduran Türkiye, yeni nükleer silahların konuşlandırılmasını kabul etmedi.¹⁰²⁹ Bununla birlikte, SEİA müzakereleri sırasında kabul edildiği şekilde İncirlik ve Pirinçlik üsleri genişletilecekti. Washington, İncirlik'in genişletilmesi için 1988-1989 askerî imar bütçesinden 43 milyon dolarlık bir bütçe ayırdı.¹⁰³⁰

10 Aralık 1987'de İspanya'nın ABD'ye *Torrejon* Hava Üssü'nde bulunan 72 F-16 uçağını 3,5 sene içinde kaldırmasını söylemesi, İncirlik'in önemini daha da artırmıştı. İspanya'da bulunan kuvvetler, İtalya *Aviano* ve İncirlik Üssü arasında rotasyona tabii olarak görev yapıyorlardı ve INF Anlaşması sonrası savaş planlarında en önemli kuvvetler arasındaydılar. Füzelerin kullanımının kısıtlanması ile nükleer güç, F-111, F-16 ve F-4 gibi nükleer silah kullanabilen uçakların sırtına yüklenmişti. Uçaklar, hem kısa hem de uzun menzilli nükleer füzeler gibi hareket edebildiklerinden askerî planlamacıların istedikleri esnekliği sağlayabiliyorlardı. Nükleer bomba taşıyabilen savaş uçaklarının kapasitesini ve sayısını artırarak Sovyetler karşısında üstünlük elde etmek isteyen ABD, bu kapsamda Avrupa'daki uçakları değiştirmeye başlamıştı.¹⁰³¹ İspanya'nın kararı ABD'nin elini zayıflatıyordu. İlk başta İspanya'dan çekilecek F-16'ların İncirlik'te sürekli konuşlandırılması düşünüldüyse de Türkiye bunu kabul etmedi.¹⁰³²

Buna karşın İncirlik zaten sahip olduğu teknik donanım ve burada konuşlandırılan nükleer ve konvansiyonel silahlarla yeterince güçlü bir konumdaydı.

¹⁰²⁹ "Türkiye'de 500 nükleer silah var," *Milliyet*, 23 Kasım 1987.

¹⁰³⁰ "Amerikan üsleri büyüyor," *Milliyet*, 2 Şubat 1987.

¹⁰³¹ SIPRI Staff, *a.g.e.*, s.29; "INF delindi," *Milliyet*, 12 Mayıs 1988

¹⁰³² "ABD'ye Türk tokadı," *Milliyet*, 11 Ocak 1988; "Türkiye F-16'ları kabul etmez," *Milliyet*, 3 Şubat 1988.

ABD küresel üs ağının kontrol noktalarından biri olan İncirlik, aynı zamanda Sovyetler üzerinde doğrudan baskı kurmayı sağlıyordu. Moskova'nın İncirlik konusunda duyduğu rahatsızlık INF Anlaşmasında kapsam dışında kalan üssü, Avrupa'daki Konvansiyonel Kuvvetlerin İndirimine ilişkin görüşmeler sırasında pazarlığın ana maddelerinden biri haline getirdi.

SSCB'nin yeni lideri Mihail Gorbaçov, başlattığı *Glastnost* ve *Prestroika* politikaları kapsamında 18 Nisan 1986'da Atlantik'ten Urallar'a kadar uzanan sahada kara kuvvetlerini ve taktik hava kuvvetlerini kapsayan bir silahsızlanma çağrısında bulunmuştu.¹⁰³³ NATO'nun Gorbaçov'un bu çağrısına 11 Aralık 1986'da "Brüksel Deklarasyonu" yayınlamak üzere olumlu cevap vermesi ile taraflar arasında resmi olmayan görüşmeler 17 Şubat 1987'de başladı.¹⁰³⁴ Tartışmanın ana konularından biri indirime dâhil olacak coğrafi bölgenin belirlenmesiydi. Ortadoğu'da devam eden istikrarsızlık, PKK ile sürdürülen mücadele nedeniyle Güneydoğu bölgesinde kuvvet indirimine gitmek istemeyen Türkiye, aynı zamanda İncirlik'in kapasitesini de korumaya çalışıyordu. Bu nedenle Ankara'nın önerisi Mersin limanını içine alacak şekilde ülkenin güneyini anlaşma dışında tutmak yönündeydi.

NATO'nun Türkiye'nin yaklaşımını desteklemesine karşın, Kıbrıs'a yapılabilecek bir müdahale nedeniyle Yunanistan, İncirlik nedeniyle ise Sovyetler Birliği buna karşı çıkmaktaydılar.¹⁰³⁵ Moskova İncirlik'in müzakere kapsamına alınmaması halinde Transkafkas askerî bölgesinin indirim alanı içine girmesini kabul

¹⁰³³ Richard A. Falkenrath, *Shaping Europe's military order: the origins and consequences of the CFE Treaty*, Cambridge, MA: Harvard University Center for Science and International Affairs, 1995, S.27.

¹⁰³⁴ *Brussels Declaration on Conventional Arms Control*, North Atlantic Council, 11 December 1986, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23337.htm?selectedLocale=en, erişim tarihi: 30.07.2009.

¹⁰³⁵ Falkenrath, *a.g.e.*, s.27-30; "Moskova'dan uyarı," *Milliyet*, 30 Ağustos 1988.

etmeyeceğini duyurdu.¹⁰³⁶ Sovyetlerin ilk önerisi, bütün Türkiye topraklarına karşı Transkafkasya'nın anlaşmaya dâhil edilmesiydi.¹⁰³⁷ Ankara'nın itirazı, Trankafkas bölgesinin yanısıra Avrasya'da bulunan diğer dört askerî bölgenin de kapsam içine alınmasını isteyen NATO üyelerince desteklenince, Moskova geri adım atmak zorunda kaldı. Müzakereler sonuncunda Sovyetler Birliği, İncirlik ve Avrupa bölgesindeki tüm adalara karşılık, Avrasya'daki iki askerî bölgenin silahsızlanma kapsamına alınmasına kabul etti.¹⁰³⁸ Ön görüşmelerde uygulama alanı üzerine anlaşma sağlanması üzerine 9 Mart 1989'da konvansiyonel silahların indirimine ilişkin resmi görüşmelere geçildi ve 19 Kasım 1990'da Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA)¹⁰³⁹ imzalandı.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, 1991 yılının ortalarında Erhaç Malatya ve Eskişehir'deki MUNSS müfreezelerinin görevlerine son verilerek, depolar kaldırıldı. Nisan 1995'te Avrupa'daki kuvvetlerin azaltılması kapsamında ABD'nin Avrupa Hava Kuvvetleri Komutanlığı bazı askerî üslerin kapanacağını açıkladı. 1996'da, Mürted (Akıncı) Üssü'ndeki ve Balıkesir'deki MUNSS müfreezelerinin görevleri sona erdirildi ve buradaki nükleer silahlar İncirlik'e taşındı. Ancak her iki üsteki 6 depo iptal edilmeyerek yedek konumuna alındı.¹⁰⁴⁰

ABD'nin tam olarak nerelerde ve hangi sayılarda nükleer silah konuşlandırdığı konusu hiç bir zaman kesin olarak bilinmemiştir. Tahminler ancak,

¹⁰³⁶ “İncirlik’e karşı Kafkasya,” *Milliyet*, 4 Kasım 1988.

¹⁰³⁷ “İncirlik’e karşı Kafkasya Projesi son aşamada: Ruslarla üs pazarlığı,” *Milliyet*, 17 Kasım 1988.

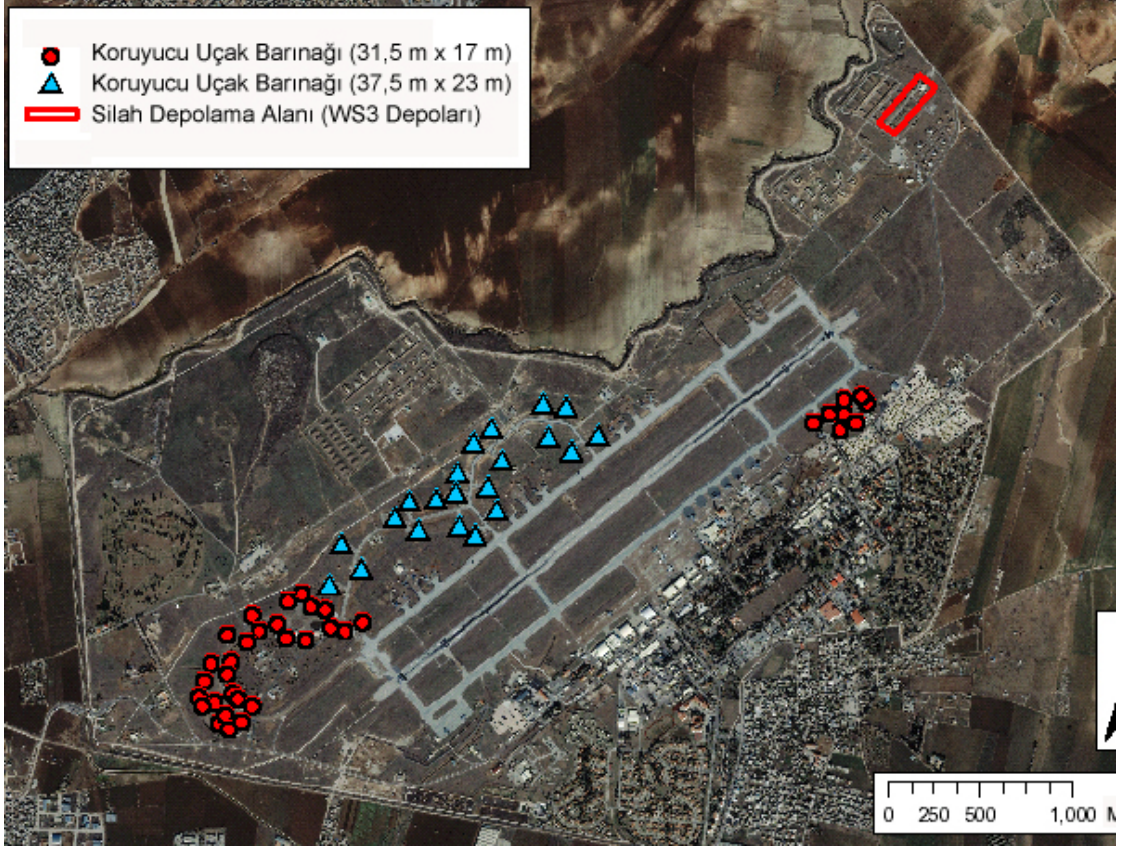
¹⁰³⁸ Falkenrath, *a.g.e.*, s.35-36.

¹⁰³⁹ *Agreement on Adaption of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe*, November 19, 1999, http://www.osce.org/documents/doclib/1990/11/13752_en.pdf, erişim tarihi: 12.02.2009.

¹⁰⁴⁰ Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s.28; “Additional U.S. Overseas Bases to End Operations,” *U.S. Department of Defense, Office of the Assistant Secretary of Defense News Release*, April 27, 1995, <http://www.defenselink.mil/releases/release.aspx?releaseid=473>, erişim tarihi: 28.02.2009.

eski raporlara, gizliliği kalkan belgelere, yetkililerin kısmi açıklamalarına, kapatılan üslerin durumuna ve dışarı sızan bilgilere dayanılarak yapılmaktadır.

İncirlik Üssü Uçak Barınakları ve Nükleer Silahları Depoları

ŞEKİL-1¹⁰⁴¹

2008 yılı itibarı ile İncirlik Üssü'nde bulunan depo (WS3) sayısının tahmini olarak 25 olduğu ve 100 nükleer silah depolayacak kapasitede olduğu ileri sürülmektedir. Bu depolarda 50-90 arasında nükleer silah (B61 nükleer bomba) depolanmış olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁴² İncirlik Üssü'nde kalıcı olarak bulunan bir avcı kanadı yoktur. Başka bir deyişle İncirlik'te B61 bombalarını kullanma

¹⁰⁴¹ Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s.83.

¹⁰⁴² Bkz. aş. Tablo-8, s. 369; 2005 verileri için ayrıca Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s.13.

kapasitesine sahip filolar sürekli olarak konuşlandırılmamaktadır. Barış zamanı İncirlik, eğitim amacıyla hizmet verirken, operasyonel üs statüsünü de korumaktadır. Bunun anlamı, bir NATO hareketi için konuşlandırılacak ABD uçaklarının ihtiyaç halinde üste depolanan nükleer silahları kullanabilmeleridir. Kristensen'in *US Nuclear Weapons in Europe* Raporuna göre; İncirlik'te bulunan 90 B61 bombasının 50 tanesi İncirlik'teki 39. Avcı Kanadı tarafından kullanılacak Amerikan F-16C/D uçakları için, kalan 40 tanesi ise Akıncı Hava Üssü'ndeki 4. Kanat ve Balıkesir Hava Üssü'ndeki 9. Kanat bünyesindeki Türk F-16'ları tarafından kullanılmak için ayrılmıştır.¹⁰⁴³

Avrupa'daki ABD Nükleer Silahları (26 Haziran 2008 itibarı ile)					
Ülke	Hava Üssü	Sorumlu	Taşıyıcı	Depo Sayısı	Nük. Silah Sayısı (Tahmini)
Belçika	Kleine Brogel	701 MUNSS	Belçika F-16'ları	11	10-20
Almanya	Büchel	702 MUNSS	Alman Tornadoları	11	10-20
Hollanda	Volkel	703 MUNSS	Hollanda F-16'ları	11	10-20
İtalya	Aviano	31. Avcı Kanadı	Amerikan F-16'ları	18	50
	Ghedi	704 MUNSS	İtalyan Tornadoları	11	20-40
Türkiye	İncirlik	39. Hava Üssü Kanadı	İhtiyaç halinde diğer Kanatlardan rotasyonel olarak gelen ABD uçakları	25	50-90
Toplam					150-240

TABLO-8¹⁰⁴⁴

¹⁰⁴³ Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s.83.

¹⁰⁴⁴ Hans M. Kristensen, "Status of U.S. Nuclear Weapons in Europe," *Federation of American Scientists*, June 26, 2008, http://www.fas.org/programs/ssp/nukes/_images/EuroNukes.pdf, erişim tarihi: 15.03.2009.

ABD'nin 2007 yılında Almanya *Ramstein*¹⁰⁴⁵ ve 2008 yılında İngiltere *Lakenheath*¹⁰⁴⁶ üslerinden nükleer silahlarını çekmesi ile İncirlik, Avrupa'da en çok nükleer silahın bulunduğu üs haline gelmiştir ve İtalya *Aviano* Üssü ile birlikte Amerikan Hava Kuvvetleri tarafından kullanılacak nükleer silahları depolayan Avrupa'daki iki üstün biridir. İncirlik'i nükleer saldırı açısından önemli kılan bir diğer nokta, İncirlik dışında Avrupa'daki diğer üslerde bulunan bomba taşıma kapasitesine sahip uçakların yakıt ikmali yapmadan Rusya veya Ortadoğu içlerine ulaşamayacak olmalarıdır.¹⁰⁴⁷

8 Şubat 2008'de ABD Hava Kuvvetleri tarafından hazırlanan ve dışarı sızan rapora göre, yapılan incelemenin sonucunda Avrupa'da nükleer silahların konuşlandırıldığı alanların çoğu ABD Savunma Bakanlığının güvenlik kriterlerini karşılamamaktadır. Pek çoğunda güvenlik prosedürlerinde aksamalar bulunmakta veya protokoller personel tarafından ihlal edilmektedir. Sözkonusu üslerin bina, ışıklandırma ve güvenlik sistemlerinde sorunlar vardır.¹⁰⁴⁸ Üslerin isimleri verilmediği için İncirlik'te ne tip sorunların bulunduğu söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte, 2003 yılının sonunda İncirlik'te yapılan denetimlerde WS3 sisteminin güvenliğinin standartların altına düştüğü tespit edilmiş ve USAFE tarafından verilen direktif ile oluşturulan özel bir mühendis ekibi tarafından üs

¹⁰⁴⁵ Hans M. Kristensen "United States Removes Nuclear Weapons From German Base, Documents Indicate," *Federation of American Scientists*, June 9, 2007, http://www.fas.org/blog/ssp/2007/07/united_states_removes_nuclear.php, erişim tarihi: 15.03.2009.

¹⁰⁴⁶ Hans M. Kristensen, "U.S. Nuclear Weapons Withdrawn From the United Kingdom," *Federation of American Scientists*, June 26, 2008, <http://www.fas.org/blog/ssp/2008/06/us-nuclear-weapons-withdrawn-from-the-united-kingdom.php>, erişim tarihi: 15.03.2009.

¹⁰⁴⁷ Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s.41.

¹⁰⁴⁸ Polly A. Peyer, *Air Force Blue Ribbon Review of Nuclear Weapons Policies and Procedures*, US Air Force Report, 8 February 2008, s. 44 ve 52.

incelemeden geçirilmiştir. 25 depo denetlenerek, tamir edilmiş ve yeniden operasyonel hale getirilmiştir.¹⁰⁴⁹

ABD'nin kendi isteği dışında bir ülkeden nükleer silahlarını çekmesi çok kolay değildir. Amerikan yönetimlerince nükleer silahların varlığı, bu silahların bulunduğu ülkeler için Amerika'nın savunma taahhüdünün bir göstergesi olarak savunulmaktadır. Aynı bakış açısı ile bu yapının NATO'nun üyeleri arasındaki bağlantıyı güçlendirdiği ileri sürülmekte, silahların kaldırılmasının NATO müttefiklerinin kafasında "Washington bizi nasıl savunacak?" sorusunu doğuracağı iddia edilmektedir.¹⁰⁵⁰ Oysa Türkiye'nin NATO ile ilişkilerinin tarihine baktığımızda NATO'nun bu taahhütlerinden şüphe duymak için çok daha somut gerekçeler mevcuttur. Johnson mektubundan, Körfez Krizine yaşanan olaylar hatırlanıldığında, NATO üyelerinin Türkiye'nin savunulmasına ilişkin gösterdikleri isteksizliği görmek mümkündür. Bu çerçeveden bakıldığında, İncirlik'te bulunan nükleer silahların Türkiye savunmasına katkı sağlayacağını söylemek mümkün gözükmemektedir.

F) SOĞUK SAVAŞIN ARDINDAN

Silahlanma yarışı ile başlayan 1980'ler, kuvvet indirim anlaşmaları ile sona ererken, Sovyetler Birliği'nin çözülme süreci de tamamlanmış oldu. Soğuk Savaş'ın iki gücünden birinin tarih sahnesinden çekilmesi yeni dönemde dengelerinin değişeceğinin habercisiydi. Soğuk Savaş'ın son döneminde yaşanan gelişmeler, ABD'nin üs politikasının da doğrudan etkiledi ve deniz aşırı üsleri yeniden yapılandırma kararının bir parçası olarak pek çok üs bu dönemde kapatıldı.

¹⁰⁴⁹ Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s.65.

¹⁰⁵⁰ Alexandra Bell, Benjamin Loehrke "The status of U.S. nuclear weapons in Turkey," *Bulletin of the Atomic Scientists*, 23 November 2009.

Türkiye’de Erhaç Hava Üssü ve Eskişehir Ana Cephane Deposu 1991 Mart ayında kapatılırken, buradaki nükleer silahlar da geri çekildi ve Türkiye’deki nükleer yetenekli dört uçak filosu, ikiye indirildi.¹⁰⁵¹ Ancak Soğuk Savaş’ın sona ermesi Türkiye’deki tüm üslerden vazgeçilmesi anlamına gelmediği gibi yeni dünya düzeni¹⁰⁵² içinde İncirlik’in yıldızı bir kez daha parlayacaktı.

1) Körfez Savaşı: Yeni Dünya Düzeninde Eski Bir Üs

2 Ağustos 1990’da Saddam Hüseyin liderliğinde Irak, kendisine ait petrolü çaldığı, üretimi yüksek tutarak petrol fiyatlarının düşmesine neden olduğu ve Irak’ı zarara uğrattığı gerekçesi ile Kuveyt’i işgal etti. İşgal tüm dünyada şaşkınlık yaratmıştı. Saddam Hüseyin, Birleşmiş Milletlerin çağrısına¹⁰⁵³ karşılık olarak Kuveyt’ten askerlerini geri çekmek bir yana, Kuveyt’i Irak’ın 19. ili olarak ilhak ettiğini açıkladı. Irak’ın Körfez Bölgesi petroleri üzerinde kurduğu bu hâkimiyet, ABD tarafından kabul edilemezdi. İran’daki devrim ve Afganistan’ın işgali sonrasında petrol akışı üzerinde tehdit hisseden Washington, 23 Ocak 1980’de Carter Doktrinini ile bölgeye yapılacak bir müdahalenin Amerika’nın hayati çıkarlarına bir saldırı olarak görüleceğini ve buna karşı askerî güç de dâhil olmak üzere her türlü şekilde karşı konulacağını ilan etmişti. Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Sovyet tehdidi ortadan kalkması ile birlikte, ABD için artık düşman enerji yollarına hâkimiyette rekabet üzerinden tanımlanıyordu. Batı’nın Körfez petrolüne bağımlılığı nedeniyle küresel hâkimiyetin yolu, enerji kaynaklarını ve bu kaynakların Batı’ya erişim

¹⁰⁵¹ “ABD üsleri 1991’de kapatılacak,” *Milliyet*, 31 Ocak 1990; NATO’da sürpriz karar,” *Milliyet*, 7 Nisan 1990.

¹⁰⁵² Bu adlandırma Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından ABD’nin tek süper güç olduğu yeni dönemi tanımlamak için ABD başkanı George Bush tarafından kullanıldı. Bununla birlikte “yeni dünya düzeni” tanımlaması, 20. yüzyıl boyunca iki kez daha, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının ardından ABD başkanları tarafından ortaya çıkan yeni uluslararası ortamı adlandırmak için kullanılmıştır. Çağrı Erhan, “ABD’nin ulusal güvenlik anlayışı,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 56, Sayı: 4, 2001, s.82.

¹⁰⁵³ UN Security Council Resolution 660 (1990) of 2 August 1990.

rotalarını kontrolden geçmekteydi. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesini izleyen saatlerde Başkan Bush, Irak'a karşı ekonomik ambargoyu başlatmakla kalmadı, Hint Okyanusu'nda bulunan Amerikan uçak gemisi *Independence*'in İran Körfezi'ne hareket etmesini de emretti.¹⁰⁵⁴ Amerika, Irak'a müdahale için ilk adımı atmıştı.

Irak'a yapılacak askerî bir müdahale Türkiye'yi de önemli hale getiriyordu. Körfez Savaşı'nın patlak vermesi, Soğuk Savaş'ın ardından ABD'nin bölgedeki çıkarları açısından Türkiye'nin eski değerini taşımayacağına yönündeki öngörülerini boş çıkarmıştı. Bölge petrolünün korunması açısından Türkiye'nin kritik bir konumda olduğu savunular yanılmamışlardı. Aslında bu fikirler yeni değildi. Soğuk Savaş döneminde, neo-con'ların fikir babalarından, Amerikalı askerî strateji uzmanı Prof. Albert Wolhstetter tarafından, Sovyetlerin Körfez bölgesine gerçekleştireceği bir saldırının sonuçlarının Avrupa'dan daha vahim olacağı ve bunu önleme açısında Türkiye'nin önemi dile getirilmişti. Sovyetler açısından, NATO toprağı olmayan ama NATO'nun ve Japonya'nın bölge petrolüne hayati bağımlılığı nedeniyle can damarı olan Körfez bölgesine saldırı, daha az riskli ve maliyetli olmasının yanısıra sonuçları açısından son derece yıkıcıydı. Bu nedenle Wolhstetter, NATO'nun sınırları dışında kalan bölgenin hesaba katılmasının zorunlu olduğunu söylüyordu. Ortadoğu ve Körfez petrolünün savunmasının bir şekilde NATO şemsiyesi altına sokulmalıydı.¹⁰⁵⁵

Wolhstetter'a göre bu açıdan en avantajlı ülke Türkiye idi. Türkiye NATO üyesi olduğundan NATO garantilerinin genişletilmesine ihtiyaç yoktu. Bölgeye yakın bir NATO ülkesi olarak Türkiye'deki üsler, bölgeye yapılacak bir müdahale açısından en uygun konumdaydılar. Transkafkaslar ve Hazar Denizi çevresindeki

¹⁰⁵⁴ Uslu, *a.g.e.*, s.285.

¹⁰⁵⁵ Ufuk Güldemir, *Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye (1980-1984)*, 2.Basım, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1987, s. 40-48.

Sovyet üsleri ile yukarı Körfez Ülkeler’i Türkiye’den kalkacak F-111’lerin menzili dâhilindeydiler. Umman, Somali ve Kenya’daki üsleri NATO standartlarına yükseltmek için milyonlarca dolar gerekirken, Türkiye’deki üsler hali hâlihazırda Amerikan fonları ile modernize edilmekteydi. Ayrıca en büyük avantajları ise buradan kalkacak uçakların NATO ile açıklanabilecek olmasıydı. Körfeze yakın başka üslerde asker konuşlandırmak siyasi sorunlara sebep olacakken, Türkiye’nin kendisi “üs” olacağından bu sorun da aşılmış olacaktı.¹⁰⁵⁶

Wohstetter, Türk Dışişleri ve Genelkurmayı bu üslerin sıçrama tahtası olarak kullanılması fikrini benimsemeseyceklerini de kabul etmekteydi. Ancak Türkiye’nin bölgede istikrarın bozulması halinde, müttefikler ile birlikte harekete hazır olduğunu söylemesi, Türk topraklarını Körfezi savunmak bakımından ideal kılmak için yeterliydi. Tek sorun bölgenin NATO alanı dışında kalmasıydı. Wohstetter bu konuda “*Türkler Avrupalıların NATO’nun sorumluluk alanını sınırlandırılması akımına katılmakta nasıl geç kaldıysa, NATO’nun sorumluluk alanının genişletilmesine itiraz etmekte de o kadar geç kalacaklardır*” diyordu.¹⁰⁵⁷ Başka bir ifade ile Türkiye NATO alanını bir kez genişlettikten sonra buna zaten itiraz edemeyerek, NATO kapsamında üstlendiği yükümlülükleri taşımaya devam edecekti. Wohstetter’ın görüşleri ifade edildikleri dönemde Washington’da doğrudan bir politika haline dönüştürülmemiş olsa da Körfez Savaşı ile birlikte kendisine uygulama alanı buldu.

¹⁰⁵⁶ Güldemir, *a.g.e.*, s. 40-48.

¹⁰⁵⁷ *a.g.e.*

Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin 6 Ağustos'ta aldığı Irak'ın abluka altına alınmasına ve bu ülkeye ambargo uygulaması kararına¹⁰⁵⁸ ilk destek veren ülkelerden biri oldu. 8 Ağustos 1990'da Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Irak petrollerinin ihracında kullanılan iki boru hattından biri olan Kerkük-Yumurtalık boru hattı kapattığını açıkladı. Irak'ın en büyük ikinci ticari ortağı olan Türkiye'nin ambargoya katılması Irak ekonomisine büyük bir darbe vurdu.¹⁰⁵⁹ Ancak ABD, Türkiye'den bundan daha fazla destek bekliyordu. ABD Dışişleri Bakanı James Baker, Türkiye'nin ambargo kararını açıklamasından bir gün sonra askerî müdahale ihtimalinin detaylarını görüşmek üzere Ankara'daydı.¹⁰⁶⁰ Özellikle muhtemel bir müdahale için hava sahasının yanısıra, Türkiye'nin başta İncirlik olmak üzere ülkedeki üsleri Amerikan kuvvetlerinin kullanımına açması harekâtın başarısı açısından önemli görülüyordu.

Ankara'nın Körfez Krizi sırasında nasıl bir politika izleyeceği siyasi ve askerî elit içinde bölünmelere yol açtı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın başını çektiği grup, değişen konjonktürü Türkiye için ülkenin Soğuk Savaş sonrası azalan stratejik önemini arttırmaktan, yeni toprak kazanımları elde etmeye kadar varan fırsatlar demeti olarak görüyordu. Öte yandan buna karşı çıkan siyasi ve askerî bürokratlar içinse bu tür planlar, Türkiye'yi geleneksel dış politika seçeneklerinin dışına çıkararak, bir maceraya sürüklemek demektir.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁸ UN Security Council Resolution 661 (1990) of 6 August 1990.

¹⁰⁵⁹ Meltem Müftüler-Bac, "Turkey and the United States: The Impact of the War in Iraq," *International Journal*, Vol. 61, No. 1, Turkey: Myths and Realities (Winter, 2005/2006), s.64.

¹⁰⁶⁰ "ABD lojistik destek peşinde," *Milliyet*, 8 Ağustos 1990.

¹⁰⁶¹ Meliha B. Altunışık, "Güvenlik Kısılacında Türkiye Ortadoğu İlişkileri," (der.)Gencer Özcan, Şule Kut, *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998, s.330.

Bu bölünme ilk işaretini, işgal üzerine gerçekleştirilen 3 Ağustos'taki Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonrasında gösterdi. Toplantıda, petrol boru hattını kapatmama kararı almasına karşın, Turgut Özal 8 Ağustos'ta boru hattının kapatıldığını basına açıkladı.¹⁰⁶² Açıklama kriz yaratmıştı. ABD Dışişleri Bakanı Baker'ın ziyareti öncesinde, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Yıldırım Akbulut başkanlığında yapılan üst düzey bir dizi toplantı sayesinde sorun nispeten çözümlenerek ortak bir kararın çıkması sağlandı. Körfez'e gerçekleştirilecek bir askerî müdahaleye katılmama konusunda prensip kararı alınmış ve şimdilik İncirlik Üssü'nün askerî bir operasyon için lojistik amaçlı olsa dahi kullanılmasına müsaade edilmemesi yönünde mutabakata varılmıştı.¹⁰⁶³ Bununla birlikte, alınan kararlar Türkiye'nin ABD'ye destekten tamamen vazgeçtiği anlamına gelmiyordu. Irak Savaşı'na destek vermenin Türkiye'nin yararına olduğu yönündeki inancını koruyan Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Meclisi ve kamuoyunu ikna etmek için sadece daha sağlam bir yasal zemine ihtiyaç duyuyordu. Nitekim aynı tarihlerde BBC'ye verdiği mülakatta, Türkiye'nin nihai kararının Brüksel'deki NATO toplantısından sonra şekilleneceğini, bölgede askerî bir müdahaleye Türkiye'nin destek olması için Birleşmiş Milletlerin kararın gerekli olduğunu söylüyordu.¹⁰⁶⁴

Amerika'nın 11 Ağustos'ta Irak'a müdahale kararını almasının ardından, 12 Ağustos'ta kapalı oturumda toplanan TBMM, bir saldırı halinde anında karşılık verilebilmesi amacıyla hükümete, savaş hali ilanı, Türk Silâhlı Kuvvetlerinin kullanılması ve yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silâhlı kuvvetlerin

¹⁰⁶² İlhan Uzgel, "Türk Dış Politikasında 'Sivilleşme' ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 53, No 1, 1998, s.322.

¹⁰⁶³ "Ankara'da savaş alarmı," *Milliyet*, 9 Ağustos 1990.

¹⁰⁶⁴ a.g.e.

Türkiye'ye kabulü konularında yetki verdi.¹⁰⁶⁵ Kararda, Türkiye'deki üslerin kullanımına ilişkin bir ifade yer almadığı gibi, oturum sırasında da bu konu gündeme gelmedi.¹⁰⁶⁶ Bununla birlikte, İncirlik'teki hareketlenme kamuoyunun dikkatini çekiyordu. Her ne kadar F-111 filolarının geliş gidişleri rutin eğitim kapsamında açıklansa da özellikle CENTCOM'un ana karargâhının Florida'dan Suudi Arabistan'a kaydırılmasının ardından İncirlik'in kullanımına ilişkin tartışmalar hız kazandı.¹⁰⁶⁷ NATO'ya tahsisli bir üs olan İncirlik'in, Irak gibi alan dışı bir bölgede hangi koşullar altında kullanılabilceği kafa karışıklığına neden olmaktaydı. Müşterek kullanıma ilişkin kuralları belirleyen SEİA, barış koşullarında üsün yabancı birlikler tarafından sadece eğitim uçuşları ve tatbikatlar için kullanımına izin vermektedir. Bir kriz durumunda caydırıcı amaçla dahi olsa, yabancı birliklerin harekât hazırlığı şeklinde yorumlanabilecek intikalleri mevcut anlaşmayı aşıyordu. İnsani amaçlar da bu konuda bir istisna getirmiyordu; yine Türkiye'nin izni gerekiyordu.

Ankara, üs kullanımı konusunda ABD'ye bir söz verilmediğini söylemesi kamuoyunu ikna etmeye yetmiyordu. İncirlik'te artan asker sayısı ile birlikte füze rampalarının kurulduğu ve uçaklara nükleer bombaların yerleştirildiğine ilişkin iddialar basında yer almaya başlamıştı.¹⁰⁶⁸

Eylül başından itibaren Amerikan Kuvvetleri, Körfez bölgesine yerleşmeye başladılar. Cumhurbaşkanı Özal'ın ABD'ye destek verileceğine dair açıklamalarına karşın, TBMM'nin aldığı 107 sayılı kararda yer alan “*Türkiye'nin bir saldırıya*

¹⁰⁶⁵ Karar No: 107, Karar Tarihi : 12.8.1990, Resmi Gazete: 14.8.1990-20605

¹⁰⁶⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 18, Cilt 46/1, Yasam Yılı 3, Birleşim 126 (Olağanüstü), Kapalı Oturum, 12 Ağustos 1990.

¹⁰⁶⁷ “14 F-111 Uçağı İncirlik'te,” *Milliyet*, 08 Ağustos 1990; “Askerî ilk aşama tamam,” *Milliyet*, 28 Ağustos 1990.

¹⁰⁶⁸ “İncirlik'te savaş hali,” *Milliyet*, 11 Ağustos 1990; “Üs'ler kargaşası,” *Milliyet*, 11 Ağustos 1990

maruz kalması halinde” şartı, hükümeti sınırlandırmaktaydı. Verilen yetkiyi genişletmek maksadıyla, Yıldırım Akbulut Başbakanlığında Hükümet, Meclise yeni bir tezkere sundu. Yeni tezkerede Türkiye’nin saldırıya uğraması şartı kalkarken, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunması konusunda hükümete verilen yetki “*lüzum, hudut ve şümülü Hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde*” ifadesi ile genişletildi. Tezkere bu haliyle, Türkiye’yi saldırgan bir konuma sokacağı ve Irak’ın saldırması için gerekçe yaratacağı nedeniyle muhalefetin sert eleştirilerine neden oldu. Üslerin kullanımına ilişkin ise belirsizlik devam etmekteydi. Görüşmeler sırasında söz alan SHP milletvekili İsmail Cem, üsleri kullandırmanın Türkiye’yi savaşa sokabileceğine dikkat çekiyordu:

“(...)Türkiye’yi bu kadar çürük bir zemin üzerinde, uzlaşma olmayan bir ortamda bir dış müdahaleye götürmenin, Türkiye’ye yabancı asker davet etmenin, Türk askerini yabancı toprağa yollamanın çok büyük tehlikesi vardır.(...)Eğer biz o Körfez’e bir gemi yollamışsak ve Irak saldırısı sonucunda o gemi batacak ise, kendi irademizin dışında olarak biz o savaşın içindeyiz yahut biz Amerikalıların İncirlik’i, Pirinçlik’i bir üs gibi, bir savaş üssü gibi kullanmasına burada izin vermiysek, yabancı askerleri davet ederek, o takdirde, bir savaş halinde Irak elbette o iki üssü vuracaktır ve biz kendi irademiz dışında kendimizi bu savaşın içinde bulacağız.”¹⁰⁶⁹

Muhalefetin itirazlarına rağmen 5 Eylül 1990’da TBMM 108 sayılı kararı olarak hükümetin asker gönderme ve yabancı asker kabul etme konusunda yetkilerini genişleten tezkereyi onayladı.¹⁰⁷⁰ Tezkerelerin onaylanması hükümet içindeki çatlağı daha da derinleştirdi. Türk askerinin Irak’a gerçekleştirilecek bir askerî müdahalenin içinde yer almasını istemeyen Dışişleri Bakanı Ali Bozer ve Milli Savunma Bakanı Safa Giray Ekim ayında istifa ettiler. Bu istifaları Aralık ayında Genelkurmay

¹⁰⁶⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem : 18 Cilt : 47/1, Yasama Yılı 4, Birleşim 3 (Olağanüstü), Kapalı Oturum, 5 Eylül 1990.

¹⁰⁷⁰ Karar No: 108, Karar Tarihi : 5.9.1990, Resmi Gazete: 7.9.1990 – 20628.

Başkanı Necip Torumtay'ın istifasının takip etmesi, askerî de Özal'ın Irak politikasına karşı olduğunu gösteriyordu. Torumtay, Türkiye'nin savaşta bir kuzey cephesi açmasına karşı olmasının yanı sıra Türkiye'deki üslerinin hukuki statüleri ve Amerikan kuvvetlerince kullanılmalara ilişkin de Özal ile ters düşmüştü.¹⁰⁷¹

29 Kasım'da BM Güvenlik Konseyi, Irak'ın 15 Ocak 1991'e değin Kuveyt'ten çekilmemesi halinde askerî müdahale de dâhil gerekli her türlü yola başvurulmasını öngören 678 sayılı kararı¹⁰⁷² alması ile birlikte ABD gerçekleştireceği müdahale için meşru bir zemin kazanmış oldu. Türkiye'nin artık savaşta izleyeceği politikayı acil olarak belirlemesi gerekiyordu. Ankara'da tartışılan konulardan biri de ABD'nin Türkiye'deki üsleri kullanma talebine ilişkindi. Özal, konuyu tekrardan Meclis'e taşımadan, hükümete verilen izin çerçevesinde çözüme ve üslerin kullanımına izin verme taraftaydı. Ancak hem Dışişleri hem de Genelkurmay, mevcut hukuki düzenlemeler çerçevesinde Türkiye'deki üslerin muhtemel bir Körfez Savaşı'nda kullanılmayacağını savunmaktaydılar. Hükümete verilen izin yabancı topraklara asker gönderme ve yabancı kuvvetleri Türkiye topraklarında bulundurmaya kapsadığı halde üslere ilişkin bir ibare içermiyordu. Türkiye ile ABD arasındaki Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ise anlaşmada adı geçen üslerin, ortak kullanımını NATO amaçları ve alanı ile sınırlandırmaktaydı. Bu nedenle Dışişleri ve Genelkurmay, Türkiye'ye doğrudan bir saldırı olmaksızın başta İncirlik olmak üzere, talep edilen üslerin kullanılması için ek bir anlaşmanın gerekliliği savunuyolardı. Bu ek anlaşmanın ise TBMM tarafından onaylanması gerekiyordu.¹⁰⁷³ Asker ile bu konuda ters düşen Cumhurbaşkanı Özal, 1 Aralık'ta Irak'ta beklenen bir savaşa

¹⁰⁷¹ "Org.Torumtay'dan şok karar," *Milliyet*, 4 Aralık 1990.

¹⁰⁷² UN Security Council Resolution 678 (1990) of 29 November 1990.

¹⁰⁷³ "İncirlik'e karşı ek anlaşma," *Milliyet*, 3 Aralık 1990.

ilişkin politikanın görüşüleceği Çankaya'daki zirveye Genelkurmay Başkanı Torumtay'ı davet etmemiştir. Aynı gün içinde randevu alarak Cumhurbaşkanlığına giden Torumtay ile Özal arasındaki görüş ayrılığının giderilememesi, Genelkurmay Başkanının istifası ile sonuçlandı.¹⁰⁷⁴

14 Ocak 1990'da ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın ziyaretinin ardından Türkiye'nin Irak'a karşı yürütülecek bir askerî operasyonda üslerin kullanımına izin vereceği açıklandı. Ortada ne bir anlaşma ne de TBMM onayı vardı. Karar üzerinde Cumhurbaşkanı Özal'ın etkisi Milliyet gazetesinin o günkü manşetine "Özal ile Baker anlaştı" başlığı ile yansiyordu.¹⁰⁷⁵ Açıklamanın ardından İspanya'daki Torrejon Hava Üssü'nde bulunan 36 F-16 uçağı İncirlik'e gönderilirken, bunları 70 nakliye uçağı izledi.¹⁰⁷⁶ İncirlik'teki bu yoğun hazırlıklara karşı, Ankara'daki tartışmalar son bulmamıştı. 108 sayılı karara dayandırılarak İncirlik'in yabancı kuvvetlere açılması sadece muhalefetin eleştirilerine neden olmuyordu; bizzat Başbakan Yıldırım Akbulut tarafından da söz konusu tezkere üslerin kullanımı konusunda yetersiz görülmekte ve yeni bir Meclis onayının gerekli olduğu kabul edilmekteydi.¹⁰⁷⁷

ABD öncülüğünde müttefik kuvvetlerin Irak'ı bombalamaya başladığı 17 Ocak gecesi, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Morton Abramowitz, Çankaya Köşkü'nü arayarak, telefonu açan Cumhurbaşkanı Danışmanı Engin Güner'e, İngiltere'den kalkan B-52'lerin Türkiye'den geçmesi için izin istediklerini ilettiler. Turgut Özal iznin verilmesi taraftarıydı. Ancak hem Genelkurmay Başkanlığına yeni atanan Doğan

¹⁰⁷⁴ Can Dündar, *O gün Belgesel Dizisi: Körfez Savaşı (17 Ocak 1990)*, Yapım yılı 2004.

¹⁰⁷⁵ "Özal-Baker anlaştı," *Milliyet*, 14 Ocak 1991.

¹⁰⁷⁶ "Türkiye'ye İspanyol yığınağı," *Milliyet*, 15 Ocak 1991.

¹⁰⁷⁷ "108 sayılı karar tartışılıyor," *Milliyet*, 14 Ocak 1991

Güreş, hem de Başbakan Yıldırım Akbulut buna karşı çıktılar. Akbulut, Meclis'ten izin alınmasını gerekli görüyordu. Bunun üzerine o gece ABD uçaklarının Türk hava sahasını kullanmasına ve üslerden yararlanmasına izin verilmedi.¹⁰⁷⁸ Ertesi gün hava sahasının açılmasını ve üslerin kullanılmasına gerekli izni sağlamak için Genel Kurul'da oylamaya yeni bir tezkere daha sunuldu. Kabul edilen 126 sayılı karar metni şu şekildeydi:

*"Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi sonucu ortaya çıkan Körfez Krizi sebebiyle öncelikle Ortadoğu'da barışın ve istikrarın yeniden tesisi için 678 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararını desteklemek ve ülkemizin muhtemel tehlikelere karşı güvenliğinin idame ettirilmesini sağlamak, kriz süresince ve sonrasında hâsül olabilecek gelişmeler istikametinde Türkiye'nin yüksek menfaatlerini etkili bir şekilde korumak ve kollamak, hadiselerin seyrine göre ileride telafisi güç bir durumla karşılaşmamaya yönelik süratli ve dinamik bir politika izlenmesine yardımcı olmak üzere; lüzum, hudut, şümül ve zamanı Hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına, bu kuvvetlerin kullanılmasına Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 17.1.1991 tarihli 66 ıncı Birleşiminde kararlaştırılmıştır."*¹⁰⁷⁹

Böylelikle 108 sayılı karar ile ülkeye davet edilen Amerikan kuvvetlerinin, 126 sayılı karardaki "bu kuvvetlerin kullanılmaları" ibaresine dayanılarak Türkiye'deki üslerden yararlanmalarına izin verildi.¹⁰⁸⁰ Kararın alınmasından sonra Hükümet, bu Meclis kararının yerine getirilmesi konusunda "zamanı ve gereği"ni belirleme yetkisinin Genelkurmay Başkanına verildiğini açıkladı. Böylelikle TBMM

¹⁰⁷⁸ Can Dündar, *O gün Belgesel Dizisi: Körfez Savaşı (17 Ocak 1990)*, Yapım yılı 2004.

¹⁰⁷⁹ Koyu yazılan yerler yazara aittir. Karar No: 126, Karar Tarihi : 17.1.1991, Resmi Gazete: 17.1.1991 - 20758 m

¹⁰⁸⁰ 126 sayılı karar ve daha önce TBMM tarafından alınan 107 ve 108 sayılı kararların hukuksal sakıncalarına ilişkin olarak bakınız, Baskın Oran, "Uluslararası ve İç Hukukta Çekiç Gücün Yasal Dayanak Sorunu" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 50, No 3 (1995), s. 264.; Turgut Tarhanlı "Çöl Fırtınası Harekatı ve Türkiye". T.Z.. Tunaya'ya Armağan, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 1992, s. 259-276.

ait savaş yetkisi Genelkurmay'a devredilmiş oluyordu.¹⁰⁸¹ Bu karar ile birlikte 18 Ocak'ta 41 Amerikan savaş uçağı daha İncirlik'e inerken, aynı gün Pentagon İncirlik'ten kalkan 25 savaş uçağının Irak'taki hedefleri bombaladığını açıkladı.¹⁰⁸² Üsler, Irak bombardımanına katılan Amerikan uçaklarına sadece lojistik destek vermemekte, bu tesislerde yakıt ikmalinin yanı sıra uçaklara cephaneye ve mühimmat yüklenmesi de yapılmaktaydı. Aynı gün basına açıklama yapan Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türkiye'deki üslerin bombardımanın ilk günü kullanılmadığını ancak bundan sonra Amerikan kuvvetlerinin üsleri kullanabileceğini ve üslerle birlikte Türk hava sahasının da açıldığını söylüyordu.¹⁰⁸³

İncirlik'ten kalkan uçakların Irak'taki hedefleri bombalaması ile birlikte Türkiye içindeki tartışma daha da alevlendi. Muhalefet tarafından ANAP hükümeti, Türkiye'yi savaşa itmekle suçlanıyordu.¹⁰⁸⁴ Türkiye'nin savaşa girebilme ihtimali sadece muhalefeti değil, NATO üyesi pek çok ülkeyi de rahatsız etmekteydi. Her ne kadar Türkiye'nin talebi üzerine NATO kapsamındaki Çevik Kuvvet'in Malatya Erhaç Hava Üssü'ne kaydırılması kabul edildiyse de daha ileri seviyede bir destek tartışma konusuydu.¹⁰⁸⁵

İncirlik'in kullanımına izin vererek, Irak'ı bir saldırı için kışkırttığı gerekçesi ile bazı NATO üyeleri bir savaş halinde Türkiye'ye destek verme konusunda tereddüt içindeydiler. Fransa, Almanya, Danimarka ve Belçika'nın da dâhil olduğu bu

¹⁰⁸¹ Baskın Oran, bu durumu bir anayasa ihlali olarak değerlendirmektedir. "Uluslararası ve İç Hukukta...", s.263

¹⁰⁸² Ali Günay, DSP Hatay Milletvekili, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 21, Yasama Yılı 1, Birleşim 20, 23 Haziran 1999, s.25; Yılmaz Usluer "Krizde Türkiye'nin rolü," *Milliyet*, 8 Mart 1991.

¹⁰⁸³ "Özal: Üsler ABD'nin emrinde," *Milliyet*, 18 Ocak 1991.

¹⁰⁸⁴ "Halktan saklamayın," *Milliyet*, 21 Ocak 1991; "Meclis'te Körfez Savaşı tartışıldı," *Milliyet*, 21 Ocak 1991

¹⁰⁸⁵ NATO, Çevik Kuvvet'in 42 uçaktan oluşan filosunu yaklaşık 500 personeli ile birlikte Türkiye'nin isteği üzerine 6-10 Ocak 1991 tarihlerinde Türkiye'ye gelerek Erhaç Üssünde konuşturdular. Yılmaz Usluer "Krizde Türkiye'nin rolü," *Milliyet*, 8 Mart 1991.

lkeler, böyle bir durumda Türkiye'nin Irak'ın saldırısına uğramasının NATO anlaşmaları çerçevesinde öngörülen savunma dayanışması kapsamına girmeyeceğini düşünüyorlardı.¹⁰⁸⁶ Nitekim bu lkeler, Ortadoğu'daki bir savaşa bulaşmak istemediklerinden, ABD tarafından meşruiyet zemini NATO çatısı altında değil BM'de aranmıştı. ABD ve İngiltere ise, Türkiye'nin İncirlik ss'n aarak BM Güvenlik Konseyi kararına uyduğu gerekçesi ile bir kışkırtma içinde olmadığını ve desteklenmesi gerektiğini savunuyorlardı. ABD'nin bastırması ile, 25 Ocak'ta Brüksel'de daimi temsilciler düzeyinde toplanan NATO Savunma Planlama Komitesi tarafından, Irak'tan gelecek her türlü saldırıya karşı Anlaşmanın 5. maddesi devreye sokularak Türkiye'nin savunulacağı açıklandı.¹⁰⁸⁷ Bununla birlikte, birkaç hafta sonra NATO Genel Sekreteri Manfred Wrner tarafından yapılan açıklama, ittifak içinde Türkiye'nin savunulmasına ilişkin sorunun tam olarak çözülmediğini gösteriyordu. Wrner, Türkiye'ye saldırı durumunda ittifakın otomatik olarak harekete geçmeyeceğini ve kararın NATO Konseyinde oybirliği ile alınacağını ifade ederken, NATO'nun Türkiye'ye destek vermeme konusunda direneceğinin de işaretini veriyordu.¹⁰⁸⁸ Kısacası bir NATO ss olan İncirlik'in savaşta kullanılması, diğer üyeler tarafından ABD ve Türkiye arasındaki bir anlaşmanın sonucu olarak görülüyor, bunun sonuçlarının NATO'ya sirayet etmesi istenmiyordu.

NATO'nun garanti vermekten kaçınan belirsiz tutumuna karşın, ABD verdiği vaatleri yeterli bulan Akbulut Hükümeti, İncirlik ss'ndeki faaliyetleri durdurmadı. Tam tersine İncirlik'teki yoğunluk artarken, Batman Havaalanı da Amerikan

¹⁰⁸⁶ "Almanya'da İncirlik gerginliği," *Milliyet*, 14 Ocak 1991; "3 havaalanı tartışılıyor," *Milliyet*, 22 Ocak 1991; "NATO'da İncirlik sancısı," *Milliyet*, 23 Ocak 1991.

¹⁰⁸⁷ "NATO'dan destek sözü," *Milliyet*, 25 Ocak 1991.

¹⁰⁸⁸ "NATO yan çiziyor," *Milliyet*, 4 şubat 1991.

uçaklarının kullanıma hazır hale getirilirdi.¹⁰⁸⁹ İncirlik'e yerleştirilen yeni Patriot füzelerinin yanı sıra Rapier füzelerinin sayısı da artırılmış, ayrıca üssün hedef haline gelmesi nedeniyle bazı füzeler üs alanı dışına kaydırılarak Adana'daki çeşitli kritik noktalara füze rampaları yerleştirilmişti.¹⁰⁹⁰ Şubat ayı başında İncirlik'teki Amerikan askerî sayısının 10.000'e ulaştığı tahmin edilmekteydi.¹⁰⁹¹

Hava harekâtı sırasında koalisyon kuvvetleri tarafından yoğun şekilde kullanılan İncirlik, 24 Şubat'ta başlatılan kara savaşına da hava desteği verdi.¹⁰⁹² 100 saatlik çatışmanın sonunda Kuveyt, müttefik kontrolüne geçmişti. Saddam'ın geri çekilmeyi kabul etmesi üzerine, Başkan Bush 28 Şubat'ta ateşkes ilan etti. BM Güvenlik Konseyi 3 Nisan 1991 tarihinde aldığı ateşkes şartlarının belirleyen 687 sayılı kararının Irak tarafından kabul edilmesiyle, Körfez Savaşı Nisan ayı başında resmen sona erdi. Ancak İncirlik için görev son bulmamıştı.

a) Huzur Harekâtı-I

Ateşkesin sağlanmasının hemen ardından Saddam Hüseyin, savaşı fırsat bilerek ayaklanan güneyde Şiileri, kuzeyde ise Kürtleri bastırmak için harekete geçti. Kuzey Irak'ın bombalanmaya başlaması ile birlikte, 1988'de üzerlerinde zehirli gaz kullanılmış olan Kürtler, panik halinde Türkiye ve İran sınırına doğru yöneldiler. Kısa bir süre içinde sınırdaki yığılma Ankara'yı endişelendirecek boyuta ulaşmıştı.¹⁰⁹³ Milli Güvenlik Kurulu'nun 2 Nisan'da acil olarak düzenlediği toplantıya sunulan rapor, mülteci sayısının en iyimser tahminle bile 200.000'ni aştığını gösteriyordu. 1988'de sınırı açarak 60.000 Kürt mülteciyi kabul eden

¹⁰⁸⁹ "Batman vuruşa hazır," *Milliyet*, 26 Ocak 1991.

¹⁰⁹⁰ "Adana'ya füze rampası," *Milliyet*, 31 Ocak 1991.

¹⁰⁹¹ "İncirlik asker kaynıyor," *Milliyet*, 2 Şubat 1991.

¹⁰⁹² "Kara savaşına hava desteği," *Milliyet*, 25 Şubat 1991.

¹⁰⁹³ Oran, "Uluslararası ve İç Hukukta...", s.259.

Türkiye, tekrar aynı sorunları yaşamak ve ayrıca Avrupa ile Irak arasında bir tampon bölgeye dönüşmek istemiyordu.¹⁰⁹⁴ Bu endişeler sınırların kapatılması kararına ve uluslararası destek arayışına neden oldu. Türkiye Körfez Savaşı'ndaki katkılarından dolayı, ABD'nin kendisine sorunun çözümde yardımcı olmasını bekliyordu. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile Başkan Bush arasında bu dönemde yoğun bir görüşme trafiği yaşandı. Türkiye'nin ısrarlarının da etkisi ile BM Güvenlik Konseyi'nde 5 Nisan 1991'de alınan 688 sayılı karar ile mevcut durumun uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği tespiti yapılarak, Irak'tan bu duruma son vermesi ve insani yardım çabalarına kapılarını açması istendi. Ayrıca karar, bütün üye devletler sorunun çözümüne katkıda bulunmaya çağrılıyordu.¹⁰⁹⁵

Acil yardım sağlamak ve Kuzey Irak'ta güvenli bir bölge yaratarak mültecileri evlerine dönmeye ikna etmek için hazırlıklara başlandı. 6 Nisan 1991'de Kuzey Irak'a gerçekleştirilecek insani yardım operasyonlarını yürütecek bir Huzur Ortak Görev Gücü'nün (*Joint Task Force Provide Comfort*) oluşturularak İncirlik'in ana karargâh olmasına karar verildi.¹⁰⁹⁶ Türkiye ile ABD arasında varılan anlaşma gereği ABD'nin Avrupa'daki üsleri ile Türkiye'deki İncirlik ve Batman üsleri arasında kurulacak hava köprüsü ile sınıra yardım malzemesi ile mültecilerin güvenliğini sağlamak üzere mühimmat taşınacaktı.¹⁰⁹⁷ 36. paralelinin kuzeyinden itibaren bölgeyi uçuşa kapatarak güvenli bir bölge yaratılması hedeflenmekteydi.

¹⁰⁹⁴ Bakınız, Kemal Kirişçi, "Huzur mu Huzursuzluk mu: Çekiç Güç ve Türk Dış Politikası," çev. Ahmet K. Han, Faruk Sönmezoğlu (der.) *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1994, ss.275-277.

¹⁰⁹⁵ UN Security Council Resolution 688 (1991) of 5 April 1991.

¹⁰⁹⁶ Operation Provide Comfort, *Global Security*, http://www.globalsecurity.org/military/ops/provide_comfort.htm, erişim tarihi: 28.11.2009.

¹⁰⁹⁷ "Sınıra 8500 ABD askerî," *Milliyet*, 13 Nisan 1991.

Türk ve Amerikan dışişleri bakanlarının diğer ülkelere ortak çağrısı üzerine oluşturulan güce İngiltere ve Fransa'dan destek geldi. İngiliz ve Fransız kargo uçaklarının katılması ile İncirlik'teki birliğin adı Birleşik Görev Gücü'ne (*Combined Task Force*) dönüştürüldü. 7 Nisan'da İncirlik'ten kalkan uçaklar, mültecilere ilk yardım kargosunu ulaştırdılar.¹⁰⁹⁸ Nisan ayının ortasından itibaren İncirlik'teki uçak ve personel sayısı artmaya başladı. Üste bulunan on tanker uçağı, dört AWACS erken uyarı uçağı ve F-15, F-16, F-111 filolarına ek olarak, Suudi Arabistan'dan A-10 bombardıman uçakları da İncirlik'e kaydırıldı.¹⁰⁹⁹ Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra 8 ülkenin daha katılımı ile görev gücündeki asker sayısı 30.000'e ulaşırken, 30 ülke tarafından da operasyona malzeme desteğı verilmeye başlandı.¹¹⁰⁰ Yardım malzemelerinin mültecilere ulaştırılmasında yoğun şekilde görev alan İncirlik'ten Nisan sonuna kadar 500 sortide, 7500 ton gıda yardımı taşınmıştı.¹¹⁰¹ İncirlik'in yanı sıra Diyarbakır Pirinçlik Hava Üssü'nden ve Batman Havaalanı'ndan operasyon boyunca yararlandı.¹¹⁰²

Operasyon sırasında, sınırda kampların kurulması, yardım malzemesinin organizasyonu ve dağıtımını amacıyla Silopi'de kara birliklerinin için bir karargâh merkezi oluşturularak, burada Birleşik Destek Komutanlığı kuruldu.¹¹⁰³ Haziran başında tamamen kontrol sağlanmıştı. Mültecilerin evlerine dönmeleri ile birlikte sınır kampları kapatılarak, mültecilere ilişkin yürütülecek çalışmalar BM Mülteci

¹⁰⁹⁸ Operation Provide Comfort, *Global Security*,

http://www.globalsecurity.org/military/ops/provide_comfort.htm; erişim tarihi: 28.11.2009.

¹⁰⁹⁹ "Rahatlatma Operasyonu," *Milliyet*, 14 Nisan 1991.

¹¹⁰⁰ Koalisyonunda yer alan ülkelerin asker sayıları şu şekilde dağılmaktaydı: Türkiye: 1.160, ABD: 18.285, İngiltere: 4.192, Fransa: 2.141, İtalya: 1.183, Hollanda: 1.020, İspanya: 602, Almanya: 221, Kanada: 120, Avustralya: 75, Lüksemburg: 43, Belçika: 155. Bruce A. Weber, *Combined Task Force Provide Comfort: A New Model For "Lead Nation" Command?*, Unpublished report submitted to Joint Military Operations Department, Naval War College, Newport, R.I., 16 May 1994, s. 39.

¹¹⁰¹ "İncirlik yardım üssü," *Milliyet*, 29 Nisan 1991.

¹¹⁰² Weber, *a.g.e.*, s.8.

¹¹⁰³ *a.g.e.*, s.9 ve 38.

Komiserliğine devredildi. Silopi'deki Birleşik Destek Komutanlığı 17 Haziran'da fesh edildi.¹¹⁰⁴

b) Huzur Harekâtı-II ve Çekiç Güç

Koalisyona mensup askerler ülkelerine dönmeye başladıkları günlerde Amerikan yönetimi, çekilme sonrası bölgedeki Kürtleri yeni bir saldırıdan korumak ve tekrarlayacak bir mülteci sorununun önüne geçmek için bir kuvvet oluşturularak hava birliklerinin İncirlik'te, kara birliklerinin ise Silopi de konuşlandırılması fikrini Ankara'ya iletti.¹¹⁰⁵ Temmuz ayında bütün kuvvetler çekildikten sonra bu kuvvet, Kuzey Irak'ta uçuşa yasak bölgenin denetimini sürdürecekti. Washington'ın önerisi, İncirlik Üssü'nün görevi alanını SEİA'nın süresi uzatılırken genişletmek ve böylelikle ileride Ortadoğu'da yeni bir kriz patlak verdiğinde zaman kaybetmeden müdahale edebilmek yönündeydi. Yeni bir göç dalgasından çekinen hükümet bir kuvvetin geçici olarak kalmasına sıcak bakmakla birlikte, İncirlik'e NATO dışı sorumluluklar yükleyecek değişik teklifini geri çevirdi.¹¹⁰⁶

Bu gücün İncirlik'te konuşlandırılacak hava birimine Çekiç Güç (*Poised Hammer Force*) adı verilmişti.¹¹⁰⁷ 18 Temmuz'da Türkiye, Çekiç Gücün oluşum esaslarına ilişkin bir notayı güce asker tahsis edecek Belçika, Fransa, İtalya, Hollanda, İngiltere ve ABD'ye bir nota ile bildirdi. Notada Çekiç Güç'ün amacı, Kuzey Irak'taki halkın göç etmesine neden olacak koşulların yeniden ortaya çıkmasını engellemek olarak belirtilirken, geçici olarak Türkiye'de kalacak olan gücün görev süresi 30 Eylül 1991 olarak tespit edilmişti. Huzur Harekâtı II'nin

¹¹⁰⁴ Weber, *a.g.e.*, s.38;

¹¹⁰⁵ "Türkiye'de üs," *Milliyet*, 21 Haziran 1991.

¹¹⁰⁶ "Sıçrama tahtası görevi," *Milliyet*, 21 Temmuz 1991.

¹¹⁰⁷ Oran, "Uluslararası ve İç Hukukta...", s.258.

başlaması ile Huzur Harekâtı I son bulacağından bu harekâta tahsis edilmiş kuvvetler ve mühimmat Türkiye'den çekilecekti.¹¹⁰⁸

Çekiç Güç kapsamında, 48 adet savaş uçağının İncirlik'te, kara birliklerinin Silopi'de, ikmal unsurlarının ise Batman'da konuşlandırılması planlanmıştı. Yabancı bir kuvvetin Türkiye topraklarında konuşlandırılacak olması, kamuoyunda özellikle Türkiye'nin egemenlik haklarına ilişkin rahatsızlık yaratmıştı. Biraz da bu rahatsızlığı gidermek maksadı ile Genelkurmay tarafından kamoyuna yapılan açıklamada özellikle bu konu üstünde durulmaktaydı:

“TC Hükümetinin izni olmadıkça Birleşik Görev Kuvvetlerine mensup hiçbir unsurun Irak'a müdahalesi söz konusu değildir. Birleşik Görev Kuvvetinin en üst kademesinde başlamak üzere gerekli bütün komuta va karargâh kademelerinde ABD'li komutan ve Birleşik Görev Kuvveti ülkelerine mensup karargâh personeli ile eşit yetkilere haiz Türk komutanlar ve karargâh personeli, verilecek her türlü karara özellikle ülkemizin hükümlerlik hakları başta olmak üzere yetkil makamlarımızca belirlenen temel prensipler ve esaslar çerçevesinde katılacaklardır.

Bu komutanlığın karargâhında verilecek her türlü karar ve emirler ancak Türk karargâh ve Türk generalin uygun görmeleri halinde uygulamaya konabilecektir. İncirlik'te görevli general doğrudan Türk Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak görev yapacaktır.

Söz konusu kuvvetin tüm faaliyetleri mutlak suretle Türk yetkililerinin kontrolünde olacak, Türk Cumhuriyeti Devletinin hükümlerlik haklarını zedeleyecek hiç bir harekete izin verilmeyecektir.

Birleşik Görev Kuvveti bünyesindeki bütün Türk birlik ve personeli milli emir ve komutaya bağlıdır.”¹¹⁰⁹

Ankara'nın "yalnızca insani yardım amacıyla" ve "30 gün için" izin verdiği birlikler Eylül ayında Türkiye'de göreve başladılar.¹¹¹⁰ Ancak birliklerin Türkiye'den kısa süre içinde çekilmeyeceği verilen iznin süresi dolduğunda ortaya çıktı. İlk etapta

¹¹⁰⁸ “Çekiç Güç denetimi Genelkurmay'da,” *Milliyet*, 24 Temmuz 1991

¹¹⁰⁹ “Genelkurmay'dan Çekiç Güç açıklaması,” *Milliyet*, 27 Temmuz 1991.

¹¹¹⁰ Oran, “Uluslararası ve İç Hukukta...,” s.259.

Çekiç Güç'ün süresi TBMM tarafından 90 gün uzatılırken, Birleşik Görev Gücü'nün yapısında da değişikliğe gidiliyordu. Bu kapsamda Silopi ve Batman'daki kara birlikleri Türkiye'den ayrılacaktı. İncirlik'teki A-10 savaş uçakları ise F-111'ler ile değiştirilecekti.¹¹¹¹ ABD talebine karşın Türkiye uçak sayısında artışı kabul etmemişti. Dışişleri sözcü vekili Ferhat Ataman, İncirlik'teki bu değişikliğin amacını “caydırıcılığın sırf hava unsurlarıyla da olsa en etkin şekilde sürdürülmesi” olarak açıklıyordu.¹¹¹²

Yeni şekli ile Amerikan, İngiliz, Fransız ve Türk personelden oluşan güçte, her hangi bir Türk savaş uçağı yer almıyordu. İncirlik'in yanı sıra Diyarbakır Pirinçlik Hava Üssü'nde Çekiç Güç kapsamındaydı. Kara gücü ve karargâhlar tümüyle feshedilmekle birlikte Zaho'da Askerî Koordinasyon Merkezi adı altında küçük bir irtibat bürosu bırakılmıştı. Bu haliyle toplam 77 helikopter ve uçaktan oluşan Çekiç Güç personelinin dağılımı 1.416 Amerikalı, 183 İngiliz, 139 Fransız ve 74 Türk şeklindeydi. Bu personelin 1.803'ü İncirlik'te görev yaparken, 49 kişi Pirinçlik'te, ikisi Türk olmak üzere 10 kişi de Zaho'da bulunmaktaydı.¹¹¹³

Çekiç Güç'ün süresinin uzatılması, yabancı birliklerin Türkiye'de konuşlandırılması nedeniyle zaten var olan rahatsızlıkları daha da artırmıştı. Çekiç Güç'ün fonksiyonu uluslararası hukuk açısından da problemliydi. BM Güvenlik Konseyinin 688 sayılı kararına dayanılarak kurulmasına karşın, bu karar sadece

¹¹¹¹ Bu dönemde üst tavan 48 olmasına karşın, İncirlik'te 40 savaş uçağı konuşlandırılmıştı. Bunların dağılımı: 8 adet Fransız Miraj, 8 adet İngiliz Jaguar, toplam 24 adet Amerikan F-16 ve A-10 şeklindedir. Kara birliklerinin çekilmesi ile birlikte, çok yavaş uçan ve kara birlikleri savaşında tanklara karşı askerî koruma işlevi gören A-10'lara ihtiyaç kalmaması üzerine bunların değiştirilmesine karar verilmiştir. ABD Savunma Bakanlığı Sözcüsü Peter Williams tarafından yapılan basın açıklaması, “Çekiç Güç'te değişiklik,” *Milliyet*, 28 Eylül 1991.

¹¹¹² “Çekiç Güç'e 90 gün uzatma,” *Milliyet*, 25 Eylül 1991.

¹¹¹³ Oran, “Uluslararası ve İç Hukukta...,” s.258-259.

“insani yardımı” öngörmekteydi ve buna dayanılarak Türkiye üzerinden Irak’a karşı kuvvet kullanılması gayri meşruydur.¹¹¹⁴ Ancak sorunlar bunlarla sınırlı değildi. Çekiç Güç’e bağlı yabancı birliklerin Kuzey Irak’ta Türk makamlardan izinsiz faaliyetleri sıkıntı yaratıyordu. ABD, Fransa, İngiltere ve Türkiye’den temsilcilerin yer aldığı, Irak’ın kuzeyindeki durumu denetlemekle görevli askerî koordinasyon grubu Türk temsilciden habersiz Irak’la temaslar kuruyor ya da İncirlik’ten kalkıp Kuzey Irak’ta keşif uçuşu helikopterler Türk makamlarının bilgisi dışında hareket edebiliyorlardı.¹¹¹⁵ Yaratılan güvenli bölge, Kuzey Irak’ta bir otorite boşluğunun oluşmasına yardım olurken, bundan yararlanan PKK, bölgede rahatlıkla üslenme imkânına kavuşmuştu. Çekiç Güç aracılığı ile Kuzey Irak’ta 36.enlemin kuzeyinde Bağdat’ın egemenliğinin tamamen dışında “güvenli bölge” adı altındaki otonom bir Kürt bölgesi yaratılıyor olması ciddi bir rahatsızlık sebebiydi.¹¹¹⁶ Buna karşın, Aralık 1991’de Çekiç Gücün süresi dolduğunda, süre altı aylığına bir kez daha uzatıldı. Başbakan Süleyman Demirel, uzatma gerekçesini şu sözlerle açıklıyordu: *“Sınırımıza yeniden yığılma olsa, dünyayı nasıl çağıracağız? Batı’yu bilhassa ABD’yi yanımızdan fazla uzaklaştırmamız lazım. Batı’ya 50 milyar dolar borcum var. Ya ‘öde’ diye üzerime gelirlerse? O zaman ne yaparım?”*¹¹¹⁷

Altı aylık dönemin sonunda Çekiç Gücün çekileceğine ilişkin açıklamalara karşın, izleyen dönemlerde sürenin uzatılmasına devam edildi. Çekiç Güç’ün işlevi ve görev süresi Türkiye açısından bir siyasi soruna dönüşmüştü. Muhalefetteyken Çekiç Güç’ü eleştiren ve süresinin uzatılmasına red oyu veren bütün partiler, iktidar

¹¹¹⁴ Çekiç Gücün hukuki dayanağı ile ilgili tartışmalarla ilgili olarak bakınız Oran, “Uluslararası ve İç Hukukta...,” s.269.

¹¹¹⁵ “Ankara’da İncirlik sıkıntısı,” *Milliyet*, 6 Ekim 1991; “Helikopter kaçak uçuyor,” *Milliyet*, 4 Kasım 1992.

¹¹¹⁶ Altunışık, “Güvenlik Kısılacında...,” s.335-336; Müftüler-Bac, *a.g.e.*, s.65.

¹¹¹⁷ “Demirel’de öde korkusu,” *Milliyet*, 9 Aralık 1991.

olduklarında, gücün bir süre daha devam etmesini savunmaktaydılar.¹¹¹⁸ Türkiye içinde bu gücün varlığına ilişkin taşınan endişeler yersiz değildi. Saddam karşıtı Kürt grupları yanına çekmek ve güçlendirmek için Çekiç Güç'ü kullanan ABD, yaratılan güvenli bölgede PKK'nın da güçlenmesine imkân sağlıyordu. Türkiye'nin artan terör ile birlikte sınır ötesi operasyonları yoğunlaştırdığı bir dönemde, İncirlik Üssü'ndeki Çekiç Güç helikopterlerinin yaralı PKK'lıların taşındığı iddiaları, ABD'nin tüm yalanlamalarına rağmen ciddi şüphelere ve beraberinde tartışmalara neden oldu.¹¹¹⁹ Buna karşın Aralık ayında süresi dolan Çekiç Güç'ün süresi muhalefetin itirazlarına ve kamuoyunda gittikçe artan baskısına karşın bir kez daha uzatıldı.

Saddam Hüseyin'in ateşkes anlaşmasını ihlal ederek, füzeler ve rampalar yerleştirdiğinin tespit edilmesi üzerine 13 Ocak 1993'te koalisyon uçaklarının Güney Irak'taki hedefleri vurmaları İncirlik ve Çekiç Güç'ün varlığını tekrar gündeme taşıdı. Amerikan makamları tarafından uçakların Suudi Arabistan'daki Dahran Hava Üssü'nden kalktığı duyurulmuştu. Ancak Beyaz Saray Sözcüsü Max Marlin Fitzwater'ın CNN televizyonuna verdiği mülakatta operasyon sırasında İncirlik'in de kullanıldığı söylemesi ortalığı bir anda karıştırdı.¹¹²⁰ Çekiç Güç için yapılan görev tanımı gereği buradaki uçakların görevi sadece keşif ve insani yardım ile sınırlandırılmıştı. Uçakların Irak'ın bombalanması için kullanılması, Türkiye ile anlaşmaların ihlali anlamına geldiği gibi, bu şekilde kuvvet kullanımı Irak'ın meşru müdafaada bulunmasının da yolunu açıyordu. Yapılan her uçuştan haberdar edilmesi gereken Türk makamlarının, konu hakkında her hangi bir bilgisi yoktu. Ankara'yı paniğe sürükleyen bu durum karşısında Washington'u arayan Dışişleri Bakanı

¹¹¹⁸ Altunışık, "Güvenlik Kıskaçında...", s.336-337.

¹¹¹⁹ "Çekiç Güç'ten Savunma: 'Yaralı taşınması söz konusu değil' ," *Milliyet*, 31 Ekim 1992;

"İncirlik'te gerginlik," *Milliyet*, 4 Kasım 1992.

¹¹²⁰ "İncirlik bulaştı," *Milliyet*, 19 Ocak 1993.

Hikmet Çetin, kamuoyunun yeniden bilgilendirilmesini istedi. İkinci bir açıklama yapan Fitzwater, İncirlik'in doğrudan harekâta katılmadığını, keşif için kalkan iki uçağa ateş açılması üzerine İncirlik'ten kalkan uçakların karşılık verdiklerini söyleyerek düzeltmeye gitti. Düzeltme sonrası basına aktarılan detaylara göre, Kuzey Irak'ta keşif uçuşu yapan iki İngiliz Jaguar uçağına Irak uçaksavar bataryalarından ateş açılmış, bunun üzerine yine İncirlik'ten havalanan Amerikan F-16 uçakları bu bataryaları bombalamıştı.¹¹²¹ Çekiç Güç adına açıklama yapan Basın Sözcüsü Binbaşı Mike Water da eylemin bir hava saldırısı olmadığını açılan ateş üzerine bir meşru müdafaa olduğunu söylüyordu¹¹²²

Yapılan açıklamalar kamuoyundaki şüpheleri sona erdirmek için yeterli olmamıştı. Muhalefet, hükümeti İncirlik Üssü'nü kullanarak vatana ihanet etmekle suçlarken, hem CHP hem de Refah Partisi tarafından TBMM Başkanlığına konuya ilişkin gen soru verildi.¹¹²³ Başbakan Süleyman Demirel ise İncirlik'in harekât sırasında kullanılması için kendilerinden izin istendiğini ancak bu iznin verilmediğini söylüyordu. Demirel'in talimatı "Normal görev uçuşlarını yapın, eğer size bir tecavüz olursa gereğini yaparsınız" olmuştu. Başbakan, bu talimata uygun hareket edildiğini savunuyordu.¹¹²⁴

Çekiç Güç'ün varlığı Türkiye için gün geçtikçe daha büyük bir sorun olmaya başlamıştı. Güce bağlı uçakların anlaşmaları ihlal ettiği yönündeki şüpheler rahatsızlığın bir kaynağı iken, diğer neden Bosna'da patlak veren savaştı. Bosna'daki etnik temizlik karşısında sessiz kalan ABD'nin Irak'ı bombalamaya devam etmesi ve

¹¹²¹ "İrak'a üçüncü saldırı," *Milliyet*, 19 Ocak 1993.

¹¹²² "İncirlik bulaştı," *Milliyet*, 19 Ocak 1993.

¹¹²³ "İncirlik için 2 gensoru," *Milliyet*, 22 Ocak 1993.

¹¹²⁴ "İzin istediler, vermedik," *Milliyet*, 22 Ocak 1993.

İncirlik'in bu harekât kapsamındaki rolü kamuoyunda tepkilere neden oluyordu. Cumhurbaşkanı Özal, ABD'nin önde gelen düşünce kuruluşlarından *Brookings Institution*'da yaptığı konuşmasında, bu hassasiyetleri göz önüne alarak, BM ve dünya kamuoyu Bosna'da yaşananlar karşısında bir şey yapmazlarsa, İncirlik'in Amerika tarafından kullanımına ilişkin Haziran'da süresi dolan anlaşmanın yenilenmeyeceğini açıkladı.¹¹²⁵ Oysa Bosna'da devam eden savaşa karşı Çekiç Güç'e verilen iznin süresi bir kez daha uzatıldı. Muhalefeteyken bu izne karşı çıkan partiler, iktidara geldiklerinde toplu göç hareketinin önüne geçmekten, bölgesel barış ve istikrara katkı yapmaya kadar çeşitli gerekçelerle olumlu oy kullanmaya devam ettiler.

c) Kuzeyden Keşif Harekâtı

Mayıs 1994'ten beri Kuzey Irak'ta Celal Talabani liderliğinde Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ile Mesud Barzani liderliğindeki Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) arasında bölge hâkimiyeti için aralıklarla devam çatışmalar, 1996 Ağustos ayında yeniden patlak verdi. İran'a yaslanan Talabani karşısında, yeniden bölgede güç kazanmak isteyen Saddam Hüseyin'in Mesud Barzani'ye verdiği destek, Kuzey Irak'taki mücadeleyi daha da ateşlemiştir. ABD'nin ve Türkiye'nin arabuluculuğu ile ateşkes sağlandıysa da bu çatışmalar Çekiç Güç'ün varlığını daha da sorgulanır hale getirmişti. Çekiç Güç, Kuzey Iraklı Kürtleri Saddam yönetimine karşı koruma amacı taşıyorsa, en azından Kürtlerin yarısının onunla işbirliği yaptığı bir ortamda böyle bir gücün anlamı kalmıyordu. Bu, Kürtleri Saddam'a karşı birleştirerek, ona karşı kullanmak isteyen ABD'nin politikasının da sonu demekti.¹¹²⁶

¹¹²⁵ "Angry Over Bosnia, Turks May Halt Use of Air Base," *Los Angeles Times*, January 28, 1993.

¹¹²⁶ Uzel, "ABD ve NATO ile İlişkiler," s.265.

Bu ortamdan yararlanan Türkiye, ABD ile Çekiç Güç'ün işlevi ve fonksiyonunu değiştirmek üzere anlaşmaya vardı.¹¹²⁷ 13 Aralık'ta Başbakan Necmettin Erbakan tarafından Aralık ayında süresi dolan Çekiç Gücün süresinin uzatılmayacağı açıklandı.¹¹²⁸

Çekiç Güç'ün görevine son verilmesi ile birlikte Türkiye kendisi için temel sıkıntı kaynaklarından biri olan Kuzey Irak'taki Askerî Koordinasyon Merkezi'nde kurtulmuş oluyordu. Bununla birlikte ABD, Irak'ın denetiminden vazgeçmek niyetinde değildi. Kuzey Irak'ın izlenmesine “Kuzeyden Keşif Harekâtı” (*Operation Northern Watch*) adı altında devam edilmesi konusunda Türkiye ikna edildi. Fransa yeni oluşturulan güçten çekiliyordu. 25 Aralık'ta, ABD, İngiltere hava kuvvetlerine bağlı uçakların katılımı ile sadece keşif ve gerektiğinde önleme uçuşlarıyla sınırlı bir hava harekâtının başlatılması için Bakanlar Kuruluna yetki tanıyan tezkere TBMM'ye sunuldu. Yeni oluşturulacak kuvvet, Türkiye tarafından belirlenecek ilke ve kurallara bağlı olacak ve bu gücün süresi ve kapsamı Hükümetçe belirlenecekti. Muhalefetin Çekiç Güç'ün sadece adının değiştirildiği, başka bir değişikliğin olmadığı yönündeki eleştirilerine rağmen tezkere Meclis'ten gerekli onayı almıştı.¹¹²⁹

Muhalefet tarafından yapılan eleştiriler yersiz değildi. Keşif Güç, gerçekten de yapı ve işlev olarak Çekiç Güç'ün revize edilmiş haliydi. Sadece bir hava gücü olan Keşif Güç üzerinde, Türkiye'nin denetimi nispeten artırılmıştı. Türkiye toprakları ve hava sahasının Irak'a her hangi bir şekilde saldırı için kullanılması yasaklanmıştı. İhlalleri önlemek isteyen Ankara harekâtların eş komutanların komutası altında ortak karar ve emirlerle gerçekleştirilmesini karar bağlamıştı.

¹¹²⁷ Uzgel, “ABD ve NATO ile İlişkiler,” s.266.

¹¹²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 33. Birleşim, 14 Aralık 1996, s.16.

¹¹²⁹ TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 40. Birleşim, 25 Aralık 1996, s.14.

Harekâtın günlük işleyişi, her bir uçuş veya her bir uçuşuna bir Türk temsilci de katılması zorunlu hale getirilmişti. Zaho'daki Askerî Koordinasyon Merkezi Silopi'ye taşınırken, yeni gücün de merkezi olan İncirlik, önemini koruyordu. Bu harekât bünyesinde ABD'nin, azamî 1.320 personel ve 32 savaş uçağı, İngiltere'nin ise 210 personel ve 8 savaş uçağı bulundurmasına izin verilmişti.¹¹³⁰ Yapılan bu değişikliklere rağmen, temelde iki kuvvetin işlevleri arasında bir fark yoktu.

Irak'ın silah denetimi konusunda çıkardığı güçlükler, Keşif Güç'ün varlığının devamı için geçerli bir sebep yaratıyordu. Kasım 1997'de Saddam Hüseyin'in BM silah gözlemcilerini ülkeden uzaklaştırması ile birlikte ABD, Türkiye'den İncirlik Üssü'nde Keşif Güç bünyesinde görev yapan savaş uçakları için belirlenen azami sayının artırılmasını istedi. ANASOL-D Hükümeti tarafından talebin olumlu karşılanması üzerine, uçaklar ile birlikte İncirlik'te 200 yeni Amerikalı personel daha göreve başladı.¹¹³¹ Bununla birlikte, Türkiye ABD'nin Irak'a herhangi bir müdahalesine karşı olduğu gibi, keşif fonksiyonu dışında İncirlik Üssü'nün kullanılmasına da sıcak bakmıyordu. ABD'nin izlediği politikaların Türkiye'nin bölgesel çıkarlarına zarar verdiği inancı, Körfez Savaşı'ndan bu yana gittikçe güçlenmişti. Hükümet'in "askerî müdahale kaçınılmaz hale gelinceye kadar diplomasi" kararı alması ve bu çerçevede kriz esnasında İsmail Cem'i Bağdat'a göndermesi Ankara'nın yeni bir savaşta ABD'nin yanında olmasının eskisi gibi kolay olmadığını gösteriyordu.¹¹³² Ancak Keşif Güç bünyesinde Amerikan uçakları hala İncirlik'teki varlıklarını sürdürüyorlardı.

¹¹³⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 21. Dönem, 2. Yasama Yılı, 43. Birleşim, 25 Aralık 1999, s.14.

¹¹³¹ "ABD F-16'ları İncirlik'te," *Hürriyet*, 15 Kasım 1997.

¹¹³² Altunışık, "Güvenlik Kıskaçında...", s.347-348.

16 Aralık 1998’de başlayan ve dört gün süren Çöl Tilkisi Harekâtı (*Operation Desert Fox*), Irak’a karşı ABD ile İngiltere’nin 2003’teki savaşa kadar gerçekleştirdikleri son ağır bombardıman operasyonu oldu.¹¹³³ İncirlik’ten kalkan İngiliz ve Amerikan uçakları Irak’taki hedefleri vurmaya başlamadan bir kaç saat önce gece yarısı, harekât ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright tarafından Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’e telefonla bildirildi.¹¹³⁴ Ankara, böyle bir emrivaki ile karşı karşıya kalmaktan son derece rahatsızdı. 17 Aralık 1998 sabahı ABD Büyükelçisi Parris ile bir araya gelen Dışişleri Bakanı İsmail Cem, bu rahatsızlığı aktardı ve İncirlik’i saldırı operasyonlarında kullanmak istiyorlarsa bunun için izin almaları gerektiği uyarısında bulundu. Mevcut düzenlemeleri uçakların sadece keşif yapmasına izin veriyordu. Parris’e göre ise böyle bir izne gerek yoktu. Büyükelçi, Kuzeyden Keşif Harekâtı kapsamında Türkiye’nin gösterdiği işbirliğinin devamını ve istediklerini ve buna büyük önem verdiklerini söylemekle yetindi.¹¹³⁵

Çöl Tilkisi Harekâtını izleyen dönemde, İncirlik Üssü’nün Irak’ı bombalamak için kullanıldığı yönündeki iddialar TBMM gündemine taşındı. Fazilet Partisi Konya Milletvekili Veysel Candan ve 28 arkadaşının TBMM’ye verdiği önergede Irak’ın bombalanmasında İncirlik Üssü ve Türk hava sahası kullanıldığı ileri sürülmekteydi. Hükümet bu iddiaları hiç bir zaman kabul etmedi. İncirlik’ten kalkan uçakların sadece meşru müdafaa çerçevesinde ateş açtıkları yönündeki açıklama her seferinde

¹¹³³ Mark Conversino, “Operation Desert Fox: Effectiveness with Unintended Effects,” *Air & Space Power Journal*, 13 July 2005.

¹¹³⁴ Murat Yetkin, *Tezkere: Irak Krizinin Gerçek Öyküsü*, 2.Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004, s.24.

¹¹³⁵ *a.g.e*, s.27.

tekrar edildi.¹¹³⁶ Fazilet Partisi Hatay Milletvekili Mehmet Sılay tarafından konuya ilişkin verilen başka bir soru önergesine cevap veren DSP Hükümeti Savunma Bakanı Hikmet Sami Türk, kamuoyunda ve basında "İncirlik'ten havalanan ABD uçaklarının Irak'taki hedefleri bombaladığı veya hava savunma sistemlerine taarruz ettiği" şeklinde yer alan ifadelerin gerçekleri yansıtmadığını söylüyordu. Uçaklar sadece Irak topraklarında kendilerine atılan füzelere karşılık olarak ateş açmışlardı.¹¹³⁷ Muhalefet iddialarında, hükümet ise savunmasında ısrarlarını sürdürdü.

İncirlik, bu dönemde Amerikan operasyonları açısından Irak'ın bombalanmasından daha önemli başka bir fonksiyonu daha yerine getirmekteydi. Önce Çekiç Güç, sonra Keşif Güç'e ev sahipliği yapan İncirlik Üssü çatısı altında görev yapan uçaklar, Irak'ın bütün savunma sistemlerinin durumu hakkında detaylı bilgiye sahip olunmasını mümkün kılmışlardı. Çöl Tilkisi sırasında ve izleyen dönemde sınırlanarak kullanılan bu bilgi birikimi, Irak'a karşı ciddi ve daha büyük bir saldırıya geçmek için Amerikan ordusunun ihtiyaç duyduğu yetenek ve kapasitesiyi belirlemesine yardımcı oldu. Ağustos 2002'de Washington Post'ta yayınlanan bir haberde Keşif Harekâtının bu yönü üstünde duruluyordu:

"Bush yönetimi Irak'ı işgal edip etmemeyi tartarken Pentagon'un Kuzey ve Güney Irak'ta "uçuşa yasak" bölgeler uygulamasına devam etmesi, savunma yetkililerine zengin bir istihbarat sağlaması ve Irak'ın savunmasını zayıflatmaya yardımcı olması nedeniyle daha da önem kazandı. Bazı hava kuvvetleri subayları 2001 baharında saldırı amaçlı devriye uçuşlarını sona erdirmeyi tavsiye ettiler ancak şimdi üst düzey savunma yetkilileri görev uçuşlarını bölgedeki anahtar müttefikler olan Suudi Arabistan ve Türkiye ile askerî işbirliği için bir dayanak olarak değerlendirmektedirler. Savunma yetkilileri, on yıldan fazla süredir devam

¹¹³⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 4. Yasama Yılı, 51. Birleşim, 9 Şubat 1999, s.15.

¹¹³⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 4. Yasama Yılı, 54. Birleşim, 13 Mart 1999.

eden uçuşa yasak bölge uygulamasının, askerî planlamacılar Irak'a olası bir askerî harekât için strateji geliştirirken paha biçilmez bir istihbarat sağladığını söylemektedirler.”¹¹³⁸

Keşif Güç'ün, PKK'nın Kuzey Irak'ta daha da güçlenmesini sağladığı yönündeki eleştirilere rağmen, tıpkı Çekiç Güç dönemindeki gibi, iktidara gelen partiler tarafından gücün süresi uzatılmaya devam etti. Son uzatma Aralık 2002'de AKP Hükümeti tarafından yapıldı. 2003 yılına girildiğinde ABD'nin Irak'a karşı bir savaş başlatması artık an meselesi haline gelmişti. İlk başlarda kesin kullanılacağı gözüyle bakılan İncirlik'in kullanımına 1 Mart 2003'te beklenmedik şekilde TBMM'den onay çıkmayacaktı. Altışar aylık sürelerle uzatılan Kuzeyden Keşif Harekatı'nın görev süresi, Irak Savaşı'nın başlaması neticesinde, Bakanlar Kurulu'nun 21 Mart 2003 tarihinde aldığı karar uyarınca sona erdirildi. Harekatın devam ettiği beş senelik süre zarfında İncirlik'ten 40.000 asker geçti ve buradaki uçaklar 36.000 sorti gerçekleştirdiler.¹¹³⁹ Son olarak 1530 personel ve 63 uçak ve helikopterin faaliyet gösterdiği misyon kapsamındaki son uçak Nisan başında İncirlik'ten ayrıldı.¹¹⁴⁰

2) 11 Eylül ve Afganistan Savaşı: Yeni Görev Terörle Mücadele

11 Eylül 2001 sabahı eş zamanlı olarak Dünya Ticaret Merkezine ve Pentagon'a düzenlenen terör saldırıları bütün dünyada şok etkisi yarattı. Bu şokun ardından gelen kararlar ve uygulamaya konan politikalar, Sovyetler Birliği'nin

¹¹³⁸ Vernon Loeb, “‘No Fly’ Patrols Praised: U.S. says efforts pressures Iraq, yields intelligence,” *Washington Post*, 26 Temmuz 2002.

¹¹³⁹ Tammy Brubaker, “Operation Northern Watch fighters say final goodbye to Incirlik,” *Airman Magazine*, 01 June 2003.

¹¹⁴⁰ “Kuzeyden Keşif Harekatı'nın görev süresi 6 ay uzatıldı,” *Radikal*, 25 Aralık 2002

dağılmasından bu yana uluslararası sistemde kendini hissettiren değişimi büyük bir dalga ile tamamladı.

Saldırıların ertesi günü toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde uluslararası terörizmin bütün çeşitleriyle mücadele etmek için, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne uygun olarak gerekli her türlü tedbirin alınması yönündeki karar, üye ülkeler tarafından oybirliğiyle alındı.¹¹⁴¹ Aynı gün NATO'da, eğer saldırı dışarıdan kaynaklanmış ise, Kuzey Atlantik Anlaşması'nın 5. maddesinin yürürlüğe konulması yönünde karara varıldı.. Bu karar ile stratejik konsept belgeleriyle görev tanımı zaten genişletilmiş olan NATO, ilk defa Avrupa dışında bir bölgeye müdahale etmeye hazır hale getirildi. Ayrıca, o güne kadar II. Dünya Savaşı'ndan hareketle biçimlendirilen ve bir ülkenin toprağına yapılan saldırı şeklinde kabul edilen "saldırı" tanımının kapsamı, bir ülkeye yapılan terör saldırısına indirgenmiş oluyordu. BM'de ABD'ye karşı gerçekleştirilen terörist saldırının bütün ülkeler için uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği yönünde karar alınarak, Anlaşmanın öngördüğü şartları karşılamamasına karşın BM Anlaşmasında kuvvet kullanmaya istisna oluşturan meşru müdafaa gerekçesine dayanak oluşturuldu. Gerek BM'de gerekse NATO'da alınan kararlar, kuruluş anlaşmaları ile çelişir şekilde her iki örgütün de işleyişlerinde önemli değişiklikleri ifade ediyordu ki bu uluslararası hukuk açısından tartışmaları da beraberinde getirdi.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, konuya ilişkin ikinci kararını 28 Eylül 2001 tarihinde aldı. 1373 sayılı karar terörün finans kaynaklarının güç kullanılarak

¹¹⁴¹ United Nation Security Council Resolution 1368 (12 September 2001)

yok edilmesini ve uluslararası işbirliğinin geliştirilmesini öngörüyordu.¹¹⁴² Bu karar terör örgütlerinin diğer ülkelerde barınmasını, örgütlenmesini ve faaliyette bulunmasını yasaklarken, her türlü mal varlığına ve ekonomik kaynaklarına el koymayı da mümkün kılmaktaydı. Uluslararası barış ve güvenliğe karşı yaptığı tehdit nedeniyle Birleşmiş Milletler Sözleşmesince tanınan şahsi ve toplu halde meşru müdafaa hakkı terörist eylemlere karşı da kullanılacak, teröre karşı her türlü vasıtayı kullanarak mücadele edilecekti.

Türkiye bütün bu kararlara ilk destek veren ülkelerden biri oldu. 15 Eylül 2001’de Dışişleri Bakanlığı ile Genelkurmay arasında gerçekleştirilen üst düzey toplantıda ABD, NATO’ya başvurarak girişeceği bir operasyon için Türkiye’den yardım isterse olumlu yanıt verilmesi yönünde karar alındı.¹¹⁴³ 21 Eylül 2001’de ABD, Ankara Büyükelçiliği aracılığı ile Dışişleri Bakanlığına bir nota vererek, Sonsuz Adalet (*Infinite Justice*)¹¹⁴⁴ operasyonu çerçevesinde, tehlikeli madde de taşıma ihtimali olan ABD nakliye uçaklarının, Türkiye’de İncirlik de dâhil bütün havaalanlarına inmesi ve Türk hava sahasını kullanması için resmen izin istedi. Ankara konuya sıcak bakıyordu. Ancak öncelikle bazı noktaların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Kafalardaki en önemli soru uçakların taşıyacağı söylenen tehlikeli maddenin içeriğine ilişkindi. Aynı gün ABD Büyükelçisi Pearson ile bir araya gelen Dışişleri Müsteşarı Uğur Ziyal, bu uçakların nükleer ya da biyolojik her hangi bir malzeme veya silah taşıyıp taşımayacaklarını sordu. Bu konuda kendisine verilen bir talimat olmadığını söyleyen Büyükelçi, kendi kanaatini

¹¹⁴² UN Security Council Resolution 1373 (28 September 2001)

¹¹⁴³ “Türkiye’den tam destek,” *Sabah*, 15 Eylül 2001.

¹¹⁴⁴ 25 Eylül 2001’de ABD, Afganistan’a gerçekleştirilecek olan operasyonun adının Sonsuz Özgürlük Operasyonu (*Operation Enduring Freedom*) olarak değiştirdi. “Infinite Justice out, Enduring Freedom in,” *BBC News*, 25 September 2001.

iletmekle yetindi. Pearson'a göre nükleer veya biyolojik silah taşıma ihtimalleri bulunmuyordu.¹¹⁴⁵

22 Eylül'de Başkan Bush'a bir mektup yazan Başbakan Bülent Ecevit, ABD'nin terörizm ile mücadelesine Türkiye'nin destek vereceğini resmen bildirdi.¹¹⁴⁶ Dört gün sonra, 26 Eylül 2001 tarihinden itibaren Türk hava sahası Amerikan uçaklarına açıldı. Türkiye hava sahasını açmakla kalmamış aynı zamanda Ankara, havaalanları, limanlar ve karayollarının kullanılması, yakıt ikmali, istihbarat desteği, lojistik destek, İncirlik Üssü'nde yakıt ikmali ve yer hizmeti verilmesi maksadıyla görevli personel bulundurulması gibi geniş bir yelpazede taahhütlerde bulunmuştu.¹¹⁴⁷

2 Ekim 2001 tarihinde düzenlenen Kuzey Atlantik Konseyi toplantısında saldırının Usame Bin Ladin tarafından yönetildiği, Afganistan Taliban yönetimi tarafından korunan El-Kaide örgütüne yapıldığı ve saldırının dışarıdan geldiği konusunda üyeler arasında görüş birliği sağlanması ile birlikte operasyonun hedefi de netlik kazanmış oldu.¹¹⁴⁸ Hemen ardından Amerikan hükümeti operasyonu gerçekleştirebilmek için Konseyden bir dizi talepte bulundu. İstihbarat paylaşımı, Amerikan askerî uçaklarının tüm NATO hava sahasında uçabilmesi için kapsamlı uçuş müsaadesi sağlanması, yakıt ikmali, limanlara ve havaalanlarına erişim yetkisi verilmesi ve NATO Akdeniz Daimî Deniz Kuvvetleri'nin Doğu Akdeniz'de konuşlandırılmasını kapsayan bu talepler NATO Konseyi'nde kabul edildi. Diğer

¹¹⁴⁵ Yetkin, *a.g.e.*, s.34-35.

¹¹⁴⁶ *a.g.e.*, s.35.

¹¹⁴⁷ Milli Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakçı'nun Konuşması. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 21, Cilt 71, Yasam Yılı 4, Birleşim 5, 10 Ekim 2001.

¹¹⁴⁸ Invocation of Article 5 confirmed, *NATO Update*, Week of 1-7 October 2001, <http://www.nato.int/docu/update/2001/1001/e1002a.htm>, erişim tarihi: 21.12.2009.

kararlarda olduğu gibi Ankara bu karara da katılarak gerekli yardımlarda bulunmayı kabul etti.¹¹⁴⁹

Türkiye, ABD'nin terörizme karşı savaşında tam destek veren ülkelerin başında geliyordu. Afganistan'daki savaşa asker gönderilmesi için TBMM'den yetki istenen tezkerede “*Terörizm karşısında Türkiye'yi her zaman desteklemiş olan Amerika Birleşik Devletlerinin, çağdışı Taliban yönetimine karşı açtığı savaşta, Türkiye'yi yanında bulması doğaldır*” ifadesi ile böyle bir durumda Türkiye'nin müttefikine destek vermesinin gerekliliği vurgulanmaktaydı.¹¹⁵⁰ Oysa bir sene önce Ekim ayında, 17 Amerikan askerinin hayatının kaybettiği Yemen'deki *USS Cole* gemisine gerçekleştirilen saldırı karşısında Türkiye aynı tutumu takınmamıştı. Ankara, Afganistan'daki Taliban rejimine karşı girişilecek bir saldırıda ABD'ye İncirlik Üssü'nü kullanma izni vermeyeceğini açıklamıştı. İncirlik'in bir NATO üssü olduğunu ve Türkiye'nin izni olmadan kullanılmayacağını söyleyen Kabul'deki Büyükelçilik müsteşarı Ramiz Şen, basın sorularına verdiği cevapta “Usama ABD'nin sorunu, Türkiye'nin değil” şeklinde sert bir ifade kullanıyordu.¹¹⁵¹ Bir sene sonra ise Usama hem NATO'nun hem de böylelikle Türkiye'nin sorunu haline gelmiş ve bir NATO üssü olan İncirlik'i kullanmanın yolu da açılmıştı.

Kamuoyunun Afganistan Savaşı'na karşı tepkilerine rağmen İncirlik'in yanı sıra Türkiye'deki yedi hava üssü daha ABD'nin kullanımına açıldı. Amerikan uçaklarının hava sahasını ve üsleri kullanmasını mümkün kılacak genel bir izin

¹¹⁴⁹ Milli Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoğlu'nun Konuşması. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 21, Cilt 71, Yasam Yılı 4, Birleşim 5, 10 Ekim 2001.

¹¹⁵⁰ Karar No: 722, Karar Tarihi : 10.10.2001, Resmi Gazete: 12.10.2001 – 24551, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 21, Cilt 71, Yasam Yılı 4, Birleşim 5, 10 Ekim 2001.

¹¹⁵¹ “Bin Ladin için ABD'ye izin yok,” *Milliyet*, 16 Kasım 2000.

yayınladı.¹¹⁵² Ayrıca, operasyonun başlamasından bir kaç gün sonra Ecevit Hükümeti, talep edilmesi halinde Afganistan'a asker göndermek için gereken tezkereyi Meclis'ten çıkarttı.¹¹⁵³

7 Ekim 2001 tarihinde Amerikan ve İngiliz kuvvetlerince yürütülen Sonsuz Özgürlük Operasyonu (*Operation Enduring Freedom*) Afganistan'a hava saldırısı ile başladı. Operasyon, ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı'nın (CENTCOM) Tampa'daki ana karargâhından komuta edilmekteydi.¹¹⁵⁴ Washington'un elde ettiği üs anlaşmalarına karşın Afganistan'a yakın ülkelerdeki üslerin teknik donanımları yetersizdi ve ülkedeki bütün üsler Taliban kontrolünde olduğu için uçakların bombardımandan sonra mevzilerine geri dönmeleri gerekmekteydi. Bu nedenle savaşın ilk aşamasında Amerikan donanmasından ve uçak gemilerinden etkin şekilde yararlanıldı. Umman denizindeki gemiler, üs sağlayan pek çok ülkeden daha yakın bir mevzi oluşturuyorlardı. 7-28 Ekim tarihleri arasında süren hava harekâtı boyunca ABD, ilk defa denizden bu kadar içerideki bir ülkeye gemilerinden kalkan uçaklarla hava harekâtı düzenledi ve *Tomahawk* füzeleri ile Afganistan'ı vurdu.¹¹⁵⁵ Buna karşın uçak gemilerinin sınırlı miktarda filoyu barındırması nedeniyle duyulan destek ihtiyacı *Diego Garcia* Üssü'nden ve kıtadan kalkan uçaklardan sağlandı. ABD Missouri'deki *Whiteman* Hava Üssü'nde konuşlanan B-2 *Spirit* bombardıman uçakları, Amerika'dan kalkıp 44 saat gidiş dönüş uçuşla, Afganistan civarındaki her

¹¹⁵² David J. Gerleman, Jennifer E. Stevens, Steven A. Hildreth, "Operation Enduring Freedom: Foreign Pledges of Military & Intelligence Support," *CRS Report for Congress*, October 17, 2001, s.9.

¹¹⁵³ Karar No: 722, Karar Tarihi : 10.10.2001, Resmi Gazete: 12.10.2001 – 24551, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 21, Cilt 71, Yasam Yılı 4, Birleşim 5, 10 Ekim 2001.

¹¹⁵⁴ *Operation Enduring Freedom and the Conflict in Afghanistan: An Update*, International Affairs & Defence Section, House Of Commons Library, Research Paper 01/81, 31 October 2001, s. 16

¹¹⁵⁵ Norman Friedman, *Terorism Afghanistan and America's New Way of War*, Annapolis: Naval Institute Press, 2003, s.159; *Operation Enduring Freedom...*, s.17

hangi bir üssü kullanmadan Taliban'ın hava gücünü, iletişim sistemlerini savaşın daha başında yok ettiler.¹¹⁵⁶

Bombardıman devam ederken oluşturulan hava köprüleri, lojistik destek sorununun çözülmesini sağladı. Bu aşamada İncirlik Üssü'nden etkin şekilde yararlanıldı. Savaşın başında Afganistan'da iniş yapacak bir noktanın yokluğu nedeniyle *Ramstein* Hava Üssü'nden kalkan C-17 (*Globemaster III*) kargo uçakları iniş yapmadan malzemeyi havadan Afganistan'a bırakıyorlardı. Kandahar ve Bagram hava üslerinin ele geçirilmesi ile birlikte askerlerin, mühimmatın, gerekli donanım, yiyecek ve yardım malzemelerinin taşınması için iki hava köprüsü oluşturuldu. Biri doğu yönünde, İspanya *Moron* Hava Üssü, Almanya *Ramstein* ve *Rhain* Hava Üsleri ve İncirlik Üssü'nden oluşuyordu. Batı yönünde ise Pasifik'teki Guam *Andersen* Hava Üssü ve Hint Okyanusundaki *Diego Garcia* üsleri kullanılıyordu. Kandahar ve Bagram hava üsleri büyük uçaklar için gerekli donanıma sahip olmadıkları için, diğer üslerde kargolar büyük uçaklardan, küçük uçaklara naklediliyordu. İncirlik'in ana nakil noktalarından biri olduğu bu zincirde yer alan üsler aynı zamanda yakıt ikmaline, mürettebat değişimine ve uçakların bakımına imkân sağlıyorlardı.¹¹⁵⁷

Operasyon boyunca İncirlik'te konuşlandırılmış olan F-16 ve F-15 bombardıman, EA6B *Prowler* elektronik harp istihbarat, KC-135 havada yakıt ikmal, E3B/C havadan erken uyarı ve kontrol (AWACS) uçaklarından yararlanıldı.¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁶ Calder, *a.g.e.*, s.211, Friedman, *a.g.e.*, s. 160; John A. Tirpak, "Enduring Freedom," *Air Force Magazine*, February 2002, s. 32-39,

¹¹⁵⁷ Daniel L. Haulman, "Intertheater Airlift Challenges of Operation Enduring Freedom," *Air Force Historical Research Agency Short Studies on Recent Operations*, 12 September 2007., s.6-9.

¹¹⁵⁸ *Operation Enduring Freedom...*, s.101.

Amerikan uçakları Afganistan'daki operasyon sırasında İncirlik'ten 8.000'den fazla uçuş gerçekleştirdiler.¹¹⁵⁹

Türkiye'nin Afganistan Savaşı'nda ABD'ye verdiği destek, Taliban'ın 2001 sonlarında Kabil'den çıkartılması sonrasında da devam etti. Aralık ayında düzenlenen Bonn Zirvesi'nde, Afganistan'da yeni yönetimi desteklemek amacıyla BM çatısı altında oluşturulması kararlaştırılan Uluslararası Güvenlik Destek Kuvveti'ne (*International Security Assistance Force-ISAF*) Türkiye ilk etapta 100 asker gönderdi. ISAF'ın kurulmasının ardından NATO tarafından İncirlik, Afganistan'daki operasyonları desteklemek amacıyla kullanılmaya başlandı.¹¹⁶⁰ Haziran 2002'de ISAF'ın komutanlığına General Hilmi Akın Zorlu'nun getirilmesi ile Ankara asker sayısını 1.300'e çıkardı. 2002'de yapılan Prag Zirvesi'nde, NATO'nun Kabil'de güvenliğin sağlanması görevini Birleşmiş Milletler'den devralmayı kabul etmesinin ardından 2003 Ağustos ayında ISAF komutası NATO'ya geçti. 2005 Şubat ayında Türkiye, bu kez NATO çatısı altında ISAF komutasını bir kez daha üstlendi.¹¹⁶¹ Daha sonra ISAF'ın beş bölge komutanlığından biri olan Kabil Komutanlığına 2007 ve 2009 yıllarında iki kez getirilen Türkiye, Afgan güvenlik güçlerinin eğitiminden, halkın temel ihtiyaçlarına cevap verecek okul ve hastane inşaatlarına kadar pek çok projede etkin şekilde yer aldı. Kasım 2009'da asker sayısı

¹¹⁵⁹ Carol Migdalovitz, "Turkey: Update on Selected Issues," *CRS Report for Congress*, August 12, 2004, s.24.

¹¹⁶⁰ *a.g.e*

¹¹⁶¹ *Turkey's Contributions to International Peace Keeping Activities*, Turkish Ministry of Foreign Affairs, http://www.mfa.gov.tr/ii---turkey_s-contributions-to-international-peace-keeping-activities.en.mfa, erişim tarihi: 06.10.2009; *NATO's role in Afghanistan*, NATO, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_8189.htm#evolution, erişim tarihi: 06.10.2009.

795'den 1750'e çıkararak ve üç helikopter gönderen Türkiye, ISAF içindeki en etkin ülkelerden biri haline geldi.¹¹⁶² I

ABD'nin, önce Afganistan'da daha sonra Irak'ta yürüttüğü operasyonlarda İncirlik Üssü'nden lojistik aktarma harekâtı kapsamında yararlanmasına Bakanlar Kurulu Kararları ile (2001/3240 ve en son 2008/14449 sayılı) izin verilmiş durumdadır.¹¹⁶³ Ayrıca Türk hava sahasının kullanımı için ABD'ye "Daimi Diplomatik Uçuş İzni" tanınmıştır. Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül tarafından 13 Ocak 2009 tarihinde yapılan açıklamaya göre, bu kapsamda ABD tarafından Türk hava sahası ve İncirlik Üssü, 2001-2008 yılları arasında, Afganistan bağlantılı rotalarda 13.500, Irak bağlantılı rotalarda ise 84.000'den fazla uçuş için kullanılmıştır. Ayrıca söz konusu izin kapsamına girmeyen münferit uçuş talepleri çerçevesinde de 2001-2008 yılları arasında ABD'ye 6.000 münferit uçuş izni verilmiştir.¹¹⁶⁴ Amerikan kuvvetleri tarafından, Afganistan'da ISAF bünyesinde yürütülen faaliyetler kapsamında, İncirlik Üssü'nden yararlanılmaya devam edilmektedir.

3) 2003 Irak Savaşı ve İncirlik

a) Ankara-Washington Pazarlıkları

2002 yılı sonlarında her yerde, ABD'nin Irak'a ne zaman saldıracağına yönelik tahminler yürütülmesine karşın aslında ABD'nin Irak ile 1991'de başlayan

¹¹⁶² "Kabil'in komutası yeniden Türkiye'de," *Sabah*, 31 Ekim 2009.

¹¹⁶³ Irak Savaşı ardından, İncirlik Üssü'nün kullanımına ilişkin 23 Haziran 2003 tarihinde alınan gizli Bakanlar Kurulu kararına Irak Savaşı bölümünde değinilecektir.

¹¹⁶⁴ Giresun Milletvekili Murat Özkan tarafından TBMM Başkanlığına 22 Aralık 2008 tarihinde verilen 7/6141 sayılı yazılı soru önergesine Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül tarafından verilen 13 Ocak 2009 tarihinde verilen yazılı cevap.

savaşı hiç bitmemişti. Körfez Savaşı'nı izleyen dönem boyunca Amerikan ve İngiliz uçakları Irak'ı vurmaya devam ettiler. 1999 sonuna kadar ABD ve İngiltere güçleri Irak'a 6.000'den fazla sorti yaptı, 1800'den fazla bomba bıraktı ve buradaki 450'den fazla hedefi vurdu.¹¹⁶⁵ Ancak ABD'nin artık daha kesin bir çözüme ihtiyacı vardı. 11 Eylül sonrasında Amerikan hegemonyasına karşı herhangi bir tehdidin varlığına izin verilmeyeceğini göstermek ve Amerikan gücünün önündeki engelleri kaldırmak için kurgulanan yeni doktrine göre, hegemonik sistem ile bağdaşması mümkün olmadığı kesin olan Irak'taki Saddam rejimine son verilmesi gerekiyordu. Müdahaleye karar veren Amerikan yönetimi, ihtiyaç duyduğu destek için müttefiklerini ikna etmeye yöneldi.

Körfez Savaşı'nda geniş çaplı destek veren ilk ülkelerden biri olan ve halen Kuzeyden Keşif Harekâtı'na ev sahipliği yapan Türkiye, Irak'a gerçekleştirilecek bir operasyonda kilit konumda görülüyordu. Bu konuda ilk talep aslında çok erken bir tarihte 6 Kasım 1998'de Amerikan Savunma Bakanı William Cohen'in Ankara ziyareti sırasında yetkili makamlara iletilmişti.¹¹⁶⁶ Cohen, bu ziyaretinde İncirlik ile ilgili özel bir talep olmadığını söylemesine karşın, olası bir operasyonda Türkiye'nin desteğini beklediklerini ilişkin kapalı bir cevap vermeyi tercih etmişti.¹¹⁶⁷ O gün için yapılan savaş planlarında vazgeçilmez görülen Türkiye'nin desteğine ABD gerçekten de önem veriyordu. O kadar ki Gazeteci Murat Yetkin'in iddiasına göre, 17 Ağustos 1999'da gerçekleşen deprem sonrasında Türkiye'nin böyle bir savaşta yer

¹¹⁶⁵ Arnove, *a.g.e.*, s.34.

¹¹⁶⁶ Yetkin, *a.g.e.*, s.14.

¹¹⁶⁷ "Vurmadan her yolu dene," *Milliyet*, 7 Kasım 1998.

alamayacak olması ve üslerin kullanılmama ihtimali nedeniyle ABD, 1999-2000 kışında gerçekleştirmeyi planladığı Irak operasyonunu erteledi.¹¹⁶⁸

2002'nin başından itibaren ABD'nin artık Irak'ı vurmaya kesinlikle karar vermesi ile birlikte Ankara ile Washington arasında trafik hızlandı. Mart ayında Ortadoğu gezisi kapsamında Türkiye'ye uğrayan Başkan Yardımcısı Dick Cheney'nin ziyareti ile birlikte Irak'a ilişkin nabız yoklamaları başlamıştı.¹¹⁶⁹ Ankara, özellikle Başbakan Bülent Ecevit, mümkün olduğunca bu savaşı engellemek istiyordu, ancak müdahalenin kaçınılmaz olması halinde de savaşın dışında kalmak istemiyordu. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde ise aktif davranma, hatta Kuzey Irak'a girme eğilimi hâkimdi.¹¹⁷⁰ 1 Mayıs 2002'de Genelkurmay Başkanlığı'nda, Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in katılımı ile yapılan ortak toplantıda Irak'a ilişkin muhtemel senaryolar ve Türkiye'nin atacağı adımları değerlendirmek üzere bir çalışma grubu kurulmasına karar verildi.¹¹⁷¹

Amerikan Başkanı George W. Bush'un, daha sonra Bush doktrinini olarak anılacak, meşhur *Westpoint* konuşmasını yaptığı Haziran ayının izleyen günlerinde Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'nden Dışişlerine bir mesaj geldi. Mesaj ABD'nin Irak'a kesinlikle müdahale edeceğini ve Türkiye'yi yanında istediğini aktarıyordu.¹¹⁷² Bunun üzerine Türkiye'nin böyle bir harekât karşısında izleyeceği politikayı müzakere etmek için Dışişlerinde daha önce oluşturulması kararlaştırılan

¹¹⁶⁸ Yetkin, *a.g.e.*, s.29-30.

¹¹⁶⁹ Fikret Bila, "Cheney'in gezisi," *Milliyet*, 22 Mart 2002.

¹¹⁷⁰ Fikret Bila, *Sivil Darbe Girişimi ve Gizli Belgelerde 1 Mart Tezkeresi: Ankara'da Irak Savaşları*, 6.Basım, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2007, s.47 ve 102-103.

¹¹⁷¹ Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 283 (EK 3, Dışişleri Bakanlığı Raporu: Irak'a İlişkin İhtimaller ve Türkiye'nin Konumu)

¹¹⁷² Yetkin, *a.g.e.*, s.51.

çalışma grubu 20 Haziran'da bir araya geldi. Toplantıdan Ankara'nın böyle bir müdahaleye karşı olduğu sonucu çıkmıştı.¹¹⁷³

Ancak Washington'daki yetkililerde Türkiye'nin ikna edilebileceği görüşü hâkimdi. ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz, Irak konusunu görüşmek üzere 16-17 Temmuz tarihlerinde Ankara'ya geldi. Kendisine Dışişleri Bakan Yardımcısı Marc Grossman ve ABD Avrupa Kuvvetler Komutanı ve aynı zamanda NATO Avrupa Komutanı olan Orgeneral Joseph Ralston eşlik ediyordu. Ankara'daki görüşmelerde heyete, başta bölgede bir bir Kürt devleti kurulması olmak üzere Türkiye'nin endişeleri ve ekonomik kaygıları iletildi. Wolfowitz, Türkiye katılsın katılmasın Irak'a yönelik bir operasyonun düzenleneceğini söyledi, bununla birlikte Türkiye'nin desteği önemliydi.¹¹⁷⁴ Öncelikle İncirlik'te konuşlu Keşif Güç'ün yeni tip uçak ve mühimmatla ve daha fazla uçuşla güçlendirilmesi için izin verilmesi isteniyordu.¹¹⁷⁵ Türkiye'nin hassasiyetlerinden dolayı cevap vermede taşıdığı tereddütlere karşın, Wolfowitz bu endişelerin giderilebileceğini ve ABD'nin isteklerine karşın olumlu yanıt vereceğini düşünüyordu.

Bu sırada yabancı basınında, Amerika'nın olası bir Irak operasyonunda güney ve kuzey cephelerden saldıracağı ve bölgedeki üslere ihtiyaç duyacağına ilişkin haberler çıkmaya başlamıştı. Bu haberlerde, Ürdün ve Körfez ülkelerinin yanısıra, Türkiye'deki üslerin de Pentagon'nun planlarında adlarını geçtiği yazılıyordu.¹¹⁷⁶

¹¹⁷³ Bila, *Sivil Darbe Girişimi ...*,s. 141-142 ve 283 (EK 3, Dışişleri Bakanlığı Raporu: Irak'a İlişkin İhtimaller ve Türkiye'nin Konumu); Yetkin, *a.g.e.*, s.52.;

¹¹⁷⁴ "Wolfowitz: Irak'a operasyon konusunda kararlıyız," *Hürriyet*, 16 Temmuz 2002.

¹¹⁷⁵ Ziyaretin detayları için bakınız, Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s.143-145 ve EK-I (Görüşmeye ilişkin MGK'ya Sunulan Dışişleri Bakanlığı Raporu, Temmuz 2002)

¹¹⁷⁶ "U.S. Considers Wary Jordan As Base for an Attack on Iraq," *The New York Times*, July 10, 2002; "Crisis over over Iraq: War clouds gather as hawks lay their plans," *The Guardian*, July 14 2002; "U.S. Plan for Iraq Is Said to Include Attack on 3 Sides," *The New York Times*, July 5, 2002.

ABD'nin planlarının son şeklini aldığı bugünlerde sıra, Türkiye'nin dâhil olduğu destek beklenen ülkelere detayların iletilmesine gelmişti. 30 Temmuz sabahı Dışişlerine giderek Müsteşar Uğur Ziyal ile görüşen ABD'nin Ankara Büyükelçisi Mark Pearson, ilk defa isteklerin neler olabileceği konusunda bilgi verdi. Hava ve kara harekâtı için İncirlik, İstanbul Sabiha Gökçen, Muş, Batman, Diyarbakır, Malatya ve Silopi'deki üs ve tesislerin yanısıra İskenderun ve Mersin limanlarına ihtiyaç duyuluyordu.¹¹⁷⁷

Durumun ciddiyeti ile karşı karşıya kalan Ankara'da artık gündemin ana maddesi muhtemel Irak Savaşı'ydı. Her an ABD'nin bir müdahalede bulunması beklenirken, Washington'dan gelen taleplerin baskısı hükümeti, acil olarak bir plan yapma zorunluluğuna itti. Öncelikle Dışişleri ve Genelkurmay temsilcilerinden oluşan çalışma grubuna, Irak'taki duruma ilişkin muhtemel senaryoları tartışan, Türkiye'nin ABD talepleri karşısında benimseyeceği pozisyonu ve kırmızıçizgilerini ortaya koyan bir rapor hazırlatıldı.¹¹⁷⁸ 14 Ağustos tarihli raporda, ABD'nin böyle bir müdahaleye kalkışması durumunda Türkiye'den en azından üs kullanmayı talep edeceği ve "iki ülke arasındaki yoğun ilişki dokusu göz önüne alındığında" Ankara'nın bunu reddetmesinin pek de mümkün olmadığı dile getiriliyordu. Ayrıca raporda, Türkiye'nin böyle bir müdahalede meydanı boş bırakıp duruma seyirci kalmak gibi bir lüksünün olmadığı da vurgulanmaktaydı.¹¹⁷⁹ Ankara, Kuzey Irak'a ilişkin kendi hesaplarını yaparken, ilk talep olarak masaya gelmesi beklenen İncirlik'in de dâhil olduğu üslerin kullanımına şimdiden razı gözüküyordu.

¹¹⁷⁷ Yetkin, *a.g.e.*, s.68.

¹¹⁷⁸ Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 283-289 (EK 3, Dışişleri Bakanlığı Raporu: Irak'a İlişkin İhtimaller ve Türkiye'nin Konumu)

¹¹⁷⁹ Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 287 (EK 3, Dışişleri Bakanlığı Raporu: Irak'a İlişkin İhtimaller ve Türkiye'nin Konumu)

26 Ağustos 2002’de Washington’a giden Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Uğur Ziyal ve beraberindeki heyet, üslerin Amerikan kuvvetlerine açılmasından daha ciddi bir taleple karşı karşıya kaldılar. Pentagon, heyete ilk defa muhtemel bir Irak Savaşı’nda “Kuzey Cephesi” seçeneği üzerinde durduklarını açıkladı. ABD’nin stratejisi güneyden Kuveyt, kuzeyden Türkiye üzerinden girerek Bağdat’ta buluşmak ve Saddam Hüseyin’i devirmektir. Türkiye toprakları üzerinden Irak’a cephe açmak istiyorlardı. Amerikalı yetkililer Türkiye’nin hassasiyetlerinin gözetileceğini ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılanacağını söylüyorlardı.¹¹⁸⁰ Bu Türkiye’nin beklediğinden çok daha büyük bir taleptir.

Dışişleri Bakanı Şükrü Sina Gürel, Başkan Bush’un, yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi¹¹⁸¹ ile Irak’ın kitle imha silahlarına ve biyolojik silahlara sahip olduğunu, dünya barışını tehdit ettiğini ve terörist saldırılara karşı önleyici tedbirler alacaklarını açıkladığı Eylül ayında, muhtemel operasyona ilişkin görüşmek üzere Washington’a gitti. Bakan geziden ABD’nin tekrarlayan talepleri ile döndü. Kısa sürede gerçekleştirilmesi istenenler, İncirlik’in de dâhil olduğu bazı Türk havaalanları ve limanlarında keşif yapılması ve Kuzeyden Keşif Harekâtı kapsamındaki mutad uçuş sayısının, süresinin ve sahasının genişletilmesi şeklindeydi. Aynı ay içinde EUCOM’dan, Türk Genelkurmayına hitaben gönderilen bir mesajda ilk defa bu talepler yazılı ve resmi bir şekilde iletildi.¹¹⁸² ABD, Irak harekâtına yönelik olarak Türkiye’den tam ve sonuna dek işbirliği (*full and complete cooperation*)

¹¹⁸⁰ Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s.166.

¹¹⁸¹ *The National Security Strategy of the United States of America*, The White House, Washington, September 2002, <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/index.html>, erişim: 09.08.2008.

¹¹⁸² ABD makamları, böyle bir konunun Dışişleri Bakanlıkları kanalı ile Hükümetler arasında görüşmesi gerektiğini bildikleri halde, taleplerini askerî teknik bir yazışma gibi askerden askere iletiyorlardı. Yetkin’e göre bunda Başbakan Ecevit’in o güne kadar bir Irak’ta bir savaşa karşı çıkması kadar DSP-MHP-ANAP koalisyonunun geleceğini duyulan güvensizliğin payı vardı. Irak operasyonu gerçekleşene kadar hükümet değişse bile asker kalıcıydı. Yetkin, *a.g.e.*, s.45 ve 81.

çerçevesinde destek bekliyordu. Bunun anlamı, 80.000 Amerikan askerî ve 250 savaş uçağının Türkiye’de konuşlandırılmasına ve İncirlik başta olmak üzere talep edilen askerî üs ve tesislerin ve sivil liman ve havaalanlarının kullanımına izin verilmesiydi.¹¹⁸³

Hükümet için bir politika oluşturmak artık acil bir hal almıştı. 26 Eylül’de MGK’ya bir rapor sunan Dışişleri, ABD’nin beklentileri ışığında Türkiye’nin seçenekleri şu şekilde sıralanmıştı:¹¹⁸⁴

1. *Harekâta hiç bir şekilde taraf olmamak, hatta Kuzeyden Keşif Harekâtını (KKH) harekât süresince askıya almak*
2. *KKH’ni durdurup sadece üst uçuşlara izin vermek (başka ülkelerdeki üslerden veya Akdeniz’deki uçak gemilerinden kalkacak uçaklar için)*
3. *Harekâta sadece KKH’nin belirlenmiş parametreleri çerçevesinde destek olmak, bir başka deyişle KKH’nin gerektirdiği koşullar dışında ABD harekâtına izin vermemek*
4. *Üçüncü şıkka üst uçuşları eklemek*
5. *Genişletilmiş KKH+üst uçuşlara izin vermek*
6. *Genişletilmiş KKH+üst uçuşlar+özel kuvvetler harekâtına izin vermek*
7. *Hava harekâtı açısından tam destek+özel kuvvetler harekâtına izin vermek*
8. *Gerek hava, gerek kara harekâtı açısından sınırsız destek (özel kuvvetler+kara birlikleri) vermek.*
9. *Sekizinci şıkka Türkiye’nin kara harekâtına katılmasını eklemek*
10. *ABD’nin yanısıra Türkiye’nin kendi harekâtını yapması*
11. *Kuzey Irak’ta sadece Türkiye’nin kendi milli harekâtını yapması*

Raporda, ABD kara birliklerinin Türkiye’de konuşlandırılması ve buradan Irak’a girmesine, koşullarda çok dramatik değişiklik olmadıkça izin verilmemesi öneriliyordu. Öte yandan seçeneklerin yarısından çoğunda, hava sahasının açılması ve İncirlik’in kullanımına KKH bünyesinde veya harekâtın kapsamı genişletilerek

¹¹⁸³ Bu mesajda adı geçenler, İstanbul Sabiha Gökçen Havaalanı, Batman, Antalya, Diyarbakır, Gaziantep Hava Üsleri. Ayrıca destek tesisler olarak Afyon, Balıkesir, Erzurum, Erzincan, Muş, İzmir-Çiğli, Konya, Malatya havaalanları. Ana ikmal hattı için kullanılmak üzere İskenderun, Mersin ve Samsun limanları, operasyona destek amaçlı yararlanmak için Trabzon ve İzmir limanları. Yetkin, *a.g.e.*, s.80-81.

¹¹⁸⁴ Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 170-171 ve 297-301 (EK 4 Siyasi Karar Hazırlığı, 26 Eylül 2002)

izin verilmesinden bahsedilmesi, bunun daha olası bir ihtimal olarak düşünülüğünü göstermekteydi. Nitekim bu aşamada Washington'a verilecek cevapta, istihbarat ekiplerinin geçişleri, Türk havaalanları ve limanlarında keşif yapılması ve KKH çerçevesindeki mutad uçuşların sayı ve kapsamının genişletilmesi konularının iki ülke arasında yapılacak askerî danışmalarda ele alınması tavsiye edilmekteydi.

Ancak karar ne yönde olursa olsun hükümetin bu seçeneklerden birini hayata geçirmesi için öncelikle Meclis'ten yetki alması gerekiyordu. Raporda Meclis'ten alınacak yetkinin kapsamı şu şekilde tanımlanmaktaydı:¹¹⁸⁵

1. ABD'ye verilecek destekle ilgili konular (KKH'nın yetki ve kapsamının genişletilmesi, Türkiye'nin üslerinin ve hava sahasının ABD ve/veya müttefiklerince kullanılması, yabancı güçlerin, Türkiye'de geçici konuşlanması)
2. Türkiye'nin yurtdışa Irak'a asker göndermesi
3. Savaş yetkisi

11 Ekim 2002'de Amerikan Kongresi'nin Başkan Bush'a "BM desteğini beklemeden savaş ilan etme yetkisi" vermesi ile Irak Savaşı için artık geri sayım başlamış oldu. 12 Ekim'de diğer NATO ülkeleri gibi Türkiye'ye de muhtemel bir Irak harekâtına ilişkin beklentiler içeren Washington'un mesajı ulaştı. Mesaj yine askerî kanalla gelmiş, EUCOM vasıtası ile Genelkurmay'a gönderilmişti.¹¹⁸⁶ Bir takım değişiklikler ve eklemelerle birlikte Amerika'nın Türkiye'den istekleri son şeklini almıştı:¹¹⁸⁷

1. Türkiye'de 80.000 Amerikan askerinin konuşlandırılması
2. Türkiye'deki havalanlarında 250 uçağın konuşlandırılması

¹¹⁸⁵ Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 297-301 (EK 4 Siyasi Karar Hazırlığı, 26 Eylül 2002)

¹¹⁸⁶ Yetkin, *a.g.e.*, s.84-85.

¹¹⁸⁷ Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 302-307 (EK 5 Dışişleri Bakanlığı Belgesi: ABD'nin Yeni Talepleri, 15 Ekim 2002).

3. ABD'nin 6 ana havaalanı (Batman, İncirlik, Antalya, Sabiha Gökçen, [Diyarbakır, Afyon]) ve 8 yedek havalanından (Muş, Balıkesir, Konya, Van, Erzurum, Erzincan, Çiğli, [Malatya]) yararlandırılması.
4. Limanlarda tam kolaylık sağlanması (3 ana liman, Mersin, İskenderun, Samsun; 2 yedek liman Trabzon, İzmir)
5. Bu havaalanları ile limanlar arasında tüm karayolları, demiryolları ve su yollarının serbestçe kullanılması.
6. Türkiye'de konuşlanacak Amerikan kuvvetlerine hareket eğitimi için alan tahsis edilmesi
7. Amerikan kuvvetlerinin Türkiye'ye intikali sırasında destek ve güvenlik hizmetlerinin sağlanması
8. Amerikan tanklarının taşınmasında intikal desteği sağlanması
9. Amerikan kuvvetlerinin intikal edeceği-konuşlanacağı havaalanları, limanlar ve yolların keşfinin yapılması
10. Amerikan kuvvetlerinin intikal ve konuşlanmasında her türlü güvenlik ve emniyetin sağlanması
11. Amerikan kuvvetlerine ilk aşamda 4 milyon galonluk akaryakıt desteği temin edilmesi
12. Irak'a yapılacak harekatta Türk topraklarının kullanılmasına izin verilmesi

Amerikalılar, bu isteklerle de yetinmemişler ayrıca bütün Anadolu'yu bir üs haline getirecek izinsiz geçiş, süresiz kullanım gibi ayrıcalıkları da ikili görüşmelerde gündeme getirmişlerdi.¹¹⁸⁸ Dışişleri Bakanlığınca yapılan ilk değerlendirme, ABD'nin isteklerinin ilk başlardaki taleplerini fazlası ile aştığı, hiç bir NATO ülkesinin 80.0000 askerî kabul edemeyeceği, üslere ve limanlara ilişkin sağlanması istenen kolaylıkların bir açık çek olduğu ve Türkiye'ye itibar kaybettireceği yönündeydi.¹¹⁸⁹

Amerikalı yetkililer de Türkiye'yi bu konularda ikna etmenin kolay olmayacağını biliyorlardı. Kongre'ye sunulan raporda, hava sahası ve İncirlik Üssü başta olmak üzere Türkiye'nin sağlayacağı imkânların Irak'a gerçekleştirilecek bir operasyonda hayati önemde olduğu söylendikten sonra, Ankara'yı ikna etmenin

¹¹⁸⁸ Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s.180.

¹¹⁸⁹ a.g.e., 302-307 (EK 5 Dışişleri Bakanlığı Belgesi: ABD'nin Yeni Talepleri, 15 Ekim 2002)

zorluğuna dikkat çekilmekteydi. Ayrıca raporda, Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğü, Kürt devletinin kurulma ihtimali, Türkmenler, savaşın doğuracağı ekonomik yükler, bölgesel istikrar ve muhtemel göç hareketleri konusunda endişeler taşıdığına değiniliyordu.¹¹⁹⁰ Bununla birlikte, ABD'nin Türkiye'ye ilişkin umutları sona ermemişti. Türkiye'nin ABD ile ittifakına zarar vermemek, Irak'ın geleceğinde belirleyici olmak için, en azından üs ve tesislerin kullanımına izin vereceğine inanılıyordu. Türkiye'nin seçim sürecine girmiş olması da bu iyimser havayı dağıtmamıştı. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyaset ve dış politika konusunda etkin konumu sayesinde, Kasım ayında seçimleri hangi parti kazanırsa kazansın, Türkiye'nin bu desteği vereceği düşünülüyordu.¹¹⁹¹

Kasım 2002'de gerçekleştirilen genel seçimleri, seçime ilk kez katılan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) kazandı. Daha önce aldığı hapis cezası nedeniyle Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan milletvekili olamazken hükümeti, partinin deneyimli ismi Abdullah Gül kurdu. Hükümetin güvenoyu almasının üstünden daha bir hafta geçmeden, 3 Aralık'ta Wolfowitz ve Grossman Türkiye'yi ziyaret ettiler. Yeni hükümete taleplerin bir kez daha tekrarlanması ile artık iki ülke arasında pazarlık süreci başlamıştı. Wolfowitz'in Gül'e sunduğu resmi teklife göre eğer Türkiye kabul ederse, Irak Savaşı'nın ana ikmal ve tali harekât üssü olacaktır. CENTCOM'un Katar'daki ana harekât üssünden sonra ikinci büyük komuta merkezi İncirlik'te kurulacak, Türkiye'deki bazı üs ve limanlar hem ikmal hem operasyon amacıyla kullanılacak, Kuzey cephesi askerleri Türkiye'de konuşlanacak, Diyarbakır tali koordinasyon merkezi, Silopi taktik harekât merkezi olacak, Türk sınırları ABD

¹¹⁹⁰ Carol Migdalovitz, "Iraq: The Turkish Factor," *CRS Report for Congress*, October 31, 2002, s.5.

¹¹⁹¹ Migdalovitz, "Iraq: The Turkish Factor," s.6.

ve İngiltere birliklerine açılacaktı. İşbirliğinin üç aşamalı olarak yürütülmesi teklif ediliyordu:¹¹⁹²

1-Üs inceleme (site inspection): ABD Türkiye’de kullanacağı üslerde incelemelerde bulunacak.

2- Üs hazırlama (site preparation): İlk aşamada saptanan eksiklikler giderilecek. Bu amaçla yabancı askerî personelin Türkiye’ye gelişine izin verilmesi gerekiyordu.

3- Harekât: 60.000 Amerikan ve İngiliz askeri, bunların kullanacağı araçlar, savaş uçak ve helikopteleri, silahları Türkiye’ye nakledilecek, üslenecek ve gerektiği zaman Irak’a girecek.

Yeni göreve gelen AKP Hükümeti bu çapta geniş taahütler vermeye hazır değildi. Başbakan Gül, bu durumu dile getirerek, ayrıca bu izinler için Meclis onayının gerekli olduğunu, ama TBMM kararı gerektirmeyen ve hükümetin yetkisine giren konularda kolaylık gösterilebileceğini belirtti. Bunun üzerine Wolfowitz, hiç değilse üs incelemesinin başlatılması için 150 kişilik bir istihkâm birliğine izin verilmesini talep etti. Başbakan Gül, üslerin incelemesi için Türk subayların eşlik etmesi ve İncirlik’te konuşlu Amerikan askerlerinin kullanılması şartıyla bunu kabul edebileceklerini, bu çerçevede zaten NATO’da bilgileri bulunan havaalanları için keşif izni verilebileceğini, aksi takdirde TBMM onayı şart olduğunu söyledi. Bununla birlikte, görüşme sırasında üslerin incelenmesi için verilen bu iznin, üslerin hazırlanması veya harekâta kullanılması için izin verileceği anlamına gelmediği Türk yetkililer tarafından özellikle vurgulandı. Ancak bu hatırlatma, Wolfowitz ve ekibinin görüşmeyi, gelecekte verilecek izinlerin bir işareti olarak görmesini engellemiştir. Nitekim o sırada AKP Genel Başkanı sıfatı ile biraraya geldikleri Recep T. Erdoğan, kendilerine taslak da olsa bir takvim bile vermişti. Bu takvime göre, 15

¹¹⁹² Yetkin, *a.g.e.*, s.100.

Aralık'ta üslerde keşif çalışmalarına başlanacak, Ocak ayında ise inşaata geçilecekti.¹¹⁹³

Toplantının ardından açıklama yapan Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış'ın "*Irak'a operasyonu arzu etmeyiz, ama kaçınılmaz olursa hava sahamızı ve askerî tesislerimizi müttefikimiz ABD'nin kullanımına açarız,*" sözleri gündeme bomba gibi düştü. Bu açıklama ile birlikte Türkiye'nin vereceği desteğe karşılık, doğacak 20-25 milyar dolarlık yükün savaş bütçesinden karşılanmasını talep ettiği, ayrıca 5 milyar dolarlık askerî borcun silinmesini ve Kerkük petrolerinden pay istediği basına yansımıştı.¹¹⁹⁴ Bu kesin açıklama, Washington için olduğu kadar, Ankara için de sürpriz olmuştu. Aynı gün ilerleyen saatlerde Başbakanlık'tan yapılan yazılı açıklama ile hükümetin böyle bir taahhülle bulunmadığı söylenerek, Bakan'ın açıklaması yalanlandı. Yakış da sözlerinin ütöpik olduğunu, olası senaryolar üzerine konuştuğunu söyleyerek, kendi açıklamasını geri aldı.¹¹⁹⁵

ABD'ye hareketinden önce basınla bir araya gelen Wolfowitz, Irak'a karşı olası askerî operasyon konusunda mevcut askerî planlamanın tamamlandığını açıkladı. Wolfowitz, ilk hesaplamalara göre 300 milyon dolara yaklaşacak Türkiye'deki alt yapı çalışmalarına başlamadan önce Ankara'dan artık kesin bir cevap beklediklerini şu sözler ile dile getiriyordu:

"Türkiye'deki hava üslerini, harekâtın ihtiyacını karşılayacak düzeye getirmek için yüz milyonlarca dolarlık yatırım yapmaya hazırız. Hangi üsleri istediğimize dair henüz bir talepte bulunmadık. Yakında yeni Türk hükümeti ile ayrıntılı görüşmeler başlatılacak... Şu anki planlama hedefimiz değişik hava üslerine, eğer bunları kullanacaksak, ne kadar

¹¹⁹³ a.g.e, s.101; Bila, a.g.e, s.187.

¹¹⁹⁴ "Yakış: Üslerimiz ABD'ye açılacak," *Milliyet*, 4 Aralık 2002; "Saddam'a karşı caydırıcı işbirliği," *Milliyet*, 4 Aralık 2002.

¹¹⁹⁵ "Başbakanlık: ABD'ye üs sözümüz yok," *Hürriyet*, 4 Aralık 2002.

yatırım yapmamız gerektiğini saptamak. Şimdi hangi tesislerin kullanılabilceği gibi daha somut konulara gireceğiz. Hangi kuvvetler oralarda konuşlandırılabilir ne kadar yatırım gerekir bunları konuşacağız... Askerî planlamada mevcut aşama tamamlandı ve bir sonraki aşamaya geçildi. Türkiye'den spesifik taleplerde bulunmak ve spesifik yanıtlar alma aşamasındayız”¹¹⁹⁶

Wolfowitz'in ziyaretinden sadece bir hafta sonra bu kez Erdoğan, AK Parti Başkanı sıfatı ile yanındaki heyetle birlikte Washington'a gitti. Burada Türkiye'deki üslerin Amerikan kuvvetlerine açılması konusu bir kez daha gündeme geldi. Ancak taahütte bulunması istenilen Erdoğan, henüz Başbakan bile değildi. Ayrıca bunun için kesinlikle TBMM'nin onayı gerekiyordu. Bu koşullar altında Erdoğan Washington'a herhangi bir söz vermektan kaçındı.

Aralık ayına gelindiğinde, konuşulan takvime göre başlaması gereken üs denetimleri konusunda hala bir adım atılmamıştı. ABD'nin rahatsızlığı giderek artmaktaydı. 17 Aralık'ta Wolfowitz tarafından Pentagon'a davet edilen Washington Büyükelçisi Loğoğlu'na bu konu iletildi. Aynı gün Başbakan Abdullah Gül, AK Parti Başkanı Recep T. Erdoğan, Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış, Savunma Bakanı Vecdi Gönül, Hazine Bakanı Ali Babacan, Dışişleri Müsteşarı Uğur Ziyal toplanarak, ABD'nin üs talebi üzerine çalışmaya başladılar. Toplantının ertesi günü üs inceleme izni için gerekli formaliteler tamamlanarak, iznin verildiği ABD Büyükelçiliği'ne resmi yollardan bildirildi. Gelecek askerlerin statüleri, hukuki ve teknik detaylar komiteler tarafından belirlenecekti.¹¹⁹⁷

Ancak Washington'un istekleri bitmemişti. Artık asker sevkiyatı konusunda da bir karara varılması gerektiği, Irak operasyonu için askerî hazırlıkların

¹¹⁹⁶ “Wolfowitz:Sıra üs seçiminde,” *Hürriyet*, 4 Aralık 2002; “ABD'den Türk üslerine yatırım,” *Milliyet*, 5 Kasım 2002.

¹¹⁹⁷ Yetkin, *a.g.e.*, s.112.

hızlandırıldığı 20 Aralık günü Büyükelçi Pearson tarafından Başbakan Gül'e iletildi.¹¹⁹⁸ Bunun üzerine, 23 Aralık'ta Başbakanlık'ta geniş katılımlı bir Irak Zirvesi toplandı.¹¹⁹⁹ Genelkurmay, hükümetin önüne ABD'ye hiç destek vermemekten, tam ve koşulsuz destek vermeye kadar uzanan çeşitli seçenekleri ayrıntıları ile sundu. Askerler doğrudan dâhil olalım demeselerde yapılan yorumlar bu operasyonun dışında kalmamak yönündeydi.¹²⁰⁰ Zirveden çıkan sonucu Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül, şu cümlelerle özetliyordu: "Ortak görüş, Türkiye'nin bu işin içinde olması gerektiği biçiminde oluştu. Dışında kalmamızın Türkiye'nin çıkarları lehine olmadığı kanaatine vardık."¹²⁰¹ Bu durumda Türkiye "işin içinde" hangi derecede olacaktı? Bu dönemde basına yansıyan, Ankara'nın hava üslerinin kullanımına ve ikmal desteğine evet dediği yönündeydi. İncirlik'in yanısıra Diyarbakır, Malatya, Batman ve Muş'taki hava üslerinin kullanımına izin verilecekti. Türkiye'den cephe açacak şekilde binlerce Amerikan askerinin Türkiye'de konuşlandırılması ise kabul görmemişti. Ancak küçük ölçekli birliklerin Türkiye üzerinden operasyona katılmasına gelişmelere göre onay verilecekti.¹²⁰²

Zirvede görüşülen konular 27 Aralık'ta toplanan MGK'da bir kez daha ele alındı ve aynı çizgi benimsendi. Buna göre, öncelikle barışçıl çözüm yollarının denenmesi, sonuç alınamaması halinde operasyonun BM kararları ve uluslararası hukuka uygun şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği yönünde prensip kararına varıldı.¹²⁰³ Ankara, kaçınılmaz olarak gözüken operasyona dâhil olacaksa, bunun için hiç değilse sağlam bir hukuki zemine ihtiyaç duyuyordu. Aynı gün, 27 Aralık'ta,

¹¹⁹⁸ *a.g.e.*, s.115.

¹¹⁹⁹ "Gözler Irak Zirvesinde," *Hürriyet*, 23 Aralık 2002.

¹²⁰⁰ Yetkin, *a.g.e.*, s.115-117.

¹²⁰¹ Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s.190.

¹²⁰² "Kırmızı çizgi çekildi," *Milliyet*, 24 Aralık 2002.

¹²⁰³ "Esnek hareket kararı," *Milliyet*, 28 Aralık 2002.

ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, Irak harekâtına katılmak üzere Basra Körfezi'ne gidecek ABD birliklerine yola çıkma talimatının verildiğini açıkladı.¹²⁰⁴ Zaman daralırken, Türkiye'den beklenen cevap hala belirsizliğini koruyordu.

Aralık sonunda oluşturulan ekonomik, askerî ve siyasi komiteler üzerinden iki ülke arasında görüşmeler başladı. Görüşmeler son derece gergin bir atmosferde devam ediyordu. Bunun bir nedeni, daha önceki Körfez Savaşı tecrübesinden hareket eden hükümetin verilen sözlerin tutulmamış olduğunu akıldan çıkarmamasıydı. Bu nedenle Kongre onayı ve yazılı garantiler isteniyordu. ABD tarafı ise tüm istekleri yerine getirilmeden, bu garantileri vermeye yanaşmıyordu. Bir diğer mesele, Türkiye'de bulunacak kuvvetlerin statüsü konusuydu. Bunun bir NATO operasyonu olmadığı gerekçesi ile, gelecek askerler için Türkiye'de hâlihazırda bulunmakta olan Amerikan kuvvetlerinin statüsünü belirleyen SOFA şartlarının uygulanması, Büyükelçi Deniz Bölükbaşı'nın başkanlık ettiği komite tarafından kabul edilmemekteydi. Uzun pazarlıklar sonucunda Türkiye'nin lehine olacak şekilde bu kuvvetlerin statüsü yeniden saptandı.¹²⁰⁵

8 Ocak'ta Türk ve ABD heyetleri arasında ilk mutabakat sağlandı. Amerikan yönetiminin acil ihtiyaçlar arasında saydığı, Türk havaalanları ve limanlarında keşif yapacak 150 kişilik heyete izin verilmesine ilişkin görüşmeler olumlu sonuçlanmıştı.¹²⁰⁶ Başbakan Gül 10 Ocak'ta, konuya ilişkin mutabakat zaptının imzalandığını açıkladı. Buna göre, keşif 13 Ocak'ta başlayacaktı. Mutabakat zaptı

¹²⁰⁴ Yetkin, *a.g.e.*, s.121.

¹²⁰⁵ Varılan mutabakat metni için bakınız, Bila, *a.g.e.*, s.311-328 (EK 7 Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Amerika Birleşik Devletleri arasında Irak'a Karşı Türkiye'de Geçici Olarak Konuşlandırılacak Kuvvetlerin Durumunu Saptamak ve Temel Politika, Prensipler ve Sürecin Oluşturulması Hakkında Anlaşma Metni)

¹²⁰⁶ Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s.194-195.

sadece keşif yapacak 150 Amerikan askerî için geçerli olurken, daha sonra asker gönderilmesi durumunda bunların durumu ayrıca görüşülecekti. Ekibe Türk subayların da eşlik etmesi ve çalışmaların 10 gün sürmesi kararlaştırılmıştı. Amerikalı uzmanların çalışmaları sırasında bir zararın oluşması durumunda, ABD tazminat ödeyecekti. Yine SOFA'dan farklı olarak, Amerikalı askerler, “karargah dışında” veya “karargah içinde” Türk tarafını ilgilendiren bir suç işlendiğinde, Türk hukukuna göre işlem yapılacaktı. Bununla birlikte Amerikalı askerlerinin birbirleriyle olan ihtilafında Amerikan hukuku geçerli olacaktı.¹²⁰⁷

Keşiflerin başlaması ABD'nin Türkiye üzerindeki baskısını hafifletmemişti. Türkiye'nin karar vermesi yönelik çağrılar zaman daraldıkça daha da artmaktaydı. Gerek kamuoyunun savaşa tepkisi, gerekse Meclis'teki olumsuz hava hükümeti acele hareket etmekten ala koyuyordu. En azından savaş için kamuoyuna açıklanabilecek bir sebebin olması gerekiyordu. Bu nedenle hükümet, 27 Ocak'ta BM Silah Denetçileri Raporu açıklanana kadar bir karar almaktan kaçındı.

19 Ocak'ta Amerikan Genelkurmay Başkanı Myres, Genelkurmay Başkanı Özkök ile görüşmek için Ankara'ya geldi. Myres, görüşmede keşif ekibinin çalışmalarını tamamlamak üzere olduğunu ve inşaaata geçmek istediklerini ilettili. Ayrıca Akdeniz'de gemilerde beklemekte olan 4. Tümen için geçici de olsa izin talep edilmekteydi. Özkök, her iki konuda da Meclis iznin gerekli olduğunu, ayrıca taleplerin yüksek olduğunu, 14 havaalanı ve 5 liman yerine ancak 3 havaalanı ve 2

¹²⁰⁷ “150 ABD'li uzman geliyor: Keşif Pazartesi başlıyor,” *Hürriyet*, 10 Ocak 2003; “Modus operandi'de uzlaşma sağlandı,” *Hürriyet*, 10 Ocak 2003.

liman talebinin makul karşılanabileceğini söyledi.¹²⁰⁸ Bu, ABD'nin beklediği cevap değildi.

27 Ocak'ta açıklanan BM Silah Denetçileri Raporu, Irak'ta silahların varlığı veya yokluğu konusunda kesin bir şey söylemeyerek, her iki beklenti içinde olanları da tatmin etmedi.¹²⁰⁹ Rapora göre kendine pozisyon belirmeyi düşünen Ankara'nın artık bir karar vermesi gerekiyordu. 31 Ocak'ta gerçekleşen MGK toplantısında birer rapor sunan Dışişleri ve Genelkurmay'ın görüşü aynı doğrultuydaydı; Türkiye'nin bu savaştan en az zararla çıkması için ABD liderliğinde koalisiyona katılmasının doğru olacağı düşünülüyordu.¹²¹⁰ MGK toplantısı sonunda, bu değerlendirmelere paralel olarak, Anayasa'nın 92.maddesinin¹²¹¹ işletilmesi konusunda hükümete tavsiye kararı alındı.¹²¹² Artık karar Meclis oylamasına kalmıştı.

AKP hükümeti, ABD'nin taleplerinin tek bir tezkere çatısı altında bir seferde Meclis'e sunmak yerine bölmeyi tercih etti. Bila'ya göre, bu tercihte tepkiler karşısında tezkerenin tamamını aynı anda geçirmeyeceğini düşünen hükümetin Washington'un artan baskısı hafifletme gayreti etkili oldu.¹²¹³ Yetkin'e göre ise Muhalefet lideri Deniz Baykal'ın asker göndermeyi onaylayan, ancak Amerikan

¹²⁰⁸ Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s.198-199; Yetkin, *a.g.e.*, s.134- 135.

¹²⁰⁹ Yetkin, *a.g.e.*, s.140.

¹²¹⁰ Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s.201; Yetkin, *a.g.e.*, s.141-142.

¹²¹¹ Madde 92.- Savaş hali ilânı ve silahlı kuvvet kullanılmasına izin verme: Milletlerarası hukukun meşrû saydığı hallerde savaş hali ilânına ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir.

¹²¹² *Milli Güvenlik Kurulu Basın Bildirisi*, MGK, 31 Ocak 2003;

<http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri2003/31ocak2003.html>; erişim tarihi: 27.11.2009.

¹²¹³ Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s.204.

askerîni kabul etmeyen tutmumu nedeniyle tezkere bölünmüştü.¹²¹⁴ Calder ise AKP hükümetinin, Bush yönetimi karşısında manevra alanını genişleterek, daha sıkı bir pazarlıkla ek imtiyazlar elde etmek için cevabı ağırdan aldığını ve tezkereyi parçalara ayırdığını savunmaktadır.¹²¹⁵ Aslında bu etkenlerin hepsi tezkerenin bölünmesinde etkili oldu. Hükümet, hem muhalefetin, hem de kendi milletvekillerinin daha kolay destek vereceği bir konuda onay alarak Washington'ın baskısını hafifletmeyi amaçlıyor, bu arada sağlanan süre içinde de ABD ile daha sıkı bir pazarlıkla tatminkâr bir anlaşmaya varmayı ve bu yolla yeni tezkere için ikna zemini yaratmayı umuyordu.

6 Şubat'ta ilk tezkere Meclis'e sunuldu. " Türkiye'deki askerî üs ve tesisler ile limanlarda gerekli yenileştirme, geliştirme, inşaat ve tevsi çalışmaları ile alt yapı faaliyetlerinde bulunmak amacıyla, Amerika Birleşik Devletleri'ne mensup teknik ve askerî personelin 3 ay süreyle Türkiye'de bulunmasına, Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesine dair Başbakanlık tezkeresi," 193 ret, 9 çekimser oya karşı, 308 oyla kabul edildi.¹²¹⁶ 8 Şubat'ta hukuki ve teknik çerçeveyi belirleyen mutabakat muhtırası imzalandı. Buna göre, üs ve limanlarda modernizasyon çalışmalarına katılmak üzere yaklaşık 4.000 Amerikan askeri Türkiye'ye gelecekti. Bu askerler, daha önce üs incelemesi için gelen askerler için geçerli olan kurallara tabi olacaklardı. Türkiye, modernizasyon çalışmalarından kaynaklanan hiçbir mali yükümlülüğün altına girmezken, modernizasyon çalışmaları için kullanılacak araç gereçler Türkiye'den sağlanacaktı. Üs ve limanlarda hasar ortaya çıkması durumunda

¹²¹⁴ Yetkin, *a.g.e.*, s.145.

¹²¹⁵ Calder, *a.g.e.*, s.144.

¹²¹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 4, Yasama Yılı: 1, 32. Birleşim , 6 Şubat 2003.

da bunlar, ABD tarafından karşılanacaktı.¹²¹⁷ Mutabakat muhtırasının ardından ABD, 13 Şubat'ta modernizasyon kapsamında yapılacak işler için Türk firmalarına ihale açtı.¹²¹⁸

Bu sırada Ankara ile Washington arasında ekonomik yardım üzerine pazarlıklar devam etmekteydi. İlk verilen teklif Türkiye tarafından az bulununca uzun bir pazarlık sürecinin içine girilmişti. Görüşmelerin sonunda, her ne kadar Türkiye açısından yetersiz bulunsa da, Amerikan yönetimi ticari krediyi 4 milyar dolardan 6 milyara çıkarmayı kabul etti. Bunun yanısıra 2 milyar dolar askerî hibe yapılacaktı. Bu da uygun geri ödeme ve dönem faizleri ile yaklaşık 26 milyar dolarlık bir kredi anlamına geliyordu.¹²¹⁹ Başkan Bush'un "at pazarlığı"na döndüğünü söylediği bu pazarlık süreci, hem Türk kamuoyunda hem de TSK içinde ciddi bir hoşnutsuzluk nedeni olmuştu.¹²²⁰ Benzer şekilde milletvekillerin pek çoğu da yabancı basında yer alan yorumlardan ve Türkiye'yi aşağılayan, biraz daha para için ABD'nin karşında "göbek atan dansöz" gibi gösteren karikatürlerden dolayı rahatsızlık duymaktaydılar.¹²²¹

Öte yandan Washington da gidişattan hoşnut değildi. Tankları ve diğer ağır donanımı ile 4. Piyade Bölüğünü taşıyan beş Amerikan gemisi, tezkerenin onaylanmasını bekleyerek, Türk kıyılarında seyirlerine devam ediyorlardı. Bu sırada 30 Amerikan gemisi daha aynı noktaya varmak için hızlı şekilde yol

¹²¹⁷ "Pazarlığın kilidi Kuzey Irak," *Radikal*, 9 Şubat 2003.

¹²¹⁸ Migdalovitz, "Iraq: Turkey, the Deployment of U.S. Forces ...," s.13-14.

¹²¹⁹ Calder, *a.g.e.*, s.144; Yetkin, *a.g.e.*, s.155-158; Bila, *a.g.e.*, s.209.

¹²²⁰ Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s.210.

¹²²¹ Bu dönem yabancı basında çıkan karikatürler için bakınız; Sinan Erensü, Yaşar A. Adanalı, "Turkey in the Eye of the Beholder: Tracking Perceptions on Turkey through Political Cartoons," KONTUR: Tidkrift for Kulturstudier (Denmark), No.10, 2004, ss.61-65.

almaktaydılar.¹²²² Ankara'nın, üzerinde zorla uzlaşmaya varılan mutabakat muhtırası konusunda, Başkan Bush'un sözünü yeterli görmemesi ve Kongre onayı istemesi iki ülke arasındaki ipleri iyice germişti. Washington karşısında daha fazla direnemeyen hükümet, 24 Şubat'taki Bakanlar Kurulu toplantısında Türk topraklarına Amerikan askerlerini kabul edecek tezkereyi imzaya açtı.¹²²³

1 Mart 2003'te "Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının altı ay süreyle Türkiye'de bulunmasına ve muharip unsurların Türkiye dışına intikalleri için gerekli düzenlemelerin yapılmasına Anayasanın 92. maddesi uyarınca izin verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresi" oylamaya sunuldu.¹²²⁴ Hükümet "gereği, kapsamı, sınırı ve zamanı" hükümetçe belirlenecek şekilde kullanılmak üzere, aşağıdaki konularda yetki talep ediyordu:

"1- Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi ve bu kuvvetlerin gerektiğinde belirlenecek esaslar dairesinde kullanılması,

2- Uluslararası meşruiyet kuralları çerçevesinde, en fazla 62.000 askerî personelin ve hava unsurları olarak 255 uçak ve 65 helikopteri aşmamak kaydıyla yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının, hükümetin tespit edeceği mücavir bölgelerde geçici olarak konuşlandırılmak üzere 6 ay süreyle Türkiye'de bulunması; bu amaçla Türkiye'ye gelecek yabancı kara kuvvetlerinden destek unsurları dışındaki muharip unsurların geçici olarak konuşlandırıldıkları bölgelerden Türkiye dışına intikallerinin en kısa sürede tamamlanması ve yabancı hava ve deniz kuvvetleri ile özel kuvvetler unsurlarının muhtemel bir harekâta kullanılmalarını sağlayacak şekilde konuşlanmaları ve yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını üst uçuş amacıyla kullanmaları için gerekli düzenlemelerin yapılması; bu yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'ye gelişiyle ilgili hazırlıkların yürütülmesi, Türkiye ülkesinde tabi olacakları statü ve Türk Silahlı Kuvvetleriyle işbirliği esas ve usullerine ilişkin düzenlemelerin hükümetin belirleyeceği esaslar çerçevesinde yapılması"

¹²²² Calder, *a.g.e.*, s.144

¹²²³ Yetkin, *a.g.e.*, s.159-163; Bila, *a.g.e.*, s.213.

¹²²⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 6, Yasama Yılı: 1, 39. Birleşim , 1 Mart 2003.

Tezkere konusunda CHP'nin muhalefetine yanısıra, AKP içinde de rahatsızlık yüksekti. Tezkereyi imzalayan Bakanlar içinde bile Irak'taki bir savaşa destek vermeyenler vardı. AKP'nin dindar, milliyetçi çizgisinin getirdiği iç baskının üstüne, yabancı basınında yer alan rendice edici yazılar ve kamuoyunun savaşa karşı gösterdiği tepki eklenmişti. Washington-Ankara hattındaki tüm bu pazarlık süreci boyunca, Türkiye'de savaş karşıtlarının sesi gittikçe daha fazla yükselmeye başlamıştı.

Savaş sadece marjinal grupların protestolarına sahne olmuyordu, Türk kamuoyunun büyük çoğunluğu da Türkiye'nin Irak'a karşı bir savaşta ABD'ye destek vermesini istemiyordu. *Pew Reseach Center* tarafından Kasım 2002'de yapılan bir kamuoyu yoklaması, Türklerin %83'nün Irak'a gerçekleştirilecek bir askerî harekatta Türkiye'deki üslerin ABD kuvvetleri tarafından kullanımına karşı olduğunu, sadece %13'nün bunu desteklediğini gösteriyordu. Araştırmaya göre, 1999-2000 döneminde %52 olan ABD'ye duyulan sempati, 2002 yazında %30'a düşmüştü. Genel anlamda ise Türklerin %58'i ABD'nin teröre karşı savaşına karşıydı.¹²²⁵ 25-26 Ocak tarihlerinde Barış Girişimi tarafından organize edilen eyleme 15.000 kişi katılmıştı. Pek çok grup ve aydın, savaş karşıtı girişimleri destekliyor ve Türkiye'nin bu savaş dışında kalmasını savunuyordu.¹²²⁶ Oylama zamanı yaklaştıkça halkın muhalefeti daha da yükseldi. Ocak ayında yapılan bir başka araştırmaya göre savaş karşı olanların sayısı %90'na çıkmıştı. Türk halkının %83'ü ise bu savaşta Türkiye'nin ABD'ye destek olmasını istemiyordu. Oylama günü, 100.000'den fazla savaş karşıtı gösterici TBMM'nin biraz ilerisinde

¹²²⁵ Migdalovitz, "Iraq: Turkey, the Deployment of U.S. Forces ...," s.5.

¹²²⁶ Türkiye'de bu konuda yapılan protestolara ilişkin ayrıntılar için bakınız Altınay, Homes; *a.g.e.*, s.281-289.

toplanmıştı ve Türkiye'nin bu savaşın dışında kalması için kalabalıktan yükselen sesler Meclis'e kadar ulaşıyordu.¹²²⁷

Bu baskı altında toplanan Meclis'teki kapalı oturuma, 533 milletvekili katıldı. Tezkere, 264 kabul, 250 ret, 19 çekimser oy aldı. Kabul oylarının fazla olmasına rağmen, kararın çıkması için oylamaya katılanların salt çoğunluğu gerekiyordu; böylelikle Türkiye tarihinin belki de en kritik tezkeresi TBMM'de reddedildi. Bu, Washington için olduğu kadar, AKP hükümeti üzerinde de şok etkisi yaratmıştı. AKP'den 100 milletvekili, Genel Başkan Erdoğan ve Başbakan Gül'ün konuşmalarına rağmen kendi hükümetlerinin tezkeresinde aleyhte oy kullanmışlardı.

1 Mart tezkeresinin rededilmesiyle Türkiye'ye personel ve malzeme gönderen ABD'nin yaptığı hazırlıkların tamamı boşa gitti. Modernizasyon çalışmalarının başladığı ilk günlerde, varılan anlaşmaya uygun olarak askerî araç ve malzemeler Amerikan kuvvetleri tarafından önce İncirlik ve diğer üslere, Mersin ve İskenderun limanlarına indirilmiş, daha sonra buralardan Güneydoğu'ya, Irak sınırının yakınındaki depo alanlarına taşınmışlardı. Kuzey cephesi için yapılan bu hazırlığın artık bir anlamı kalmamıştı. Kiralanan alan ve binaları boşaltılması, getirilen araç, gereç ve malzemelerin geri götürülmesi gerekiyordu. Depolardaki mazleme ve araçların çoğu Kuveyt'e gemi ile nakledildi. Bir kısmı ise gerektiğinde arama kurtarma operasyonlarında ve mültecilerin boşaltılmasında kullanılmak üzere mevcut depolarda bırakıldı. Savaş başladıktan sonra Nisan başında, Türkiye'nin izin vermesi

¹²²⁷ Altınay, Homes; *a.g.e.*, s.282-283.

üzerine geride kalan 204 adet Humvee¹²²⁸ arazi aracı da Irak sınırını geçerek Türk topraklarını terk etti.¹²²⁹

1 Mart'tan sonra, kısa bir süre daha gündemde kalan Kuzey cephesi fikri hayata geçirilmeden rafa kaldırıldı. Malzemeler ile birlikte üs ve tesislerin modernizasyonu için gönderilen Amerikan askerleri de birliklerine geri döndüler. Tezkerenin geçmemesi sayesinde Türkiye, Irak Savaşı'nda ABD tarafından dev bir üs olarak kullanılmaktan kurtulmuştu. Oylamanın bu şekilde sonuçlanmasını AKP'nin iktidardaki tecrübesizliğinden, muhalefetin ve kamuoyunun baskısına kadar pek çok nedene bağlandı. Bunun yanısıra, ABD'nin terörle savaş gerekçesine yönelik tüm dünyadan yükselen itirazlar ve milletvekillerinin Türkiye'nin çıkarlarına dair taşıdıkları endişelerin giderilmemiş olması da sonuçta etkili oldu. Özellikle bağımsız bir Kürt devletinin kurulması ihtimali, bölgedeki istikrarın sarsılacak olması ve bunun yaratacağı ekonomik sonuçlar Meclis'te güvensizlik yaratmıştı. Ayrıca ABD'nin taleplerinde aşırıya gitmesi ve bu izinleri kesinlikle alabileceğine duyduğu derin güven, tezkerenin geri çevrilmesinde etkili oldu. Soğuk Savaş'ın zirvede olduğu yıllarda Türkiye'de görev yapan Amerikan askerî sayısını yaklaşık olarak 25.000 olduğu düşünülürse, geçici şekilde bile olsa 80.000 yabancı askerî konuşlandırmanın ne anlama geldiği daha net anlaşılabilir. Aynı şeyi talep edilen üs ve liman sayısı için de söylemek mümkündür ki o dönemde söz konusu, üs ve tesislerin bu şekilde eş zamanlı olarak, bir askerî operasyonda kullanıldıkları da olmamıştır.

¹²²⁸ Amerikan Ordusu için özel olarak üretilen 4x4, sınıfı hafif arazi aracı. Humvee adı, yüksek hareket kabiliyetli çok amaçlı vasıta anlamına gelen High Mobility Multipurpose Wheeled Vehicle isminden türetilmiştir. <http://www.amgeneral.com/vehicles/hmmwv/>

¹²²⁹ Migdalovitz, "Iraq: Turkey, the Deployment of U.S. Forces ...," s.14.

TBMM'nin tezkereye onay vermeyerek, Kuzey cephesinin kapatması hem Türk halkı hem de tüm dünyadaki savaş karşıtlarınca coşku ile karşılandı. Biraz da bu nedenle pek çok kişinin hafızasında 1 Mart tezkeresi, Türkiye'nin Irak Savaşı'nın tamamen dışında kalması olarak kaldı. Oysa Ankara, tüm kapıları henüz kapatmadığı gibi ABD'nin B Planı da tamamen Türkiye'siz değildi. Şimdi gündemde Türk hava sahası ve İncirlik Üssü vardı.

b) Irak Savaşı

Tezkerenin TBMM reddinden sonra Pentagon, Türkiye üzerinden Kuzey cephesi açma seçeneğini tamamen elledi. Ayrıca savaş uçaklarının Türkiye'deki üslerden kalkmasından da vazgeçilmişti. Irak, ABD'den ve İngiltere'den kalkan bombardıman uçakları, ve Akdeniz'deki savaş gemilerinden fırlatılacak *Tomahawk* füzeleri ile vurulacaktı. Ancak bunun için de Türk havasını kullanım iznine ihtiyaç duyuluyordu. Ayrıca gerekirse yaralı tahliyesi için İncirlik kullanılmak isteniyordu. ABD'nin hava sahası isteğine Türk Genelkurmayı olumlu izin vermişti ancak hava sahasının açılması için Meclis kararı gerekiyordu. Ancak, Recep T. Erdoğan'ın milletvekili seçilmesinin ardından yeni hükümet henüz kurulmamıştı.¹²³⁰

Erdoğan'ın başbakanlığındaki 59. Hükümet, güvenoyu almasının ertesi günü, yeni bir tezkereyi Meclis Başkanlığına gönderdi. Tezkerede, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'a gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını kullanmalarına 6 ay süreyle izin verilmesi için yetki talep ediliyordu. 20 Mart günü 535 milletvekilinin katılımı ile yapılan oturumda,

¹²³⁰ Yetkin, *a.g.e.*, s.188-193.

tezkere 332 kabul, 202 ret, 1 çekimser oyla kabul edildi.¹²³¹ Aynı gün sabaha karşı Türk hava sahasını kullanan Amerikan ve İngiliz kuvvetleri, uçaklar ve füzeler ile Irak'ı vurmaya başladılar. Savaş boyunca Türkiye, ABD'ye pek çok açıdan destek verdi. Hava sahasının açması başlıbaşına operasyonun hayata geçmesinde etkili oldu. Ayrıca savaşın başında İtalya'daki *Vicenza* yakınlarındaki askerî üstün kalkan hava indirme birlikleri, Kuzey Irak'a inerek burada küçük bir cephe oluşturdular.¹²³² Türkiye, bu süreçte bazı askerî araçların ve malzemelerin Türk toprakları üzerinden Kuzey Irak'a geçirilmesine izin vererek burada oluşturulan cepheye destek verdi.

İncirlik Üssü'nün bombardıman amacıyla kullanılmayacağını kesinleşmesi üzerine Nisan başında ABD, burada bulunan F-15, F-16, EA-6B ve AWAC'lardan oluşan 50 savaş uçağını geri çekmişti.¹²³³ Bununla birlikte acil ihtiyaç durumunda uçakların İncirlik Üssü'ne inmesine izin verilmişti. Yaralıları taşıyan uçaklar savaş boyunca İncirlik Üssü'nü kullandılar. Tüm bu desteğin karşılığında Bush yönetimi, 25 Mart'ta savaş bütçesine Türkiye için 1 milyar dolar yardım veya bunun karşılığında 8,5 milyar dolar kredi kullanma hükmü koydu.¹²³⁴

2 Nisan 2003'te Dışişleri Bakanı Powell'ın Ankara'ya gerçekleştirdiği ziyaret, işbirliğinin yalnızca hava sahası ile sınırlı kalmayacağını gösteriyordu. Powell'ın iki mesajı vardı; öncelikle, hava sahasının kullanımına izin veren tezkerede, Türk askerinin yurtdışına gönderilmesi maddesinin bulunması Washington'ı rahatsız etmişti. Kuzey Irak'ta kendileri için karışıklığı daha da artıracığı gerekçesi ile Türk

¹²³¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 8, Yasama Yılı: 1, 51. Birleşim, 20 Mart 2003.

¹²³² "U.S. Opens Northern Front in Iraq," *Los Angeles Times*, March 28, 2003.

¹²³³ "U.S. Pulls Planes From Turkey for Gulf," *Associated Press*, April 1, 2003.

¹²³⁴ *Bila, a.g.e.*, s.230-231.

askerinin bulunmasını istemiyorlardı.¹²³⁵ Bununla birlikte kuzeyde açılan küçük cephede görev yapan askerlerin ihtiyaçlarını Türkiye üzerinden sağlama talebi vardı. Ankara, Kuzey Irak'taki durumun tamamen dışında bırakılmaktan rahatsız olmakla birlikte, askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması talebine olumlu yaklaştı.¹²³⁶ Savaşta görev alan koalisyon gücü askerleri için su ve yakıt başta olmak üzere, temel ihtiyaç malzemeleri Türkiye tarafından sağlandı. Ayrıca Türkiye'deki üsleri kullanmamakla birlikte Amerikan uçakları savaş boyunca Türk hava sahası üzerinden 4.000 uçuş gerçekleştirdiler.¹²³⁷

9 Nisan'da Bağdat düştü. Bombardıman başlamasından yaklaşık 6 hafta sonra, 2 Mayıs'ta ABD Başkanı George Bush savaşın sona erdiğini ilan etti. Artık Irak'ta yeni bir dönem başlıyordu.

c) Savaş Sonrası: Yine Yeni Yeniden İncirlik

Mayıs ayında Irak'ta yoğun sıcak çatışma sona ermiş, Saddam Hüseyin kaçmış, kontrol tamamen koalisyon kuvvetlerinin eline geçmişti. Ancak ABD'nin Irak'taki asıl mücadelesi şimdi başlıyordu. Amerika ile ilişkileri bozulmuş Türkiye, Irak'ta düzenin yeniden kurulduğu bu sürecin dışında kalmak istemiyordu. 1 Mart tezkeresinden bu yana pek çok geri adım atmış olan Türk hükümeti, ABD için sağlayacağı yeni kolaylıklarla ilişkileri düzeltme çabasındaydı. 17 Haziran'da Washington'a giden Dışişleri Müsteşarı Uğur Ziyal, Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Armitage ve diğer yetkililer ile yaptığı görüşmelerde Türkiye'nin

¹²³⁵ "Powell Visits Turkey, Seeks to Patch Rift," *Associated Press*, April 2, 2003.

¹²³⁶ Yetkin, *a.g.e.*, s.205.

¹²³⁷ Carol Migdalovitz, "Turkey: Update on Selected Issues," *CRS Report for Congress*, August 12, 2004, s.24.

asker gönderme talebinin yanısıra Irak'ın yeniden yapılandırılması çerçevesinde İncirlik Üssü'nün yeniden canlandırılmasını teklif etti.¹²³⁸

Hükümet, Ziyal'in dönüşünün ardından, 23 Haziran 2003 tarihli 5755 sayılı gizli Bakanlar Kurulu Kararı ile Irak'ın yeniden inşasına ilişkin faaliyetler kapsamında kullanılması şartıyla, askerî malzeme, teçizat ve personel nakli de dahil olmak üzere lojistik maksatlı olarak İncirlik Üssü ile Mersin ve İskenderun limanlarının kullanımına 1 yıl süre ile izin verildi.¹²³⁹ Üzerindeki gizlilik tasnifi 13 Kasım'da kaldırılan kararname, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 22 Mayıs 2003 tarihinde aldığı ve üye ülkeleri, Irak'ta barış ve güvenliğin yeniden tesis edilmesi yönündeki uluslararası çabalara katkıda bulunmaya ve bu ülkedeki kurumların yeniden inşa sürecine yardımcı olmaya çağıran 1483 sayılı karara dayandırılarak çıkarılmıştı.¹²⁴⁰

15 Kasım 2003'te İstanbul'da iki sinagoga ve beş gün sonra İngiliz Konsoloslugu'na ve HSBC bankası merkez binasına düzenlenen terör saldırıları Türkiye'de şok etkisi yaratırken bu süreç, ABD ile Türkiye arasında gerilimin azalmasında ve işbirliğinin artmasında etkili oldu. 28 Kasım'da Irak'ta konuşlu 60.000 Amerikan askerinin 01 Ocak-30 Nisan 2004 tarihleri arasında 4 ay sürecek rotasyonunun İncirlik üzerinden yapılması yönündeki istek, ABD Avrupa Kuvvetler

¹²³⁸ Yetkin, *a.g.e.*, s.218.

¹²³⁹ *a.g.e.*, s.219.

¹²⁴⁰ 5755 sayılı Kararname; "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin, Irak'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü teyit eden, istikrar ve güvenliğinin sağlanması, yeniden yapılandırılması ve bu ülkeye insani ve diğer yardımların ulaştırılabilmesine ilişkin 22/5/2003 tarihli ve 1483(2003) sayılı Kararının uygulanmasına ilişkin faaliyetler kapsamında, Genelkurmay Başkanlığı'nca belirlenecek ilkeler ve usuller ile tespit edilecek liman, havaalanı, tesis ve üslerin, sözkonusu Kararda öngörülen amaçlar doğrultusunda, dost ve müttefik ülkelerce, askerî malzeme/teçizat ve personel nakli de dahil lojistik destek maksadıyla 1 yıl süre ile kullanılmasına izin verilmesi" şeklindedir. ABD'nin İncirlik Üzerinden Gerçekleştireceği Rotasyon Hakkında Dışişleri Bakanlığı Bilgi Notu, No:12 ;14 Ocak 2004;http://www.mfa.gov.tr/no_12--_14-ocak-2004__abd_nin-incirlik-uzerinden-gerceklestirecegi-rotasyon-hk_.tr.mfa, erişim tarihi: 08.02.2010.

Komutanlığı tarafından Türk Genelkurmay Başkanlığına iletildi. Talebin Hükümete iletilmesinin ardından, 23 Haziran 2003 tarihli 5755 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı çerçevesinde talep edilen iznin verilmesine karar verildi. Başbakanlık tarafından 16 Aralık 2003 tarihinde yayınlanan talimat ile rotasyon faaliyetinin Dışişleri Bakanlığının koordinatörlüğünde, Genelkurmay Başkanlığı tarafından belirlenecek ilkeler ve usullere uygun olarak yürütülmesi direktifi verildi.¹²⁴¹ Varılan mutabakata göre, İncirlik ayrıca, terörizme karşı mücadelede kriz operasyonlarının gerçekleştirilmesinde kullanılacak ve anti-terör üssü olarak hizmet verecekti.¹²⁴²

23 Haziran 2003 tarihli kararnamenin açıklanması ve ardından Ocak 2004'ten itibaren Amerikan askerlerinin rotasyonu için İncirlik'in devreye girmesi, TBMM onayının gerekip gerekmediği noktasına kilitlenen tartışmaları da beraberinde getirdi. Ocak ayında arka arkaya İncirlik Üssü'nün kullanımına ilişkin basın toplantısı yapan Dışişleri ve Genelkurmay, verilen iznin dayacağı ve sınırları nedeniyle, Meclis onayı olmadan çıkarılmış olmasının uygunluğunu savundular.

Konuyu, Genelkurmay Başkanlığı ile beraber değerlendiren Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamasına göre, BM Güvenlik Konseyinin 1483 ve 1511 sayılı kararlarına dayanılarak verilen izin, Anayasa'nın 92. maddesi kapsamına girmediği için TBMM onayına gerek yoktu. Çünkü burada, geçici bir süre için öngörülen bir rotasyon faaliyeti sözkonusuydu ve talep edilen izin, Türkiye'den transit geçişle sınırlıydı. Başka bir ifade ile transit maksatla, uçak değiştirilmesinin gerektirdiği süre kadar Türkiye'de bulunacak yabancı kuvvetlerin bulunuş gerekçesi, klasik

¹²⁴¹ *Genelkurmay II nci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ'un Konuşması*, 16 Ocak 2004.

¹²⁴² Müftüler-Bac, *a.g.e.*, s.75; "İncirlik Üssü geri mi dönüyor," *Kanal D Haber*, 10 Ocak 2004.

anlamda silahlı kuvvet mevcudiyeti olarak değerlendirilmemişti.¹²⁴³ Genelkurmay adına konuşan İlker Başbuğ, rotasyonun Irak-İncirlik-Avrupa/Amerika istikametinde olmak üzere tek yönlü olduğunu vurgulayarak, Irak'a asker taşınmasının söz konusu olmadığını söylüyordu. Ayrıca İncirlik'e inen transit personelin burada en fazla 24 saat kaldığı, İncirlik dışına çıkışlarının söz konusu olmadığı bilgilerini veren Başbuğ, bunun Genelkurmay denetiminde gerçekleştiğini belirtmekteydi.¹²⁴⁴

AKP hükümeti, Dışişleri ve Genelkurmay'ın açıklamalarını temel alarak, 23 Haziran 2003 tarihli kararname ile iznin verilmesinin hukuki olduğunu savunmaktaydı. Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül, BM'nin 1483 ve 1511 sayılı kararlarını hatırlatarak, üye ülkelerin güvenlik, istikrar ve insani yardımlar açısından mecburi işbirliğine davet edildiği üzerinde durmaktaydı. Bu kararların bazı maddelerinin BM anayasasının 7. maddesine göre düzenlendiğini belirten Gül, "Bu madde, üye ülkelere mecburi kılınan görevleri içeriyor, yani zorunludur" diyerek, Türkiye'nin bu izni vermek zorunda olduğunu ileri sürüyordu. İncirlik'in bu şekilde kullanımına izin vermenin 1 Mart tezkeresinin kabulünden bir farkı olmadığı yolundaki eleştirilere Adalet Bakanı Cemil Çiçek *"Çok fark var. O gün, 1483 sayılı karar yoktu. O [1 Mart tezkeresi], TBMM'nin yurt dışına asker göndermesi, yabancı ülke askerlerinin başka ülkelere Türkiye üzerinden geçmesiydi. O zaman BM kararı yoktu"* sözleriyle cevap vermektedir.¹²⁴⁵

¹²⁴³ ABD'nin İncirlik üzerinden gerçekleştireceği rotasyon hakkında Dışişleri Bakanlığı Bilgi Notu, No:12 ;14 Ocak 2004.

¹²⁴⁴ Genelkurmay II nci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ'un Konuşması, TSK Basın Yayın Faaliyetleri: Basın Toplantısı,, 16 Ocak 2004.

¹²⁴⁵ "Ankara'da 'İncirlik Üssü' tartışılıyor," *Haberanaliz*, 13 Ocak 2004.

Bu açıklamalara karşı çıkan muhalefetteki CHP'ye göre ise İncirlik Üssü'nün kullanılması ile ilgili kararnamenin Anayasal dayanağı bulunmamaktaydı. Özellikle kararnamenin her yıl içeriği gizlenen yeni kararnameler ile uzatılması tartışmaların daha da artmasına neden oldu.¹²⁴⁶

Hala yürürlükte olan kararnameye ilişkin olarak, uzatma kararnamelerinin kamuoyuna açıklamadığı ve kararın alınış şeklinde ve gerekçesinde hukukun çiğnendiği iddiası ile Barış ve Adalet Koalisyonu, 23 Haziran 2007 tarihli kararnamenin iptali için Danıştay'a dava açmıştır. 3 Kasım 2009'da gerçekleştirilen ilk duruşmada davacı taraf, Anayasa'nın 92. maddesini ihlal edildiği ve alınan kararın dayanak olarak sunulan BM kararını aştığı ileri sürülerek, kararın iptalini talep etmiştir.¹²⁴⁷ Dava görülmeye devam etmektedir.

Aynı dayanaklardan hareketle Anayasa'nın çiğnendiği savunan CHP Milletvekili, emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ, kararnamenin çıkarılmasında sunulan gerekçeleri gerçekçi bulmamaktadır. Elekdağ öncelikle, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin barışın kurulmasına katkı yapılması yönünde bir karar almasının, bu kararın üye devletler tarafından otomatik olarak uygulanacağı anlamına gelmediğini dile getirerek, Türkiye'nin bu izni vermeye zorunlu olduğu iddialarına karşı çıkmaktadır. Ayrıca Elekdağ, Hükümetin bu konuda karar vermesi durumunda dahi, söz konusu iznin asker konuşlandırma kapsamına girdiğini, bu iznin Anayasa'nın 92.maddesi uyarınca TBMM'ye onaylatılmasının zorunlu olduğunu

¹²⁴⁶ 22.06.2004 tarihli 7515 sayılı, 18.04.2005 tarihli 8712 sayılı, 09.06.2006 tarihli 10568 sayılı, 17.05.2007 tarihli 12189 sayılı kararnameler ile üssün kullanımı bir yıl uzatılırken, 2008 ve 2009 yıllarında çıkarılan kararnameler ile de süre birer yıl uzatılmıştır.

¹²⁴⁷ Dava henüz karara bağlanmamıştır. "İncirlik kararnamesi iptal yolunda," *Akşam*, 4 Kasım 2009; "Uras: İncirlik Kararnamesi halka açıklanmalı," *Milli Gazete*, 3 Kasım 2009.

savunmaktadır.¹²⁴⁸ Çağrı Erhan da konuya ilişkin yaptığı değerlendirmede Güvenlik Konseyinin kararlarının, TBMM onayına dair zorunluluğu ortadan kaldırmadığını tekrarlamaktadır. Körfez Savaşı sırasında ve daha sonra Çekiç Güç'ün Türkiye'de konuşlandırılması öncesinde de, BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarıyla yetinilmediğini belirten Erhan, Hükümetlerin bu dönemlerde TBMM'den ayrıca tezkere çıkarttığını hatırlatmaktadır.¹²⁴⁹

İncirlik'in, Irak Savaşı'nın ardından lojistik maksatla ve Amerikan askerlerinin rotasyonu için yabancı kuvvetlere açılmasının hukuki açıdan uygun olup olmadığına bakmak için öncelikle hükümetin dayanak olarak sunduğu 1483 ve 1511 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarına bakmak yerinde olacaktır. 1483 sayılı karar, 22 Mayıs 2003 tarihinde Irak Savaşı'nın sona ermesinin ardından kabul edilmiş ve Irak'ın yeniden imarı ve inşasına yönelik bir karardır. Bu amaçla çıkarılan kararın ilk maddelerinde "Üye ülkelerden, kurumlarını yenileme ve ülkelerini yeniden inşa etme konularında Irak halkının çabalarını desteklemeleri ve bu karara uygun olarak Irak'ta istikrar ve güvenlik koşullarına katkıda bulunmaları" istenmektedir. Ayrıca tüm üye ülkelerden, "BM'nin ve diğer uluslararası kuruluşların Irak için insani yardım çağrılarında acil olarak olumlu cevap vermeleri ve ülkeye gıda, tıbbi malzeme ve Irak'ın ekonomik altyapısının inşası için gerekli olan kaynakları sağlayarak, Irak halkının insani ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaya yardım etmeleri" talep edilmektedir. 27 maddeden oluşan kararın diğer maddelerinde ise Irak'ın

¹²⁴⁸ Şükrü Elekdag, "İncirlik Üssü'nün ve Türkiye'deki Diğer Üs ve Tesislerin Hukuk Dışı Kullanımına İlişkin Uygulamalar" *Bakış*, 15 Kasım 2005, <http://sukruelekdag.wordpress.com/2005/11/15/incirlik-ussu%E2%80%99nun-ve-turkiye%E2%80%99deki-diger-us-ve-tesislerin-hukuk-disi-kullanimina-iliskin-uygulamalar/> erişim tarihi: 09.09.2009.

¹²⁴⁹ Çağrı Erhan, "Yine İncirlik," *Haber Analiz*, 13 Ocak 2004 <http://www.haberanaliz.com/detay.php?detayid=817>, erişim tarihi: 03.05.2007.; Çağrı Erhan, "İncirlik İleride de Sorun Olacak," *Panorama Dergisi*, Mayıs 2005.

yeninden kalkındırılması ve inşasına ilişkin Irak halkına yapılacak yardımlar detaylandırılmaktadır.¹²⁵⁰ Kısacası bu karardan hareketle, İncirlik'in söz konusu malzemelerin aktarılmasında kullanımına izin vermek söz konusu olabilirken, askerlerin rotasyonu, askerî malzeme nakli gibi konular bu kapsama dahil edilemez.

Rotasyon izninin verilmesinden kısa süre önce, 16 Ekim 2003 tarihinde kabul edilen 1511 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararına bakarsak, bu kararda, Irak'ın egemenlik ve toprak bütünlüğü ile Irak halkının kendi siyasi geleceğini özgürce belirleme ve kendi doğal kaynakları üzerindeki denetim hakkı teyid edilmekte; Irak'ta güvenlik ve istikrarın korunmasına katkıda bulunacak gerekli tüm tedbirleri almak üzere çok uluslu bir gücün kurulmasına yetki verilmekte ve üye ülkelere bu güce katkıda bulunma çağrısı yapılmaktadır.¹²⁵¹ Başka bir ifade ile üyelerden Irak'ta görev yapan çok uluslu güce asker gönderilmesi istenmektedir. ABD askerlerinin rotasyonu için İncirlik'in açılması, çok uluslu güce katkı kapsamında açıklanabilir. Bu sefer sorulması gereken soru, Türkiye'nin bunu yapmaya, yani BM kararına uyup uymamaya ne kadar zorunlu olduğudur.

Gerek 1483 gerekse 1511 sayılı karar BM Sözleşmesi'nin VII. Bölümü çerçevesinde alınmıştır. BM Anlaşmasına göre, Güvenlik Konseyinin barışa yönelik tehdit, barışın bozulması veya saldırı eylemlerine ilişkin konularda VII. Bölüm gereği bağlayıcı karar verme yetkisi vardır. Güvenlik Konseyi VII. Bölüm'den kaynaklanan yetkilerini kullanma yoluna gittiğinde, artık tek tek devletler bu kararlara uymak zorundadırlar.¹²⁵² Ancak BM Anlaşması imzalandığı sırada,

¹²⁵⁰Resolution 1483 (2003) adopted by the Security Council at its 4761st meeting, 22 May 2003.

¹²⁵¹Resolution 1511 (2003) adopted by the Security Council at its 4844th meeting, 16 October 2003.

¹²⁵²Funda Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Tezler Dizisi:4, 1998, s. 140.

Birleşmiş Milletler'in üye devletlerin katkıları ile kendi ordusuna sahip olmasını öngörülmüştür. Buna göre, ülkelerle önceden yapılan anlaşmalarla, ne kadar ve ne şekilde destek vereceklerinin belirlenecek ve Güvenlik Konseyi 39. maddeye göre barışın bozulduğuna dair karar aldığı anda ise üye ülkeler bu yükümlülüklerini yerine getireceklerdir. Ancak bu sistem hayata geçirilememiştir. BM ne kendi ordusuna, ne de devletlerin denetiminde olan ve istediğinde çağırabileceği güçlere sahip olamamıştır. Bu nedenle bugün, Güvenlik Konseyi halen uluslararası barışın bozulduğu veya tehdit altında olduğu tespitini yapabilir ancak üye devletler, olası bir askerî operasyona katılmak zorunda değildirler. BM, katılmanın üyeler için zorunlu olduğu hiç bir zorlama eylemine girişemez.¹²⁵³

Dolayısıyla BM kararlarına rağmen, Türkiye'nin İncirlik Üssü'nü yabancı kuvvetlere açma gibi bir zorunluluğu olamaz. Bununla birlikte, Güvenlik Konseyi'nin çağrısına cevap verme yönünde karar alınabilir. Ancak bu durumda da yabancı askerlerin Türk topraklarında konuşlandırılması için TBMM onayı zorunludur. Anayasanın bu konuyu düzenleyen "Savaş hali ilânı ve silahlı kuvvet kullanılmasına izin verme" başlıklı 92. maddesine göre, "*Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisindedir.*" Bu madde de ayrıca "*Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında*" ifadesi ile bu durumun istisnası da açıklanmıştır. Başka bir ifade ile SEİA veya NATO Anlaşması kapsamına giren durumlarda, İncirlik Üssü'nün kullanımına izin verilmesi için Meclis onayına gerek yoktur. Ayrıca nezaket ziyareti denilebilecek ziyaretlerde bu onay aranmaz.

¹²⁵³ a.g.e., s.154-155.

İncirlik'in kullanımını düzenleyen SEİA Anlaşması, üssün kullanımını NATO Anlaşması'nın amaçları ile sınırlandırmıştır. Dolayısıyla bu izin SEİA'ya dayandırılarak verilemez. 60.000 Amerikan askerinin rotasyonunda İncirlik'in kullanılması nezaket ziyareti kapsamına da girmemektedir. Her ne kadar Dışişleri ve Genelkurmay yaptıkları açıklamalarda süre üzerinde durarak, "sadece uçak değiştirmeye yetecek süre," "24 saat için" gibi ifadeler kullanmış olsalar da, anayasanın yabancı askerlerin kabulüne ilişkin maddesinde böyle bir süre tanımlaması da yapılmamaktadır. Dolayısıyla TBMM'nin onayı zorunludur ve şu anda İncirlik'in bu şekilde kullanılması hukuka aykırıdır.

Bu duruma karşın, 23 Haziran 2003 kararnamesinden sonra uzatma kararnamelerinde de ABD'nin İncirlik üzerine istekleri çeşitli değişikliklerle karşılanmaya devam etti. Kararnamenin süresi dolmak üzereyken, 5 Haziran 2004'te ABD'nin yeni talepleri olduğu yolunda haberler basına yansıdı. Haberlere göre ABD, SEİA'nın kapsamını aşan şekilde, İncirlik'teki asker ve uçak sayısını artırmak ve buradaki filoları sınırsız ve bildirimsiz olarak kullanmak istiyordu. Bunun yanısıra Irak ve Afganistan operasyonlarına destek vermek amacıyla İncirlik Üssü'nün kargo transit geçişleri için kullanılacaktı. SEİA aşan istekler için TBMM onayına ihtiyaç olduğu Washington'a bildirildi. Bununla birlikte, İncirlik'in rotasyon ve lojistik destek için kullanım süresi 22 Haziran 2004'te 7515 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile bir yıl daha uzatılırken, ABD'nin İncirlik'le ilgili isteklerinin ne ölçüde karşılandığı, kararname kamuoyuna açıklanmadığı için bilinmemektedir.¹²⁵⁴

¹²⁵⁴ "İşte ABD'nin yeni talepleri: İncirlik'e 600 Ranger," *Milliyet*, 5 Haziran 2004; Fikret Bila, "ABD ve Güven," *Milliyet*, 6 Haziran 2005.

Bir sene sonra, 18 Nisan 2005 tarihinde 8712 sayılı kararname ile 23 Haziran kararnamesi bir sene daha uzatıldı. Aynı günlerde İncirlik'in 2004 Haziran'ında gündeme gelen kapsamlı lojistik amaçlı kullanımına ilişkin Türk ve ABD'li makamların mutabakata vardığı ve bir anlaşma imzaladıkları haberleri basında yer aldı.¹²⁵⁵ Her ne kadar anlaşma imzalandığı yolundaki haberler, aynı gün ABD Ankara Büyükelçiliği tarafından yalanlandıysa da Elçilik, İncirlik'te bir lojistik merkez oluşturulması yönünde uzun süre önce yapılmış olan bir talebin varlığını doğruluyordu.¹²⁵⁶ Bir gün sonra Elçiliğin internet sitesinde talebin içeriğine dair detayları veren bir bilgi notu yayınlandı. Notta, isteklerine ilişkin henüz bir müzakere ya da anlaşma bulunmadığı vurgulanırken, ABD hükümetinin, Irak ve Afganistan'a yönelik operasyonlara destek sağlamak amacıyla kargo transit geçişleri için Haziran 2004'te Türk hükümetinden İncirlik'i kullanma yetkisi istediği doğrulanmaktaydı. Diğer ayrıntılar şu şekilde sıralanıyordu:¹²⁵⁷

- *Mevcut düzenlemeler çerçevesinde yapılan teklif, destek malzemesi taşıyan ticari uçakların İncirlik'e inmesine izin verilmesi şeklindedir. Bu malzeme daha sonra askerî kargo uçaklarıyla ABD operasyonlarını desteklemek amacıyla Irak ve Afganistan'a taşınacaktır.*
- *Operasyon bölgelerinden askerî uçaklarla İncirlik'e getirilen kargonun da ticari uçaklarla taşınmasına izin verilmesi teklif edilmiştir.*
- *Bu uçuşlarda asker, mühimmat ya da mürettebat dışında personel taşınmayacaktır.*
- *Kargo, Irak ve Afganistan'da devam eden operasyonları yürüten koalisyon güçlerine destek sağlayacak malzeme ve donanımla sınırlıdır.*
- *Üste herhangi bir değişiklik yapılması gerekmemektedir.*
- *ABD'nin önerilen kargo merkezini İran ve Suriye'ye karşı operasyonlar için kullanmayı planladığı yolundaki iddialar asılsızdır.*
- *Üsse iniş ve kalkış yapacak uçaklar için blok izin talep edilmiştir.*

¹²⁵⁵ “ABD'nin İncirlik mutabakat belgesi,” *Hürriyet*, 22 Nisan 2005

¹²⁵⁶ ABD Ankara Büyükelçiliği Basın Açıklaması, 22 Nisan 2005, http://turkish.turkey.usembassy.gov/pr_04222005tr.html; erişim tarihi: 08.02.1010.

¹²⁵⁷ “İncirlik, İran ve Suriye için yok,” *Milliyet*, 23 Nisan 2005

Mayıs ayında Amerikalı ve Türk yetkililer konuya ilişkin anlaşmaya vardılar. 12 Mayıs 2005 tarihinde Dışişleri Bakanlığı internet sitesinde “Karar Metni ve Bilgi Notu” başlığı ile yayınlanan metinde İncirlik’in kullanımına ilişkin ABD, İngiltere ve Kore’ye verilecek destek şu şekilde açıklanıyordu:¹²⁵⁸

“İngiltere uçuş ekiplerinin konaklaması ile yakıt ikmali ve uçak bakım imkanlarından yararlanmak amacıyla 10. Tanker Üs Komutanlığı/İncirlik’i kullanma talebinde bulunmuştur.

Irak’ta barış ve istikrarın tesis edilmesi amacıyla Çokuluslu Güç’e katkıda bulunmakta olan Kore Cumhuriyeti ise, Irak’taki birliğinin acil bir durum halinde Türkiye üzerinden tahliyesini talep etmiştir.

ABD ise kargo uçaklarıyla İncirlik’e getireceği lojistik malzemeyi C-17 tipi nakliye uçaklarıyla Irak’a ve Afganistan’a taşımaya talep etmiştir. Söz konusu talep silah, mühimmat ve personel taşınmasını öngörmemektedir. Kargo sadece çadır, yiyecek , içecek, kıyafet ve yedek parça gibi lojistik ikmal malzemesi ile sınırlı olacaktır. ABD tarafınca bu kapsamda yapılması öngörülen uçuşlara ilişkin bilgiler mevcut uygulamalar çerçevesinde bir ay önceden ilgili birimlerimize ulaştırılacak ve uçuş izinleri gerekli incelemeyi müteakip verilecektir. Söz konusu uçuşlar ile ilgili muhtemel değişiklikler ABD tarafınca zamanında ilgili makamlarımıza iletilecek ve uygun görülecek düzenlemeler yapılacaktır.

Bu kapsamda gerçekleştirilecek uçuşlarla ilgili olarak uçuşların tipi, kalkış ve varış mahalleri, uçuşların tarih ve saatleri ile kargonun muhteviyatı yetkili Türk makamlarının bilgisi ve denetimi dahilinde olacaktır. ABD’nin halen gündemde olan İncirlik Üssü’nden yararlanma talebi Irak ve Afganistan’a yönelik sadece lojistik destek faaliyetleri ile sınırlıdır. Bu faaliyetler uluslararası hukuka uygun olarak ve Türk makamlarıyla tam bir işbirliği ve koordinasyon içinde gerçekleştirilecektir.”

Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, verilen izne 23 Haziran 2003 tarihli 5755 sayılı ilk kararname dayanak olarak sunulmaktaydı. Bu kararnamenin 18 Nisan 2005 tarihinde alınan 8712 sayılı kararname ile uzatıldığı ve

¹²⁵⁸ Söz konusu açıklama Dışişleri Bakanlığı web sitesinde yer alan basın açıklamaları bölümünden kaldırılmıştır. Açıklama metni için bakınız; Küresel Barış ve Adalet Komisyonu, http://www.kureselbarisveadalet.org/index.php?Itemid=58&id=157&option=com_content&task=view&month=9&year=2015, erişim tarihi: 27.01.2010; Elekdağ, “İncirlik Üssü’nün...”

uzatmaya ilişkin kararnamelemler ile hiçbir ek düzenleme getirilmediği kaydedilmektedir. Açıklamada verilen iznin gerekçesi şu şekilde açıklanıyor:

- *Teröre karşı savaşta uluslararası toplumla birlikte BM ve NATO Kararları doğrultusunda üstlendiğimiz sorumluluklar,*
- *Irak'ın toprak bütünlüğü ve siyasi birliğinin korunması ile istikrar ve güvenliğe kavuşmasının ülkemiz için olduğu kadar bölgesel ve global barış açısından taşıdığı önem,*
- *Dostumuz ve komşumuz Irak ile mevcut iyi ilişkilerimiz ile Irak halkıyla dayanışmamız Afganistan'ın istikrarı ve iç barışının temininin taşıdığı önem,*
- *Dostumuz Afganistan ile mevcut iyi ilişkilerimizin yanı sıra Afgan halkıyla dayanışmamız,*
- *Dostumuz ve müttefikimiz İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'yle, gerek ikili ilişkilerimiz gerek bölgesel ve uluslararası ilişkileri ilgilendiren konularda paylaştığımız evrensel değerler ve dayanışma ,*
- *Kore ile yakın ilişkilerimiz ve dostluğumuz göz önüne alınmıştır.¹²⁵⁹*

Böylelikle İncirlik Üssü, TBMM kararı olmadan gizli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile hukuki dayanaktan yoksun bir şekilde lojistik merkez (*hub*) haline getirilmiş oldu. Yukarıda İncirlik'in Amerikan askerlerinin rotasyonuna kararname ile izin verilmesinde sayılan hukuki sakıncılar bu durum için de geçerlidir.¹²⁶⁰ Burada söz konusu malzeme askerî mühimmat niteliği taşımasına ve mürettep dışında askerî personel bulunmamasına karşın, malzeme askerî uçaklarla gelecek ve Amerikan Ordusuna mensup mürettep tarafından kullanılacaktır. Bu nedenle Anayasa'nın 92. maddesine göre Meclis onayı şarttır.

Anlaşmanın uygulamaya konması ile birlikte, kargo dağıtım merkezi görevi Almanya'daki *Rhein* Hava Üssü'nden İncirlik'e geçmiştir. Irak operasyonunu desteklemek maksadı ile İngiltere *Charleston* üssünden gelen kargolar, İncirlik üzerinden Irak'taki pek çok noktaya taşınmaya başlamıştır. İki haftalık rotasyon

¹²⁵⁹ “Dışişleri Bakanlığının İncirlik Açıklaması,” *Vatan*, 12 Mayıs 2005.

¹²⁶⁰ Bkz.yuk.s.437.

esasına göre görev yapan uçuş mürettebatının yanısıra, 30 ila 120 gün arasında değişen sürelerle görev yapan kargo misyonu destek personeli de İncirlik'te konuşlandırılmıştır.¹²⁶¹ Gerektiğinde Afganistan'a da kargo naklinde kullanılan İncirlik, bölgeye yakın konumu ile Amerikan kuvvetleri için önemli bir zaman ve yakıt tasarrufu sağlamaktadır.

2007 Mayıs ayında Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesinde konuşan ABD'nin Avrupa ve Avrasya'dan sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Daniel Fried verdiği bilgilere göre, daha önce Almanya *Rhein* Hava Üssü'nden 9-10 uçakla taşınan kargo, İncirlik sayesinde 6 uçakla Irak'a ulaştırılabilmektedir. Böylelikle yılda 160 milyon dolar tasarruf sağlamaktadır. Türkiye'nin sağladığı blok uçuş izni (*blanket over-flight clearances*) sayesinde kargo nakli hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir. 2007 yılı itibarı ile Irak'a gönderilen tüm kargonun %74'ü İncirlik üzerinden gönderilmiş ve İncirlik'ten kalkan KC-135 kargo uçakları, 3.400 sorti yaparak Irak'ta ve Afganistan'da görev yapan Amerikan kuvvetlerine 40 milyon galon yakıt taşımışlardır.¹²⁶² 2010 Mart ayında, ABD Temsilciler Meclisi Silahlı Hizmetler Komitesinde konuşan ABD Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Duncan McNabb, ABD'nin bölgedeki hava desteğinin %46'sının İncirlik üzerinden sağlandığını ifade etmiştir.¹²⁶³ Bugün hala İncirlik Üssü kargo merkezi olarak Amerikan kuvvetleri tarafından kullanılmaya devam etmektedir.

¹²⁶¹ Jessica Switzer, "New mission arrives at Incirlik," *Incirlik Air Base 39th Air Base Wing Public Affairs*, 15 June 2005, <http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2005/06/mil-050615-afpn01.htm>, erişim tarihi: 21.01.2010.

¹²⁶² *Testimony for Daniel Fried: U.S.-Turkish Relations and the Challenges Ahead*, U.S. House Of Representatives, House Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Europe, March 15, 2007.

¹²⁶³ "ABD İncirlik için malumu ilan etti," *Hürriyet*, 18 Mart 2010.

2011 yılının sonuna kadar Irak'tan tüm Amerikan kuvvetlerinin çekilecek olması İncirlik Üssü'nün bu çekilmeye ne şekilde yer alacağını gündeme getirmiştir. 2009'da kısmi başlayan çekilme, 2010 Ağustos ayında askerlerin büyük kısmının çekilmesi ile devam edecektir. Irak'ta görev yapan 142.000 askerinin 30.000'i Afganistan'a kaydırılırken, kalanlar kıtadaki birliklerine döneceklerdir. 2009 başlarında Türk ve Amerikan makamları arasında çekilme konusunda fikir teatilerinin yapıldığı basına yansımıştır.¹²⁶⁴ Bununla birlikte, konuya ilişkin gelişmeler kamuoyuna yansımamaktadır. Çekilmenin Türkiye üzerinden yapılması durumunda kesinlikle TBMM'nin onayı gerekli olacaktır.

II. Irak Savaşı'nın gündeme geldiği andan itibaren Türkiye ile Washington arasındaki pazarlığın temel maddelerinden biri olan İncirlik Üssü, 1 Mart tezkeresi sonrasında Türkiye'nin ABD'ye bu savaşta verdiği desteğin de kanıtı olmuştur. Halen Irak'taki ABD kuvvetlerine destek amacıyla kullanılan İncirlik'in yakın gelecekte de ABD'nin Ortadoğu planları açısından önemini koruyacağını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, özellikle Irak'ta kurulan yeni üslerin ardından İncirlik'in operasyonel değerinin Soğuk Savaş'ın zirvede olduğu yıllara nazaran düştüğünü söylemek mümkündür. Ancak, İncirlik Üssü'nün Türk-Amerikan ilişkilerindeki yerini sadece üssün operasyonel önemi ile değerlendirmek, Amerikan üslerinin taşıdıkları sembolik değerleri ve yerine getirdikleri işlevleri gözardı etmek anlamına geldiğinden eksik bir okuma olacaktır. İncirlik'in iki ülke arasındaki ilişkilerdeki yerini açıklamak için ABD'nin tüm dünyada izlemekte olduğu üs politikasının temellerine bakmak gerekmektedir.

¹²⁶⁴ "US seeks to withdraw from Iraq using Turkish soil," *Today's Zaman*, 12 Şubat 2009.

SONUÇ: ABD’NİN ÜS POLİTİKASI VE İNCİRLİK

Amerikan üsleri, tüm dünyada buldukları ülkelerin askerî, ekonomik ve siyasi anlamda Amerikan hegemonyasına entegrasyonunda önemli bir işlev üstlenmişlerdir. Türkiye’nin NATO’ya girmesinden itibaren ülkedeki en önemli üs olması nedeniyle bu süreç İncirlik Üssü üzerinden okunabilmektedir. Bu çerçevede İncirlik Üssü, sadece çevre ülkeler üzerinde ABD’nin hegemonyasını kurmasında aracı olmamış, bizzat Türkiye’nin bu hegemonyaya dâhilinde ekonomik, askeri ve siyasi dönüşüm sürecinin bir parçası olmuştur.

Türkiye’nin, NATO’ya üyelik pazarlığının bir sonucu olarak, 1951 baharında Adana’da inşaatına başlanan İncirlik Üssü, Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD için bölgenin en önemli hava üslerinden biri olmuştur. Üs, hem NATO’nun kanat ülkesinde yer alarak Sovyetlere yakınlığı ile hem de Ortadoğu bölgesine en hâkim mevzideki hava üssü olması bakımından dönem boyunca değerini korumuştur. İncirlik havzasının ılıman iklimi ve yılın çoğu zaman açık gökyüzü her mevsim uçuşları mümkün kılarken, bölgenin kara ve demiryolları ile bağlantısı ve Türkiye’nin en büyük limanlarından olan Mersin limanına yakın konumu, İncirlik’i stratejik açıdan eşsiz bir konuma taşımıştır.

Bu durum İncirlik’i her zaman ABD’nin bölgesel hesaplarında kritik bir konumda tutmuştur. İstihbarattan, eğitim faaliyetlerine, depolamadan, harekât noktası olarak hizmet vermeye pek çok fonksiyonu aynı anda yerine getirmiştir. Bu nedenle, Türkiye’de Soğuk Savaş’ın ilk yıllarında yaklaşık 30 üs ve tesis kurulmasına ve 25.000 Amerikan askeri Türk topraklarında bulunmasına karşın,

İncirlik Türkiye'deki Amerikan gücünün sembolü olmuştur. Türkiye'deki üslerden bahsetmek çoğu zaman İncirlik'ten bahsetmek demektir. Soğuk Savaş içinde yıllar ilerledikçe Türkiye'deki diğer üslerin kapanmaya başlaması ile birlikte İncirlik doğrudan, Türkiye'deki Amerikan varlığı ile özdeş hale gelmiştir. Bu nedenle, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin inşa ettiği hegemonyayı Türkiye özelinde İncirlik Üssü üzerinden okumak mümkündür.

II. Dünya Savaşı sırasında ABD, Kuzey Atlantik'ten Avrupa'ya, Pasifik'ten Latin Amerika'ya ve oradan Kuzey Afrika'ya, Hindistan'dan Güney Çin'e uzanan bir üs ağı oluşturmuştur. Savaşın ardından ABD ile Sovyetler arasında yeni dönemin düzeni üzerine rekabetin doğması ile birlikte Washington savaş sırasında sahip olduğu bu üslerin çoğundan Amerikan kuvvetlerini çekmeyerek, bu ülkeleri kendi hegemonik sistemi içinde tutmaya yönelmiştir. Savaşın yıkımı altında ezilmiş Avrupa ülkeleri, ABD'nin ekonomik yardımları ile toparlanırken, askeri ve ekonomik ittifaklar ile sisteme bağlanmışlardır. ABD'nin kendini sistem içinde eşit konumda göstermesi ve "özgür dünyanın" her ülkesinin dışarıdan saldırılara karşı Batı ittifakının, en önemlisi ABD'nin, garantisi altında olduğuna dair yarattığı inanç, diğer ülkelerin kendi hegemonyasına dâhilinde rıza göstermelerini ve böylelikle sistemin sağlam bir temele oturmasını sağlamıştır.

Hegemonyanın temel ayaklarından birini, hegemonunun sistem dışında çıkanlar üzerinde güç kullanma potansiyelini somut şekilde gösteren üsler oluşturmaktadır. Komünizm tehdidi, Batı bloğu içinde binlerce askeri üssün ev sahibi ülkelerin rızası ve hatta isteği ile kurulmasına olanak vermiştir. Buralarda görev yapan askerler, buldukları toprakların sermaye, mallar ve hizmetler için devasa bir

pazara dönüşmesinde rol oynamakla kalmamışlar, aynı zamanda Amerikan askerî gücünün gölgesini hissettirerek kapitalist ekonominin sağlıklı bir şekilde işleminde etkili olmuşlardır. Çoğu zaman üslerin bu değerleri, gücün doğrudan kullanımında sağladıkları avantajdan çok daha önemlidir. Bir örnekle açıklamak gerekirse, ABD'nin üs sistemini iki ana ayağını oluşturan Japonya ya da Almanya'daki gibi büyük üsler Soğuk Savaş boyunca gerçek bir savaşın içinde hiç kullanılmamışlardır.

II. Dünya Savaşı'na dâhil olmamayı başaran Türkiye, ABD'nin savaş sonrası ortama ilişkin kararsızlıklar taşıdığı dönemde, Amerikan planlarının tamamen dışında kalmıştır. ABD'yi Avrupa rekabetinin dışında tutan politik geleneğin getirdiği baskı ve dünya meselelerine ilişkin küresel anlamda politik tecrübesizliği, diğer ülkelerin savunulmasına dair taahhütlerin daha önce görülmemiş bir coğrafyaya genişletilmesinde tereddütlerin doğmasına neden olmuştur. Ayrıca ABD'nin ilk dönemde Sovyetler Birliği ile bir uzlaşmaya varabileceği düşüncesine sahip olması da bu tavırda etkili olmuştur. Sovyetlerle rekabetin kaçınılmazlığını görülmesi ile birlikte ABD, kendi pazarı olarak gördüğü coğrafyayı, ekonomik sistemine ve değerlerine sıkıca bağlayacak şekilde dönüştürme süreci içine girmiştir. Türkiye, ancak bundan sonraki süreç içinde ABD için anlam kazanmaya başlamıştır.

1949 Ağustos'unda Sovyetler Birliği'nin ilk atom bombasını başarı ile patlatması üzerine yakalanan nükleer denge, konvansiyonel bir savaşa ihtimalini doğururken, stratejik bombardıman önemli hale gelmiştir. Türkiye'nin hem sağlayacağı üsler, hem de bir kara savaşında Sovyetlere göstereceği dirençle önemli bir avantaj sağlayabileceğine ilişkin görüşler bu dönemde kendine daha fazla taraftar bulmaya başlamıştır. Bununla birlikte Washington, Türkiye'ye her hangi bir

savunma garantisi vermeden, taleplerinin yerine getirilmesi beklentisi içindedir. Bu nedenle ilk başlarda, buralarda üsler kurarak bunları kullanmak için Türkiye ile anlaşma yapma arayışı içine girmiştir. Ancak görüşmeler, Ankara'nın bir savunma ittifakına dâhil olmadan, her zaman bu üsleri kullandıracağına hiç bir garantisi olmadığı gerçeği ile Washington'u karşı karşıya bırakmıştır. Tarafsızlığın bile ABD için maliyetinin büyük olacağına ortaya konmasının ardından Türkiye NATO üyeliğine, ABD ise istediği üslere kavuşmuştur.

Bu büyük bir dönüşüm sürecini de beraberinde getirmiştir. ABD, Türkiye'nin stratejik avantajlarından yararlanmak istiyorsa, tarafsızlığı seçemeyecek şekilde hegemonyaya dâhil edilmesi gerekmektedir. Sovyet tehdidi karşısında NATO sayesinde rahat nefes alacağını düşünen Ankara, bu sürece gönüllü dâhil olacaktır. Türkiye'nin dört bir yanında bir anda askeri üs ve tesisler inşa edilmeye başlanması ile birlikte Türk ordusu bir modernizasyon, yeniden organizasyon ve eğitim süreci içine sokulmuştur. Binlerce Amerikan askeri aynı dönemde, bu sürecin bir parçası olarak Türkiye'de görev yapmaya başlamışlardır. Türk ordusunu NATO'ya uyumlu hale getirmek için yapılan çalışmalar, askeri yardımlar, eğitimler ve tüm diğer eşgüdüm faaliyetleri aynı zamanda Türkiye'yi ekonomik ve siyasi anlamda dönüştüren sürece paralel olarak ilerlemiştir.

Türkiye'deki üsler, dünyadaki diğer Amerikan üsleri gibi, bu ekonomik ve askeri değişimin önemli parçaları olmuşlardır. Her şeyden önce şunu unutmamak gerekir ki bir üssün etki sahası kapladığı alanın; varlık sebebi ise açıklanan gerekçenin çok ötesindedir. Bir ülkede bir Amerikan üssünün varlığı, Amerikan çıkarlarının o ülkede korunduğunun en önemli göstergesidir. Türkiye'deki üslerin

faaliyete geçmesi ile birlikte, Ankara’da liberal ekonomiye geçiş için adımlar daha cesurca atılmaya başlamıştır. Her ülkede bulunduğu itaatkar elitler vasıtasıyla hegemonyasını koruyan ABD, Türkiye’de yeni zenginleşerek iktidara gelen sınıfın liberal ekonomiden beklentileri sayesinde Demokrat Parti döneminde, büyük bir rahatlıkla Türkiye’nin ekonomik ve askeri entegrasyonunu tamamlamıştır. Bundan sonra Türkiye, ABD için en sadık müttefiklerden biri haline gelmiştir.

Soğuk Savaş döneminde Sovyetleri çevreleme politikasının bir parçası olarak sunulan ittifaklar, sistem içindeki ülkeleri ekonomik, askeri ve siyasi açıdan birbirlerine bağımlı kılmıştır. Paylaşılan ideolojik söylem ve tek tipleştirilen kültürel değerler ile kurulan hâkimiyetin kökleri daha da sağlamlaştırılmıştır. Bu sistemi tarih boyunca görülen örneklere göre daha güçlü kılan ise, ortak rızaya dayalı şekilde oluşturulan çok sayıda uluslararası kurum sayesinde sistemin işleyişinin bozulmasının önüne geçilmiş olmasıdır. ABD, kurduğu bu güç konfigürasyonu sayesinde Washington’un merkezde olduğu küresel bir ekonomiyi yaymayı başarmış ve sistem bir kez işlemeye başladıktan sonra çok az müdahalede bulunması gerekmiştir.

Ülkeler arasında bu çoklu karmaşık bağlardan birini de Amerikan üs ağı oluşturmaktadır. Aynı zamanda, askerî ittifakların parçası halinde olan bu üsler, ittifaka dâhil tüm ülke ordularını dönüştürmede ve tek tipleştirmekte önemli rol oynamaktadırlar. ABD tarafından inşa edilen ve Amerikan askerî sistemi doğrudan yansıtan üslerin, NATO askerî planlarında yer almaları ve bazılarının bir süre sonra buldukları ülkelerin ordularına devredilmeleri bu dönüştürme işlevlerini kolaylaştırmaktadır. Dönüştürme sadece askeri boyutuyla sınırlı kalmamakta, ülkenin

bütün kararları üzerinde etkili olacak sonuçlar doğurmaktadır. Bir ülkede Amerikan üslerinin açılması beraberinde o ülkenin Amerikan şirketlerine ve sermayesine açılmasını getirmektedir. Üs Kapatma ve Düzenleme Raporunda yer alan ifadeye ki gibi “*Bir üs yapısı askerî düşüncenin ötesinde anlam taşır. Her şeyden önce ikili, uluslararası, kültürel ve ekonomik sonuçları olan siyasi bir düzenlemedir.*”¹²⁶⁵ Türkiye’deki üslerin açılmasını takip eden bir kaç yıl içinde Menderes hükümeti önce petrol gibi yaşamsal kaynakların işletilmesindeki devlet tekeli kaldırılmış, aynı yıl bir California firması ile petrol rafineleri inşa etme anlaşmasını varılmıştır. Bunu bir yıl sonra Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun değişmesi izlemiş ve yabancı sermaye üzerindeki kısıtlamalar kaldırılarak, yerli sermaye ile eşit şartlar getirilmiştir.¹²⁶⁶ Sadece Menderes dönemi için değil, izleyen hükümetlerin dönemlerine dair de bu ekonomik dönüşümün pek çok örneğini vermek mümkündür. Üslerin varlığı sadece askerî değil aynı zamanda ekonomik anlamda da dost ve müttefiklerin belirleyicisidir. Başka bir ifade ile Amerikan üssüne sahip olan iki ülke birbiri ile ticaret yaparlar, aynı ortak değerler üzerinden konuşurlar ve birbirleri ile savaşa girmezler. Bunun dışında hareket etmek isteyen olduğunda ve ABD, uluslararası kurumlar çerçevesinde sorunlu ülkeyi yoluna getiremediğinde, askerî yaptırımlarını “sadık müttefiki” üstünde kullanmaktan çekinmeyecektir. Türkiye’nin 1974’te Kıbrıs Harekâtı sonrasında yaşadığı da bunun bir örneğidir.

İncirlik, kuruluşundan itibaren, Türk-Amerikan ilişkilerindeki havayı doğrudan yansıtan bir platform niteliğinde olmuştur. Türkiye’nin Batı ittifakına dâhil olma heyecanı taşıdığı ilk yıllar, Amerikan kuvvetlerinin geniş kullanım ayrıcalıklarına karşın İncirlik’in kullanımı tartışma konusu değildir. Bu durumda,

¹²⁶⁵ *Base Realignment and Closure Report*, May 2005.

¹²⁶⁶ Ahmad, *a.g.e.*, s.170-171.

İncirlik'in dâhil olduğu Türkiye'deki üslerin tabi oldukları anlaşmalarının çoğunun TBMM onayına sunulmaması ve kamuoyundan gizlenmesi de etkili olmuştur. 1960'lı yıllarla birlikte muhalefetin sesinin yükselmesi, Amerikan askerlerinin karıştığı olayların kamuoyunda infial yaratması ile birlikte İncirlik'in hukuki statüsü sorgulanır hale gelmiştir. Tartışmaların sembol söylemi hiç şüphesiz, İşçi Partisi'nin İncirlik için 'Amerikan üssü' tanımlamasına karşılık dönemin Başbakanı Demirel'in "Türkiye'de üs yoktur, tesis vardır" sözleridir. O dönemden bugüne İncirlik üzerine sorulan soruların merkezinde statüsüne ilişkin bu tartışma vardır. Gerçekten de özellikle ilk dönem için İncirlik bir NATO üssü mü, Amerikan üssü mü, Türk üssü mü yoksa bir tesis mi cevabını vermeyi zorlaştıracak kadar karmaşık bir durum söz konusudur. İncirlik inşaatının tamamlanmasının ardından 27 Aralık 1954 tarihinde Türkiye'ye devredilmiş ulusal bir hava üssüdür. Ancak bu dönemde, 23 Haziran 1954 Askeri Tesisler Anlaşması ile Amerikalılar tarafından kullanımına ilişkin imtiyazlar sağlanmış ve müşterek kullanılacak üs olarak nitelendirilmiştir. İncirlik'te Amerikan askerleri ise NATO'ya değil Amerikan kuvvetlerine bağlı personel olarak görev üstlenmişlerdir. Ancak ABD'nin kullanımı NATO amaçları ile sınırlandırılmıştır.

NATO amaçları doğrultusunda kullanılmasına izin verilmesine karşın İncirlik Üssü, Soğuk Savaş dönemi boyunca istihbarat faaliyetleri dışında hiç bir NATO faaliyetinde kullanılmamıştır. Bununla birlikte İncirlik'ten, 1958'de Lübnan'ın bombalanmasında, Kara Eylül'de Ürdün'e silah sevkiyatında, 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarında acil inişlerde, İran devriminde Amerikan vatandaşlarının ülkeden çıkarılmasında yararlanılmıştır. Bu dönemde üssün kullanımı konusunda ABD'nin

sahip olduğu geniş imtiyazlar ve Türkiye'nin sınırlı kontrolü haksız olmayan biçimde İncirlik'in "Amerikan üssü" olarak nitelendirilmesine neden olmuştur.

1960'lı yıllarla birlikte ülkede yükselen Amerikan karşıtlığının hedefi haline gelen İncirlik'in hangi şekilde kullanıldığı sorusu TBMM gündemine taşınmıştır. Bu soru, ABD ile Türkiye arasındaki bütün anlaşmalarının tek bir çatı altında toplanarak OSİA'nın imzalanmasına giden sürecin başlangıcıdır. Demirel'in "üs yok, tesis var" açıklaması bu döneme rastlamaktadır. Bu açıklama ABD'nin üs ve tesis kavramlaştırmasına dayanmaktadır. Buna göre üs, kullanıcı ülkenin erişiminde sınırlama olmadığını ve operasyon serbestliğine sahip olduğunu ifade eder. Tesis kavramı ise ev sahibi ülkenin tam egemenliğinin söz olduğunu ve kullanıcı ülkenin erişiminin anlaşmalarla belirlendiği durumlar için kullanır. Bu kavramlaştırmaya göre İncirlik gerçekten de ABD'nin kullanımını açısından üs değil, tesis statüsündedir. Ancak bu yeni kavram üretiminin, ABD tarafından üslerin çağrıştırdığı olumsuz anlamlardan uzaklaşma çabasının bir sonucu olduğu göz önünde tutulmalıdır.

Önce 1969 yılında imzalanan OSİA daha sonra 1980'de imzalanan SEİA ile İncirlik'in statüsü yeniden tanımlanarak, üs üzerinde Türkiye'nin kontrolü artırılmıştır. Bugün İncirlik, NATO savunma planları kapsamında, SEİA ile belirlenen koşullar çerçevesinde ABD kullanımına tahsis edilmiş Türk Silahlı Kuvvetlerine ait bir hava üssüdür. Üssün bu statüsü gerek Türk gerek Amerikalı resmi makamlar tarafından yapılan açıklamalarda da desteklenmektedir. Dolayısıyla bu sınırlar dışında üssün kullanımı için TBMM'nin özel iznine gerek vardır. 1991 yılında Körfez Savaşı sırasında kullanımı buna örnek olarak gösterilebilir. İncirlik'in, 2003 Irak Savaşı sonrasında bölgeye asker rotasyonu ve malzeme taşınması için ana

sevkiyat noktası olarak, SEİA kapsamına girmediği ve TBMM onayı olmadığı için hukuki açıdan uygun değildir.

Bugün ABD'nin kullandığı dünyadaki en büyük 13 üs arasında yer alan İncirlik, Orta Asya ve Ortadoğu bölgesinde Amerikan kuvvetlerine açık olan en büyük hava üssüdür. Türkiye'de görev yapan 1.600 Amerikan askerinin yaklaşık 1.500'ü İncirlik Üssü bünyesinde görev yapmaktadır.¹²⁶⁷

ABD'nin Denizaşırı Büyük* Üsleri				
2009				
	Adı	Sınıfı	Ülkesi	Değeri (Milyar Dolar)
1	Kadena	Hava	Japonya	5.316,7
2	Misawa	Hava	Japonya	4.479,8
3	Yokosuka	Donanma	Japonya	3.923,1
4	Yokota	Hava	Japonya	3.768,7
5	Ramstein	Hava	Almanya	3.000,1
6	Diego Garcia	Donanma	Hint Okyanusu Toprakları	2.665,4
7	Guantanamo	Donanma	Küba	2.619,9
8	Thule	Hava	Yunanistan	2.582,6
9	Osan	Hava	Güney Kore	2.434,0
10	Kwajalein Atolü	Kara	Marshall Adaları	2.427,3
11	Camp Foster	Deniz Piyade	Japonya	1.953,5
12	Lankenheth	Hava	İngiltere	1.975,2
13	İncirlik	Hava	Türkiye	1.743,8

*ABD Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan Üs Yapısı Raporlarında (*Base Structure Report*) üs sınıflandırmasında tesis ikame değeri (*plant replacement value-PRV*) kıstası kullanılmaktadır. Buna göre toplam PRV'si 1.690 milyar dolar üzerinde olan üsler büyük (*large sites*); PRV'si 1.690 milyar dolar ile 910 milyon dolar arasında olanlar orta (*medium sites*), 910 milyondan az olanlar ise küçük (*small sites*) olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre ABD'nin 2009 yılı itibari ile yabancı ülkelerde 13 büyük, 19 orta ve 620 küçük olmak üzere toplam 716 adet üssü bulunmaktadır.

TABLO-9¹²⁶⁸

¹²⁶⁷ *Active Duty Military Personnel Strengths ...*, 2009.

¹²⁶⁸ *Base Structure Report Fiscal Year 2009 Baseline*, Department of Defense, 2009.

Askeri personel sayısının azlığı, sabit bir filonun görev yapmamasından kaynaklanmaktadır ve üssün stratejik öneminin bir göstergesi değildir. İncirlik Üssü, ABD planları açısından hala değerlidir ve Irak ve Afganistan başta olmak üzere bölgede sahip olunan diğer üslere rağmen önemini yakın gelecekte de koruyacaktır. Bu durum Türkiye'nin yeni dönemde daha ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmasına sebep olabilir. Her şeyden önce her ne kadar İncirlik bir NATO üssü olsa da, geliştirilen konsept belgeleri ile ittifakın görev alanının ve tehdit tanımlamasının genişletilmiş olması üssün kullanım alanını da doğrudan etkilemektedir. Ayrıca sorun sadece NATO operasyonlarından kaynaklanmamaktadır. ABD'nin terörizme karşı savaş söylemi adı altında tek taraflı politikalarını devam ettirmesi halinde, ekonomik kırılganlığın getirdiği baskı ile birlikte diğer devletlerle ilişkilerinde daha militarist bir dil benimsemesi kaçınılmazdır. NATO veya BM kararları olmadığı durumlarda da ABD'nin uluslararası hukuku çiğneyerek savaş açabileceğini ve İncirlik Üssü'nü kullanmak isteyeceğini Irak Savaşı sürecinde yaşananlar ortaya koymuştur.

Bush dönemi ile ciddi bir sarsıntı geçiren Amerikan hegemonyasının yerini sağlamlaştırması küresel ve bölgesel güçlerin giderek artan baskısı altında kolay görünmemektedir. Sistemin işleyişi üzerindeki bu rekabetin giderek kızıştığı bir dönem içinde ABD için iki seçenek söz konusudur; hegemonyası üzerinde ülkelerin rızasını yenileme veya askeri gücü daha çok kullanarak imparatorluğa dönüşüm evrimini tamamlama. Her iki durumda da ABD'nin tüm dünyaya yayılan üs ağından yararlanma beklentisi içinde olacağı açıktır. Türkiye'de ise bu süreç yansımaları İncirlik Üssü üzerinden gösterecektir. Türkiye'nin en tartışmalı üssü, varlığını koruduğu süre boyunca Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde etkisini sürdürecektir.

EK 1: ABD DENİZAŞIRI ÜS ve TESİSLERİNİN ÜLKELERE GÖRE KARŞILAŞTIRMALI DAĞILIMI¹²⁶⁹

	2001			2009		
	Ülke	Sayı	Tür	Ülke	Sayı	Tür
AVRUPA	Almanya	269	Ordu		186	Ordu
		56	Hava		49	Hava
	Avusturya	1	Hava		-	
	Belçika	11	Ordu		10	Ordu
		9	Hava		8	Hava
	Danimarka	3	Hava		2	Hava
	Grönland	1	Hava		1	Hava
	Fransa	1	Hava		-	
	Hollanda	9	Ordu		6	Ordu
		4	Hava		3	Hava
	İtalya	16	Ordu		15	Ordu
		6	Donanma		36	Donanma
		30	Hava		32	Hava
	İngiltere	1	Ordu		-	
		3	Donanma		6	Donanma
		48	Hava		41	Hava
	İspanya	4	Donanma		3	Donanma
		2	Hava		2	Hava
	İzlanda	1	Donanma		1	Donanma
	Lüksemburg	3	Ordu		1	Ordu
Norveç	7	Hava		3	Hava	
Portekiz	1	Donanma		1	Donanma	
	20	Hava		20	Hava	
Türkiye	18	Hava		19	Hava	
Yunanistan	1	Donanma		6	Donanma	
	2	Hava		1	Hava	
Top.	527			452		
ASYA/PASİFİK						
	Antikler	1	Hava		1	Hava
				Aruba	1	Hava
	Avustralya	1	Donanma		3	Donanma
		3	Hava		3	Hava
Bahamalar	1	Donanma		6	Donanma	

¹²⁶⁹ Tablodaki veriler ABD Savunma Bakanlığı 2001 ve 2009 Raporlarından derlenmiştir. Kategorilerine göre büyük, orta, küçük ve daha küçük tesis ayrımı yapılmadan genel toplamlar oluşturulmuştur. Dolayısıyla devasa bir donanma üssü de, bir basın merkezi ofisi de (1) olarak sayılmıştır. Ayrıca bir ülkede bir küçük üs kapatılıp, yerine bir büyük üs açıldığı durumlar söz konusu olmasına rağmen, burada sayı eşit kalmış gibi gözükabilir.. Türkiye örneğinde, 2001 döneminde 9 büyük, 9 küçük üs vardır. 2009 raporuna göre bu dönemde bir büyük üs kapatılıp, 2 yeni küçük tesis kurulmuştur. Ancak aradaki fark toplama bakıldığında -1- olduğunda -1- yeni tesis kurulmuş yanlışlığı doğabilir. 2009 yılında raporda isimleri ilk defa geçen ülkelerin isimleri ilgili sütunun altında yer verilmiştir. Bir ülkenin adının raporda ilk defa geçmesi üssün yeni kurulduğunu göstermemektedir. Pek çok ülkede Amerikan üslerinin varlığı açıkça bilinmesine karşın, raporda isimleri geçmemektedir. Tablo bu şekilde okunmalıdır. *Base Structure Report Fiscal Year 2001 Baseline*, Department of Defense, 2001; *Base Structure Report Fiscal Year 2009 Baseline*, Department of Defense, 2009.

	Hint Okyanusu Toprakları (Diego Garcia)	1	Donanma		1	Donanma
	Endonezya	1	Donanma		1	Donanma
				Hollanda Antilleri	1	Hava
	Hong Kong	1	Donanma		-	
	Japonya	15	Ordu		15	Ordu
		12	Donanma		42	Donanma
		45	Hava		42	Hava
		3	D. Piyade		24	D. Piyade
	G. Kore	81	Ordu		59	Ordu
		2	Donanma		8	Donanma
		18	Hava		19	Hava
		-	Deniz Piyade		1	Deniz Piyade
	Marshall Adaları (Kwajalein)	1	Ordu		1	Ordu
	Singapur	1	Donanma		2	Donanma
		1	Hava		1	Hava
	St. Helena	1	Hava		1	Hava
	Yeni Zelanda	1	Donanma		-	
Top.		190			232	
ORTADOĞU	BAE	1	Donanma		2	Donanma
					1	Hava
	Bahreyn	1	Donanma		8	Donanma
				Mısır	2	Donanma
	Katar	1	Donanma		-	
				Kuveyt	1	Donanma
	Umman	1	Donanma		1	Donanma
	3	Hava		3	Hava	
Top.		7			18	
AMERİKA	Honduras	1	Ordu		-	
	Kanada	1	Donanma		2	
	Kolombiya	4	Hava		6	
				Ekvator	1	
	Küba	2	Donanma		1	
	Peru	1	Donanma		1	
	2	Hava				
Venezüella	2	Hava		-		
Top.		13			11	
AFRİKA				Kenya	1	Donanma
					1	Deniz Piyade
				Dijibouti	1	Donanma
Top.					3	
Genel Toplam		737			716	

EK 2: SEİA 3 NUMARALI TESİSLER TAMAMLAYICI ANLAŞMASI

MADDE I

1. Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümetleri arasındaki Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasının V.maddesine uygun olarak, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, aşağıda belirtilen Türk Silahlı Kuvvetleri tesislerinde müşterek savunma tedbirlerine katılması için Birleşik Devletler Hükümetine izin verir.

- Sinop (elektromanyetik izleme)

- Pirinçlik (radar uyarı uzay izleme)

- İncirlik (hava harekât ve destek)

- Yamanlar (İzmir), Şahintepe (Gemlik), Elmadağ (Ankara), Karataş (Adana), Mahmurdağ (Samsun), Alemdağ (İstanbul), ve Kürecik (Malatya), (Muhabere Yerleri Tesisleri)

- Belbaşı (sismik bilgi toplama)

- Kargaburun (radyo seyrüseferi)

2. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri'nin tesisler dışındaki idari ve destek teşkilat ve faaliyetlerine izin verir. Anılan teşkilat ve faaliyetler bu anlaşmanın ilgili hükümlerine [*52] tabi olacaktır.

3. İcabi halinde, bu Tamamlayıcı Anlaşma'da belirlenen gerekler, bunlara ilişkin uygulama anlaşmalarında ayrıntıları ile düzenlenecektir.

MADDE II

1. Ana gayesi bilgi toplama, muhabere veya radyo seyrüseferi olan tesislerde teknik faaliyetler ve bakım hizmetleri Türk ve Amerikan personeli tarafından birlikte yürütülecektir. Taraflarca atanacak personelin dağıtımı ve Türk personelin eğitim ihtiyaçları da dâhil olmak üzere, bu işbirliğinin veçheleri, iki Hükümetin yetkili makamlarınca birlikte tespit edilecektir. Bu işbirliğinin amaçlarına uygun şekilde, Birleşik Devletler Hükümeti, Türk personelin eğitimine imkân sağlayacaktır.

2. Türkiye'deki bu istihbarat toplama tesislerinden elde edilen islenmemiş veriler de dâhil olmak üzere, bütün istihbarat bilgileri, iki Hükümetin yetkili teknik makamlarınca müştereken tespit edilen düzenlemelere göre her iki Hükümetçe paylaşılacaktır.

3. Türkiye'deki savunma muhabere sisteminin yetenek ve imkânlarından, Türk

Silahlı Kuvvetlerinin istifadesini mümkün olduğu kadar artırmak üzere, karşılıklı mutabakatla, düzenlemeler yapılacaktır.

4. ABD ve Türk Makamları, tesislerin bu Anlaşma ile izin verilen faaliyetleri ile diğer [*53] askeri ve sivil tesislerin faaliyetlerinin birbirine müdahalesini ve cana ve mala zarar verilmesini önlemek üzere, istişare edeceklerdir.

5. Tesislerdeki teknik faaliyetlerle ilgili olup tesislerin görev yeteneklerini artıracak nitelikteki teçhizatın modernleştirilmesi, artırılması veya ithali Türk Hükümetinin on iznine tabi olacaktır.

MADDE III

1. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, her tesise, Birleşik Devletler Kuvvetlerinin Komutanı sıfatı ile ve aynı zamanda Türk Tesis Komutanı ile tek temas noktası olarak görev yapacak bir subay atayacaktır. Türk Tesis Komutanı ve bu şekilde atanan Birleşik Devletler subayı; kendi kuvvetleri ve münhasıran bunlar tarafından kullanılan teçhizat, malzeme ve yerler üzerinde komuta ve kontrol icra ederek, aynı zamanda bunların güvenliğini sağlayacaklar, faaliyetlerin bu Anlaşmanın ruhuna ve hükümlerine uygun şekilde yürütülmesini sağlamak için yakın temas ve işbirliğini sürdürecekler ve Tesis'deki faaliyet ve teknik işletmenin, bu Anlaşma hükümlerine uygun olarak yürütülmesini sağlamaktan sorumlu olacaklardır.

2. Birleşik Devletler Kuvvetleri veya Birleşik Devletler Kuvvetlerinin müteahhitleri tarafından çalıştırılan Türk sivil personel, [*54] kendi işverenlerinin denetim, sorumluluk ve yönetimi altında olacaklardır.

3. Türk Tesis Komutanı, bu maddenin 1.fıkrası ile bu Anlaşmanın II. maddesinin 1.fıkrasına göre mutabık kalınmış düzenlemelere uygun olarak, çevre güvenliği de dâhil olmak üzere, tesisin bir bütün olarak güvenlik ve düzeninden ve mahalli Türk makamları ile ilişkilerden sorumludur.

4. Tesislere giriş, Tesis Komutanının denetimi altında olacaktır. Birleşik Devletler Kuvvetleri ve sivil unsurunun ve bunun yanı sıra Birleşik Devletler Kuvvetleri müteahhitlerinin, bu müteahhitler yanında çalışanların ve çalışan Türk sivillerinin ve bunların araçlarının tesise girişleri, yetkili Birleşik Devletler Makamlarının talebi üzerine yetkili Türk makamlarınca verilecek standart bir tanıtma kartı ile olacaktır. Anılan tanıtma kartları bu Anlaşma kapsamına giren bütün tesisler için geçerli olacaktır. Tanıtma kartı verilmesini bekleyen ve geçici görevli personel, tesise, resmi emirlere ve Birleşik Devletler tanıtma kartına dayanarak gireceklerdir. Yetki verilen yakınlar ve resmi ziyaretçiler, tesise, resmi Türk veya Birleşik Devletler tanıtma kartları ile girebileceklerdir. Tesislere giriş için gereken ayrıntılı uygulama düzenlemeleri, [*55] tesislere girişe ilişkin usuller hakkındaki bir direktifte yer alacaktır.

5. Tesisteki Birleşik Devletler Kuvvetlerinin karargâhında Amerikan bayrağı çekilebilir.

6. Tesis Komutanı, bu Maddenin hükümlerine uygun olarak, tesisin bütününe uygulanacak yönergeler çıkarabilir.

MADDE IV

Amaç, görev, konum, tesis planı, silah ve mühimmat kadroları, ana teçhizat kalemleri kadroları ve ABD kuvvet ve sivil unsur personel kadrolarına ilişkin ayrıntılar karşılıklı mutabakatla tespit edilecektir. Böylece izin verilen kuvvet ve kadro miktarlarındaki artışlar, yetkili Türk makamlarının on iznine tabi olacaktır. Birleşik Devletler Hükümetinin yetkili makamları, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin yetkili makamlarına, Türk sivil personeli de dâhil olmak üzere, tesislerden her birine atanmış bulunan personel miktarları ile görev teşkilatları hakkında, üç ayda bir rapor vereceklerdir. Taraflar, personel atama işlemleri nedeni ile zaman zaman, izin verilen personel kadro miktarının geçici olarak asılabileceğini kabul ederler.

MADDE V

1. 19 Haziran 1951 tarihli "Kuzey Atlantik Andlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme" hükümleri uyarınca, Birleşik Devletler Hükümeti, [*56] kuvvetleri için gereken teçhizatı ve makul miktarlarda yiyecek, ikmal maddeleri ve diğer eşyaları, münhasıran Birleşik Devletler Kuvvetleri, mensupları, sivil unsuru ve yakınları tarafından kullanılmak üzere, Türkiye'ye ithal veya Türkiye'den ihraç edebilir. Bu ithal ve ihraçları, ABD yetkilileri Türk yetkililerine manifesto ile bildirecektir.

2. Teçhizat ana kalemleri ile silah ve mühimmatın Türkiye'ye ithali ve Türkiye içinde kesin yer değiştirmesi, yetkili Türk Makamlarının on iznine tabi olacak ve silah ve mühimmatın Türkiye içinde yer değiştirmeleri karşılıklı mutabık kalınacak güvenlik ve koruma tedbirleri altında yapılacaktır. Silah ve mühimmatın ve gizli nitelikteki teçhizat ve malzemenin gümrük denetimi için özel usuller konacaktır.

3. Modernleştirme sonucu değiştirilmek üzere belirlenecek teçhizat da dâhil olmak üzere, bir tesisin işletilmesi için ihtiyaç duyulan silah ve mühimmat ile teçhizat ana kalemleri, on bildirim yapılmadan Türkiye'den çıkartılmayacaktır.

4. Taraflardan biri tesislerdeki faaliyetini sona erdirmeden veya kendi yeteneklerini önemli ölçüde azaltmadan önce, her iki Tarafın yetkili makamları aralarında istişare edeceklerdir.

MADDE VI

Bu Anlaşma [*57] amaçlarına uygun olarak, Birleşik Devletler Hükümetince ihtiyaç duyulan malzeme, teçhizat, ikmal maddeleri, hizmetler ve sivil el emeği, mümkün olan en geniş ölçüde Türkiye'den sağlanacaktır.

MADDE VII

1. Bu Anlaşmanın amaçlarına uygun olarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından tahsis edilmiş ıslahat, tesisat, irtifak ve geçit hakları dâhil, devlet mülkiyetindeki arazi kendisinden herhangi bir bedel istenmeksizin veya talebe yol açmaksızın Birleşik Devletler Hükümetince kullanılmaya devam olunacaktır. Bu madde, bu arazi sahalarının, ıslahat, tesisat, irtifak ve geçit haklarının mülkiyetinin Birleşik Devletlere verildiği şeklinde yorumlanmayacak ve bu Anlaşmanın amaçlarına uygun olarak Birleşik Devletler Hükümetine belirli mülkleri sağlayan mevcut özel kira mukavelelerinin hükümlerini etkilemeyecektir.

2. Bu Anlaşmanın amaçlarına uygun olarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince Birleşik Devletler Hükümetine tahsis edilen arazi sahaları üzerinde, Birleşik Devletler tarafından veya onun adına inşa veya tesis edilen bütün taşınmaz mallar, toprağa bağlı mallar dâhil olmak üzere, inşa veya tesis tarihlerinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin mali olacak ve Türk yetkililerince [*58] Birleşik Devletler Hükümetine ve onun personeline bu Anlaşma amaçlarına uygun olarak söz konusu malları kullanma hususunda verilen yetkiye hâle getirmeksizin, bu şekilde tescil olunacaktır. Bu tür taşınmaz malların Birleşik Devletler tarafından kullanımının kat'i sona ermesini müteakip, sözkonusu kullanım hakkı, geçmiş uygulamalar dikkate alınarak eğer varsa, karşılıklı saptanacak bakiye değerini Birleşik Devletler Hükümetine tazmin edecek olan Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine devredilecektir. Sözkonusu mallara, temel tesisat sistemleri ve binalara sürekli olarak eklenmiş veya yerleştirilmiş diğer sabit eşya da dâhil olacaktır.

3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Birleşik Devletler Hükümeti tarafından veya onun adına bu Anlaşmanın amaçları için Türkiye'ye ithal edilen veya Türkiye'den temin olunan her çeşit teçhizat, malzeme ve ikmal maddeleri, Birleşik Devletler Hükümeti tarafından elden çıkarıldığı takdirde, mutabık kalınacak düzenlemelere uygun olarak, öncelikle iktisap hakkını haiz olacaktır.

4. Tesislerde yeni binaların veya toprağa bağlı diğer malların inşası ve mevcut binaların temel yapısını değiştiren yıkma, sökme, tadilat ve modernleştirme yetkili Türk makamlarının ön iznine [*59] tabi olacaktır.

MADDE VIII

1. Münhasıran Türkiye tarafından yürütülen faaliyetler için kullanılan veya Türk personeli tarafından kullanılan mahaller hariç, tesislerin işletme ve bakım masrafları ve tesislerde karşılıklı olarak mutabık kalınmış inşaat, modernleştirme, tadil ve onarım masrafları Birleşik Devletler Hükümetince karşılanacaktır.

2. Taraflardan her biri kendi personel masraflarını ödeyecektir.

3. Birleşik Devletler Hükümetince talep edilen ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince tesislerin çevresine kadar götürülmesi sağlanan mahalli kolaylıkların tesise iletilmesi masrafları Birleşik Devletler Hükümetince karşılanır.

MADDE IX

1. NATO savunma planlarını desteklemek üzere, İncirlik Tesisinde konuşlandırılmasına izin verilen Birleşik Devletler rotasyon filosu uçaklarının ve bunların destek birliklerinin ve bu Anlaşmanın I. maddesinin 1. ve 2. fıkraları uyarınca izin verilen faaliyetleri destekleyen uçakların Türkiye'ye gelişi ve gidişleri ile faaliyetleri, uygulama anlaşmalarına uygun olarak yürütülecektir. Bu Anlaşmalar ayrıca aşağıdaki hususları kapsayacaktır:

A) İncirlik Tesisinin ortak kullanımı ve hava trafik kontrol hizmetlerinin sağlanması usulleri,

B) İncirlik'teki [*60] rotasyon filosu uçaklarının eğitimine ait usuller.

2. NATO planlarını destekleyen ilave eğitime ait usuller tespit edilecektir. Bu eğitimin uygulanması ayrı protokoller yoluyla gerçekleştirilecektir.

3. Bu faaliyetleri destekleyen uçaklar söz konusu faaliyetlere hizmet eden muayyen askeri ve sivil havaalanlarına ineceklerdir. Bu faaliyetlerle ilgili olarak hareket eden ikmal gemileri Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince izin verilen Türk Limanlarına gireceklerdir.

4. Birleşik Devletler uçaklarının Türkiye'ye gelişi, gidisi ve tesisler arası uçuşlarını kolaylaştırmak için bu Anlaşmaya uygun hükümler getirilecektir.

MADDE X

Montreux Sözleşmesinin hükümleri saklıdır.

MADDE XI

I. maddenin 1. fıkrasında belirtilen tesisler yetkili Türk makamlarının denetimine tabidir. Söz konusu denetlemeler Tarafların yetkili makamları arasındaki, karşılıklı olarak tatminkâr idari düzenlemelere dayanacaktır.

MADDE XII

Bu Anlaşma'daki hiçbir husus, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin, olağanüstü durumlarda milli varlığını korumak için, uluslararası hukuka uygun olarak, gerekli kısıtlayıcı tedbirleri almak hususundaki doğal hakkını haleldar edemez,

MADDE XIII

1. Bu Anlaşma, yürürlüğe giriş [*61] tarihinden itibaren beş yıl süre ile geçerli olacaktır. Taraflardan biri bu ilk beş yıllık sürenin bitiminden üç ay önce bu Anlaşmanın feshini ihbar etmediği takdirde, Tarafların mutabakatı ile yahut müteakip her yılın bitiminden üç ay önce Taraflardan birinin fesih ihbarında bulunması sureti ile sona erdirilinceye kadar birer yıl süreyle yürürlükte kalmaya devam edecektir.

2. Bu Anlaşmanın sona ermesi halinde, Birleşik Devletler Hükümeti, hukuken sona erme tarihini takip eden bir yıl içinde, geri çekme ve tasfiye işlemlerini tamamlayacaktır. Bu Anlaşma söz konusu geri çekme ve tasfiye amacı için yürürlükte addolunacaktır.

MADDE XIV

İşbu Anlaşma Türkçe ve İngilizce metinleri aynı derecede geçerli olmak üzere 1980 yılı Mart ayının 29. günü, Ankara'da iki nüsha olarak yapılmıştır.

EK 3: SEİA 3 NUMARALI TESİSLER TAMAMLAYICI ANLAŞMASINA 3 NUMARALI EK İNCİRLİK TESİSİ UYGULAMA ANLAŞMASI

I. Giriş.

Bu ek, Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümetleri arasında aynı tarihte yapılan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasına ekli ve bundan sonra Anlaşma olarak bahsi geçecek olan, üç numaralı Tesisler Tamamlayıcı Anlaşmasının uygulamasına aittir.

II. Tanım.

İncirlik Tesisi aşağıdakileri kapsayan bir bütün halinde bu ekin amaçları içine girer.

1. İncirlik Hava Üssü.
2. Yumurtalık akaryakıt tesisi ve bu tesisi İncirlik Hava Üssüne bağlayan boru hattı.
3. İskenderun limanındaki kolaylıklar.
4. Adana su kuyusu ve bunu İncirlik Hava Üssüne bağlayan boru hattı.
5. İncirlik Hava Üssü ve Ceyhan nehri arasındaki kanalizasyon sistemi.

III. Amaç.

Bu ekin amacı, İncirlik Tesisindeki faaliyetlere ait esas ve usulleri düzenlemektir.

IV. Görev.

Birleşik Devletler Hükümetinin, onaylanmış NATO planlarını [*168] destekleyen 401. Taktik Av Grubundan iki filonun ve bununla ilgili destek elemanlarının rotasyon esasına göre İncirlik'e intikal etmesi, bu filoların uçuş personelinin eğitimi, burada görevlendirilen ve diğer destek uçaklarını bulundurması, Anlaşmanın I. maddesinin 1. ve 2. fıkraları ile izin verilen idari, lojistik, muhabere ve genel destek faaliyetleri için destek kolaylıklarını işletme ve idamesi ve NATO Savunma Planlarını destekleyen Avrupa'daki diğer ABD Hava Kuvvetleri Birliklerine ait uçakların eğitim dönemleri için İncirlik'e intikal etmesi amacıyla İncirlik'teki faaliyetlere katılmasına izin verilmiştir.

V. Tesis Planı.

Bu ekin II. maddesinde tanımlanan İncirlik Tesisinin tümüne ait güncel ana planı, bu ek ile birlikte muhafaza edilecek ve coğrafi koordinatları, yükseklik, yüzölçümü, özel tanım işaretleri ve yerleşme listesini içerecektir.

VI. Silah ve Mühimmat Kadroları.

Tesirde bulundurulmasına izin verilen silah ve mühimmatın güncel listesi bu ekle birlikte muhafaza edilecektir.

VII. Ana Teçhizat Kalemleri.

İzin verilen ana teçhizat kalemlerinin güncel listesi bu ekle birlikte muhafaza edilecektir.

VIII. ABD Kuvvet ve Sivil Unsur Personel Kadroları.

İzin verilen [*169] ABD Kuvvet ve Sivil Unsur personel kadrolarını gösteren güncel bir liste, bu ekle birlikte muhafaza edilecektir.

IX. ABD Sözleşmeli ve Türk Sivil İşçileri.

ABD Müteahhitlerinin Birleşik Devletler tabiiyetindeki personel miktarları ve Türk sivil işçi miktarları, Birleşik Devletler makamları tarafından 3 ayda bir sunulacak personel durum raporlarında gösterilecektir.

X. Ortak Teknik İşletilme.

1. İncirlik Hava Üssü Uçuş Kulesindeki görevler ve İncirlik Yaklaşma Kontroldeki görevler, bu ekin lahikasında belirtilen hükümlere uygun olarak müştereken yürütülecektir.

2. Bir tarafın subayları, talep edildiğinde diğer tarafın personeline ait görev müessiriyet raporu verecektir.

XI. Görev Teşkilat Seması.

Bu ekin II. maddesinde tanımlanan İncirlik Tesisi bütünü içindeki Birleşik Devletler Kuvvetlerinin güncel görev teşkilat seması bu ekle birlikte muhafaza edilecek ve burada gösterilen müfrezelerin numaralarını, adlarını ve görevlerini içerecektir.

XII. Sorumluluklar ve İlişkiler.

1. İncirlik'te Anlaşmanın III. maddesi 1. fıkrasında belirtilen, Tarafların ilgili askeri yetkilileri, Anlaşmanın ilgili hükümleri ve ekleri ile yapılmış veya yukarıdaki hususlara uygun olarak gelecekte yapılabilecek [*170] anlaşmalar, teknik düzenlemeler ve mutabakat mektuplarına uyulmasından ve bunların uygulanmasından, kendi üst makamlarına karşı sorumludurlar.

2. İki Tarafın ilgili Askeri Yetkilileri arasındaki ilişkiler, işbirliği, iyi niyet ve dostluk havası içinde sürdürülecektir. Bu yetkililer, kendi astlarının da aynı tutumu gözetmelerini sağlamak üzere gerekli tedbirleri alacaklardır.

3. Tesis Komutanı, Birleşik Devletler personeli ile Türk personeli veya yerel Türk sivil makamları arasında doğabilecek sorunların hallinde talep üzerine, gerekli yardımı sağlayacaktır.
4. İlgili Askeri Yetkililer, kendi mevzuatlarına uygun olarak, olağanüstü durumlarda ve tabii afet hallerinde yerel halka yardım etmek için gerekli planları müştereken hazırlayacaklardır. Tesis Komutanı, aynı zamanda, şartlar gerektiğinde Türk sivil ve askeri makamlarıyla, onların yardımını sağlamak için planlar hazırlayacaktır.
5. İlgili Askeri Yetkililer, kendi üst makamlarınca ve denetleme heyetlerince yapılacak resmi ziyaretlerden birbirini haberdar edecek ve gerekli brifinglerin hazırlık ve icrasında, karşılıklı mutabık kalınan idari düzenlemelere göre uygun şekilde işbirliği yapacaklardır.
6. Bu Anlaşmaya taraf olanlar, [*171] birbirlerinin kripto odalarının dokunulmazlığını ve yetkisiz personelin bu bölgelere girmesini önlemek için gereken tüm önlemleri alacaklarını kabul ederler. Yasak olarak belirlenen diğer mahallere Türk ve Birleşik Devletler personelinin girişleri karşılıklı mutabakata göre olacaktır.
7. Kanunları, yönetmelikleri veya emirleri ihlali görülen Türk veya Birleşik Devletler personeli gereken işlemin yapılması için kendi ilgili Askeri Yetkililerine rapor edilecektir.
8. İlgili Askeri Yetkililer, yangını önleme ve söndürme ve tesiste sağlığın korunması için müştereken düzenlemeler yapacaklardır.
9. Tesisin dışındaki levhalar Türkçe yazılı olacaktır. Tesis içinde levhalar Türkçe veya İngilizce veya karşılıklı anlaşmaya Gore her iki dilde yazılı olacaktır.
10. İlgili Askeri Yetkililer, Anlaşmanın V. maddesine uygun olarak münhasıran Birleşik Devletler Kuvvet mensupları, sivil unsuru ve yakınları için ithal edilen teçhizat, yiyecek, ikmal maddeleri ve diğer eşyaların yetkisiz kimselere satısını veya devrini önleyecek tedbirleri müştereken alacaklardır.
11. İlgili Askeri Yetkililer, Anlaşmanın VII. maddesinin 3. fıkrasına uygun olarak elden çıkarılacak teçhizat, malzeme ve ikmal maddelerinin, [*172] yetkisiz kimselere devrini önlemek için işbirliğinde bulunacaklardır.

XIII. Tesis Güvenliği.

1. İncirlik'teki ilgili Askeri Yetkililerden her biri, münhasıran kendi milli unsuru tarafından kullanılan yerleri kapsayan bir güvenlik planı yapacaktır.
2. Tesis Komutanı, güvenliğe yönelik tehditleri karşılamak üzere Anlaşmanın III. maddesinin 3. fıkrasına uygun olarak tesisin tümüne ait bir güvenlik planı hazırlayacaktır.

3. Tesis Komutanına, tesise girişlerin kontrolü konusundaki sorumluluğunu yerine getirmesinde yardım etmek üzere vasıflı Birleşik Devletler personeli talep üzerine, tahsis edilecektir. Tesise giren veya çıkan personelin veya araçların aranmasına gerek duyulduğunda, Türk personel veya araçlarının aranması Türk güvenlik personeli tarafından, Birleşik Devletler personel veya araçlarının aranması ise Birleşik Devletler güvenlik personeli tarafından yapılacaktır.

4. Türk ve Birleşik Devletler resmi araçlarının giriş ve çıkışları, yetkili Türk veya Birleşik Devletler makamlarınca verilecek araç hareket izni (görev belgesi) esası üzerinden olacaktır. Nizamiyede bu giriş ve çıkışların kaydı için bir araç kayıt defteri tutulacaktır.

APPENDICES:

XIV. Ortak Kullanım Düzenlemeleri.

1. Türk ve Birleşik Devletler Kuvvetleri, İncirlik Hava Üssü'ndeki uçuş kolaylıklarının kullanımını paylaşacaklardır. Hava trafik hizmetlerinden ortak yararlanmaya ait usuller, bu ekin lahikasında belirtilmiştir.
2. Birleşik Devletler taktik ve destek uçaklarının İncirlik Hava Üssü'ne intikalinin kapsamı ve usulleri, mutabık kalınan ve bu ekle birlikte muhafaza edilecek olan Hava [ILLEGIBLE WORD]¹²⁷⁰ dair Teknik [*2] Düzenlemede belirtilmiştir.
3. Her iki Tarafın uçuş faaliyetleri, aynı yerel uçuş [ILLEGIBLE WORD] ve usullerine uygun olacak ve bunlar Tarafların kendi Meydan Harekât odalarında bulundurulacaktır.
4. Petrol, yakıt ve yağları (POL) konusunda, Taraflarca bir diğerine karşılıklı yapılacak hizmetler hakkındaki düzenlemeler karşılıklı mutabık kalınmış ve bu Ek'le birlikte muhafaza edilecek olan Teknik Düzenlemede gösterildiği gibidir.
5. Taraflardan birinin islettiği kara ulaştırma araçları sisteminden, yeteri kadar yer bulunduğu takdirde, diğer Taraf personeline de faydalanılabilir.
6. Taraflardan birine ait sportif ve sosyal tesisler, karşılıklılık esası üzerinden ve karşılıklı mutabık kalınacak [ILLEGIBLE WORD] göre diğer Taraf personeline de kullanılabilir.

XV. Bu ek, aşağıda sayılan Anlaşmaların yerini alır:

1. Türk Hava Kuvvetleri - ABD Hava Kuvvetleri Müşterek Talimatı. 6 Aralık 1954
2. 6 Aralık 1954 tarihli Türk Hava Kuvvetleri - ABD Hava Kuvvetleri Müşterek Talimatını Tadil eden nota teatisi. 3 Mart 1956

¹²⁷⁰ Yazarın notu: *Illegible Words* (Okunmaz kelimeler), Anlaşmanın gizli tutulan kısımları için kullanılan bir terimdir.

3. Türk ve Amerikan Garnizon Komutanları Müşterek Talimatı nota teatisi. 2 Ocak 1957

4. İncirlik Türk - ABD Komutanları Arasında Anlaşma Muhtırası. 20 Temmuz 1960[*3]

5. İncirlik Hava Üssü Komutanları Arasında Anlaşma. 26 Haziran 1961.

6. İncirlik Meydanında Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı uçaklarına yapılan JP-4 Yakıt İkmal Protokolü. 30 Ocak 1964

7. İncirlik'teki eğitim sahaları Protokolü. 1 Temmuz 1964

8. Birleşik Devletler Rotasyon Filolarının Konya Hava-Yer Atış Sahasından İstifadesine Dair Protokol. 17 Ağustos 1967

9. Türk Hava Kuvvetleri ile JUSMMAT arasında Konya Hava-Yer Atış Sahasının ve Adana Hava-Hava Atış Sahasının USAFE Birlikleri Tarafından Kullanılmasına Dair "Türk Atış Sahaları Protokolü". 3 Ağustos 1977

10. Amerika Birleşik Devletleri [ILLEGIBLE WORD] Türkiye Cumhuriyeti arasında 23 Haziran 1954 tarihinde nota teatisi suretiyle yapılan Askeri Kolaylıklar Anlaşması hükümlerine tevfikan Hava Teknik Anlaşması. 6 Aralık 1954

İşbu Anlaşmanın Türkçe ve İngilizce metinleri aynı derecede geçerli olmak üzere 1980 yılı Mart ayının 29. günü, Ankara'da iki nüsha olarak yapılmıştır.

AMERIKA BIRLESIK DEVLETLERI HUKUMETI ADINA

James W. SPAIN

A.B.D. Büyükelçisi

TURKIYE CUMHURİYETİ HUKUMETİ ADINA

Necdet OZTORUN

Korgeneral

Gen kur. NG.P.P. Bşk.

[ILLEGIBLE WORDS] SAHASI ICINDE [ILLEGIBLE WORDS] AIT USULLER:

1. Amaç:

Bu [*4] ek, Adana Askeri Terminal Kontrol sahası içinde hava trafik kontrolünün uygulanmasına, İncirlik Kulesi ve Yaklaşma Kontrolünün ortak işletilmesine ve İncirlik Hava Üssünde hava trafik hizmetlerinden ortaklaşa yararlanılmasına dair sorumlulukları ve usulleri tespit eder.

2. Tanım:

[ILLEGIBLE WORD] terminal kontrol sahası (MTCA), merkezi İncirlik [ILLEGIBLE WORDS] (3700 N-3526E) yarıçapı 50 deniz millik saha olup, İncirlik

Hava Üssü'nü ve Adana Sivil Hava Alanını (Şakır Paşa) içerir.

3. Hava Trafik Kontrolü:

A- [ILLEGIBLE WORD] genel hava trafik kontrolü, Türkiye [ILLEGIBLE WORD] Hükümetinin sorumluluğundadır.

B- Adana Sivil Hava Alanı ve İncirlik Hava Üssü için yaklaşma kontrol hizmetleri, İncirlik Yaklaşma Kontrolü tarafından sağlanır. Adana [ILLEGIBLE WORDS], sivil alan için Adana Kulesi ve İncirlik Üssü içinde İncirlik Kulesi [ILLEGIBLE WORD] yapılır.

C- Adana MTCA içinde IFR uçuşların kontrolü ve Adana Sivil [ILLEGIBLE WORDS] ile İncirlik Hava Üssü kontrol bölgeleri içinde VFR uçuşların kontrolüne ilişkin usuller, ICAO mevzuatına, Türk Havacılık Bilgileri Yayınları (AIP) hükümlerine ve diğer ilgili yönergelere uygun [ILLEGIBLE WORD].

D- Fevkalade haller ve ICAO yayınlarında [*5] belirlenen öncelikler hariç, hava trafiğine "ilk gelene ilk hizmet" ilkesi uygulanacaktır.

E- VFR [ILLEGIBLE WORDS] ve kalkış [ILLEGIBLE WORDS] ve değişiklikler, İncirlik'teki ilgili askeri [ILLEGIBLE WORDS] yapılacak ve Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığınca [ILLEGIBLE WORD] ve yayınlanmasından sonra uygulanacaktır.

4. İncirlik Kulesi ve yaklaşma kontrolünün ortak işletilmesi.

A- Tesis Komutanının sorumlu bulunduğu İncirlik Kulesi ve İncirlik Yaklaşma Kontrolünün görevleri, Türk ve Birleşik Devletler personeli tarafından aşağıda belirtildiği şekilde müştereken yürütülecektir.

(1) [ILLEGIBLE WORDS] Devletler Kuvvetleri için kiralanmış sivil ABD uçakları dâhil, ABD askeri uçaklarının kontrolünden sorumlu ve yetkilidir.

(2) Türk personel, diğer bütün uçakların kontrolünden sorumludur.

B- İncirlik Kulesi ve Yaklaşma Kontrolü ortak işletilmesine katılan Türk personelin görev yerleri kadrosu ilişiktir.

5. İncirlik Hava Üssü'ndeki Hava Trafik Hizmetlerinin Ortak Kullanılması:

İncirlik Hava Üssünde, hava trafik ve yer faaliyetlerinin kontrol ve emniyeti için tesis edilmiş olan teçhizat, tesis ve [ILLEGIBLE WORDS] hizmetlerden hem Türk Hava Kuvvetleri, hem de Birleşik Devletler Kuvvetleri [*6] istifade edecektir.

6. Mutabakat Mektupları:

Adana MTCA içinde süratli ve güvenli hava trafik hizmetleri yürütülmesi için gerekli yakın koordinasyonu kolaylaştırmak üzere bu Anlaşmanın yürürlüğe

girmesinden itibaren 6 ay içinde, aşağıdaki konuları kapsayan mutabakat mektupları düzenlenecek ve [ILLEGIBLE WORDS] Türk ve [ILLEGIBLE WORDS] onaylandıktan sonra, [ILLEGIBLE WORDS] yetkililer tarafından uygulanacaktır. Bu konuların [ILLEGIBLE WORDS] cari düzenlemeler, yerini yenisine [ILLEGIBLE WORDS] kalacaktır.

A- [ILLEGIBLE WORDS] hava trafik kontrol personelinin [ILLEGIBLE WORDS] yetkileri.

B- [ILLEGIBLE WORDS], Yaklaşma Kontrol ve GCA arasında koordinasyon.

C- [ILLEGIBLE WORDS] ve Adana Sivil Havaalanı [ILLEGIBLE WORDS] koordinasyon.

D- [ILLEGIBLE WORD] Kulesi/Yaklaşma Kontrolü ve Ankara Hava Trafik Kontrol [ILLEGIBLE WORD] arasında koordinasyon.

E- Türk ve Birleşik Devletler meydan harekât hizmetlerine alt sorum [ILLEGIBLE WORD] ve bunlar [ILLEGIBLE WORD] koordinasyon.

F- [ILLEGIBLE WORD] bilgilerin sağlanması usulleri.

G- [ILLEGIBLE WORD] için hava trafik kontrol öncelikleri.

H- Havaalanı [ILLEGIBLE WORDS] ve [ILLEGIBLE WORD] ortak [ILLEGIBLE WORD] usuller ve sorumluluklar.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

ABD Ulusal Arşivi, *National Archives and Records Administration* (NARA), College Park, Maryland, USA

RG 59, Records of the Policy Planning Staff , Country Area Files (1947-1953)

RG 59, Records of the Policy Planning Staff , General Files (1947-1953)

RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954) (1955-1959) (1960-1963)

RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, (1957-1963)

RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Assistant Secretary for Political Military Affairs (1961-1968)

RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963) (1964-66) (1967-69)

RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73)

RG 531 Records of U.S. European Command Joint Construction Agency (1950) (1951) (1952) (1953) (1954)

RG 218, Records of the US Joint Chief of Staff (1948-1950) (1959)

ABD Hava Kuvvetleri Tarih Araştırmaları Ajansı, *Air Force Historical Research Agency* (AFHRA), Maxwell AFB, Alabama

Army Air Forces, Army Airways Communications Systems (1945)

II. Resmi Kaynaklar

A) Seriler

Dışışleri Bakanlığı Belleteni (1965-1973)

Foreign Relations of the United States (FRUS) Washington D.C: US Government Printing Office, 1943-1960.

TBMM Zabıt Ceridesi (1958)

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1960-1980)

TBMM Tutanak Dergisi (1980-2004)

B) Anlaşma, Rapor ve Basın Aıklamaları

2004 Defense Installations Strategic Plan, Office of the Deputy Undersecretary of Defense (Installations and Environment), September 2004,

ABD'nin İncirlik Üzerinden Gerekleştireceği Rotasyon Hakkında Dışışleri Bakanlığı Bilgi Notu, No:12 ;14 Ocak 2004;http://www.mfa.gov.tr/no_12--_14-ocak-2004__abd_nin-incirlik-uzerinden-gerceklestirecegi-rotasyon-hk_.tr.mfa, erişim tarihi: 08.02.2010.

Active Duty Military Personnel Strengths by Regional Area and by Country (309A), Department of Defense, December 31, 2007.

Additional U.S. Overseas Bases to End Operations, Department of Defense News Release, April 27, 1995.

Agreement on Adaption of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, November 19, 1999, http://www.osce.org/documents/doclib/1990/11/13752_en.pdf., erişim tarihi: 12.02.2009.

Base Realignment and Closure Report, Commission on Review of Overseas Military Facility Structure of the United States, May 9, 2005.

Base Structure Report Fiscal Year 2001 Baseline, Department of Defense, 2001.

Base Structure Report Fiscal Year 2007 Baseline, Department of Defense, 2007.

Base Structure Report Fiscal Year 2009 Baseline, Department of Defense, 2009.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararları, www.un.org

Brussels Declaration on Conventional Arms Control, North Atlantic Council, 11 December 1986, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23337.htm?selectedLocale=en, erişim tarihi: 30.07.2009.

Dwight D. Eisenhower Military-Industrial Complex Speech, Public Papers of the Presidents, Dwight D. Eisenhower, 1960, p. 1035- 1040; <http://www.history.org/~hst306/documents/indust.html>, erişim tarihi: 11.11.2007.

Final Communiqué Chairman: Mr. J. Luns, NATO, June 1-2, 1983 http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23209.htm?selectedLocale=en, erişim tarihi: 30.04.2009.

Final Communiqué of the North Atlantic Council, NATO, Ottawa, 15-20 September 1951, <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c510920a.htm>, erişim tarihi: 28.03.2008.

FY 2004 Budget Military Construction Program, North Atlantic Treaty Organization Security Investment Program, Department of Defense, January 2003.

Genelkurmay II nci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ'un Konuşması, TSK Basın Yayın Faaliyetleri: Basın Toplantısı, 16 Ocak 2004, http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_6_Toplantilar/ocak2004/ana.html; erişim tarihi: 08.09.2009.

Milli Güvenlik Kurulu Basın Bildirisi, MGK, 31 Ocak 2003; <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basinbildiri2003/31ocak2003.html>; erişim tarihi: 27.11.2009.

NATO's role in Afghanistan, NATO, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_8189.htm#evolution, erişim tarihi: 06.10.2009.

Operation Enduring Freedom and the Conflict in Afghanistan: An Update, International Affairs & Defence Section, House Of Commons Library, Research Paper 01/81, 31 October 2001

Peyer, Polly A., *Air Force Blue Ribbon Review of Nuclear Weapons Policies and Procedures*, US Air Force Report, 8 February 2008.

President Bush Delivers Graduation Speech at West Point, The White House News Release, June 2002

President George W. Bush: Address to a Joint Session of Congress and the American People, White House News Release, September 20, 2001, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>; erişim tarihi: 08.08.2008

Reagan Doctrine, 1985, Department of State Office of the Historians, <http://history.state.gov/milestones/1981-1989/ReaganDoctrine>, erişim tarihi: 12.8.2008.

Report of the US-Russia Joint Commission, U.S.-Russia Joint Commission on Prisoners of War, Missing in Action (POW/MIAs), Joint Commission Support Directorate (JCSD), April 2001. http://www.dtic.mil/dpmo/sovietunion/0104_usrjc_apr_rpt.htm; erişim tarihi: 04.07.2008.

San Francisco Peace Treaty, Ministry of Foreign Affairs of Japan, <http://www.mofa.go.jp/region/europe/russia/territory/edition92/period4.html>, erişim tarihi: 25.05.2008.

Secretary of Defense William S. Cohen, Quadrennial Defense Review: The Secretary's Message, May 1997.

Special Meeting of Foreign and Defence Ministers (The "Double-Track" Decision on Theatre Nuclear Forces), NATO, December 12, 1979, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27040.htm, erişim tarihi: 10.08.2009.

Testimony for Daniel Fried: U.S.-Turkish Relations and the Challenges Ahead, U.S. House Of Representatives, House Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Europe, March 15, 2007.

The Central Intelligence Agency and Overhead Reconnaissance; The U-2 and Oxcart, CIA Released Documents, Created: 4/1/1992, <http://www.fqs.org/cia/docs/9/0000192682/THE-CENTRAL-INTELLIGENCE-AGENCY-AND-OVERHEAD-RECONNAISSANCE;-THE-U-2-AND-OXCART.html>, erişim tarihi: 28.11.2008.

The National Security Strategy of the United States of America, September, 2002, <http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2002.pdf>, erişim: 21.12.2008.

The National Security Strategy of the United States of America, August 1991, <http://www.fas.org/man/docs/918015-nss.htm>, erişim tarihi: 28.04.2008.

Turkey's Contributions to International Peace Keeping Activities, Turkish Ministry of Foreign Affairs, http://www.mfa.gov.tr/ii_---turkey_s-contributions-to-international-peace-keeping-activities.en.mfa, erişim tarihi: 06.10.2009;

U.S. Air Base in İncirlik, US Department of State Office of the Spokesman Daily Press Briefing, Washington D.C., January 14, 2004, <http://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2004/28178.htm>, erişim tarihi: 10.10.2009.

III. Kitap, Makale ve Raporlar

Ada, Serhan, "Nötron Bombası: Askerî ve Politik Sorunlar" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1,1979, s.323

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, İstanbul: Hil Yayınları, 2007.

Akdevelioğlu, Atay; Kürkcüoğlu, Ömer, “İran’la İlişkiler,” *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, der.Baskın Oran, Cilt I, 7. B, İstanbul, İletişim Yayınları, ss.784-808

Alston, Richard; *Aspects of Roman History AD 14-117*, Londra, Routledge, 1998.

Althusser, Louis, *Essays in Self Criticism, Translated by Grahame Lock*, London, New Left Books, 1976.

Altınay; Ayşe Gül; Holmes, Amy, “Opposition to the US Military Presence in Turkey in the Context of the Iraq War,” Catherine Lutz (der.), *The Bases of Empire: The Global Struggle against U.S. Military Posts*, New York: New York University Press, 2009.

Altunışık, Meliha B., “Güvenlik Kısılcığında Türkiye Ortadoğu İlişkileri,” Gencer Özcan, Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.

Anderson, Jack, “Special Report from Washington,” *Special for Weekly Papers*, November 24, 1969, Courtesy of American University Library, Special Collections, Washington, D.C.

Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2006

Arkin, William M. “Playing Chicken in Turkey,” *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vo.41, No.9, October 1985, s.4-5.

Arkin, William M., “Flying in the face of arms control,” *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol.40, No.2, February 1984, ss.5-6.

Armaoğlu, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Arnove, Anthony “Amerika’nın Irak Savaşı,” Anthony Arnove (der.), *Amerika’nın Irak Savaşı*, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2003.

Aruri, Naseer, “Amerika’nın Irak’a Karşı Savaşı:1990-1992,” Anthony Arnove (der.), *Amerika’nın Irak Savaşı*, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2003, s. 55.

Ataç, C. Akça, “Bağımsızlık Savaşçılığında Dünya Hükümdarlığına: Amerikan İmparatorluk Anlayışının Tarihsel Gelişimi,” *Doğu-Batı, Bir Zamanlar Amerika II*, Vol. 10, Sayı 42 (Ağustos, Eylül, Ekim 2007), ss. 111-127.

Ataöv, Türkkaya, *Amerika, NATO ve Türkiye*, İstanbul, İleri Yayınları, 2006.

Athanassopoulou, Ekavi, *Turkey: Anglo-American Security Interests 1945-1952*, Londra, Frank Cass Publishers, 1999.

- Atsız, Nihal (haz.),** *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Aydın, Mustafa,** "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz," SBF Dergisi, Cilt 51, Sayı 1,1996, ss.71-114.
- , "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kritiği, Kapsamı," *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, ss. 33-61
- Baker, Anni P.,** *American Soldiers Overseas: The Global Military Presence*, Westport, CT , Praeger, 2004.
- Bell, Alexandra, Loehrke, Benjamin,** "The status of U.S. nuclear weapons in Turkey," *Bulletin of the Atomic Scientists*, 23 November 2009.
- Beisner, Robert L.,** *Dean Acheson: A Life in the Cold War*, New York, Oxford University Press, 2006, ss.39-40.
- Bila, Fikret,** *Sivil Darbe Girişimi ve Gizli Belgelerde 1 Mart Tezkeresi: Ankara'da Irak Savaşları*, 6.Basım, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2007.
- Black, Jeremy,** *Savaş ve Dünya: Askeri Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000*, Ankara, Dost Kitabevi, 1998.
- Blaker, James, R.** *United States Overseas Basing: An Anatomy of the Dilemma*, New York, Praeger, 1990.
- Bostanoğlu, Burcu,** *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.
- Bostanoğlu, Burcu; Okur, Mehmet Akif,** *Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram: Hegemonya, Medeniyetler ve Robert W. Cox,* Ankara, Gazi Kitabevi, 2008.
- Bottomore, Tom,** *Frankfurt Okulu*, Ankara, Vadi Yayınları, 1997.
- Bowen, H.V,** *Enterprise and the Making of the British Overseas Empire 1688-1775*, Londra, Macmillian Press, 1996.
- Brubaker, Tammy,** "Operation Northern Watch fighters say final goodbye to Incirlik," *Airman Magazine*, 01 June 2003.
- Brunt, Peter Astbury,** *Roman Imperial Themes*, Oxford, Clarendon Press, 1990.
- Brzezinski, Ian,** "NATO: Bir Dönüşüm İttifakı," *ABD Dış Politika Gündemi*, ABD&NATO: Bir Amaç İttifakı (Haziran 2004), ss.8-11.
- Burchill, Scott; Linklater, Andrew vd.,** *Theories of International Relations*, New York, St. Martin's Press, 1996.

- Calder, Kent E.**, *Embattled Garrisons: Comparative Base Politics and American Globalism*, Princeton: Princeton University Press, 2007.
- Campbell, Brian**, “The Roman Empire,” Kurt A. Raaflaub, Nathan Rosenstein (der.), *War and Society in the Ancient and Medieval Worlds*, Washington DC, Harvard University Press, 1999.
- Cassaboom, Robert; Leiser, Gary**, “Adana Station 1943-45: Prelude to the Post-war American Military Presence in Turkey,” *Middle Eastern Studies*, Vol.34, Issue 1 (January 1998), ss.73-86.
- Chun, Clayton K.S.**, *Aerospace Power in the Twenty-First Century*, Colorado&Alabama: United States Air Force Academy Air University Press, 2001.
- Claussen, Martin P. ; Claussen ,Eveynl Bills (der.)**, *State-War-Navy Coordinating Committee and State-Army-Navy-Air Force Coordinating Committee Files, 1944-1949*, Scholarly Resources, Inc., Wilmington, 1978.
- Cole, Ronald H.; Poole, Walter S.; Schnabel, James F.; Watson, Robert J.; Webb, Willard J.**, *The History of the Unified Command Plan, 1946-1993*, Washington, DC: Joint History Office, Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, 1995.
- Conversino, Mark**, “Operation Desert Fox: Effectiveness with Unintended Effects,” *Air & Space Power Journal*, 13 July 2005.
- Cooley, Alexander**, *Base Politics: Democratic Change and the U.S. Military Overseas*, New York, Cornell University Press, 2008.
- Cox, Robert W. ; Schechter, Michael G.**, *The Political Economy of Plural World: Critical Reflections on Power, Morals and Civilisation,*, London, Routledge, 2002.
- Cox, Robert W.**, “ Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory,” (eds) Richard Little, Michael Smith, *Perspectives on World Politics*, London, Routledge, 1991.
- , “Beyond Empire and Terror: Critical Reflections on the Political Economy of World Order,” *New Political Economy*, Vol. 9, No. 3, September 2004, ss. 307-323.
- , “Sosyal kuvvetler, devletler ve dünya düzenleri: Uluslararası İlişkiler Teorisinin Ötesinde,” (*Millenium*, 10:2, 1981,126–155), Howard Williams, Moorhead Wright, Tony Evans (der.), *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, çev. Asena Günalp Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996.
- , “Thinking about Civilizations,” *Review of International Studies*, Vol.26, Special Issue, December 2000, ss.217-234.

-----, *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, New York, Columbia University Press, 1987.

Çobanoğlu, Selçuk, “Asya-Pasifik’te Amerika: ABD’nin ‘Batı’ya Açılma Macerası,” *Doğu-Batı*, Yıl 8, Sayı 32 (Mayıs, Haziran, Temmuz 2005), ss.181-195.

Dalgıç, Gökçe, “Soğuk Savaştan Bugüne ABD ve ‘Petrolcü’ Müttefikler,” *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel, Kış 2002, Cilt: 8, Sayı: 4, ss. 270-293

De Luca, Anthony R, “Soviet-American Politics and the Turkish Straits,” *Political Science Quarterly*, Cilt XCII, No:3 (Sonbahar, 1977), ss.503-524.

Dellavolpe, David A., *History of Bardenas Reales Air to Ground Range (1970-1985)*, Maxwell AFB: Air Command and Staff College, Report No. 88-0720, June 07, 1988.

Demircioğlu, Halil; *Roma Tarihi: Menşelerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar*, Cilt I, I. Kısım, 2.Baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1987.

Deringil, Selim, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Doğan Nejat, “NATO’nun Örgütsel Değişimi, 1949-1999: Kuzey-Atlantik İttifakından Avrupa-Atlantik Güvenlik Örgütüne,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 60, Sayı 3, 2005, s.69-108.

Donnelly, Tom, “NATO Üzerine Düşünceler,” *NATO Dergisi*, Sayı 2, Yaz 2003, http://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/turkish/art2_pr.html, erişim tarihi: 12.12.2007.

Eaker, Ira C., “Hava Gücü Hakkında Bazı Gözlemler,” Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (ed.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979.

Elekdağ, Şükrü, “İncirlik Üssü’nün ve Türkiye’deki Diğer Üs ve Tesislerin Hukuk Dışı Kullanımına İlişkin Uygulamalar” *Bakış*, 15 Kasım 2005, <http://sukruelekdag.wordpress.com/2005/11/15/incirlik-ussu%E2%80%99nun-ve-turkiye%E2%80%99deki-diger-us-ve-tesislerin-hukuk-disi-kullanimina-iliskini-uygulamalar/> erişim tarihi: 09.09.2009.

Emme, Eugene M., “Amerika’nın Boyutları,” Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (ed.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979.

Eralp, Atilla “Hegemonya,” Atilla Eralp (der.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul, İletişim, 2005.

- Erensü Sinan, Adanalı Yaşar A.**, “Turkey in the Eye of the Beholder: Tracking Perceptions on Turkey through Political Cartoons,” *KONTUR: Tidskrift for Kulturstudier (Denmark)*, No.10, 2004, ss.58-72.
- Erhan, Çağrı** “ABD ve NATO ile İlişkiler” *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Baskın Oran (der.), Cilt I, 7.B, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, ss.522-575.
- , “ABD’nin ulusal güvenlik anlayışı,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 56, Sayı: 4, 2001, ss.77-93.
- , “İncirlik İleride de Sorun Olacak,” *Panorama Dergisi*, Mayıs 2005.
- , *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.
- , *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.
- , Türkiye ile ABD Arasında İkili Anlaşmalar Kutusu, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Baskın Oran(der.), Cilt I, 7. B, İstanbul, İletişim Yayınları, s.556.
- Falkenrath, Richard, A.** *Shaping Europe's military order: the origins and consequences of the CFE Treaty*, Cambridge, MA, Harvard University Center for Science and International Affairs, 1995.
- Ferrer, Frederick J.**, *The story of The Impact of U.S. Aerial Reconnaissance during the Early Cold War (1947-1962): Service & Sacrifice of the Cold Warriors*, Internet Book, <http://www.rb-29.net/html/77ColdWarStory/00.50intro.htm>, erişim: 25.09.2008.
- Fırat, Melek**, *1960-1971 Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997
- Fletcher Harry R.**, *Air Force Bases : Air Bases Outside the United States of America*, Vol II, Washington D.C., United States Air Force Center for Air Force History, 1993.
- Freedman, Lawrence**, *The Evolution of Nuclear Strategy*, New York, Palgrave MacMillan, 2003.
- Friedman, Norman**, *Terorizm Afghanistan and America's New Way of War*, Annapolis: Naval Institute Press, 2003.
- Gaddis, John Lewis**, *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, çev. Dilek Cenkçiler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005

- Gat, Azar**, *A History of Military Thought from Enlightenment to the Cold War*, Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Gerleman, David J. ; Stevens, Jennifer E.; Hildreth, Steven A.**; “Operation Enduring Freedom: Foreign Pledges of Military & Intelligence Support,” *CRS Report for Congress*, October 17, 2001
- Gerson, Joseph**, “‘Enduring’ U.S. Bases in Iraq: Monopolizing the Middle East Prize,” *Common Dreams*, March 19, 2007, <http://www.commondreams.org/views07/0319-26.htm>; erişim tarihi: 28.04.2008.
- , “U.S. Foreign Military Bases & Military Colonialism,” *Zspace*, December 05, 2003, <https://www.zcommunications.org/zsustainers/signup>, erişim tarihi: 19.06.2008.
- Gibson, Edward**; *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi, Cilt I*, Çev. Asım Baltacıgil, Basım yeri yok, Tuba Matbaacılık, 1988.
- Gönlübol, Mehmet, Ülman, A.Haluk**, “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1943-1963,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXI, No:1 (1966), 143-182.
- Gramsci, Antonio**, *Hapishane Defterleri [1947]*, 5.Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 2007.
- Greenwood, John T.**, “Harp Sonrası Stratejik Hava Kuvveti'nin Doğuşu (1945-1953),” Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (der.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Grimmett, Richard F.**, “US Military Installations in Turkey, Greece, Italy and Spain,” *CRS Report for Congress*, 1984.
- Grossman, Zoltan**, “New US Military Bases: Side Effects Or Causes Of War?,” *Znet*, February 05, 2002, <http://www.zcommunications.org/new-us-military-bases-side-effects-or-causes-of-war-by-zoltan-grossman>, erişim tarihi: 12.12.2007.
- Güldemir, Ufuk**, *Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye (1980-1984)*, 2.Basım, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1987.
- Gürün, Kâmuran**, *Türk-Sovyet İlişkileri, 1920-1953*, Dizi XVI, Sayı:67, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Güvenç, Serpil Çelenk**, *İkili Anlaşmalardan Kıbrıs'a Solun Merceğinden Dış Politika: TİP Deneyimi 1960-1970*, İstanbul, Daktylos Yayınevi, 2008.
- Hackemer, Kurt H.**, “The US Navy, 1860 – 1920,” *A Companion to American Military History*, Vol I, James C. Bradford (der), West Sussex, Wiley-Blackwell, 2010,

Hannahs, Jay “A New Look from Above: Eisenhower, the U-2, and Deterrence,” *Journal of the Upsilon-Upsilon*, Chapter of Phi Alpha Theta, Vol.18 (2007), ss.1-11.

Hardt, Michael; Negri, Antonio, *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2008

Harkavy, Robert E., *Bases Abroad: The Global Foreign Military Presence*, New York, Oxford University Press, 1989.

-----, *Great Power Competition for Overseas Bases: The Geopolitics of Access Diplomacy*, New York, Pergamon Press, 1982.

Harris, George S., “Turkish-American Relations Since the Truman Doctrine,” Mustafa Aydın, Çağrı Erhan (der.), *Turkish-American Relations: Past, Present, Future*, London, Routledge, 2004, ss.66-88.

Hart, Liddell, II. *Dünya Savaşı Tarihi*, Cilt I-II, çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul, YKY, 1998.

Haulman, Daniel L., “Intertheater Airlift Challenges of Operation Enduring Freedom,” *Air Force Historical Research Agency Short Studies on Recent Operations*, 12 September 2007.

Hearn, Kelly, “US military presence in Paraguay irks neighbors,” *The Christian Science Monitor*, December 02, 2005.

Heywood, Andrew, *Siyaset*, Çev. Atilla Yayla, M. Bahattin Seçilmişoğlu, Bekir B. Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Ankara, Liberte Yayınları, 2006.

Higham, Robin, *100 Years of Air & Aviation*, Texas, A&M University Press, 2003.

Homze, Edward “Kıtasal Tecrübeler,” Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (ed.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979.

Houghton, David Patrick, *US Foreign Policy and the Iran Hostage Crisis*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Hovgaard, William, *Modern History of Warships*, London, Conway Maritime Press, 1971.

Interview: Manuel Abrams, Interviewed by Charles Stuart Kennedy, *The Association for Diplomatic Studies and Training Foreign Affairs Oral History Project*, Initial interview date: January 16, 1990, Copyright 1998.

Invocation of Article 5 confirmed, *NATO Update*, Week of 1-7 October 2001,
<http://www.nato.int/docu/update/2001/1001/e1002a.htm>, erişim tarihi: 21.12.2009.

Johnson, Chalmers, “737 U.S. Military Bases=Global Empire,” *Information Clearing House*, February 02, 2007,
<http://www.informationclearinghouse.info/article17123.htm>, erişim tarihi:
10.09.2007

-----, “America's Empire of Bases,” *TomDispatch*, January 15, 2004;
http://www.tomdispatch.com/post/1181/chalmers_johnson_on_garrisoning_the_plan
eterişim tarihi:10.09.2007.

-----, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, İstanbul, Küre Yayınları, 2005.

Jones, Martin; Jones, Rhys; Woods, Michael, *An Introduction to Political Geography: Space, Place and Politics*, London, Routledge, 2004.

Kamps, Charles Tustin, “Operation Eagle Claw: The Iran Hostage Rescue Mission,” *Air & Space Power Journal*, Volume XVIII, No. 3 (2006),
<http://www.au.af.mil/au/cadre/aspj/apjinternational/apj-s/2006/3tri06/kampseng.html>, erişim: 25.06.2008.

Karaosmanoğlu, Ali L., “Nükleer Stratejinin İlk On Yılı,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, (1996) ss.323–346.

Karasapan, Ömer, “Turkey and US Strategy in the Age of Glasnot,” *Middle East Report*, No.160, (September-October 1989), ss.4-22

Keegan, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, İstanbul, Doruk Yayınları, 2007.

-----, *2500 Yıllık Savaş Tarihi*, Tarih Dizisi 6, İstanbul, Aykırı Yayıncılık, 2001.

Kelly, Fred G., *The Wright Brothers*, New York, W.W. Norton & Co, 1989.

Kennan, George F. “Containment: 40 Years Later: Containment Then And Now,” *Foreign Affairs*, Vol.65, No:4, (Spring 1987),
<http://www.foreignaffairs.com/articles/42034/george-f-kennan/containment-40-years-later-containment-then-and-now>, erişim tarihi: 21.12.2007.

Keohane, Robert E., “The Theory of Hegemonic Stability and Changes in International Economic Regimes, 1966-77,” Ole Holsti, Randolph Siverson ve Alexander George (der.), *Change in the International System*, Boulder Colorado, Westview Press, 1981.

Keskin, Funda, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Tezler Dizisi:4, 1998.

Kirişçi, Kemal, “Huzur mu Huzursuzluk mu: Çekiç Güç ve Türk Dış Politikası,” çev. Ahmet K. Han, Faruk Sönmezoğlu (der.) *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1994.

Kissinger, Henry, *Kriz: İki Büyük Dış Politika Krizinin Anatomisi*, çev. Beyza Sümer Aydaş, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2004.

Klaus, Jon D., “U.S. Military Overseas Basing: Background and Oversight Issues for Congress,” *CRS Report for Congress*, November 17, 2004.

Kristensen, Hans M., “Status of U.S. Nuclear Weapons in Europe,” *Federation of American Scientists*, June 26, 2008,
http://www.fas.org/programs/ssp/nukes/_images/EuroNukes.pdf, erişim tarihi: 15.03.2009.

-----, “U.S. Nuclear Weapons Withdrawn From the United Kingdom,” *Federation of American Scientists*, June 26, 2008,
<http://www.fas.org/blog/ssp/2008/06/us-nuclear-weapons-withdrawn-from-the-united-kingdom.php>, erişim tarihi: 15.03.2009.

-----, “United States Removes Nuclear Weapons From German Base, Documents Indicate,” *Federation of American Scientists*, June 9, 2007,
http://www.fas.org/blog/ssp/2007/07/united_states_removes_nuclear.php, erişim tarihi: 15.03.2009.

-----, *U.S. Nuclear Weapons in Europe: A Review of Post-Cold War Policy, Force Levels and War Planning*, New York, Natural Resources Defense Council, February 2005.

Kuniholm, Bruce R., “Turkey and the West,” *Foreign Affairs*, Vol. 70, No. 2 (Spring, 1991), ss.34-48.

Kürkçüoğlu, Ömer E., *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972.

Laçiner, Sedat “Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası,” A.Çaylak, C. Göktepe, M.Dikkaya, H. Kapu (der.), *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınevi, 2009

Laffin, John, *The War of Desperation: Lebanon 1982-1985*, London: Osprey Publishing, 1985.

Le Blévenec, François, “The Big Move,” *NATO Review*, Summer 2007
<http://www.nato.int/docu/review/2007/issue2/english/history.html>, erişim tarihi: 05.05.2008.

- Leffler, Melvyn P.** “Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey and NATO, 1945-1952”, *The Journal of American History*, Cilt LXXI, No:4 (Mart, 1985), ss.807-825.
- Lewis, Donald E. ; Don, Bruce W.; Paulson, Robert M., Ware, Willis H.**, *A Perspective on the USAFE Collocated Operating Base System*, RAND, Report No N-2366-AF, July 1986.
- Little, Donald D.**, *Aerospace Rescue and Recovery Service, 1946-1981: An Illustrated Chronology*, Scott Air Force Base, III. Military Airlift Command Historical Office, 1983.
- Livingston, Craig**, “*One Thousand Wings: The US Air Force Group and the American Mission for Aid to Turkey, 1947-1950*,” *Middle Eastern Studies*, Vol.30, No:4, 1994, ss.778-825.
- Lutz, Catherine**, “Introduction: Bases, Empire and Global Response,” Catherine Lutz (der.), *The Bases of Empire: The Global Struggle against U.S. Military Posts*, New York, New York University Press, 2009.
- Magdoff, Harry; Foster, John Bellamy; McChesney, Robert W. , Sweezy, Paul** (Monthly Review Editors), “U.S. Military Bases and Empire,” *Monthly Review*, Vol.53, No.10, 2002, <http://www.monthlyreview.org/0302editr.htm>, erişim tarihi: 01.02.2007.
- Mahan, Alfred Thayer**, *Deniz Gücünün Tarih Üzerinde Etkisi*, Çev. Kerem Fındık, Melahat Fındık, İstanbul, Q-Matris, Eylül 2003.
- Mason, John W.**, *The Cold War 1945-1991*, London and New York, Routledge, 1996.
- Mason, R.Chuck**, “Status of Forces Agreement (SOFA) : What Is It and How Might One Be Utilized in Iraq,” *CRS Report for Congress*, June 16, 2008.
- May, Ernest R.; Zelikov, Philip D. (der.)**, *The Kennedy Tapes: Inside the White House During the Cuban Missile Crisis*, New York, W.W. Norton & Company, 2002.
- McFarland, Stephen L.**, *A Concise History of the U.S. Air Force*, (b.y.y.), Air Force History and Museums Program, 1997.
- McGhee, George**, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, Londra, MacMillan, 1990.
- Migdalovitz, Carol** “Iraq: The Turkish Factor,” *CRS Report for Congress*, October 31, 2002
- , “Turkey: Updated on Selected Issues” *CRS Report for Congress*, August 12, 2004.

-----, "Iraq: Turkey, the Deployment of U.S. Forces, and Related Issues," *CRS Report for Congress*, May 2, 2003.

Moriarty, J.T., *Manifest Destiny: A Primary Source History of America's Territorial Expansion in the 19th Century*, New York, Rosen Publishing, 2005.

Miller, Nathan, *The US Navy: A History*, Washington DC, US Naval Institute Press, 1997

Morris, Ellen Fowles, *The Architecture of Imperialism: Military Bases and the Evolution of Foreign Policy in Egypt's New Kingdom*, Leiden&Boston, Brill, 2005.

Murphy, Rhoads, *Ottoman Warfare 1500-1700*, New Jersey, Rutgers, 1999.

Müftüleri-Bac, Meltem, "Turkey and the United States: The Impact of the War in Iraq," *International Journal*, Vol. 61, No. 1, Turkey: Myths and Realities (Winter, 2005/2006), ss.61-81.

Nelson, Richard W. "Multinational Peacekeeping in the Middle East and the United Nations Model," *The Multinational Force in Beirut 1982-1985*,. Anthony McDermott and Kjell Skjelsbaek (der.), Florida, The Florida International University Press, 1991 ss.3-37.

Neşri, Mehmed, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1949.

Noble, Dennis L. (der.), *Gunboat on the Yangtze: The Diary of Captain Gleen F. Howell of USS Palos, 1920-1921*, North Carolina, McFarland, 2002.

Norris, Robert S., "U.S. Nuclear Weapons Accidents: Danger in Our Midst," *The Defense Monitor*, Vol. X, No. 5 (1981), 1-12.

Nuclear Notebook, *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol. 5, No.2, March 1988.

Operation Provide Comfort, *Global Security*,
http://www.globalsecurity.org/military/ops/provide_comfort.htm, erişim tarihi: 28.11.2009.

Oran, Baskın, "Uluslararası ve İç Hukukta Çekiç Gücün Yasal Dayanak Sorunu" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 50, No 3 (1995), ss.307-326

-----, "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXV, No:1 (Mart 1970), ss.41-93.

Özen, Çınar, "Neogramşiyen Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Güç ve Global Finans: Pax Britannica'daki Büyük Dönüşüm," *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 8, Kış 2005-2006, ss.3-31.

- Parker, Geoffrey**, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler*, İstanbul, Küre Yayınları, 2006.
- Pedlow, Gregory W., Welzenbach, Donald E.**, *The CIA and U-2 Flights 1954-1974*, History Staff Center for the Study of Intelligence, Central Intelligence Agency, 1998.
- Podvig, Pavel (der.)**, *Russian Strategic Nuclear Forces*, Massachusetts, MIT Press, 2001.
- Polmar, Norman**, *Spyplane: The U-2 History Declassified*, St Paul, Minnesota, Zenith Imprint, 2001.
- Posen, Barry R.**, "Command of the Commons: The Military Foundation of U.S. Hegemony," *International Security*, Vol. 28, No. 1 (Summer 2003), ss. 5–46.
- Potter, E.D. (ed)**, *Sea Power: Naval History*, 2. Baskı, Maryland, United States Naval Institute, 1986.
- Reed, Valerie**, "U.S. Military Bases in Foreign Nations: A Summary of the Pentagon's Data," *Center for Defense Information Straus Military Reform Project*, November 16, 2007, http://www.cdi.org/program/document.cfm?documentid=4140&programID=37&from_page=../friendlyversion/printversion.cfm erişim tarihi: 01.09.2008
- Richardson, James D.**, *A Compilation of the Messages and Papers of the Presidents - James Monroe*, Charleston, BiblioLife, 2008.
- Rosenberg, David Alan**, "Savaş Sonrası Amerikan Hava Doktrini ve Teşkilatı: Deniz Kuvvetleri Tecrübesi," Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (der.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Rubin, Barry**, İstanbul Intrigues, Boğaziçi University Press, İstanbul, 2002.
- Russell, Edward T.**, "Crisis in Iran: Operation Eagle Claw," A. Timothy Warnock, *Short of War: Major USAF Contingency Operations 1947-1997*, Alabama, Air Force History and Museums Program, 2000.
- Sander, Oral**, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 12. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.
- Schroeder, John H.**, "Expanding and Defending a Maritime Republic, 1816 – 95," *A Companion to American Military History*, Vol II, James C. Bradford (der), West Sussex, Wiley-Blackwell, 2010.
- Schwalbe, Stephen**, "Overseas Military Base Closures," *Air & Space Power Journal*, January 04, 2005, <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/cc/schwalbe2.html>, erişim tarihi: 15.07.2008.

Sever, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958*, İstanbul, Boyut Yayınları, 1997.

SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) Staff, *SIPRI Yearbook 1988: World Armaments and Disarmament*, London, Oxford University Press, 1988.

Simon, Jeffrey D., *America's Experience with Terrorism: The Terrorist Trap*, Bloomington:,Indiana University Press, 2001.

Simon, Rachel "Turkey," *Middle East Contemporary Survey*, Haim Shaked, Daniel Dishon (der.), Vol. VIII (1983-84), Tel Aviv: Tel Aviv University, 1986.

Slater, Phil, *Frankfurt Okulu*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1998.

Smith, Charles D., *Paletsine and the Arab-Israeli Conflict*, New York: St. Martin's Press, 1996.

Smith, Daniel, "'US military on the scent of oil," *Global Policy Forum* November 19, 2004, <http://www.globalpolicy.org/component/content/article/153/26174.html>, erişim tarihi: 19.04.2008.

Smith, Gene Allen, "Foreign Wars of The Early Republic, 1798 – 1816," *A Companion to American Military History*, Vol I, James C. Bradford (der), West Sussex, Wiley-Blackwell, 2010

Sönmezoğlu, Faruk (der.), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul, Der Yayınları, 2000.

Sönmezoğlu, Faruk, *ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, İstanbul: Der Yayınları, 1995.

Stephenson , Charles, "The Genetrix Balloons," *Osprey Military Journal*, May 1, 2001. http://www.ospreypublishing.com/articles/aviation/the_genetrix_balloons/ , erişim tarihi: 08.09.2008.

Stork, Joe, "The Carter Doctrine and the US Bases in the Middle East," *MERIP Reports*, No.90, The Vietnam Syndrome (September 1980), ss. 3-14+32.

Symonds, Craig L. *The Naval Institute Historical Atlas of the U.S. Navy*, Annapolis, MD, Naval Institute Press, 1995.

Sunar, İlkey, *Düşün ve Toplum*, Ankara, Doruk Yayınları, 1999.

Sümer, Gültekin, *Amerikan Dış Politikasının Kilit İsmi: Kissinger*, İstanbul, Artus Yayınları, 2007.

Tarhanlı, Turgut, "Çöl Fırtınası Harekatı ve Türkiye" *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul, İstanbul Barosu Yayınları, 1992, s. 259-276.

- Taşdan, Feridun; Kılınc, Özge,** “Türk Hava Kuvvetleri’nin F4-E Serüveni ve F4-E 2020 ‘Terminatör’”, *Turkish Defence*, Sayı 2 (2004), ss.34-45
- Tellal, Erel** “SSCB ile İlişkiler,” *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, der.Baskın Oran, Cilt I, 7. B, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, ss. 499-521.
- Tirpak, John A.,** “Enduring Freedom,” *Air Force Magazine*, February 2002.
- Todd, Emmanuel,** *İmparatorluktan Sonra: Amerikan Sisteminin Çöküşü*, çev. Gülseren Çetin, Ankara, Dost Kitabevi, Aralık 2004.
- Toynbee, Arnold,** *America and the World Revolution*, Oxford, Oxford University Press, 1962.
- Tunçkanat, Haydar** *İkili Anlaşmaların İcyüzü*, 3.B, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2001, s. 179.
- Tyner, Joe E.,** *AF Rescue & AFSOF: Overcoming Past Rivalries for Combat Rescue Partnership Tomorrow*, Research Report, Air University, United States Postgraduate School, Monterey, Ca, (Tarih yok),
- United States Air Forces in Europe - Munitions Support Squadron (MUNSS), *Global Security*, <http://www.globalsecurity.org/wmd/agency/usafe-munss.htm>, erişim tarihi: 17.05.2008.
- Uslu, Nasuh,** *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara, 21.Yüzyıl Yayınları, 2000.
- Uzgel, İlhan,** “ABD ve NATO ile İlişkiler” *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Baskın Oran (der.), Cilt II, 7. B, İstanbul, İletişim Yayınları, ss.34-81.
- , Çevik Kuvvet kutusu, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.46
- , “Doksanlarda Türkiye için İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar,” Gencer Özcan, Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998.
- , “Türk Dış Politikasında ‘Sivilleşme’ ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 53, No 1, (1998) ss.307-326.
- , *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.

-----, Yıldız Savaşları (SDI; Stratejik Savunma Girişimi) kutusu, Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Ülman, Haluk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, 1923-1968," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXIII, No:3 (Eylül 1968), ss.241-273.

Veillette, Connie, "Plan Colombia: A Progress Report," *CRS Report for Congress*, May 9, 2005.

Viotti, Paul; Kauppi, R. Mark V., *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, Second Edition, New York, MacMillian Publishing Company, 1993.

Weber, Bruce A., *Combined Task Force Provide Comfort: A New Model For "Lead Nation" Command?*, Unpublished report submitted to Joint Military Operations Department, Naval War College, Newport, R.I., 16 May 1994.

Weigley, Russell F., *The American Way of War: A History of United States Military Strategy and Policy*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1977.

Yetkin, Murat, *Tezkere: Irak Krizinin Gerçek Öyküsü*, 2.Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004

Zinn, Howard, *Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi*, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.

IV. Gazete ve Haber Siteleri

Akşam

Associated Press

BBC News

CNN

Dünya

Haber Analiz

Hürriyet

International Herald Tribune

Los Angeles Times

Milli Gazete

Milliyet

PBS News

Radikal
Sabah
Star
The Guardian
The New York Times
Today's Zaman
Ulus
USA Today
Vatan
Washington Post
Yeni Gün
Zaman

V. Diğer Kaynaklar

Dündar, Can, *O gün Belgesel Dizisi: Körfez Savaşı (17 Ocak 1990)*, Yapım yılı 2004.

Bölme, Selin M., *ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye: Kuruluşundan Bugüne İncirlik Üssü*, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Çağrı Erhan, s. 490.

ÖZET

Bu çalışma, kuruluşundan bugüne İncirlik Üssü'nün Türk-Amerikan ilişkilerindeki rolünü, eleştirel kuram kapsamında Robert Cox'un hegemonya kavramı çerçevesinde ele almaktadır. Tezin amacı, kuruluşundan bugüne İncirlik Hava Üssü'nün tarihine ışık tutmak, hukuki statüsünden, Türk-Amerikan ilişkilerindeki rolüne kadar pek çok tartışmalı konuyu aydınlatmak ve ABD'nin üs politikası çerçevesinde İncirlik'in kuruluş amacını, varlık sebebini ve fonksiyonunu ortaya koymaktır.

Birinci bölümde, tarihsel süreç içinde ABD'nin üs politikasındaki gelişim hegemonya teorisi çerçevesinde incelenmektedir. Bu bölümde, ABD'nin dünya politikasının ve bu doğrultuda üs edinme amaçlarının ve bu üslerin fonksiyonlarının, dönemseller olarak farklılıklar gösterdiği ileri sürülmektedir. ABD, II. Dünya Savaşı sonrasında kendi hegemonik sistemini kurmak için tüm dünyaya yayılan bir üs sisteminden yararlanmışır. Bu üslerin işlevleri askeri bir stratejinin parçaları olmaktan çok ötedir. Pek çoğu Soğuk Savaş döneminde hiç bir askeri harekâta kullanılmamışlardır. Buldukları yerlerde Amerikan gücünü sürekli hatırlatan üsler, ABD'nin ekonomik sistemini, askeri yapısını, değerlerini ve kültürünü yaymasını sağlamışlardır.

İkinci bölümde, Türk-Amerikan ilişkileri İncirlik Üssü perspektifinden ele alınmaktadır. Kuruluşundan itibaren İncirlik Üssü'nün hukuki statüsü ve içinde yer

aldığı olaylar, Türk siyasetinde ve kamuoyunda İncirlik üzerine tartışmalar incelenmektedir. İncirlik Üssü'nün ABD tarafından kullanımının hangi olaylarda nasıl pazarlıkları konu olduğu gün ışığına çıkarılmakta ve üssün kullanımının ne kadar yasal olduğu tartışılmaktadır.

Sonuç bölümünde ise üssün varlığının Türkiye'nin, Amerikan hegemonyasına eklemlenme sürecinde nasıl etkili olduğu ve dış politika kararlarında belirleyici bir baskı aracına dönüştüğü gösterilmeye çalışılmaktadır. Üsler, tüm dünyada buldukları ülkelerin askerî, ekonomik ve siyasi anlamda Amerikan hegemonyasına entegrasyonunda önemli bir işlev üstlenmişlerdir. Türkiye'nin NATO'ya girmesinden itibaren ülkedeki en önemli üs olması nedeniyle bu süreci İncirlik Üssü üzerinden okumak mümkündür. Bu çerçevede İncirlik Üssü, sadece çevre ülkeler üzerinde ABD'nin hegemonyasını kurmasında aracı olmamış, bizzat Türkiye'nin bu hegemonyaya dahilinde ekonomik, askeri ve siyasi dönüşüm sürecinin bir parçası olmuştur.

ABSTRACT

Bölme, Selin M., *US Military Base Policy and Turkey: A Study on Incirlik Air Base*, Doktora Tezi, Supervisor: Prof. Dr. Çağrı Erhan, s. 490.

This thesis addresses the role of the Incirlik Base in Turkey-US relations since its construction, within the framework of the hegemony concept of Robert Cox under the critical theory. The purpose of the thesis is to shed light on the history of the Incirlik Air Base since its establishment, to illuminate some of the many controversial issues from its legal status to its role in the Turkey-US relations, and to establish the founding purpose, raison d'être and function of Incirlik within the scope of the US base policy.

Chapter one takes a look at the historical development of the US base policy from the perspective of the hegemonic stability theory. The section suggests that the world policy of the US and its base acquisition purposes and the functions of these bases differ periodically. The US used a base system covering the entire world in order to build its own hegemonic system following the World War II. The functions of these bases go far beyond being only the pieces of a military strategy. Most of them were never used in any military operations during the Cold War era. These bases, which act as constant reminders of American power, enabled the US to promote and spread its economic system, military structure, values and culture.

Chapter two addresses the Turkey-US relations from the perspective of the Incirlik Base. The section examines the legal status of the Incirlik Base since its establishment and delves into the events in which the Base was involved as well as the major debates on the Incirlik Base that have taken place in the Turkish political and public arena. Finally, the section reveals which instances have led to which negotiations for use of the Base by the US and discusses the legality of its usage.

The Conclusion attempts to demonstrate the effect of the presence of the Base in the process of Turkey's integration into American hegemony and how it was transformed into a decisive instrument of pressure in foreign policy decisions. All around the world, the US military bases have assumed an important function in the

integration of the host countries under the American hegemony in a military, economic and political sense. Since Turkey's accession to the NATO, the Incirlik Base has been the most important base located in the country; therefore, it is possible to track this integration process with a focus on the Incirlik Base. In this framework, the Incirlik Base has been not only an instrument of the US in establishing its hegemony on neighbouring countries, but also a part of the economic, military and political transformation process through which Turkey became included in this hegemony.